Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek

FEDINEC CSILLA

Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek

Etnopolitika és parlamenti képviselet
Gorbacsov utolsó éveitől a második Trump-korszakig

Gondolat Kiadó
Budapest, 2025

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Lektorálta
MANZINGER KRISZTIÁN
(Károli Gáspár Református Egyetem, Nemzetközi Jogi Tanszék)
MITROVITS MIKLÓS
(HUN-REN BTK Történettudományi Intézet)
BERTALAN OLEKSZANDR
(Ungvári Nemzeti Egyetem, Politológiai és Államtudományi Tanszék)

Borítókép: a Függetlenség emlékműve Kijevben
(fotó: Vörös Szabolcs)

© Fedinec Csilla, 2025
© HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2025
© Gondolat Kiadó, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Olvasószerkesztő Kolozsi Ádám
A kötetet tervezte Lipót Éva

http://doi.org/10.24362/ukrajna.fedinec.2025

ISBN 978 963 556 632 7

TARTALOM

KEDVES OLVASÓ! 9

A KÖNYV SZERKEZETE, FORRÁSOK ÉS IRODALOM 13

MEGÉRTENI UKRAJNÁT 17

NÉPESSÉG 30
Általános adatok 30
Nemzetiségi adatok 35

A NACIONALIZMUS FOGSÁGÁBAN? 45
A Hrusevszkij-iskola 48
Nacionalizmus – hazafiság 51
A banderizmus 53
A Szabadság Párt 58
A Jobb Szektor szervezet 61
Az Azov ezred 64
A léteznek-e „jó oroszok” dilemma 67
Az orosz nézőpont 72

A POLITIKAI RENDSZER 78
Az államfő 79
A parlament 86
Nemzetiségi parlamenti képviselet 92
A választási rendszer 92
Nemzetiségi képviselők 101

AZ 1985–1990 KÖZÖTTI (SZOVJET-UKRÁN) PARLAMENT. BÉKÉS ÁTMENET 111
Történelmi keret 111
Új típusú társadalmi-politikai mozgalmak 115

Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság 119
A Memorial Társaság 120
Ukrajna Népi Mozgalma (Ruh) 122
Jogalkotás 126
Alkotmánymódosítás (1989) 126
A nyelvtörvény (1989) 127

AZ 1990–1994 KÖZÖTTI PARLAMENT (I. CIKLUS). KISEBBSÉGI JOGI RENESZÁNSZ 132
Történelmi keret 132
A népszavazások 140
Összszövetségi szint 142
Köztársasági szint 145
Regionális szint 150
A választások 158
Hogyan nem lett magyar képviselő 163
Jogalkotás 171
Alkotmánymódosítások 171
A szuverenitási nyilatkozat (1990) 174
A gazdasági függetlenségről szóló törvény (1990) 177
A függetlenségi nyilatkozat (1991) 179
A nemzeti kisebbségekről szóló nyilatkozat (1991) 183
A nemzeti kisebbségekről szóló törvény (1992) 185
Az alapszerződések 193
A magyar–ukrán alapszerződés 198
A kisebbségi vegyes bizottságok 212

AZ 1994–1998 KÖZÖTTI PARLAMENT (II. CIKLUS). AZ ALKOTMÁNYOZÁS 218
Történelmi keret 218
A választások 220
Kisebbségek a parlamentben 221
Jogalkotás 230
Az Alkotmányos Szerződés (1995) 230
Az Alkotmány (1996) 234
Alkotmánymódosítási törekvések 239
Az Alkotmánybíróság 242
Az Alkotmánybíróság felállítása 242
Az Alkotmánybíróság és az államnyelv 246

AZ 1998–2002 KÖZÖTTI PARLAMENT (III. CIKLUS). A DEMOKRÁCIA PRÓBÁJA 249
Történelmi keret 249
A választások 253
Kisebbségek a parlamentben 254

A 2002–2006 KÖZÖTTI PARLAMENT (IV. CIKLUS). AZ ELSŐ FORRADALOM 265
Történelmi keret 265
A választások 271
Kisebbségek a parlamentben 273
Jogalkotás 283
A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény 283
A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 286

A 2006–2007 KÖZÖTTI (RÖVID) PARLAMENT (V. CIKLUS). A RÉGIÓK PÁRTJÁNAK FELEMELKEDÉSE 290
Történelmi keret 290
A választások 291
Kisebbségek a parlamentben 293
Hogyan nem lett magyar képviselő 293
Kisebbségi képviselők 295

A 2007–2012 KÖZÖTTI PARLAMENT (VI. CIKLUS). AMIKOR A PÁRTPROGRAMOK KIKERÜLTEK AZ ESZKÖZTÁRBÓL 299
Történelmi keret 299
A választások 302
Kisebbségek a parlamentben 304
Hogyan nem lett magyar képviselő 304
Kisebbségi képviselők 308
Jogalkotás 314
A nyelvtörvény (2012) 314

A 2012–2014 KÖZÖTTI (RÖVID) PARLAMENT (VII. CIKLUS). A MÁSODIK FORRADALOM 320
Történelmi keret 320
A választások 322
Kisebbségek a parlamentben 325

A 2014–2019 KÖZÖTTI PARLAMENT (VIII. CIKLUS). NÖVEKVŐ HÁBORÚS FENYEGETÉS – SZŰKÜLŐ KISEBBSÉGI JOGOK 335
Történelmi keret 335
A konfliktustól a háborúig 340
Rendezési kísérletek: a minszki folyamat 349
A választások 352
Kisebbségek a parlamentben 354
Hogyan lett kárpátaljai képviselője az Európai Parlamentnek 364
Jogalkotás 368
A dekommunizációs törvénycsomag (2015) 368
Az oktatási kerettörvény (2017) 372
Az államnyelv törvény (2019) 377

A (HOSSZÚ) PARLAMENT 2019 ÓTA (IX. CIKLUS). TOTÁLIS HÁBORÚ ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ KIHÍVÁSAI 384
Történelmi keret 384
Hadiállapot és katonai közigazgatás 391
A választások 395
Kisebbségek a parlamentben 402
Hogyan nem lett magyar képviselő 402
Kisebbségi képviselők 408
Jogalkotás 411
Az őslakosokról szóló törvény (2021) 411
A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény (2022) 418
Eltérő stratégiák 421
Epilógus 431

SZAKIRODALOM 439

KEDVES OLVASÓ!

Amikor Kijev (Київ, Kyiv) utcáin kóborolva először kerestem az Aranykaput, nem találtam, pedig ott álltam mellette. Nem találtam, mert valami hegyomlásszerű hatalmas valamire vártam, és ehhez képest egészen kicsi volt a modern város épületrengetegében. Az aranykapu – akárcsak az oroszországi kreml (lásd moszkvai Kreml) – nem egy konkrét építmény, hanem egy „műfaj". A hagyomány szerint a Messiás az utolsó ítélet napján a jeruzsálemi aranykapun át vonul be majd a városba. Ennek mintájára épült aranykapu Bizáncban, majd a bizánci kereszténységet felvevő Kijevi Rusz több városában is, beleértve a nevét adó fővárost. Kijev középkori városfalából tulajdonképpen csak ennyi maradt meg, pontosabban ez is elpusztult már a tatárjáráskor, csak valamikor az 1980-as években rekonstruálták.

Valahogy így állt az Ukrajnáról való tudás is a 2022-es orosz invázió kezdetéig Magyarországon. Ott volt ez a hatalmas és érdekes ország a szomszédban, de a hírekbe leginkább csak egy távoli felkiáltójelként került be, elsősorban a szegénységgel, korrupcióval, oligarchákkal, politikai botrányokkal stb. kapcsolatban, és nem könnyen lehetett megérteni, vajon miért nem kelti fel egyebekben a kíváncsiságot az emberekben, hogy tudják hová tenni, amit éppen hallanak róla vagy felőle. Itt Magyarországon a nagy háború sem hozott túlzott világosságot ebben a kérdésben. A közvéleményt elsősorban a politikai pártok, főként a kormánypártok befolyásolják, így az Ukrajnához, az Oroszország által megtámadott Ukrajna támogatásához való viszonyulás is nagyban függ a párt- és kormánypolitikától, a háború tematizálása propagandaszempontoknak rendelődött alá.[1] 2020 óta veszélyhelyzetben

[1] Political Capital: A dezinformáció szerepe a magyar választási kampányban. https://tinyurl.com/2nucnym8; Scheppele, Kim Lane: How Viktor Orbán Wins. *Journal of Democracy*, 33 (2022) 3: 45–61; Szabó, Gabriella – Szilágyi, Sára – Szabó, Lilla Petronella: Morality Combinations: Moral Language in the News Media Coverage of the Ukrainian War at the Time of the 2022 Hungarian Parliamentary Election Campaign. In: Szabó, Gabriella (ed.): *Managing Moral Emotions in Divided Politics.*

élünk, előbb a koronavírus miatti „járványügyi veszélyhelyzetben”,[2] 2022 óta pedig „háborús veszélyhelyzetben”, amihez Alaptörvényt is módosított az Országgyűlés.[3] Az egyetlen „értelme” ezeknek a veszélyhelyzeteknek a rendeleti kormányzás – a kormánypártok kétharmados parlamenti többsége mellett –, és ami most, amikor e sorokat írom, a „békeköltségvetés”[4] éve, 2025 elején is még mindig fennáll.

Az a szomorú hírem van, hogy a tudomány sem feltétlenül arrafelé halad, amit jónak gondolnék, és ezzel nem vagyok egyedül. Az a fő tendencia, hogy viszonylag rövid tanulmányokat kell írni, lehetőleg világlapokba, világnyelven, amelyet ma már nem használunk többes számban, mert csak az angolra gondolunk, ezzel együtt a hazai majdhogynem érdektelen, bár erről, nagyon helyesen, volt érdemi vita a Magyar Tudományos Akadémián.[5] És ugyanígy annak a közegnek a nyelvén írni sem nagyobb presztízsű, amelyről vagy amelyekről a tanulmány szól. Lehet emiatt banálisan vagy mélyen intellektuálisan méltatlankodni, de attól még ez így van.

A tanulmányok ily módon való magas polcra helyezése egyben azt is jelenti, hogy a legkevésbé hatékony dolog monográfiát írni. Mert a monográfia nem tanulmánykötet, nem lehet szorosan, lazán vagy sehogyan sem összefüggő szövegekből összerakni, viszont ami tudást egy monográfiába belepakol az ember, abból sok-sok tanulmány kijönne, amelyekből akár évekig el lehetne éldegélni a tudomány berkeiben.

Lessons from Hungary's 2022 General Election Campaigns. Springer, 2024. 171–196; Farkas, Xénia – Burai, Krisztina – Bene Gábor: Shocking Experience: How Politicians' Issue Strategies Are Shaped by an External Shock During Campaigns. *Politics and Governance,* 12 (2024); Kiss Gábor: Háborús pszichózis a Fidesz EP-kampányában. *EuroNews,* 2024.05.29. https://tinyurl.com/3549k6vp; Ádám Zoltán – Hadi Noémi: Putyinnal partnerségben: Az Orbán-rendszer és az Ukrajna elleni orosz háború. In: Győrffy Dóra – Benczes István – Rosta Miklós (szerk.): *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2024. 213–228. stb.

[2] Simicskó, István: Regulation of special legal order in Hungary – Constitutional options in the shadow of the COVID crisis. *Central European Papers,* VIII (2020) 2. 65–79; Kádár, Pál: A short overview of the reform of Hungarian defence and security regulations. *Hadtudomány,* 32 (2022) 1. 61–73.

[3] Till, Szabolcs Péter – Rimaszombati, Károly: First impressions of the Hungarian Defence and Security Regulation Reform Focusing on Special Legal Order in Practice – Possible Further Developments. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok,* (2024) 12. https://tinyurl.com/3yfwbbp7

[4] Jön a békeköltségvetés, emelni fogjuk a béreket és a családtámogatásokat – írta Orbán Viktor miniszterelnök a Facebook-oldalán Kötcsei gondolatok címmel […]. *Magyarország Kormánya,* 2024.09.08. https://tinyurl.com/nddavrtu

[5] A magyar mint tudományos nyelv – akadémiai vitafórum. MTA. 2023.11.15. https://tinyurl.com/bdcnktwy

Nagy elszánás kell az efféle torzulást mutató teljesítményértékelési rendszerekben, hogy az ember ilyen luxusra adja a fejét. Azonban, mondhatnánk, mit sem ér a tudomány, ha csak az iparosokra tart igényt, és nem tiszteljük a szélesebb olvasótábort sem, ha nem írunk időnként efféle könyveket.

A fentiben látszik némi ellentmondás, hiszen a könyvesboltok tömve vannak könyvekkel, és mondhatni ipari mennyiségben keletkeznek az új és új címek, beleértve a tudományt és az annak látszót is. Ebbe a tengerbe szeretném bedobni ezt a saját közegem tendenciái felől nézve, lásd fent, nem nagyon értékes munkát, ám azok táborát erősítve, akik szerint a monográfia igenis létfontosságú a tudományos ökoszisztémában, a kutatások szervezőelve és nem járt le még az ideje, főként pedig a bölcsész- és társadalomtudományokban tud olyasmit nyújtani, amit a folyóiratcikk vagy akár a sajtó nem tud.[6] Nem hagyhatjuk, hogy a könyvek elsorvadjanak, finanszírozók, kiadók, értékelők összefogása szükséges egy olyan infrastruktúra kialakítására, amely támogatja a jövő monográfiáit.[7] És mindez nemcsak a szerzők, hanem a megszólítható nyájas olvasók megelégedettségére. A legjobb társ az olvasáshoz lehet a kávé, a tea, a fotel, a pad a fa alatt, de a leginkább maga könyv.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik okos tanácsokkal, inspirációkkal hozzájárultak ahhoz, hogy megszülessen ez a könyv: a hivatalos lektoroknak –Manzinger Krisztián (Károli Gáspár Református Egyetem, Nemzetközi Jogi Tanszék), Mitrovits Miklós (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet), Bertalan Olekszandr (Ungvári Nemzeti Egyetem, Politológiai és Államtudományi Tanszék) kollégáknak, a további szakmai észrevételekért Hettyey Andrásnak (Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Politikaelmélet és Európai Demokráciakutatás Tanszék), Pap András Lászlónak (HUN-REN TK Jogtudományi Intézet), Tóth Norbertnek (Åbo Akademi University, Faculty of Social Sciences, Business and Economics, and Law), közvetlen kollégáimnak, Dobos Balázsnak, Csata Zsombornak, Vizi Balázsnak, a mindenkori segítséget Demeter Andreának (HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet), valamint Romsics Ignácnak, az MTA doktorának, Gyurcsík Ivánnak (NKE Kisebbségpolitikai

[6] Anderson, Rick – Wulf, Karin: Whither (or Whether) the Monograph? *The Scholarly Kitchen blog,* 17.10.2019. https://tinyurl.com/4av27a3y

[7] Taylor, Mike: Do monographs have a future? Publishers, funders and research evaluators must decide. *LSE Impact Blog,* 05.08.2019. https://tinyurl.com/9x7h2xhc

Kutatóműhely), az olvasószerkesztő Kolozsi Ádámnak, a borítóhoz rendelkezésre bocsájtott képért Vörös Szabolcsnak, és a többi támogatónak. Köszönet illeti nélkülözhetetlen munkájukért a hivatkozott szakirodalom, valamint a sajtóanyagok szerzőit is.

Fedinec Csilla
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont

A KÖNYV SZERKEZETE, FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Szögezzük le, Ukrajna önálló entitás, létező ország, sok tízmilliós néppel, és Magyarország lakosságánál is legalább másfélszer akkora diaszpórával már a jelenlegi háborús menekültek nélkül is. Ezer éve próbál fennmaradni a kelet-európai sztyeppén, ahogy mi magyarok a Kárpát-medencében. A könyv alcíme egy szovjet és egy amerikai vezetőre utal – egy Ukrajnáról szóló könyvben ez talán igényel némi magyarázatot: a háború egyszerűen nem engedi meg, hogy figyelmen kívül hagyjuk a világpolitikai törésvonalakat, amelyek végső soron a történelmet egybefogó legutolsó csavarra is hatással vannak. Gorbacsov volt az, akinek regnálása idején összeomlott a Szovjetunió és a szocialista tábor, lehetővé téve többek között Ukrajna függetlenedését is a birodalomtól, és Donald Trump második elnöksége az, amelyik egy új korszakot hoz a világtörténelemben, kihatással Ukrajnára is. Fontos figyelembe venni, hogy a könyv végére ennek a Trump-korszaknak a kezdete előtt teszek pontot.

A könyvnek a témája tehát a velünk szomszédos ország, Ukrajna helye a világban, és viszonya az etnikai kisebbségekkel, különös tekintettel a mindenkori parlamenti szerepükre. A kötet felépítése alapvetően kronologikus, bár időnként szükség volt a megértés segítése érdekében az előre-, illetve visszatekintésre is. A jogszabályok ismertetése eléggé „száraznak” tűnhet, de a könyv egésze az átlagolvasó számára is tartogathat érdekességeket.

A nyitó fejezet történeti bevezető azon ismeretek összefoglalásával, hogyan alakul ki az évszázadok során a független Ukrajna és az ukrán nép. Ez ad egy általános keretet ahhoz, hogy megértsük, milyen hagyományokból táplálkozik az az ország, amely az elemzés középpontjában van.

A következő fejezet a nacionalizmus kérdésének kibontása, szintén történeti előzményekre alapozva, de különös hangsúllyal a független Ukrajnában betöltött szerepére, beleértve az állami politikát, a történelempolitikát, a hétköznapi nacionalizmus megnyilvánulásait, megma-

gyarázva emblematikus jelenségeket, és választ adva arra a kérdésre, hogy le lehet-e írni Ukrajna régi és közeli történetét kizárólag a nacionalizmus ideológiájára támaszkodva. Túl azon, hogy a nacionalizmus nem kizárólag negatív jelenség, egész Európa átélte, átéli több mint két évszázada, egyértelműen a nem a válasz arra, hogy annak szélsőséges megnyilvánulásai határoznák meg Ukrajnát.

A politikai rendszerrel foglalkozó fejezet nem tűzte céljául annak minden részletére való kitérést, hanem két kérdésre koncentrál. Az egyik az országban a legfőbb politikai hatalmat hordozó államfő változó szerepének bemutatása, összehasonlítva a posztszovjet államok szimbolikus elnöki vagy szintén hatalmi elnöki rendszereivel azzal a nyilvánvaló céllal, hogy Ukrajna fejlődésének összessége ugyan számos negatív jelenséget is hordoz, mindazonáltal a leginkább demokratikus berendezkedésűek közé sorolható. Ennek egyik fontos mutatója, hogy nem alakult ki sem autoriter, sem „örökös" elnöki rendszer, a demokratikus legitimáció elvitathatatlan. A másik összetevője a fejezetnek az ukrán parlament kialakulása, szerepének változásai és benne a kisebbségi képviselet lehetőségeinek bemutatása.

Az ezt követő fejezetek az utolsó szovjet-ukrán parlamenttől 2025 legelejéig terjedően mutatják be az összes parlamenti ciklust egységes rendszerben: minden ciklus bemutatása történelmi kerettel kezdődik, majd a választások bemutatása következik, ezután a kisebbségi képviselők parlamenti munkájának bemutatása és végül az adott időszakban a kisebbségekkel kapcsolatos jogi aktusok elemzése következik. Ebben a könyvben jelenik meg először rendszerezetten az összes olyan kisebbségekkel foglalkozó jogszabálynak a bemutatása, amin az állami kisebbségi politika és az ágazati jogszabályok alapulnak. A kisebbségi képviselet értékelése és bemutatása nemcsak a magyarokra terjed ki, hanem minden olyan parlamenterre, aki nem pusztán adott etnikai csoporthoz tartozott, hanem annak politikai érdekeit felvállalta és képviselte a parlamenti munkája során is. Ily módon láthatóvá és egyben összehasonlíthatóvá válik az egyes kisebbségek stratégiája, látásmódja, illetve a részletesen bemutatott jogszabályokhoz való viszonyuk is.

A könyv igen széles forrás- és szakirodalmi bázison alapszik. A végén az irodalomjegyzékben csak a szakirodalom kerül felsorolásra, mivel a teljes forrásbázissal együtt rendkívül nagy terjedelmet jelentene, így a források és a sajtóanyagok csak a lábjegyzetekben szerepelnek, de fontosságuk miatt itt szükséges a részletesebb bemutatásuk. Erre a szükségmegoldásra azért volt szükség, mert csak a források jegyzéke igen nagy, önmagában két ív terjedelmet tesz ki.

A többnyelvű szakirodalom felhasználásának újszerűsége abban rejlik, hogy megteremtse az alapismeretek szintézisét, ami ilyen formában egyetlen nyelven sem történt meg korábban. A gazdag szakirodalomból igen nehéz volt azokat az alapokat az olvasó elé tárni, ami valamiféle viszonyt alakíthat ki az „ismeretlen" Ukrajnával, tévhiteket oszlathat el, hiányzó információkat tölthet be, illetve lehetőséget ad további tájékozódásra is.

Külön elnézést kell kérnem a sajtómunkásoktól, hogy az újságcikkek „csak" a lábjegyzetekben szerepelnek, különösen, hogy az itt hivatkozott anyagok ebben a műfajban sem hétköznapi olvasmányok, hanem sokszor elemző, oknyomozó, hiányzó láncszemet feltáró írások, illetve bizonyos tekintetben forrásmunkák olyan politikusi kijelentésekre, amiket a sajtó nélkül elmosott volna az idő, mert egyéb módon nem kerültek lejegyzésre, vagy időközben eredeti helyükön elérhetetlenné váltak.

A forrásbázis, a kisebbségi kérdésre, a kisebbségekkel kapcsolatos állami politikára vonatkozóan, amin a könyv alapszik, igen sokrétű, a teljesség igénye nélkül:

- bilaterális és multilaterális szerződések,
- nemzetközi bírósági döntések,
- a Velencei Bizottság és egyéb nemzetközi szervezetek dokumentumai,
- szakosodott portálokon elérhető politikusi beszédek,
- közösségimédia-felületek: Facebook, Twitter (X),
- YouTube-videók,
- ukrán dokumentum- és játékfilmek, szépirodalom,
- Magyarország Kormányának honlapja,
- Országgyűlési Napló,
- a Wolters Kluwer jogtár,
- civil szervezetek, intézmények, politikusok honlapjai,
- sajtóanyagok,
- Ukrajna kormányzati honlapjai
- az ukrán államfő határozatai,
- az ukrán parlament jogtára és a parlamenti ülések jegyzőkönyvei,
- Ukrajna Alkotmánybíróságának határozatai, döntései, az egyes bírák különvéleménye.

Ezek közül külön kiemelném a Legfelsőbb Tanács, azaz Ukrajna parlamentjének dokumentumait. A kötetben bemutatom a törvények útját, előzményeit, a szakvéleményeket, a róluk szóló viták lényeges körül-

ményeit, beleértve a törvénytervezeteket is, így felépítve azt a rendszert, amely nemcsak egy-egy jogszabályra koncentrál, hanem ezek kronologikus története által átláthatóvá teszi a külső körülményeket és a belső működést is.

Különösen értékesek a Legfelsőbb Tanács plenáris ülésének jegyzőkönyvei, amelyek kisebbségi témában korábban még nem kerültek feldolgozásra. Azok az idézetek a könyvben, amelyek nincsenek kiemelve, vagy már megjelent forrásokból származnak, vagy pedig a szakirodalom lényeges megállapításai, illetve magukból a jogszabályokból, illetve az azokat érintő parlamenti dokumentumokból (illetékes bizottságok, szakértők stb. véleménye) vett idézetek, az említett parlamenti felszólalások viszont tipográfiailag is ki lettek emelve, mivel ezek kiemelt újdonságot jelentenek.

Az alkotmánybírósági határozatok és döntések pedig a törvényi környezet ellenőrzésének mikéntjébe engednek betekintést, ami sokat elárul nemcsak a törvényhozás minőségéről, hanem az értékek és érdekek ütközésének láncolatát is feltárja a jogrendszer kialakulásában és folyamatos változásában.

MEGÉRTENI UKRAJNÁT

Kezembe került egy viszonylag régi, 1992-es könyv. A szerző többek között arról morfondírozik, hogy mennyiben közölhető a történelmi tudás másokkal. Képes lehet-e például egy történelmi munka szerzője megosztani az olvasóval a rabszolgaság élményét anélkül, hogy akár az olvasó, akár a történész valaha is rabszolga lett volna? A történelmi megismerés megköveteli a másik tapasztalata iránti empátiát, a közös megértést.[8]

Mi van azonban akkor, ha ennek a történelemnek a szereplői csak részben tartoznak a múlthoz, egy részük még itt jár közöttünk? Mi van akkor, ha ez a történelem részben „most" formálódik, és az aktuálpolitika természeténél fogva érdekeinek megfelelően befolyásolja a befogadók érzületét? Megteheti ezt makedóniai Nagy Sándorral vagy Szent István királyunkkal is, de mennyivel könnyebb mondjuk a regnáló ukrán elnökkel kapcsolatban, akit mindenki „lát" és mindenki „ismer". A „történelem" gyakran lazán használt szó, például amikor politikusok ígérik, hogy visszaszerzik a (nemzeti) történelmet. Pedig a történelem nem rögzített igazságok halmaza, hanem folyamatosan felfedezésre váró probléma.[9] A nemzet történelmi kialakulásának folyamatában kialakuló nemzeti karakter a politikai érettség szakaszában kristályosodik ki, és ezt követően a bomlasztó hatásokkal szembeni ellenálló képességet, az elutasítás vagy az asszimiláció képességét mutatja.[10]

A Kijevi Rusztól, a keleti szlávok közös középkori államától kezdve a mai Ukrajna területe évszázadokon át birodalmak, háborúk és forradal-

[8] Gorman, Jonathan: *Understanding History: An Introduction to Analytical Philosophy of History.* (Philosophica, 42.) University of Ottawa Press, 1992. 18.

[9] Scott, Joan W.: The Political Uses of History. *Fronteiras: Revista Catarinense de História,* (2023) 41. 39.

[10] L. Rudnytsky, Ivan: Ukraine between East and West. In: L. Rudnytsky, Ivan: *Essays in Modern Ukrainian History.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987. 2.

mak kereszteződése volt.[11] Földrajzilag a kelet-európai síkság délnyugati részén helyezkedik el. A történelmi fejlődés és a földrajzi elhelyezkedés sajátosságai miatt Ukrajnát a nyugati és a keleti országok közötti civilizációs határvidékként ábrázolták.[12] Az államiság hiánya ellenére az ukrán történelemben vannak olyan időszakok, amikor a lakosság és az általuk lakott terület története elkülöníthető a szuverenitást gyakorló állam történetétől, és vannak olyan időszakok, amikor összeolvad az állam történetével. A 20. század elejéig az ukrajnai régiók keleti fele közelebb állt a „Kelethez", a nyugati fele pedig „Közép-Európához" vagy általában a „Nyugathoz". A következő időszakban a Szovjetunió a növekvő európai területeit a „Kelet" felé húzta. Ezt az ideológiát a modern Oroszország is nagymértékben átvette, terjesztve az „orosz világ" eszméjét.

Szerhij Plohij *Európa kapui: Ukrajna története* című kiváló művében így foglalta össze ezeket a századokat: a könyv címe „természetesen metafora, de nem lehet félvállról venni vagy marketingfogásnak tekintve elvetni. Európa fontos része az ukrán történetnek, ahogy Ukrajna is része az európai történetnek. Az eurázsiai sztyeppék nyugati szélén fekvő Ukrajna évszázadok óta Európa kapuja. Néha, amikor a »kapuk« háborúk és konfliktusok következtében zárva voltak, Ukrajna segített megállítani a külföldi inváziókat keletről és nyugatról; amikor pedig nyitva voltak, mint Ukrajna történelmének nagy részében, hídként szolgált Európa és Eurázsia között, megkönnyítve az emberek, áruk és eszmék cseréjét. Az évszázadok során Ukrajna különböző birodalmak találkozóhelyévé (és csatatérévé) is vált, a rómaiaktól az oszmánokig, a Habsburgoktól a Romanovokig. A 18. században Ukrajnát Szentpétervárról és Bécsből, Varsóból és Isztambulból irányították. A 19. századra csak az első két főváros maradt meg. A 20. század második felében már csak Moszkva uralkodott az ukrán területek nagy része felett. Mindegyik birodalom földet és zsákmányt követelt magának, lenyomatot hagyva a tájban és a lakosság jellemében, és segítve az egyedi határvidéki [frontier[13]] identitás és ethosz kialakulását."[14]

[11] Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó, 2021.

[12] Fedinec, Csilla: Great Theorists of Central European Integration in Ukraine. In: Gedeon, Magdolna (ed.): *Great Theorists of Central European Integration.* Miskolc – Budapest, Central European Academic Publishing, 2023. 393–442.

[13] Karácsonyi Dávid: A kelet-európai sztyepp és a magyar Alföld mint frontierterületek. *Földrajzi Értesítő,* LVII (2008) 1–2. 185–211.

[14] Plokhy, Serhii: *The Gates of Europe. History of Ukraine.* New York, Basic Books, 2015. xxi.

A „Rusz” kifejezést a vikingek hozták be Kelet-Európába, és a szláv lakosok az újonnan érkezett fejedelmekkel és harcosokkal együtt vették át, akiket gyorsan szlávosítottak. A Kijevi Rusz összeomlása és területeinek a szomszédos államok általi bekebelezése után a helyi lakosságot a Lengyel Királyságban „ruszinoknak”, az Osztrák Birodalomban „ruthéneknek”, az Orosz Birodalomban pedig „kisoroszoknak” nevezték. A 19. században az ukrán nemzeti mozgalom vezetői nem ismerték el a „kisorosz” identitást, és a középkori „Ukrajna” helynevet (a földrajzi területi megnevezésből népnevet alkotva) etnotoponímává alakították.[15] A „Rusz” kifejezést főként a középkorral kapcsolatban használják, a „ruszinok” kifejezést a kora újkori ukránokra vonatkoztatják, az „ukránok” kifejezés pedig a modern kori népnév.[16]

Az országnév, Ukrajna, a szláv „határvidék, peremvidék” szóból származik. Mint Jaroszlav Hricak megjegyzi, jelenthette az országot és a külterületet is. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy Ukrajna Oroszország valamiféle külterülete lenne, ez a tévedés azon a téves feltételezésen alapul, hogy minden szónak csak egy és csakis egy jelentése van. Az „Ukrajna” szó jelentését is alapvetően meghatározza a perspektíva – honnan nézzük ezt a területet? Ha kívülről, Varsó vagy Moszkva szemszögéből, akkor ez a „peremvidék”, ha belülről nézzük, akkor ez az itt élők országa. Hricak hozzáteszi, hogy ez nem kivételes eset. Ennek alátámasztására Németország nevének eredetét hozza fel példaként. A „Deutschland” szó a helyi törzsek önmegnevezéséből, az ógermán „diutisc” szóból származik, és a jelentése: „helyi [nép]”. Vagyis Németország a helyi emberek országa.[17]

A poltavai csata (1709) óta, amely véget vetett Svédország nagyhatalmi státuszának, és az orosz fennhatóság kezdetét jelentette Kelet-Európában, az Orosz Birodalom hatalmas erőfeszítéseket tett az ukránok Kis-Oroszországgá alacsonyítása, Ukrajna és Oroszország egységének sulykolása érdekében. Az ukrán szellemi ellenállás az európai nacionalizmusok korával egyidejűleg erősödött meg a 19. században. A politikai eszmék között központi helyen szerepeltek a nemzet egyesítése és kiszabadítása az orosz peremvidéken és a lengyel krízisekben való alávetettségből, valamint a saját államiság megteremtésének gondola-

[15] Plokhy, *The Gates of Europe,* 2015, i. m., xxiii.

[16] Plokhy, *The Gates of Europe,* 2015, i. m., xxiii–xxiv.

[17] Грицак, Ярослав – Галушко, Кирило – Примаченко, Яна – Єфіменко, Геннадій – Громенко, Сергій – Гоменюк, Іван – Ілюк, Оксана – Сороцинська, Олена – Кадельник, Артур: *Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна.* Київ, К.І.С., 2019. 76.

ta. Az államiságot két formában képzelték el: autonómia és független állam formájában.

Mihajlo Drahomanov, az ukrán autonomisták egyik kiemelkedő ideológusa, aki az ukrán gondolkodást az európai liberalizmusból származtatta, úgy fogalmazott, a haza elsősorban nem hegyek, folyók, tavak és mocsarak összessége, hanem a benne élő nemzet.[18] A nemzeti nyelvek eltörlése pedig nem a világnyelv létrejöttéhez vezetne, hanem a civilizáció elmúlt évszázadok demokratikus fejlődési irányával lenne ellentétes, és csak új megosztottságot teremtene az emberek között. „Ukrajna példáján most azt látjuk, hogy a magyarországi Felső-Tiszától az oroszországi Kubány-vidékig terjedő területen a többi mellett létezik olyan nyelv is, hasonló nemzeti sajátosságokkal, amelynek köszönhetően 30 millió ember nagyon könnyen léphet szolidaritásra egymással."[19] Drahomanov élete legjavát annak szentelte, hogy meghatározza és tisztázza az ukrán és az európai fejlődés közötti kölcsönhatást, hogy a tájékozott európai közvélemény számára világossá tegye Ukrajna vitathatatlan helyét Európában, és hogy azonosítsa az önfejlesztés azon belső feladatait, amelyek lehetővé teszik az ukrán nemzet számára, hogy elfoglalja vágyott helyét az európai közösségében.[20]

A lembergi történész Mihajlo Hrusevszkij és iskolája a nemzeti történelemírást alapozta meg, mindenekelőtt az ukrán történelmi folyamat folytonosságának hangsúlyozásával a Kijevi Rusztól kezdve, mely államalakulat Kijev nagyhatalmának és kelet-európai hegemóniájának korszaka volt. Az ukrán nemzeti lét lehetősége ez után még kétszer szakadt meg – a lengyel–litván nemzetközösséget létrehozó lublini unióval (1569) és az ukrán historiográfiai hagyomány szerinti Kozák-Ukrajna Oroszország általi fokozatos felszámolásával.[21] Az ukrán politikai gondolkodás történelmi fejlődése szempontjából az 1917. őszi és téli események jelentősége abban rejlik, hogy megtörténik az áttérés a föderalizmus eszméjéről az állami függetlenség programjára. A föderalista koncepciót már aláásta (a cár lemondása utáni) Ideiglenes Kormány Ukrajnával kapcsolatos őszintétlen és kétértelmű politikája, az uralmi láncolatban ezt követő bolsevik agresszió pedig halálos csapást

[18] Драгоманов, Михайло: *Вибране.* Київ, Либідь, 1991. 448.

[19] Драгоманов, *Вибране,* 1991, i. m., 442–443.

[20] Mosely, Philip E.: Drahomanov and the European Conscience. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* 2 (1952) 1. 2–3, 5.

[21] Лисяк-Рудницький, Іван: *Формування українського народу й нації (Методологічні завваги). Лисяк-Рудницький, Іван: Історичні есе.* Т. 1. Київ, Основи, 1994. 18.

mért erre a hagyományos ukrán ideológiára. Hrusevszkij az ukrán politikai gondolkodás e nagy forradalmát, a Moszkva és Oroszország felé való orientáció elutasítását, „tűz általi megtisztulásnak" („очищення вогнем", „purification by fire") nevezte.[22]

A forradalom előtti Orosz Birodalom megkérdőjelezte az ukránok létét, nem is beszélve az államiságukról. A szovjet birodalomban azonban a bolsevikok elismerték az oroszoktól különálló népek – közte az ukrán és a belarusz nép – létezését. Mindegyikük elnyerte nemzeti államiságát, és ezzel együtt a saját történelméhez való jogot. Ez jelentős előrelépés volt a forradalom előtti helyzethez képest. A Kreml azonban a szeparatizmus esetleges megnyilvánulásainak megakadályozása érdekében többször is elnyomáshoz folyamodott. A szovjet történelemben nem lehet felmutatni egységes nemzetiségi politikát, amit programszerű szövegbe foglaltak volna. Sőt, megkockáztatható, hogy az 1920-as évek végétől nem is létezett szovjet nemzetiségi politika, ehelyett a köztársasági vezetőknek az egyes nemzetiségekhez való személyes viszonyának és a központtal való tárgyalási pozíciójuknak volt döntő szerepe.[23]

Az 1920-as években toleráns, sőt, nemzettudatot erősítő magatartást tanúsított a nemzetiségekkel a szovjet állam. A bolsevikok úgy döntöttek, hogy a 169 elismert nemzetiség mindegyikének saját nyelvvel kell rendelkeznie. Ez a döntés hozzájárult a nagyobb nemzetiségek nemzeti identitásának megszilárdításához, valamint (például egységes nyelv, írásbeliség hiánya miatt) kevésbé fejlettnek tekintett etnikai csoportok számára a meglévő beszélt nyelvjárásokon alapuló új nyelvek létrehozásához. A sztálini deportáló politika azonban nagymértékben átalakította az ország nemzetiségi térképét a nemzetiségek kitelepítésével és helyükön az orosz nyelvű lakosság megjelenésével, vagy arányának megnövekedésével, ami két következménnyel járt: demográfiai oroszosítással, amihez fokozatosan társult a nyelvi oroszosítás is.[24] Nem is beszélve a sajátosan meghúzott belső határokról, amelyek etnikai csoportokat osztottak ketté, illetve helyeztek különböző csoportokat közös határok közé. A politika célja ezzel a nacionalista és etnikai kötődések

[22] L. Rudnytsky, Ivan: The Fourth Universal and its ideological antecedents. In: L. Rudnytsky, Ivan: *Essays in Modern Ukrainian History.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987. 407–408.

[23] Smith, Jeremy: Was There a Soviet Nationality Policy? *Europe-Asia Studies,* 71 (2019) 6.

[24] Bekus, Nelly: *Struggle Over Identity: The Official and the Alternative „Belarusianness".* Central European University Press, 2013. 43–50.

gyengítése és a multinacionális szovjet állam iránti lojalitás erősítése volt. A gorbacsovi reformok az 1980-as évek második felében ezeknek a régóta fennálló konfliktusoknak a felszínre töréséhez is hozzájárultak, anélkül hogy lett volna terv a békés konfliktuskezelésre.[25]

Az ukrán nép sokáig láthatatlan maradt az európai történetírásokban. A külföldi történészek többnyire lengyelekként vagy oroszokként írtak róluk, ha dicső tetteiket igyekeztek kiemelni, ukránokká jellemzően csak akkor váltak, amikor negatívumokról volt szó. Az ukrán történészek eközben folyamatosan azon fáradoztak, hogy az ukrán történelmet elkülönítsék a szomszédos népek történetétől, és megmutassák annak önértékét.[26] Az 1950-es és 1980-as évek ukrán diaszpórája történetírásának fontos eleme volt az a kísérlet, hogy megtalálják az ukrán nemzeti állam jövőbeli helyét a hidegháború bipoláris világrendjének geopolitikai struktúrájában is.[27]

Ukrajna új szemléletű történetét alkotta meg az ukrán–amerikai történész, Szerhij Plohij. Transznacionális megközelítése azon alapul, hogy Ukrajnát civilizációs és kulturális határként, afféle érintkezési zónának írta le Közép- és Kelet-Európa között.[28] Úgy vélte, újra kell gondolni Ukrajna történetét annak érdekében, hogy meg lehessen haladni a birodalmi, majd a nemzeti paradigmák által kialakított kereteket. Ez segítene integrálni az ukrán múltat Kelet-Európa és az egész kontinens történetébe. Megjegyzi, hogy a nemzeti kisebbségeket az ukrán történelem új narratívájába a kollektív „mi" részeként kell bevonni, Ukrajna többnemzetiségű történetének megírásával kerülhető el a nemzeti narratíva buktatója.[29]

Plohij szerint a Szovjetunió összeomlása része volt a multinacionális államok vagy birodalmak első világháború után kezdődött felbomlási folyamatának. Azzal, hogy 1989 novemberében leomlott a berlini fal, megkezdődött a német újraegyesítés, és Mihail Gorbacsov elfogadta a (tréfásan Frank Sinatra *My way* című népszerű daláról elnevezett) Sinatra-doktrínát, lehetővé vált Moszkva kelet-európai sza-

[25] Concordiam Staff: Post-Soviet Frozen Conflicts The world continues to seek peaceful settlements of regional stalemates. *Per Concordiam: Journal of European Security Defense*, 3 (2012) 4. 43.

[26] Грицак, Ярослав: *26-й процент, або як подолати історію.* Київ, Фонд Порошенка, 2014. 30.

[27] L. Rudnytsky, Ukraine between East and West, 1987, i. m., 2.

[28] Верменич, Ярослава: Локально-регіональні рівні вітчизняного наративу. *Український історичний журнал,* (2013) 5.

[29] Плохій, Сергій: Якої історії потребує сучасна Україна? *Український історичний журнал,* (2013) 3. 5.

tellitjei számára, hogy „a maguk módján" cselekedjenek, és lefejtsék magukról a Kreml ölelését.[30]

Ehhez az összeomláshoz az Egyesült Államok kifejezetten negatívan viszonyult, főként az etnikai konfliktusoktól, a köztársaságok közötti háborúktól, valamint a nukleáris fegyverek elterjedésétől való félelme miatt. Ugyanakkor az Egyesült Államokban a balti és az ukrán diaszpóra hatékonyan mozgósított, és a képviselőházon és a szenátuson keresztül nyomást gyakoroltak a Fehér Házra. Az amerikai kormányzat végül kompromisszumos álláspontra helyezkedett: a balti köztársaságok elszakadhatnak, de a Szovjetunió többi részének érintetlenül kell maradnia. George Bush 1991. augusztus 1-jén a kijevi parlamentben elmondott (William Safire, a *The New York Times* publicistája nyomán[31] „kijevi csirke-beszédként" [„Chicken Kiev speech"] is emlegetett) felszólalásában többek között azt mondta, hogy „az etnikai gyűlöleten alapuló öngyilkos nacionalizmust" („suicidal nationalism based upon ethnic hatred") az Egyesült Államok nem fogja támogatni.

Bush és Gorbacsov november 30-án, az ukrán függetlenségről szóló referendumot megelőző napon telefonbeszélgetést folytatott, ahol az amerikai elnök már azt mondta, hogy az USA támogatni kívánja az ukrán nép azon szándékát, amit a referendumon kinyilvánít, hajlandó támogatni a függetlenségét, ha Ukrajna lehetővé teszi az atomfegyverek ellenőrzését, betartja Európában a hagyományos fegyverekre vonatkozó nemzetközi előírásokat, és tiszteletben tartja az emberi és kisebbségi jogokat. Ezzel szemben Gorbacsov még mindig arról beszélt, hogy a Szovjetunió minden területén élő nép igényeit kielégíti, és az Egyesült Államok Ukrajna függetlenségének elismerésére vonatkozó szándéka nem értékelhető másként, mint a szovjet belügyekbe való beavatkozás.[32]

Az 1991. december 1-jei ukrajnai függetlenségi népszavazás szélesebb változásokat generált: az ukrán tényező drámaian alakította át az erőviszonyokat a többi szovjet köztársaságban is, megváltoztatta a Gorbacsovhoz fűződő viszonyukat, és Bush viszonyát is a szovjet ve-

[30] Plokhy, Serhii: *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union.* New York, Basic Books, 2015. 4–5.

[31] Safire, William: Essay; After the Fall. *The New York Times,* 29.08.1991. https://tinyurl.com/2zyvrzrf

[32] Bush, George H. W.: *Remarks to the Supreme Soviet of the Republic of the Ukraine in Kiev, Soviet Union,* 01.08.1991. https://tinyurl.com/fcpkhk33; Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 64; Magyarics Tamás: A „kijevi csirke"-beszédtől az Euromajdanig: Az USA Ukrajna-politikája a hidegháborút követő évtizedekben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *„Kijevi csirke": (Geo)politika a mai Ukrajnában.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019. 63–78.

zetőhöz.[33] Ettől kezdve a Nyugat számára nem az volt a kérdés, hogy elismerje-e Ukrajnát, hanem az, hogy miként és mikor,[34] miközben Gorbacsov továbbra is úgy vélekedett Ukrajnáról és Oroszországról, hogy „a két nemzet ugyanannak a fának az ága. Senki sem lesz képes szétszakítani őket."[35] 1991 decemberében a köztársaságok vezetői tartottak a Szovjetunió elnökének esetleges erőszakos fellépésétől, aki továbbra is rendelkezett az ehhez szükséges forrásokkal. Mihail Gorbacsov azonban úgy döntött, nem eszkalálja a helyzetet, elismerte vereségét, és lemondott. Érdekesség, hogy utolsó rendeletével a Szovjetunió népművésze címet adományozta az oroszországi orosz primadonna Alla Pugacsovának.[36]

A Szovjetunió összeomlása utáni első tíz évben a világ gyakorlatilag egypólusú volt. Ukrajna számára az volt a kérdés, hogy lehet-e föderatív állam. Plohij úgy vélte, hogy a Krím 1991 elején autonómiát kapott Ukrajnán belül, amit a kárpátaljai helyi elit megirigyelt. „Ők is autonómiát akartak. A déli Odesza és a keleti Donbász szénrégió is első számú jelölt volt hasonló státuszra."[37] Bár a magyarországi elitek „nem támasztottak igényt a jelenlegi ukrán területekre",[38] ezek a körülmények odavezettek, hogy a föderalizmus „szitokszóvá" („dirty word") vált Ukrajnában.[39]

Két fontos kérdésben ugyanakkor gyökeres változás következett be – az ukrán identitás átalakulása és az ukrán állam elfogadottsága tekintetében.

2014. január 22-én a független Ukrajna történetében először fordult elő, hogy tömeges tüntetés során embereket öltek meg. Az események fokozatosan háborúvá eszkalálódtak, 2014 tavaszán és nyarán a Donbász egy részének háborús övezetté válásával „Kelet-Ukrajna" mint elképzelt entitás megszűnt létezni, és ezzel együtt a „két Ukrajna" képe, amely oly népszerű volt az ukrán és a nemzetközi médiában, a múlté lett.[40] Már korábban is egyértelmű volt, hogy Ukrajna megosz-

[33] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 255.
[34] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 264.
[35] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 260.
[36] Бойко, Владимир: ГКЧП, Горбачев и Украина. *День,* 30.08.2012. https://tinyurl.com/6ukhwu44
[37] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 282.
[38] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 283.
[39] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 282.
[40] Портнов, Андрій: *Між „Центральною Європою" та „Русским миром": Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій.* Київ, НІСД, 2009. 25–26.

tott nyelvileg, kulturálisan, vallásilag, politikailag és regionálisan, de olyan egyértelmű törésvonalak, amelyek az ország kettészakadásához vezettek volna, nem léteztek.[41] 2014-ben az Ukrajna ellen megindulló orosz agresszió elérte azt, amit a korábbi ukrán elnököknek nem sikerült elérniük: a politikai nemzet létrehozását. Az ukrán identitás, fogalmazott Tatjana Zsurzsenko, amely oly sokáig az etnikumhoz, a nyelvhez és a történelmi emlékezethez kapcsolódott, hirtelen területi és politikai identitássá vált.[42]

Az Ukrajna iránti lojalitás és a haza megvédésére való készség a háborús helyzetben háttérbe szorította a nyelvi preferenciák kérdését, és valójában a Donbászra redukálta „Ukrajna keleti részét" – állítja Portnov. Mint fogalmaz, ebben a helyzetben sokak számára hihetőnek tűnt a „két Ukrajna" tézise és az a meggyőződés, hogy az orosz ajkú lakosság politikailag lojális lesz Oroszországhoz. De már Putyin háborújának első napjai is megmutatták, mennyire leegyszerűsítők ezek az elképzelések. Éppen Oroszország támadása bizonyította be, hogy Ukrajna szuverén nemzetté vált, a politikai lojalitás és identitás sajátos modelljével, amelyet nem lehet pusztán a nyelvre vagy a vallásra korlátozni.[43]

Megkerülhetetlen kérdés, hogy Ukrajna identitásában a „Kelethez" vagy a „Nyugathoz" tartozik-e. Az, hogy hol van „Közép-Európa", mindig is az aktuális politikai erőviszonyok függvénye volt, ahogy az Európához tartozás sem pusztán földrajzilag meghatározott. A középkori Spanyolország muszlim államai, az európai kontinens nagy részét évszázadokon át megszálló Oszmán Birodalom, valamint a 14–17. századi „moszkovita Oroszország" lényegében nem volt európai. Az európaiak a felvilágosodás kora előtt még inkább észak–dél irányban tagolták az öreg kontinenst, majd a felvilágosodás korában a filozófusoknak (Voltaire, Jean-Jacques Rousseau és mások), illetve a nyugatról kelet felé utazóknak (mint például a hollandok – Isaac Massa, Cornelis de Bruijn, a velenceiek – Francesco Algarotti, Giacomo Casanova stb.) köszönhetően a köztudatban megjelent a Kelet- és Nyugat-Európára való felosztás. A 18. században még az sem rögzült pontosan, hol a ha-

[41] Riabchuk, Mykola: Ukraine's 'muddling through': National identity and post-communist transition. *Communist and Post-Communist Studies,* 45 (2012) 3–4. 443.

[42] Zhurzhenko, Tatiana: From Borderlands to Bloodlands. *Eurozine,* 19.092014. https://tinyurl.com/5dm8syv5

[43] Portnov, Andrii: Nothing New in the East? What the West Overlooked – Or Ignored. *Trafo: Blog for Transregional Research,* 11.08.2022. https://trafo.hypotheses.org/39812

tár Európa és Ázsia között: a határvonalat hol a Don, hol a Volga, hol pedig az Urál mentén húzták meg.

Az első világháború alatt a hangsúly a gazdasági érdekekről a kulturális érvekre helyeződött át, és „Közép-Európa" az Északi- és Balti-tengertől az Adriai-tengerig és a Duna-síkság déli széléig terjedő területet foglalta magában, lehetővé téve, hogy a magterülethez csatlakozzanak a periférián lévő országok „keleten", egészen az orosz nyelvterület határáig, azaz az ukrán síkság nagy részét is beleértve. A politikai Közép-Európa keletre tolódása természetesen nagyrészt a Nagy Háborúnak (az I. világháborúnak) volt köszönhető. A „Közép-Európa" kifejezés a háborút lezáró versailles-i rendszer regionális mellékzöngéjeként került be a „Köztes-Európáról" szóló diskurzusba, azt a Szovjetunió és Németország közötti ütközőzóna jelölésére használták.

A II. világháború után „Közép-Európa" fogalma hosszú időre elvesztette jelentőségét, immár sokkal egyszerűbb volt eldönteni, merre van az arra: a vasfüggönytől keletre „Kelet-Európa", nyugatra pedig „Nyugat-Európa" volt. Az 1970-es évektől aztán „Közép-Európa" ismét történelmi, kulturális-földrajzi és társadalomföldrajzi egységként, szimbolikus valóságként jelent meg, amely nem akar azonosulni „Kelet-Európával".[44]

Az 1989–1990-es forradalmak és rendszerváltások, a német újraegyesítés, a Szovjetunió felbomlása és a hidegháború vége ismét átrendezte Európa mentális térképét. Samuel P. Huntington feltette a kényes kérdést, hogy vajon az 1989–1990-es kelet-európai forradalmak elsősorban antikommunista demokratikus mozgalmak vagy szovjetellenes nacionalista mozgalmak voltak? Ha ez utóbbiról van szó, akkor egyes kelet-európai országokban visszatérhetnek a tekintélyelvű nacionalista rendszerek.[45]

Az Európai Unió bővítésével „Kelet-Európa" egy része újra egyesült a „Nyugattal". A Szovjetunió felbomlása után létrejött posztszovjet térség országai közül a balti államok 2004-ben „visszatértek" Európába, míg az új „Kelet-Európát" a keleti partnerség országai (Azerbajdzsán, Örményország, Belarusz, Grúzia [Georgia], Moldova, Ukrajna) és Oroszország jelentette. A hidegháború utáni NATO-aspiránsok a szövetséghez való csatlakozást kulcsfontosságúnak tekintették a Nyu-

[44] Mező Ferenc: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. *Tér és Társadalom,* 15 (2001) 3–4. 81–103.

[45] Huntington, Samuel: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Oklahoma, University of Oklahoma Press, 1991. 293–294.

gattal való integrációra és az Oroszországgal szembeni védelemre irányuló céljaik eléréséhez.

A 20. század tapasztalatai azt mutatják, hogy a konfliktus szinte elkerülhetetlen a közös múltú szomszédok között. A konfliktus egyszerre ered a közös múlt szétválasztására irányuló törekvésből és/vagy abból a vágyból, hogy azt közös múltként elevenítsük fel.[46] Az 1991-es függetlenné válás után Ukrajna rájött, hogy lehetetlen semleges államnak lenni az általa elfoglalt geopolitikai térben. Az ukrán területek mindig is Oroszország és a Nyugat között helyezkedtek el, és amikor eljött a választás pillanata, az ukránok, a bekebelező Oroszországgal való azonosulás elleni tiltakozásként is, a Nyugatot választották.

Egyrészt 1991-ben megszavazták a függetlenséget. Másrészt ott volt 2004-ben a narancsos forradalom (első Majdan), amely során választani kellett az Európa-orientáltabb és az Oroszországhoz integráltabb jövő között, illetve amely közös nevet adott számos színes forradalomnak, amelyek megrázták az autoriter rezsimeket, de nem változtatták meg a posztszovjet világot.[47] A nagy várakozások ellenére a 2004-es narancsos forradalom nem vált az 1989-es kelet-közép-európai bársonyos forradalmak ukrajnai analógiájává. Nem sikerült radikálisan megváltoztatni a régi rendszert, eltávolítani a korrupt és tekintélyelvű elitet a hatalomból, és bevezetni a jogállamiságot és a liberális demokráciát,[48] de hagyott reményt a változásra.

A harmadik választás lehetősége 2013–2014 fordulóján volt, amikor újabb forradalom tört ki, tiltakozásul az akkori ukrán hatalom elzárkózása ellen, hogy aláírja a társulási megállapodást az Európai Unióval. Az Euromajdan, avagy a méltóság forradalma (második Majdan) során a demonstrálók a hideg utcára vonultak Európáért egy olyan időszakban, „amikor az Európai Unió iránti lelkesedés a tagországok körében mélyponton volt". 2014 tavaszán a Krím Oroszország általi annektálása és hibrid katonai hadjáratának megkezdése a Donbászban arra késztette a politikusokat, hogy „Európa jövőjéért folytatott harcról" és a hidegháború visszatéréséről beszéljenek a világnak azon a részén, ahol az állítólag 1991-ben véget ért.[49] A keleti vagy nyugati orientáció kérdését már nem lehetett a tárgyalóasztalnál eldönteni. A Krím orosz megszállásával és a Moszkva által kiváltott „orosz ta-

[46] Kasianov, Georgiy: *Memory Crash: The Politics of History in and Around Ukraine, 1980s–2010s.* Central European University Press, 2022. 386.

[47] Plokhy, *The Gates of Europe,* 2015, i. m., xx.

[48] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 444.

[49] Plokhy, *The Gates of Europe,* 2015, i. m., xx.

vasszal" Ukrajna két keleti megyéjében (Luhanszk és Doneck), amelyeket összefoglalóan Donbászként emlegetünk, a lakosság többsége az ukrán állam mellett döntött.

Mindennek ellenére nem olyan egyszerű a magyarázat, hogy az ország függetlensége óta volt egy Nyugat-párti és egy Oroszország-párti Ukrajna, amelyek váltogatták egymást. Ez sokkal inkább újságírói konstrukciónak tekinthető, ebben a leegyszerűsítő keretben volt a legkönnyebb közérthetően tálalni, mi is történik Ukrajnában. A valóság azonban bonyolultabb: Ukrajna több mint húsz éven át „többvektoros" külpolitikát folytatott két rivális geopolitikai folyamat között: ez volt az európai integráció és az eurázsiai reintegráció. Ehhez korlátozni kellett a külső hatásokat Moszkva, Washington és Brüsszel egyensúlyának megteremtésével. A különbség a stratégia értelmezésének eltéréseiben volt: így látszott például Juscsenko Nyugat-barátnak, Janukovics pedig Kreml-barátnak.[50]

Zbigniew Brzeziński még 1998-ban, Lemberg (Львів, Lviv) díszpolgárává választásakor hangsúlyozta, hogy szükség van a független ukrán államra, mert ez jelzi a birodalmi gondolkodás végét. Ukrajnára szükség van a történelmi transzkontinentális Európához.[51] 2009-ben a közelgő elnökválasztással kapcsolatban szögezte le ugyanő, hogy mind a belföld, mind a külföld számára fontos a demokratikus berendezkedés konszolidálása Ukrajnában olyan értelemben, hogy Ukrajnát vonzóvá tegye Európa többi része számára. A kulturális örökség tekintetében Ukrajna Európa része. Be kell bizonyítani, hogy ez így van politikai és társadalmi-gazdasági értelemben is. Akkoriban úgy gondolta, hogy a felelősség elsősorban az ukrán értelmiségi elitre hárul.[52]

A 2014-es fordulattal viszont nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszország nem hajlandó elengedni Ukrajnát. Ugyanakkor a megszállás és a hibrid hadviselés Ukrajna keleti régióiban nem váltotta ki Oroszország azonnali és egyöntetű elítélését a kollektív Nyugat által. Ukrajnát Európa is Oroszország történelmi és kulturális részének, vagy valamiként Oroszország és az Európai Unió között látta, és ekkor még nem volt hajlandó

[50] Minakov, Mikhail – Rojansky, Matthew: Democracy in Ukraine: Are We There Yet? *Kennan Cable,* 30 (01.01.2018). 10–11.

[51] Бжезінський, Збігнєв: Промова перед Львівською міською радою 24 вересня 1998 р. https://tinyurl.com/4pxr7zwe

[52] Brzezinski: „If Georgia or Ukraine falter, Russia again becomes an empire". *Voice America,* 13.10.2009. https://tinyurl.com/5xc7r5s6

befogadni. Kényelmesebb volt elfogadni Oroszország fantomizált propagandáját, mint védelembe venni a (nemzetközi) jogrendet.[53]

A háború kitörésével 2014-ben a második világháború óta először fordult elő Európában, hogy egy állam területét egy másik állam annektálta. Ez a hidegháborút követő „hosszú béke" időszakának végét jelentette. A 2022-ben Ukrajna ellen megindított orosz invázióval az orosz–ukrán háború a második világháború óta a legnagyobb katonai és politikai konfliktussá terebélyesedett Európában.[54]

Minden európai válság olyan megoldással végződik, amely új irányt szab a világnak. Ez a válság annyiban más, hogy Ukrajna részévé vált a megoldásának, miközben korábban ki volt zárva ebből – az orosz szférához tartozott, és a Nyugat nem tudott vagy nem akart foglalkozni vele.[55] „Az Európai Unió csak egy kegyetlen és pusztító háború során ismerte el Ukrajna európai törekvéseit, nem 2004-ben, a békés narancsos forradalom után, és nem 2014-ben, a Majdan és a Krím orosz megszállása után. Ezúttal ne késsünk el. Ukrajna most azonnal megérdemli a teljes történeti legitimitást!"[56] Vitalij Portnyikov szavaival, Európa számára is jobb, ha Ukrajna a demokrácia, és nem egy autoriter blokk határvidéke, még úgy is, hogy a határ az határ – „tiszteletre méltó, de nehéz sors".[57]

[53] Snyder, Timothy: *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America.* New York, Tim Duggan Books, 2018. 9.

[54] Портников, Віталій. „Історична відповідальність українців – переписати російську історію" – історик Плохій. *Espreso,* 01.01.2023. https://tinyurl.com/3wf7zspk

[55] Мусаєва, Севгіль – Алієв, Алім: Ярослав Грицак: Україна стане новим центральноєвропейським тигром. *Українська правда,* 01.05.2022. https://tinyurl.com/arvkdp5w

[56] Discussion: War Against Ukraine. *Slavic Review: Interdisciplinary Quarterly of Russian, Eurasian, and East European Studies.* https://tinyurl.com/58fsz5d5

[57] Portnikov, Vitaly: Ukraine is Coming Back to the Centre of Europe. *Visegrad Insight,* 14.07.2022. https://visegradinsight.eu/ukraine-centre-europe-cee/

NÉPESSÉG

ÁLTALÁNOS ADATOK

Ukrajna mai (1991-es határok közötti) területén becslések szerint a 18. század elején mintegy 5,9 milliónyian, a 20. század elején pedig 38,9 milliónyian éltek.[58]

A 20. században Ukrajna több demográfiai válságon ment keresztül. Az elsőt az 1917–1921 közötti polgárháborús időszak, a másodikat, 1929–1934 között a gazdasági válság, a mezőgazdaság gyarmatosítása és a represszók idézték elő, a harmadik pedig a második világháborúhoz kapcsolódott. A 20. század első felének politikai, katonai, társadalmi és gazdasági válságai a gyermekvállalásról való kényszerű vagy tudatos lemondással, a termékenység csökkenésével is jártak. Az abortusz 1936-os betiltása gyakorlatilag nem változtatott a helyzeten. A második világháború még inkább felerősítette a gyermekvállalás családon belüli szabályozását.

A negyedik demográfiai válság Ukrajnában az 1980-as évek második felében jelentkezett a termékenység gyors csökkenése és a növekvő halandóság következtében. A Szovjetunió összeomlása után pedig az életminőség romlása, a munkanélküliség miatti aggodalom sok embert arra kényszerített, hogy átgondolja családalapítási terveit. Ukrajna lakossága az utolsó, 1989-es szovjet népszámlálás adatai szerint 51,7 millió fő volt. Az 1990-es évek elején ez a szám még növekedni tudott. Az elnéptelenedés folyamata 1979-ben kezdődött vidéken, és csak 1991-ben mutatkozott meg a városokban is. A következő években ez a folyamat erősödött és kiszélesedett, azonban az 1991-ben és 1992-ben az Ukrajnába irányuló bevándorlás még ellensúlyozni tudta a népesség természetes fogyását, és 1992 végéig növekedést biztosított. 1993.

[58] Кабузан, Владимир: *Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса.* Москва, Наука, 2006. 440.

január 1-jén 52,2 millió fő volt az ország lakossága, innentől azonban megindult a tartós csökkenés.[59]

A 2008–2012-es globális gazdasági válságból kilábalva 2013 óta az európai országokban ugrásszerűen megnőtt az ukrán állampolgárok száma, az egész EU területén a külföldiek közül részükre adták ki a legtöbb tartózkodási engedélyt. A V4-országok közül Lengyelország és Csehország bírt a legnagyobb vonzerővel, nyelvi nehézségek miatt Magyarország kevésbé volt csábító, bár dinamikusan nőtt a Magyarországra települő ukrajnai születésű népesség száma is, az itt tartózkodó ukrán állampolgároké a magyar állampolgársági törvény módosításával összefüggésben csökkent – annak ellenére is, hogy a magyar kormány 2015-ben jogszabályi könnyítéseket léptetett életbe a munkavállalásuk megkönnyítésére.[60] Ugyanakkor a kárpátaljai magyarok nagy része, akik megszerezték a magyar állampolgárságot, nem rendelkezett magyarországi lakóhellyel. Ám a permanens válságok az országban az Ukrajnában hivatalosan nem engedélyezett külföldi állampolgárságot mobilitási eszközzé (is) transzformálták.[61] Másrészről a magyar állam 2016-ban Kárpátalján gazdaságfejlesztési programot indított – kiegészítve ezzel az addigi támogatási rendszert, amely magyarországi közpénzből támogatta, amire helyben „nincsen program, törvény, pénz”[62] –, azonban ez látványos eredményt demográfiai szempontból nem hozott.[63]

Ukrajna szociálpolitikájának kiemelt irányává a gyermekvállalási helyzet javítása, a gyermekes családok támogatása, az anyaság és a gyermekkor szociális védelmének erősítése csak az ezredforduló után vált, azonban már ez sem tudott segíteni a szélesedő demográfiai válságon. Ukrajna függetlenségének időszakában mindössze egyetlen

[59] Prybytkova, Iryna: Demographic Development in Ukraine. In: Golovakha, Yevgen (ed.): *Ukrainian Sociological Review 2000–2001.* Kiev, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2003. 129–130.

[60] Karácsonyi Dávid – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik – Kovály Katalin – Pidhrusniy Hrihoriy: Demográfiai folyamatok és erőforrások Ukrajnában a geopolitikai törésvonalak tükrében. In: Fedinec (szerk.), *„Kijevi csirke”,* 2019, i. m., 145–147.

[61] Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom,* 31 (2017) 2. 9.

[62] Bányai Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész). *Regio,* 28 (2020) 2. 166.

[63] Csernicskó István: *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből.* Ungvár, Autdor-Shark, 2019. 157, 159.

népszámlálásra került sor, 2001-ben.[64] E népszámlálás szerint akkor az országot 48,5 millió ember lakta. Bár 2013-ban újabb népszámlálást terveztek, az egymást követő kormányok elhalasztották azt: először 2016-ig, majd 2020-ig, végül pedig 2023-ig,[65] de ekkor már benne voltunk a nagy háborúban. A halasztgatás kapcsán különböző okokra, többek között pénzhiányra hivatkoztak, de feltételezhetően nem volt ez független a népességcsökkenéstől és az azzal való szembenézés várható nehézségeitől sem.

2019-ben, már Volodimir Zelenszkij elnöksége alatt egy kormányzati munkacsoport különböző forrásokból, többek között a mobiltelefon-szolgáltatók adatai alapján elektronikus becslést, úgynevezett Dubilet-cenzust végzett. A becslés szerint Ukrajna lakossága ekkor 37,3 millió fő volt (a Krím, valamint a Donecki és Luhanszki terület ekkor Ukrajna által nem ellenőrzött területei nélkül). Ugyanebben az időben az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal olyan adatokat tett közzé, amelyek szerint az Ukrajnában élő személyek száma (szintén a hivatalos terminológia szerint „ideiglenesen megszállt területek" nélkül) 41,9 millió fő volt. A Dubilet-cenzust demográfusok bírálták ugyan, ám számos kommentátor megbízhatóbbnak tartotta, mint a hivatalos adatokat. A 2022-es inváziót megelőzően Ukrajna demográfiai helyzete már olyan nehéz volt, hogy az ENSZ Ukrajnát 2021-ben a gyors ütemű népességfogyás által leginkább érintett országok közé sorolta.[66]

A nagy háború 2022-ben több millió menekült hatalmas hullámát indította el. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szerint az első hónapokban 8,2 millió személy hagyta el Ukrajnát, és további 8 millióan váltak belső menekültté. 2023-ban Európában 4 millió ukrán menekült részesült átmeneti védelemben, a legtöbben Németországban, Lengyelországban és Csehországban. Ami az EU-n kívüli országokat illeti, a már korábban is nagy ukrán diaszpórával rendelkező Kanada a legnépszerűbb célpont az ukrán menekültek számára. Ugyanakkor Oroszország az az ország, ahol 2022. február 24. után a legtöbb ukrán állampolgár jelent meg. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága adatai szerint több mint 2,8 millió ukrán menekültnek van regisztrált lakóhelye Oroszországban, ehhez azonban fontos hozzátenni, hogy az ENSZ nem részletezi, hogy közülük hány személyt vettek rá erre kényszerrel. Az ukrán gyermekek

[64] Державний комітет статистики України: Всеукраїнський перепис населення 2001. https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/

[65] Rogoża, Jadwiga: Ukraine in the face of a demographic catastrophe. *OSW Commentary,* (2023) 524. 1–7. 1.

[66] Rogoża, Ukraine in the face of a demographic catastrophe, 2023, i. m., 2.

Oroszországba deportálásával kapcsolatos bűncselekmények szolgáltak alapul a hágai Nemzetközi Büntetőbíróságnak ahhoz, hogy elfogatóparancsot adjon ki Vlagyimir Putyin elnök és a gyermekek jogaiért felelős orosz biztos, Marija Lvova-Belova ellen.[67]

Bár a demográfusok és szakértők jelenlegi becslései eltérőek a jövőre nézve, közös bennük, hogy jelentős csökkenő tendenciát jeleznek előre. Az előrejelzéseket a számos bizonytalansági tényező ellenére is érdemes számba venni. Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Demográfiai és Életminőség Intézete a mobilszolgáltatóktól kapott információkra alapozott becslése alapján arra jutott, hogy az Ukrajna által ellenőrzött területen 2022 elején 36,5 millió ember tartózkodott, 2024 elején pedig 31 és 33 millió közötti.[68] Az intézet szerint Ukrajna lakossága az 1991-es határokon belül 2041-re 28,9 millió főre, 2051-re pedig 25,2 millióra csökkenhet.[69] Az ENSZ szerint 2024. január 1-jén az ország lakossága 37,4 millió fő volt, ami 2030-ra 38,5 millióra nőhet, utána azonban tartós csökkenés várható – 2050-re 32,2 millióra, 2069-re pedig 25,1 millióra.[70]

2024-ben Ukrajna a globális halálozás tekintetében a világ élére került az 1000 főre jutó 18,6 halálesettel (Magyarország 14,5 halálesettel a 6.), és a legutolsó, 228. helyre a születési ráta tekintetében az 1000 főre jutó 6 újszülöttel (Magyarország 9,1 újszülöttel a 198.).[71] Ella Libanova, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Demográfiai és Társadalomtudományi Intézetének igazgatója 2024 nyarán azt mondta, „Ukrajnában már nem lesz sem 50, sem 40 millió állampolgár, kivéve, ha intenzív bevándorlás következik be", de az esetleges betelepülők nem ukránok, sőt, valószínűleg nem is európaiak lesznek.[72]

2025 elején Libanova ezt megismételte azzal, hogy 2024 közepén már csak 30 millió ember élt az ukrán kormány által ellenőrzött területen. A háború időtartamától függ, hogy ez a szám merre fog elmoz-

[67] Rogoża, Ukraine in the face of a demographic catastrophe, 2023, i. m., 4–5.

[68] Міщенко, Ярослава: Інтерв'ю вченої-соціолога Людмили Черенько – про демографічну ситуацію в Україні. *Укрінформ,* 18.06.2024. https://tinyurl.com/mte2zm4u

[69] Черново, Катерина: Населення України може скоротитися до 25 млн: в уряді запропонували рішення. *UNIAN,* 28.03.2024. https://t.ly/ZK7NK

[70] UN DESA Population Division: *World Population Prospects 2024.* https://population.un.org/wpp/

[71] The World Facktbook: Country Comparisons. 2024 est. Death rate. https://t.ly/AHIbY; Birth rate. https://t.ly/GS7zl

[72] Лебідь, Наталія: Елла Лібанова: Знаєте, кого зараз найбільше шукають роботодавці? Пенсіонерів! *Главком,* 01.08.2024. https://t.ly/AsdQu

dulni. Az Eurostat szerint 2024. december 1-jén 4,2 millió a háború elől menekülő ukrán bevándorló állt ideiglenes védelem alatt, vagy tartózkodott menekültstátusszal az EU-ban. Még körülbelül egymillióan vannak további, Oroszországon kívüli országokban, elsősorban Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban, Kanadában, és kisebb számban Argentínában, Grúziában és Moldovában. A hárommillió munkamigráns (vendégmunkás) plusz a több mint négymillió háborús menekült együttesen már csaknem nyolcmillió embert jelent. Ha a munkamigránsokat hosszabb időtávra visszatekintve vesszük számba, akkor már akár kilencmillió is lehet ez a szám. Minden egyes háborús hónappal egyre többen lesznek, akik nem akarnak majd hazatérni. Nagyon kevés gyerek születik, „[a] demográfiai növekedési potenciál teljesen kimerült, és ha növelni akarjuk a népességet, akkor csak egy lehetőség van: bevándorlókat vonzani más országokból". Libanova hozzáteszi: „Messze nem vagyok biztos abban, hogy a társadalmunk (nem társadalmi, hanem egyéni szinten) készen áll arra, hogy más vallású, más életmódú, más értékrendű stb. emberekkel éljen együtt. Őszintén szólva ezt nehezen tudom elképzelni." Az ukránok még soha nem éltek multietnikus környezetben. Kárpátalja és Odesza megye egyes részeit, valamint a megszállt Krímet leszámítva ez mindig is monolitikus szláv társadalom volt.[73]

A 2001-es népszámlálás szerint az ország lakosságának nemzetiségi tekintetben 77,8%-a ukrán, 17,3%-a orosz, az összes többi nemzetiség 1% alatti; anyanyelv alapján 67,5% ukrán, 29,6% orosz, 2,5% egyéb anyanyelvű. Az orosz nyelv felülreprezentáltsága a nemzetiségi arányokhoz képest azzal volt magyarázható, hogy azok körében is nagyszámú volt az orosz anyanyelvűek aránya, akik egyébként ukrán identitásúnak vallották magukat. Még az elnök- és parlamenti választások is megmutatták a polarizációt, melynek eredményeként két makrorégió alakult ki: a nyugati-középső és a délkeleti. A nyugati-középső makrorégióban az emberek többnyire ukránul beszéltek, míg délen és keleten, különösen a nagyvárosokban inkább oroszul.

Az ukrán nyelv és identitás addigi lassú erősödését a 2022-es invázió drasztikusan felgyorsította. A Razumkov Intézet felmérése szerint 2017-ben még az ukrajnai válaszadók 74%-a érezte úgy, hogy csak egy nemzetiséghez tartozik, 12% egyszerre két vagy több nemzetiség-

[73] Мерещук, Валентина: Елла Лібанова: „Дай боже, щоб третина емігрантів повернулася. Кожен місяць війни зменшує цю цифру". *LB.ua,* 11.02.2025. https://tinyurl.com/4tptem3e

hez, míg 6% úgy érezte, hogy egyetlen nemzetiséghez sem tartozik, és 8% pedig bizonytalan volt. A 2024-ben megismételt felmérés szerint 84%-ra nőtt azoknak az aránya, akik csak egy nemzetiséghez tartozónak érzik magukat, 7%-ra csökkent a magukat egyszerre két vagy több nemzetiséghez tartozónak vallók aránya, és gyakorlatilag változatlan maradt azoknak az aránya, akik nem érzik magukat egyetlen nemzetiséghez tartozónak sem (5%). Az ukrán nyelvet a válaszadók 78%-a mondta anyanyelvének, míg 2017-ben még 68%, 2015-ben 60%, 2006-ban pedig 52%. Az orosz nyelvet anyanyelvként megnevezők aránya 2024-ben már csak 6%-os, míg 2015-ben ez 15%, 2006-ban pedig még 31% volt.[74]

NEMZETISÉGI ADATOK

Európában ma mintegy 770 millió ember él, akik több mint száz kisebb-nagyobb etnikumot képviselnek kevesebb mint ötven országban. A kisebbségek száma az országok számának I. világháború és 1991 utáni gyarapodásával – ekkor jött létre a mai 47 államból 16 – nemhogy nem csökkent, hanem exponenciálisan nőtt: a mai európai lakosság egyhetede, 107 millió ember kisebbségi, akiknek négyötöde 300 ezer főnél kisebb közösségekbe tartozik.[75] A nemzetállami illúziók és az etnikai sokszínűség közötti ellentmondást a történelem során számos negatív eszközzel próbálták befolyásolni, mint az asszimiláció, lakosságcsere, etnikai tisztogatás, genocídium. A hidegháborút nem zárta le békeszerződés, mint a forró háborúkat, de az 1990. évi Párizsi Charta egy új Európáért, amelyben befejezettnek nyilvánították a II. világháború végétől tartó európai szakadást, a „konfrontáció korszakát", a kontinensnek együttműködésen és konfliktusmegelőzésen alapuló demokratikus modellt kínált. A Párizsi Charta ugyan nem nemzetközi szerződés, de része a nemzetközi szokásjognak.[76] Ugyanakkor a demokratikus politikai rendszerekben is mindig érvényesül a többség uralma (law of majority rule), a kisebbség védelme pedig nem auto-

[74] Разумков Центр: *Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.).* 24.07.2024. https://t.ly/prAFp

[75] Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle – Videsott, Paul: *National Minorities in Europe.* (European National Minorities, 1.) Wien, Verlag Österreich, 2018. 3–4, 8.

[76] Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Budapest, Gondolat, 2003. 193.

matikusan szavatolt jog.[77] Ebben a tekintetben Ukrajna is bonyolult utat járt be addig gesztusig, hogy egy 2024-es elnöki rendelet május 21-ét az „Etnikumközi harmónia és kulturális sokszínűség" napjává tette „[a]z ukrán nép egységének és harmóniájának erősítése, az ukrán nemzeti és polgári identitás megszilárdítása, az ukrajnai őslakos népek és nemzeti kisebbségek (közösségek) kulturális sokszínűségének szabad kibontakoztatása, az ukrán állami szuverenitás és függetlenség védelméhez, valamint az agresszor állam elleni fegyveres harchoz való hozzájárulásuk iránti tisztelet" kifejezésére.[78]

Ukrajnában az egymással összehasonlítható, regionális szinten legalább 10%-os arányt elérő kisebbségek közé az oroszok, a magyarok, a románok és a krími tatárok tartoznak. Az összes többi nemzetiség vagy számbelileg nem számottevő, vagy az adott nemzetiség számottevő része anyanyelvének nem nemzetisége nyelvét tekinti. Az eddigi egyetlen, 2001-es népszámlálás szerint az ukránok és az oroszok aránya együttesen 95,1%, a szláv lakosságé 96,4%. Az ukránokon és az oroszokon kívül nincs olyan nemzetiség, melynek aránya elérné az 1%-ot. Bár a Krím kivételével minden megyében többségben voltak az etnikai ukránok, kelet felé haladva egyre nőtt az oroszul beszélők aránya. Így minden egyes kisebbségekkel kapcsolatos döntés szoros összefüggésben volt az oroszkérdéssel. Mikola Rjabcsuk találó megállapítása szerint a nyugati országrészben az alapvetően ukránul beszélő értelmiség elsősorban a nyelvi, nem pedig a politikai ukránosítás (nemzetépítés) híve volt, míg a keleti országrészben a kívánatos kétnyelvűséget mint olyan lehetőséget értelmezték, hogy továbbra is egyetlen nyelven, oroszul beszéljenek.[79] Ez a helyzet volt – nem függetlenül az Oroszországtól való félelemtől – a legtöbb politikai vihar okozója.

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban a 2022-ben kezdődő nagy háború előtti állapot írható le alapvető adatokon keresztül. Eközben csak azokra a kisebbségekre érdemes kitérni, amelyek bármilyen módon látható részesei voltak a kisebbségpolitikának. A 2001-es népszámlálás szerint például ugyan 144 130 lengyel élt az országban, azonban alig több mint 10%-uk tartotta anyanyelvének a lengyelt, így nemzetiségi törekvéseik nem összehasonlíthatók azokéval, akiknél a nemzetiség és az anyanyelv közel egybeesik. A lengyelek létszámát

[77] Pan et al., *National Minorities in Europe,* 2018, i. m., 6.

[78] Указ Президента України № 883/2024 „Про День міжнаціональної злагоди і культурного розмаїття". https://tinyurl.com/45h2sm2w

[79] Рябчук, Микола: *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення.* Київ, Критика, 2000.

elsősorban az asszimiláció, kisebb mértékben a migráció csökkentette. Vagy a 20. század elején Ukrajna területén még 617 ezer német élt, 2001-ben azonban már csak 33,3 ezer. Mind a lengyeleket, mind a németeket erőteljesen támogatják az anyaországaik.

A ruszinokat pedig Ukrajnában nem ismerik el önálló etnikumnak,[80] szemben a világ huszonhárom országával, köztük Magyarországgal,[81] Lengyelországgal, Szlovákiával, Csehországgal, Szerbiával, Horvátországgal, Dániával. A világ országaiban élő ruszinok elismerése miatt Ukrajna nem tesz diplomáciai tiltakozó lépéseket, de nem is számol velük, szemben a saját területén élő ruszinokkal, akiket ukránokként tart nyilván. A 2001-es népszámlálás először regisztrálta az ukránokhoz tartozó szubetnikumokat, amelyek csak minimálisan éltek ezzel a lehetőséggel: huculnak 21,4 ezren, ruszinnak 10,2 ezren, lemkónak 672-en, bojkónak 131-en, litvinnek 22-en, poliscsuknak pedig 9-en vallották magukat (összesen 32,4 ezer fő).

Az anyaországi felelősségvállalás egyrészt az európai politikai kultúra része, másrészt minden alapot nélkülöző hivatkozási pont akár háború indítására is, lásd a hivatalos Oroszország viszonyát a határon túli oroszokhoz, és Oroszország háborúját Ukrajna ellen, melyben előbbi hivatkozási alapnak használta fel a kisebbségi jogokat. Mindez a kisebbségi jogok további nemzetközi jogi fejlődése helyett azt, sok egyéb tényező mellett, biztonságpolitikai kérdéssé is teszi.

Az oroszországi politika által táplált sztereotípiák és mítoszok tarthatatlansága, amelyek szerint Ukrajna és az ukránok nagyobb hűséget mutatnak az ún. „orosz világhoz", mint Ukrajnához és az ukrán patriotizmushoz,[82] különösen az Ukrajna elleni teljes körű orosz invázió kezdete, 2022. február 24. óta vált nyilvánvalóvá. Moszkva az orosz invázióval kapcsolatban az orosz nemzetiségű és nemzetiségétől függetlenül az orosz anyanyelvű lakosság üdvözlő vagy legalábbis semleges válaszára számított. Ez a várakozás azon a számos nyugati politikus és elemző által is osztott véleményen alapult, hogy Ukrajnát mélyen megosztott csoportok alkotják, és különösen mély ez a megosztottság az ukránok és az oroszok között. Azok osztották ezt a nézetet, akik azzal számoltak, hogy a más etnikai eredetű orosz anya-

[80] Kuzio, Taras: The rusyn question in Ukraine: shorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XXXII (2005). 1–15.

[81] Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

[82] Kuzio, Taras: Russian stereotypes and myths of Ukraine and Ukrainians and why Novorossiya failed. *Communist and Post-Communist Studies,* 52 (2019) 4. 297–309.

nyelvűek is közelebb állnak az oroszokhoz, mint az ukrán anyanyelvű ukránokhoz, következésképpen ellenzik az ukrán állam Nyugat-barát és nemzetiesítő politikáját. A tapasztalat azonban ennek az ellenkezőjét mutatta, különösen úgy, hogy az orosz megszállás a kelet- és dél-ukrajnai országrészt érintette, ahol túlnyomórészt orosz ajkúak éltek. Mind több jele mutatkozott annak, hogy az ukrán identitás immár nem egy meghatározott etnikai csoport jellemzője, hanem a társadalmat átfogó nemzeti identitássá formálódik.[83]

Ahogyan Thomas de Waal megállapítja, Oroszország határai mentén az Ukrajna elleni háború felerősítette az elidegenedés és elutasítás érzését Moszkva hegemón ambícióival szemben. Ezek az érzések egy olyan társadalmi változást tükröznek, amely már egy ideje folyamatban van. Az orosz nyelv ismerete Oroszország határain kívül folyamatosan csökken. 2021-ben a grúzoknak már csak 60%-a, az örményeknek pedig 74%-a jelezte, hogy középszinten vagy jól ismeri a nyelvet. Azerbajdzsánban 2013-ban volt ilyen felmérés, és ott 35% volt az eredmény. A tendencia a fiatalabb posztszovjet generáció, köztük is az elit körében a legerősebb. Amikor Irakli Kobakhidze, az 1978-as születésű grúz miniszterelnök 2024 márciusában Jerevánban tárgyalt Nikol Pasinjánnal, 1975-ös születésű örmény kollégájával, már nem oroszul, ahogy elődeik, hanem angolul beszéltek egymással. Az egész posztszovjet térségben egyre csökken az érdeklődés az orosz média iránt is. Az EU-n kívüli posztszovjet államok sokkal nagyobb függetlenséget kívánnak maguknak, egy orosz beavatkozástól mentes szuverén államot, miközben Moldova kivételével nem fordulnak a Nyugat felé, hanem nyitva tartják geopolitikai lehetőségeiket. Ez a „közeli külföld" eszméjének, azaz annak az elképzelésnek a megrendülését jelzi, hogy Oroszország különleges státuszt élvez a posztszovjet szomszédai között.[84]

Feltűnő, hogy a magyarok kivételével minden alább említendő kisebbségnek számottevő csoportjai élnek az aktív háborús vagy azzal érintkező területeken.

A 2001-es népszámlálás szerint 8 334 141 orosz nemzetiségű lakosa volt Ukrajnának. Az oroszok számára a Szovjetunió felbomlása után egyaránt kihívást jelentett a nemzetépítés az anyaországban és a kisebbséggé válás az utódállamokban. Az Ukrajnában létrejövő orosz

[83] Kulyk, Volodymyr: Is Ukraine a Multiethnic Country? *Slavic Review,* 81 (2022) 2. 299–323.

[84] De Waal, Thomas: *The End of the Near Abroad.* Washington, Carnegie Endowment, 2024. 1–2.

kisebbségi szervezetek igyekeztek nemcsak az orosz nemzetiségűeket, hanem az orosz anyanyelvű ukránokat, az orosz kultúra hordozóit általában képviselni. Az orosz kisebbség elsősorban a kulturális autonómiához való jogait fogalmazta meg, különös tekintettel a nyelvi jogokra. Politikai kérdésekkel orosz szervezetek csak a Krímben foglalkoztak – az egyetlen olyan régióban, ahol az oroszok alkották a lakosság többségét. A krími autonómia nem is szólt egyébről, minthogy ezzel az ukrán állam igyekezett megelőzni a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseket.[85] Az orosz társadalmi szervezetek szerepe Ukrajnában meglehetősen marginális volt, orosz etnikai pártok pedig nem is jöttek létre, mivelhogy az orosz kötődésű – nemzetiség és/vagy anyanyelv – politikusok teljesen integrálódtak az ukrajnai hatalmi struktúrákba, így nem volt szükség külön közvetítő szereplőkre.[86] Az orosz nyelv általános elterjedtsége miatt akár az is kijelenthető, hogy az oroszok csak számszerűen, egyebekben nem voltak kisebbségi helyzetben Ukrajnában, kisebbségi helyzetükre utalóan nem viselkedett sem az állam, sem maguk az oroszok. Éppen emiatt ebben a könyvben nem is foglalkozom velük részletesebben.

A krími tatárok majdnem 100%-ának a Krím-félsziget a lakóhelye. A Krím-félsziget a második világháború végéig autonómiát élvezett az Oroszországi Föderáción belül, amikor ezt a különállást megszüntették, miután a krími tatárokat a németekkel való kollaborálás vádjával deportálták a Szovjetunió ázsiai területeire. Maga a félsziget 1954-ben került az ukrán tagköztársasághoz a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletével, figyelemmel „a gazdasági összefonódásra, a területi közelségre és a szoros gazdasági és kulturális kapcsolatokra”.[87] A második világháború végén kitelepített krími tatárok visszatérése a félszigetre az 1980-as évek végén kezdődött, és több mint egy évtizedre elhúzódott, mivel nem kaptak kedvezményeket a visszatelepedéshez, ugyanannak az idegenrendészeti eljárásnak voltak alávetve, mint ami minden külföldire vonatkozott. A félsziget autonóm státusát elismerte Ukrajna Alkotmánya (1996), illetve az autonóm köztársaság-

[85] Sevel, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, Kalligram, 2009. 365.

[86] Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.* Київ, Фоліант, 2005. 245.

[87] Мандельштам, Л. И. (ред.): *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – июль 1956 г.).* Москва, Государственное Издательство Юридической Литературы, 1956. 35.

nak külön alkotmánya is született. Érdekes kérdés, hogyan lehet egy autonóm terület egy monolit államban? A krími autonómiának csak a nevében volt benne az autonómia, működése gyakorlatilag nem különbözött a megyék működésétől. Az ukrán kormány, valamint a belföldi és a külföldi megfigyelők egy része is a krími alkotmány jóváhagyását úgy kommentálta, hogy ezzel megoldották a „krími problémát", azaz elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek.[88]

A krími tatárok az állami rendszeren kívül fenntartották a Kurultájt (nemzetgyűlést) és a tagjai által megválasztott összkrími Medzsliszt (a krími tatárok nemzeti képviseleti szervét), valamint annak helyi szervezeteit. A Medzslisz több mint két évtized folyamán kialakult, a perszonális (személyi elvű) nemzeti önkormányzásnak és a nemzeti önrendelkezés jegyeit is magán viselő képviseleti szerv volt. Azon az elvi alapon állt, hogy a krími tatárok a Krím-félszigeten, és Ukrajnában általában, nem nemzeti kisebbségként, hanem a nemzetközi jog szerint őslakos népként vannak jelen, és mint ilyenek, jogosultak az önrendelkezésre saját szülőföldjükön. A krími tatár elitnek és külföldi, elsősorban törökországi támogatóiknak nemzetközi színtéren is jelentős erőfeszítései ellenére sem a sajátos képviseleti rendszert, sem az őslakos státuszt nem sikerült elismertetni. Ez a helyzet csak 2014 után kezdett megváltozni, amiről a maga helyén bővebben szó lesz.

A 2001-es népszámlálás szerint Ukrajnában 204 574 ember tartotta magát bolgárnak, négy megyében kompakt területeken éltek. Odesza megyében élt 150 683 fő (az ország bolgár népességének 63%-a, a megye lakosságának 6,1%-a), 13 331-en közvetlenül Odeszában és a többiek faluhelyen. Ugyancsak kompakt lakosságot képeztek Zaporizzsja megyében, ahová másfél évszázaddal korábban költöztek be, valamint kis számban, de szintén kompakt területen Kirovohrad és Mikolajiv megyékben, utóbbi helyen többségükben a megyeközpont, Mikolajiv egy városnegyedében. A magukat bolgároknak vallók alig több mint 60%-a a bolgárt, mintegy 30%-uk az oroszt, 5%-uk pedig az ukránt tartotta anyanyelvének.[89] Saját oktatási hálózatuk nem volt, viszont a bolgárt mint tantárgyat tanulhatták az iskolákban, illetve számos felsőoktatási intézményben. A 2012-es nyelvtörvény alapján, amely lehetővé tette az önkormányzatok számára a hivatalos nyelv megállapítását

[88] Shevel, Oxana: Crimean Tatars and the Ukrainian State: the Challenge of Politics, the Use of Law, and the Meaning of Rhetoric. *Krymski Studii,* 7 (2001) 1. 109–129.

[89] Лойко, *Громадські організації етнічних меншин України,* 2005, i. m., 263–267; Koch, Svetlana: The Identification Strategies of the Bulgarians in Ukraine. *Ethnologia Bulgarica,* (2019) 6. 34–49.

regionális szinten, két Kirovohrad megyei településen a bolgár, illetve az Odesza megyei Bolgrádi járásban pedig a bolgár és a gagauz hivatalos használatát tették lehetővé.

Ukrajnában a moldovánok és a románok két külön nemzeti kisebbséget alkotnak, ellentétben a szovjet időszakkal, amikor az országban hivatalosan mindannyian moldovánok (szovjet kifejezéssel: moldávok) voltak. A 15 szovjet tagköztársaság egyike volt 1940-től a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság – előtte pedig az ukrán tagköztársasághoz tartozott autonóm területként. A moldovánok zömmel a Dnyeszter és a Duna közti területen, valamint Odesza megyében élnek, szoros kapcsolatot tartanak fenn Moldovával. Románia és az ukrajnai román egyesületek a moldovánokat románoknak szeretnék látni, és Románia gyakran sérelmezte, hogy Ukrajna két külön népnek tekinti őket, ebből viták is voltak a két ország között. Románia számos esetben sérelmezte, hogy Ukrajnában a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája védelme alá helyezték a román mellett a moldovánt is.[90]

A 2001-es népszámlálás szerint 150 989 román élt Ukrajnában. Ebből 114,6 ezren Csernyivci megyében (történelmi Bukovina északi területén), 32,1 ezren Kárpátalján kompakt településterületen, a többiek szórványban a Krímben, Doneck, Odesza, Mikolajiv, Herszon, Kirovohrad megyékben és a fővárosban, Kijevben. A bukovinaiak 1989 után megfogalmazták a Romániához való csatlakozás gondolatát (Nagy-Románia), Kárpátalján pedig a román nemzetiségi járását,[91] mint ahogy a II. világháború után pedig Románia félt az esetleges szeparatista szándékok megjelenésétől az ukrán kisebbség körében, utóbbiak pedig esetleges deportálásuktól a Szovjetunió területére.[92] Elméleti szempontból Szerhij Rimarenko rámutatott, az autonómia intézményének létrejötte jelentős lépés volt a társadalom demokratizálódása felé, alapvető eszköz az etnikai problémák megoldásához, és ami a legfontosabb, az esetleges etnikai konfliktusok és szeparatista mozgalmak elkerüléséhez. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni ennek a társadalmi jelenségnek a hátulütőjét sem, amikor az autonómia

[90] Fedinec Csilla: A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes szerk.: *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. (Tér és terep, 8.) Budapest, Argumentum, 2011. 377.

[91] Лойко, *Громадські організації етнічних меншин України,* 2005, i. m., 273–279.

[92] Рендюк, Теофіл: *Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990 – 2007 роки). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.* Київ, 2012. 205.

megerősíti a konfliktusgerjesztő tényezőket és a szeparatista érzelmeket.[93] Ez a félelem, megint csak az orosz(országi) befolyás miatt, nagyon erős volt Ukrajnában.

A moldovánok a Dnyeszter és a Duna közti területen élnek hagyományosan, kompakt módon Odesza és Csernyivci megyékben, illetve szórványban Mikolajiv, Kirovohrad, Dnyipropetrovszk, Doneck, Luhanszk megyékben és a Krímben. A 2001-es népszámlálás szerinti lélekszámuk 258 619 fő. Szoros kapcsolatot tartanak fenn Moldovával.[94]

A zsidók a legszervezettebb ukrajnai kisebbségnek számítanak. Az Orosz Birodalom végén Ukrajna lakossága 4 288 000 zsidót számlált, ami a teljes népesség közel 9%-át tette ki, 1989-re pedig Ukrajna zsidó lakossága 486 628 fő volt, vagyis kevesebb mint 1%.[95]

A peresztrojka kezdetétől a zsidókra nyomás nehezedett, hogy válasszanak a három lehetséges út közül: kivándorlás, a jiddis nyelv és a zsidó oktatás és hagyományok újjáélesztése, vagy alkalmazkodás (asszimiláció). Azok, akik emlékeztek a zsidó élet egy régebbi módjára, az 1990-es évek végére eltávoztak, és magukkal vitték az élénk zsidó kultúra újjáélesztésének minden esélyét. Bár a vallásos zsidóság némileg növekedett Ukrajnában, ez a szám nem volt elég nagy ahhoz, hogy ellensúlyozza a kivándorlás, az elhalálozás és az asszimiláció hatásait.[96]

A zsidók kivándorlása Ukrajna területéről három nagy hullámban ment végbe: 1905–1917, 1948–1951 és 1989–1999 között. Az 1989-ben kezdődött nagyarányú kivándorlás – a szovjet köztársaságokból, nemcsak Ukrajnából – Izraelbe, az Egyesült Államokba és Európába irányult. 2001-ben már csak 103 591-en vallották magukat zsidónak. Alapvetően a nagyvárosokban, Kijevben, Odeszában, Dnyipróban, Harkivban élnek. Legtöbbjük anyanyelve az orosz, illetve kisebb részben a héber és a jiddis. Az ukrajnai zsidók nem élesztették fel a jiddis nyelvet, melyet főleg nem zsidó származású szakemberek (történészek, filológusok és nyelvészek) tanulmányoznak. A héber nyelvet

[93] Римаренко, Сергій: *Права нації та права людини: між Сціллою та Харибдою.* Київ, Світогляд, 2005. 59.

[94] Constantin, Sergiu Florian: Romanians and Moldovans in Ukraine and their kin states' engagement before and after the war – Towards a triadic partnership for an effective minority protection? *ECMI Minorities Blog,* 01.11.2022.

[95] Burakovskiy, Aleksandr: In search of a liberal polity: the Rukh Council of Nationalities, the Jewish question, and Ukrainian independence. *East European Jewish Affairs,* 45 (2015) 1. 109–131. 111.

[96] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 127.

azok a zsidók beszélik, akik Izraelbe alijáztak, de különböző, elsősorban gazdasági okokból visszatértek Ukrajnába.[97]

A cigányok (romák) lélekszáma a 2001. évi népszámlálás szerint 47 587 ezer fő, becslések azonban 200–300 ezer fő közé teszik a közösség tényleges nagyságát. Zömmel Kárpátalján, Doneck, Dnyipropetrovszk és Odesza megyékben éltek. 44,7%-uk tartotta a „cigány nyelvet" anyanyelvének, 21,1% az ukránt, 18,7% a magyart és 13,4% az oroszt. A cigány nyelv ugyanúgy nem egy nyelvet jelent, mint ahogy a cigányok sem egyetlen népcsoport.[98]

Az ukrajnai magyarok majdnem 100%-a Kárpátalján él. A 2001-es népszámlálás szerint 156 ezer fő, ebből Kárpátalján 151 516 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, akiknek 97,1%-a tartotta a magyart anyanyelvének.[99] Az ukrán szakirodalomban is bevett kifejezéssel „a határok erőszakos megváltoztatásával keletkezett kisebbség" szoros kapcsolatot tart fenn az anyaországgal, törekszik mindazoknak a céloknak a maximális elérésére, amivel biztosíthatja a magyarként megmaradást, beleértve a különböző önrendelkezési követeléseket. A helyi tanácsokban nagyszámú képviselettel rendelkeznek. A legfőbb ellentét a két magyar szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség között alakult ki, amely hosszú időn keresztül a parlamenti mandátumért mint legitimációs alapért folytatott harcban nyilvánult meg elsősorban. A két magyar szervezet körüli történések tükrözték a mindenkori magyarországi partnerpártok hatalmi pozícióit, azaz az anyaország erős befolyását. Magyar civil szervezeteket találni Ukrajna más régióiban is.

2005-ben két magyar párt jött létre: a KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt (KMKSZ UMP) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP).

[97] Shwed, Zoya: History and current state of jewish communities and organisations in Ukraine. *Codrul Cosminului,* 27 (2021) 1. 67–90; Radchenko, Yuri: How Does Jewish Identity Relate to Modern-Day Ukrainian Identity? *Eastern European Holocaust Studies,* 1 (2023) 1. 37–42.

[98] Зіневич, Наталія: Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. *Український науковий журнал,* (2001) 1. 40–52; Зан, Михайло – Горват, Мирослав: Політико-історичні та соціально-демографічні особливості формування ромських етнічних громад в Україні. *Регіональні студії,* (2023) 32. 16–23; Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján.* Ungvár, PoliPrint, 2010.

[99] Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig.* (Regio Könyvek.) Budapest, MTA TK KI – Kalligram, 2018; Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után.* Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő, 2020.

Ezek azonban csak technikai értelemben pártok, ahogy erről később lesz szó. A 2012-es nyelvtörvénnyel a magyar is hivatalos nyelv volt Csapon és Beregszászban, valamint az akkori (2020-as közigazgatási átalakítás előtti) Ungvári, Nagyszőlősi és Beregszászi járásokban. A magyar közösségnek saját oktatási hálózata van, a felsőoktatásig bezárólag.

Az ukrajnai magyar kisebbség az ország más kisebbségei közül többel közvetlen hasonlóságot mutat. Így rokonítja a bolgárokkal az, hogy utóbbiak társadalmi egyesületeinek legfontosabb célkitűzései: az anyanyelvű oktatás biztosítása és az 1944-es deportálások áldozatainak rehabilitálása volt. A románokkal a hasonlóság az anyaország viszonyulásában érhető tetten. Románia erőteljesen támogatta a határain kívül élő nemzettársait, alapvetően a román státusztörvény és az állampolgársági törvény alapján, amivel könnyített eljárással szerezhették meg a román állampolgárságot azok az ukrán állampolgárok, akik három nemzedéken belül fel tudtak mutatni valakit a családban, aki rajta kívülálló okokból vesztette el az állampolgárságát (azaz 1940 előtt román állampolgár volt), és amennyiben a kérelmező beszél románul. Ez esetben a román útlevél megszerzését elegendő volt kérvényezniük, ezért nem kellett Romániába utazni, és Bukarest – Budapesthez hasonlóan – nem szerepeltette a hivatalos adatok között a honosított állampolgárainak a számát. Ez viszont, hogy tömegesen szereztek külföldi állampolgárságot, Ukrajnában erősítette a románokkal és a magyarokkal kapcsolatos félelmeket, ami egyre gyengítette a politikai érdekérvényesítési képességüket.

A NACIONALIZMUS FOGSÁGÁBAN?

Bár az ukrán nacionalizmusról és annak bűneiről nem szabad megfeledkezni, az ukrán szellem- és politikatörténetet nem lehet a nacionalista aspektusra redukálni – erre mutatott rá Andrij Portnov és Tetyana Portnova egy 2022-es vitában.[100] A diskurzust nehezítik a jól ismert „információs háború" körülményei. Az ukrajnai eseményekről szóló számos beszámoló azonnal torzítás, misztifikáció, manipuláció és hamisítás tárgyává válik. Andreas Umland megfogalmazásában, a Kreml összehangolt dezinformációs kampánya, az ukrán ellenpropaganda-kísérletekkel együtt, még nehezebbé teszik az információk hatalmas áradatának a szisztematikus feldolgozását és termékeny megvitatásának amúgy is nehéz feladatát.[101]

A Kreml ideológiája az önálló ukrán nép és az önálló ukrán nyelv létét is tagadja. Az ukrán nyelv esetében fel sem merül az azonossága az orosszal (tehát az, hogy ne lenne önálló nyelv). Annak ellenére, hogy mindkettő keleti szláv nyelv, a sok évszázados szétfejlődés következtében nemcsak szókincsben különböznek jelentős mértékben, hanem például hangalakban is – vannak olyan hangok, amit a csak oroszul beszélő nem is tud kiejteni. Nem kell összetéveszteni a szovjet időszakban erősen oroszosított (lebutított) ukrán nyelvet azzal a nyelvvel, amely a történelmi gyökerekre alapozva az 1991 utáni fejlődésen átment. Szemben a szovjet korszakkal, amikor létezett ez az „átjárás", ma csak orosz tudással kicsit is komolyabb beszédhelyzetben az ukrán nyelvet nem lehet megérteni.

Álljunk meg egy pillanatra annál a kérdésnél, hogy szükség van-e saját nyelvre egy közösség önálló népként való elismeréséhez. A kér-

[100] Discussion: War Agaist Ukraine. *Slavic Review: Interdisciplinary Quarterly of Russian, Eurasian, and East European Studies.* http://www.slavicreview.illinois.edu/discussion/

[101] Umland, Andreas: Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the „Azov" Battalion in 2014. *Terrorism and Political Violence,* 31 (2019) 1. 106.

désben ma már széles körű az egyetértés, de elsősorban Peter Trudgill munkásságához[102] kötődik annak tudományos megalapozása, hogy erre nincs szükség. Vannak olyan egymástól különböző nyelvek, amelyek beszélői akkor is értik egymást, ha mindketten anyanyelvükön beszélnek (például a dánok és a norvégok), miközben az sem ismeretlen, amikor azonos nyelv eltérő változatait (nyelvjárásait) beszélők nem értik egymást (például az egyes kínai dialektusok beszélői). A tudomány a fent említett dánt és norvégot nem azért tartja önálló nyelveknek, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert két független államhoz tartoznak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló. A nyelv mibenléte nemcsak filológiai kérdés, hanem a társadalmi, politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye is. Politikai vagy egyéb célok és érdekek határozzák meg, amikor politikusok az egyezéseket és hasonlóságokat tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válnak hangsúlyossá.[103] Ha az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy ez gyakran megesik –, az politikai feszültséggel és a politikai mobilizáció veszélyével jár.[104]

A számos mítosszal övezett ukrán nacionalizmus gyökerei a cári Oroszország idejébe és a két világháború közötti időszakba vezetnek vissza. Érdekes módon, szemben a közkeletű elképzeléssel, fő központjai nem a mai nyugati országrészben, hanem keleten, Harkivban és Kijevben voltak, azokban a szellemi központokban, amelyeknek történelmi iskolái a közös történelmi örökség bizonyos fejezeteivel kapcsolatban vitákat folytattak az orosz történelmi iskolával. Dmitro Doncov és Mikola Mihnovszkij, az ukrán nacionalizmus két legjelentősebb elméletírója a 19–20. század fordulóján szintén az ukrán délkeletről származott. A keménykezű cári politika nyomására sok ukrán nacionalista nyugatra, Prágába és Bécsbe költözött, ahol sokan közülük továbbtanultak, és megismerkedtek az egyszerű európaiak szívét és elméjét is megnyerő európai nacionalizmus eszméivel. Általuk válik a két világháború közötti időszakban Lemberg az ukrán nacionalizmus új központjává és kulturális fővárossá.

A nacionalista érzelmeket táplálta a lengyel és a szovjet elnyomás is, bár a szovjetek által elkövetett kimondhatatlan bűnök, amelyek kö-

[102] Peter Trudgill. https://www.researchgate.net/profile/Peter-Trudgill

[103] Vö. Fedinec et al., *A magyarországi ruszinok és ukránok,* 2020, i. m., 10–11.

[104] Gal, Susan: *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2018. 30.

vetkeztében emberek milliói vesztették életüket, mindent messze felülmúltak. A Szovjetunió felbomlása nem eredményezett nacionalista hullámot Ukrajnában. Bár megjelentek nacionalista szervezetek, 1991 és 2004 között az újonnan létrejött szélsőjobboldali nacionalista szervezetek támogatottsága 0,17% és 2,71% között mozgott, ami jelentéktelennek mondható.[105]

Ebben a 2000-es évek hoztak változást, amikor megszületett a legsikeresebb ukrán ultranacionalista párt, a Szabadság Párt, amely 2012-ben a parlamentbe is bejutott. Ezt a formációt sokáig népszerűségben megelőzte a 2006-ban Harkivban bejegyzett Ukrajna Patriótái nevű szervezet, amely az oroszországi skinheadekkel és más szélsőjobboldali radikálisokkal állt kapcsolatban.[106] 2014-ben, a forradalom utáni előrehozott parlamenti választásokon ugyanakkor a Szabadság Párt és az időszakban felemelkedő Jobb Szektor nevű szervezet is megbukott, előbbi a szavazatok 1,16%-át, utóbbi 4,71%-át mondhatta magáénak.[107]

A nacionalisták soha nem tartoztak a nagy pénzügyi tőkével rendelkező elithez, ami szintén magyarázza, hogy nem tudtak érzékelhető befolyást gyakorolni a döntéshozatali folyamatra. Ugyanakkor a mindenkori politikai hatalom, elsősorban az államfők megkíséreltek beleszólni a nemzetről és a nemzeti történelemről alkotott világképbe. Az újonnan függetlenné vált nemzetállamok a történelemírást és a mítoszteremtést helyezik előtérbe. Ez különösen igaz akkor, amikor a történelmet „az állam történelmévé" írják át, és a nemzeti felszabadító harcok nagyobb hangsúlyt kapnak. Ha a Szovjetuniót birodalomként értelmezzük, akkor az utódállamok posztkoloniális államok, amelyek történetírása a nemzeti identitás részének, a múltnak az új állam számára történő visszaszerzéséért folytatott küzdelem fontos elemének tekinthetők.[108]

[105] Hurska, Alla: Far-right Movements and Ideology in Contemporary Ukraine: Formidable Image vs. Weak Essence. *Notes Internacionals CIDOB,* (2016) 141. 2.

[106] Hurska, Far-right Movements and Ideology in Contemporary Ukraine, 2016, i. m., 2.

[107] Hurska, Far-right Movements and Ideology in Contemporary Ukraine, 2016, i. m., 4.

[108] Kuzio, Taras: Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine. *Nationalities Papers,* 33 (2005) 1. 33.

A HRUSEVSZKIJ-ISKOLA

Ma is politikai és nem csak szaktörténeti kérdés, hogy kinek az őshazája a kelet-európai sztyeppét betöltő középkori Kijevi Rusz nevű állam. A kérdésről a 19. és 20. század fordulója óta zajlik vita az orosz és az ukrán történetírás között. A 19. században kialakult, máig meghatározó orosz történelemszemlélet az orosz történelmet a kijevi, novgorodi, vlagyimiri és moszkvai vonal mentén határozza meg. Ezzel szemben az ugyancsak a 19. században felépített ukrán értelmezés, amely elsősorban Mihajlo Hrusevszkij nevéhez fűződik, azon az elgondoláson alapszik, hogy nem indokolt kontinuitást keresni a déli Kijevi Rusz és az északi vlagyimiri–moszkvai állam későbbi fejlődése között. A kijevi korszak állama, kultúrája eszerint az ukránok műve, és a Kijevi Rusz utódja Galícia és Volhínia, az oroszok öröksége pedig az északabbra fekvő vlagyimiri–moszkvai állam. De a Kijevi Rusz örököse a belarusz állam is.

Az ukránok által lakott területek a tatárjárás következtében kerültek ki a nagy közös keleti szláv állami keretek közül. A 14. század közepétől Galíciát a Lengyel Királyság, Volhíniát pedig a Litván Nagyfejedelemség uralta, majd pedig 1385-től egészen 1795-ig a lengyel–litván államközösség részét képezte. Az államközösség felbomlásakor, a 18. század végén a mai ukrán területeket Oroszország, illetve Ausztria szerezte meg. Az ukrán történelemszemlélet szerint a lengyel–litván állam fennhatósága lassította, de nem akadályozta meg az önálló ukrán (és belarusz) nemzet kialakulását. A fordulópont a 16. század végére és a 17. század első felére tehető, amikor az ukrán (és a belarusz) lakosság egyre nehezebben kezdte viselni a nyelvileg-kulturálisan polonizálódó és vallásilag katolizálódó lengyel–litván állam elnyomását. Tulajdonképpen ez vezetett a kozákság megjelenéséhez és későbbi történelmi aktivizálódásához. Az általuk lakott területeken a katonai igazgatás és a sajátos kozák demokratizmus keveréke érvényesült.

Az Orosz Birodalom terjeszkedésével az ukrán területek egyre inkább a birodalom belsejében találták magukat. A 19. századra, amikor Európában mindenütt előtérbe került a nemzeti gondolat és a nemzetállamiság eszméje, a cári birodalomban az ukrán különállás nyomai sem voltak már meg. Az ukránság másik része a 18. század vége óta az Ausztriához tartozó Galíciában élt, és e régiónak központi szerepe volt a modern nemzeti identitás megszületésében. Az osztrák politika nem mindenben és nem mindig kedvezett az ukrán nemzeti törekvéseknek, de szabadabb keretet biztosított számukra, mint a cári Oroszország.

A galíciai politikusok inkább szeparatista (önálló állam), az orosz birodalomban élők pedig jellemzően föderalista (államszövetség) nézeteket vallottak. A galíciaiak függetlenségi elkötelezettségét erősítette, hogy nemzeti identitásuk jobban hasonlított a közép-európai nemzetek identitására, mint az akkori kelet-ukrán identitásra, ennek megfelelően nacionalizmusuk jóval radikálisabb és intranzigensebb volt.

A különböző uralom alatt lévő ukrán területek ugyanakkor nem szigetelődtek el egymástól, a határok a kulturális elit számára átjárhatók voltak. A nemzeti mozgalom emblematikus alakja, Mihajlo Hrusevszkij például kelet-ukrán területekről származott, itt tanult, de 1897-ben elfogadta a meghívást a nyugat-ukrán Lembergi Egyetem történelem tanszékére, 1907-től kezdve pedig Kijev volt tevékenységének központja.

Az iskolateremtő történész Hrusevszkij volt az első elnöke az 1917-es bolsevik forradalom utáni polgárháborús helyzetben kialakuló ukrán államnak, ami a mai ukrán államiság közvetlen előzményének tekinthető. Mihajlo Hrusevszkij az időszakban többek között így fogalmazott: „A nemzeti kisebbségek jogai biztosítva lesznek! Ők, vagyis a belaruszok, a nagyoroszok, a zsidók, a csehek, a moldovánok, a »muzulmánok« és a többi nép »arányos képviselettel« fog rendelkezni az Ukrán Népköztársaság állami szerveiben. Azaz az egyes emberek és kisebb csoportok által hangoztatott »Ukrajna az ukránoké« jelszó ellentétes »a szervezett progresszív ukránság« eszméjével."[109]

Szerhij Plohij nagyívű könyve alapján a fenti eszmefuttatását úgy foglalhatjuk össze, hogy Hrusevszkij elkötelezett híve volt egy „hosszú" ukrán történelem létrehozásának.[110] A Rusz kora központi szerepet játszott a folytonosság eszméjében, amellyel kapcsolatban eleinte nem elégedett meg a kijevi örökség egy részével, az egészet akarta. Nem véletlen, hogy többkötetes fő művét *Ukrajna Rusz története* címmel adta ki, melyben az országnév egy soha addig nem létezett neologizmus. A terminussal is az Oroszországtól és az oroszoktól való megkülönböztetést hangsúlyozta, de miután célját elérte, a kifejezést szinte teljesen elhagyta, és a későbbiekben általában csak „Ukrajnára" hivatkozott.[111] A legfontosabb eszköznek Ukrajna folytonos történelmének megalkotásában Hrusevszkij a „nép" fogalmát tartotta. A nép

[109] Грушевський, Михайло: *Хто такі українці і чого вони хочуть.* Київ, Т-во „Знання України", 1991. 103.

[110] Plokhy, Serhii: *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History.* Toronto, University of Toronto Press, 2005. 157.

[111] Plokhy, *Unmaking Imperial Russia,* 2005, i. m., 167–169.

iránti rokonszenve nem számított kivételesnek, számos 19. századi történész gondolkodott ugyanígy Európa-szerte.

A nyugati történetírás sokáig az ukranofil történészeket, mint Mihajlo Hrusevszkijt is, „nacionalistaként" tartotta számon, miközben Oroszország történelmét, amely nagyrészt a 19. századi birodalmi ideológiát foglalta magában, és az ukránokat, belaruszokat vagy figyelmen kívül hagyta, vagy az oroszok részeként mutatta be, „objektív" történelemként értelmezték. Ugyanígy fogadták a posztszovjet Ukrajna ukranofil történetírását is, amelyben uralkodóvá, Viktor Juscsenko elnökké választásától kezdve biztosan, éppen a Hrusevszkij-féle történeti iskola vált.[112]

Annak, hogy az ukránoktól a nyugati és az orosz történetírásban megtagadták a saját történelmet, az elsődleges oka, hogy az ukránoknak nem volt nemzetállamuk, így az „ősi eredetet" mint historiográfiai alapvetést, az ukrán nacionalizmus megnyilvánulásának tartották.[113] Ugyanakkor, ahogy Tarasz Kuzio felhívja rá a figyelmet, a történelem ősi eredete mint alapvetés egyáltalán nem szokatlan, még olyan helyzetekben sem, amikor hosszú időre megszakad az állami folytonosság.

A viták arról, hogy mi is egy nemzet történelme, ugyanolyan gyakoriak Nyugaton, mint Ukrajnában. Olaszországnak a Római Birodalomtól kezdve egészen az 1860-as évekig nem volt egységes állama, a modern Olaszország mégis a Római Birodalomra vezeti vissza eredetét. A modern Görögország is az ókorban, a görög városállamokban keresi az eredetét. A mi a „német történelem" kérdésbe bele kell-e érteni Ausztriát, Kelet-Poroszországot és a Szudéta-vidéket? Ki alapította Párizs városát: a gallok vagy a rómaiak? Izrael a bibliai Izraelig visszanyúló „őshazának" tekinti magát. A példák hosszasan sorolhatók.[114] A Kijevi Ruszt mint ősállamot ugyanúgy érdemes elképzelnünk, mint Nagy Károly birodalmát és utódállamait – a nemzeti előképekkel való folytonosságot megteremtő ukrán történelmi tudat ennyiben több hasonlóságot, mint különbséget mutat az európai politika- és eszmetörténettel.

[112] Kuzio, Nation Building, 2005, i. m., 30.
[113] Kuzio, Nation Building, 2005, i. m., 31.
[114] Kuzio, Nation Building, 2005, i. m., 31–32.

NACIONALIZMUS – HAZAFISÁG

A nacionalizmus sokrétű fogalom, egyrészt az elitek ideológiája és politikája, másrészt a tömegek érzései és identitása. Amikor 2013–2014 fordulóján Ukrajnában a Janukovics-rezsim és az orosz diktátum elleni békés tiltakozás a hatalom reakciója nyomán erőszakos összecsapásokba torkollott, ez egyúttal magával hozta az Ukrajna második világháború utáni szovjet megszállásával szembeni fegyveres nacionalista ellenállás hagyományának elfogadását és az ukrán nacionalisták kollaborációja szovjet olvasatának elutasítását is. Az orosz agresszió tovább erősítette az inkluzív ukrán nacionalizmust, sok orosz és orosz ajkú polgár szorosabban kezdett kötődni Ukrajnához, illetve elidegenedni Oroszországtól mint államtól és mint néptől is – kivéve a nyelvet, az orosz nyelvtől való tömeges elidegenedés nem volt tapasztalható.

2014. augusztus 24-i, függetlenség napi beszédében Petro Porosenko államfő így fogalmazott: „Ukrajna többé nem fog egy szomszédos ország katonai-történelmi naptára szerint ünnepelni. A saját hazánk és nem egy idegen haza védői előtt fogunk tisztelegni."[115] Elnöki rendelettel[116] február 23. – korábban a szovjet hadsereg napja, ma Oroszországban a „Honvédők napja" – helyett október 14. lett „Ukrajna védőinek napja". Az indokolás szerint ezzel a cél „főhajtás Ukrajna függetlensége és területi egysége védelmezőinek bátorsága és hősiessége, az ukrán nép katonai hagyományai és győzelmei előtt, a társadalom hazafias szellemének erősítése". Október 14-ike azért érdekes, mert egyben az ukrán kozákság napja, illetve 1942-ben ezen a napon alakult meg az Ukrán Felkelő Hadsereg is. Nyilvánvaló volt a szándék, hogy így október 14. egységesen méltatható nappá váljon. Az európai nacionalizmusok elsősorban mint az idegenekkel szembeni belső védekező mechanizmusok, illetve fundamentális értékek védelmében jönnek létre. Ukrajnában a kortárs nacionalista mozgalmak és a nacionalizmus mint állami ideológia fő célja és lényege a nemzet és az államiság megvédése a külső ellenséggel, Oroszországgal szemben, amely 2014 óta valódi háborút indított az ukrán nemzet és állam felszámolására, és amit ideológiailag is alátámasztott az ukránok és Ukrajna létezésének megkérdőjelezésével. Ukrajnából nézve az ellenségkép

[115] Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України. *Прес-служба Президента України,* 24.08.2014. https://tinyurl.com/2uat7fed

[116] Указ Президента України № 806/2014 „Про День захисника України". https://t.ly/cGQjE

nem egylényegű, egyesek számára ez Putyin, mások számára a Kreml, megint mások számára maga Oroszország.

Szemben a szovjet korszakkal, amikor a nemzetiségnek elsősorban bürokratikus-adminisztratív etnikai tartalma volt, és ukránnak lenni valami olyasmi volt, amit az ember pusztán örököl, a modern ukrán állam megszületésével fokozatos elmozdulás kezdődött a polgári nacionalizmus irányába. Ukrajna a pluralista állampolgársági törvény elfogadása mellett döntött (már az első, 1991-es állampolgársági törvényben), amely mindenkit állampolgárrá tett a területi határain belül. Ezzel elutasították Lettország és Észtország modelljét, amely az 1940-es állampolgári közösség visszaállítását célozta. A két ország álláspontja szerint a szovjet megszállás ellentétes volt a nemzetközi joggal, így abból semmilyen jogkövetkezmény nem fakadhat, automatikus állampolgárság-transzfer sem. Lettország esete annyiban pontosításra szorul, hogy az 1989–1992 között hatályos nyelvtörvény a lett és az orosz egyenjogúságából indult ki, a jogszabály 1992-es módosítása azonban már csak a lettet ismerte el hivatalos nyelvnek.[117]

A demokrácia a posztszovjet államokra, társadalmakra és gazdaságokra jellemző számos nehézség ellenére a függetlenedés óta fennmaradt Ukrajnában. Ennek egyik oka Ukrajna regionális sokszínűsége és az ukrán nacionalizmus kezdeti gyengesége volt. Az ukrán állam az 1990-es években korlátozott regionális vonzerővel bírt, ahogy fent is utaltam rá, egy sajátos „kisebbségi hit" („minority faith") jellemezte a társadalom jelentős szegmenseit.[118]

Alább kiemelek néhány nagyobb visszahangot keltő, szélesebb kört érintő esetet az ún. ukrán szélsőjobb témaköréből. Ezek mindenekelőtt az orosz–ukrán háború kapcsán is sokat emlegetett banderizmus mibenléte, a Szabadság Párt, a Jobb Szektor nevű szervezet, az Azov ezred története és a léteznek-e „jó oroszok" dilemma, mint a háború által életre hívott új jelenség bemutatása. Nézzük most meg ezeket röviden közelebbről.

[117] Kuzio, Taras: *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War.* Routledge, 2022; Manzinger, Krisztián: Social Cohesion for Parallel Societies – Integrating Estonia's Russian-speaking Population. In: Tamm, Anne – Tolnai, Ágnes (eds.): *The Republic of Estonia – 100 Years of Innovation, Estonian Institute in Hungary.* Budapest 2019. 75–125; Manzinger Krisztián: Az állampolgárság mint nemzetépítési eszköz – Lettország a jog, a politika és a történelem háromszögében. *Állam- és Jogtudomány,* (2024) 3. 37–58.

[118] Plokhy, Serhii: *The Russo-Ukrainian War.* Penguin Books, 2023. 269.

A banderizmus

Az Oroszországi Föderáció 2022-es, teljes körű inváziója Ukrajna ellen még azokra is hatással volt, akik korábban negatívan viszonyultak Ukrajnához. Egy népszerű blogger, aki korábban erősen bírálta Ukrajnát, fogalmazta meg a Twitteren: „Segítenünk kell Ukrajnának, mert egy dolog Ukrajna, és egy másik a banderizmus."[119]

A háború a banderizmusnak nevezett jelenséget is egy más kontextusba helyezte, mint amiről a megelőző időszak róla szóló vitái Ukrajnában. 2022 nyarán például Andrij Melniket, Ukrajna németországi nagykövetét felmentették, mert egy német újságírónak adott interjúban Banderát „szabadságharcosnak" nevezte, ami közfelháborodást váltott ki.[120] Vagy 2023 őszén a kanadai parlamentben Volodimir Zelenszkij ukrán elnök érzelmes beszédben fejezte ki háláját Ukrajna támogatásáért az Oroszország elleni honvédő harcban. Ám botrány lett abból, hogy Anthony Rota házelnök meghívott a parlamentbe és külön beszédben megdicsért egy 98 éves egykori ukrán veteránt – akiről azonban kiderült, hogy annak idején a nácik oldalán harcolt.

A botránnyal kapcsolatban Dominique Arel, az Ottawai Egyetem ukrán tanulmányok tanszékvezetője elmondta, hogy az SS-hadosztály, amelynek Yaroslav Hunka is tagja volt, több ezer ukrán önkéntest vonzott, sokan abban a reményben csatlakoztak, hogy elérhetik az ukrán függetlenséget. A német hadseregben csak németországi németek harcolhattak, a nem német önkénteseket SS-hadosztályokba szervezték. Arel szerint rendkívül összetett örökséget hagytak maguk után a második világháború idejének ukrán nacionalista mozgalmai, amelyek olykor szélsőjobboldali ideológiákat követtek, és együttműködtek a nácikkal a Szovjetunió ellen. „Számukra a végső gonosz a moszkvai megszállás volt" – mondta Arel. „Készek voltak harcolni azért, amit a saját függetlenségüknek hittek. Ezt a tanulságot kell levonni a mai és

[119] Getmanchuk, Alyona – Solodkyy, Sergiy: *Prospective directions for the development of trilateral cooperation in the ukraine-uk-poland format, with regard to national interests and declared foreign policy priorities of Ukraine.* Kyiv, New Europe Center, [2022]. 3. https://tinyurl.com/ytre9bpr

[120] Stern, Johannes: The relativisation of fascism in Germany and the recall of Ukrainian ambassador Andrij Melnyk. *WSWS.org,* 17.07.2022. https://tinyurl.com/5h42pms5

az akkori idők között. De az SS-szel való asszociáció és a szimbolika folyamatos használata a mai napig rendkívül problematikus."[121]

Sztepan Bandera személye a nagyvilág számára egészen 2014-ig ismeretlen volt, amikor az ukrajnai eseményekkel kapcsolatban az internetnek köszönhetően a hétköznapi emberek is érdeklődéssel fordultak irányába, az internetes keresésekben Bandera egy rövid időre 2014 elején globálisan megelőzte az örök kedvenc Che Guevarát is. Ukrajnában ugyan az 1980-as évek vége óta, ha változó intenzitással is, de folyamatosan napirenden volt a hozzá való viszonyulás kérdése – mégis, bár rengeteget írtak róla, valójában még életrajza sem állt rendelkezésre Halina Hordaszevics 2001-es könyvéig, ami sok részletet feltárt ugyan, de nem tekinthető rendszerezett életrajznak.[122] Első jelentősebb angol nyelvű, egyben első tudományos életrajza pedig csak 2014-ben jelent meg.[123] Szerzője, a német–lengyel történész Grzegorz Rossoliński-Liebe ukrajnai, lengyelországi, németországi, oroszországi, amerikai és brit levéltári forrásokkal dolgozott.

A második világháború az ukrán történetírásban és közgondolkodásban is a vitatott kérdésekhez tartozott. Az emlékezetpolitika alakításában folyamatosan részt vállalt a politika, az államfők saját irányvonalat határoztak meg ebben a kérdésben.[124]

A második világháború időszakában az ukrán területek geopolitikai helyzetüknél fogva a keleti hadszíntér epicentrumában voltak, folyamatosan történtek behívások, a szovjet hadseregben szolgált az ukrajnai lakosság körülbelül 10%-a, több millió ember. Ezenkívül az Ukrán Nacionalisták Szervezete által szervezett ellenállási mozgalomban, illetve az 1942-ben a Bandera által alapított Ukrán Felkelő Hadsereg (Українська повстанська армія, УПА, utóbbi mozaikszó a magyarban is bevett: UPA) soraiban – különböző források más-más számot neveznek meg, de minimum – százezren vettek részt a szovjetellenes harcban. E két tény ellentétes, sőt, egymást kizáró értelmezései mentén az emlékezetpolitika alakításáért vívott politikai küzdelemnek voltunk tanúi a független Ukrajnában bő két évtizeden keresztül.

[121] Paas-Lang, Christian: *House Speaker apologizes for honouring Ukrainian who fought in Nazi unit in WW II.* CBC News, 24.09.2023. https://tinyurl.com/2yws3rkc

[122] Гордасевич, Галина: *Степан Бандера: людина і міф.* Піраміда, 2001.

[123] Rossolíński-Liebe, Grzegorz: *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist.* Stuttgart, Ibidem, 2014.

[124] Portnov, Andrij: Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010). In: Blacker, Uilleam – Etkind, Alexander – Fedor, Julie (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe.* New York – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013. 233.

Az emlékezetpolitikai viták és a banderizmus története szempontjából egyaránt kulcsfontosságúak a Bandera és az Ukrán Nacionalisták Szervezetének más aktivistái ellen Bronislaw Pieracki lengyel belügyminiszter 1934-es meggyilkolása miatt indított perek. A fiatal nacionalisták az első varsói tárgyaláson nem voltak hajlandók lengyelül beszélni, a másodikat Lembergben pedig arra használták fel, hogy népszerűsítsék a független Ukrajnára vonatkozó programjukat. Bandera itt elmondott beszéde Rossoliński-Liebe szerint „fő szellemi teljesítményének" tekinthető.[125]

1938 májusában Hollandiában szovjet megbízásból meggyilkolták Jevhen Konovalecet, az Ukrán Nacionalisták Szövetségének vezetőjét. A szövetségben pár hónappal később szakadás következett be: a mérsékeltebbek Andrij Melnik, a harcos forradalmi elkötelezettségűek pedig az akkor Krakkóban élő Bandera mellett álltak ki. A banderisták (Bandera eszméinek követői) katonai alakulatokat szerveztek, és a németekkel együtt törtek be Lembergbe – Bandera nélkül, aki továbbra is Krakkóban maradt. A banderisták nyilatkozatban a „moszkvaiak [oroszok], zsidók, idegenek és lengyelek" kiirtására szólítottak fel, miközben az Abwehrrel (a Harmadik Birodalom katonai hírszerző és elhárító szervezetével) kezdtek együttműködni annak a két zászlóaljnak a megalakításában, amelyek 1941 júniusában a német hadsereggel együtt bevonultak Ukrajnába. Az inváziót követően 1941. június 30-án Lembergben kiadták az ukrán függetlenségi nyilatkozatot, majd az ezt követő zsidók elleni pogromban közösen vettek részt a németekkel. Bandera erkölcsi és etikai felelőssége ezért tagadhatatlan.[126] Ugyanakkor a német vezetés a független ukrán állam egyeztetés nélküli kikiáltása miatt letartóztatta és sachsenhauseni koncentrációs táborba zárt több vezetőt, köztük magát Banderát is. Itt tartották fogva a fontos politikai foglyokat, többek között Sztálin fiát, Jakov Dzsugasvilit is. Bandera a háború után száműzetésben Innsbruckban, majd Münchenben élt, 1959-ben itt gyilkolta meg egy szovjet titkosügynök.

Bandera hatása akkor is érvényesült, amikor távol volt az eseményektől. Már fogságban volt, amikor létrejött az Ukrán Nacionalisták Szervezetének fegyveres alakulata, az Ukrán Felkelő Hadsereg, az UPA, amely egy évtizeden keresztül folytatott fegyveres harcot a mai Nyugat-Ukrajna területén a németek és a szovjetek ellen – ebből adódik, leegyszerűsítve, a kétféle értelmezés arról, hogy a banderisták sza-

[125] Rossoliński-Liebe, *Stepan Bandera,* 2014, i. m., 157.
[126] Rossoliński-Liebe, *Stepan Bandera,* 2014, i. m., 239.

badságharcosok vagy náci kollaboránsok voltak-e. 1942-ben a német megszállás alatt lévő Volhínia lett az UPA központja, amely a független Ukrajnáért harcolt, a Szovjetunió és a németek „új Európája" ellen, néha szövetségben a német, illetve a velük együtt harcoló magyar csapattestekkel. Volhíniában az UPA 1943 elejétől tömeges vérengzéseket követett el a lengyelek ellen, különösen tragikus volt 1943. július 11., amire a lengyel emlékezet „véres vasárnapként" hivatkozik. 1943–44-ben aztán a lengyel partizánok az ukrán lakosság körében torolták meg a lengyelek sérelmeit. 2016-ban a lengyel Szejm népirtásnak minősítette az UPA tetteit, hozzátéve, hogy a mészárlás más nemzetiségeket is érintett, és hogy a lengyelek által végrehajtott, az ukrán civil lakosság soraiban áldozatokat követelő ellenakciókat sem lehet elhallgattatni és relativizálni. A dokumentum utalt a lengyel római katolikus és az ukrán görög katolikus egyház 2013-as közös nyilatkozatára is, mely a volhíniai tragédia kapcsán kölcsönös megbocsátásra és kiengesztelődésre szólított fel.[127] Az ukrán–lengyel kapcsolatok legellentmondásosabb fejezete az Ukrajna elleni teljeskörű orosz invázió idején sem ment feledésbe lengyel részről, azt mint Ukrajna EU-s csatlakozásának feltételét is emlegették.[128]

Banderának a legelső emlékjelet, egy fakeresztet az Ivano-Frankivszk melletti szülőfalujában – a Monarchiához tartozó Galíciában született – állították fel 1989 októberében, halálának 30. évfordulóján. A keresztet néhány nap múlva a hatóságok eltávolították. A következő 1990-ben egy kő mellszobor volt az ukrán címerrel, a trizubbal. A falubeliek megszervezték az éjszakai őrzést, ám egy hajnali órán, amikor már mindenki hazament, ismeretlenek felrobbantották az emlékművet. 1991-ben újra felavatták ugyanennek az emlékműnek egy nagyobb változatát. Ezúttal az éjszakai őrökre ismeretlenek rálőttek, majd ezt az emlékművet is felrobbantották. Végül 1992-ben, az Ukrán Felszabadító Hadsereg megalakulásának félszázados évfordulóján avatták fel az immár bronzból készült, egész alakos, ma is álló szobrot.[129]

[127] Mitrovits Miklós: Feszült barátság: a lengyel–ukrán kapcsolatok az Euromajdan után. In: Fedinec (szerk.), *„Kijevi csirke",* 2019, i. m., 96–103.

[128] Rymaszewska, Adrianna: Władysław Kosiniak-Kamysz wskazał na kluczową kwestię. Ważniejsza niż „rozpad koalicji". *Polsat News,* 23.07.2024. https://t.ly/L4Di-; Волосацька, Наталка: „Польща чекає від України символічного жесту" – колишній польський прем'єр Ян Белецький. *Радіо Свобода,* 11.08.2024. https://t.ly/9ruou

[129] Тимощук, Юрій: Пам'ятник Степану Бандері у Старому Угринові знищували двічі. *Вікна,* 18.02.2008. https://vikna.if.ua/

Azóta több tucat Bandera-szobrot állítottak az országban, Kijevtől nyugatra, Kárpátalja kivételével. Az abban rejlő konfliktushelyzetet, hogy az ország különböző részeiben eltérő a kollektív emlékezet és egyes összetevői tekintetében ezek kibékíthetetlenek, a nagypolitika is érzékelte, és erre kétféle markáns választ igyekezett adni. Az 1994 és 2004 között regnáló államfő, Leonyid Kucsma második világháborúval kapcsolatos beszédeiből, Viktória Szereda megállapítása szerint, teljesen hiányoztak az utalások az ukránok egy részének emlékezetében élénken élő Ukrán Felkelő Hadseregre. Mivel azonban az Ukrán Felkelő Hadsereg mítosza a nemzeti múlt ukrán modelljének és Nyugat-Ukrajna lakossága kollektív emlékezetének fontos összetevője volt, az elnök elkerülte az események nyilvános bírálatát is. Körültekintően ügyelt arra, hogy a második világháborúnak az ukrán társadalom szempontjából konfliktusos helyzetei ne kerüljenek szóba. Miközben hangsúlyozta a szovjet hadseregben harcoló ukránok hősteteit, kollektív amnéziát írt elő a nyugat-ukrán mozgalommal kapcsolatban.[130] Ahogy Andrij Portnov megjegyzi, a Kucsma-időszakban elnöki rendelettel kiadott, a második világháborúban elesettek névsorát tartalmazó köteteket két hivatalos változatban nyomtatták ki: az egyikben a szerkesztői utószóba bekerült, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg és annak fegyveres alakulatai „a fasiszta Németország csatlósaiként harcoltak a Hitler-ellenes koalíciót alkotó országok ellen, és a fasizmussal kollaborálók bélyegét viselték magukon", a második változatból ezt a szövegrészt kihagyták. Így mindenki azt a történelmet kapta, amit szeretett volna.[131]

Ezzel szemben a soron következő elnöki ciklusban Viktor Juscsenko, a narancsos elnök, miközben a közös emlékezetet az 1930-as évek elején bekövetkezett „nagy éhínség" (Голодомор, holodomor [éhhalál]) középpontba helyezésével igyekezett megteremteni,[132] 2010-ben Sztepan Banderát Ukrajna hősévé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte a nemzeti hősök hivatalos panteonjába. Erre a lépésre nemcsak belföldön, de külföldön is érzékenyen reagáltak. Még ugyanebben az évben magánszemélyek beadványa alapján az ukrán bíróság, hivatkozással arra, hogy Bandera soha nem volt ukrán állampol-

[130] Szereda, Viktória: Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben. *Regio,* (2007) 3. 49–50.

[131] Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. In: Fedinec – Szereda (szerk.), *Ukrajna színeváltozása 1991–2008,* 2009, i. m., 29.

[132] Fedinec Csilla: A holodomor a történelemben és az emlékezetpolitikában. *Szépirodalmi Figyelő,* 23 (2024) 1. 23–31.

gár, így nem lehet Ukrajna hőse, megsemmisítette az elnöki rendeletet. A döntést a másodfokú bíróság és a legfelsőbb bíróság is jóváhagyta. Így valójában a kedélyek újabb és újabb felkavarásán túl semmi nem változott, mindkét döntéssel az országnak csak egyik, de mindig más-más fele volt elégedett.[133] Talán az egyetlen konszenzusos helyzetet a háborús veteránok státuszáról és szociális védelméről szóló 1993-as törvény[134] biztosította, amely mindenkit veteránnak tekintett, aki 1944-ig fegyvert fogott – tehát az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait is.

Bandera ismertségét elősegítette az is, hogy a peresztrojka végétől kezdve az ukrán könnyűzenei világ is felkapta, bekerült a rock és a hip-hop zenészek repertoárjába, és hol népdalfeldolgozások közé, hol hazafias, hol pedig egyenesen parodisztikus tartalommal.[135]

Az ukrán politológiában ismert fogalom a banderofóbia.[136] A kifejezésen az ukrán nemzeti gondolat potenciális veszélyként, agresszióként való értelmezését, illetve a banderisták démonizálását értik, ami egyes régiók negatív színben való feltüntetését, bizonyos politikai erők lejáratását szolgálja. Oroszország részéről ez abban nyilvánul meg, hogy Ukrajnára „testvérileg" tekint, és nem mint szomszédos, önálló népre – a banderisták innen nézve azoknak a gyűjtőneve, akik ezzel nem értenek egyet. Lengyelország részéről ugyanakkor a második világháború alatti zsidó- és lengyelpogromok elkövetőit értik rajta.

A Szabadság Párt

Az Ukrán Nacionalisták Szervezetének radikalizmusát a második világháború után az ukrán emigráció vitte tovább. Ekkor rögzült a kollektív emlékezetben az a sokszínű kép, hogy a mozgalom tagjai egyaránt kollaboráltak a németekkel és mozgatta őket szovjetellenes

[133] У Бандери остаточно відібрали Героя. *Українська правда,* 12.01.2011. https://tinyurl.com/6h3h6u9e

[134] Закон України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" № 3551-XII від 22.10.1993. https://tinyurl.com/3jp4a76z

[135] Клід, Богдан: *Патріотизм, пародія і перверсія: колективна та історична память другої світової війни і Українська Повстанська Армія (УПА) в українській рок і хіп-хоп музиці після 1989.* (Доповідь на міжнародній науковій конференції „Друга світова війна та (від)творення історичної пам'яті в сучасній Україні", 23–25.09.2009.) https://tinyurl.com/4vf6myy9

[136] Пасічний, Роман: „Бандерофобія" в пострадянській свідомості. In: *Матеріали наукового семінару, присвяченого 65-й річниці УПА та діяльності Р. Шухевича. Львів, 22 травня 2008 р.* Львів, Нац. ун-т „Львів. політехніка", 2008. 40–42.

meggyőződés, illetve világossá téve azt is, hogy nemcsak zsidóellenesek, hanem zsidómentők is voltak soraikban. Viktor Juscsenko, a narancsos elnök hatalomra kerülésével egyik legfontosabb céljának a nemzeti történelem megteremtését tartotta. Ehhez elsősorban a két világháború között időszakhoz nyúlt vissza.[137] Valahogy úgy, ahogy Magyarországon az emlékezetpolitikai viták a Horthy-korszak körüli identitáspolitikai küzdelmek körül összpontosulnak, és ebből nemcsak a történészek, hanem a politikusok, a közéleti szereplők is részt kérnek. A juscsenkói politika előtérbe állította a nagy éhínséget (holodomort) és a nacionalista mozgalom hőseit, létrehozta a Nemzeti Emlékezet Intézetét, amelynek majd a 2015-ös dekommunizációs törvényekben is szerepe lesz.

Az Ukrán Nacionalisták Szervezete egyik utódjaként jött létre 1991-ben Lembergben Ukrajna Nemzetiszocialista Pártja, több ultranacionalista szervezet és diákszövetség egyesülésével. Pártjelképnek az úgynevezett Wolfsangel, vagyis a farkashorog tükörképét választották, amelyet több SS-hadosztály, a háború után pedig neonáci szervezetek is használtak. A párt félkatonai gárdát szervezett – ez sem kivételes jelenség, lásd például Magyarországon a Magyar Gárdát –, és skinheadeket és futballhuligánokat toborzott a soraiba. Az ukrán szavazókat azonban nem tudta megnyerni. Többévnyi hanyatlás után a mozgalom 2004-ben Oleh Tyahnibokot választotta vezetőjévé, aki jelentős erőfeszítéseket tett a szélsőséges imázs eltüntetésére. Az osztrák Szabadságpárt mintájára 2004-ben a párt Szabadság Összukrajnai Szövetségre (Всеукраїнське об'єднання „Свобода") változtatta a nevét, és a párt jelképét is egy nemzeti színű, három felemelt ujjú kezet ábrázoló képre cserélte. A Német Nemzetidemokrata Párt (Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD) stratégiáját követve számos társadalmi kérdéssel próbálták növelni a népszerűségüket, és ezek közül nem mindegyik kapcsolódott már a szélsőjobboldali ideológiához. A párt hivatalos dokumentumai is óvatosan fogalmaztak. A függetlenként parlamenti mandátumot szerzett Tyahnibok bekerült Juscsenko pártja, a Mi Ukrajnánk frakciójába, amivel a Szabadság Párt bizonyos legitimitást kapott, mígnem néhány hónappal később egy erősen zsidózó parlamenti beszéd miatt kizárták a frakcióból.[138]

[137] Rudling, Anders: The Return of the Ukrainian Far Right: The Case of VO Svoboda. In: Wodak, Ruth – Richardson, John E. (eds.): *Analysing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text.* New York, Routledge, 2012. 230.

[138] Rudling, The Return of the Ukrainian Far Right, 2012, i. m., 237.

2010-ben az elnökválasztáson Juscsenko történelmi vereséget szenvedett, a szavazatok alig több mint 5%-át szerezte meg, az új elnök, Viktor Janukovics pedig meglátta a lehetőséget, hogyan tudná felhasználni a Szabadság Pártot saját céljaira: rajtuk keresztül szemléltetni, mi történne, ha a szélsőjobb kerülne hatalomra az országban. Hogy ultranacionalista mumusként használja fel a szélsőjobbot saját választói mozgósítására, megkezdődött az addig marginális párt mesterséges felemelése: Janukovics ennek érdekében életben tartotta azt a gyakorlatot, hogy a Szabadság Párt aránytalanul nagy figyelmet kapott a médiában, de emellett Janukovics pártjától, a Régiók Pártjától titokban pénzügyi támogatást is kapott. Janukovics arra számított, hogy a következő elnökválasztáson, 2015-ben Tyahnibok majd ugyanazt a szerepet fogja játszani a megválasztásában, mint az 1999-es ukrajnai elnökválasztáson Petro Szimonenko kommunista pártvezér vagy 2002-ben Jean-Marie Le Pen Franciaországban. Janukovics a második fordulóra gondolt: ha maga mellett a szélsőséges jelölt jut be, akkor a választók a centrista elnökre szavaznak majd a szélsőséggel szemben.[139]

A 2012-es parlamenti választáson, még Janukovics elnöksége alatt a Szabadság Párt az előre jelzettnél jelentékenyebb eredménnyel került be a parlamentbe, de ez volt az egyetlen alkalom, amikor szélsőjobboldali párt bejutott az ukrán törvényhozásba. Európában szinte mindegyik országban van szélsőjobboldali politikai szerveződés, a legtöbb helyen azonban nem jutnak be a parlamentbe. Példa az ellenkezőjére többek között Magyarországon egykor a Jobbik, Hollandiában a Szabadságpárt (Partij voor de Vrijheid, PVV), Ausztriában az Osztrák Szabadságpárt (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ), Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Párt (Slovenská národná strana, SNS) stb. Az Európai Parlamentben is szerephez jutnak, ahol például 2024 óta Szuverenisták (ESN Sovereignists – bolgár, cseh, francia, lengyel, litván, magyar, német, szlovák tagokkal) néven alkotnak külön frakciót, valamint a Patrióták Európáért (PfE Patriots – belga, cseh, dán, francia, görög, holland, lett, magyar, olasz, osztrák, portugál, spanyol tagokkal) nevű képviselőcsoportban is túlsúlyban vannak.[140]

[139] Rudling, The Return of the Ukrainian Far Right, 2012, i. m., 247.
[140] The Political groups of the European Parliament. https://t.ly/IXQaA

A Jobb Szektor szervezet

2013–2014 fordulóján az Euromajdan Ukrajnában felszínre hozott egy új szereplőt, a Jobb Szektor (Правий сектор) nevű szervezetet, amely radikális csoportok informális egyesületeként jött létre, a banderista ideológia hagyományaira építve.[141] A legfőbb cél az önálló monolit ukrán állam, az ukrán nacionalizmus ideológiájának szolgálata volt. Dmitro Jaros, a szervezet vezetője a következőket nyilatkozta 2014 februárjában: „Bandera annak idején azt mondta, hogy háromféleképpen kell viszonyulni a nem ukránokhoz. Ez nagyon egyszerű. Van a testvéri viszonyulás – azokhoz, akik velünk együtt harcolnak Ukrajnáért, függetlenül nemzetiségüktől. Van a toleráns viszonyulás – azokhoz az emberekhez, akik itt élnek közöttünk, de nem mennek szembe a küzdelmünkkel. És van a harmadik, az ellenséges viszonyulás, azokhoz, akik ellenségei az ukrán nép nemzeti-felszabadító harcának. Ezt bármely ország bármely népe ugyanígy gondolná."[142]

A Jobb Szektor 2013 novemberében, az Euromajdan idején jött létre, ahogy Andreas Umland és Anton Shekhovtsov fogalmazott, a parlamenten kívüli, ultrakonzervatív, neonáci szélsőségeket is magában foglaló kis csoportok laza szövetségeként,[143] majd a laza szövetség 2014. március 22-én politikai párttá alakult. Jaros 2015 novemberében lemondott a párt vezetéséről, kilépett, és magával vitte a tagság nagyjából ötödét is, új pártot alapított, amellyel azonban nem jutott sikerre. Valahogy úgy történt, ahogy Magyarországon a radikális Jobbik szakadása, és utána a párt középre húzódása.

A Jobb Szektor, valamint a Szabadság Párt kisebbségben voltak a 2013–2014-es Euromajdan vezetése és a tüntetők között is, viszont fontos szerepet játszottak az erőszakos támadások során, különösen a 2014. február 18–20-i Majdan-mészárlásban, amikor a karhatalom a tüntető tömegbe lőtt, összhangban a nemzeti forradalomról szóló illiberális ideológiájukkal. Ugyanakkor az orosz és a szeparatista politikusok, a média és a Janukovics-kormány narratívájával ellentétben az

[141] Головко, Володимир: Екстремізм та радикалізм в Україні: особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки,* 19 (2010) 2. 248–276.

[142] Найем, Мустафа – Коваленко, Оксана: Лідер Правого сектору Дмитро Ярош: Коли 80% країни не підтримує владу, громадянської війни бути не може. *Українська правда,* 04.02.2014. https://tinyurl.com/mr48jeh6

[143] Umland, Andreas – Shekhovtsov, Anton: The Maidan and Beyond: Ukraine's Radical Right. *Journal of Democracy,* 25 (2014) 3. 59–60.

Euromajdan nem volt „fasiszta puccs”, és a Majdan-kormány nem volt „fasiszta junta”, már csak azért sem, mert a neonáci szervezeteknek nem volt meghatározó szerepük az ukrán szélsőjobboldalon.[144]

A forradalom megmaradt a nép forradalmának, nem teremtett széles körű szimpátiát a radikálisok körül. A 2014-es előrehozott parlamenti választásokon Jaros a szavazatok 29,8%-ával nyert mandátumot egyéni választókerületben, valamint hasonló eredménnyel lett egyéni képviselő a szóvivőjük, Boriszlav Bljaher-Bereza, maga a párt azonban esélytelen volt. A 2019-es előrehozott elnökválasztáson a Jobb Szektor és a nacionalista politikai társszervezetek által támogatott Ruszlan Kosulinszkij a szavazatok alig 1,6%-át kapta. A szintén előrehozott parlamenti választásokon ugyanebben az évben a Szabadság Párt vette fel a listájára a szélsőjobboldali szerveződéseket, köztük a Jobb Szektort, de mindösszesen 2,15%-os eredményt tudott elérni, ami a parlamentbe jutáshoz nem volt elég.

A Jobb Szektor félkatonai szárnyát, az úgynevezett Önkéntes Ukrán Hadtestet (Добровольчий український корпус, DUK) 2014. július 17-én alapították az önkéntes zászlóaljak egyikeként a kibontakozó donbászi háború hatására, abból az irreguláris milíciából, amely Janukovics bukása után részt vett az utcai rendfenntartásban.

A 2013–2014-es Euromajdan alatti és utáni újszerű ukrán politikai és társadalmi jelenségek egyik legérdekesebbike volt az önkéntes fegyveres alakulatok (önkéntes zászlóaljak – добровольчі батальйони, добробати) megszerveződése, részben spontán, részben állami kezdeményezésre 2014 tavaszától, vagyis Oroszország akkor még burkolt kelet-ukrajnai katonai beavatkozásától kezdve. Az önkéntes zászlóaljak létrejöttében és katonai felhasználásában döntő szerepet játszott a Dnyipropetrovszki Megyei Közigazgatás akkori vezetője, az egyik leghíresebb oligarcha, a zsidó gyökerekkel rendelkező és az ukrajnai zsidó közösségben aktív szerepet játszó Ihor Kolomojszkij, majd az új ukrán belügyminiszter, az orosz anyanyelvű örmény Arszen Avakov Kolomojszkij első lépéseitől inspirálva úgy döntött, hogy fokozatosan formalizálja az önkéntes egységek létrehozását.[145]

A politikai oligarcháknak ez az önkéntes szerepvállalása (political oligarchic volunteering) különleges jelenség volt, amelyet Kolomojsz-

[144] Katchanovski, Ivan: The far right, the Euromaidan, and the Maidan massacre in Ukraine. *Journal of Labor and Society,* 23 (2019) 1. 23–24.

[145] Umland, Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine, 2019, i. m., 110.

kijon kívül Rinat Ahmetov, Hennagyij Korban, Szerhij Taruta és mások is gyakoroltak.[146] 2014-ben az ország oligarchái élenjártak a Krím orosz annektálására, valamint a Donbászban kitört szakadár háború elindítására adott ukrán válaszlépésekben is. Az üzleti elit önkéntes zászlóaljakat finanszírozott, és oligarchák kerültek az instabil régiók állami adminisztrációinak élére. Mint arról a *Financial Times* beszámolt: „Arra használták tekintélyüket, erőforrásaikat és médiahatalmukat, hogy mozgósítsák a lakosságot az ország destabilizálására és feldarabolására irányuló orosz kísérlet ellen."[147] Kolomojszkijt 2021-ben az USA korrupció miatt szankció alá vonta, azóta Ukrajnában is hosszas eljárás folyik ellene. 2022-ben, amikor Ukrajnának már volt ütőképes hadserege, az oligarchák passzívabb szerepet játszottak, de több millió honfitársukhoz hasonlóan továbbra is adományokkal segítették a védekezést. Kiemelten aktív jótékonysági szerepet játszik Rinat Ahmetov,[148] akinek az acélipari érdekeltségeinek gerincét Mariupolban a nevezetes Azovsztal és az Iljics Vas- és Acélművek képezték.[149]

A harcos hazafiság iránti növekvő társadalmi igény új politikai teret biztosított tehát a korábban marginális szélsőjobboldali aktivistáknak. Ez nem következett volna be az ukrán belügyekbe való egyre rombolóbb orosz beavatkozás nélkül 2014 folyamán. Ezért ezek a fejlemények csak részben voltak a belső ukrajnai fejlemények következményei, és nagymértékben kapcsolódtak az Ukrajnát fenyegető növekvő külső fenyegetéshez, az ezzel kapcsolatos egyre nagyobb egzisztenciális aggodalomhoz, sőt, pánikhoz, különösen az ukrán elit és a fiatalok körében. Ugyanakkor a radikális nacionalista fegyveres csoportokat magas szintű egyéni elkötelezettség és önszerveződés jellemezte, ami az ukrán demokrácia számára is kihívást jelenthetett.[150]

A további fejlemények azonban azt mutatták, hogy az ukrán szélsőjobb igen mérsékelt politikai sikereket ért el a 2014-es és a 2019-es elnök- és parlamenti választásokon, különösen, ha más európai szél-

[146] Михальченко, М. І. et al.: *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики.* Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 248.

[147] Hall, Ben – Olearchyk, Roman: Ukraine's „Lost" Oligarchs: From Political Power to Wartime Crowdfunders. *Financial Times*, 05.06.2022. https://tinyurl.com/mtc8vxr6

[148] Rinat Akhmetov Foundation. https://akhmetovfoundation.org/en

[149] Бондар, Григорій: Сюрприз для захисника: Олександр Усик завітав на новосілля до оборонця Маріуполя. *UNIAN,* 23.08.2024. https://t.ly/LDMmg

[150] Umland, Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine, 2019, i. m., 106–107.

sőjobboldali pártok választási sikereivel (a szélsőjobboldal például a 2017-es európai parlamenti választásokon több uniós tagállamban előretört), vagy radikális nacionalisták oroszországi beágyazottságával hasonlítjuk össze eredményeiket.[151]

Eközben a háború terebélyesedésével ezek az ukrajnai alakulatok az államot fenyegető katonai veszély fegyveres elhárításában találták meg hivatásukat, illetve fokozatosan az állami struktúrák részévé váltak. Az önkéntes zászlóaljakat az ukrán kormány később vagy Ukrajna Fegyveres Erőibe, vagy az újonnan felállított Ukrajna Nemzeti Gárdájába integrálta. A Jobb Szektor paramilitáris szárnya, a DUK azon kevesek egyike volt, amely önálló maradt, noha Petro Porosenko elnök 2015 októberében a *Deutsche Welle*nek adott exkluzív interjújában kijelentette, hogy a Jobb Szektort lefegyverzik, és kivonják a donbászi műveletekből.[152] A Jobb Szektor tagja, Dmitro Kocjubajlo („Da Vinci") (1995–2023) volt az első olyan katona, aki az önkéntes alakulatok tagjai közül még életében megkapta az Ukrajna Hőse címet (2021-ben).[153]

A DUK csak a 2022-es invázióval olvadt be a hadseregbe, mint különleges műveleti egység.[154] Végül az egység törzstagjait 2024 tavaszán Csasziv Jar védelmének meggyengülése után más alakulatokba dobták szét, amivel minden tekintetben lezárult a DUK-korszak – és általában az önkéntes zászlóaljak korszaka.[155]

Az Azov ezred

Az ország védelmi és biztonsági erői közé tartozik – a határőrség, a rendőrség, a katasztrófavédelem, a különböző szolgálatok mellett – a honvédelmi minisztérium alá tartozó Ukrajna Fegyveres Erői, azaz a

[151] Umland, Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine, 2019, i. m., 108.

[152] Brändlin, Anne-Sophie – Suyak, Francis: DW Exclusive. Interview with Poroshenko. *Deutsche Welle,* 11.10.2015. https://tinyurl.com/2p7tpexh

[153] Указ Президента України № 608/2021 „Про присвоєння Д.Коцюбайлу звання Герой України". https://www.president.gov.ua/documents/6082021-40761; Герой України доброволець „Да Вінчі" вперше зустрічає Новий рік не на фронті. *ТСН,* 31.12.2021. https://tinyurl.com/3mxhbpc7; Da Vinci. Director Volodymyr Sidko. 2024. https://www.imdb.com/title/tt33455770/

[154] Війна добробатів закінчилась: ДУК „Правий сектор" стає частиною ЗСУ. *Новинарня,* 16.04.2022. https://t.ly/gxzgJ

[155] Kyrylenko, Olha: Changes await Right Sector's 67th Brigade after losing positions in Chasiv Yar. *Ukrainska Pravda,* 14.04.2024. https://t.ly/7VxfR

hadsereg, valamint a békeidőben a belügyminisztérium, háborúban pedig részben a hadsereg főparancsnokának alárendeltségébe tartozó Ukrajna Nemzeti Gárdája. Itt jegyzem meg azt az érdekességet, hogy míg Magyarországon mindennek a jelzője a „magyar" és nem „Magyarország" (például Magyar Honvédség), addig Ukrajnában ez fordítva van, mindennek a jelzője „Ukrajna" és nem az „ukrán" (tehát például Ukrajna Nemzeti Gárdája).

Magát a Nemzeti Gárdát 1991 novemberében hozták létre[156] a szovjet belügyi alakulatok egy részéből, illetve 1992-ben csatlakozott hozzá a Csehszlovákiából kivont szovjet csapatok Ukrajnában maradó része is. Történelmi előképének az 1918–1919-es Ukrán Népköztársaság csendőrségét tekintették. Többek között 1992 és 1998 között támogatta a határőrséget a Moldovával és a szeparatista Dnyeszteren túli régióval közös határon, illetve az 1990-es évek első felében a Krímben akadályozta meg a transznyisztriai forgatókönyv megismétlését.[157] 2000-ben parlamenti törvénnyel[158] megszüntették, illetve beolvasztották a hadseregbe, valamint az 1991 decemberében létrehozott Belügyi Erőkbe. 2014 márciusában, a Krím orosz megszállása után a Belügyi Erőket felszámolták, és részben annak bázisán ismét létrehozták Ukrajna Nemzeti Gárdáját,[159] amely 2017-ben a Csendőrség és Rendőrség Nemzetközi Szövetségének (International Association of Gendarmeries and Police Forces with Military Status, FIEP) is tagja lett.[160]

A fent bemutatott önkéntes zászlóaljak közül a legszélesebb körben ismert az Azovi-tengerről elnevezett Azov volt. 2014 tavaszán, a háború kitörésekor jött létre, mint a belügyminisztérium egyik önkéntes zászlóalja, júniusban részt vett Mariupol védelmében, augusztusban pedig az Ilovajszk melletti harcokban, ami után átszervezték a Nemzeti Gárda ezredévé. Az ezred Ukrajnán belüli katonai hírnevével ellentétben Nyugaton a rá irányuló médiafigyelmet sokáig az egység alapítóinak különc politikai nézetei, valamint az Azovhoz kapcsoló-

[156] Закон України „Про Національну гвардію України" № 1774-XII від 04.11.1991. https://t.ly/9Aa2F

[157] Мезенцев, Ярослав: Холодна війна за Крим. Як ділили флот у 1990-х. *Історична правда,* 10.05.2011. https://t.ly/brrCH

[158] Закон України „Про розформування Національної гвардії України" № 1363-XIV від 11.01.2000. https://t.ly/LTABi

[159] Закон України „Про Національну гвардію України" № 876-VII від 13.03.2014. https://t.ly/U3t4i

[160] Member Forces of the FIEP. https://www.fiep.org/member-forces/

dó különböző szimbólumok tartották fenn.[161] Előzetesen szögezzük le, hogy szélsőjobboldali előtörténettel rendelkező egységeket nem lehet automatikusan radikálisan nacionalistának minősíteni, a később csatlakozó tagokat meg különösen nem, és a régi tagok esetében is tekintetbe kell venni a nézetek alakulásának természetes folyamatát. És ahogy újságírói oknyomozás során a korai Azovról Shaun Walker kiderítette: „Az Azov [harcosok] kisebbségben vannak az ukrán erők között, és még ők sem oroszellenesek, bármennyire is kellemetlenek a nézeteik; valójában a zászlóalj lingua francája az orosz, és a legtöbbjüknek az orosz az anyanyelve."[162]

Az Azov tagjai 2014-ben nagyrészt két párhuzamos közegből jöttek. Az egyik közeg az ún. Automajdan: ez az Euromajdan egyik társadalmi-politikai mozgalma volt, melyben a személygépkocsikat és teherautókat használták tiltakozási eszközként, utcai járőrözést folytattak, blokádot vontak a rezsim tagjainak intézményei és lakóhelyeik köré, aktivistákat kísértek és evakuáltak. Amikor Viktor Janukovics és miniszterei a fővároson kívüli kúriáikban bújtak el a nép dühe elől, az Euromajdan tüntetői között lévő autósok kerekeken odaköltöztették a tüntetést, és rengeteg kocsi hajtott Janukovics Kijev külvárosában lévő rezidenciájához is.[163]

A másik közeg a kelet-ukrajnai Ukrajna Patriótái szélsőjobboldali félkatonai szervezet. Ők 2014 márciusában a harkivi utcai összecsapások során jelentek meg az utcákon, „keleti Jobb Szektornak" és „kis fekete embereknek" nevezték magukat, ellensúlyaként a „kis zöld embereknek", a Krímet megszálló orosz katonáknak. Úgy vélték, hogy a hatóságok tétlenkednek, ezért magukra kell vállalniuk a küldetést, hogy felszabadítsák az ukrán területeket a megszállók és a hazaáruló szeparatisták alól. Az e körüli eseményekre építette fel a Kreml a kelet-ukrajnai titkos beavatkozás médiaelőkészítését, egzisztenciális és humanitárius fenyegetésre hivatkozva.[164] 2014. május 20-án az Azov önkéntes zászlóalj bejelentette megalakulását. Röviddel ezután felsza-

[161] Umland, Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine, 2019, i. m., 107.

[162] Walker, Shaun: Azov Fighters Are Ukraine's Greatest Weapon and May Be Its Greatest Threat. *The Guardian,* 10.09.2014. https://t.ly/Hi8r2

[163] Shapovalova, Natalia: Ukraine: Civic Volunteerism and the Legacy of Euromaidan. In: Youngs, Richard (ed.): *Global Civic Activism in Flux*. Carnegie Endowment for International Peace, 2017. 50.

[164] Umland, Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine, 2019, i. m., 116.

badították Mariupolt, amivel megalapozták hírnevüket, és kiemelkedtek a többi önkéntes zászlóalj közül.

Oroszország az Azovnak a Nemzeti Gárdába való hivatalos beolvasztását használta fel arra, hogy az ukrán kormányt és hadsereget náci irányítás alatt állónak tüntesse fel. A következő években nem csillapodott az Azov körüli propagandaháború, miközben az ezred katonai képességeit igyekezett a széles közvélemény számára igazolni, annyira, hogy a *The Telegraph* „jól beolajozott PR-gépezetnek" („well-oiled publicity machine") nevezte őket.[165] Az Ukrajna elleni orosz invázió kezdete után, Mariupol brutális orosz ostroma során Oroszország a védők között az Azov jelenlétét használta fel arra, hogy a civilek meggyilkolását – a mariupoli kórház és a színház felrobbantásakor – az ukránok bűneként tüntesse fel. Oroszország hamis tényellenőrző honlapokkal is igyekezett ellensúlyozni a Nyugaton elterjedt narratívákat.[166]

2024 júniusában az Egyesült Államok feloldotta az Azov ezrednek nyújtott fegyverszállításokra és kiképzésre vonatkozó, régóta fennálló tilalmát. Az amerikai külügyminisztérium szóvivője a BBC-nek azt mondta, hogy az átvilágítási folyamat során „nem találtak bizonyítékot arra, hogy az ezred súlyosan megsértette volna az emberi jogokat". Az orosz dezinformáció megpróbálja összemosni Ukrajna 2014-es orosz invázió elleni védelmére létrehozott zászlóaljat a Nemzeti Gárda ezredével, tette hozzá a szóvivő. (Az átvilágítást a Patrick Leahy szenátorról elnevezett 1997-es ún. Leahy-törvény alapján végezték, amelynek lényege, hogy attól a külföldi katonai egységtől, amely súlyosan megsérti az emberi jogokat, megvonhatják az amerikai katonai támogatást.)[167]

A léteznek-e „jó oroszok" dilemma

Ki kell térnem az Ukrajna elleni teljes körű orosz invázió óta az ukrán nyilvánosságban megjelenő kérdésre, hogy léteznek-e „jó oroszok" – másképpen megfogalmazva, hogy az ukrán nemzet egzisztenciális küzdelmét Vlagyimir Putyin, a Kreml, az Oroszországi Föderáció vagy az orosz nép ellen vívja-e. Pusztán a teljes körű háború tényére, valamint

[165] Inside Azov, the far-Right brigade killing Russian generals and playing a PR game in the Ukraine war. *The Telegraph,* 18.03.2022. https://tinyurl.com/2sbm9264

[166] Factcheck: How Russia is using fake fact-checks to spread disinformation about Ukraine. 28.03.2022. https://tinyurl.com/suvw6azs

[167] Lukiv, Jaroslav: US lifts weapons ban on Ukraine's Azov brigade. *BBC,* 11.06.2024. https://tinyurl.com/82z9wwpw

az orosz agresszió során tapasztalt borzalmakra, mint a bucsai mészárlás,[168] Mariupol drámája,[169] az ukrán hadifoglyok rendszerszintű kínzása,[170] az ukrán gyermekek elrablása[171] tekintettel is evidens igazság, hogy időben is távolságra van szükség az események feldolgozásához (az emberi lelkekben is).

Az Ukrajna elleni orosz invázió első heteiben a frontvonal mindkét oldalán a „Békét Ukrajnának, szabadságot Oroszországnak" jelszó uralta a nyilvánosságot. Sok ukrán hitt abban, hogy ez Putyin háborúja, nem pedig Oroszországé. Oroszországban is „Nemet a háborúra" jelszóval tüntettek a tömegek, illetve szólaltak meg az orosz elit tagjai, majd egyre súlyosabb retorziók következtek, és az érzékelhető ellenvélemény Oroszországon belül szinte megszűnt. A közvéleménykutatások gyakran állítják, hogy az oroszok többsége támogatja Putyin elnököt és az ukrajnai háborút, ugyanakkor az orosz háborúellenes közeg hallgat. Ahogy Joshua Kroeker elemzésében rámutat: „Az önvédelmi háborút vívó és a melegért és élelemért küzdő ukránok számára a különbség a háborút ellenző, de azt nem hangoztató »jó oroszok« és a Wagnert [az orosz magánhadsereget] és az orosz hadsereget éltető »rossz oroszok« között túlságosan is akadémikusnak, sőt, lényegtelennek tűnhet. Mindazonáltal az Oroszországon belüli történelmi és társadalmi tendenciák vizsgálata, amelyek a jelenlegi körülményekhez vezettek és vezetnek, segíthet mind a kutatónak, mind az egyszerű olvasónak megérteni, hogy nem minden zöld a kerítés orosz oldalán belül."[172]

A léteznek-e „jó oroszok" dilemma teljes kibontására nem törekszem, hanem példákat hozok fel a politika köréből és azon kívülről is a jelenség megértése érdekében.

[168] Eliopoulos, Constantine: Human rights violations in Ukraine: the need for forensic investigations. *The Lancet,* 402 (2023) 10404. 772–773; Bucha. Director Stanislav Tiunov. 2023. https://www.imdb.com/title/tt24373036/

[169] 20 Days in Mariupol. Director Mstyslav Chernov. 2023. https://www.imdb.com/title/tt24082438/

[170] Wolkov, Nicole – Mappes, Grace – Harward, Christina – Hird, Karolina – Kagan, Frederick W.: Russian Offensive Campaign Assessment. *Institute for the Study of War,* 07.08.2024. 5. https://tinyurl.com/2hdxef9k

[171] Moodrick-Even Khen, Hilly: The Forcible Transfer of Children from Ukraine as Genocide. Awakening the Dormant Prohibition of the Genocide Convention. *The International Journal of Children's Rights,* 32 (2023) 1. 78–118.

[172] Kroeker, Joshua: Where are the „good Russians"? The complexities of gauging Russians' stance on the war. *New Eastern Europe,* 13.04.2023. https://tinyurl.com/mtf2tykr

A politikusok közül különösen Alekszej Navalnij[173] megítélése körül jelent meg markánsan a léteznek-e „jó oroszok" dilemma. Érdemes emlékezni arra, írja Karen Johnston, hogy a szavazati jogért, a szabad és tisztességes választásokért, a demokratikus szabadságjogokkal rendelkező országban való életért világszerte sokan keményen megküzdöttek. Egyesek még a szabadságukat is feláldozták, mint Nelson Mandela, mások pedig az életüket, mint Alekszej Navalnij.[174] Ez a vélemény az általános foglalata annak a képnek, ami Navalnijról az orosz ellenzéki politikusról a nyugati közvéleményben rögzült, miután 2024 februárjában meghalt egy orosz börtönben. A kérdés, hogy ez megbocsáthatóvá teszi-e korábbi nézeteit az ukránok szemében, amire az ő válaszuk alapvetően – a nem.[175]

Ennek más alapja is van, mint Navalnij orosz nemzetisége. Navalnij ultranacionalista hírneve több mint egy évtizedes kijelentésekből és cselekedetekből ered. 2007-ben egyik alapítója volt a Nemzeti Orosz Felszabadítási Mozgalomnak, az oroszországi interetnikus konfliktust a fogszuvasodáshoz hasonlította, és azt állította, hogy a fasizmust csak a migránsok Oroszországból való kitoloncolásával lehet megakadályozni. „Jogunk van ahhoz, hogy [etnikai] oroszok legyünk Oroszországban. És meg fogjuk védeni ezt a jogot." Később részt vett olyan ultranacionalisták moszkvai tüntetésein, akik horogkereszthez hasonló szimbólumokat használtak. 2008-ban az oroszok nyilvánvaló többségéhez hasonlóan támogatta az orosz agressziót Grúziában. 2014-ben, miután Oroszország megszállta a Krímet, azt mondta, hogy bár ellenzi az inváziót, nem hiszi, hogy a Krímet egy Putyin utáni orosz kormány egyszerűen „visszaadhatja". Az ez utáni években azonban nem tett olyan megjegyzést, amelyet gyűlöletkeltőnek vagy etnonacionalistának lehetne értelmezni, illetve nyilvánosan bocsánatot kért a Grúziával kapcsolatos becsmérlő megjegyzéseiért.[176]

A másik példám Laima Vajkule lett énekesnő által létrehozott könnyűzenei fesztivál, a Laima Rendezvous Jūrmala,[177] amelyet 2015

[173] Navalnij, Alekszej: *Hazafi.* [Ford. Bartók Imre, Gy. Horváth László, M. Nagy Miklós.] Budapest, Helikon, 2024.

[174] Johnston, Karen: Editorial: Remembering Alexei Navalny and struggles for good governance. *Public Money & Management,* 44 (2024) 5. 339.

[175] Kocamis, Inna: Humanizing the Enemy: In Pursuit of „Good" Russians. *Kyiv Post,* 26.05.2024. https://www.kyivpost.com/opinion/32973

[176] Gessen, Masha. The Evolution of Alexey Navalny's Nationalism. *The New Yorker*, 15.02.2021. https://tinyurl.com/5ybcfj9y

[177] Laima Rendezvous Jūrmala. https://www.laimafestival.lv/en/

óta minden évben megtartanak a jurmalai Dzintaru koncertteremben. Előadók a világ minden tájáról érkeznek, és a fesztivál rendszeresen százmilliós nézettséget produkál a televíziónak és az internetnek köszönhetően. A résztvevők kiválogatásával maga Laima Vaikule foglalkozik, feltétel az élő előadás (fesztiválzenekar kíséretében), a műfaji sokszínűség és a politikamentesség. Rendszeres vendég Alla Pugacsova, az orosz szupersztár, és férje, a humorista, énekes, műsorvezető Makszim Galkin, akik az Ukrajna elleni orosz invázió után elhagyták Oroszországot, Galkint az orosz hatóságok az „idegen ügynök" listára is feltették. Galkin elkezdte tanulni az ukrán nyelvet, koncertjein ukránul is előad, így Jurmalában is. Vajkule is kiállt Ukrajna mellett, ennek ellenére vannak olyan ukrán előadók, akik jelen vannak a fesztiválon, és olyanok is, akik tudatosan nem mennek el. Az indokolás, hogy Oroszországban élő énekesek is fellépnek, de szélsőséges esetben az olyanokkal való egy színpadra állást is megkérdőjelezik, mint a Pugacsova–Galkin házaspár. Ugyanez a kettősség jellemzi az ukrajnai közvélemény egészét is.

Andrij Hlivnyuk, a BoomBox együttes frontembere, az egyik legnépszerűbb ukrán énekes, aki az invázió kezdete óta a fronton szolgál, 2024-ben nem vette át az orosz börtönben halálra kínzott orosz ellenzékiről elnevezett nemzetközi Magnyitszkij Emberi Jogi Díjat, arra való hivatkozással, hogy a díjazottak között volt Alekszej Navalnij özvegye, Julija Navalnaja is. „Emberi lényként nagyon együtt érzek ezzel a nővel, aki elvesztette a férjét, aki a rezsim ellen harcolt az országukban. Ez valóban szörnyű gyász. De amíg az úgynevezett »jó oroszok« nem értik meg, hogy miről szól ez a harc, hogy ez nem »Putyin háborúja Ukrajna ellen«, ahogy állítják, addig nincs miről beszélnünk velük." „Ezek az emberek pénzért akarnak megölni téged, nem azért, ami vagy – jó vagy rossz. […] Ez a háború arról szól, hogy a barbárok jelentős része számára a kalasnyikov a társadalmi felemelkedés eszközévé vált. Ez a jó és a rossz háborúja. Nem csak egzisztenciális [háború]. Értik? […] Meg kell védenem tőlük a gyerekeimet!"[178]

A Nobel-békedíjas ukrán ügyvéd, Olekszandra Matvijcsuk – a díjat az általa vezetett ukrajnai Központ a Polgári Szabadságjogokért[179] az orosz bíróság által 2021-ben betiltott oroszországi Memorial szerve-

[178] Середа, Софія: Що більше телевізор сіяв ненависть у голови росіян, то більше нам кричали на концертах „Пой по-русски" – лідер гурту „Бумбокс" Андрій Хливнюк. *Українська правда,* 28.11.2024. https://tinyurl.com/yc68zrcf

[179] Center for Civil Liberties (CCL). https://ccl.org.ua/en/

zettel[180] közösen kapta meg – szintén folyamatosan arról beszél, hogy nem lehet elválasztani az orosz vezetést és az átlagoroszokat, a háborúban nem az orosz elnök öl és kínoz meg embereket, illetve erőszakol meg nőket, hanem az átlagorosz, az orosz csapatok pedig rendszerszinten követnek el bűncselekményeket.[181]

Oroszországban „a mostani rezsim uralmi technológiája – elszigetelik az embereket, szűkítik az információs mezőt, nem ismert a történtek összképe és általános érvényű logikája. És még egy fontos momentum – az emberek rettenetesen leépültek erkölcsileg. Még ha meg is értik, hogy a hatalom bűncselekményeket követ el, 85%-uk akkor is úgy véli: ezt a hatalom csinálja, nekik semmi közük hozzá"[182] – így fogalmazott Mikola Rjabcsuk ukrán író 2015-ben magyar nyelven is megjelent írásában.

Hasonló dilemmát feszeget Okszana Karpovics kanadai, francia és ukrán koprodukcióban készült *Békés emberek* című, több nemzetközi díjjal elismert 2024-es dokumentumfilmje is.[183] Az alkotás azokat a felvételeket fűzi össze, amelyeket az ukrán hírszerző szolgálatok hallgattak le és tettek nyilvánossá arról, ahogyan az orosz katonák több ezer engedély nélküli telefonhívást kezdeményeztek az ukrajnai harctérről az oroszországi családtagjaiknak és barátaiknak. Így az oroszok saját hangjukon mondják el az úgynevezett „különleges katonai művelet" – ahogyan a hivatalos Oroszország az Ukrajna elleni háborúját nevezi – menetét, elénk tárva az elkövetők dehumanizálódásának és demoralizálódásának folyamatát is, felvetve nemcsak az egyéni, hanem a kollektív felelősséget is.

A vannak-e „jó oroszok" dilemma nem olyan kérdés, ami ukrán részről gyorsan el fog dőlni. Amit viszont érdemes leszögezni, hogy nem ismeretlen jelenségről van szó: a második világháború után például Európa több országában hasonló kérdések merültek fel a németekkel és Németországgal kapcsolatban.

[180] Memorial society. https://memohrc.org/en; Memorial Human Rights Defence Centre (HRDC Memorial). https://memorialcenter.org/en

[181] Von Veser, Reinhard: Der verlorene Glaube an gute Russen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 06.08.2024. https://tinyurl.com/432j5ynp; A Nobel-békedíjas Olekszandra Matvijcsuk: A háborús bűnök elkövetése az orosz háborús kultúra része. *Szabad Európa,* 2022.12.03. https://tinyurl.com/2u3x9776

[182] Rjabcsuk, Mikola: *A két Ukrajna.* (Nyugat-eurázsiai idő.) Budapest, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015. 258.

[183] Intercepted. Director Oksana Karpovych. 2024. https://www.imdb.com/title/tt30956212/

AZ OROSZ NÉZŐPONT

Bár többen megjósolták már a végét, valójában a hidegháború vége a nacionalizmus globális újjáéledését hozta magával, ami Jugoszláviától Ruandáig polgárháborúkban és népirtásban nyilvánult meg. Ezután ismét úgy tűnt, hogy a nacionalizmus újjáéledésének ez az időszaka mögöttünk van, valójában azonban a növekvő új nacionalizmus a legkülönbözőbb társadalmakban és politikai rendszerekben megfigyelhető, kihasználva a liberális demokrácia válságjelenségeit. A nacionalizmus erősödésének jele volt többek között Donald Trump megválasztása (először és másodszor), a brexit, a szélsőjobboldali pártok előretörése az európai választásokon.[184] Oroszországban 2008-ban Vlagyimir Putyin úgy emlegette Dmitrij Medvegyevet, utódját az elnöki székben, hogy „olyan orosz nacionalista, mint én, a szó jó értelmében". Tíz évvel később, a Valdaj Fórumon Putyin az ország elnökeként „a legilletékesebb, legigazibb és leghatékonyabb nacionalistának" nevezte magát.[185]

Oroszországban hivatalba lépése óta Vlagyimir Putyin a nacionalizmusra építette hazai legitimitását, amelyhez autokratikus irányítás és populizmus társult. A nacionalista politika a második csecsen háborúban öltött formát, és eleinte főként belföldre irányult. A Grúziával folytatott 2008-as háború, valamint a 2011-es választásokat követő növekvő belföldi ellenzék azonban nem engedményekre késztette a hatalmat, hanem nacionalistább politikát és a Nyugattal való közvetlen konfrontációt eredményezett, ami a Krím 2014-es orosz megszállásában és az oroszok által szított kelet-ukrajnai háborúban csúcsosodott ki, majd pedig az Ukrajna elleni 2022-es invázióval torkollott szélsőséges tragédiába.

Oroszország Putyin alatt fontos szereplővé vált a globális szélsőjobboldali és nacionalista csoportok és szereplők támogatásában, különösen Európában és az Egyesült Államokban, nyílt, és ahogy sokan állítják, illegális formában is.[186] Érdekesség, hogy 2024 júliusában Orbán Viktor magyar miniszterelnök – miközben Magyarország is orosz

[184] Bieber, Florian: Is Nationalism on the Rise? Assessing Global Trends. *Formerly Global Review of Ethnopolitics,* 17 (2018) 5. 519.

[185] Mitrokhin, Nikolay: Where Are Russia's Nationalists in the War Against Ukraine? *Carnegie Politika,* 07.03.2023. https://tinyurl.com/3sn3d3ps

[186] Bieber, Is Nationalism on the Rise?, 2018, i. m., 533–534.

mintára LMBTQ-ellenes törvényt fogadott el[187] – azt mondta, hogy Oroszország a világ számos részén az LMBTQ+ jogok elleni fellépéssel szerzett befolyást, szerinte ez az orosz soft power legerősebb nemzetközi vonzereje.[188] 2025 elején a 2024-es évet értékelő beszédében a magyar miniszterelnök már így fogalmazott: „menjünk át ellentámadásba. Írjuk bele az alkotmányba, hogy az ember vagy férfi, vagy nő. És pont."[189] (Úgy látszik, az nem elég, hogy a magyar Alaptörvényben L) cikkében már benne van, hogy „Az anya nő, az apa férfi."[190])

A posztszovjet és a posztszocialista országok közül, amelyek 1989–1991-ben demokratikus átalakulásba kezdtek, Ukrajna, Belarusz, Oroszország és Moldova ekkor még valahol középen álltak, nem volt egyértelmű sikertörténet és teljes kudarc sem az államfordulat. Hátrányba kerültek Kelet-Közép-Európa országaihoz képest, de megkérdőjelezhetetlen volt az előnyük a közép-ázsiai rezsimekkel szemben, ahol az összes újonnan függetlenné vált ország elvesztette a gorbacsovi peresztrojka szerény demokratikus vívmányait, és visszatért az elnyomó és rendkívül korrupt tekintélyelvű uralomhoz.[191] Azokban az országokban, amelyek múltjukban egy keleti (oszmán) vagy egy félkeleti (orosz) birodalom részei voltak – a jogállamiságnak, az alkotmányosságnak, a liberalizmusnak és a kormányzati elszámoltathatóságnak gyakorlatilag nem volt hagyománya.[192]

De még ugyanazon államcsoporton belül is, Ukrajna és Moldova demokratikus fejlődését tekintve lényegesen különbözött Oroszországtól és Belarusztól. Az identitáskérdés döntő szerepet játszott e négy ország eltérő rezsimpályáiban – a más változókban megmutatkozó hasonlóságok ellenére, amelyek befolyásolták az átmenet kimenetelét. Moldova és Ukrajna jelentős területeket foglalt magában, ahol a lakosság erős oroszellenes/szovjetellenes nemzeti identitást alakított ki a Szovjetunióba való beolvadás előtt, a kiválás után pedig ez erős Európa-párti

[187] Political Capital: Az LMBTQ-ellenes törvény: magyar kormány orosz úton. 14.06.2021. https://tinyurl.com/4fmfdf4c; Dupcsik Csaba: Miközben a kormány homofób intézkedések sorát hozza, a magyarok egyre elfogadóbbak a melegekkel. *Qubit,* 16.08.2023. https://tinyurl.com/a262kxw9

[188] Hungary's Orban says Russia stands to gain as 'irrational' West loses power. *Reuters,* 27.07.2024. https://tinyurl.com/y4yb88pk

[189] Orbán Viktor évértékelő beszéde, 2025.02.22. https://tinyurl.com/y5a7n956

[190] Magyarország Alaptörvénye. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv

[191] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 439.

[192] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 439.

identitással párosult. Ez ugyanakkor erősen szította az orosz irredenta komplexusokat, ami visszafogottá és óvatossá tette a Nyugatot.[193]

Nem véletlen, hogy Putyin Nagy Pétert tekinti példaképének.[194] Nagy Péter cár országlásához köthető az addigi Moszkva-központú állam helyett Oroszország feltalálása – megteremtve nevében is a kontinuitást a Kijevi Russzal.[195] Ahogy Mikola Rjabcsuk levezeti, „Oroszország" feltalálásának igen komoly politikai következményei voltak. Először is legitimálta a területi igényeket az akkoriban a Lengyel–Litván Nemzetközösség birtokában lévő „orosz" területekre, arra az egyszerű logikára építve, hogy azoknak a földeknek, amelyek ötszáz évvel korábban a „Ruszhoz" tartoztak – és semmi közük nem volt Moszkvához –, most „Oroszországhoz" kell tartozniuk. Másodsorban pedig a kitalált folytonosság az ukránok és a belaruszok létét is delegitimálta, mert csak „oroszoknak" tekintették őket – noha akkoriban már alig volt közös bennük a moszkovitákkal. Nyelveik még a sok évszázados oroszosítás után is sokkal közelebb álltak egymáshoz, sőt a lengyelhez is, mint az oroszhoz; vallásuk, a görögkatolikus egyház szovjet korszakbeli erőszakos betiltása után is, sokkal nyitottabb maradt a nyugati hatásokra és ökumenikus irányzatokra; ortodox egyházuk pedig, amíg nem Moszkva alá tartozott, a civil társadalom intézménye volt, nem pedig az állam függeléke.[196]

Az orosz birodalmi eszme túlhangsúlyozza a keleti szlávok vallási (keleti ortodox) identitását, mint kvázi nemzeti egységük alapját. Ennek keretében értelmezhető az a törekvés, ami az ukrán ortodox (az „ortodox" kifejezésnek a szláv nyelvekben a „pravoszláv" felel meg) egyház elkülönülését sürgette, és amit el is értek Petro Porosenko elnöksége alatt. Ez a Porosenko-elnökség egyetlen igazi sikerének is nevezhető. 1989-ben az Orosz Ortodox Egyház ukrán exarchátusa önállósodott, de továbbra is Moszkvának volt alárendelve Moszkvai Patriarchátus Ukrajnai Ortodox Egyháza néven. Emellett 1992-ben létrejött a Kijevi Patriarchátus Ukrajnai Ortodox Egyháza, amely azonban egyházilag nem volt kanonizálva, az ukrán törvények értelmében viszont ez is „tradicionális egyháznak" számított (szemben például Belarusszal, ahol csak egyetlen monolit ortodox egyház van). Az addig

[193] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 440.

[194] Balzer, Harley D.: Putin Endangers Russia's Future, Just as His Hero Peter the Great Did. *Wilson Center,* 14.02.2023. https://tinyurl.com/murbv6e5

[195] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 441.

[196] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 441.

csak az állam által elismert ukrán egyház autokefáliát elismerő tomoszt kapott 2019-ben a konstantinápolyi ökumenikus patriarchátus Szent Szinódusának döntése értelmében.[197] Ezzel a moszkvai patriarchátussal azonos rangúvá vált – hiszen az ortodox egyház minden vezetője, így most már a kijevi és a moszkvai is, egyenrangú, szemben a katolikussal, ahol a pápa mindenki felett áll.

A mai orosz konzervatívok azt állítják, hogy több közös vonásuk van az iszlám hagyományokkal, mint a nyugati liberalizmussal. Alekszandr Dugin, az eurazsianista filozófus úgy vélte, hogy az iszlám és az ortodox hagyományban szinte minden megegyezik, leginkább az, hogy mindkettő elutasítja az emberi jogok szekuláris, nyugati, európai, individualista felfogásának bizonyos aspektusait.[198] Stephen Shulman hívta fel a figyelmet a polgárok identitása és Nyugat-barát, piacpárti és demokratikus irányultságaik közötti összefüggésekre. Mint írja, Oroszország gyengíteni igyekszik ezt az identitást, ami a tekintélyelvű dominancia egyik fő akadálya, és felváltani az orosz (szovjet) identitással, amely mélyen Nyugat-ellenes és antiliberális.[199] Ez rokonítja a putyini rendszert többek között az európai szélsőségekkel, és magyarázza azt is, hogy tulajdonképpen mi is az illiberális állam vagy választási autokrácia.[200]

Elsősorban ez a Nyugat-barátság az, ami orosz szempontból „nacionalistává" teszi az ukránokat. Az ukrán identitás elvételére, illetve az ukrán nép létezésének tagadására, az ukránok dehumanizálására nem csak a hagyományosnak tekinthető propagandaeszközöket vetik be, és nem csak az agresszió kezdete, azaz 2014 óta.[201] Így felhasználják például az orosz filmgyártást, amely tömegével állítja elő az ilyen jellegű játékfilmeket. Illia Gladshtein ukrán filmproducer többek között azt mondta, „mélyen szimbolikus, hogy Putyin elnök 2022. február 24-én, az Ukrajna elleni orosz invázió napján tartott beszédében tulajdonképpen az Alekszej Balabanov által 2000-ben rendezett »Testvér 2« című

[197] Coleman, Heather J. (2020). Orthodoxy and autocephaly in Ukraine: editor's introduction. *Canadian Slavonic Papers*, 62 (2020) 3–4. 421–425.

[198] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 441.

[199] Shulman, Stephen: National identity and public support for political and economic reform in Ukraine. *Slavic Review,* 64 (2005) 1: 59–87.

[200] Illiberális demokrácia: jelentése, eszközei, megnyilvánulása. *Magyar Helsinki Bizottság*, 2023.11.06. https://helsinki.hu/illiberalis-demokracia/

[201] Кузіна, Ксенія: Як створити 'ворога': дегуманізація українців радянським агітпропом. *Україна Модерна,* 22.02.2023. https://tinyurl.com/yc8ysm56

film főhőse, Danyila Bagrov szavait parafrazálta, mondván, hogy »az igazi erő az igazságosságban és az igazságban van«." Az ukránellenes jeleneteket felvonultató film ikonikus mondatait az invázió óta többször idézik az orosz katonai vezetők is. Ahogy Gladshtein mondja, Putyin korábban is szeretett erre a filmre hivatkozni, és a teljes körű háborúval szimbólumot csinált belőle, mert innen származik a háború egyik orosz jelképe, a „V" betű: „Az erő az igazságban van" („Сила в [latin: V] правде").[202] De ugyanez vonatkozik a szépirodalom, a televíziós showműsorok egy részére, kikerült, azaz nem létezővé, orosszá vált Ukrajna és az ukránok az oroszországi irodalomtankönyvekben,[203] majd a történelemkönyvekben[204] is.

A szovjet bürokratikus rendszer és az orosz imperializmus válsága olyan mély volt, hogy a Szovjetunió 1991-ben összeomlott, nemcsak világháború, de még polgárháború nélkül is, állapítja meg Zbigniew Marcin Kowalewski. Oroszország elvesztette külső perifériáit, ami történetében példátlan területveszteséget jelentett, de így is többnemzetiségű állam maradt, területének csaknem harmadán nemzetiségek élnek. Ezek a területek egykor hódítással kerültek a birodalomhoz, ahol részben kiirtották vagy asszimilálták ezeket a népek. A szovjet időszak elején az őshonos etnikai csoportok többségben voltak autonóm egységeikben. A természeti erőforrások kisajátításával, a közmunkákkal, az iparosítással és a militarizálással összefüggő gyarmatosítás miatt mára már kisebbségben vannak. A szovjet összeomlás után kiszakadó perifériákat pedig a birodalmi politika túszaiként tartják fogva – tipikus háborús konfliktusokkal a széteső birodalom gyarmatainak megőrzésére, de az is idetartozik, hogy Oroszország orosz útleveleket osztogat a határai mentén lévő országok lakosainak. A Szovjetunió felbomlása után meggyengült és megcsonkított gazdaság állami monopóliummá tételével újjáépített orosz imperializmus így tovább működhetett Oroszország határainak mindkét oldalán. A kijevi Majdan, amely megdöntötte a Janukovics-rezsimet „Ukrajna kísérlete volt arra, hogy végre meg-

[202] Сулькин, Олег: Как российские фильмы дегуманизируют украинцев. *Голос Америки,* 31.05.2022. https://tinyurl.com/bpa37x7t

[203] „Разница между Шевкуновым и Гоголем невелика – и это трагедия". Как три года войны изменили преподавание литературы и русского языка в школах. *Вёрстка,* 10.04.2025. https://tinyurl.com/jxapyeps

[204] Зотова, Наталия: Новый учебник истории для старшеклассников. Что в нем переписали и как это повлияет на образование в России. *BBC News Русская служба,* 08.08.2023. https://tinyurl.com/4ha548c5

szakítsa a gyarmati kapcsolatot, amely történelmileg Oroszországhoz kötötte. Nem érthetjük meg a jelenlegi ukrajnai válságot – a Krím annektálását, a donbászi szeparatista lázadást és az Ukrajna elleni orosz agressziót –, ha nem értjük meg, hogy Oroszország még mindig és mindig imperialista hatalom."[205]

[205] Kowalewski, Zbigniew Marcin: Russia's Imperial Identity: From Tsars to Putin Three forms of Russian imperialism: Empire in Russian History. *Europe Solidaire Sans Frontières,* 15.11.2014. https://tinyurl.com/4syh73f8. Vö. Родоман, Борис: Внутренний колониализм в современной России. In: Заславская, Татьяна (ред.): *Куда идёт Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства.* Москва, Аспект Пресс, 1996. 94–102.

A POLITIKAI RENDSZER

Az 1991 óta független Ukrajna politikai hatalmi struktúrájának három központi intézménye az államfő, a parlament (hivatalos megnevezése Legfelsőbb Tanács, Верховна Рада), valamint a kormány (Ukrajna Miniszteri Kabinetje, Кабінет Міністрів України). Ukrajna, amely egykor a Szovjetunió kenyérkosara volt, és Európa hozzávetőleges földrajzi közepén található, félúton az Atlanti-óceán és az Urál között, miután 1991. augusztus 24-én az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság akkori Legfelsőbb Tanácsa kikiáltotta függetlenségét, 1991. december 1-jén pedig ezt népszavazás is megerősítette, gyorsan felruházta magát az államiság számos intézményével: hadsereg, diplomáciai testületek, nemzeti valuta stb., és nem utolsósorban egy erős elnökséggel.[206]

Lijphart megkülönbözteti a többségi és a konszenzuális demokráciamodellt.[207] Ukrajna egyiknek sem felel meg tiszta formában, ebből a szempontból a hibrid rezsimek közé soroljuk, ugyanis az országban a konszenzuális ismérvek közé egyedül a többpártrendszer tartozik, minden egyéb ismérv a többségi modell jellemzője. Ukrajna kormányformája 1991–2004 között és 2010–2014 között elnöki-parlamenti köztársaság, illetve 2004–2010 között és 2014 óta parlamenti-elnöki köztársaság. A váltakozó rendszerben egymással verseng az államfő és a parlament, valamint a parlament legerősebb pártja vagy blokkja és a többi parlamenti erő. A kormány az államfő és a parlament mellett kissé „árnyékban" van, így külön nem foglalkozok vele.

[206] Diuk, Nadia: Ukraine: A Land in Between. *Journal of Democracy,* 9 (1998) 3. 98.

[207] Enyedi Zsolt – Körösényi András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Osiris, 2011. 21–24.

AZ ÁLLAMFŐ

Kezdjük egy kicsit távolabbról. Ennek a kérdésnek a kifejtése jelenti a kulcsot annak megértéséhez, hogy a posztszovjet államok közül melyik vagy melyek voltak képesek a leginkább demokratikus politikai berendezkedést megteremteni. Azért is az államfő a kulcsfigura, mert a legtöbb érintett államban az ő kezében összpontosul a legfőbb politikai hatalom, beleértve Ukrajnát is, és még úgy is, hogy az alkotmányában többször változtattak a jogkörén. Szokták nevezni az ukrán rendszert félelnökinek, vagy hasonlítják a francia berendezkedéshez, de ezekben csak a hasonlóságok állják meg a helyüket, az azonosság egyikkel sem, ami szintén indokolja az alaposabb körüljárást.

Csak úgy tűnik, hogy nagyon egyszerű a válasz arra a kérdésre, hogy ki volt a Szovjetunió vezetője. Formálisan a különböző névváltozásokon átment parlament elnöksége volt a Szovjetunió kollektív vezetője, annak elnöke a tulajdonképpeni államfő, de volt az államapparátusban kormány és kormányfő is. A tényleges hatalmat azonban a kommunista párt és annak első embere, a „főtitkár" – 1953 és 1966 között az „első titkár" – gyakorolta (Joszif Sztálin, Nyikita Hruscsov, Leonyid Brezsnyev, Jurij Andropov, Konsztantyin Csernyenko és Mihail Gorbacsov). A rendszer Sztálin alkotmányban is rögzített kijelentésén alapult, miszerint az országnak nem lehet egyetlen, a lakosság által közvetlenül választott elnöke. Az 1924-es szovjet alkotmány még nem említette a pártot, az 1936-os alkotmány 126. cikke és az 1977-es alkotmány 6. cikke viszont az egész szovjet társadalom vezető és irányító erejévé nyilvánította. A 6. cikket az 1990-es alkotmánymódosítással törölték el, illetve ekkor vezették be a szovjet elnöki hivatalt is. Ennek egyik kezdeményezője az 1975-ben Nobel-békedíjjal kitüntetett fizikus, Andrej Szaharov volt,[208] aki a szovjet hidrogénbomba feltalálójaként vált ismertté, és róla nevezték el az Európai Parlament 1988-ban alapított, az emberi jogok védelméért és a gondolatszabadságért évente odaítélt díjat.

A kommunista párt és az államigazgatás viszonyának reformjával a politikai átalakulás már a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben megindult. Ekkortól kezdték keresni a hatalom súlyainak és ellensú-

[208] Pons, Silvio: Gorbachev, Sakharov and the End of the Cold War: Human Rights, Democratisation and Universalism. In: Pons, Silvio (ed.): *Gorbachev, Italian communism and human rights: rethinking political culture at the end of the Cold War.* Viella, 2022.

lyainak egyensúlyán alapuló nyugati típusú alkotmányos berendezkedés konkrét formáit. Az utolsó pártfőtitkár, Mihail Gorbacsov a Szovjetunió első és utolsó elnöke lett, de nem közvetlen választások útján, hanem az alkotmánymódosítás nyomán, már 1990-ben a Szovjetunió népképviselőinek harmadik rendkívüli kongresszusán. Gorbacsov felülről irányított forradalmat valósított meg, de nem gondolta, hogy a rendszer átalakítása az államot is magával rántja. Gorbacsov törekedett a Szovjetunió egyben tartására, ellenállt a tagköztársaságok önállósodási törekvéseinek, komoly küzdelemben állt Borisz Jelcinnel, Oroszország első elnökével is, aki szuverén Oroszországot akart.

Nemcsak a Szovjetunió utolsó vezetője volt „elnök", hanem az utódállamokban is az elnöki modell valamilyen formája honosodott meg. Az utódállamok elnöki intézményeinek közös vonása, hogy az államfő a fegyveres erők főparancsnoka, az ország függetlenségének és területi integritásának garanciája, a legfontosabb különbségek pedig többek között a megválasztás módjában és az elnöki ciklus hosszában érhetők tetten. Alapvető tényező az elnöki szerep: hogy szimbolikus funkciót tölt be, vagy pedig övé a politikai főhatalom az országban.

A balti államoknak fél évszázados szovjet megszállás és elnyomás után a „visszatérés Európába" volt az uralkodó narratívája. 2004-ben nyertek felvételt a NATO-ba, és ugyanebben az évben, Magyarországgal egyidejűleg csatlakoztak az Európai Unióhoz. A függetlenség elnyerése után visszatértek az elnökség intézményéhez, építve a két világháború közötti időszak tapasztalataira, amikor az elnökségeket a parlament és a kormány független ellensúlyaként hozták létre. Észtország 1992-es és Lettország 1993-as alkotmányával parlamenti demokrácia lett közvetve választott elnökkel, míg Litvánia ugyancsak 1993-ban félelnöki rendszert honosított meg, ahol az elnököt közvetlenül választják.[209]

Moldovában a kommunista párt vezető szerepének megszűnésével került napirendre az elnöki tisztség bevezetésének kérdése. Közben a Dnyeszter bal partján egyre veszélyesebbé váltak a Moszkva által nyíltan támogatott szeparatista törekvések. A drámai helyzetben a parlament rendkívüli ülést hívott össze, ahol az elnöki intézmény sürgős bevezetése mellett döntöttek, és azonnal meg is választották Moldova első elnökét. Az 1991-es moszkvai puccs után, amelyik vissza akarta

[209] Duvold, Kjetil – Sedelius, Thomas: Presidents between national unity and ethnic divisions: public trust across the Baltic states. *Journal of Baltic Studies,* 54 (2022) 2. 175–196.

hozni a keményvonalas szovjet rendszert, az intézmény megerősítésére közvetlen elnökválasztást tartottak, és az 1994-es alkotmányba is bekerült a félelnöki rendszer közvetlen elnökválasztással. A 2000-ben elfogadott alkotmánymódosítás a parlament hatáskörébe helyezte az államelnök megválasztását háromötödös többséggel. Ezt a módosítást az alkotmánybíróság 2016-ban eltörölte, visszahozva a közvetlen elnökválasztást. Bár az elnöki tisztség nagyrészt ceremoniális, az elnök befolyásolhatja a közpolitikát azáltal, hogy magas ismertségét kihasználva közbeszédet kezdeményezhet, amiben maga is részt vehet.[210]

A Kaukázus térségében a Szovjetunióból kiváló Grúzia (Georgia) alkotmányát 1995-ben fogadták el, amely elnöki köztársaságot hozott létre. Az alkotmányt ezután többször módosították. A 2010-es alkotmányreform a parlamentáris köztársaságba való átmenetet jelentette, a 2017–2018-as alkotmánymódosítások pedig bevezették a közvetett elnökválasztást. Így a 2018-tól 2024 decemberéig hivatalban lévő államfő, Szalome Zurabisvili volt az utolsó, akit közvetlenül a polgárok választottak meg.[211]

Azerbajdzsánban a politikai ranglétra csúcsán álló elnököt közvetlenül választják. A függetlenedés után az első és a második elnök rövid ideig volt hatalmon, a harmadik elnök, az egykori KGB-vezérőrnagy Hejdar Alijev 1993-tól 2003-ig töltötte be a posztot, majd nem sokkal a halála előtt azt átadta fiának, Ilham Alijevnek, aki 2024 februárjában a szavazatok több mint 92%-ával már az ötödik egymást követő ciklusát kezdte meg úgy, hogy nem akadt érdemi kihívója. A választást 2025-re tervezték, de Alijev elnök bejelentette az előrehozott voksolást, miután népszerűsége megugrott Azerbajdzsán Hegyi-Karabah elleni 2023-as „sikeres katonai hadjárata" következtében.[212] Azerbajdzsán 2016-ban létrehozta az alelnöki posztot is: az alelnököt az elnök nevezi ki, így 2017 óta Ilham Alijev alelnöke a saját felesége, Mehriban Alijeva.

Örményországban 1991-től már létezett a közvetlenül megválasztott elnök pozíciója, amit az 1995-ös alkotmányba is beemeltek. Az abban rögzített elnöki szuperhatalmat a 2005-ös alkotmányreformmal

[210] Costachi, Gheorghe: Republic of Moldova: from parliamentary to presidentialism. *Legea şi Viaţa,* (2019) 1. 4–12.

[211] Baramidze, Ruslan – Bolkvadze, Maia: The Presidential Institute in Georgia: Subjective Understanding of Political Needs and Institutional Transformations. *Journal of Political Science,* 12 (2022) 3. 457–493.

[212] LaPorte, Judy: Semi-presidentialism in Azerbaijan. In: Elgie, Robert – Moestrup, Sophie (eds.): *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia.* Springer, 2016. 91–117.

parlamentáris-elnöki modellre változtatták. Azóta az elnöknek nincs jogköre a parlament feloszlatására, és a kormány megalakulása és megbízatása is a parlamenti többség akaratától függ. Az örmény elnök alkotmányos-jogi hatalma alapvetően a külpolitikai, védelmi és nemzetbiztonsági kérdésekben meglévő jelentős hatásköréhez kötődik.[213]

A közép-ázsiai államok közül Kazahsztán alkotmánya tiltja, hogy egy személyt két egymást követő ciklusra válasszanak elnökké, de ez a szabály nem vonatkozott az ország első elnökére, Nurszultan Nazarbajevre. Az őt követő Kaszim-Zsomart Tokajev 2022-ben az üzemanyagár-emelkedés miatt tiltakozó, majd az egész politikai vezetés ellen forduló demonstrálók és a karhatalom közötti véres összecsapások lecsillapítására a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéhez (Oroszország katonai irányítása alatt álló „keleti-NATO") fordult. Ezt a kockázatos rendteremtést használta fel arra, hogy végleg megszabaduljon Nazarbajev gyámságától, aki 1990-től irányította az országot, és 2019-ben úgy adta át a hatalmat Tokajevnek, hogy a háttérből mint örökös elnök továbbra is ő irányított.[214]

Tádzsikisztán hivatalosan köztársaság, és elnök- és parlamenti választásokat tart. Ez azonban egy egypárti domináns rendszer, ahol a Tádzsikisztáni Népi Demokratikus Párt rendszeresen nagy többséggel rendelkezik a parlamentben. Nem tűrik meg a rezsim nyilvános bírálatát, és minden közvetlen tiltakozást elfojtanak. 2016-ban eltörölték az újraválaszthatóság korlátozását a regnáló elnök, Emomali Rahmon „a béke és a nemzeti egység megalapítója – a nemzet vezetője" hatalomra kerülése után.

Kirgizisztán 1993-as alkotmánya szerint többpárti köztársaság, az alkotmány azonban az elnöknek lehetőséget adott arra, hogy a lényegi döntéseket és alkotmánymódosításokat országos népszavazás útján fogadtassa el. 2010-ben, az etnikai összecsapásokat és Kurmanbek Bakijev elnök leváltását követően új alkotmányt fogadtak el népszavazás útján, amely addig az elnök által gyakorolt hatásköröket ruházott át a parlamentre, és korlátozta, hogy egyetlen párt uralja a politikai rendszert. A 2021-es újabb alkotmányozás eredményeként azonban a parlamenttől ismét az elnök felé tolta el a hatalmi egyensúlyt. Az elnök

[213] Markarov, Alexander: Semi-presidentialism in Armenia. In: Elgie, Robert – Moestrup, Sophie (eds.): *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia.* Springer, 2016. 61–90.

[214] Silvan, Kristiina: Three Levels of Authoritarian Legitimacy: Successor Designation and Peaceful to Non-Peaceful Leadership Transition in Kazakhstan. *Communist and Post-Communist Studies,* 57 (2024) 4. 56–78.

egyszerre állam- és kormányfő, közvetlenül választják meg legfeljebb két ötéves ciklusra. A regnáló elnököt, egyben az ország hatodik elnökét, Szadir Zsaparovot 2020-ban választották meg.

Üzbegisztán új alkotmányát 1992-ben fogadták el, amely szerint az elnök legfeljebb két egymást követő ciklusra választható meg, bár a ciklus népszavazással meghosszabbítható. Rendszeresen tartanak elnök- és parlamenti választásokat, de valódi ellenzéki jelöltek vagy pártok ezeken nem vehetnek részt. A mélyen tekintélyelvű országnak eddig két elnöke volt. Islom Karimov mandátumát népszavazással hosszabbították meg 1995-ben, majd 2002-ben újabb népszavazással döntöttek az alkotmányos elnöki mandátum ötről hét évre történő meghosszabbításáról. Karimov 2016-ban bekövetkezett halála után Savkat Mirzijojevet választották elnökké, akit 2021-ben újraválasztottak.

Türkmenisztán első elnökét, Szaparmurat Nyijazovot 1999-ben az ellenzéki tagoktól mentes parlament örökös elnökké nyilvánította. 2006-os halála után utódja, Gurbanguly Berdimuhamedow elnök hatályon kívül helyezte Nyijazov néhány sajátos döntését, például azt, amellyel mint „nem eléggé türkmént", betiltotta az operát és a cirkuszt. Berdimuhamedow elnöksége alatt óvatosan javította a kapcsolatokat a Nyugattal, amely szívesen hozzáférne az ország földgázvagyonához. A 2022-es látszatválasztáson fiát, Szerdar Berdimuhamedowot választották elnökké.[215]

Belarusz az az ország az utódállamok közül, amelyre nehéz önálló (szuverén) államként gondolni. Az 1997. április 2-án megkötött (és 2000-ben életbe lépő) egyezménnyel létrehozott Szövetségi Állam (Союзное государство, Union State) nevű entitás révén Oroszország és Belarusz „politikailag és gazdaságilag integrált közössége" („политически и экономически интегрированное сообщество", „politically and economically integrated union") jött létre, és azóta április 2. a belarusz és az orosz nép egységének napja („День единения народов Беларуси и России", „Day of Unity of the Peoples of Belarus and Russia").[216] Az Ukrajna elleni invázió óta, a megelőző időszakkal elllentétben, az orosz hivatalos személyek retorikájában az „Oroszország és Belarusz" helyett felbukkan a „Szövetségi Állam"-ra hivatkozás.

[215] Lewis, David G.: Varieties of authoritarianism in Central Asia. In: Isaacs, Rico – Marat, Erica (eds.): *Routledge Handbook of Contemporary Central Asia.* London, Routledge, 2021.

[216] Information Analysis Portal of the Union State. History of Union State Establishment and Development. https://soyuz.by/en/about-union-state

Belaruszt magától értetődő szatellitként használta Oroszország 2022 elején is, amikor lerohanta Ukrajnát. Belarusz az egyetlen utódállam, amelyiknek eddig csak egyetlen elnöke volt, a hivatalban levő Aljakszandr Lukasenka. Sztanyiszlav Suskevics 1991 és 1994 között a parlament elnökeként vezette az országot. Az államelnöki tisztséget az 1994-ben elfogadott alkotmánnyal alapították, kikötve, hogy egy személy legfeljebb két ciklust tölthet ki. Az első, 1994-es választásokat Lukasenka fölényesen megnyerte – ez volt az egyetlen választás, amelynek tisztaságát a nemzetközi szervezetek elismerték. 1996-ban Lukasenka vitatott népszavazást kezdeményezett az elnöki ciklus ötről hét évre történő meghosszabbításáról, és ennek eredményeként az 1999-ben esedékes választásokat 2001-re halasztották, majd 2004-ben alkotmánymódosítással megszüntették a hivatali idő korlátozását. Azóta Lukasenka már a hatodik ciklusát tölti úgy, hogy a 2020-as újraválasztását össznépi tiltakozás követte, amit csak az orosz Belügyminisztérium különleges rendeltetésű rendőri egysége segítségével tudtak a hatóságok leverni.[217]

Oroszországnak eddig három elnöke volt: Borisz Jelcin (két cikluson keresztül), Dmitrij Medvegyev egy cikluson át, illetve Vlagyimir Putyin, aki immár négy ciklust (plusz egy árnyékciklust) töltött ki, és jelenleg az ötödik ciklusát tölti. Putyin 1999-ben lett először elnök, 2004-ben újraválasztották, majd jött Medvegyev 2008 és 2012 között, amikor Putyin a miniszterelnöki széket foglalta el. Már akkor is nyilvánvaló volt, hogy nehéz megmondani, ki is valójában az elnök. Medvegyevre csak azért volt szükség, hogy ne kelljen alkotmányt módosítani, és így legalább a demokrácia látszatát fenn lehessen tartani. Sajátos megoldást hozott a 2020-as alkotmánymódosítás, amelynek során meghagyták azt az előírást, amely szerint egy személy az államelnöki tisztséget legfeljebb két ciklusban töltheti be, ám az addig kitöltött mandátumok száma a hivatalban lévő elnök esetében „lenullázódik", azaz Vlagyimir Putyin még kétszer jelöltetheti magát. Ezzel Putyin is megteremtette a maga számára az örökös elnökség intézményének egy változatát.[218]

[217] Kascian, Kiryl – Denisenko, Viktor: Society in the authoritarian discourse: The case of the 2020 presidential election in Belarus. *Intersections. East European Journal of Society and Politics,* 7 (2021) 4. 124–138.

[218] Burkhardt, Fabian: Institutionalising Authoritarian Presidencies: Polymorphous Power and Russia's Presidential Administration. *Europe-Asia Studies,* 73 (2021) 3. 472–504; Burkhardt, Fabian: Institutionalizing Personalism: The Russian Presidency after Constitutional Changes. *Russian Politics,* 6 (2021) 1. 50–70.

Ebben a posztszovjet kontextusban nyeri el sajátos helyét és értelmét, hogy az utódállamok sorában mit is jelent ukrán elnöknek lenni. A ciklusok „lenullázásának” ötlete ukrán államfőben is felmerült, mégpedig az ország második elnöke, Leonyid Kucsma próbálkozott meg ezzel. Nem sikerült: az első ciklusa alatt, 1996-ban elfogadott Alkotmány végül legfeljebb két ciklusra korlátozta az elnöki mandátumot, és nem tett kivételt a hivatalban lévő elnökkel sem. Így Ukrajnában nem lett „örökös” elnöki intézmény, sőt, mind a mai napig csak Kucsmának sikerült az újrázás, egy elnököt pedig forradalommal zavartak el az országból – 2014-ben Viktor Janukovicsot. Az ukrán Alkotmány egyik legfontosabb módosítása az kormányforma megváltoztatása: 1996 és 2004, valamint 2010 és 2014 között (azaz Kucsma és Janukovics alatt) elnöki-parlamenti, 2004 és 2010 között, valamint 2014 óta parlamenti-elnöki rendszer van az országban. Utóbbi esetben is az elnök van a hatalmi piramis csúcsán, sőt, egyes miniszterek kinevezése is rajta múlik, az nem függ a választási eredménytől – az elnöknek azonban szorosabban együtt kell működnie a törvényhozással. A 2019-ben megválasztott Volodimir Zelenszkij elnöknek a saját pártja, a Nép Szolgája adja az ugyancsak 2019-ben megválasztott parlamenti többséget.

Ukrajna elnökei

	Elnök [megbízott elnök]	*Életévei*	*Hivatali idő*
1.	Leonyid Kravcsuk	1934–2022	1991–1994
2.	Leonyid Kucsma	1938–	1994*–1999 1999–2005
3.	Viktor Juscsenko	1954–	2005–2010
4.	Viktor Janukovics	1950–	2010–2014
	[Olekszandr Turcsinov házelnök]	1964–	2014. febr.-jún.
5.	Petro Porosenko	1965–	2014*–2019
6.	Volodimir Zelenszkij	1978–	2019–

* előrehozott választások

Alapesetben 2024. március utolsó hetében kellett volna Ukrajnában elnökválasztást tartani, akkor járt le az ötéves ciklus. A civilek nyilvánították ki a leghatározottabban közös nyilatkozatban, hogy „a háború és a választások – nem összeegyeztethető”. Arra nem térek ki, milyen nehézségei vannak háború közepette bármiféle választást tartani, hanem csak arra, hogy mit jelent a választások elmaradása az ukrán elnök legitimitása szempontjából. A hadiállapotról szóló törvény a hadiállapot idején nem teszi lehetővé semmilyen választás megtartását, ugyanak-

kor az Alkotmányban nincs erre vonatkozó tiltás. Az 1996-ban elfogadott Alkotmány a parlamenttel kapcsolatban mondja ki, hogy automatikusan meghosszabbodik a mandátuma hadiállapot idején, az elnökkel kapcsolatban pedig azt tartalmazza, hogy az új elnök beiktatásáig marad hivatalban (nem válik ügyvezetővé az új elnök megválasztásával sem, csak annak beiktatásával köszön le). A választási kódex alapján a választási bizottság a hadiállapot feloldását követő 30 napon belül köteles bejelenteni a választási kampány kezdetét (amely után 90 nappal kerülhet sor a választásra). Mindebből következik, hogy ameddig a hadiállapot fennáll, Zelenszkij legitimitásához nem fér kétség a választások elmaradása esetén sem.

A PARLAMENT

Az állami berendezkedéstől függetlenül a világ számos országának van parlamentje, amelyek hosszabb-rövidebb múltra tekintenek vissza.[219]

A szovjet képviseleti rendszernek nem volt közvetlen előzménye, mivel szakított a cári parlamentarizmus rendszerével. A bolsevik forradalom jelszava volt a burzsoá rendszer megtörése, melynek része volt a parlament is. Az 1922-ben létrejövő Szovjetunióban az 1924-es alkotmánnyal az államirányítás központi szerve a tanácskongresszus lett, amelynek az egyes tagköztársaságokban is volt megfelelője. Az 1936-os sztálini alkotmány vezette be ehelyett a parlamenti rendszert, létrehozta a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát (parlamentjét), illetve az egyes szövetségi köztársaságok és autonóm köztársaságok legfelsőbb tanácsait (parlamentjeit). Ezen a rendszeren lényegében az 1977-es, utolsó szovjet alkotmány sem változtatott.

A szovjetek által létrehozott moszkvai parlament kétkamarás volt: Szövetségi Tanácsból és Nemzetiségi Tanácsból állt. A Szövetségi Tanácsba a közel azonos lélekszámú választókerületekből választottak képviselőket, a Nemzetiségi Tanácsban pedig nem az egyes nemzetiségek képviseltették közvetlenül magukat, hanem az egyes szövetségi köztársaságok, autonóm köztársaságok, autonóm területek és nemzetiségi kerületek küldhettek normatív alapon meghatározott számú képviselőt. Ez így volt Kárpátalja esetében is: a Szövetségi Tanácsba

[219] Cheibub-Bjørn, Antonio – Rasch, José Erik: Constitutional parliamentarism in Europe, 1800–2019. *West European Politics,* 45 (2022) 3. 475.

bekerülő képviselők Kárpátalja megyét képviselték, a Nemzetiségi Tanácsban viszont az egy-egy kárpátaljai az Ukrán SZSZK-t.

Az 1937-ben megválasztott első szovjet parlament 1938-ban ült össze először, és előbb négyéves, majd 1977-től ötéves ciklusokban működött (a háború alatt nem tartottak választásokat, hanem meghosszabbodott a mandátuma). A képviselők száma mindkét házban változó volt, mígnem az 1977-es alkotmány mindkettőre 750 fős létszámot határozott meg.

A Nemzetiségi Tanácsba minden köztársaságból 25, 1966-tól 32 képviselőt, minden autonóm köztársaságból 11, minden autonóm területről 5 és minden autonóm járásból 1 képviselőt választottak meg. A választási rendszer látszólagos védelmet nyújtott a kisebb tagköztársaságoknak, így például a másfél milliós észt tagköztársaságnak ugyanúgy 25 (32) képviselője volt, mint a 145 milliós orosz tagköztársaságnak. Ugyanakkor az észt (és számos egyéb) tagköztársaság területén nem volt egyetlen nemzetiségi közigazgatási egység sem, így nem volt több képviselője, míg az orosz tagköztársaság területén több autonóm köztársaság, megye, körzet is létezett, melyek további képviselőket küldhettek, így végső soron mégiscsak az orosz tagköztársaságnak volt a legtöbb képviselője. Mindkét ház évente kétszer, néhány napig ülésezett – így a képviselők ellátták alapvető munkájukat is.

Erős felhatalmazást nem jelentett a Nemzetiségi Tanács tagjának lenni, ugyanakkor, mivel például a Szovjetunióban nem létezett magyar nemzetiségi közigazgatási egység, elméleti esélye sem volt magyarnak bekerülni.

A tényleges döntéshozatali szinten, az ország vezetésében az oroszoknak volt döntő súlya. Az SZKP KB hat főtitkára (Joszif Sztálin, Nyikita Hruscsov, Leonyid Brezsnyev, Jurij Andropov, Konsztantyin Csernyenko, Mihail Gorbacsov) közül Joszif Sztálin grúz nemzetiségű volt, a többiek mind oroszok – Leonyid Brezsnyev Ukrajna területén született, de ő is orosz volt, és az ukrán származásáról szóló legenda ellenére Nyikita Hruscsov identitása alapján szintén.[220] Az ez alatti szinten azonban jelentős volt az etnikai ukránok aránya, beleértve a legfelsőbb állami és katonai vezetőket. A különböző területeken és különböző időszakokban ez az arány 10 és 20% között mozgott. Az oroszokra és az ukránokra nem, a többi nemzetiség közül Lettország, Kazahsztán, Üzbegisztán, Azerbajdzsán és Grúzia képviselőire vonat-

[220] TAUBMAN, William: *Khrushchev: The Man and His Era*. W. W. Norton & Co., 2003. 18–20.

kozott látens kvóta. Ezenkívül Brezsnyev alatt (1964–1982) voltak nemcsak „érinthetetlen” személyek, hanem „érinthetetlen” régiók is: Üzbegisztán, Moldova, Kazahsztán, Ukrajnában pedig a Dnyepropetrovszki terület számított ilyennek: ez volt a főtitkár szűkebb pátriája, ahonnan a mai Ukrajnának is számos vezetője származott. Az érinthetetlenség azt jelentette, hogy a párt részéről semmiféle kritika nem nyilvánulhatott meg ezekkel a területekkel és az innen választott képviselőkkel kapcsolatban. A Szovjetunió felbomlása előtti utolsó évben, 1990-ben az SZKP KB testületeinek 131 orosz, 17 ukrán, 12 zsidó, 7 lett, 6 belarusz, 5 grúz, 2-2 üzbég, azerbajdzsáni és örmény tagja volt.[221]

Az ukrán tagköztársaság alkotmányai (1929, 1938, 1978) tulajdonképpen lemásolták a szovjet alkotmányt. A kijevi egykamarás Legfelsőbb Tanács 1938-tól kezdve ülésezett. A szövetségi köztársaság első embere, a köztársaság vezetője 1938-ig jogilag nincs meghatározva, 1938 után pedig a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke, akit az ukrán Legfelsőbb Tanács választott meg – gyakorlatilag mindig azt a személyt, aki az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának élén állt. Az egész struktúrát a párt szigorúan ellenőrizte, szoros kapcsolat volt a törvényhozási rendszer és a pártgépezet között. Ilyen körülmények között a parlamentáris kultúra kibontakozásának nemigen volt tere.

A szovjet időszakban mind a moszkvai, mind a tagköztársaságok parlamentjeinek (legfelsőbb tanácsainak) azonos működési rendje volt, illetve a parlamenti ciklust (összehívást), valamint a ciklus alatti ülésszakokat számokkal jelölték. A szovjet időszak utolsó kijevi parlamentje a XII. összehívású Legfelsőbb Tanács volt, amelynek 1. ülésszakára 1990 májusa és augusztusa, 2. ülésszakára 1990 októbere és decembere, 3. ülésszakára 1991 februárja és júliusa, egyetlen számozatlan rendkívüli ülésszakára pedig 1991. augusztus 24-én került sor – ekkor fogadták el a függetlenségi nyilatkozatot. A parlament neve a független Ukrajnában nem változott meg – Legfelsőbb Tanács vagy az ukrán név magyar átírással: Verhovna Rada (Верховна Рада України).

2000-ig az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa összehívásainak (ciklusainak) számozása az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának számozását követte, így az 1990-ben, 1994-ben és 1998-ban megválasztott parlamentet XII., XIII. és XIV. ciklusnak számozták. 2000. február 1-jén a

[221] Курылев, Константин – Дегтерев, Денис: Роль и место Украины в СССР: завышенное социально-экономическое и переоцененное политическое влияние. (Ч. 2.) *Постсоветские исследования,* (2018) 7. 630–647.

parlament elfogadta 1420-XIV. törvényt „Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa összehívásai számozási rendjéről", amely megváltoztatta ezt számozását, kezdve azzal a ciklussal, amelyben kikiáltotta Ukrajna függetlenségét. Így az Ukrán SZSZK XII. ciklusát Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa I. ciklusának tekintette, a XIII. és a XIV. pedig a II., illetve a III. lett.

Ukrajna 1996-ban elfogadott Alkotmánya szerint az elnöki ciklus ötéves, a parlamenti és az önkormányzati négyéves, 2011-ben alkotmánymódosítással az utóbbiakat is öt évre emelték. Az államfői pozíciót 1991-ben vezették be, a parlament és az önkormányzatok viszont változatlan formában működtek tovább a függetlenség elnyerése után is.[222]

Az 1996-os Alkotmány az egykamarás parlamentet szerkezeti tekintetben lényegében változatlanul hagyta. Az államfő nevezi ki a miniszterelnököt a parlament jóváhagyásával, a miniszterelnök javaslatára pedig a kormány többi tagját. A hadügyminiszter és a külügyminiszter személyére viszont ő maga teszi meg a javaslatot a parlamentnek. 1991 óta még egyetlen miniszterelnök sem töltött ki teljes ciklust. A kilenc parlamenti választásból négy volt előrehozott, köztük a legutóbbi, a 2019-es is.

A parlament által hozott törvényeket a házelnök (Голова Верховної Ради України) írja alá és továbbítja az államfőhöz. A törvénytervezetek szövege megjelenhet a parlament honlapján már a bizottsági szakaszban is, de az sem rendkívüli, hogy úgy szavaznak jogszabályról, hogy annak szövege nem ismert a nyilvánosság számára sem a szavazás előtt, de akár a szavazás után sem, amíg kihirdetésre nem került a törvénytárban. A hatályba lépéshez a jogszabályt alá kell írnia az államfőnek, ami nem automatikus – az államfőnek széles körű jogosítványai vannak –, és közzé kell tenni a hivatalos törvénytárban, ez viszont formalitás. A törvények számozása két részből tevődik össze, az első része arab számok, a második része pedig a parlamenti ciklust jelölő római szám.[223]

A modern parlamentarizmus működése pártokra épül. Ukrajnában a többpártrendszer az államfordulat előtti időszakban alakult ki. Ez a pártrendszer az elmúlt közel három évtizedben a folyamatos átalakulás állapotában volt, a szereplők azonban sokáig alig cserélődtek. 1994-

[222] Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna: államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* Budapest, Pesti Kalligram – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016. 82–110.

[223] Fedinec Csilla – Csernicskó István: A nyelvkérdés Ukrajnában a parlament és az Alkotmánybíróság döntéshozatalában, 1997–2019. *Parlamenti Szemle,* 5 (2020) 2. 85–110.

ig a pártalakításban az ideológiai szempontok játszották a főszerepet, utána azonban egyre inkább egyéb megfontolások kerültek előtérbe. A pártok fő funkciója nem a társadalmi érdekképviselet, hanem kampányokhoz kötődően egyes csoportok vagy személyek érdekérvényesítése lett, domináns tényezővé vált a gazdasági lobbiérdek. Megjelentek az adminisztratív eszközökkel létrehozott pártok, amelyek lényege, hogy az alapítóktól függőségben lévő személyek rákényszerültek, hogy belépjenek az adott pártba. Az ellenzéki pártok ellehetetlenítésének eszközévé a klónpártok alapítása, illetve a pártvásárlás vált.

Egészen a kétezres évek első évtizedének közepéig a parlamenti többség fogalma is viszonylagos volt, csak a 2006-os választásokat előkészítő törvény rögzítette a parlamenti többség létrehozásának jogszabályi kötelezettségét, de az még így is olyannyira képlékeny maradt, hogy 2019-ben annak hiányára hivatkozva tudta az új államfő, Volodimir Zelenszkij feloszlatni a parlamentet. A 2019-es választási év – elnökválasztás és parlamenti választás – felbolygatta ezt a meglehetősen sajátos politikai konstrukciót a politikán kívülről jött szereplőkkel és minden idők legnagyobb politikai felhatalmazásával a kijevi törvényhozásban, először volt képes egyetlen párt parlamenti többséget alkotni, illetve önállóan kormányt alakítani.[224]

Ukrajna parlamentje

Ciklus sorszáma		*Ülésszakok száma*	*Ciklus*	*Választási rendszer*	*Parlamenti küszöb*
régi	új				
XII.	I.	9	1990–1994	többségi	
XIII.	II.	9	1994*–1998	többségi	
XIV.	III.	9	1998–2002	vegyes	4%
	IV.	9	2002–2006	vegyes	4%
	V.	4	2006–2007	arányos	3%
	VI.	11	2007*–2012	arányos	4%
	VII.	5	2012–2014	vegyes	5%
	VIII.	11	2014*–2019	vegyes	5%
	IX.	12**	2019*–	vegyes	5%

* előrehozott választások
** 2024 végéig

[224] Fedinec Csilla: A 2019-es előrehozott parlamenti választások Ukrajnában. *Parlamenti Szemle,* (2019) 2. 93–107, 106.

Érdemes néhány mondat erejéig megállni a parlament épületénél is. A világvárosok által a 20. század eleje óta tapasztalt gyors ütemű urbanizáció Kijevben az első világháború után közel két évtizedre felfüggesztődött. A legnagyobb csapást azonban nem a polgárháborús évek okozták, hanem az, hogy a bolsevikok Szovjet-Ukrajna fővárosát Harkovba (ma: Харків, Kharkiv, magyarul: Harkiv) helyezték át, amivel sok évszázad után először fordult elő, hogy az ukrán földek közigazgatási központja nem Kijevben volt. Az 1920-as években Kijevben sorra rombolták le a történelmi épületegyütteseket.[225] A középületek építése helyett az ipari objektumok váltak prioritássá.[226]

1934-ben ismét Kijev lett a főváros, ezután kezdték fejleszteni a kormányzati negyedet a várost átszelő Dnyeperhez közel. 1936–1939-ben emelték a parlament épületét, amely az ukrán neoklasszicizmus mércéjévé vált.[227] Az épület téglalap alakú, szimmetrikus formájú, alacsony, mindössze háromszintes, lapos tetőszerkezettel. Egyik legfontosabb jellemzője a 16 méteres kupola az ülésterem felett, napraforgó alakú kristálycsillárral, ami gyakori népművészeti motívum. A magyar Országház közel 18 ezer négyzetméteres alapterületéhez képest a maga 650 négyzetméterével egészen kicsi.

A parlament először 1939. július 25-én ült össze itt. A második világháború alatt az épület súlyosan megrongálódott, 1948–1952-ben építették újjá. A szovjet szimbolikát a függetlenedés után fokozatosan szedték le róla. Az első félig szabad választások után, amikor már ellenzéki tagjai is voltak a parlamentnek, hosszú vitában sem sikerült megegyezni az elnöki pulpitus mögött álló Lenin-szoborról, míg végül 1991. augusztus 24-én, a függetlenségi nyilatkozat elfogadása napjának éjszakáján a parlament vezetésének utasítására a munkások eltávolították a szobrot a teremből. Ekkor derült fény egy érdekes részletre: a szobor valójában nem márványból, hanem préselt kartonból készült. Az akciót a parlamenti képviselők többsége közömbösen fogadta.[228] 2001-ben szedték le az épület homlokzatáról a sarló és kalapács díszítőelemeket, 2014-ben a tetejéről a bronzcsillagot, és 2015-ben került a helyére az ukrán állami címer – a trizub, vagyis a háromágú szigony.

[225] Abyzov, Vadym – Markovskyi, Andrii: Features of architecture of Ukraine in 1920–30's on examples of Kyiv and Kharkiv. *Środowisko Mieszkaniowe,* (2015) 14. 99.

[226] Abyzov – Markovskyi: Features of architecture of Ukraine, 2015, i. m., 100.

[227] Abyzov – Markovskyi: Features of architecture of Ukraine, 2015, i. m., 102.

[228] Рябенко, Сергій: Паперовий «вождь»з сесійної зали: як декомунізовували Верховну Раду. *Історична Правда,* 28.12.2020. https://tinyurl.com/442djnke

A trizub szimbólumra évszázadokig nem gondoltak nemzeti jelképként. Mihajlo Hrusevszkij javaslatára lett 1918-ban az Ukrán Népköztársaság címere. Eredetét a Kijevi Ruszban uralkodó skandináv származású Rurik-dinasztiához kötik, a Ruszt megkeresztelő I. (Szent) Vladimir dinasztikus címere volt. 1992-ben lett a független Ukrajna (kis) állami címere. Érdekesség, hogy az 1996-ban elfogadott Alkotmány szerint (20. cikk) a háromágú szigony lesz Ukrajna nagy állami címerének fő eleme, amelyet a parlament alkotmányozó többségének (a szavazatok kétharmadával) kell elfogadnia, figyelembe véve a Zaporizzsjai Had címerét is. Ez azonban mind a mai napig nem történt meg, így csak (kis) állami címer van, a (nagy) állami címer nem készült el.

NEMZETISÉGI PARLAMENTI KÉPVISELET

A választási rendszer

Az Alkotmány értelmében a parlamenti képviselők (hivatalosan: népképviselő, народний депутат, rövid forma: нардеп) száma 450 fő, az új választásokra a mandátum ötödik évében, október utolsó vasárnapján kerül sor. Az 1990 és 2019 között megtartott kilenc parlamenti választásból négy volt előrehozott. Az időszakban minden egyes parlamenti választást új, vagy lényeges változásokon átment választási törvények alapján tartottak meg. Választási Kódexet[229] Ukrajnában csak 2019-ben fogadtak el.

Parlamenti választási törvények és választások

Új választási törvény elfogadásának éve	*A választási törvény lényeges módosításának éve*	*Választási év*
1989		
		1990
1993		
		1994*
1997		
		1998
2001		

[229] Виборчий кодекс України (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

Új választási törvény elfogadásának éve	*A választási törvény lényeges módosításának éve*	*Választási év*
		2002
2004		
	2005	
	2006	2006
	2007	2007*
2011		
		2012
	2013	
		2014*
		2019*

* előrehozott választások

A választási rendszer és a pártrendszer kialakulása Ukrajnában kaotikus folyamat volt. A választási jogszabályok instabilitását jelezte az is, hogy az elfogadott (mind a parlamenti képviselők, mind az államfő, mind az önkormányzatok megválasztására vonatkozó) törvények egyes rendelkezései nem feleltek meg az alkotmányos követelményeknek, Ukrajna Alkotmánybírósága többször is kimondta, hogy a választási törvények egyes rendelkezései alkotmányellenesek, ami a vonatkozó rendelkezések érvénytelenítését eredményezte.[230]

Az ukrán parlamentet frakciók (egy adott párt képviselői), csoportok (különböző pártok képviselői) és a függetlenek alkotják. A frakciók és a csoportok koalícióra léphetnek egymással. A kilenc választási ciklusban mindössze egyszer fordul elő, hogy egy politikai erő – 2019-ben a Nép Szolgája Párt – önállóan kormányzóképes volt (monokoalíció). E fogalmak lényegi értelmezéséhez a hosszú parlamenttörténet helyett az Alkotmánybíróság vonatkozó döntéseit hozom fel.

Az I., 1990–1994 közötti ciklusban még nem volt egyetlen frakció sem, a frakcióalakítást lehetővé tevő parlamenti határozat 1994-ben született meg 11/94-VR számmal.[231] Az Alkotmánybíróság a frakciókkal és csoportokkal kapcsolatosan háromszor foglalt állást. Az 1998. évi 17-3rp határozatában rámutatott, hogy a házszabály, 1998-as mó-

[230] Богашева, Наталія: Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України,* (2014) 2. 35.

[231] Постанова Верховної Ради України „Про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України” № 11/94-ВР від 13.05.1994, https://tinyurl.com/mu354fs6

dosításáig, biztosította a képviselők számára a parlamenti csoportokba (frakciókba) való önkéntes tömörülés jogát, és meghatározta a parlamenti csoportok párt- és párton kívüli alapon történő megalakulásának elveit. A párthovatartozás alapján alakult képviselői csoportokat nevezték frakcióknak, míg a párton kívüli alapon alakult csoportok azokat a képviselőket egyesítették, akik az állami és társadalmi-gazdasági fejlődés kérdéseiben azonos vagy hasonló nézeteket vallottak. Az eljárási szabályzat szerint a parlamenti csoportok és frakciók egyenlő jogokkal és garanciákkal rendelkeztek az ukrán Legfelsőbb Tanácsban. A 2008. évi 12-rp határozat értelmezése szerint Ukrajna Alkotmánya (1996) a parlamenti képviselői mandátum érvényességét ahhoz köti, hogy a képviselő azon politikai párt (politikai pártok választási tömbje) parlamenti frakciójának tagja lesz, és ezen nem változtat, amelynek a listáján megválasztották. Végül a 2010. évi 11-rp határozat az Alkotmányra hivatkozva megállapítja, hogy az nem zárja ki, és a házszabály rendelkezik arról, hogy a parlamenti képviselő akkor is megőrizheti mandátumát, ha nem tagja azon politikai párt (választási tömb) parlamenti frakciójának, amelynek választási listáján megválasztották, vagy kiléphet annak frakciójából, amíg az érintett politikai párt (választási tömb) vezető szerve nem dönt a mandátum idő előtti megszüntetéséről.[232]

A koalíciókötés kérdésében az Alkotmánybíróság négy ízben foglalt állást. A 2008. évi 16-rp határozat szerint csak azok a képviselők csatlakozhatnak a parlamenti frakciók koalíciójához, akik tagjai a koalíciót alkotó parlamenti frakcióknak. „A parlamenti frakciók koalíciójának megalakulásában döntő szerepet játszik Ukrajna népképviselőinek e frakciókhoz való tartozása.” A 2009. évi 8-rp határozat megállapítja, hogy Ukrajna Alkotmánya a parlamenti frakciók koalícióját a parlament különálló entitásaként határozza meg, alkotmányos jogköre a kormányalakítás, azaz javaslatot nyújthat be az államfőnek a miniszterelnök személyére, és a miniszterelnöknek a kormány tagjaira nézve. Az Alkotmány értelmében a parlamenti frakciók koalícióját a rendes vagy előrehozott választások után tartott első ülés megnyitásától számított egy hónapon belül, vagy az újat a parlamenti frakciók koalíciójának megszűnésétől számított egy hónapon belül kell megalakítani. A 2010. évi 11-rp határozat szerint a koalíció megalakítása azt a célt szolgálja, hogy a képviselők önkéntesen parlamenti többségbe tömörüljenek. Lehetséges az egyik parlamenti többséget egy másik-

[232] Конституційний Суд України: Верховна Рада України, Фракції, №№ 17/98, 12/08, 11/10. https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5155-frakciyi

ra cserélni. A képviselő frakcióhoz való tartozása nem korlátozza önálló döntési jogát, hogy a többséget alkotó koalícióhoz csatlakozzon. A 2019. évi 6-r határozat szerint a parlamenti koalíció lényege, hogy parlamenti frakciók hozzák létre és létszámában megvalósítja a többséget a törvényhozás alkotmányos létszámához képest.[233]

Az ukrán parlamentarizmusban negatív kicsengése van a parlamenti képviselő pártváltásának (тушкування, Party-switching), mivel személyi anyagi érdekhez vagy egyéb érdekeltséghez is köthetőnek tartják az ilyen lépést, azaz amikor opportunista megfontolásból változtatta meg politikai nézeteit és/vagy ahhoz a politikai hatalomhoz tartozását, amelynek parlamenti helyét vagy más magas tisztséget köszönheti. Az ilyen képviselő prototípusának tekinthetők Ihor Ribakov (Timosenko Blokk) és Jurij But (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem) parlamenti képviselők, akik 2008. június 6-án kiléptek a Timosenko Blokkot és a Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelmet egyesítő parlamenti koalícióból. Így a koalíciónak kevesebb mint 226 képviselője maradt (a 450 fős parlamentben a 226 képviselő az egyszerű többség, 50% plusz 1 fő), ami a koalíció összeomlásához vezetett.[234]

Ugyanígy a gombnyomogatást (кнопкодавство, button pushing) mint negatív fogalmat arra értik, amikor a képviselő nem személyesen szavaz, ami egyébként bűncselekménynek számít. Így például a 2012-es nyelvtörvényre első olvasatban hivatalosan 234-en, a valóságban csak 172-en szavaztak[235] – erre a törvénynél részletesebben kitérek majd.

A választásokon indulás sajátossága, hogy nemcsak pártok, hanem több politikai erő tömörülése – választási blokk – is indulhasson. A parlamentben frakciót csak azok a pártok alakíthatnak, amelyek elérték a választási küszöböt. Ez alól csak egy ciklusban volt kivétel – erről később, a választási ciklusok tárgyalásakor lesz szó.

Nem törekszem a választási törvények tételes vizsgálatára, hanem az azokból következő legfontosabb tendenciákat mutatom be.

[233] Конституційний Суд України: Верховна Рада України, Коаліція депутатських фракцій, №№ 16/08, 8/09, 11/10, 6/19. https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5156-koaliciya-deputatskyh-frakciy

[234] Грабовський, Сергій: Юрій Бут: „темна конячка" української політики робить хід. *Радіо Свобода,* 06.06.2008. https://www.radiosvoboda.org/a/1120757.html

[235] Законопроект про мову приймали „мертві душі". *Українська правда,* 06.06.2012. https://www.pravda.com.ua/news/2012/06/6/6966094/

A kommunista párt háttérbe szorítása és a többpártrendszer megjelenése már a szovjet időszakban elkezdődött. Ukrajna Alkotmányának elfogadása (1996) után, a vegyes választási rendszerre való áttérésnek köszönhetően figyelhető meg a parlamenti és parlamenten kívüli pártokra való tényleges felosztás, illetve az ideológiai tényező hatásának fokozatos csökkenése: egyre inkább veszített jelentőségéből, és egyre kevésbé volt megkülönböztethető, hogy „jobb-" vagy „baloldali" pártról van-e szó. Ehelyett a pártokat elsősorban aszerint kategorizálták, hogy elnökpártiak, vagy pedig az államelnök ellenzékéhez tartoznak.[236]

Az 1990-es években teljesen ismeretlen volt a stabil kormánypárti–ellenzéki frakciók fogalma, a frakciók és csoportok ügyek és érdekek, és nem feltétlenül párthovatartozás alapján rendeződtek át újra és újra, 2019-ig folyamatosan jellemzőek voltak a választási eredményekkel nem feltétlenül összhangban levő belső parlamenti átrendeződések. Nem véletlen, hogy egyetlen kormány sem töltött ki teljes ciklust, és sorra tartottak előrehozott parlamenti választásokat (1994, 2007, 2014, 2019).[237]

Még a Szovjetunió alatt, 1989-ben az ukrán tagköztársaság parlamentje az új választási törvény tervezetét társadalmi vitára bocsátotta, amibe nemcsak az ellenzéki álláspontot képviselő társadalmi szervezetek, hanem a szélesebb közönség is részt vett. Ezek a kritikus hangok a pártsajtóba is beszivárogtak. Az 1989. évi 8304-XI. számú parlamenti választási törvény[238] alapján tartották Ukrajnában az 1990-es, első plurális („félig szabad") választásokat. A 450 parlamenti helyért közel négyezer jelölt indult. A nyugati régiókban, kivéve Kárpátalját, az ellenzék volt fölényben, a központi régiókban a mandátumok mintegy fele-fele arányban oszlottak meg, a keleti és déli régiókban pedig a kommunista párt jelöltjei győztek. A megválasztott parlamenti képviselők közül 183-an párttitkárok vagy politikai megbízottak voltak (40,6%), 44-en tanácsi és végrehajtó bizottsági vezetők (9,7%), 39-en állami intézmények vezetői (8,6%), 30-an kolhozelnökök, illetve szovhozigazgatók (6,6%), 19-en felsőbb állami intézmények vezetői (4,2%), valamint 14 magas rangú katonatiszt (3,1%). A Demokratikus

[236] Телуха, Євгеній: Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології,* 885 (2010) 16. 117.

[237] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 82–109.

[238] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про вибори народних депутатів Української РСР" № 8304-XI від 27.10.1989. https://tinyurl.com/2jtk547p

Blokk, azaz az ellenzék a szavazatok mintegy 25%-át szerezte meg, például a nyugat-ukrajnai megyék közül a Lembergi régióban 24 mandátumot (a 24-ből), Ivano-Frankivszk megyében 11-et (a 12-ből), Ternopil megyében 8-at (a 10-ből), Voliny megyében 6-ot (a 9-ből), de Kárpátalján csak 3-at (a 11-ből).[239]

Az állami függetlenség időszakában az 1993-as törvény szerint kétfordulós, az 1997-es, 2001-es, 2004-es és 2011-es szerint pedig egyfordulós a parlamenti választás Ukrajnában.

Az 1993. évi 3623-XII. törvény[240] volt az első parlamenti választási törvény, amelyet a független Ukrajnában fogadtak el. A törvény először deklarálta a politikai pártok szerepét a jelölésben (az előző, még szovjet időszakbeli törvény csak a kommunista párt létezését ismerte el), ugyanakkor pártellenesnek tekinthető, mivel a választási folyamat többi szereplőjéhez képest maximálisan megnehezítette a pártok részvételét. Ez abban nyilvánult meg, hogy rendkívül nehéz volt pártnak jelöltet állítani, míg a többi szereplő könnyített feltételek mellett tehette meg ugyanezt. Az Igazságügyi Minisztérium által bejegyzett (tehát hivatalosan működő) pártoknak ismételten be kellett jegyeztetniük magukat a Központi Választási Bizottságnál, amely meg is tagadhatta a bejegyzést. A bejegyzéshez meghatározott számú tag nyilatkozatát is csatolni kellett, amelyben feltüntették az érintettek személyes adatait (születési év, lakcím, személyi igazolvány száma), ami a korabeli viszonyok között sokakban aggodalmat keltett.

A jogszabály teljesen abszurddá tette az előző választási törvényből átvett többségi rendszert.[241] A törvény alapján többségi rendszerben megtartott 1994-es parlamenti választásokon minden jelöltnek a leadott szavazatok több mint 50%-át meg kellett kapnia, a választók legalább 50%-os részvétele mellett. Ha az első fordulóban egyik jelölt sem kapta meg a szavazatok több mint 50%-át, akkor a két legtöbb szavazatot elért jelölt jutott tovább a második fordulóba. A szavazatok több mint 50%-ának megszerzésére vonatkozó követelmény a második fordulóra is vonatkozott. Mivel a két jelölt közül nemcsak választani lehetett, hanem mindkettőt el is lehetett utasítani (negatív szavazás),

[239] Муравський, Олег: Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості західноукраїнського регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність,* 23 (2013). 688.

[240] Закон України „Про вибори народних депутатів України" № 3623-XII від 18.11.1993. https://tinyurl.com/bdhsps3f

[241] Богашева, Наталія – Ключковський, Юрій: Еволюція виборчої системи в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії,* (2005) 1. 45.

így gyakran előfordult, hogy a második fordulóban sem lett győztes, ezért a választásokat meg kellett ismételni. Ugyanez történt akkor is, ha a választók kevesebb mint 50%-a vett részt a szavazáson. Ennek lett az eredménye, hogy egyes választókerületek a ciklus végéig képviselet nélkül maradtak, az időszaknak nem volt teljes parlamentje.[242]

Az ország Alkotmányának 1996-os elfogadása fontos mérföldkő volt az ukrán választójogi szabályozás fejlődésében. Az Alkotmány III. fejezete, amelyet kifejezetten a választások és népszavazások szabályozásának szenteltek, az Ukrajnában tartott valamennyi választás alapvető követelményeként meghatározza a választójog alapelveit, azonban nem határozza meg az egyes választásokon alkalmazandó választási rendszert, így azt továbbra is külön törvényekben szabályozták.[243]

Az 1997. évi 541/97-VR. számú parlamenti választási törvény[244] megalkotói tanultak az előző jogszabály abszurditásaiból, és vegyes rendszert vezettek be egyéni választókerületekkel és országos pártlistákkal. Ez az előzőhöz képest egyszerű, bonyolult számítások nélküli rendszer volt, amit bárki követni tudott.[245]

A vegyes rendszer az 1998-as választásokon a felére csökkentette a párton kívüli képviselők számát. Az ukrajnai választások paradoxona, hogy a választók az általuk preferált pártok listáját támogatták, eközben azonban például listán az Ukrajna Kommunista Pártra szavazó választók túlnyomó többsége az egyéni körzetekben a „menő" üzletemberekre szavazott, akiknek megint csak túlnyomó többsége pártonkívüliként indult. A választások után pedig a pártlistán megválasztott képviselők egy része kilépett frakciója soraiból, és „szabadúszóvá" vált. Az 1998–2002 közötti parlament első két évében a képviselők több mint egyharmada váltott frakciót és csoportot, néhányan többször is.[246] Ez a körülmény lehetetlenné tette a parlament politikai strukturálását és stabilitását.

[242] Климкова, Ірина – Остапенко, Марина: *Вибори і виборчі системи.* Київ, Видавничий дім „Персонал", 2011. 54–55; Birch, Sarah: The Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994. *Electoral Studies,* 14 (1995) 1. 94–96.

[243] Богашева – Ключковський, Еволюція виборчої системи в Україні, 2005. i. m., 46.

[244] Закон України „Про вибори народних депутатів України" № 541/97-ВР від 24.09.1997. https://tinyurl.com/f24dn6kf

[245] Богашева – Ключковський, Еволюція виборчої системи в Україні, 2005. i. m., 46.

[246] Телуха, Євгеній: Парламентські вибори незалежної України: порівняльний аналіз в контексті визначення оптимальної моделі. *Вісник Харківського націо-*

A 2001. évi 2766-III. számú parlamenti választási törvény[247] alapján a következő vegyes rendszerű választásra 2002-ben került sor, amely az elnökpárti és az ellenzéki erők ádáz küzdelmét hozta. A mandátumok többségét az elnökpárti erők zsebelték be, de nemcsak a hatalom és az ellenzék szembenállása, hanem az ellenzéken belüli nézeteltérések is súlyosbították a helyzetet. Az egyetlen dolog, ami a négy ellenzéki frakciót egyesítette, az a politikai rendszer további tekintélyelvűvé válásának ellenzése volt.

A 2004. évi 1665-IV. törvény[248] rögzítette többek között, hogy a választások előtti 240 napban már nem lehet változtatni a választási törvényen, ám a további törvényi módosítások fokozatosan elinflálták ezt a korlátozást. 2006-ban a március 27-i parlamenti választások előtti hetekben a törvényt háromszor is módosították (január 19-én, február 9-én és március 14-én). (A legdurvább eset azonban mégiscsak az volt, amikor 2010-ben az államfő megválasztásáról szóló törvényt két választási forduló között változtatták meg.)[249] A 2004-es törvény alapján tartott két parlamenti választás, a soros 2006-ban és az előrehozott 2007-ben arányos rendszerben zajlott.

Az Ukrajna népképviselőinek megválasztásáról szóló, ma is hatályos 2011. évi 4064-VI. törvény[250] legfőbb változtatása volt a visszatérés a vegyes választási rendszerhez, a parlamenti küszöb felemelése minden korábbinál magasabb 5%-ra, és a blokkok (politikai tömbök) indulásának tilalma. E törvény alapján került sor a 2012-es, a 2014-es és a 2019-es parlamenti választásokra.

Az egymandátumos választási körzetekben a választói létszám 12%-nál nagyobb arányban nem térhet el a Központi Választási Bizottság által a választói névjegyzék alapján megállapított becsült átlagos választói létszámtól. A III. rész 18. cikk 2. pont 3) alpontja szerint a kompakt nemzetiségi területek lakóit egy választási körzetbe kell sorolni, vagy ha a lakóterületük több választási kerület között oszlik meg, akkor legalább egy olyan körzetet kell létrehozni, ahol az adott nemzeti

---

нального університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Питання політології, 796 (2008) 11. 108–109.

[247] Закон України „Про вибори народних депутатів України” № 2766-III від 18.10.2001. https://tinyurl.com/3ybbm89z

[248] Закон України „Про вибори народних депутатів України” № 1665-IV від 25.03.2004. https://tinyurl.com/3d6r364x

[249] Богашева, Законодавче регулювання виборів в Україні, 2014, i. m., 35.

[250] Закон України „Про вибори народних депутатів України” № 4061-VI від 17.11.2011. https://tinyurl.com/444wvs8j

kisebbséghez tartozó választók többségben vannak. Az egymandátumos választási körzetek határainak megváltoztatására a választásokat megelőző 175 napon kívül van lehetőség, azon belül már nem lehetséges. Külön körzeteket hoznak létre a katonai alakulatoknál, valamint határon túl. A határon túli (vagy külföldi) körzetekben a diplomáciai képviseleteken lehet leadni a szavazatokat. Külföldön csak listás szavazásra van lehetőség. A 2014-es konfliktus kirobbanása óta Oroszország területén nem lehet szavazni.[251] Elektronikus választói adatbázis (Державний реєстр виборців) 2007 óta működik.

A jogszabály 74. cikkelye foglalkozik a kampány alatti tiltásokkal. Nem vehetnek részt a politikai kampányban többek között külföldiek sem. Kampányeseménynek nemcsak a direkt politikai rendezvényeket tekintik, hanem a kulturális és sportrendezvényeket is, ha azok valamilyen módon köthetők valamelyik mandátumért ringbe szálló jelölthöz.

A vegyes választási rendszer azt jelenti, hogy 225 képviselőt pártlistán, 225 képviselőt pedig egyéni körzetben választanak meg. A pártlistára az adott párt tagjai és pártonkívüli jelöltek is felkerülhetnek. A pártlista zárt, a mandátumszámítás a legnagyobb maradék elve és a Hare-kvóta alapján történik, a bejutási küszöb 5%. Egyéni képviselők esetében a körzeti magnitúdó egy. Egyéni képviselőt jelölhet valamely párt, vagy pedig függetlenként – Ukrajnában használatos szakterminussal: önjelölt – indulhat. Az egyéni képviselő megválasztásához egyszerű többség szükséges. A választásokon a szavazó két cédulát kap, mindkettőn kategorikus szavazással nyilváníthatja ki akaratát (csak egy pártra, illetve egy jelöltre szavazhat, nincs lehetősége rangsorolásra).

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1862. számú, az ukrajnai demokratikus intézmények működéséről szóló 2012. január 26-i állásfoglalása jó néhány negatívumot tárt fel Ukrajnával kapcsolatban, azonban ezt a törvényt kifejezetten pozitívan ítélte meg. A 15.1. pont szerint: „Üdvözlendő, hogy a parlamenti választásokról szóló törvényt széles körű konszenzussal, a parlamenti ellenzék bevonásával fogadták el […].”[252] Mindazonáltal a törvénnyel kapcsolatban számos bírálat fogalmazódott meg, 2019 februárjáig bezárólag több kisebb módosítás is történt, az alapelvek azonban változatlanok maradtak. Az egyik fontos

[251] Постанова ЦВК „Про внесення змін до постанови Центральної виборчої комісії від 12 квітня 2012 року № 67” № 274 від 31.12.2018. https://tinyurl.com/mvzexya8

[252] PACE Resolution 1862 (2012) The functioning of democratic institutions in Ukraine.

módosítás, hogy alkotmánybírósági döntés alapján megsemmisítették azt a cikket, amely lehetővé tette a pártlistáról képviselők kizárását a hivatalosan megállapított választási végeredmények után.[253]

A 2014-es és a 2019-es választások alkalmával 26 egyéni képviselői helyet nem osztottak ki, mivel a megszállt területekről szóló 2014. évi 1207-VII törvény alapján[254] nem tartottak választásokat a Krímben (tíz választókerület) és Szevasztopolban (két választókerület), Doneck és Luhanszk megyék egyes területein (kilenc, illetve öt választókerületben). A csökkentett képviselői létszám ellenére a parlamenti szavazáskor az alkotmányos létszámot veszik figyelembe. Ily módon ilyen körülmények között is az egyszerű többséghez legalább 225 plusz egy szavazat, az alkotmányos többséghez pedig 300 plusz egy szavazat szükséges.

Az összes kiosztott mandátum az ukrán parlament egyes ciklusaiban[255]

Ciklusok	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*V.*	*VI.*	*VII.*	*VIII.*	*IX.*
Mandátumok száma	475	436	477	505	478	538	478	467	424
Összesen	4278								

Nemzetiségi képviselők

Európában különböző modellek vannak a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletére nézve. A nemzeti kisebbségek köztudomásúan nem alanyai a nemzetközi jognak, politikai részvételi jogaikat a nemzetközi okmányok is csak az állam belső keretei között ismerik el, beleértve azt is, hogy az identitás megőrzéséhez nélkülözhetetlen az is, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek részt tudjanak venni államuk közéletében. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint ennek legáltalánosabb formája a közvetlen részvétel, vagy a szabadon

[253] Рішення Конституційного Суду України № 3-р/2017 від 21.12.2017 у справі про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії. https://ccu.gov.ua/docs/2032

[254] Закон України „Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” № 1207-VII від 15.04.2014. https://tinyurl.com/mpw5mkzk

[255] Кармазіна, Марія: Українська парламентська еліта: кількісно-якісний аналіз ідентитетів (1990–2019). *Філософія та політологія в контексті сучасної культури,* 14 (2022) 1. 68.

választott képviselői útján való részvétel. A politikai részvétel formája többek között a parlamenti képviselet, amely az arányaiban kis létszámú kisebbségek esetében csak kedvezményes feltételek között képzelhető el.[256]

Bár az ukrán politika alapvetően regionális logika mentén működik, a választási törvények és a politikai pártokról szóló törvény ezt igyekszik akadályozni, csak országosan bejegyzett pártok (illetve választási tömörülések) indulhatnak a választásokon. Létezik az önjelölés intézménye, ami által az egyéni választókerületekben bárki indulhat pártoktól függetlenül.

A kisebbségek parlamenti képviseletével a választási törvények nem foglalkoztak, törvényben lefektetve az 1998. és a 2012. évi vonatkozó jogszabályokban van, hogy az egyéni körzetek kialakításánál figyelembe vehető a tömbben élő nemzetiségek területi elhelyezkedése is. Csak az első két ciklus képviselőinek nemzetiségét tüntették fel a parlamenti dokumentumokban, utána már a nemzetiségi hovatartozás nem került megjelölésre, így azóta de facto vannak, de jure azonban nincsenek nemzetiségi képviselők.

Ukrajnában a nemzetiségi parlamenti képviseletet alanyi jogon sosem biztosították, azonban így is minden ciklusban voltak nemzetiségi parlamenti képviselők. Az egyszerűbb eset a parlamenti képviselők etnikai hovatartozásának beazonosítása (deskriptív képviselet). A nemzetiségi hovatartozást az első két ciklusban, kevés kivétellel, feltüntették a képviselők a parlamenti adatlapjukon vagy önéletrajzukban, a III. ciklusban már csak kivételesen, utána pedig egyáltalán nincs olyan adat a parlamenti nyilvántartásban (ahogy a nemzetiségi hovatartozás a személyi igazolványban sincs feltüntetve, szemben a szovjet időszakkal), amelyből a nemzetiségre következtetni lehetne, ez a képviselőre vonatkozó egyéb nyilvános adatokból tudható, egyenkénti utánajárással. Érdekesség, hogy a III. ciklusban, amely tehát átmenetinek tekinthető a parlamenti nyilvántartás hivatalos adatain alapuló etnikai beazonosítás szempontjából, feltüntette nemzetiségét például az egyetlen román képviselő, a két krími tatárból az egyik stb., az egy magyar képviselő, Kovács Miklós viszont nem.[257]

[256] Vizi Balázs: A kisebbségek politikai képviseletének keretei nemzetközi színtéren. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. 13–14.

[257] Зан, Михайло: Особливості етнополітичного лідерства у контексті парламентської репрезентації міноритарних етнічних груп України. *Міжнародні та політичні дослідження,* 33 (2020). 150.

Az ukránokon és az oroszokon kívül – az Oroszországon kívüli oroszok nem tekintették magukat kisebbségi csoportnak, így Ukrajnában sem[258] – az I. ciklusban belarusz, zsidó, adige, bolgár, német, örmény, a II.-ban zsidó, belarusz, bolgár, lengyel, adige, csuvas, karaim, magyar, moldován, német, román nemzetiségű képviselőt is találunk a padsorokban – ez a szórás végig megmarad az egyes ciklusokban, összszámuk azonban sosem haladta meg a 3% körüli arányt (deskriptív képviselet).[259] A deskriptív képviselet 3% körüli aránya még inkább lecsökken a szubsztantív képviselet esetében, ciklusonként szó szerint néhány nemzetiségi képviselőre. Még kisebb lesz ez a szám, ha a számokat lefordítjuk konkrét személyekre, mert például a román képviselő öt cikluson keresztül jutott be a parlamentbe, és ez mindannyiszor ugyanaz a személy volt.

Az ukrán parlament azon tagjai tekinthetők nemzetiségi képviselőknek, akik nem pusztán etnikai hovatartozásuk alapján sorolhatók valamely kisebbséghez, hanem e kisebbség valamely reprezentatív szervezetének vezetőjeként, a törvényhozásban megjelenítették etnikai csoportjuk érdekeit (szubsztantív képviselet). Mihajlo Zan meghatározása szerint: „A etnopolitikai [azaz kisebbségi] vezető [етнополітичний лідер] az egyének dominanciájának egy formája a közpolitika és a közigazgatás területén. Lényeges jellemzője egy olyan egyértelmű társadalmi jelző, amely a politikai vezetőt egy adott etnikai csoporttal azonosítja. Amellett, hogy részt vesz a társadalmi jelentőségű problémák megoldásában, az etnopolitikai vezető általában egy adott kisebbségi etnikai közösség csoportérdekeinek képviselőjeként lép fel."[260]

A képviselet minden modern demokrácia középpontjában áll. Európa különböző országaiban eltérő gyakorlatok léteznek – garantált bejutás, kisebbségi választókerületek stb. –, Ukrajnában azonban soha nem létezett a pozitív diszkrimináció gyakorlata. Ugyancsak Zan állapítja meg, hogy „az európai országoktól eltérően Ukrajnában nem jellemző az etnikai kisebbségi szervezetek képviselőinek pozitív diszkriminációja azáltal, hogy kvóta alapján választják be őket a parlamentbe. […] A kisebbségek parlamenti képviseletét szolgáló politikai és jogi

[258] Rudensky, Nikolai: Russian Minorities in the Newly Independent States. An International Problem in the Domestic Context of Russia Today. In: Starr, Frederick S. – Dawisha, Karen (eds.): *The International Politics of Eurasia. V. 2: The Influence of National Identity.* New York, Routledge, 1994. 58–77.

[259] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 147.

[260] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 144.

mechanizmusok hiányában Ukrajna legnagyobb etnikai közösségeinek vezetői jelenleg két legális csatornát használnak a Verhovna Radába való bejutáshoz: a többségi választási körzetekben való indulást és a politikai pártok listáira való felkerülést."[261]

Az 1996-os Alkotmány – a független Ukrajna alaptörvénye – az egykamarás parlamentet szerkezeti tekintetben lényegében változatlanul hagyta. A legfontosabb változás, hogy megszüntette a Legfelsőbb Tanács Elnökségét, de meghagyta a parlamenti bizottságok intézményét. Vannak folyamatosan működő (állandó) bizottságok, valamint ideiglenes bizottságok, illetve olyan bizottságokat is létrehozhatnak, amelyek célja nagy társadalmi érdeklődést kiváltó esetek kivizsgálása (tényfeltárás).

A bizottságok törvényelőkészítési, szervezési és ellenőrzési feladatokat látnak el. A Legfelsőbb Tanács minden ciklus elején meghatározza a parlamenti bizottságok számát, elnevezését, munkájának tárgyát, a bizottsági tagok minimális, illetve maximális számát. A bizottsági tagokat a frakciók javasolják a parlamenti kvótáknak megfelelően. Az I. ciklusban még nem volt olyan bizottság, amely a kisebbségekkel foglalkozott volna, ekkor két bizottság profiljában jelentek meg részben az ebbe a tárgykörbe tartozó feladatok: az emberi jogi bizottságban és az állami függetlenség, a (posztszovjet) köztársaságok és nemzetek közötti kapcsolatok kérdéseivel foglalkozó bizottságban. A II. ciklus, azaz 1994 óta folyamatosan van emberi jogi és kisebbségi ügyekkel együttesen foglalkozó bizottsága, 2014 óta ennek a bizottságnak a hatáskörébe tartoznak az ideiglenesen megszállt területekkel összefüggő kérdések is.

[261] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 145.

Szubsztantív kisebbségi képviselet az ukrán parlament egyes ciklusaiban

Ciklus	*Nemzetiségi képviselők (személy)*					
	Magyar (4)	*Krími tatár (4)*	*Zsidó (2)*	*Román (1)*	*Bolgár (1)*	*Görög (1)*
I.						
II.	x			x		
III.	x	x		x		
IV.	x	x	x		x	
V.		x	x	x		
VI.		x	x	x		
VII.	x	x	x	x	x	
VIII.	x	x	x		x	x
IX.		x	x		x	x

Az alábbi táblázat személy szerint bemutatja a vizsgált időszakban a szubsztantív képviseletet ellátó tizenhárom kisebbségi parlamentert, ciklusonként. Látható az is, hogy egyéni vagy listás mandátumot szereztek, illetve a parlamenten belüli mozgásuk is követhető.

Az etnikai kisebbség képviselői a parlamentbe jutáshoz nemcsak saját (az adott kisebbséghez tartozó) szavazóik etnikai szolidaritását, hanem az állam aktuális politikai helyzetét és az egyes kormánypártok támogatását is felhasználták. Egyéni és listás helyeket is szereztek a magyar és a román jelöltek is. A leginkább önálló politizálást Anton Kissze mutatta az Odesza megyei bolgárok képviseletében. Bár több különféle politikai oldalt megjárt, ugyancsak az önállóság jellemzi Olekszandr Feldmant a zsidó közösség képviseletében. Következetesen kitartottak ugyanazon ideológiai és politikai irányvonal mellett a krími tatár képviselők.[262]

[262] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 158, 162.

Szubsztantív kisebbségi képviseletet ellátó képviselők az ukrán parlamentben (Zan, 2020 alapján,[263] kiegészítésekkel)

Etnikai csoport	*Név (régió)*	*Társadalmi szervezet*	*Ciklus*	*Mandátum*	*Parlamenti frakció vagy csoport*
Magyar	Tóth Mihály (Kárpátalja)	Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség	II.	egyéni	„Centrum” csoport (1996-ig) Régiók Újjászületése (1996–1998)
	Kovács Miklós (Kárpátalja)	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség	III.	egyéni	„El nem kötelezettek” csoport (1998–2000) Szolidaritás Párt frakció (2000–2002)
	Gajdos István (Kárpátalja)	Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség	IV.	egyéni	Szociáldemokrata Párt frakció (2002–2005) Szocialista Párt frakció (2005–2006)
			VII.	Régiók Pártja lista	Régiók Pártja frakció (2012–2014) „Szuverén Európai Ukrajna” csoport (2014)
	Brenzovics László (Kárpátalja)	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség	VIII.	Porosenko Blokkja Párt lista	Porosenko Blokkja Párt frakció

[263] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 159–161.

Etnikai csoport	*Név (régió)*	*Társadalmi szervezet*	*Ciklus*	*Mandátum*	*Parlamenti frakció vagy csoport*
Krími tatár	Dzsemilev Musztafa (Kijev)	Medzslisz	III.	Ruh lista	Ruh frakció
			IV.	Mi Ukrajnánk Blokk listája	Mi Ukrajnánk frakció (2002–2005) Ruh frakció (2005–2006)
			V.	Mi Ukrajnánk Blokk listája	Mi Ukrajnánk Blokk frakció
			VI.	Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk listája	Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk frakció
			VII.	Haza Összukrán Egyesület Párt listája	Haza Összukrán Egyesület frakció
			VIII.	Porosenko Blokkja Párt lista	Porosenko Blokkja Párt frakció
			IX.	Európai Szolidaritás Párt lista	Európai Szolidaritás Politikai Párt frakció
	Csubarov Refat (Krím)	Medzslisz Krími Tatárok Világkongresszusa	III.	egyéni	Ruh frakció
			IV.	Mi Ukrajnánk Blokk lista	Mi Ukrajnánk frakció (2002–2005) Ruh frakció (2005–2006)
			V.	Mi Ukrajnánk Blokk lista	Mi Ukrajnánk Blokk frakció
			VIII.	Porosenko Blokkja Párt lista	Porosenko Blokkja Párt frakció
	Csijgoz Ahtem (Krím)	Medzslisz	IX.	Európai Szolidaritás Párt lista	Európai Szolidaritás Politikai Párt frakció
	Umerov Rusztem (Kijev)	Kurultáj	IX. (2022-ig)	Hang Politikai Párt lista	Hang Politikai Párt frakció

Etnikai csoport	*Név (régió)*	*Társadalmi szervezet*	*Ciklus*	*Mandátum*	*Parlamenti frakció vagy csoport*
Zsidó	Feldman Olekszandr (Harkiv régió)	Ukrajnai Zsidó Alap Ukrajnai Zsidó Bizottság	IV.	egyéni	Egyesült Ukrajna frakció (2002) „Demokratikus Kezdeményezések” csoport (2002–2004) „Néphatalom Demokratikus Kezdeményezések” csoport (2004) „Demokratikus Kezdeményezések” csoport (2004–2005) Timosenko Blokk frakció (2005–2006)
			V.	Timosenko Blokk lista	Timosenko Blokk frakció
			VI.	Timosenko Blokk lista	Timosenko Blokk frakció (2007–2010) Régiók Pártja frakció (2011)
			VII.	Régiók Pártja lista	Régiók Pártja frakció
			VIII.	egyéni	„Népakarat” csoport (2016)
			IX.	egyéni	Ellenzéki Platform – Az Életért Politikai Párt frakció (2019–2022) „Ukrajna Újjáépítése” csoport (2022)
	Rabinovics Vadim (Kijev)	Összukrajnai Zsidó Kongresszus Ukrajna Zsidó Közösségeinek Egyesülete	VIII.	Ellenzéki Blokk Politikai Párt lista	Ellenzéki Blokk Politikai Párt frakció
			IX. (2022-ig)	Ellenzéki Platform – Az Életért Politikai Párt lista	Ellenzéki Platform – Az Életért Politikai Párt frakció

Etnikai csoport	*Név (régió)*	*Társadalmi szervezet*	*Ciklus*	*Mandátum*	*Parlamenti frakció vagy csoport*
Román	Popescu Ivan (Csernyivci régió)	Ukrajna Román Közössége Régióközi Egyesület	II.	egyéni	Régiók Újjászületése
			III.	egyéni	Szolidaritás Párt frakció
			V.	Régiók Pártja lista	Régiók Pártja frakció
			VI.	Régiók Pártja lista	Régiók Pártja frakció
			VII.	Régiók Pártja lista	Régiók Pártja frakció (2012–2014) „Gazdasági Fejlődés” csoport (2014)
Bolgár	Kissze Anton (Odeszai régió)	Ukrajna Bolgárainak Egyesülete	IV.	egyéni	Szociáldemokrata (egyesített) Párt frakció (2004) „Bizalom a Népben” csoport (2005) „Újjászületés” csoport (2005) „Újjászületés Politikai Párt” csoport (2005–2006)
			VII.	egyéni	Régiók Pártja frakció
			VIII.	egyéni	„Gazdasági Fejlődés” csoport (2014–2015) „Újjászületés” csoport (2015) „Újjászületés Párt” csoport (2015)
			IX.	egyéni	„A Jövőért” csoport (2019–2020) „A Jövőért Párt” csoport (2020–2022) Bizalom csoport (2023)
Görög	Lubinec Dmitro (Donecki régió)	Ukrajna Görög Egyesületeinek Föderációja	VIII.	egyéni	Porosenko Blokk Párt frakció
			IX. (2022-ig)	egyéni	„A Jövőért” csoport (2019–2020) „A Jövőért Párt” csoport (2020–2022)

Az Ukrajnában élő etnikai és nemzeti kisebbségek politikai érdekeiket a politikai folyamatok különböző formáiban való részvétel révén érvényesíthetik. A legaktívabb formák természetesen a választási folyamatokban és a törvényhozásban való részvétel.[264] Ez is indokolja, hogy erre az aspektusra az egyes ciklusokban külön hangsúlyt fektessek.

[264] Щерба, Оксана – Лібрук-Ліпкевич, Світлана: Результати виборів 2012 р. в Україні: уроки для кримськотатарської спільноти. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку,* 25 (2013). 172.

AZ 1985–1990 KÖZÖTTI (SZOVJET-UKRÁN) PARLAMENT

Békés átmenet

TÖRTÉNELMI KERET

A vasfüggöny Európa hidegháborús kettéosztottságának metaforájává vált. Eredete Winston Churchill fultoni beszéde, amelyben élesen mutatott rá arra, hogy „a balti-tengeri Stettintől az adriai Triesztig vasfüggöny ereszkedett le a kontinensen. E vonal mögött húzódik Közép- és Kelet-Európa összes ősi államának fővárosa."[265] A vasfüggönyt megszüntette a berlini fal leomlása és a két Németország egyesítése, a szocialista tábor összeomlása és a közép-európai rendszerváltások, végül pedig a Szovjetunió felbomlása, de nem tette egyértelművé a régi és új államok helyét az új világrendben. Igazán csak most, az orosz–ukrán háború összefüggésében látjuk David Rowley igazát, amikor arról írt, hogy a Szovjetunió összeomlása nem nevezhető olyasfajta összeomlásnak, mint ami Franciaország esetében 1789-ben, Kína esetében 1911-ben vagy Oroszország esetében 1917-ben bekövetkezett.[266] A helyzet nem volt sem egyértelmű, sem visszafordíthatatlan.

Mihail Gorbacsov 1985 márciusában került hatalomra. Az új pártfőtitkár a kommunista párt 1985. áprilisi plénumán hirdette meg a peresztrojka („mindent átalakítunk") irányvonalát. Két fő feladatot fogalmazott meg: gazdasági reformok, melyek célja a piacgazdaság megteremtése a központosított tervezés fenntartása mellett, és a közélet demokratizálása, beleértve a politikai pluralizmust, a kommunista párt vezető szerepének fenntartásával. A reformok célja a „humánus, demokratikus szocializmus" kiépítése volt.

A reformokat Gorbacsov neve fémjelzi, valójában egész csapat állt mögötte, közülük Alekszandr Jakovlevet tartották a peresztrojka „építészének". Az orosz akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének igazgatójából lett az SZKP KB propagan-

[265] Churchill, Winston: The Sinews of Peace („Iron Curtain Speech"), 05.03.1946. https://t.ly/cYTfn

[266] Rowley, David: Interpretations of the End of the Soviet Union: Three Paradigms. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History,* 2 (2001) 2. 395–426.

daosztályának vezetője, 1988-tól a kommunista rezsim áldozatainak rehabilitálásával foglalkozó bizottság élén állt. A peresztrojka ideológusai nem fűztek nagy reményeket a pártelit támogatásához terveiket illetően. Ezért a reformerek véleménye szerint a visszafordíthatatlan társadalmi változások meghatározó tényezője a reformeszmék tömegek általi támogatása volt.[267]

A reformok azonban egy egészen elképesztő lépéssel kezdődtek, az alkoholizmus elleni küzdelem meghirdetésével 1985 júniusában. Az alkoholizmus okozta társadalmi problémák ellenére a maguk nemében értelmetlen korlátozások népszerűtlenek voltak, ráadásul az alkohol tartalmú italok gyártásának visszafogása jelentősen szegényítette az amúgy sem túl izmos állami költségvetést. A programot senki nem vonta vissza, az egyszerűen elfelejtődött.

Ezután következett 1986. április 26-án a szörnyű csernobili katasztrófa Kijevtől mindössze 130 km-re északra, hatalmas természeti károkat okozva, emberéleteket követelve, és jelentős holt zónát hozva létre a baleset helyszíne körül. A radioaktív felhő messze túlterjedt Ukrajnán (és a Szovjetunión), így felfoghatatlan volt a szovjet kormány kísérlete, hogy eltitkolja a baleset valódi mértékét. A gorbacsovi idők megelőlegezett hitelessége visszafordíthatatlanul megrendült. Erre később maga Gorbacsov is utalt egy interjúban: „Még sokkal inkább, mint az általam elindított peresztrojka, Csernobil volt talán a Szovjetunió öt évvel később bekövetkező összeomlásának igazi kiváltó oka. Csernobil történelmi fordulópont.”[268]

1987 júniusában a kommunista párt Központi Bizottságának plénuma hivatalosan elismerte, hogy a „fejlett szocializmus” koncepciója tarthatatlan. Ugyanebben az évben, az októberi forradalom 70. évfordulójának szentelt jubileumi októberi plénumon Gorbacsov a fennálló rendszert „deformált szocializmusnak” nevezte, végül 1990-ben a XXVIII. pártkongresszus elfogadta a „Humánus, demokratikus szocializmus felé” című programnyilatkozatot. Ma már tudjuk, hogy igazi jelentősége a párt XIX. konferenciájának volt 1988 júniusában, amely előirányozta a hatalom fokozatos átadását a pártszervektől (a nép ál-

[267] Рафальський, Ігор: Роль неформальних громадських об’єднань у національно-державному самовизначенні України періоду перебудови в СРСР. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 78 (2015) 4. 79.

[268] Gorbacsov: Csernobil volt a peresztrojka igazi oka. *24.hu,* 2006.04.26. https://bit.ly/3hEjWYX; Chernobyl. TV Mini Series. Director Johan Renck. 2019. https://www.imdb.com/title/tt7366338/

tal választott) tanácsoknak, illetve először tette lehetővé alternatív parlamenti választások megtartását. A konferencia meghirdette a glasznoszty, azaz nyíltság elvét, ami lehetővé teszi a szovjet társadalom demokratizálódását. Többek között a glasznosztynak volt köszönhető, hogy lazult a kontroll a média felett.

Gorbacsov visszaemlékezése szerint 1987–1988-ban az etnikumok közötti viták demokratikus megközelítésére törekedett, úgy vélte, hogy a nemzetiségek problémáit csak a politikai és gazdasági reformok általános összefüggésében lehet megfelelően megoldani. Ekkor a balti köztársaságok, valamint Moldova, Grúzia és Ukrajna nemzeti mozgalmai még támogatták a peresztrojkát, senki sem javasolta a Szovjetunióból való kilépést.[269]

George Bush, az USA elnöke és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár 1989. december 2–3-i máltai csúcstalálkozóján Gorbacsov kijelentette: a „Brezsnyev-doktrína halott", ami azt az ígéretet takarta, hogy a Szovjetunió nem fog katonai erővel beavatkozni a kelet-európai országokban és a szovjet tagköztársaságokban végbemenő változásokba. Bush szerint, ha a szabadság nyert, azzal Amerika nyert. Gorbacsov viszont kifogásolta, hogy az USA is kész beavatkozni, és ez nem tűnik annyira különbözőnek attól, amit a szovjetek a saját befolyási övezetükben szoktak tenni. Még azzal is vádolta az amerikai elnököt, hogy a Brezsnyev-doktrínát egy ugyancsak kellemetlen Bush-doktrínával váltja fel.[270]

1989-ben kezdődődött meg a szovjet csapatok kivonása a Varsói Szerződés tagállamaiból, valamint az Európán kívüli háborús gócpontokból, így Afganisztánból, Etiópiából, Mozambikból, Nicaraguából. 1991 januárjában, a litván válság idején, a NATO figyelmeztette a szovjet kormányt, hogy ne alkalmazzon erőszakot és megfélemlítést, majd 1991 augusztusában a Gorbacsov elleni moszkvai puccs alkalmával, amikor a szovjet restauráció hozhatta volna vissza a régi időket, ismételten jelezte azt az elvárást, hogy a Szovjetunió tartsa tiszteletben Európa összes államának területi integritását és biztonságát.[271]

[269] Gorbachev, Mikhail S.: Perestroika and New Thinking: A Retrospective. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization,* 29 (2021) 3. 220.

[270] Radchenko, Sergey: Mikhail Gorbachev's 1989. *Atlantisch Perspectief,* 43 (2019) 6. 31.

[271] Kecskés D. Gusztáv: A NATO és Kelet-Európa 1988–1992-ben. Az Atlanti Paktum helyzete és tevékenysége: átalakulás és folytonosság. *Világtörténet,* 10 (2020) 1. 92.

Nézzük most meg ezt a folyamatot a köztársasági alkotmány szintjén. Az ukrán tagköztársaság akkor hatályos alkotmányát 1978. április 20-án fogadta el az Ukrán SZSZK IX. összehívású Legfelsőbb Tanácsának rendkívüli ülése, amely még aznap hatályba is lépett.[272] Ez volt a harmadik alkotmány a szovjet időszakban az 1929-es[273] és az 1937-es[274] után. Érdekesség, hogy mindhárom szovjet korszakbeli dokumentumnak kettős címe volt: „Alkotmány (alaptörvény)".

Az 1978-as alkotmány szerint a parlament az ukrán tagköztársaság legfőbb államhatalmi szerve. A parlament gyakorlatilag egyenlő volt magával a köztársasággal, az Ukrán SZSZK-t érintő bármely kérdésben dönthetett. Ily módon az ukrán parlament jogi státusza teljes mértékben a tanácsok teljhatalmának marxista–leninista elvén alapult, ami összeegyeztethetetlen volt a hatalommegosztás elvével, melyet a szovjethatalom kategorikusan elvetett.[275]

Az alkotmány a parlament létszámát 650 főben állapította meg, a képviselőket az Ukrán SZSZK polgárai választották meg az egyenlő lakosságszámú választókerületekben. A parlamentet évente kétszer kellett összehívni. A parlament Elnökséget választott – az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa állandó szervét, amely az ülésszakok közötti időszakban az alkotmány által meghatározott keretek között ellátta az Ukrán SZSZK legfőbb állami szervének feladatait. Az alkotmány e rendelkezése bizonyos mértékig csökkentette az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának mint az államhatalom legfőbb képviseleti szervének státuszát, lehetővé téve a neki felelős Elnökség számára, hogy beavatkozzon az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának jogalkotási tevékenységébe. Az 1978-as alkotmány alapján a parlament hatáskörébe került az Ukrán SZSZK legmagasabb végrehajtó és közigazgatási szervének, az Ukrán SZSZK Minisztertanácsának (azaz a kormány) megalakítása, valamint az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Bíróságának megválasztása is.[276]

Ezt az alkotmányt először 1989-ben módosította az ukrán parlament, és utána minden évben az új alkotmány elfogadásáig 1996-

[272] Конституція (Основний Закон) України, 1978. https://t.ly/aPpmZ

[273] Конституція (основний закон) Української соціялістичної радянської республіки, 1929. https://t.ly/gydcY

[274] Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1937. https://t.ly/sx649

[275] Гончаренко, Володимир: Верховна Рада УРСР за Конституцією Української РСР 1978. *Вісник Академії правових наук України,* 52 (2008) 1. 111.

[276] Гончаренко, Верховна Рада УРСР, 2008, i. m., 112.

ban. Az első alkotmánymódosítás a XI. összehívású parlamenthez (1985–1990) kötődik, amely az úgynevezett peresztrojka időszakában (1986–1991) működött, amikor a Szovjetunióban általában és az Ukrán SZSZK-ban különösen az államapparátus jelentős reformjai zajlottak. Az ukrán parlament hosszú történetében ekkor fordult elő először, hogy a XI. összehívás 10. ülésszaka (1989. október 25–28.) alkalmával a szavazás során a képviselők egy része bizonyos törvények elfogadása ellen szavazott. Így például nem mindenki szavazta meg az Ukrán SZSZK nyelvtörvényét, illetve az 1989-es alkotmánymódosítást.[277]

Az alkotmányos szint változásai alatt a civil szféra is addig ismeretlen szerephez jutott. A parlamentre nemcsak a magas politikában bekövetkező változások voltak hatással, hanem a civil társadalom is, azok az új társadalmi szervezetek, amelyek már politizáltak is, és amelyekből később részben a többpártrendszer új pártjai is kinőttek. Nézzük meg közelebbről ezeket az új társadalmi szervezeteket és az időszak kijevi parlamentjében megszülető legfontosabb jogszabályokat.

ÚJ TÍPUSÚ TÁRSADALMI-POLITIKAI MOZGALMAK

A gorbacsovi demokratizálódás a közéleti aktivitás erőteljes fellendülését eredményezte. A lehetőség, hogy valaki szabadon kifejthesse a véleményét (legalábbis a hasonlóan gondolkodók körében) a környezetvédelmi kérdésekről, a történelem „fehér foltjairól", a nemzeti nyelv és kultúra helyzetéről, vagy akár a szabadidő jobb megszervezéséről, az úgynevezett informális szervezetek kialakulásához vezetett.[278] Az első ilyen szervezetek, amelyek kikerültek a párt- és állami hatóságok közvetlen ellenőrzése alól, 1987-ben jöttek létre. Tevékenységük leglátványosabb jelei 1989-ben, illetve 1990 elején a nem engedélyezett gyűlések és utcai tüntetések szervezése volt. E történések közvetlen hatást gyakoroltak nemcsak a társadalmi közérzetre, hanem magára a politikára is.

A társadalmi szervezetek létrehozására évtizedeken át az 1930-as elején megalkotott szabályozás vonatkozott. Eszerint az egyesületeknek nem célja anyagi javak megszerzése, hanem különböző társadalmilag hasznos célok megvalósítására törekszenek. Az újonnan létrehozott

[277] Гончаренко, Верховна Рада УРСР, 2008, i. m., 115.

[278] Левчук, Костянтин: *Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.).* Вінниця, „Едельвейс і К", 2009. 81.

szervezetek tevékenységének felügyelete az azokat nyilvántartásba vevő szervek feladata volt. Minden egyesületnek éves jelentést kellett benyújtania tevékenységéről, amelyben ki kellett fejtenie az addigi tevékenységét, és tervet kellett benyújtania további tevékenységére nézve. A társadalmi szervezetek státuszában jelentős változások következtek be az 1977-es szovjet (és az 1978-as szovjet-ukrán) alkotmány elfogadásával. Az 1936-os alkotmány szerint a Kommunista Párt is társadalmi szervezet volt, az új alkotmányba azonban bekerült a nevezetes 6. cikk, amely szerint a pártot a szovjet társadalom vezető és irányító erejévé, a politikai rendszer magjává nyilvánították. A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1986 tavaszán a XXVII. kongresszuson elfogadott új alapokmánya azt is kimondta, hogy „az SZKP KB a Szovjetunió alkotmányának keretei között eljárva gyakorolja az állami és társadalmi szervezetek politikai vezetését, irányítja és koordinálja tevékenységüket”.[279]

Ez a helyzet állt fenn akkor, amikor az első informális szervezetek létrejöttek. Így nevezték azokat a társadalmi szervezeteket, amelyek hosszú időn keresztül hivatalos bejegyzés nélkül működtek, ami a gorbacsovi időket megelőzően elképzelhetetlen volt. Szervezeti és jogi szinten az informális polgári formációk sajátosságai önkéntes jellegükben, spontán kialakulásukban, az állami és pártstruktúrák befolyásának hiányában, az alapítók közös érdekeiben és a rögzített tagság elutasításában nyilvánultak meg. Társadalmi-politikai szinten az informális szervezetek hozzájárultak a polgárok jogainak és szabadságjogainak megvalósításához, ezekből nőtt ki az ukrajnai civil társadalom. Az informális szervezetek megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy az egyszerű polgárok is aktív résztvevői legyenek a társadalmi-politikai folyamatoknak a peresztrojka időszakában. Bár jelszavaik és tényleges akcióik nem mindig voltak radikálisak, puszta létezésük ténye az uralkodó rendszerrel szembeni ellenzékiséget teremtette meg.[280]

Informális egyesületek 1987 előtt is léteztek, ám ezek nem kerültek ki az ifjúsági szubkultúrának tartott jelenség köréből. Nem kell feltétlenül egzotikus dolgokra gondolni, ezek néha sportklubok, színjátszókörök, futballszurkolói körök voltak, vagy például rockzenei klub, heavy metal, sci-fi, breaktáncklub, pacifisták, hippik stb., de lopakodva megjelentek körükben a politikai klubok is. Valamiféle kontrollt a hatalom kezdetben a kommunista ifjúsági szövetségen keresztül próbált

[279] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 41–43.
[280] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 44.

gyakorolni, mivel az volt az uralkodó vélemény, hogy a jelenség oka az ifjúság szabadidejének szervezetlensége.[281] A fiatalok 1988-tól a tüntetésekbe is bekapcsolódtak, így az ifjúsági öntevékenység egyre inkább rendőrségi ügy lett.[282] Az 1980-as évek végén Ukrajnában számos, a kommunista ifjúsági szövetséggel szembeni alternatív ifjúsági szervezet alakult, és az újonnan létrejött ifjúsági szervezetek társadalmi bázisát főként főiskolai-egyetemi diákok alkották.

A kialakuló ellenzék, vagy ahogy később elnevezték, a nemzeti-demokratikus erők, részt vett az 1980-as évek végének, az 1990-es évek elejének sztrájkjaiban is. A sztrájk kivételes jelenség egy totalitárius rendszerben, különösen, hogy elméletileg a szocialista államot a munkásosztály építette a munkások javára. A sztrájknyomás is benne volt, hogy 1989. október 9-én a Szovjetunió elfogadta a munkaügyi konfliktusokról szóló törvényt, amely először ismerte el a sztrájkjogot. 1989 és 1991 között a munkavállalók szinte minden iparágban sztrájkba léptek, vagy sztrájkkal fenyegettek. A követelések elsősorban gazdasági jellegűek voltak – magasabb bérek, jobb munka- és életkörülmények –, de a gazdasági követelések mellett egyre gyakrabban politikai követelések is megfogalmazódtak, a sztrájkok a politikai harc eszközévé váltak.[283]

Az 1986. április 26-i csernobili atomerőműbaleset, a modern civilizáció legnagyobb ember okozta balesete nem csak Ukrajna, Oroszország és Belarusz környező területeinek radioaktív szennyezéséhez vezetett, az ukrajnai lakosság növekvő polgári aktivizmusa hozzájárult a környezetvédelem ügyének előtérbe kerüléséhez is. Egyre nagyobb számban szerveztek tömeggyűléseket. Ezek sorába illeszkedik például a Munkács melletti Pisztraháza (Pistryalovo) „tésztagyárának" esete is. A pár száz lakosú kistelepülésen 1986-ban kezdték el építeni a Daryal típusú, nagy hatótávolságú követő radarállomást, amelyből összesen kilenc volt a Szovjetunióban, és az esetleges rakétatámadások figyelmeztető rendszereként szolgált. A radar akár 6000 km-es hatótávolságból is képes lett volna érzékelni a ballisztikus rakéták indítását, az állomás víz- és áramellátási igénye pedig egy 100 ezer lakosú városéval vetekedett (amelynél Munkács nagyságrendekkel kisebb volt, Pisztraháza pedig az agglomerációjához tartozó kis falu).[284] Az épülő objek-

[281] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 81–82.

[282] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 88.

[283] Рафальський, Роль неформальних громадських об'єднань, 2015, i. m., 84.

[284] Podvig, Pavel: History and the Current Status of the Russian Early-Warning System. *Science and Global Security,* 2002. 21–60.

tum ellen, amiről azt mondták a helyieknek, hogy „tésztagyár” lesz, a falu közössége, majd más települések és a környezetvédők 1989-ben kezdtek nyíltan tiltakozni, amikor a politikai enyhülés többé-kevésbé elérte Kárpátalját is. Ekkor még nagy volt a társadalmi egyetértés, többek között együtt tiltakozott a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, az Ukrajna Népi Mozgalma a Peresztrojkáért (Ruh) és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség is.[285]

Az óriási katonai létesítmény számos veszélyt hordozott magában: erős elektromágneses sugárzás, a berendezések hűtésének problémája a helyi vízforrások rovására – még a falu kitelepítésének lehetősége is felmerült. A közösségi gyűlések és tiltakozások példátlanok voltak a korábban társadalmilag csendes Kárpátalján, az ügy nemcsak Szovjetunió-szerte, de külföldön is visszhangra talált. A tiltakozókat fogadta moszkvai dolgozószobájában Dmitrij Jazov, a Szovjetunió védelmi minisztere is. 1990. május 30-án először a Kárpátaljai Megyei Tanács foglalta határozatba, hogy leállítja a radar építését, augusztus 2-án pedig az ukrán parlament hozott határozatot arról, hogy öt évre moratóriumot hirdet az építkezésre.[286] Végül a projekt feledésbe merült, az építmény maradványai ma is láthatók a helyszínen.[287]

Érdemes számba venni a fontosabb társadalmi szervezeteket, amelyek történetéhez az is hozzátartozik, hogy a Kommunista Párt az 1980-as évek végén igyekezett reagálni az informális civil szervezetek egyre élénkülő tevékenységére, új formákat és módszereket keresett a civil szervezetekkel való együttműködésre. Változások történtek a pártbizottságok apparátusának szerkezetében, megerősödtek a Belügyminisztérium regionális osztályai, a televíziós és rádiós műsorszórás, valamint a kiadói tevékenység központosított ellenőrzése. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának munkatársai részt vettek a valódi civil mozgalmat gyengítő szatellit civil egyesületek létrehozásában is.[288]

[285] Seres Attila: A magyarországi rendszerváltás történetének (1985–1994) hungarikái a kijevi levéltárakban. *Lymbus,* 21 (2023). 957.

[286] Постанова Верховної Ради Української РСР „Про мораторій на будівництво нових надпотужних РЛС в межах території Української РСР” № 133-XII від 02.08 1990. https://t.ly/3FssL

[287] Шафраньош, Олексій: Слідами Холодної війни: Піст рялівська РЛС. *ПравдаЄ,* 15.02.2022. https://tinyurl.com/3jy2wy4y

[288] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 30–31.

Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság

Az időszak informális civil szervezeteinek sorában kiemelkedő szerepe volt az egyik legjelentősebb, a 19. században élt ukrán költőről elnevezett Anyanyelvi Társaságnak (Товариство української мови імені Тараса Шевченка, TUM). Ez volt az első civil tömegszervezet, amely a Kommunista Párt struktúráinak felügyelete nélkül szerveződött, és az első, amelyet hivatalosan bejegyeztek. A TUM később mintául szolgált többek között a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség létrejöttéhez is.

Az Anyanyelvi Társaságot 1988 nyarán Lembergben kezdték el szervezni, és hamarosan országossá terebélyesedett. Az alapító konferenciára 1989. február 11–12-én Kijevben került sor, melyre küldöttek érkeztek Ukrajna különböző régióiból, de Észtországból, Lettországból, Lengyelországból és Oroszországból is. Az alapító okirat szerint a szervezet célja az ukrán nyelv népszerűsítése a közélet minden területén, átfogó fejlesztése, tisztaságának és identitásának védelme; az ukrán nép nemzeti kultúrájának és hagyományainak megőrzése és fejlesztése; az állampolgárok nemzeti identitásának és történelmi emlékezetének formálása; a „nemzeti nihilizmus leküzdése"; a nemzetek közötti kapcsolatok harmonikus fejlesztése. Hivatalos bejegyzésére több hónappal később, 1989 májusában került sor.[289] A kijevi összukrajnai konferenciát követően a társaság fiókszervezetei sorra alakultak Ukrajna minden régiójában. A szervezet lelkes tagok felajánlásaiból és adományaiból tartotta fenn magát, elnöke a költő, irodalomkritikus Dmitro Pavlicsko, majd a költő, műfordító, újságíró Pavlo Movcsan volt.

Az Anyanyelvi Társaságnak alapvető szerepe volt az 1989-es nyelvtörvény tartalmi kialakításában, az ország függetlenségéről szóló 1991. december 1-jei népszavazás sikerességében, elősegítette politikusok új nemzedékének érvényesülését, újságokat és folyóiratokat alapított. Lassú eróziója akkor gyorsult fel, amikor függetlenségét elvesztve az 1990-es évek elején beolvadt a Tarasz Sevcsenkóról elnevezett Proszvita Társaságba. Ezt a társaságot már a költségvetésből finanszírozták, így gyorsan utolérte a bizonyos fokú donorfüggőség állapota. Ez volt az első erős csapás az ukránok nemzeti mozgalmára, aminek nagy-

[289] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 44, 102

szabású dominóhatása lett, a civakodások, megosztottságok és intrikák lavinájához vezetett, tükörképévé vált a korabeli legfelsőbb hatalmi ágak működésének.[290]

A Memorial Társaság

Ahogy Georgij Kaszjanov írja, a történelem és a kollektív emlékezet céltudatos felhasználása az uralkodó politikai diskurzusok és a lojalitási rendszer alakításában még a 19. században vált az államok belés külpolitikájának szerves részévé. A hagyományok feltalálása, az ideológiai egységesítés és mozgósítás, valamint a nemzet és az állam kollektív lojalitásának biztosításához és a modern hadviseléshez szükséges kulturális homogenitás bizonyos szintjének elérése nem lett volna lehetséges a történelem és a kollektív emlékezet manipulálása nélkül.[291] A történelmi emlékezet kérdése a peresztrojka időszakában vált a civil társadalmi-politikai diskurzus részévé, különösen a történelem „fehér foltjainak" felszámolásával vagy a „történelmi igazsághoz való visszatéréssel" összefüggésben.[292]

Egyes civil egyesületek a nemzeti emlékezet újjáélesztését és megőrzését tartották feladatuknak, többek között a szovjet korszak kevéssé ismert vagy elhallgatott történelmi eseményeinek, tényeinek és alakjainak tanulmányozása és népszerűsítése, a szovjet rezsim által erőszakkal kitelepített népek felé fordulás, kulturális és oktatási rendezvények, megemlékezések, kulturális emlékek helyreállítása, illetve felállítása által. A nemzeti történelem, a hagyományok és szimbólumok egyre inkább a mindennapi élet részévé váltak. Ez volt a profilja a Memorial Társaságnak is, amely Oroszországban, Ukrajnában, Lettországban, Grúziában, Kazahsztánban is működött, az ukrajnai 1987-től, de hivatalosan csak 1989-ben lett bejegyezve.

Az oroszországi társaság első elnöke a Nobel-békedíjas Andrej Szaharov volt, az emberi jogi mozgalom egyik legnagyobb 20. századi alakja, akinek jogvédő tevékenységét 1988-ban az Európai Parlament

[290] Куєвда, Володимир – Білецький, Володимир: Вступ. круглий стіл: „20 років Товариству Української Мови ім. Т. Г. Шевченка". *Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. Історія,* 25 (2009). 232.

[291] Касьянов, Георгій: Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал,* (2016) 2. 130.

[292] Касьянов, Історична пам'ять та історична політика, 2016, i. m., 132.

emberi jogi díjjal ismerte el, amely díj ma már az ő nevét viseli. Szaharov azt írta, már „[…] aktivista korszakomban rájöttem, hogy […] államunk hasonlít egy rákos sejthez – messianizmusával és expanzionalizmusával, a másként gondolkodók totalitárius elnyomásával, a hatalom autoriter struktúrájával, a bel- és külpolitika legfontosabb döntései nyilvános ellenőrzésének teljes hiányával, egy zárt társadalommal, amely semmi lényegesről nem tájékoztatja polgárait, elzárva a külvilágtól". De senki ne gondolja azt, hogy tudja a végső igazságot, „[a]z igazság soha nem egyszerű".[293]

Az ukrajnai disszidens mozgalom – az 1960-as évek nonkonformista ellenzéki csoportjainak összefoglaló neve – jeles tagjáról, Vaszil Sztuszról elnevezett ukrajnai Memorial Társaság a tömeges elnyomás felderítését, a totalitárius rendszer áldozatai emlékének megörökítését tűzte ki célul, részt vett a tömegsírok felkutatásában és azonosításában. A társaság 1989 májusában a Kijev melletti Bikivnya (Биківня, Bykivnia) erdőben tartotta az első megemlékezést – az 1937–1941-es represszók áldozatainak legnagyobb tömegsírját később emlékhellyé alakították.[294]

Az állami függetlenség elnyerése után a Memorial részt vett a törvénytervezetek kidolgozásában, szakosított állami szervek létrehozásában és a nemzeti emlékezetpolitika koncepciójának kialakításában. Egyik legfontosabb eredménye volt a korai években a kommunista totalitárius rezsim áldozatainak – a bíróságok vagy a bíróságon kívüli szervek által politikai okokból jogtalanul elítélt személyek – rehabilitációjáról szóló 962-XII. törvény elfogadása 1991. április 17-én.[295]

A törvénnyel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az 1980-as évek második felében országos, köztársasági, megyei és járási szinten is rehabilitációs bizottságokat hozott létre az állam a regionális közigazgatási hivatalok hatáskörében. Ezek „rehabilitációs igazolást" adtak ki a totalitárius rezsim által „indokolatlanul büntetett személyek" családtagjainak, emlékkönyvekben adták közre a rehabilitált személyek névsorait, ma ezek adatbankban vannak összegyűjtve.[296] A jogszabály

[293] Sakharov on his Intellectual Evolution. https://tinyurl.com/3u3nhpjc

[294] Національний історико-меморіальний заповідник „Биківнянські могили". https://bykivnia.org.ua/

[295] Закон України „Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років" № 962-XII від 17.04.1991. https://tinyurl.com/2uxpjust

[296] Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні. https://www.reabit.org.ua/

legfontosabb módosítására 2018-ban került sor, amikor a 2018. évi 2325-VIII. törvénnyel[297] bekerült az indítékok közé, amelyek alapján kérhető a rehabilitáció, „a nemzeti indíték – az elnyomás alkalmazása egy személy vagy személyek egy adott nemzethez, nemzetiséghez, etnikai csoporthoz vagy néphez való tartozása alapján”.

Ukrajna Népi Mozgalma (Ruh)

Fontos leszögezni, hogy rendszerváltás mint olyan, a közép-európai országokban történt, a Szovjetunióban sosem nevezték így ezt a folyamatot, pláne nem a birodalom 1991-es szétesését. A változásokat az 1980-as évek második felében az ukrán tagköztársaságban a nemzeti-nacionalista erők indították el.

1988 novemberében az Ukrán Írószövetség elnökségének plenáris ülésén döntés született az Ukrajna Népi Mozgalma a Peresztrojkáért megalapításáról, rövid nevén Ruh (a „mozgalom” szó ukrán megfelelője, ami a szervezet megnevezésére a magyarban is elterjedt). Decemberben az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Irodalomtudományi Intézete is csatlakozott társalapítóként.[298] 1989 februárjában a *Literaturna Ukrajina* folyóirat közzétette a mozgalom programtervezetét, amely szorgalmazta a társadalom gazdasági és politikai reformjainak elmélyítését, Ukrajna nemzeti megújulását, a valóban demokratikus államirányítási elvek bevezetését és a szólásszabadságot.

Gorbacsovnak a stagnáló rendszer újjáélesztésére irányuló politikáját Moszkvában az 1980-as évek közepén jelentették be, de Ukrajnában csak az évtized végén éreztették komolyabb hatásukat a változások. Ezeket a többség támogatta, beleértve a lakosságot is, a kommunista párt konzervatív szárnya azonban határozottan ellene volt a reformoknak, és a Ruh ellen is azonnal fellépett, mihelyst 1989 februárjában nyilvános lett annak programja. A Ruhot a szeparatizmus radikális fedőszervezetének bélyegezték, amelyet külföldiek és az állam ellensé-

[297] Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” № 2325-VIII від 13.03.2018. https://tinyurl.com/3y9t6uny

[298] Гончарук, Григорій: *Народний рух України історія.* Одеса, Астропринт, 1997. 13.

gei finanszíroznak,[299] a Ruh formális megszerveződését azonban már nem tudták megakadályozni.

1989. szeptember 8–10-én Kijevben került sor a mozgalom alapító kongresszusára, melyen különböző politikai nézetek képviselői vettek részt, több mint 1100 küldött az ország különböző részeiből – több mint 70%-uk felsőfokú végzettséggel rendelkezett, és mintegy 10%-uk valamely nemzetiséghez tartozott, köztük volt egy magyar is.[300] A kongresszus helyszínét mindennap több száz támogató vette körül, akik külső hangszórókon keresztül hallgatták az eseményeket. A közelben álltak készenlétben a rohamrendőrök is, de nem avatkoztak be. Az egyetemi-főiskolai polgárokat figyelmeztették, hogy a kongresszusra való belépés „beláthatatlan következményekkel" járhat számukra. A kint várakozó tömeg nemzeti zászlók sokaságát tartotta a magasba, és az 1917-es forradalmi évek nacionalista dalait énekelte. Pavlo Movcsan, ismert költő és aktivista a kongresszuson azt mondta, hogy az évszázadban a harmadik újjászületésnek lehetnek tanúi: „Az elsőt lelőtték, a második represszió áldozata lett, a harmadiknak még mindig nincs neve. Adjunk hát neki nevet – az el nem fojtható. És legyen a jelszava: „»Ukránok szerte a világon fogjunk össze a szabad, szuverén Ukrajna nevében!«"[301] A Ruh célul tűzte ki valamennyi etnikum kultúrájának és nyelvének támogatását, ösztönzésüket az ukrán politikai élet újjáépítésében való nagyobb polgári részvételre.

Mikola Horbal, az Ukrán Helsinki Bizottság képviseletében úgy összegezte a kongresszust, hogy az egy olyan fórum volt, ahol a nem ukrán kisebbségek is megértették, hogy a zsidóknak csak akkor lesznek saját iskoláik és színházaik, az oroszok csak akkor érezhetik magukat nem gyarmatosítóknak, hanem egyenjogú polgároknak, ha Ukrajna függetlenné válik. Megjelent a közös eszme, amiért érdemes összefogni.[302]

A többi informális szervezethez hasonlóan a Ruh is országos hálózatot épített ki. Szervezésében több mint 700 nem engedélyezett tüntetésre került sor, összesen mintegy 2 millió ember részvételével. A legnagyobb politikai aktivitást Lemberg, Ivano-Frankivszk, Poltava, Ternopil, Harkiv, Doneck megyék, valamint a Krím tanúsították.

[299] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 112.

[300] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 112.

[301] Kuzio, Taras: Inaugural Congress of the Ukrainian Popular Front (Rukh) in Kiev. In: Bahry, Romana M. (ed.): *Echoes of Glasnost in Soviet Ukraine.* Toronto, Captus Press, 1989. 102.

[302] Kuzio, Inaugural Congress of the Ukrainian Popular Front (Rukh), 1989, i. m., 107.

A legjelentősebb megmozdulás az 1990. január 21-én megszervezett élőlánc volt. Szimbolikus, hogy arra az ukrán államiság első aktusára, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság 1919-es egyesülésére[303] emlékezve került sor.[304] Az akció célja volt az is, hogy aktivizálja a választókat, és megmutassa a kommunisták ingatag helyzetét.[305] Az 1990. márciusi első félig szabad parlamenti választásokon a Ruh megszerezte a köztársasági parlamentben a mandátumok negyedét.

A Ruh alapítói között sokan voltak az írószövetség tagjai, valamint pedagógusok, újságírók, tudósok. 1989 augusztusában a Ruh első kongresszusára szóló felhívást a köztársaság népéhez négy nyelven adták ki – ukránul, jiddisül, oroszul és lengyelül. A felhívás szövege jól tükrözi a szervezők motivációit: „A szellemében nemzetközi Ruh egy multikulturális szervezet, amely az ország összes nyelvének és kultúrájának újjáélesztéséért száll síkra. A Ruh támogatja az összes progresszív erő összefogását Ukrajnában a peresztrojka érdekében. A Ruh a nemzetek közötti igaz barátság és a nemzetek közötti mély megértés mellett áll ki."[306]

Az inkluzív motiváció dominált a szervezet korai időszakában, ám a gyorsan növekvő mozgalomban a más világnézettel és motivációkkal érkezők kezdték megkérdőjelezni az eredeti célt. Az alapítók a kommunista párt liberális szárnyához tartoztak, és a peresztrojkát akarták előmozdítani, ám a később csatlakozók között egyre többen voltak az élesen antikommunisták, akik kevésbé hajlottak a kompromisszumra a kommunista hatóságokkal. A Ruh nem tudott ellenállni az antiszemita provokációknak sem, megtette hatását a kommunista pártnak a mozgalom elleni aktív dezinformációja, a politikai bizonytalanság és zűrzavar, a széles körű gazdasági instabilitás, a jövőbeli jóléttel kapcsolatos szkepticizmus.[307]

A Ruh kezdeti időszakának erőssége a befogadás hangsúlyozása volt. A konkurens érdekek azonban közbeszóltak, és a Ruh népi koalícióból 1992-ben jobbközép politikai párttá alakult át, amely megtartotta nevét, de megváltoztatta a célt, hogy „ukrán Ukrajnát" építsen.

[303] Fedinec et al., *Ukrajna története,* 2021, i. m., 339.

[304] Рафальський, Роль неформальних громадських об'єднань, 2015, i. m., 85.

[305] Бондаренко, Сергій: Роль Західно-українського регіону в інституалізації та діяльності Народного Руху України наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія,* 2 (2012). 139.

[306] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 109–110.

[307] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 110.

A valós és nem elméleti választási lehetőség előtt állva a fiatalabb, erősebbé és magabiztosabbá vált tagok közül sokan úgy tekintették a függetlenség célját, mint felhatalmazást arra, hogy az ukrán identitás legyen az elsődleges tényező a hazafiság és az állampolgárság meghatározásában.[308] Megszüntették többek között az alább tárgyalandó Nemzetiségi Tanácsot, az új elnök pedig Vjacseszlav Csornovil lett, akiről később még lesz szó. Mint ilyen, jobbközép párt, az egyetlen volt Ukrajna történetében. Az ezredforduló után egyre kevésbé volt jelentősége a politikai oldalaknak, jobb- vagy baloldalra leginkább valamiféle hagyományból lehetett a politikai erőket besorolni, és azok, amelyek a jobbközép hagyományokat képviselték, nem egységpártok, hanem több párt összefonódásából keletkezett tömörülések (ukrán szóval: blokkok) voltak.

Ukrajna korai függetlenségének megszilárdítására irányuló erőfeszítések között meghatározó szerepet játszó Ruhnak volt egy ritkán emlegetett szerve, melynek témánk szempontjából különös a jelentősége: az 1989 és 1993 között működő Nemzetiségi Tanács az etnikai és nemzeti csoportok közötti tiszteletre és barátságra, mély megértésre szólított fel, és nagy szerepet játszott az Ukrajnában kialakulóban lévő zsidó újjászületésben, amelynek részleteit a Nemzetiségi Tanács zsidó elnökének, Alekszandr Burakovszkijnak az elmélyült tanulmányából ismerjük.[309]

A kommunista párt taktikája az volt, hogy létrehozzák a Ruh Nemzetiségi Tanácsának alternatív szervezetét, mégpedig olyan formában, amely a lehető legtöbb strukturális hasonlóságot biztosítja, hogy ezzel zavart keltsenek. Az új szervezetet 1990. augusztus 2-án jegyezték be, és nevében is nagyon hasonlított a Ruh testületére: Nemzetiségi Közösségek Tanácsa. A párt által irányított Nemzetiségi Közösségek Tanácsának alapszabálya kimondta, hogy az Ukrán SZSZK egész területén egységes köztestületként működik, és kizárólagos joga van új etnikai-nemzeti szervezetek létrehozására és hivatalos nyilvántartásba vételére. Az ellenállás azonnal megindult, a legtöbb kisebbségi szervezet megtagadta, hogy csatlakozzon a Nemzetiségi Közösségek Tanácsához. A Ruh Nemzetiségi Tanácsa pedig, a kisebbségi képviselőkkel konzultálva, tiltakozó levelet küldött az ukrán parlament elnökének azzal a követeléssel, hogy vonják vissza a szerveződés bejegyzéséről szóló határozatot. A levél válasz nélkül maradt. A kommunista párt tak-

[308] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 127.
[309] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 109–131.

tikája az önkéntes erőfeszítések megosztására és gyengítésére egyetlen etnikai közösséget sem hagyott érintetlenül, ezt alkalmazták a magyar közösségben is.[310]

„1991 elején még a legvérmesebb ukrán hazafiak sem hittek abban, hogy az Ukrán SZSZK egyszer valóban átalakul független ukrán állammá, méghozzá területi egységének megőrzése mellett. Ekkoriban a Vjacseszlav Csornovil vezette Népi Mozgalom a Peresztrojkáért (közkeletű nevén Ruh) maximális politikai célkitűzése a föderatív felépítésű, a volt szovjet köztársaságok konföderációjába tagolt ukrán állam volt. A hangsúly részükről a belső föderatív berendezkedésre helyeződött, melynek egyik szubjektuma lett volna a nyugat-ukrán megyéket (ideértve Kárpátalját is) magában foglaló Galíciai Egyesülés (Галицька асамблея). Ezt a fokozatos átmenetet (vagy értékeléstől függően: sodródást) szakította meg és a helyzet hirtelen radikalizálódását idézte elő az 1991. augusztus 19-i sikertelen moszkvai puccskísérlet, amely lényegében a Szovjetunió megszűnését és a tagköztársaságok függetlenedését idézte elő."[311] A későbbiekben, a közigazgatási reformok tervezgetése során merültek fel olyan elképzelések, hogy célszerű lenne három megyét – Lemberget, Ivano-Frankivszkot és Kárpátalját – összevonni egy megyévé, ami különösen az utóbbiban váltott ki nagy ellenállást és tiltakozást, és nem is valósult meg soha, a megyehatárokat a 2020-as közigazgatási reform sem bolygatta.

JOGALKOTÁS

Alkotmánymódosítás (1989)

Ukrajnában nem egy aktussal történt meg a szocialista korszak alkotmányának módosítása, mint Magyarországon az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) esetében az 1989. évi XXXI. törvénnyel. 1989 és 1995 között, az új Alkotmány (1996) elfogadásáig folyamatosan sor került módosításokra, illetve az 1990-es szuverenitási nyilatkozat is olyan dokumentum, amely beépült a későbbi alkotmányba.

[310] Burakovskiy, In search of a liberal polity, 2015, i. m., 116.

[311] Tóth Mihály: Az 1996. évi ukrán alkotmány megszületése. *Pro Publico Bono. Állam- és Közgazdaságtudományi Szemle* (2011) 1. 88.

Az első érdemi változást az Ukrán SZSZK alkotmányának (alaptörvényének) módosításáról szóló 1989. évi 8303-XI. törvény[312] hozta, amelynek preambuluma kimondta, hogy az Ukrán SZSZK alkotmányának módosításait a demokrácia és a népi önkormányzatiság fejlesztése, a választási rendszer, a népképviselők tanácsainak és az igazságszolgáltatási szervek struktúrájának és tevékenységének javítása céljából vezették be. Az alkotmány 73. cikke új formájában leszögezte: „Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság államnyelve az ukrán nyelv. Az Ukrán SZSZK biztosítja az ukrán nyelv átfogó fejlődését és működését a közélet minden területén."

A törvény megváltoztatta a parlament létszámát: a képviselők számát 650-ről 450-re csökkentette, akiket megközelítőleg azonos számú választóval rendelkező kerületekben választanak meg. Az ukrán parlament létszáma mind a mai napig változatlan.

A törvény jelentős változásokat vezetett be az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának szervezetét és tevékenységét illetően. Így kibővült azoknak a kérdéseknek a listája, amelyek az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának kizárólagos hatáskörébe tartoztak. A parlament jogot szerzett arra, hogy tízéves időtartamra megválassza az Ukrán SZSZK Alkotmányfelügyeleti Bizottságát, az Alkotmánybíróság elődjét.

Jelentősen bővült a parlament elnökének hatásköre is, aki a köztársaság legfőbb tisztségviselőjévé vált, és képviselte az Ukrán SZSZK-t az országban és a nemzetközi kapcsolatokban is. A parlament elnöke így tulajdonképpen Ukrajna államfőjének volt tekinthető anélkül, hogy így nevezték volna. Ez azért is érdekes, mert 1991-ben Ukrajna első elnökévé az akkori házelnököt választották meg, az 1996-os Alkotmány szerint pedig az államelnököt akadályoztatás esetén ma is a parlament elnöke helyettesíti.

A nyelvtörvény (1989)

Közel száz éve vetette papírra Edward Sapier a következőket: „Nincs két olyan nyelv, amely annyira hasonló lenne, hogy ugyanazt a társadalmi valóságot tükrözné."[313] A nyelvünk az identitásunk hordozója

[312] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 8303-XI. від 27.10.1989. https://tinyurl.com/36kdhwya

[313] Sapier, Edward: The Status of Linguistics as a Science. *Language,* 5 (1929) 4. 209.

is, a megértés pedig nemcsak nyelvtanulás és kommunikáció, hanem a kulturális kódok elsajátítása is. Ezen alapvetően a globalizáció sem változtatott.[314]

A világ államai eltérő formában szabályozzák a nyelvi jogokat. Önálló nyelvtörvény megalkotása igazi közép- és kelet-európai sajátosság. Példaként említhetjük Lengyelországot, Szlovákiát, a szovjet utódállamok közül Észtországot, Lettországot, Litvániát, Belaruszt, Oroszországot, Moldovát és természetesen Ukrajnát. Érdekesség, hogy a Szovjetuniónak magának nem volt nyelvtörvénye, az egyes tagköztársaságoknak azonban igen.

A szovjet alkotmány de jure nem határozta meg az orosz nyelv státuszát. A volt Szovjetunióban elméletileg minden nemzetiséget és nyelvet egyenlőnek tekintettek, mindazonáltal a rezsim az oroszt mint az etnikumok közötti kommunikáció nyelvét politikai, gazdasági és ideológiai okokból dominánssá tette a szovjet köztársaságokban. Az orosz nyelvűek azért is engedhették meg maguknak az egynyelvűnek maradást, mert nyelvük mindenhol használható volt, illetve orosz tanítási nyelvű iskolarendszer minden tagköztársaságban működött – ez egyetlen más nyelv esetében sem létezett.

Ez a körülmény az egyes szovjet köztársaságokban eltérő módon hatott a nyelvi fejlődésre. A Kaukázusban és Közép-Ázsiában általában magas volt a nemzeti nyelv megőrzésének szintje. A szlávok csökkenő termékenysége és a közép-ázsiai népek magas termékenysége azt jelentette, hogy az utóbbiak végül számbeli fölénybe kerülhetnek, az oroszok pedig kisebbségbe, az előrejelzések szerint már 1989-re. A kormányzati kampányok a szlávok születési arányszámának emelését, míg a közép-ázsiaiak (és bizonyos mértékig a kaukázusiak) visszaszorítását célozták.[315] A szláv köztársaságokban azonban az orosz nyelv végül sok területen kiszorította a nemzeti nyelvet, és így kiváltságos helyzetbe került. Ugyanakkor a kisebbségi nyelvek gyakran jogfosztottak voltak, és a tituláris nyelvekhez való asszimiláció miatt visszaszorultak (például az üzbégek Tádzsikisztánban vagy az abházok Grúziában). Ennek a sokféle egyensúlytalanságnak az eredményeként az oroszul beszélők megengedhették maguknak, hogy egynyelvűek legyenek, míg mindenki másnak legalább kettő vagy több nyelvet is

[314] Kramsch, Claire: Language and Culture. *AILA Review,* 27 (2014) 1. 30–55.

[315] Lovett, Jessica: „The Fate of the Nation": Population Politics in a Changing Soviet Union (1964–1991). *Nationalities Papers,* 51 (2022) 4. 888–889.

kellett beszélnie a társadalmi felemelkedéshez.[316] Michael G. Smith találó megjegyzése szerint a Szovjetunióban a tituláris nyelvek autonómiához való joggal rendelkeztek, de egyenlőséghez való joggal nem.[317]

Ennek kontextusában érthető meg az első ukrajnai nyelvtörvény újítása. A szovjet birodalom legsúlyosabb öröksége volt a posztszovjet államokban, így Ukrajnában is a tituláris nemzet nagyarányú nyelvi és kulturális oroszosítása.[318] Ezzel összefüggésben az etnopolitika, különösen a nyelvre vonatkozóan, mindig megosztó kérdés volt Ukrajnában, ahol az ukrán és az orosz nyelv ingatag egyensúlyban élt egymás mellett. Sokan látták úgy már az 1990-es években is, hogy az orosz és az ukrán nyelv közötti választás két politikai és kulturális orientációt szimbolizál: az Oroszországhoz, illetve Európához és a Nyugathoz tartozást. Az ukrán nyelv népszerűsítése – az országban az első nyelvtörvénytől kezdve soha egyetlen jogszabály sem tért el attól, hogy az ukrán az egyetlen államnyelv – az orosz nyelvnek való történelmi alárendeltségét volt hivatott ellensúlyozni.[319]

Az első ukrajnai nyelvtörvénynek[320] tartott 1989. évi 8312-XI. törvény az Ukrán SZSZK nyelveiről,[321] amely 1990. január 1-jével lépett hatályba, megkérdőjelezte az addigi status quót, amelyben az orosz volt az uralkodó nyelv. A törvényt egy nappal az alkotmánymódosítás után fogadták el. E törvény, mely több mint húsz évig, 2012-ig volt hatályos, bár közben is keletkeztek egyéb jogszabályok, amelyek részlegesen foglalkoztak a nyelvkérdéssel, sokban hasonlított a Grúziában és a balti államokban elfogadott nyelvtörvényekhez, de eltért attól a radikálisabb tervezettől, amit az ukrán Írószövetség és a Tarasz Sev-

[316] Pavlenko, Aneta: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism,* 11 (2008) 3–4. 282.

[317] Smith, Michael G.: *Language and Power in the Creation of the USSR, 1917–1953.* Walter de Gruyter, 1998. 175.

[318] Kulyk, Volodymyr: *Revisiting a Success Story: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Ukraine, 1994–2001.* (CORE Working Paper, 6.) Hamburg, Centre for OSCE Research, 2002. 10–11.

[319] Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana: A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism,* 11 (2008) 3–4. 340–372.

[320] Csernicskó, István – Fedinec, Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights,* 23 (2016) 4. 560–582.

[321] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР" № 8312-XI від 28.10.1989. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text

csenko Ukrán Nyelvi Társaság javasolt. Az utóbbi javaslat az ukrán nyelv állami státuszának intézményesítésére vonatkozott, amit támogatói szemében az ukrán nyelvhasználat 1930-as évektől megfigyelhető visszaszorulása indokolt. Ezt a kulturális élet szereplői vetették fel először, különösen az írók az Írószövetségben és különböző rendezvényeken is. A Tarasz Sevcsenko Ukrán Nyelvi Társaság 1989. február 9–10-i alakuló közgyűlésén felszólaló Olesz Honcsar a helyzetet „nyelvi Csernobilhoz" hasonlította,[322] és a társaság törvénytervezetet fogadott el, melyet nyilvánosságra is hoztak a társadalmi vita érdekében. A parlament ezt a szöveget vette alapul.

Az 1989-es nyelvtörvény preambuluma többek között leszögezi, hogy „az ukrán nyelv az ukrán nép nemzeti identitásának egyik meghatározó tényezője". Bill Bowring hívja fel rá a figyelmet, hogy Ukrajnában nyilvánvalóan az a helyzet, hogy az etnikai vagy nemzeti csoportok nem egyetlen nyelvet beszélnek. Számos politikai szereplő azonban határozottan úgy vélte, hogy ennek pedig így kellene lennie, amely nézet a jogszabályokban is kifejezésre jutott, beleértve az első nyelvtörvényt is.[323] Különösen az ukrán etnikumra volt jellemző, hogy a beszélt nyelv és az identitás gyakran nem esett egybe. Az új államnyelvi státusz a következő évtizedekben gyakran nem tükrözte a valóságos használatot, és mind jogilag, mind a gyakorlatban továbbra is vitatott volt.[324] Viszont az, hogy az államnyelv az ukrán, a nyelvhasználati gyakorlat ellenére, olyannyira átszivárgott a köztudatba is, hogy az „államnyelv" („державна мова") szó az „ukrán nyelv" szinonimájaként lett használatos.[325]

A nyelvtörvény a népek közötti érintkezés nyelveként definiálta az oroszt, ezenkívül szavatolta az anyanyelv és bármely más nyelv használatát, az oktatás és a nevelés nyelvének szabad megválasztását. Tételes felsorolás nélkül, az „összes" nemzeti kisebbség nyelvét védelemben részesítette. Ezenkívül lehetővé tette a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát az államnyelv mellett a regionális és helyi köz-

[322] Бойко, Олександр: *Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільного розвитку*. Київ, ІПіЕНД, 2002. 59.

[323] Bowring, Bill: Language Policy in Ukraine: International Standards and Obligation, and Ukrainian Law and Legislation, 31.03.2011. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1800254

[324] Bilaniuk, Laada: The Trajectory of Language Laws in Ukraine: Inclusions and Omissions in Naming and Categorization since 1989. *Acta Slavica Iaponica,* 43 (2022). 51.

[325] Bilaniuk, The Trajectory of Language Laws in Ukraine, 2022, i. m., 54.

igazgatásban, az önkormányzatok munkájában azoknak a közigazgatási egységeknek a területén (50%-os küszöbhöz kötve), ahol az adott nemzeti kisebbség képviselői többséget alkottak.

A hivatalos okmányokat, beleértve a személyi igazolványokat is, két nyelven állították ki. Az oktatás nyelve szabadon választható volt, az orosz nyelv kötelező tanulása mellett. A kultúrában mindkét nyelv őrizte domináns pozícióját, de az államnak biztosítania kellett az ukrán nyelvű mozi és színház fejlődését. A hivatalos média nyelve lehetett az ukrán vagy más nemzetiségek nyelvei. A szolgáltatási szektorban a fogyasztók szabadon használhatták az általuk választott nyelvet.

A törvény nem volt jelentős hatással az ukrán nyelv mint államnyelv terjedésére, továbbra is az orosz nyelv maradt domináns, amit ma úgy mondanánk, hogy nyelvhasználatban a „gyarmati modell" érvényesült. Ebben nem voltak egységesek a tagköztársaságok. A balti államok például az „etnikai-nemzeti önvédelem" politikáját folytatták, ami a tituláris nemzet nyelve kiváltságos helyzetének biztosítását jelentette.[326]

[326] Куньч, Зоряна: Динаміка усвідомлення ролі державної мови в умовах російської агресії. In: Astramovich-Leik, Teresa – Turchyn, Yarina – Horbach, Oleksandr – Tsebenko, Oleg (eds.): *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces.* Riga, Baltija Publishing, 2022. 169.

AZ 1990–1994 KÖZÖTTI PARLAMENT (I. CIKLUS)

Kisebbségi jogi reneszánsz

TÖRTÉNELMI KERET

A társadalmi-politikai helyzetet 1990 végén és 1991 elején a nemzeti demokratikus erők és a kommunista párt konzervatív része közötti, az új „szövetségi szerződés" („новый союзный договор", „the New Union Treaty") aláírása körüli küzdelem határozta meg. Az 1990. november végén az ukrán lakosság körében végzett közvéleménykutatás a társadalmi apátia növekedését mutatta, amit a polgárok gazdasági helyzetének további romlása okozott. A megkérdezetteknek mindössze 9,4%-a vélte úgy, hogy jólétben él, 66,8%-uk fizetésről fizetésre élt, 17,7%-uk pedig alig tudott megélni.[327]

Az élőlánc mint békés tiltakozási forma világszerte ismert. A térségben két ilyen nevezetes eseményt szerveztek. Az első, a „balti út" (vagy „balti lánc") egy nagy tömegeket megmozgató akció volt a Szovjetunió balti köztársaságaiban 1989. augusztus 23-án, amikor kétmillió polgár egymás kezét fogva alkotott egy közel 600 km hosszú emberi láncot a három főváros, Tallinn, Riga és Vilnius között. Ez egy békés tiltakozás volt a több mint 50 évvel korábban ezen a napon aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum következményei – Európa felosztása és a balti államok szovjet megszállása – ellen. A résztvevők célja az volt, hogy felhívják a világ figyelmét ezekre a történelmi eseményekre és a balti népek szabadságküzdelmére.[328]

A következő nagy élőláncot, a balti út mintájára, a Ruh szervezte Ukrajnában. 1990. január 21-én több millió ember fogott össze, hogy az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság egyesítésének 71. évfordulóján összekösse az ország nyugati felét a fővárossal. A 770 km hosszúságú lánc Kárpátaljáról és Ivano-Frankivszktól (a Nyugat-Ukrán Népköztársaság parlamentjének egykori épületétől, ahol az egyesülési törvényt elfogadták) indult, Sztrijben egyesült, és

[327] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 164.

[328] Ulfelder, Jay: Baltic protest in the Gorbachev Era: Movement content and dynamics. *Global Review of Ethnopolitics,* 3 (2004) 3–4. 23–43.

onnan Lembergen, Ternopilon, Rivnén, Zsitomiron keresztül a kijevi Szent Szófia térre vezetett, ahol 1919-ben az egyesülést kimondták. A lánc sűrűsége nem volt egyenletes, volt, ahol több sorban álltak az emberek, és volt, ahol több tíz méter távolságra.[329] 2008 és 2021 között ugyanezen a napon Kijevben a Paton hídon keresztül szerveztek emlékező élőláncot. 1999 óta ez a nap állami ünnep, az egység napja.

A munkásmegmozdulások közül a bányászsztrájkoknak volt különös jelentősége. Az első bányászsztrájkok 1989 nyarán zajlottak Ukrajna (és Oroszország) bányavidékein, az okok az élelmiszerek és alapvető javak szinte teljes hiánya és általában a szénbányászat hanyatlása volt a Szovjetunió utolsó éveiben. A legfontosabb eredmény az Ukrán SZSZK gazdasági függetlenségéről szóló törvény volt, amelyről alább lesz szó. Az 1991-es sztrájk már elsősorban politikai követelésekkel állt elő: Mihail Gorbacsov szovjet elnök lemondása, Ukrajna állami szuverenitásának alkotmányba iktatása. A donbászi tiltakozást ekkor már a Lviv és Voliny régiók bányászai is támogatták. A tiltakozók a kijevi Hrescsatik sugárúton is összegyűltek. A bányászsztrájkok a Szovjetunió 1991 végi összeomlását is elősegítették. A bányászok tömeges tiltakozásai Ukrajna függetlenné válása után is folytatódtak, az 1993 nyarán lezajlott sztrájk politikai követelései szerepet játszottak abban, hogy 1994-ben előrehozott parlamenti és elnökválasztásokra került sor.[330]

További jelentős epizód volt 1990 októberében egy alulról szerveződő diáktüntetési hullám és éhségsztrájk Kijev főterén, akkori nevén az Októberi Forradalom téren (1991-től Függetlenség tere, Majdan Nezalezsnosztyi, Майдан Незалежності), amely utólag a „forradalom a grániton” elnevezést kapta. A gránit macskakő az egyik legtartósabb építőanyag, Kijev belvárosában ma is számos macskaköves utca, járda van. A majdant pedig igazából kisbetűvel kellene írni minden esetben, hiszen a „tér” megfelelője, de ez a fogalom adott nevet mind a két ukrán forradalomnak, így vált ebben az értelemben nagybetűssé.

[329] Муравський, Олег: „Українська хвиля”: відлуння злуки УНР і ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність,* 18 (2009). 87–92; Взялися за руки і зв’язали Київ і Львів „живим ланцюгом”: безпрецедентна акція Соборності України у 1990 року (архівні фото). *Радіо Свобода,* 22.01.2024. https://tinyurl.com/2tv73rck

[330] Пивоваров, Сергій: 28 років тому на Донбасі почався масовий страйк шахтарів. Він прискорив розпад СРСР, лідери протесту стали політиками України. Згадуємо історію шахтарського руху 90-х. *Бабель,* 01.03.2019. https://tinyurl.com/vk9f87tw

Az éhségsztrájkoló diákok tiltakozásának előzménye a fél évvel korábban tartott első, félig szabad parlamenti választás volt, amelyen a parlamenti helyek többségét a kommunisták szerezték meg. Az eredménnyel mélyen elégedetlen diákok több követelést is megfogalmaztak. A tüntetőkhöz, az eredetileg néhány tucat kijevi és nyugat-ukrajnai diákhoz, hamarosan tömegesen csatlakoztak az egyszerű emberek és az ellenzékiek.

Az események menete végigkövethető a szovjet televíziós műsorok korabeli felvételein: a diákok először elfoglalták a teret, sátrakat állítottak fel. A sátorvárosban (наметове містечко) rendet és fegyelmet tartottak. A sátorváros életével és a tüntetésekkel kapcsolatos minden döntést a tábori tanács hozott meg. Külön sátra volt a sajtónak és az orvosi szolgálatnak. Az akció minden résztvevőjét regisztrálták, és belépővel rendelkeztek. A kijevi lakosok folyamatosan hoztak meleg ruhát és vizet, érdekes módon a pártbizottság utasítására pedig priccseket is. A tiltakozók megszervezték a sátorváros védelmét is. A tiltakozásnak ez a formája évtizedekre meggyökeresedett, a későbbiekben szerényebb követelésekkel is sátrakat állítottak fel a kijevi főtéren, illetve a nagyobb városokban a helyi közigazgatások épülete előtt, és természetesen a sorsdöntő események alkalmával is. A forradalom a grániton tekinthető az első nagy politikai tiltakozásnak, amelynek középpontjában a kijevi majdan állt, ezt követte a 2004-es narancsos forradalom és a 2013–2014-es méltóság forradalma.[331]

Az „augusztusi puccs" 1991. augusztus 19–21. között megadta az utolsó lökést a Szovjetunió felbomlásához. Gorbacsov belső köréhez tartozó politikusok egy csoportja Moszkvában bejelentette a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottságának megalakulását. Ennek népi neve Nyolcak Bandája, mivel a szovjet kormány, a Kommunista Párt és a KGB nyolc magas rangú tisztviselőjéből állt. Azt követelték, hogy a Krímben nyaraló elnök hirdesse ki a szükségállapotot, vagy pedig ideiglenesen adja át a hatalmat Gennagyij Janajev alelnöknek. Csak két tagköztársaság, Azerbajdzsán és a Belarusz támogatta a puccsistákat. Gorbacsovot elszigetelték a krími kormányüdülőben, így Borisz Jelcin állt a puccsisták ellenzékének élére. Jelcin már az események első napján, a moszkvai „Fehér Ház" előtt egy tankról beszélve államcsínynek

[331] Yekelchyk, Serhy: *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know.* Oxford University Press, 2015. 1–3; O'Connor, Coilin – Tereshchuk, Halyna: The Revolution On Granite: Ukraine's 'First Maidan'. *Radio Free Europe/Radio Liberty,* 15.10.2020. https://t.ly/vHi3C

nevezte a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottságának akcióit, amit rendeletekben is megerősített.

Magyarországon az 1991. augusztusi moszkvai puccs alatt Antall József miniszerelnök kiállt a gorbacsovi vezetés mellett, noha a restaurációs kísérlet megrázkódtatást okozott Magyarországon is. A miniszterelnök összehívta a Nemzetbiztonsági Kabinetet, majd televíziós beszédben szólt a lakossághoz, elítélve az államcsínyt. A budapesti szovjet nagykövet beteget jelentett, csak a puccs kudarcba fulladása után gyógyult fel.[332] A puccs után az Országgyűlésben, az augusztus 26-i ülésnapon felszólaló Antall azt mondta: „[…] az elmúlt napok eseményei, amelyek igencsak megrengették a világot. […] Mára megkönnyebbült a világ, de a szovjetunióbeli puccskísérlet válságos óráiban kiszámíthatatlan fenyegetésekkel is szembe kellett néznünk. A remélhetőleg végóráit élt szovjetunióbeli totalitarianizmus különös veszéllyel fenyegette a területileg hozzá közelálló valamennyi országot, különös tekintettel a balti államokat. […] Augusztus 24-én a Magyar Köztársaság Kormányának felhatalmazása alapján a Külügyminisztérium nyilatkozatot adott ki, amely hangsúlyozta, hogy a magyar kormány érvénytelennek és törvénytelennek tekinti a Molotov–Ribbentrop-paktumot, és jogosnak tartja és támogatja Észtország, Lettország, Litvánia népének az állami szuverenitás helyreállítására irányuló törekvéseit."[333] Eközben a magyar Külügyminisztériumban keletkezett belső iratok folyamatosan szorgalmazták az ukrán kapcsolatok erősítését is.[334]

[332] Keskeny Ernő: *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002.* Budapest: Századvég, 2012. 88; Jeszenszky Géza: Antall József, a külpolitikus. In: Keskeny Ernő – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd (szerk.): *A politikus Antall József – az európai úton.* Budapest, Mundus, 2006. 83.

[333] Országgyűlési Napló. 1991. évi nyári rendkívüli ülésszak. 1991. augusztus 26. hétfő, a nyári rendkívüli ülésszak 10. napja. Napirend előtt Antall József, Dr. miniszterelnök. 645.

[334] A Külügyminisztérium szovjet referatúrájának javaslatai a szovjet utódállamok és Magyarország kapcsolataira (Belorusszia, Észtország, Grúzia, Kazahsztán, Lettország, Litvánia, Moldávia, Oroszország, Ukrajna), 1991. szeptember 17. In: Sáringer János: *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához.* II. k. Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2018. 331; A Külügyminisztérium illetékes területi főosztályának javaslatai a magyar–ukrán kapcsolatok erősítésére, 1991. szeptember 18. In: Sáringer, *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához,* 2018, i. m., 334–335.

A keményvonalas szovjet restaurációs kísérlet veresége és önfeloszlatása a Szovjetunió összeomlásának felgyorsulásához vezetett.[335] A puccsot követő néhány hétben több szovjet tagköztársaság is függetlenségi nyilatkozatot fogadott el, néhányuk, köztük Ukrajna, népszavazást is tartott a függetlenségről, hogy legitimitást adjon ezeknek a döntéseknek. Ukrajna nemzetközi elismerése a népszavazás után kezdődött meg.

A viszkuli állami rezidencián 1991. december 8-án megszületett a történelmi belovezsai egyezmény,[336] amely preambulumának első bekezdése szerint: „Mi, a Belarusz Köztársaság, az Oroszországi Föderáció, Ukrajna, mint a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének alapító államai, amelyek aláírták az 1922. évi Szövetségi Szerződést, a továbbiakban: Magas Szerződő Felek, kijelentjük, hogy a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége mint a nemzetközi jog alanya és mint geopolitikai tényező megszűnik." Ugyanezek az államok létrehozzák a Független Államok Közösségét (FÁK) (1. cikk), kijelentve, törekedni fognak az atomfegyverek leszerelésére és az el nem kötelezetti státuszra (6. cikk). A dokumentumot december 10-én Belarusz és Ukrajna,[337] december 12-én Oroszország parlamentje ratifikálta, ám annak jogszerűségét Oroszországban már akkor kétségbe vonták. A hivatkozási alap az volt, hogy az alkotmány szerint egy ilyen horderejű egyezmény – a Szovjetunió feloszlatása – ratifikálására nem a parlament, hanem az államhatalom akkori legfelsőbb szerve, a Népképviselők Kongresszusa jogosult. Az utóbbi intézmény azonban az 1993 októberében történt feloszlatásáig a ratifikálást többször is elutasította, 2013-ban pedig Sztanyiszlav Suskevics, Belarusz első államfője, aki az egyezmény egyik aláírója volt, azt nyilatkozta, hogy önéletrajza – beszédes a címe: *Egy élet Belaruszért. A Szovjetunió bukása és posztmortem felemelkedése*[338] – írásakor a levéltárból megpróbálta kikérni

[335] Kramer, Mark: The Dissolution of the Soviet Union: A Case Study of Discontinuous Change. *Journal of Cold War Studies,* 24 (2022) 1. 188–218.

[336] Agreements establishing the Commonwealth of Independent States (Belovezha Accords). https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL(1994)054-e

[337] Постанова Верховної Ради України „Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав" № 1958-XII від 10.12.1991. https://tinyurl.com/bdcsp9d4

[338] Shushkevich, Stanislau: *A Life for Belarus. The Fall and Postmortal Rise of the USSR.* CEU Press, 2024.

az eredeti egyezményt, azonban egyetlen belarusz vagy orosz levéltárban sem volt megtalálható.[339]

Nurszultan Nazarbajev kazah elnök javaslatára 1991. december 21-én Alma-Atában, az akkori kazah fővárosban találkoztak a volt szovjet tagköztársaságok képviselői – de már a három balti állam és Grúzia kivételével. (A három balti állam soha nem írta alá sem a belovezsai egyezményt, sem az Alma-Ata-i jegyzőkönyvet, hanem 1991-ben megalapította a ma is működő regionális együttműködési szervezetét, a Balti Közgyűlést.[340]) A december 21-i Alma-Ata-i jegyzőkönyv meghatározta a FÁK-tagországok közötti intézményes együttműködést. 1993-ban Minszkben elfogadták a FÁK alapszabályát. Az egyezményt, a jegyzőkönyvet és az alapszabályt is ratifikáló államok számítanak FÁK-tagországoknak: Türkmenisztán nem írta alá az alapszabályt, de megfigyelő államként jelen van a szövetségben; Grúzia pedig 2008-ban az Oroszországgal folytatott háború miatt kezdeményezte a kilépését, amit 2009-ben hivatalosan is megtett. Nem írta alá az alapszabályt Ukrajna sem, de alapító tagállam volt 2018 májusáig, amikor Grúziához hasonlóan a háború miatt Petro Porosenko ukrán elnök hivatalosan visszavonta Ukrajna tagságát a FÁK-ból.[341] Ezt a szövetség azóta sem vette tudomásul.[342]

Érdekesség, hogy az Egyesült Államok csak 1991. december 25-én ismerte el Ukrajna függetlenségét, megvárta nemcsak a függetlenség parlament általi kinyilvánítását, majd az arról szóló népszavazást, hanem a Szovjetunió felbomlását kimondó belovezsai egyezményt, illetve Mihail Gorbacsov bő két héttel későbbi lemondását is az államelnöki posztról.

Az 1991. december 1-jei népszavazással egyidejűleg választotta meg Ukrajna első elnökét, Leonyid Kravcsukot, aki addig a parlament elnöke volt, és ebben a minőségében már addig is vezette a köztársaságot 1990. július 23. és 1991. december 5. között. A belpolitikában véres konfliktusok nélkül zajlott le az átmenet az adminisztratív tervgazdálkodásból a nyílt demokratikus társadalomba. Kravcsuk külpolitikájának két legfontosabb eredménye az alapszerződések megköté-

[339] Parfitt, Tom: Document proclaiming death of Soviet Union missing. *The Telegraph,* 07.02.2013. https://tinyurl.com/5f8ycp6j

[340] Baltic Assembly. https://baltasam.org/

[341] Encyclopaedia Britannica: Commonwealth of Independent States. https://tinyurl.com/23c8jm4p

[342] Ozat, Meray: The Beginning of an end to the CIS? *Caspian Policy Center,* 30.10.2023. https://tinyurl.com/5n7j7k2f

sének elindítása és az atomfegyverekről való lemondás volt. 1996-ra Ukrajna a világ első országa lett, amely kilépett az atomhatalmak sorából. Kijevet később Belarusz és Kazahsztán követte.[343]

Ukrajna és az Oroszországi Föderáció 1993. szeptember 3-án a kormány rezidenciáján, a jaltai Maszandra-palotában aláírta a Maszandra-megállapodásokat (Massandra accords). Ez több egyezményt is tartalmaz: jegyzőkönyv a Fekete-tengeri Flottával kapcsolatos kérdések rendezéséről; az Ukrajna területén található stratégiai nukleáris erők nukleáris fegyverei felhasználásának alapelveiről; a nukleáris robbanófejek hasznosításáról; a területükön található stratégiai nukleáris erők stratégiai rakétarendszerek felügyeletének végrehajtásáról. 1992-ben Ukrajna ratifikálta az atomfegyverek korlátozásáról szóló Start-1 Egyezményt (Strategic Arms Reduction Treaty I), és aláírta az annak értelmében a szovjet utódállamokat független államokként elismerő Lisszaboni Jegyzőkönyvet (Lisbon Protocol), amely kötelezte ezeket az államokat az 1968-as Atomsorompó-egyezményhez (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT) való csatlakozásra. 1994-ben Ukrajna törvényt fogadott el az Atomsorompó-egyezményhez való csatlakozásról,[344] amelyben kikötötte, hogy az csak nemzetközi jogi dokumentumban vállalt biztonsági garanciák megléte esetén lép hatályba (6. pont).

Ezeket a garanciákat tartalmazta a még ugyanebben az évben az EBESZ budapesti konferenciáján megszülető Budapesti Memorandum (Memorandum biztonsági vállalásokról Ukrajna Atomsorompó-egyezményhez való csatlakozása kapcsán),[345] amely Ukrajna függetlenségének és szuverenitásának, valamint a meglévő határainak tiszteletben tartására is garanciát vállalt, és amelyet három nukleáris hatalom, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Oroszország írt alá.

2014 elején a Krím Oroszország általi megszállásakor Oroszország elnöke arra hivatkozott, hogy a forradalommal egy új állam jött lét-

[343] Fedinec et al., *Ukrajna története,* 2021, i. m., 418; USA–UA: Секретні файли Білого дому. Документальна стрічка спеціальної кореспондентки ТСН Ольги Кошеленко. https://tinyurl.com/ymuakxj4

[344] Закон України „Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року” № 248/94-ВР від 16.11.1994. https://t.ly/Fbl1H

[345] The text of the Memorandum on Security Assurances, known as the Budapest Memorandum, in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed Dec. 5, 1994. Harvard Kennedy School Policy Memo Resource. https://t.ly/XCY47

re, amellyel országa nem írt alá semmilyen kötelező dokumentumot.[346] Szergej Lavrov külügyminiszter 2016-ban azzal próbálta kimagyarázni a nemzetközi jog egyértelmű megsértését, hogy Oroszország a Budapesti Memorandumban azt az egyetlen kötelezettséget vállalta, hogy atomfegyverekkel nem támadja meg Ukrajnát.[347] Az Ukrajna elleni invázió 2022-es elindítása után azonban többször fenyegetett ezzel (az atomfegyverek bevetésével) is Dmitrij Medvegyev, az Oroszországi Föderáció Nemzetbiztonsági Tanácsának alelnöke.[348] A nemzetközi közösség Ukrajnához hasonlóan a Budapesti Memorandumban Ukrajna szuverenitására és területi integritására vonatkozó kötelezettség megsértésére hivatkozott, de cselekvés ebből nem következett, inkább csak elméleti viták születtek arról, hogy a Budapesti Memorandum nemzetközi szerződésnek minősül-e egyáltalán. Így az Ukrajnának adott garanciák sorsa elsősorban arra szolgált példaként, hogyan lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi szerződéseket.

A hidegháborút mint a globális konfliktusok egyik formáját felváltja a hibrid háború. A fogalomnak több definíciója létezik, lényege az, hogy az ilyen háborút folytató állam alkut köt nem állami végrehajtókkal – fegyveresekkel, a helyi lakosság csoportjaival, szervezetekkel, melyekkel a formális kapcsolattartás teljességgel lehetetlen –, és ezek olyasmiket tehetnek meg, amiket maga az állam nem. A kifejezést Ukrajnára Frank van Kappen holland politikus, nyugalmazott tábornok alkalmazta először 2014 áprilisában. A korábban Csecsenföldde, Irakkal és Libanonnal kapcsolatban használt fogalom Ukrajna esetében a korábbiaknál szélesebb jelentéssel telítődött. Oroszország 2022-ig nyíltan fel nem vállalt ukrajnai hibrid hadviselése nem kizárólag a harctérre vagy a műveleti színtérre korlátozódott, hanem magában foglalta a politikai döntéshozatal legmagasabb szintjeinek befolyásolását is.[349]

Akár jogi kötelezettségeket határoz meg a Budapesti Memorandum, akár nem, azok a nehézségek, amelyekkel Ukrajna 2014 elejétől szembesült, megkérdőjelezhetővé tették a jövőbeni biztonsági bizto-

[346] Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине, 04.03.2014. https://t.ly/5PNm4

[347] Лавров: угроз применения ядерного оружия против Украины не звучало. *ТАСС,* 26.01.2016. https://tass.ru/politika/2614829

[348] Goncharenko, Roman: Would Russia really attack Ukraine with nuclear weapons? *Deutsche Welle,* 22.05.2024. https://t.ly/D_D8L

[349] Rácz, András: Russia's Hybrid War in Ukraine Breaking the Enemy's Ability to Resist. *FIIA Report,* (2015) 43. 41–43.

sítékok hitelességét is.[350] Ahogy Timothy Snyder fogalmazott: „[a]z orosz invázió és a Krím annektálása, majd a fegyveres szeparatizmus támogatása Doneckben és Luhanszkban véget vetett az európai és atlanti történelem egy hosszú pillanatának, amelyben egy bizonyos rendet tartósnak, a szuverenitást pedig magától értetődőnek hitték. […] Már nem egy adott országon belüli forradalomról volt szó, hanem a nemzetközi rend természetéről."[351]

A Krím Oroszország általi jogellenes annektálása és a kelet-ukrajnai agresszió 2014-es kezdete óta a NATO felfüggesztett Oroszországgal minden gyakorlati polgári és katonai együttműködést, ugyanakkor a politikai és katonai kommunikáció csatornáit nyitva tartották 2022 februárjáig, amikor a politikai párbeszédet teljes mértékben felfüggesztették, fenntartva Moszkvával a kommunikációs csatornákat a kockázatok csökkentése és az eszkaláció megelőzése érdekében.[352] Rob Bauer admirális, a NATO Katonai Bizottságának elnöke úgy fogalmazott 2024-ben, hogy 2014 volt az a pillanat, amikortól az orosz nagykövet és katonai képviselő nem léphetett be a NATO főhadiszállására. „Oroszország viselkedése volt az, nem pedig a NATO magatartása – 2008-tól kezdve Grúziában, 2014-től, amikor a Krímet annektálták, és megtámadták Luhanszk és Doneck régióit –, ami megváltoztatta ezt a kapcsolatot. És még inkább a 2022-es teljes körű invázió után."[353]

A NÉPSZAVAZÁSOK

A Szovjetunióban 1990 előtt ismeretlen fogalom volt a népszavazás vagy referendum. A Szovjetunióból való kiválás jogát az egyes tagköztársaságok esetében mindhárom szovjet alkotmány tartalmazta, de nem létezett a mikéntre vonatkozó eljárásrend. Moszkvában 1990. április 3-án fogadták el „A szövetségi köztársaságok Szovjetunióból való kiválásával kapcsolatos kérdések rendezésének módjáról" szóló

[350] Grant, Thomas D.: The Budapest Memorandum and Beyond: Have the Western Parties Breached a Legal Obligation? *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law,* 18.02.2015. https://t.ly/G5cWy

[351] Snyder, Timothy: Integration and Disintegration: Europe, Ukraine, and the World. *Slavic Review,* 74 (2015) 4. 695–707. 695.

[352] NATO: Relations with Russia, 05.08.2024. https://t.ly/nAFHL

[353] Черновол, Катерина: Відносини між НАТО та РФ зупинилися ще в 2014 році, – адмірал Роб Бауер. *UNIAN,* 15.09.2024. https://t.ly/Abxro

törvényt,[354] amely szerint a kiválásról népszavazáson (referendumon) kell dönteni, és a népszavazást legkorábban hat hónappal azután kell megtartani, hogy a tagköztársaság Szovjetunióból való kiválásának kérdése felmerült. Azokban a tagköztársaságokban, amelyekben autonóm köztársaságok, autonóm területek és autonóm járások vannak, a népszavazást minden ilyen közigazgatási egység esetében külön-külön kell megtartani. A törvény által előírt egyéb eljárási korlátozások és az öt évig terjedő átmeneti időszak megállapítása gyakorlatilag lehetetlenné tette a szövetségi köztársaságok számára a Szovjetunióból való kiválást.

A következő, 1990. december 27-i törvény „A népszavazásról (referendumról a Szovjetunióban)"[355] szerint a Szovjetunióban a nép gyakorolja az államhatalmat, közvetve a népképviselők által, illetve közvetlenül népszavazás útján. A törvény alapján népszavazást lehet tartani a Szovjetunió egyes törvényeiről és az államélet legfontosabb kérdéseiről.

Az első ukrajnai törvényt, amely az országos és a helyi referendumok megtartását szabályozta, 1991 nyarán fogadták el,[356] az Alkotmányban (1996) a „Választások. Referendum" című III. fejezet szabályozta (69–74. cikkek).

A Szovjetunióban az első és egyetlen összszövetségi referendumra 1991. március 17-én került sor. Ukrajna ugyanezen a napon részt vett ezen az összszövetségi népszavazáson, illetve országos, tehát csak a tagköztársaságot érintő népszavazást is tartottak. A független Ukrajnában pedig egy sikeres országos népszavazásra került sor 1991. december 1-jén az ország függetlenségéről, amely után elkezdődött az ország nemzetközi elismerése, és volt néhány elvetélt kezdeményezés, amelyekről az alkotmányozással összefüggésben ejtek majd szót.

A megszámlálható országos referendumokkal szemben szinte megszámlálhatatlan mennyiségben került sor Ukrajnában helyi népszavazásokra. Több mint százötven ilyen kezdeményezés ismert, és ezeknek

[354] Закон СССР от 3 апреля 1990 г. № 1409-1 „О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР". *Ведомости СНД и ВС СССР,* 1990, № 15, Ст. 252.

[355] Закон СССР от 27 декабря 1990 г. № 1869-1 „О всенародном голосовании (референдуме СССР)". *Ведомости СНД и ВС СССР,* 1991, № 1, Ст. 10.

[356] Закон України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми" № 1286-XII від 03.07.1991. https://tinyurl.com/47vz4p78

legalább 80%-át meg is tartották, zömében az 1990-es évek során.[357] E helyi népszavazások közül az 1991. január 20-i krími népszavazás a legismertebb, ennek nyomán nyert a félsziget autonóm státuszt Ukrajnán belül, amit megerősített az ország később elfogadott új Alkotmánya (1996) is, illetve a Krímnek magának is született alkotmánya (a szeparatista alkotmány 1992-ben és a hivatalos 1998-ban).

A köztudatban leginkább benne lévő 1991-es – a Szovjetunió felbomlásának évében megtartott – népszavazások olyan összetett rendszert alkotnak, hogy érdemes táblázatba foglalni, mielőtt röviden áttekintjük ezeket.

Népszavazások a Szovjetunióban és annak egyes részein 1991-ben

Helyszín	*Szint*	*Dátum*	*Tárgy*
Szovjetunió (Belarusz, Ukrajna, Oroszország, Azerbajdzsán és a közép-ázsiai államok)	össz-szövetségi	március 17.	a Szovjetunió fennmaradásáról
Oroszország	országos	március 17.	az államelnöki poszt bevezetéséről
Ukrajna	regionális	január 20.	a Krím-félsziget autonómiájáról
	regionális	február 16.	három nyugati megyében az ország függetlenségéről
	országos	március 17.	a Szovjetunió államformájáról
	országos	december 1.	az ország függetlenségéről
	regionális		Kárpátalján a megye státuszáról
	regionális		a Beregszászi járásban a járás státuszáról
	regionális		a Bolgrádi járás (Odesza megye) státuszáról

Összszövetségi szint

Az első alkalom, amikor a Szovjetunió népe népszavazáson vett részt, egyben az utolsónak is bizonyult. 1991. március 17-én arra kérték a választókat, hogy döntsenek országuk jövőjéről, egy „megújult” Szov-

[357] Погорілко, Віктор – Федоренко, Владислав: *Референдуми в Україні: історія та сучасність.* Київ, Ін-т держави і права НАН України, 2000.

jetunió formájáról. Néhány szovjet köztársaság visszautasította a részvételt, mások pedig további kérdéseket tettek fel.[358]

A Szovjetunió megújításának tervét egy összuniós népszavazás által az 1990. március 15-én államelnökké választott Mihail Gorbacsov javasolta. Az új szövetségi szerződéstervezetet december 3-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa támogatta, és azt megvitatásra a Szovjetunió Népképviselőinek Kongresszusa elé terjesztette. Mivel egyetlen köztársasági parlament sem mutatott érdeklődést a tervezet iránt, Gorbacsov úgy döntött, hogy megkerüli a szuverén köztársaságokat, és közvetlenül a polgárokhoz fordul. Ekkora már az összes tagköztársaság elfogadta a maga szuverenitási nyilatkozatát – közülük elsőként Észtország még 1988-ban, ekkor még javaslatot téve egy szövetségi szerződés kidolgozására –, 1990. június 12-én a jelcini Oroszország, július 16-án Ukrajna és utolsóként december 15-én Kirgizisztán. Ezt a folyamatot nevezik metaforikusan „szuverenitási felvonulásnak" („Парад суверенитетов", „parade of sovereignties"),[359] amikor is a hatalom egyre inkább a köztársasági központok felé tolódott. A három balti köztársaság, 1990. március 11-én Litvánia, május 4-én Lettország, május 8-án pedig Észtország azt a szándékát is kinyilvánította, hogy kilép a Szovjetunióból. Gorbacsov a népszavazást 1990. december 24-én, a Szovjetunió népképviselőinek IV. kongresszusán jelentette be.

Az 1991. március 17-i népszavazást összszövetségi státusza ellenére csak kilenc köztársaságban tartották meg, nem vett részt benne a három balti állam, Moldova, Grúzia és Örményország sem. A következő kérdésre kellett az állampolgároknak válaszolniuk: „Szükségesnek tartja-e a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének mint az egyenjogú szuverén köztársaságok olyan megújított föderációjának a fenntartását, amelyben nemzetiségre való tekintet nélkül teljes mértékben garantálják az emberek jogait és szabadságjogait?"

Ukrajnán belül a krími vezetés eleinte ellenezte az országos népszavazást, arra hivatkozva, hogy a Krím már 1991. január 20-án megtartotta saját népszavazását: a résztvevők 76,7%-a a félsziget autonómiája mellett tette le a voksát, miközben a krími tatárok bojkottálták a népszavazást. 1991. február 12-én az ukrán parlament elfogadta a Krími Autonóm Szovjet Szocialista Szovjet Köztársaság visszaállítá-

[358] Hill, Ronald J. – White, Stephen: Referendums in Russia, the Former Soviet Union and Eastern Europe. In: Qvortrup, Matt (eds.): *Referendums Around the World.* London, Palgrave Macmillan, 2014. 17.

[359] Кульчицький, Станіслав: Передумови, перебіг і підсумки „параду суверенітетів". *Український історичний журнал,* 2018 (5). 163–191.

sáról szóló törvényt,[360] és a Krím így végül mégis részt vett a március 17-i országos népszavazáson. Az ukrajnai eredmények: 83,5%-os részvétel mellett 22,1 millió szavazópolgár (70,2%) igennel, 8,8 millióan (28,0%) nemmel szavazott (a többi érvénytelen szavazat volt).

Már a népszavazás utáni hónapokban, annak eredményeire alapozva Mihail Gorbacsov és a szovjet köztársaságok képviselői között több találkozóra is sor került a Moszkva melletti Novo-Ogarjovóban található elnöki rezidencián egy új szövetségi szerződés létrehozása érdekében, ami Gorbacsov kísérlete volt a belpolitikai helyzet megoldására.

Ebben a kontextusban Borisz Jelcin számára az ukrán szuverenitási nyilatkozat még rendkívül előnyös volt, mivel aláásta Gorbacsov politikai befolyását és a későbbi „Novo-Ogarjovó-i folyamatot", amelynek célja a Szovjetunió megőrzése volt. Amikor azonban Ukrajna közvetlenül az 1991. augusztusi puccs után, augusztus 24-én immár elfogadta a függetlenségi nyilatkozatot, Jelcin reakciója teljesen más volt. Közvetlenül a puccs után küldöttséget menesztett Kijevbe, hogy meggyőzze Leonyid Kravcsukot, a parlament elnökét, hogy törölje el a nyilatkozatot. Eközben Jelcin szóvivője, Pavel Voscsanov olyan nyilatkozatot tett, hogy ha Ukrajna folytatja a függetlenség felé vezető útját, Oroszország fenntartja magának a jogot, hogy igényt tartson bizonyos ukrán területekre. Ez azt bizonyította, hogy Jelcin nem akarta a Szovjetunió összeomlását – sokkal inkább az volt a célja, hogy a Szovjetunió vezető politikusa legyen, és így Ukrajna függetlenségének kikiáltása nem felelt meg az elvárásainak.[361]

Amint Szerhij Plohij megjegyezte, Ukrajna nélkül Jelcin esélytelen lett volna arra, hogy a Szovjetunió következő elnöke legyen.[362] Egy Ukrajna nélküli új szövetségi államban bármelyik muszlim politikus (a legesélyesebb jelöltek akkoriban Nurszultan Nazarbajev, a Kazah SZSZK elnöke és Mentimer Sajmijev, Tatárföld elnöke voltak) könnyen megelőzhette volna őt egy hipotetikus elnökválasztáson, mivel a nem szláv választók alkották a többséget. Bár Jelcin pragmatikus okokból elismerte az ukrán függetlenséget, mind a háttérben, mind nyilvá-

[360] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки" № 712-XII від 12.02.1991. https://tinyurl.com/3ek9zn4w

[361] Gretskiy, Igor: Lukyanov Doctrine: Conceptual Origins of Russia v Doctrine: Conceptual Origins of Russia's Hybrid Foreign Policy – The Case of Ukraine. *Saint Louis University Law Journal,* 64 (2019) 1. 13.

[362] Plokhy, *The Last Empire,* 2015, i. m., 359.

nosan Oroszország olyan politikát folytatott, mellyel ezt folyamatosan megkérdőjelezte. Az 1991. októberi New York-i tárgyalások során Andrej Kozirjev orosz külügyminiszter azt mondta Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszternek, hogy a többmilliós kelet-ukrajnai városok egyike – feltehetően Doneckre gondolt – mindig is orosz volt és marad. Továbbá 1992 januárjában az orosz Legfelsőbb Tanács elfogadott egy határozatot, amely megkérdőjelezte a Krím-félsziget Ukrajnának való 1954-es átadásának jogszerűségét.[363] Oroszországban a mérsékelt konzervatívok legfeljebb retorikai elemnek használták az ukránellenességet, a neokommunisták és a nacionalisták viszont határozottan ellenezték Ukrajna függetlenségét, szerintük a Szovjetunió „törvénytelen" felbomlása végzetes csapást jelentett a szláv népek egységére, amely mind az Orosz Birodalom, mind a Szovjetunió idején fennállt.[364]

Köztársasági szint

A Szovjetunióban az üzletek polcai tele voltak ugyan, de a legalapvetőbb termékeken kívül szinte minden exkluzívnak számított, így nem is lehetett kapni, csak például a külföldieknek fenntartott boltokban a nagyvárosokban. Az egyszerű ember nem is nagyon tudhatta, mi az, ami hiányzik. Egy Magyarországról magánszemély által behozott Trapper farmerért a feketekereskedelemben egy egész havi fizetést adtak. Nagyon emlékezetes volt a magyar gyártmányú farmer merev, vastag és nehéz anyaga.

Ehhez képest a szovjet kormány 1991. január 1-jével megemelte a nagykereskedelmi és beszerzési árakat, miközben a kiskereskedelmi árakat változatlanul hagyta. A tele raktárakat és az üres boltokat a központi híradóban is bemutatták. Ez az áruhiány dühítette fel a bányászokat is, amikor sztrájkba léptek.

Ukrajnában ez volt az első év, amikor nem előíró, hanem indikatív (ajánlott) jellegű gazdasági tervet fogadtak el, de a lakossági tiltakozásoktól tartva nem erőltették a piaci árak bevezetését, nem vállalták be a lengyel sokkterápiát, ami leginkább a szegényebbeket sújtotta.

Ehelyett bevezették a pénzhelyettesítő kuponokat, amiket havonta adtak ki korlátozott mennyiségben a fizetéssel együtt – mindenki csak annyit költhetett el a „valódi" pénzből, amennyire volt kuponfedezete.

[363] Gretskiy, Lukyanov Doctrine, 2019, i. m., 16.
[364] Gretskiy, Lukyanov Doctrine, 2019, i. m., 17.

Ha csak a belső viszonyokat nézzük, újabb figyelmeztetést jelentettek a Szovjetunió különböző részeiben időről időre fellángoló etnikai konfliktusok. A sztálini nemzetiségi politikára támaszkodva a Szovjetunión belül az egyes tagköztársaságok között olyan mesterséges határokat húztak, amelyek szándékosan elválasztottak etnikai csoportokat, illetve helyeztek különböző csoportokat közös határok közé. Egyes esetekben egész népcsoportokat erőszakkal Szibériába vagy Közép-Ázsiába telepítettek át, ahonnan csak Sztálin halála után vagy még később térhettek haza. A gorbacsovi refomokkal ezek felett megszűnt a feszültségek kontrollálhatósága. A Hegyi-Karabah körüli konfliktus volt az első, a leghosszabb és a legvéresebb az etnikai/szeparatista konfliktusok közül, de követte Fergana, Szumgajit, Baku, Tbiliszi, Vilnius is.

Akár figyelemelterelésnek is lehetett értékelni, hogy Moszkvában 1991. január 16-án határozatot hoztak arról, hogy népszavazást tartanak a „megújult föderáció" megőrzéséről, amire március 17-én került volna sor, és amiről fent írtam. Az szinte természetes volt, hogy a balti államok azonnal bejelentették, hogy nem vesznek részt rajta, viszont meglepetést okozott, hogy Örményország, Grúzia és Moldova is távolmaradt.[365]

Ukrajna még nem állt készen egy ilyen radikális lépésre. Általánosságban elmondható, hogy ekkor a parlamenti többséget képező „239-ek Csoport" tagjai bár támogatták az 1990. július 16-i szuverenitási nyilatkozatot, a legtöbb kérdésben következetesen konzervatív álláspontot képviseltek, ellenezték a közélet dekommunizálására irányuló kísérleteket, és egy új szövetségi szerződés aláírásának szükségességét szorgalmazták. 1991 elejére jelentős nézeteltérések alakultak ki a képviselőcsoporton belül, a kommunista párt ortodox vezetése szigorúan tartotta magát a párt konzervatív erőinek álláspontjához, amely elutasította a Szovjetunió megreformálására irányuló törekvéseket, míg az úgynevezett szuverén kommunisták Leonyid Kravcsuk, a parlament elnöke vezetésével Ukrajna köztársasági szuverenitásának jelentős kiterjesztésére törekedtek anélkül, hogy nyíltan kinyilvánították volna a függetlenséget. A szuverén kommunisták és a „Népi Tanács" csoport többségének közös álláspontja eredményeként Kravcsuknak sikerült elérnie, hogy 1991. február 27-én a kijevi parlament többségi szavazással úgy döntött, hogy csatlakozik a moszkvai népszavazáshoz, de egyúttal megtart egy „ukrán szavazást" a következő kérdéssel: „Egyet-

[365] Сорока, Михайло: Березень 1991-го. Московський референдум з українським підтекстом. *Укрінформ,* 25.03.2021. https://tinyurl.com/mrx2trb4

ért-e Ön azzal, hogy Ukrajna az Ukrajna állami szuverenitásáról szóló nyilatkozat alapján a Szovjet Szuverén Államok Szövetségének része legyen?"

A számítás az volt, hogy az erre a kérdésre igennel válaszolók száma nagyobb lesz, mint a Szovjetunió megőrzését támogatóké. A szavazáson részt vevők 80,2%-a (25,2 millió fő), míg a szövetségi állam (a Szovjetunió) megőrzése melletti összszövetségi szavazás keretében a köztársaságban 70,2% (22,1 millió fő) voksolt igennel – meglehetősen magas, az összes választópolgár 83,5%-a részvételével. Az összszövetségi referendum kérdésében a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége szerepelt, az ukrajnaiban pedig a Szovjet Szuverén Államok Szövetsége, ami két különböző államformát jelentett. A köztársasági referendumon így az igennel szavazók a Szovjetunió de facto független államok konföderációjává alakítására szavazott.[366]

A regionális népszavazásokhoz tartozik, mégis itt említjük meg, mivel az ország sorsát érintő kérdést tett fel, az 1991. február 16-án megtartott galíciai referendumot. A galíciai referendum csak Lemberg, Ivano-Frankivszk és Ternopil megyéket érintette, a három regionális tanács, összefoglaló nevén a Galíciai Tanács döntése alapján, amivel külön szavazásra bocsátotta Ukrajna függetlenségének kérdését: „Akarják-e, hogy Ukrajna független állammá váljon, amely önállóan oldja meg a bel- és külpolitikai kérdéseket, egyenlő jogokat biztosít az állampolgároknak nemzetiségtől és vallástól függetlenül?" Az ellenzéki politikai erők, köztük a Ruh amellett agitáltak, hogy a közelgő tavaszi összszövetségi referendumon nemmel, a köztársaságin pedig igennel szavazzanak a polgárok, az Ukrán Köztársasági Párt és a Ruh Lemberg megyei szervezete viszont mindkét esetben a „nem" válaszra, az úgynevezett „galíciai referendumon" pedig határozott „igen"-re szólított fel. Nem okozott meglepetést a regionális (helyi) népszavazáson a kérdés elsöprő támogatása. Érdekesség, hogy az 1991. december 1-jei országos népszavazáson Ukrajna állami függetlenségéről a Galíciai Tanács megyéi nélkül 89,3% szavazott a függetlenségre, ami eloszlatja a kétséget, hogy másutt esetleg nem akarták az emberek a

[366] Стріха, Максим: Група 239. In: *Енциклопедія Сучасної України.* Київ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. https://esu.com.ua/article-32096

függetlenséget.[367] Egyidejűleg volt a december 1-jei népszavazás rendszerváltás és államalapítás is.[368]

Az 1991. augusztus 24-én elfogadott függetlenségi nyilatkozatot kihirdető parlamenti határozat azt is lefektette, hogy a függetlenségről országos népszavazást kell tartani. A december 1-jei népszavazás előtt, október 23-án a Szovjetunió elnöke és nyolc tagköztársaság vezetője, köztük az orosz Jelcin, a belarusz Suskevics és a kazah Nazarbajev fordult az ukrán parlamenthez, és felszólították Ukrajnát, hogy csatlakozzon az új szövetségi szerződéshez, mert az új szövetségi állam Ukrajna nélkül elképzelhetetlen. Ukrajna kitartott amellett, hogy a népszavazásig nem ír alá semmilyen szerződést. Gorbacsov a népszavazás előtt telefonon beszélt George Bush amerikai elnökkel, és kijelentette, hogy Ukrajna függetlenségének kinyilvánítása nem jelent egyet a Szovjetunióból való kilépéssel, és Ukrajna alá fogja írni az új szövetségi szerződést. Ugyanezt megismételte Helmut Kohl német kancellárnak már a népszavazás után, december 3-án.[369]

December 1-jén a szavazóknak azt a kérdést tették fel, hogy „Támogatja-e Ukrajna függetlenségi nyilatkozatáról szóló törvényt?" A népszavazáson 31 891 742 regisztrált választópolgár (vagyis a választópolgárok 84,18%-a) vett részt, és közülük 28 804 071-en (vagyis 92,3%) szavaztak igennel. Minden megyében többségben voltak az igen szavazatok, még a Krímben is 54%-os többséggel támogatták a függetlenséget.[370] 2024-ben az Ilko Kucseriv Demokratikus Kezdeményezések Alapítvány és a Razumkov Központ szociológiai felméréssel járt utána, hogyan szavaznának aktuálisan az ukrajnai lakosok az ország függetlenségéről. Kiderült, hogy 85% szavazna Ukrajna függetlenségére: mind a fiatalok (85%), mind a legidősebb, 60 éves és idősebb generáció (83%), valamint a városok (86%) és a vidéki területek (84,5%) lakói is. A nyugati országrészben a legmagasabb a támogatottság (93%), de a központban (87%), keleten (78%) és délen (72%) is ugyanígy szavaznának. A függetlenség támogatottsága az eltelt bő

[367] Рест, Остап: Галицька репетиція української незалежності. *Zbruc.eu,* 17.03.2021. https://zbruc.eu/node/103997

[368] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 90.

[369] Кравчук, Леонід: *Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми.* Київ, Століття, 2002. 110–111.

[370] Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds.): *Elections in Europe: A data handbook.* Baden-Baden, Nomos, 2010. 1985.

három évtizedben tehát mit sem változott, és a legmagasabb értékét 2022-ben mutatta 87,5%-kal.[371]

A függetlenségi népszavazással egyidejűleg Kravcsukot – aki a választásokon az öt „d" jelszavával indult (ukránul mindegyik szó ezzel a betűvel kezdődik): „Államiság. Demokrácia. Jólét. Szellemiség. Bizalom." („Державність. Демократія. Достаток. Духовність. Довіра.") – 61,59%-kal választották meg államfőnek. Kravcsuk december 12-én átvette az Ukrajna területén állomásozó katonai egységek feletti főparancsnokságot, ami ekkor még csak szimbolikus lépésnek volt tekinthető, a hadsereg tényleges ukránosítása csak 1992 elején kezdődött meg, amikor az állomány tagjainak dönteniük kellett a hűségesküről. A hadsereg esküt le nem tévő része ezután fokozatosan távozott Ukrajnából.[372]

Kravcsuk 2014-ben az *RFE/RL* ukrán szolgálatának azt mondta, hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök szovjet hírszerzői múltja hatással van az Oroszország szomszédjaival kapcsolatos politikájára, a Kreml filozófiája a tágabb „orosz világról" az „agresszióra és a szomszédok érdekeinek semmibevételére" összpontosít.[373] Az ekkor már idős Kravcsuk ismét beállt a politikai arénába, 2020-ban, 86 évesen lett az elnöki megbízott a minszki megállapodások keretében a kelet-ukrajnai konfliktus rendezésével foglalkozó háromoldalú kapcsolattartó csoportban. 2016 novemberében Washingtonban tartott beszédében úgy fogalmazott, hogy szerinte Ukrajna egyetlen lehetősége a donbászi konfliktus lezárására a tárgyalásos út. „Más kilátások nem léteznek […] Biztos vagyok benne, hogy Ukrajnának nincs más útja, mint a béke."[374]

[371] День Незалежності України: цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни. Загальнонаціональне опитування Фонду „Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 серпня 2024 року. 22.08.2024. https://t.ly/U9zTT

[372] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 219.

[373] Kravchuk On Putin's 'Philosophy Of Aggression'. *Radio Free Europe/Radio Liberty,* 03.07.2014. https://t.ly/x4Jcv

[374] First Ukrainian President Says Sanctions Not Enough, Must Negotiate For Peace. *Radio Free Europe/Radio Liberty,* 19.11.2016. https://t.ly/4rmCe

Regionális szint

Kárpátalja

Az 1991. december 1-jei országos népszavazás mellett ugyanezen a napon Kárpátalján referendum keretében kellett a megye státuszáról és a Beregszászi járásban pedig a járás státuszáról is véleményt nyilvánítani.[375]

A Megyei Tanács a népszavazást meglehetősen szokatlan körülmények között írta ki. A testület korábban napirendre vette a megye autonómiájáról szóló népszavazás ügyét, melynek civil hátteret a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség kezdeményezésére létrehozott Kárpátaljai Nemzetiségek Demokratikus Ligája biztosított, amely egyesítette a megye nemzetiségi szervezeteit. Az ukrán nemzeti érzelmű oldal a lépést a független Ukrajna elleni merényletnek tekintette, és minden lehetséges eszközzel (ülősztrájk, éhségsztrájk, a megyei tanács épületének blokádja, diáktüntetés stb.) igyekezett megakadályozni a referendumot.

A Megyei Tanács október 31-én végül mégis kiírta a népszavazást december 1-jére. Az ukrán parlament november 6-án határozatban fordult a Kárpátaljai Megyei Tanácshoz, hogy vonja vissza október 31-i döntését.[376] A megyébe látogató Leonyid Kravcsuk (a parlament elnöke, a független Ukrajna államfőjelöltje) nyomatékos kérésére végül a referendum tárgyát változtatták meg: eredetileg a Kárpátaljai Autonóm Területről szólt volna a szavazás, ehelyett a megnevezést Kárpátaljai Speciális Önkormányzati Közigazgatási Területre változtatták.[377] A megyei referendum kérdésére – „Szeretné-e, hogy Kárpátalja Ukrajna Alkotmányába foglalt speciális önkormányzati státuszt kapjon, a független Ukrajna szerves részeként, ugyanakkor ne legyen hozzácsatolható semmilyen más közigazgatási egységhez?" – a kárpátaljaiak 78%-a igennel válaszolt: a legtöbben, 89% az alföldi, magyar többségű Beregszászi járásban, a legkevesebben, 54% a hegyvidéki Rahói járásban.[378]

[375] Osztapec, Jurij: Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009). In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2010. 378–380.

[376] Ходаківський, Михайло: Автономія Закарпаття в контексті грудневого референдуму 1991 року. *Правова держава,* 22 (2011). 135.

[377] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 193.

[378] Osztapec, Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009), 2010, i. m., 379.

A szakértői vélemények arról, hogy „mi történt” az 1991-es helyi (megyei) referendum kapcsán, három fő pontban összegezhetők: a népszavazásra feltett kérdésben nem szerepelt az „autonómia” kifejezés; a helyi népszavazásról szóló akkor hatályos törvény nem tette lehetővé, hogy helyi népszavazásra tegyenek fel autonómiával kapcsolatos kérdést, bármely közigazgatási berendezkedéssel kapcsolatos kérdés csak országos népszavazás keretében lett volna vizsgálható.[379] Ily módon a helyi népszavazással csak megerősítették Kárpátalja státuszát, hogy önálló megye Ukrajnán belül nem vonható össze más közigazgatási egységekkel.[380]

A referendum eredményét hivatalosan is közzétették, és a Megyei Tanács megtette a szükséges törvényalkotási kezdeményezést: 1992. március 6-án kérte Ukrajna Legfelsőbb Tanácsát, hogy fogadja el a Kárpátalja speciális önkormányzati státuszáról szóló törvényt, és ismerje el önálló nemzetiségnek a ruszinokat. 1992. április 28-án pedig a Beregszászi Járási Tanács megszavazta a magyar autonóm körzet megalakításáról szóló törvénytervezetet, valamint felszólította a Megyei Tanácsot és Ukrajna parlamentjét annak támogatására.

Azonban sem a Kárpátaljai Megyei Tanács, sem a Beregszászi Járási Tanács kezdeményezése nem talált támogatásra Kijevben. Az államfő csak egy olyan rendeletet adott ki, mely szerint a megyében szabad gazdasági övezeteket kell létrehozni.[381] A rendelet folyományaként az ezredfordulón létrejött a kárpátaljai szabad gazdasági övezet, valamint a kárpátaljai különleges befektetési övezet. A szabad gazdasági övezetről szóló, 2001-es törvény azonban megtévesztő elnevezésével ellentétben nem egész Kárpátalját foglalta magában, hanem mindössze 737,9 hektár területre állapított meg különleges vám- és adószabályokat, valamint a gazdasági tevékenység egyéb rendjét. Ebből a fajta kedvezményből is visszavett az a 2005-ös kormányrendelet, amellyel megszüntették a különleges gazdasági övezetek területén nyújtott befektetői kedvezményeket.[382] Ukrajnában a szabad gazdasági övezetek (11) és a kiemelt fejlesztési területek (több mint 70) virágzásának időszaka a 2000-es évek első felére esett, az említett rendelet ezeknek a gazdasági régióknak a legfőbb vonzerejét – a kedvezményes adózás

[379] Ходаківський, Автономія Закарпаття, 2011, i. m., 136.

[380] Ходаківський, Автономія Закарпаття, 2011, i. m., 137.

[381] Osztapec, Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009), 2010, i. m., 380.

[382] Lengyel, Mihajlo – Zsulkanics, Nelja: Társadalmi-gazdasági helyzet. In: Fedinec – Vehes (szerk.), *Kárpátalja 1919–2009,* 2010, i. m., 399.

lehetőségét – szüntette meg, elsősorban az átláthatatlanságra és az adózási visszaélésekre hivatkozva.[383]

Nem lett sikeres projekt a Kárpátalja területét érintő, „Közép-Európa keleti felén”[384] az 1990-es években keletkezett eurorégiók egyike, az 1993-ban létrehozott Kárpátok Eurorégió sem. Anyagi erőforrások szűkében a működés alapfeltétele a Nyugattal való kapcsolatrendszer kiépítése, az együttműködési és pályázati lehetőségek kihasználása volt. Azonban kezdettől hiány mutatkozott mind érdeklődésben, mind potenciális pártfogókban annak ellenére, hogy a kezdeményezést a Nyugat a térség modellértékű kísérletének tartotta.[385] A Kárpátok Eurorégió azonban még így is példaként szolgált újabb eurorégiók létrehozására, tapasztalatait tanulmányozta az Európai Bizottság is, amikor az új PHARE CBC (Cross Border Cooperation) programját[386] kidolgozta az interregionális együttműködések előmozdítására Kelet-Közép-Európában.[387]

Az 1991. decemberi megyei referendum bukása után Kárpátalja státuszáról a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége folytatta a vitákat. Kitartottak álláspontjuk mellett, mely szerint jogszerűtlen az 1945-ös csehszlovák–szovjet szerződés (Szerződés a Csehszlovák Köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Kárpát-Ukrajnáról), és érvényt kell szerezni az 1938 végén a csehszlovák hatalom által kihirdetett kárpátaljai (csehszlovák) autonómiatörvénynek (Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló 1938. évi 328. számú alkotmánytörvény).

A szövetség kezdeményezésére 1993. május 15-én Munkácson kikiáltották Podkarpatszka Rusz (a régió két világháború közötti, csehszlovák fennhatóság alatti hivatalos neve) ideiglenes kormányát, amelynek szlovákiai és magyarországi tagjai is voltak. 2008. október 25-én a Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson elfogadta a ruszin államiság visszaállításának kikiáltásáról szóló memorandumot. 2009. április

[383] Fedinec Csilla: Regionalizmus Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról.* (Évkönyv, 2011–2012.) Budapest, Argumentum – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2013. 349.

[384] Süli-Zakar István: *Közös múltunk – közös jövőnk. Együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió.* Debrecen, Didakt, 2014. 100.

[385] Süli-Zakar, *Közös múltunk – közös jövőnk,* 2014, i. m., 125.

[386] Szmigiel-Rawska, Katarzyna: Sustainability of cross-border cooperation: PHARE CBC partnership development paths. *European Urban and Regional Studies,* 23 (2016) 3. 513–526.

[387] Süli-Zakar, *Közös múltunk – közös jövőnk,* 2014, i. m., 153.

25-én a csehországi Pardubicében pedig a kárpátaljai ruszinok első világkongresszusa határozatot hozott, miszerint 2009. december 1-jével megalapítja a Podkarpatszka Rusz Köztársaságot Munkács vagy Ungvár fővárossal. Ezt a határozatot és az alkotmány elfogadását kellett volna jóváhagynia az európai kongresszusnak 2009. május 1-jén Ungváron, azonban erre nem került sor. 2009 végén a kárpátaljai Subcarpathia Népi Egyesülés a megyei közigazgatási bírósághoz nyújtott be keresetet annak érdekében, hogy a bíróság nyilvánítsa jogellenesnek a megyei tanács és a megyei állami adminisztráció tétlenségét az 1991. december 1-jei népszavazással kapcsolatban, és kötelezze a népszavazás eredményének végrehajtására. A bíróság a keresetet elévülésre hivatkozva utasította el.[388]

Beregszász

És végül nézzük a beregszászi referendumokat. Ahogy Szakál Imre írja, „[k]incsre bukkanó pásztor, lenyilazott reformátor, zászlóbontó kurucok, jó bor. Egy-egy kép Beregszász szélesebb körben is ismert történelméből. A kis perifférikus városnak 1919-ig – vármegyei központ lévén – elsősorban közigazgatási rangja adta jelentőségét. Az első világháború által átformált térségben viszont a kárpátaljai magyarság központjának kezdték tekinteni és napjainkban is legtöbbször így definiálják, érdekessége a magyar[országi] olvasóközönség számára is vélhetően ebben rejlik."[389]

A független Ukrajnában tartott első és egyelőre utolsó 2001-es népszámlálás adatai alapján a 26 ezres város a megye lakosságának mintegy 2%-át, a város lakosságán belül pedig a magyarok annak mintegy 48%-át tették ki. Az államhatár menti akkori Beregszászi járás (2020-ban megváltozott a megye közigazgatási felosztása) 54 ezres lakossága a megye lakosságának 4,3%-át, a járáson belül a magukat magyarnak vallók részaránya 76,2%-ot tett ki. Itt is látszik, ami egész Kárpátalját jellemzi – a magyarok zömmel faluhelyen és az államhatár menti zónában élnek.

[388] Fedinec Csilla: Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája.* Pozsony, Kalligram, 2013. 289–290.

[389] Szakál Imre: Gondolatok Beregszász elmúlt másfél száz évéről. *Szépirodalmi Figyelő,* 19 (2020) 1. 31–43. 31.

1989. augusztus 15-én jelent meg a sajtóban a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának platformtervezete a párt nemzetiségi politikájáról, amely többek között nemzetiségi körzetek lehetőségét vetette fel azon kisebbségek számára is, amelyek korábban nem rendelkeztek ilyennel. A frissen alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség ennek hatására állásfoglalást adott ki magyar autonóm körzet létrehozásáról Beregszász központtal. Az autonómiatervek azonban elcsitultak, miután Mihail Gorbacsov 1989. szeptember 20-i beszédében úgy fogalmazott, hogy „a mostani nemzeti területi megoszlás nem akadályozza a nemzetiségek normális életét az ország különböző vidékein".[390]

A Beregszászi Járási Tanács 1991. szeptember 14-én hozott határozatot arról, hogy helyi (járási) népszavazást tartanak a magyar autonóm körzet megalakításáról a Beregszászi járás határain belül. December 1-jén a járás lakosaiból a referendumon megjelentek 81,4%-a (43 482 szavazó) mondott igent arra a kérdésre, hogy „Szeretné-e, ha a Beregszászi járás magyar autonóm körzetté alakulna át?".[391] A népszavazás eredményeinek gyakorlati realizálására a járás vezetése és a bevont szakemberek kidolgozták „A magyar autonóm területi körzetről" szóló törvénytervezetet, az azonban nem került a parlament elé.[392] A szakirodalmi álláspont szerint valójában jogalapja sem volt az előterjesztésnek, nem létezett erre vonatkozó jogszabály, ennek okára majd az 1992-es kisebbségi törvény kapcsán térek ki.

Az alkotmánya szerint unitárius berendezkedésű ukrán államban az autonómia kérdése mindig is érzékeny téma volt, a függetlenség hajnalának krími eseményei és a háború 2014 után megakadályozták az erről való érdemi párbeszédet, és a háború miatt lehetetlen, hogy valaha is előkerüljön. A KMKSZ magyar autonómiatervezetét az 1990-es években dolgozta ki Gulácsi Géza. A koncepció az önálló oktatási rendszer és az etnikai alapú kulturális autonómia felől közelítette meg a kérdést.[393]

[390] Tóth István: Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio,* 2 (1991) 2. 143.

[391] Osztapec, Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009), 2010, i. m., 379.

[392] Szkiba Ivanna: Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása. In: Fedinec – Vehes (szerk.), *Kárpátalja 1919–2009,* 2010, i. m., 406.

[393] Gulácsi Géza: A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kultuális Szövetség, 1998. 13–44.

Az ezredforduló után az ukrán parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága három olyan tervezetet is megvitatott, melyek az autonómia mibenlétéről szóltak. Az elsőt 2003-ban az örmény származású, több frakciót is megjárt Nver Mhitarjan (bejegyezve 2003/3764. számmal a IV. összehívású parlament 3. ülésszakának időszakában) terjesztette be. Ez az autonómiát úgy értelmezi, hogy az a politikai erőknek a nemzetiségek javára történő decentralizációja a kisebbségekhez tartozók társadalmi egyesületeinek helyzetbe hozása révén, kizárja a területi elvet, hangsúlyozza ezáltal a kisebbségek lehetőségeinek kiszélesedését és az államnak az etnopolitikai célok megvalósításában való felelőssége megnövekedését (az autonómia testületi formája).

A másodikat Gajdos István, a 2002–2006 közötti ciklus magyar parlamenti képviselője terjesztette be 2005-ben (bejegyezve 2005/3764-1. számmal a IV. összehívású parlament 8. ülésszakának időszakában). Eszerint az autonómia az állam által biztosított jog és a kisebbségek által kinyilvánított képesség az önrendelkezésre (kisebbségi önkormányzati autonómiamodell).

2006-ban a Mhitarjan-javaslattal szó szerint megegyező szöveget nyújtott be a görög nemzetiségű Vaszil Hara, a Régiók Pártjának országos listáján mandátumot szerzett képviselő (bejegyezve 2006/1062. számmal az V. összehívású parlament 1. ülésszakának időszakában). Mindhárom tervezet végső soron ad acta került, nem jutott túl a bizottsági szakaszon.[394]

Bár nem 1991-ben volt, még egy kárpátaljai vonatkozású népszavazást érdemes megemlíteni, amely Beregszász város nevéről szólt, és kétszer is sor került rá. Anélkül, hogy mélyebben elmélyednénk benne, annyit megjegyzek a város nevével kapcsolatban, hogy a két világháború közötti időszakban, Kárpátalja csehszlovák fennhatósága alatt lett a hivatalos neve „Berehovo”, a szovjet időszakban „Beregovo”. A független Ukrajnában pedig „Berehovo” vagy „Berehove” lett, a magyar közbeszédben és sajtóban azonban, eltérően a szovjet időszaktól, amikor tiltották, mindig is szabadon használható volt a magyar megnevezés, sőt, városnévtáblára is felkerülhetett.

A függetlenség utáni mintegy két évtizedben számos kárpátaljai település visszakapta eredeti (történelmi) magyar nevét.[395] Felmerült ez

[394] Fedinec Csilla: Az ukrán parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottságának tevékenysége. *EU Working Papers,* (2011) 1. 73–84.

[395] Dobos Sándor: Magyar helységnevek Kárpátalján: kodifikációs kísérletek és eredmények (1989–2000). *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 17 (2015) 1. 101–123.

a kérdés Beregszász nevével kapcsolatban is, hogy a település megnevezése ukránul is Beregszász legyen. A Szovjetunióban elinduló településátnevezési hullámhoz csatlakozva 1990 nyarán-őszén a KMKSZ beregszászi járási szervezete a járás településein referendumtörvény hiányában ahhoz hasonló formában megvalósított közvéleménykutatásokat szervezett a települések régi nevének visszaadásáról. Beregszászban erre 1990. november 25-én került sor, amikor a 14 478 szavazó közül 12 457 (86%) voksolt a Beregszász névre, 1001 ellene (7%), 324 szavazólap érvénytelen volt.[396]

A kérdés nem került le a napirendről, többször lehetett olvasni róla a helyi sajtóban, 2000-ben a város akkori polgármestere felvetette, hogy tegyenek lépéseket a magyar név hivatalos elismertetése érdekében, azonban akkor ilyesmire nem került sor. Viszont 2010. október 31-én a helyhatósági választások napján a beregszászi városi képviselőtestület kezdeményezésére népszavazást tartottak a város nevéről, amikor is a véleményt nyilvánítók csekély többsége a történelmi név visszaállítása mellett tette le a voksát, ám a népszavazáson a választásra jogosultaknak csak 47,76%-a jelent meg, így az érvénytelen lett. Ennek a népszavazásnak a fogadtatása a helyiek körében nem volt egyértelmű, akadtak, akik csupán a város polgármestere kampányfogásának tartották, amivel a magyar szavazókat szerette volna megnyerni.[397]

Bolgrádi járás (Odesza megye)

Besszarábia 1940-es felosztása a két szovjet tagköztársaság, Ukrajna és Moldova között osztotta szét az egykor egységes bolgár–gagauz masszívumot. 1991-ben az ukrajnai részen a bolgár autonómiaterv kétféle megközelítése volt napirenden. A Cirill és Metód Kulturális Társaság ragaszkodott a besszarábiai bolgárok, gagauzok és albánok nemzeti-territoriális autonómiájához, miközben a bolgrádi járási tanács egy „orosz nyelvű internacionalista területi autonómia” létrehozását támogatta Ukrajnán belül. A szovjet központ gyors meggyengülése nem tet-

[396] Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő: Helységnévtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból.* Törökbálint, Termini Egyesület, 2022. 24.

[397] Molnár D. István: A kárpátaljai magyar településnevek változása a XX. század folyamán. In: *Meszelt falakon túl.* Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Intézet, 2014. 147.

te lehetővé az előrelépést, az augusztusi puccs után pedig nem tudott megfelelő adminisztratív támogatást nyújtani a projekthez.

A Bolgrádi nemzetiségi körzetről szóló törvénytervezetet még 1991. július 2-án a XXI. összehívású Bolgrádi Járási Tanács 11. ülésszaka jóváhagyta, és felkérte az Odeszai Megyei Tanácsot, hogy törvénykezdeményezési jogával élve kezdeményezze az Alkotmány olyan módosítását, mely lehetővé tenné a tömbben élő nemzetiségek lakterületein nemzetiségi körzetek kialakítását és az említett törvény elfogadását a parlamentben. Az Odeszai Megyei Tanács megtette ezeket a kezdeményezéseket. A törvénytervezet preambuluma szerint: tekintettel az Odesza megye Bolgrádi járása gazdasági, nemzetiségi, kulturális, és földrajzi sajátosságaira, a járás területén egy tömbben élő bolgár nép sokéves történelmi hagyományainak megőrzése és fejlesztése, valamint a járás területén a bolgárokkal együtt élő más nemzetek nyelve és kultúrája megőrzése és fejlesztése céljából, kiindulva a Nemzetiségek jogainak nyilatkozatából és a járás lakosságának akaratából létrehozza a Bolgrádi nemzetiségi körzetet, és felruházza az e törvényben meghatározott jogokkal. A törvény az önkormányzatiság alábbi alapelveit határozza meg: gazdasági és kulturális önkormányzatiság, a központi hatalmi szervek és a körzet szervei hatásköreinek elválasztása, a központi és regionális hatalom rendeleteinek e törvénnyel korlátozott hatása, szabad kapcsolattartás más államokkal, a körzethez való szabad csatlakozás joga.

A függetlenségről szóló összukrajnai népszavazás és a kárpátaljai helyi népszavazások napján, 1991. december 1-jén az Odesza megyei Bolgrádi járásában (a történelmi Besszarábia ukrajnai részén) is népszavazást tartottak egy bolgár nemzeti körzet létrehozásáról. A kérdés az volt, hogy „Támogatja-e a Bolgrádi járás határain belül a Bolgrádi nemzetiségi körzet megalakítását Ukrajna kereteiben, melyben bármelyik nemzetiséghez tartozó emberek szabadon fejleszthetik nyelvüket, kultúrájukat, és hagyományaikat?”. A helyi népszavazás megtartásáról szóló határozatot a Bolgrádi Járási Tanács fogadta el. A népszavazáson megjelentek 82,8%-a támogatta (több mint 40 ezer ember), 11,8% pedig ellenezte a Bolgrádi járás Bolgrádi Nemzeti Kerületté való átalakítását.[398]

A népszavazás eredménye egyáltalán nem volt váratlan, hiszen a bolgárok a hozzájuk kulturálisan közel álló gagauzokkal együtt több

[398] Воротнюк, Г.: Болгарский національний? Але в складі незалежної України. *Голос України,* 07.12.1991.

mint kétharmadát tették ki e közigazgatási egység lakosságának (mintegy 140 ezer bolgár és 27 ezer gagauz). A bolgár közösséget riasztotta Ukrajna Oroszországtól való elidegenedése, és minden lehetséges módon igyekezett megőrizni a Moszkvával való kapcsolatokat. Ráadásul Besszarábia moldovai részén formálódóban volt a magát Moldovától függetlennek és a Szovjetunióhoz csatlakozást deklaráló Gagauz Köztársaság. 1991 májusában a Bolgrádban megtartott első bolgár nemzetiségi kongresszus azzal a kéréssel fordult Ukrajna és Moldova hatóságaihoz, hogy írják alá a Gorbacsov által szorgalmazott új szövetségi szerződést, és követelték, hogy a köztársasági jog tegye lehetővé a szovjet állampolgárság megtartását is.

Ilyen nehéz körülmények között a bolgár elit a végsőkig elment, és népszavazást tartott az autonómiáról, bár csak járási népszavazást. A helyi vezetők akcióinak a szovjet hadsereg jelenléte nyújtott biztosítékot. Röviddel a Szovjetunió hivatalos megszűnése előtt ugyan még megtartották a járási népszavazást, de a volt szovjet köztársaságoktól elhatárolódó Jelcin politikája azt jelentette, hogy a bolgár elit elvesztette Moszkva támogatását.[399]

A VÁLASZTÁSOK

A Szovjetunióban minden választás ugyanúgy zajlott: csak egy jelölt volt a szavazólapon, és az emberek arra az egy jelöltre szavaztak, mindenki jött és szavazott, anélkül hogy joga lett volna választani.[400]

A XIX. összszövetségi pártkonferencia, amelyre 1988 nyarán került sor, öt határozatot fogadott el: „A szovjet társadalom demokratizálásáról és a politikai rendszer reformjáról", „A bürokrácia elleni küzdelemről", „Az etnikumközi kapcsolatokról", „A glasznosztyról" és „A jogi reformról". „A szovjet társadalom demokratizálásáról és a politikai rendszer reformjáról" szóló határozatban a legfontosabb egy új legfelsőbb törvényhozó testület, a Szovjetunió Népképviselőinek

[399] Stepanenko, Viktor: A State to Build, a Nation to Form: Ethno-Policy in Ukraine. In: Bíró, Anna-Mária – Kovács, Petra (eds.): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe.* Budapest, LGI Managing Multiethnic Communities Project, 2001. 315; День в истории. 1 декабря: бессарабские болгары Украины на референдуме высказались за создание автономии. *Украина. ру,* 01.12.2019. https://tinyurl.com/2rsprz24

[400] Лавринович, Олександр: *Право на вибір: потреба чи проблема?* Київ, ОВК, 2019. 13.

Kongresszusa létrehozása, valamint a választások alternatív alapon történő megtartása volt. A szovjet alkotmány 1989-es módosításával és a népképviselők megválasztásáról szóló új törvény elfogadásával a Szovjetunió Népképviselőinek Kongresszusát nyilvánították az ország legfelsőbb hatalmi intézményévé. 1989 és 1991 között a kongresszus évente egyszer ülésezett, a jogalkotás napi kérdéseinek megoldására és az ellenőrző hatáskörök gyakorlására a kongresszus tagjai közül választotta meg a Legfelsőbb Tanácsot, amely állandó jelleggel működött.

Az általános választásokra a moszkvai törvényhozásba 1989. március 26-án került sor. Az 1500 választókerületből 399-ben szerepelt csak egyetlen név a szavazócédulán. A mandátumszerzés lehetősége rendkívül egyenlőtlen volt, azonban antidemokratikussága ellenére egyértelműen üzenet a kádereknek – ha például helyben a párt első titkára nem szerzett képviselői mandátumot, akkor első titkári pozícióját sem tarthatta meg. A „Gorbacsov-módszer" lényege a pártelit hatalmának megrendítése volt, és erre nem mutatkozott más alternatíva, mint az egyenlőtlen – antidemokratikus – választási rendszer. Ugyanakkor megjelentek új elemek, mint például az agitáció (kampányolás) lehetősége – nemcsak a jelölt mellett, hanem ellene is, a képviselőjelölti viták – akár a tévé nyilvánossága előtt.[401] Volodimir Scserbickij, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára így összegezte tapasztalatait: „a választási kampányban nemcsak nagyravágyó nagyszájúakkal és demagógokkal, hanem messzemenő célokat követő politikai ellenfelekkel is szembesültünk."[402]

Ugyanígy új helyzet állt elő a tagköztársaságokban is. A Szovjetunió fennállása alatt az utolsó választásokra a kijevi parlamentbe 1990-ben került sor. Az Ukrán SZSZK XII. összehívású, mai nevén Ukrajna I. összehívású parlamentje 1990 és 1994 között működött. Ez volt az Ukrán SZSZK első olyan parlamentje, amelyet alternatív alapon választottak meg, ahol a kormányzó Kommunista Párt mellett más politikai erők is szereztek mandátumot. Ez az összehívás fogadta el 1990. július 16-án Ukrajna állami szuverenitásának nyilatkozatát, 1991. augusztus 24-én pedig Ukrajna függetlenségi nyilatkozatát.

Az Ukrán SZSZK XII. összehívású parlamentjében az első választási fordulóra 1990. március 4-én került sor. A korábbi évtizedekben a

[401] Лукашевич, Дмитрий: *Юридический механизм разрушения СССР.* Москва, Алгоритм, 2016.

[402] Левчук, *Громадські організації України,* 2009, i. m., 103.

szavazóhelyiségekben közel 100%-os volt a részvétel, és a szavazás napján a választópolgárok majdnem 100%-a választotta be a törvényhozásba az összes jelöltet (hiszen nem voltak alternatív jelöltek). Ezzel szemben 1990. március 4-én a választópolgárok 84,69%-a vett részt a voksoláson. A választások történetében először fordult elő, hogy a 450 választókerületből 112-ben egynél több jelölt volt, összesen több mint 3000 jelölt indult a 450 parlamenti helyért. 1990. március 10. és 18. között tartották a szavazás második fordulóját, amelynek eredményeképpen 330 népképviselőt választottak meg, majd később a többit is.[403]

A korábbi ciklusokkal ellentétben, amelyekben általában csak évente kétszer ültek össze néhány napra, ez a ciklus először kezdett el a klasszikus demokrácia parlamentjeként működni – állandó jelleggel. Először kezdte el a parlamenti üléseket élőben közvetíteni a rádió és a televízió is.

Az első ülésszak 1990. május 15-én kezdte meg munkáját.[404] A parlamenti plenáris ülés jegyzőkönyve szerint Vitalij Bojko, a Központi Választási Bizottság elnöke ukrán nyelvű nyitóbeszédében többek között a következőket mondta:

> „A mostani választások jellemzője, hogy új demokratikus törvények alapján, széles nyilvánosság mellett, a nép ellenőrzése alatt zajlottak. Az államhatalom legfelsőbb szerve először nem a javasolt jelöltre leadott egyhangú szavazással alakult meg, ami valójában gyakran a választók politikai apátiájának megnyilvánulása volt, hanem alternatív, heves választási kampány feltételei között, a képviselőjelöltek minőségi összetételének bármiféle szabályozása nélkül. […] Szeretném hangsúlyozni azt is, hogy ebben a teremben a köztársaság minden régiójának, társadalmunk minden fő rétegének képviselői vannak jelen: munkások és kolhoztagok, termelési vezetők, közéleti személyiségek, a tudomány és a kultúra képviselői, katonák, különböző foglalkozású, életkorú, nemzetiségű és társadalmi-politikai nézetű emberek. A jelenlegi képviselői testületnek összetett és felelősségteljes feladatokat kell megoldania.”[405]

[403] Гончаренко, Верховна Рада УРСР, 2008, i. m., 117.

[404] Клименко, Олександр: Парламент. Початок. 30 років тому. *Голос України,* 19.05.2020. https://t.ly/AaByR

[405] Перша сесія Верховної Ради України I скликання. Травень 1990 року – Липень 1990 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 1. 15 травня 1990 року. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4344.html

Május 22-én a Verhovna Rada elfogadta működésének ideiglenes szabályzatát, amelynek értelmében a képviselőknek jogukban állt területi vagy más elv mentén parlamenti csoportokat (a parlamenti frakciók korai előzményeit) alakítani. 1990. június 4-ig 41 parlamenti csoportot jegyeztek be, amelyek közül 26-ot területi, 15-öt pedig egyéb alapon alakítottak. A képviselői csoportok elnevezése általában tükrözte azokat az eszméket, amelyek mentén a csoportalakítás mellett döntöttek: ökológia, oktatás, veteránok, nyugdíjasok, rokkantak és katonák jogai stb. Egyes csoportok csupán arra szorítkoztak, hogy bejelentették megalakulásukat, ami nem is csoda, mivel nem volt hagyománya, nem volt eljárásrend, a parlament apparátusa nem nyújtott külön szervezeti támogatást a csoportok tevékenységéhez, a képviselők az ülésteremben aszerint foglaltak helyet, hogy melyik régióban nyerték el a mandátumukat, és nem aszerint, hogy melyik csoporthoz tartoztak, ami megnehezítette a csoportok munkáját. A legfőbb szervezőelvvé annak eldöntése vált, hogy a képviselők munkájukban a pártot követik, vagy pedig ellenzékiek. Sztanyiszlav Hurenko, Ukrajna Kommunista Pártjának akkori első titkára szerint már 1990. április közepén érezhetővé vált a különbség a párt győzelme és a párt képviselőinek győzelme között. A parlamentbe jutott kommunista képviselők közül is többeket kizártak, mások pedig kiléptek a pártból.[406]

Június 6-án létrejött a parlamenti többség, a Kommunista Párt „Szovjet Szuverén Ukrajnáért" nevű csoportja („239-ek Csoport") és az ellenzéki, demokratikus erők csoportja (az úgynevezett „Népi Tanács"). A „239-ek Csoport" a nevét az alakuláskori létszámról kapta (később számuk felment 270-re). A Ruhra épülő „Népi Tanács" 125 képviselőből állt. Formálisan többen voltak a kommunisták, de néhányan közülük az ellenzékhez csatlakoztak, ez volt a 38 tagú „Demokratikus Platform" parlamenti csoport. A csoport támogatta a szuverenitási nyilatkozatot, de a legtöbb kérdésben következetesen konzervatív álláspontot képviselt, ellenezte a közélet dekommunizálására irányuló kísérleteket, és az új szövetségi szerződés aláírását szorgalmazták, nagyrészt támogatták az 1991. augusztus 19–21-i államcsínykísérletet is.

Annak ellenére, hogy kisebbségben volt, az ellenzéki „Népi Tanács" sikeres taktikát alkalmazott a többséggel szemben. A szükséges

[406] Коляструк, Олександр: Верховна Рада України 1990–1994 рр.: перший досвід законотворчості та державотворення. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія,* 26 (2018). 109–110.

határozatok elfogadása során, az ellenzék jogainak megsértése esetén a képviselők megtagadták a regisztrációt, és elhagyták az üléstermet, így az ülés legitimitásához szükséges határozatképesség megszűnt. A parlamenti elnök kénytelen volt tárgyalni az ellenzékkel, a 23 bizottságból 7-ben az elnöki posztot átengedni. Ezek a külügyi, törvényhozó, gazdasági reformok, emberi jogi, oktatási és tudományos, kulturális és szellemi újjászületési, valamint a csernobili katasztrófával foglalkozó bizottságok, melyek élére a Ruh ismert arcai kerültek, akik akkorra demonstratívan kiléptek az állampártból.[407] Ez azért is volt fontos, mert a parlament elnöksége az állandó bizottságok vezetőiből állt. Így az ellenzék, amely a parlamenti helyek mindössze 27%-ával rendelkezett, magához ragadta a kezdeményezést, és védekezésre kényszerítette a kommunista többséget. Az ellenzéknek sikerült a parlament által elfogadott határozatok megvitatására szánt idő 50%-át magához ragadnia.[408] Később ez fontos szerepet játszott az állam szuverenitásáról szóló nyilatkozat elfogadásában, az új szövetségi szerződés ellenzésében, és végül a függetlenségi nyilatkozat elfogadásában is.[409]

Az Ukrajna állami szuverenitásáról szóló nyilatkozat elfogadása volt az első komoly lépés az állami függetlenedés irányában, amelyet a parlamenti ellenzék által prioritásként kezelt, különösen fontos jogalkotási aktusok követtek, úgymint a gazdaság függetlenségéről szóló törvény, a katonai szolgálatot érintő, valamint a köztársasági törvényhozás elsőbbségét bevezető alkotmánymódosítások. Az időszak lefektette a kisebbségi jog alapjait is.

Később a parlamentben a kommunista párt korábbi demokratikus platformjának és a „239-ek Csoport" képviselői létrehozták az „Új Ukrajna" nevű centrista csoportot, ahol a tagok többségét vállalati és intézményvezetők alkották. A függetlenség kikiáltása és a Kommunista Párt betiltása megfosztotta őket ideológiai irányultságuktól, de nem hagyta őket a szovjet időszakban betöltött pozícióik nélkül.

Az új környezetben a centristák óvatos, kiváró magatartást tanúsítottak, nem vonzotta őket a jobb- vagy a baloldali radikalizmus. Ez főként azért történt így, mert még nem volt világos, hogy Ukrajna melyik úton – a kommunista rendszer visszaállítása vagy a nemzetállam

[407] Постанова Верховної Ради Української РСР „Про обрання голів постійних комісій Верховної Ради Української РСР" 28.06.1990. № 19-XII. https://t.ly/QVKBU

[408] Коляструк, Верховна Рада України 1990–1994 рр., 2018, і. m., 110.

[409] Гарань, Олексій: Скільки посад голів комітетів віддала опозиції правляча компартія у 1990 р.? *Українська правда,* 23.08.2019. https://t.ly/i_lE0

létrehozása felé – fog haladni. A szovjet korszakból legtöbbjük azt a tapasztalatot örökölte, hogy jobb egy adott vezető támogatására támaszkodni, mint a hűség az ideológiai dogmákhoz. Így váltak Leonyid Kravcsuk legfőbb támaszaivá. A maga részéről Kravcsuknak is szüksége volt az „Új Ukrajna" támogatására, mivel az szorosan kapcsolódott a nagy gazdasági potenciállal rendelkező kelet-ukrajnai regionális ipari elithez. A centristák mondhatni apolitikus hozzáállást tanúsítottak, nem ideológiai vitákkal, hanem konkrét gyakorlati ügyekkel akartak foglalkozni. A köztük és az elnök között fennálló szövetség lehetővé tette számukra, hogy az állam támogatásával megerősítsék pozícióikat.[410]

HOGYAN NEM LETT MAGYAR KÉPVISELŐ

A kommunista rendszer liberalizálásának kísérlete során megnyilvánuló nemzeti konfliktusok a Szovjetunió számos köztársaságában (Kazahsztán, Üzbegisztán, Azerbajdzsán) a társadalmi-politikai helyzetet destabilizáló tényezővé váltak. Ezek a birodalmi gyarmati politika következményei voltak, és a nemzeti demokratikus erőknek különösen óvatosnak kellett lenniük a nemzeti kisebbségi szervezetekkel való interakcióikban.

Ukrajna stabil fejlődése szempontjából különösen fontosak voltak az ukrán és az orosz etnikai csoportok képviselői közötti kapcsolatok. Az 1989-es népszámlálás szerint 11,3 millió orosz (a lakosság 22%-a) élt a köztársaságban, és ezenfelül mintegy 5 millió ukrán az orosz nyelvet tekintette anyanyelvének.

Ivan Muszijenko, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága ideológiai osztálya vezetőjének 1991. március 29-i feljegyzése „A köztársasági szeparatista tendenciák ellensúlyozásáról" arról tájékoztatta a pártvezetést, hogy egyes társadalmi szervezetek, nemzeti és kulturális egyesületek, egyes parlamenti képviselők, kutatók és a média felvetik Ukrajna föderális felosztásának kérdését, és szeparatista érzelmeket keltenek a lakosságban. Ez elsősorban a Krímről szólt, amelynek kiválását követelte a szevasztopoli Alekszandr Puskin Orosz Kulturális Társaság, a Krím Patriótái Szövetség, Oroszország Demokratikus Pártjának krími tagozata. Különösen fenyegető volt az Új-Oroszország Demokratikus Szövetség tevékenysége, amely Odesza,

[410] Коляструк, Верховна Рада України 1990–1994 рр., 2018, i. m., 112.

Mikolajiv, Herszon, Dnyipropetrovszk régiók és a Dnyesztermente területeiből Novorosszija (Új-Oroszország) demokratikus államalakulat létrehozását követelte az Ukrán Föderáción belül.

Nézzük, mi történt eközben Kárpátalján, ahol a magyarok tömbben élnek. A szovjet időszakban időről időre voltak példák szovjet- és kolhozellenes tiltakozásokra, röplapozásra, amelyek súlyos következményekkel jártak az egyes emberek életére, de mélyreható befolyást nem gyakoroltak a civil mozgalmakra. Ebben a tekintetben két meghatározó esemény említhető, a magyarországi 1956 helyi reakciója, valamint az 1972-es beadványügy.

1956-ban Kárpátalján nem voltak tömegtüntetések, fegyveres gerillaharcok, de akadtak bátor kárpátaljaiak, akik faliújságok és röplapok révén fejezték ki szolidaritásukat a magyar szabadságharccal, a határon is megpróbáltak átszökni, sőt, a Szovjetunió más régióiból is ismertek megtorlásokat maguk után vonó tiltakozások.

Fodó Sándor (Visk, 1940 – Ungvár, 2005), az ungvári egyetem tanára és Kovács Vilmos író, költő, szerkesztő a magyar szellemi élet meghatározó személyiségei voltak, akik körül elsősorban az egyetemen tanuló fiatalok tömörültek. Ez a kör 1972-ben beadványt állított össze a Szovjetunió legfelsőbb vezetéséhez címezve, a nemzetiségi jogok biztosítását követelve. A beadvány következményeként fiatalokat rúgtak ki az egyetemről, soroztak be soron kívül katonának. Ugyanakkor már rövid távon volt a kezdeményezésnek pozitív hozadéka is: megkezdődött a magyar nyelvű óvodahálózat fejlesztése, újra visszaadták az egyszer megadott, majd elvett jogot arra, hogy az ungvári egyetemre magyarul lehessen felvételizni, és láthatóan több magyar funkcionárius lett a helyi adminisztrációban.[411]

A szovjet időszakban önálló politikai vagy civil szervezetekkel a magyarok nem rendelkeztek, ezt az űrt az elsősorban írókat, költőket és újságírókat tömörítő irodalmi társulások, többnyire az ungvári egyetem diákjai és végzősei töltötték be – megyei szinten a Forrás Ifjúsági Stúdió (1967–1972), majd a József Attila Irodalmi Stúdió (1971–1988), illetve az 1984-ben Beregszászban megalakult Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub, melyet 1987-től kezdve közművelődési körök sora követett Kárpátalja-szerte. Ezeknek a köröknek a szervezettsége is hozzájárult, hogy elinduljon egy a civil szférát koordináló szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) megszervezése.

[411] Váradi, Natália: Ötven éves az 1972-es Beadvány. A kárpátaljai magyarság 1944 utáni nemzeti újraszerveződése. *Történelmi Szemle,* 64 (2022) 4. 785–804.

1988 októberében fordult az értelmiségiek egy csoportja beadvánnyal az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságához és a megyei pártbizottsághoz a kezdeményezés támogatására. A válasz nem volt támogató, bár egyértelműen elutasító sem.

A KMKSZ alapító tagjainak, akkor vezető tisztségviselőinek 1990-ben megjelent karcsú könyve[412] úgy interpretálta a továbbiakat, hogy 1989 januárjában aztán a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság megyei szervezetének alakuló ülésére meghívást kaptak a helyi magyar értelmiség képviselői is. Itt jött létre az a kezdeményező csoport, amely hozzálátott egy hasonló magyar szervezet, az Ukrajnai Magyar Anyanyelvi Szövetség kereteinek kialakításához. A Szovjet Baráti Társaságok Szövetségének megyei szervezete megpróbálta inkorporálni a kezdeményezést, és javasolta saját berkein belül egy állami szervezet létrehozását Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetsége néven. Azonban „huszonnégy órával az alakulógyűlés kezdete előtt”[413] a szervezők kihátráltak, és a javasolt nevet Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségre változtatták.

Az alakuló ülésre 1989. február 26-án Ungváron került sor, amelyen az elfogadott alapszabály többek között kimondta, hogy „a szövetség független és öntevékeny társadalmi szervezet, célja a Kárpátalján élő magyarok kultúrájának, nemzeti hagyományainak, anyanyelvének megőrzése és ápolása, anyanyelvi művelődésének és oktatásának elősegítése, valamint az e célokkal kapcsolatos érdekek védelme”, „a Kárpátalján élő magyar kisebbség az egyetemes magyarság része, ebből kiindulva törekszik a kölcsönös kulturális kapcsolatok kialakítására és fejlesztésére a magyarság többi részével”.[414]

A KMKSZ elnökévé Fodó Sándort, az ungvári egyetem tanárát választották meg. Akár volt hozzá köze, akár nem, tartotta magát a vélemény, hogy az 1980-as években az egyetem magyar filológiai tanszéke egyik tantermének szekrényére éppen neki köszönhetően ragasztottak fel egy cédulát, hogy „szabad ember szabad országban azt csinál, amit szabad”. Fodó „egyetemi tanárként nemzedékek számára mutatta meg, hogy a buta és egyre slamposabb diktatúrában is lehet szabad emberként, és a magyar önazonosságot a legteljesebb mértékben megélve viselkedni. Ennek bemutatására, és a gyakorlatba ültetésére számára

[412] Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán: *Sorsközösség: A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990.

[413] Dupka et al., *Sorsközösség,* 1990, i. m., 22.

[414] Dupka et al., *Sorsközösség,* 1990, i. m., 22.

egyként alkalmasak voltak a nyelvészeti és az irodalmi stúdiumok, a hallgatóknak és a tanároknak elrendelt őszi szüretek kínálta együttlétek, az általa létrehozott egyetemi amatőr színjátszó kör működtetése, összefoglalóan: a közösségben való élés."[415] Ez nem volt veszélytelen tevékenység, többször meghurcolták, az egyetemről is kirúgták miatta, majd mégis visszavették. Elnökségével azonban egy új korszak kezdődött el, ahol a KMKSZ elnökeként, már „nem találta meg az Őt megillető teret a magyarországi és az ukrajnai politikai porondon",[416] ez már nem a köz embereivel való napi kapcsolattartás, hanem a politika boszorkánykonyhája volt.

A KMKSZ hivatalos bejegyzésére többszöri halasztás után június 20-án került sor. A szervezet első nagy horderejű állásfoglalását szeptember 10-én fogadta el, melyben „célszerűnek ismeri el egy magyar autonóm körzet megalakítását Beregszász központtal, mely magába foglalja az ungvári, a munkácsi, a nagyszőlősi járás túlnyomórészt magyarlakta falvait és településeit is".[417]

1989. október 14-én az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának ülése napirendjére vette a párt Kárpátaljai Területi Bizottságának feljegyzését, amely megállapította, hogy a KMKSZ körüli helyzet kezd kicsúszni a párt ellenőrzése alól. A KMKSZ kezdeményezésére és magyarországi személyek közreműködésével intenzíven folyik az emlékmű- és az emléktáblaállítási program a magyar történelem jeles személyiségeinek és eseményeinek. Ugyanakkor a KMKSZ vezetői hivatalos megszólalásaikban támogatják a demokratikus erők azon követelését, hogy az ukrán nyelv kapjon államnyelvi státuszt. Emiatt a Ruh is érdeklődik a KMKSZ tevékenysége iránt.

Ezzel párhuzamosan a Kárpátaljai Ruszinok Társasága, amely élvezte a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség támogatását is, felvetette az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsánál az autonóm köztársasági státus visszaállítását Kárpátalja számára (precedensként a Csehszlovákián belül 1938 októbere és 1939 márciusa között fennálló autonóm Kárpátaljára hivatkoztak). A Ruszinok Társasága kitartott amellett, hogy a ruszinok önálló etnikum, és nem fogadták el, hogy a ruszinok az ukrán etnikum szerves részét képeznék. A mozgalomnak azonban nem volt tömeges támogatottsága. A szakirodalom a jelenséget később

[415] Tóth István: Fodó Sándor emlékezete. *Hitel,* (2005) 7. 127.
[416] Tóth, Fodó Sándor emlékezete, 2005, i. m., 128.
[417] Dupka et al., *Sorsközösség,* 1990, i. m., 23.

„politikai ruszinizmusnak" nevezte el, hangsúlyozva, hogy megnyilvánulásait nem a civil társadalom kialakulásának feltételei határozták meg, hanem elsősorban az Oroszországi Föderáció számára előnyös szeparatista szándékok motiválták.

1990 tavaszán az önkormányzati választások alkalmával a KMKSZ mint civil szervezet nem állíthatott jelölteket, de számos tagja bekerült az önkormányzatokba. A kijevi törvényhozásba ugyanakkor hosszú idő után először nem került be magyar képviselő – erre alább részletesen kitérünk. A KMKSZ alapító tagjai előbb említett kortárs könyvükben kétséget sem hagytak afelől, hogy „[f]ennállásának második esztendejébe tehát politizáló […] szervezetként lépett a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség", ugyanakkor a parlamenti kudarc oka volt a „megosztottság" is. „A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a jövőben legfőbb feladatának a magyarság egységének a megőrzését tekinti, mert a nemzetek közötti viszálynál csak egy dolog lehet fenyegetőbb ránk nézve: a belső viszály."[418]

Nézzük tehát a parlamentet. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa kétkamarás volt: Szövetségi Tanácsból és Nemzetiségi Tanácsból állt. A Szövetségi Tanácsba véletlenszerűen került be egy-egy feltételezhetően magyar képviselő, nemzetiségüket nem tartották nyilván. A Nemzetiségi Tanácsban pedig elméletileg igen, gyakorlatilag azonban nem volt esély, hogy a kárpátaljai választókerületből küldhető egyetlen képviselő magyar legyen, magyar közigazgatási egység pedig nem volt, ami a nemzetiségi képviseletet ab ovo lehetővé tette volna.

Egészen más volt a helyzet az egykamarás köztársasági parlamentben. A kijevi törvényhozásba létrejöttétől, 1938-tól kezdve 100 ezer lakosonként 1 képviselőt választottak, 1978-tól kezdve pedig összesen 650 képviselőt. A 3. ciklustól, azaz 1951-től kezdve folyamatosan volt Beregszászi járási választókerület. A megyei pártfőtitkár mindig a moszkvai parlamentbe került be, más vezetők pedig a kijevibe, de zömükben a képviselők egyszerű kétkezi munkások voltak, az értelmiséget elvétve egy-egy pedagógus, orvos, művész képviselte, valamint kijevi vezető politikusok, miniszterek is szereztek kárpátaljai választókerületben mandátumot, akik egyébként nem kapcsolódtak a régióhoz. Elvétve bekerült egy-egy magyar képviselő a kijevi parlamentbe, akik történelmi távlatban megmaradtak az ismeretlenségben, viszont volt egy „örökös" magyar képviselő: Bíró Andor, aki 1963-tól 1990-ig hat

[418] Dupka et al., *Sorsközösség,* 1990, i. m., 27.

cikluson keresztül dolgozott a törvényhozásban. Ezzel ő rendelkezett a leghosszabb ideig mandátummal az összes kárpátaljai képviselő közül.

Bíró Andort (Tivadarfalva, 1929 – Budapest, 2018) a képviselőség komoly lehetőségekhez juttatta, amit a Péterfalva központú Határőr Kolhoz elnökeként tudott kamatoztatni, többek között a Tisza folyón átívelő földgáz-gerinchálózat megépítésével biztosítani tudta a települések gázellátását, csatornahálózatot, szennyvíztisztítót épített, helyi magyar fiatalok otthonmaradását nagy összegű tanulmányi ösztöndíjakkal, a kolhozban dolgozókat vissza nem térítendő családalapítási, lakóházépítési és egyéb támogatásokkal ösztönözte. Kultúrházat, zeneiskolát, orvosi rendelőket, sporttelepet épített, illetve működtetett, volt itt messze tájon híres népművészeti együttes, valóban gazdag anyaggal rendelkező falumúzeum és skanzen, a vidék művészeinek alkotásait bemutató képtár, Kárpátalján az egyetlen állandó vidámpark.

A mai napig a kárpátaljai magyarság legfontosabb találkozóhelye Tiszabökény és Tiszaújlak határában, a Tisza partján a turulmadaras emlékmű, ami szintén neki köszönheti újjáéledését a kolhoz területén, a kolhoz pénzén. Az emlékművet eredetileg 1903-ban állították a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 200. évfordulója alkalmából, a második világháború után azonban a szovjetek lerombolták. Az újjáépített emlékművet 1989. július 16-án avatták fel, és ettől kezdve az egyik legfontosabb szimbolikus magyar találkozóhellyé vált.[419]

Ezzel a csomaggal érkeztek meg a magyarok az 1990-es első félig szabad választásokhoz a kijevi parlamentbe. Az akkor több mint 80%-ban magyarok lakta beregszászi választókerületben – mely magában foglalta a Beregszászi járást, Beregszász várost, valamint a Munkácsi és az Ungvári járások többségében magyarlakta településeit – társadalmi egyesületük, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) már kellően szervezetté vált. Így a magyarságnak reális esélye volt arra, hogy a többségi választási rendszerben saját soraiból képviselőt delegáljon a Legfelsőbb Tanácsba. A KMKSZ saját jelölteket indított. A 169. számú beregszászi választókerületre bejelentették Fodó Sándort, a szövetség elnökét, ám ő még a jelölési szakaszban visszalépett Sepa Vaszil, a Nagybaktai Mezőgazdasági Kutatóintézet ukrán nemzetiségű igazgatója javára, akinek kampányát is erőteljesen támogat-

[419] Fedinec Csilla: Kárpátaljai képviselők a szovjet törvényhozásban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsík Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990).* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2022. 331–344.

ta. Fodó eközben maga is elindult a nagyszőlősi választókerületben, ahol a magyar szavazók aránya nem érte el a 30%-ot sem, matematikai esély sem volt a bekerülésre.[420] Az Ungváron megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* úgy értékelte: „A KMKSZ is aktívan közreműködött annak érdekében, hogy ne legyen magyar nemzetiségű parlamenti képviselő. Például azzal, hogy Fodó Sándor a KMKSZ nevében arra hívta fel a beregszászi járás lakosait, hogy Vaszil Sepára szavazzanak. Vagy akkor, amikor a Ruh és nem a KMKSZ erejében, támogatásában bízva indult jelöltként a nagyszőlősi járásban."[421]

A lépés elindította a KMKSZ szakadását. Sepa ellenzői a fokozatosan ellenzékké, majd a KMKSZ-ből kiváló, és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséget (UMDSZ) megalapító tagok lettek. A KMKSZ beregszászi járási szervezete magyar jelöltet indított Sepával szemben – Molnár Bertalan, ekkor a Megyei Tanács végrehajtó bizottsága elnökhelyettese személyében. Azonban a magyar választóközönség Fodó és a KMKSZ mögötte álló része biztatására Sepát szavazta meg.[422] Sepa beszélt magyarul, de nem volt magyar nemzetiségű.[423] A parlament hivatalos honlapja szerint a Ruh tagja volt, és csatlakozott is annak képviselőcsoportjához. Választókerületét hét jelölt közül a második fordulóban a szavazatok 83,24%-ával nyerte meg.[424]

Vári Fábián László, a szövetség egyik alapító tagja visszaemlékezése szerint Sepa kereste meg Fodót, és ajánlotta fel a beregszászi helyért cserébe – itt volt a mezőgazdasági kutatóintézet igazgatója –, hogy támogatja őt a nagyszőlősi választókerületben. Fodónak az alkuban Kovács Miklós, a KMKSZ későbbi elnöke volt a legfőbb támogatója, aki úgy vélte, hogy ezzel tulajdonképpen két hely szerezhető. A tervbe még a KMKSZ elnökségének sem minden tagját avatták be. Végeredményben kiderült, hogy az egész „politikai átverés volt". „Itt kezdődött – ráadásul a kárpátaljai magyarság rendszerváltást követő, még

[420] Darcsi Karolina: Az ukrán választási rendszer változásainak hatása a kárpátaljai magyar érdekképviselet lehetőségeire. *Pro Minoritate,* (2013) Nyár. 68.

[421] Jánki András: Ukrajna 1989–1998. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999.* (A Magyarságkutatás Könyvtára, 24.) Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 794.

[422] Füzesi Magda: „Elvégeztetett, de semmi sem tisztáztatott": gondolatok a KMKSZ Beregszászi járási szervezete tisztújító közgyűlése kapcsán. *Beregi Hírlap,* 1993.03.17. 2.

[423] Darcsi, Az ukrán választási rendszer, 2013, i. m., 68.

[424] Шепа Василь Васильович (Закарпатська область, Берегівський виборчий округ № 169). https://tinyurl.com/58jv9sar

hősinek emlegetett korszakában – a szilárdnak hitt egység megbontása, majd szétverése."[425] De az eseményekkel egy időben, a KMKSZ akkori tagjai szintén úgy fogalmaztak, hogy a kudarc okai között kell keresni a KMKSZ megosztottságát is. Következtetésük mindazonáltal felfelé szólt: meg kell változtatni a választási törvényt, hogy „a kárpátaljai magyar kisebbségnek legyen joga saját képviselőjét küldeni a Legfelsőbb Tanácsba".[426]

A későbbiekben a KMKSZ és a kárpátaljai magyarok zöme is a Ruhot szélsőséges pártnak könyvelte el, Sepáról pedig úgy írtak, mintha csak Fodó támogatta volna,[427] illetve hogy „a KMKSZ-szel szemben került be az ukrán parlamentbe".[428] Felrótták neki, hogy előmozdítója volt az azt célzó törvénymódosításnak, hogy a mezőgazdasági tudományos kutatóintézetek földjein nem lehet parasztgazdaságokat létrehozni. Miután a baktai kísérleti állomás a környező magyarlakta falvak földjein működött, így az ott élők nem kaphatták vissza földjeiket.[429]

A magyarok körében akkora vihart kavaró Sepa Vaszil (Bótrágy, 1931 – Budapest, 2011) közgazdász akadémikus jelentős pályát futott be, előbb kolhozelnök volt a Beregszászi járási Váriban, majd pedig a Beregszász melletti nagybaktai mezőgazdasági nagyüzem igazgatója. Ahogy említettem, a KMKSZ támogatásával, de a Ruh tagjaként jutott be a parlamentbe 1990-ben, majd egy ciklust kihagyva ugyancsak a Ruh színeiben 1998-ban ismételten mandátumot szerzett. 2002-ben is elindult, de akkor már sikertelenül próbálkozott. Közben Leonyid Kucsma elnök személyes tanácsadója volt agrárügyekben, majd a 2004-es elnökválasztás során a Kucsma-utódnak kijelölt Viktor Janukovics ellenlábasa, a vele szemben a választásokat megnyerő Viktor Juscsenko személyes megbízottja lett a magyarok lakta Beregszászi és a Nagyszőlősi járást egyesítő, 75. számú választókerületben.[430]

[425] Vári Fábián László: Gondolatok a temetőben. *Együtt,* 18 (2020) 1. 51–52.

[426] Dupka et al., *Sorsközösség,* 1990, i. m., 27.

[427] Darcsi Karolina: A 2012-es ukrajnai parlamenti választások és a magyar érdekvédelem. *Magyar Kisebbség,* 18 (2013) 2. 74.

[428] Orosz Ildikó: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010.* Ungvár, PoliPrint, 2010. 126.

[429] Orosz, A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete, 2010, i. m., 126.

[430] Видатні закарпатці: Шепа Василь Васильович, 1931–2011 рр. https://t.ly/YJ92L; Lejárt Gajdosék ideje Kárpátalján. *Magyar Nemzet,* 05.01.2005. https://tinyurl.com/4fybxk98

JOGALKOTÁS

Alkotmánymódosítások

1990–1991-ben a társadalmi és politikai gondolkodást széles körben foglalkoztatta, hogy az Ukrán SZSZK állampolgárait kizárólag a köztársaság területén állomásozó katonai egységekbe lehessen besorozni, és hozzák haza az ún. nemzetközi konfliktusokban szolgálókat. Erre vonatkozó javaslatokkal álltak elő a nemzeti demokratikus erők képviselői, a parlamenti ellenzék és különösen az informális ifjúság. Az „utca" hatására a köztársaság legfelsőbb törvényhozó testülete számos határozatot fogadott el, amelyek elviekben szabályozták a katonai szolgálatnak kizárólag a köztársaság területén való teljesítését. A gyakorlatban azonban a problémát nem sikerült megoldani a tagköztársasági és az országos törvényhozás ellentmondásossága, valamint a kijevi parlamenti határozatok katonai körök általi szabotálása miatt.[431] Az 1990. október 24-i módosítással[432] az Alkotmány 29. és 30. cikkeiből törölték a Szovjetunió fegyveres erőire, valamint a biztonsági és védelmi kérdések Szovjetunió alkotmánya és törvényei által történő szabályozására való hivatkozásokat, alaptörvényi szinten ezek a kérdések is Ukrajna hatáskörébe kerültek.

A katonai szolgálaton túl az utca követelései között szerepeltek az előrehozott parlamenti választások, a Kommunista Párt és az ifjúsági szövetség, a Komszomol vagyonának államosítása, majd a Gorbacsov által tervezett új szövetségi szerződés elutasítása – az Ukrán SZSZK új alkotmányának elfogadásáig és a politikai helyzet stabilizálásáig ne kössenek új szövetségi szerződést. Mindezek a körülmények elvezettek az alkotmány újabb módosításaihoz,[433] Az elhúzódó alkotmányozási folyamat miatt – az új Alkotmányt csak 1996-ban fogadták el – az 1978-as alkotmányban 1989-től kezdve nagyszámú módosítást eszközöltek 1995-ig, ezekből csak a fontosabbakat emelem ki.

Az 1990-es alkotmánymódosítások a szuverenitási nyilatkozat elfogadásával voltak szoros összefüggésben. Moszkva után Kijevben el-

[431] Аллеров, Владислав: Проходження строкової військової служби громадянами Української РСР на території своєї держави: вимоги опозиції, законодавче забезпечення (1990–1991). *Військово-науковий вісник,* (2020) 34. 13.

[432] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 404-XII від 24.10.1990. https://tinyurl.com/m2fwphhb

[433] Аллеров, Проходження строкової військової служби, 2020, i. m., 9.

törölték az 1990. október 24-i alkotmánymódosítással[434] az alkotmány 6. cikkét, amely minden hatalmat a kommunista pártra ruházott. Furcsa módon ez jól jött Mihail Gorbacsovnak, a párt főtitkárának, mivel reformpolitikájának legfőbb ellenlábasai épp innen kerültek ki. Tisztában volt vele, hogy a pártapparátus bármikor eltávolíthatja őt hivatalából, ahogyan tette például 1964-ben Nyikita Hruscsovval, és minden más pozíció, amelyet Gorbacsov akkoriban betöltött, értéktelenné vált volna. A 6. cikk eltörlése és a Szovjetunió elnökévé választása után azonban Mihail Gorbacsovnak már nem kellett félnie a pártfunkcionáriusoktól.

Nem bírt kisebb jelentőséggel az alkotmánymódosítás Ukrajnára nézve sem. A köztársaság nem az ukrajnai, hanem a Szovjetunió Kommunista Pártjának volt alárendelve, az alkotmánymódosítással viszont ez a függési viszony megszűnt, a hatalom ismét átkerült a nép által választott parlamenthez. Amikor ez a parlament kevesebb mint egy év múlva kikiáltotta Ukrajna függetlenségét, ezt a döntést már nem kellett a párt plénumának jóváhagynia, sőt, a függetlenségi törvény elfogadását követő napon be is tiltották Ukrajna Kommunista Pártját.[435] Ugyanez a módosítás kimondta az Ukrán SZSZK törvényeinek elsőbbségét a Szovjetunió törvényeivel szemben.

1991-ben az alkotmánymódosításoknak köszönhetően a kormányfő a Minisztertanács elnöke helyett miniszterelnök,[436] a kormány a Minisztertanács helyett Miniszteri Kabinet lett,[437] ahogy ezeket ma is nevezik. Bekerült az alkotmányba a Krím autonómiája,[438] valamint az

[434] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 404-XII від 24.10.1990. https://tinyurl.com/m2fwphhb

[435] Портников, Віталій: Кінець шостої статті. У жовтні 1990 року відбулася подія, яка наблизила незалежність України. *Радіо Свобода,* 24.10.2020. https://www.radiosvoboda.org/a/30910233.html

[436] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про внесення змін до пункту 4 статті 108 Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 983-XII від 18.04.1991. https://tinyurl.com/yythntn8

[437] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР у зв'язку з вдосконаленням системи державного управління" № 1048-XII від 21.05.1991. https://tinyurl.com/3vjsdn38

[438] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 1213a-XII від 19.06.1991. https://tinyurl.com/37h7b87t

alkotmányba emeléssel létrejött az államelnöki pozíció is.[439] Ezt követte 1991. július 5-én az államelnökről szóló 1295-XII. törvény[440] és az államelnök megválasztásáról szóló 1299-XII. parlamenti határozat.[441]

A függetlenségi nyilatkozat 1991. augusztus 24-i elfogadása után az Alkotmányban kicserélték az Ukrán SZSZK-t Ukrajnára – ettől kezdve a törvények címében is „Ukrán SZSZK törvénye" helyett „Ukrajna törvénye" szerepelt –, az Alkotmány preambulumából törölték az 1917-es októberi forradalomra való utalást,[442] kikerültek a Szovjetunióra, a kommunista és szocialista értékekre való utalások.[443] 1992-ben került bele az alkotmányba a parlamenti többség fogalma (a szovjet rendszerben ennek nem volt értelme, hiszen minden döntés „egyhangúan" született): a parlament akkor illetékes döntéseket hozni, ha a képviselők legalább kétharmada jelen van; a parlamenti törvényről vagy határozatról szóló döntés akkor érvényes, ha képviselők többsége megszavazza; a képviselő csak személyesen szavazhat.[444] Utóbbi akár fölöslegesnek is tűnhet, de a következő évtizedekben ennek a szabálynak az ignorálása nemegyszer okozott bonyodalmat.

Érdekesség, hogy 1993-ban került be az alkotmányba a heti munkaidővel kapcsolatban a „nem haladhatja meg a 41 órát" megfogalmazás helyett az, hogy „nem haladhatja meg a 40 órát".[445] A Szovjetunióban 1967. március 7-én vezették be az ötnapos munkahetet két szabadnappal és legfeljebb 42 órás munkaidővel, majd az 1971-es Munka Törvénykönyve 41 órás munkahetet állapított meg, és ez a 41 óra került be 1977-ben a Szovjetunió, 1978-ban az ukrán tagköztársaság alkotmányába is.

[439] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 1293-XII від 05.07.1991. https://tinyurl.com/ykhprazm

[440] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про Президента Української РСР" № 1295-XII від 05.07.1991. https://t.ly/k3xu8

[441] Постанова Верховної Ради Української РСР „Про вибори Президента Української РСР" № 1299-XII від 05.07.1991. https://t.ly/0gKFf

[442] Закон України „Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 1554-XII від 17.09.1991. https://tinyurl.com/2fzsj8y8

[443] Закон України „Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України" № 2480-XII від 19.06.1992. https://tinyurl.com/y2m8y9hz

[444] Закон України „Про внесення змін і доповнень до статей 104, 114-5 і 114-9 Конституції (Основного Закону) України" № 2735-XII від 27.10.1992. https://tinyurl.com/zwtfaerr

[445] Закон України „Про внесення змін до статті 39 Конституції (Основного Закону) України" № 3622-XII від 17.11.1993. https://tinyurl.com/cvvd8vnh

A szuverenitási nyilatkozat (1990)

A Szovjetunió összeomlásához vezető folyamat azután vált visszafordíthatatlanná, hogy a tagköztársaságok sorra kinyilvánították a köztársasági törvények elsőbbségét az országos törvényekkel szemben, előbb a szuverenitási nyilatkozat, majd pedig a függetlenségi nyilatkozat elfogadásával.

Gorbacsov és az ország vezetése kiutat keresett a válságból. A hatóságok peresztrojkával kapcsolatos elvárásai nem teljesültek, és a választások sem biztosították a moszkvai parlamentben a folyamat támogatását, emellett a kormánynak szembe kellett néznie az egyre mélyülő gazdasági válsággal. Ekkor jött az ötlet a Szovjetunió megalakulásáról szóló 1922-es szerződés megújítására. Ennek érdekében az egyes köztársasági parlamentek a köztársaságok határain belüli szuverenitásról szóló nyilatkozatokat fogadtak el, hogy ezek alapján „független" és szuverén szubjektumként csatlakozhassanak az új szerződéshez, amely a Szovjetunió megmentését jelentette. Az, hogy Moszkvában már 1990. június 12-én elfogadták ezt a szuverenitási nyilatkozatot, megkönnyítette a döntést a kijevi parlamentben is, ahol a kommunisták és az ellenzék ugyanarra a dokumentumra szavaztak, de mindkét oldal mást látott benne, ami végső soron Moszkva szándékaival ellentétes eredményre vezetett.[446]

1990. május 15-én tehát Kijevben megkezdte ülésezését az újonnan megválasztott parlament. Május 29-én az Ukrán SZSZK Minisztertanácsának elnöke, vagyis a kormányfő Vitalij Maszol beszámolóját megvitatva a parlament határozatot fogadott el „Ukrajna politikai, társadalmi-gazdasági és ökológiai helyzetéről",[447] amelyben megállapította, hogy a köztársaság társadalmi-gazdasági helyzete válságban van, az ökológiai helyzet a legtöbb régióban fenyegető, egyes régiókban pedig egyenesen katasztrofális. A szociális szférában egyre romlik a helyzet, különösen a fogyasztói piacon. Számos, a köztársaság számára nagy jelentőségű kérdés nem megoldott a központi tervgazdálkodás miatt, illetve a valódi állami szuverenitás hiányában. A köztársaság politikai és gazdasági függetlenségére van szükség, és az új feltételek

[446] Коляструк, Верховна Рада України 1990–1994 рр., 2018, i. m., 110.

[447] Постанова Верховної Ради Української РСР „Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України" № 10-XII від 29.05.1990. https://t.ly/pSXrQ

között át kell térni a szabályozott piacgazdaságra, és fel kell számolni az adminisztratív-parancsuralmi rendszert.

Megkezdődött a parlamentben a szuverenitási nyilatkozat kidolgozása, összesen kilenc tervezet született, amelyek egymással szöges ellentétben álló rendelkezéseket is tartalmaztak, és heves vitákat váltottak ki. Az egyik központi kérdés az volt, hogy miként viszonyuljanak az új szövetségi szerződéssel kapcsolatos tervekhez. Megállapították, hogy az nem lehet egy nyilatkozat tárgya, a nyilatkozatnak nem szabadna tartalmaznia a szövetségi szerződésről szóló részt, mivel ez magát a szuverenitás fogalmát hiteltelenítené, a kérdést külön törvényben kellene szabályozni. Mindazonáltal a válságból kivezető út a köztársaság politikai és gazdasági függetlenségének megteremtése kell, hogy legyen. A „239-ek Csoport" nem nyújtott be saját tervezetet, ehelyett módosítási javaslatokkal próbálta késleltetni a munkát. A parlamenten kívül Ukrajna Kommunista Pártja az 1990. áprilisi plénumán fogadott el határozatot előbb „Ukrajna politikai és gazdasági szuverenitásáról", majd júniusban a párt XXVIII. kongresszusán „Az Ukrán SZSZK állami szuverenitásáról", ám ezek a pártdokumentumok kitartottak az új szövetségi szerződés eszméje mellett.[448]

A kijevi parlament által elfogadott dokumentumok között így különleges helyet foglal el az 1990. július 16-i „Nyilatkozat Ukrajna állami szuverenitásáról" című.[449] Fölöttébb érdekesen zajlott a szavazás. 355 képviselő szavazott igennel, négy nemmel, egy képviselő pedig tartózkodott. A felülvizsgált adatok szerint 357 igen szavazat volt, hárman ellene, nem volt tartózkodó, 26-an pedig nem szavaztak. Később 17 képviselő hivatalos formában a parlament titkárságához fordult, hogy szavazatukat „igen"-ként számolják be.[450]

Bár a nyilatkozat szövegében az „Ukrán SZSZK" és „Ukrajna" is szerepel, a képviselők megszavazták, hogy a nyilatkozat címében a „történelmi név", azaz Ukrajna legyen. Az a javaslat azonban nem kapott támogatást, hogy a Szovjetuniót létrehozó 1922-es szerződés semmisségét is mondják ki. A képviselők többsége azon a véleményen

[448] Василенко, Володимир: *Декларація про державний суверенітет України: ключовий фактор відновлення її незалежної державності. 25 років: заповіти незалежності України.* Київ, Самміт-Книга, 2017. 135–139.

[449] Декларація про державний суверенітет України № 55-XII від 16.07.1990. https://t.ly/rpbsz

[450] Василенко, *Декларація про державний суверенітет України,* 2017, i. m., 141.

volt, hogy az állami szuverenitást kell megalapozni, a Szovjetunió további sorsáról pedig döntsön majd a későbbiekben népszavazás.[451]

A szuverenitási nyilatkozat megerősítette az ukrán nép önrendelkezési jogának gyakorlását, kimondta a köztársaságban a szocialista korszak „demokratikus centralizmusa" helyett az államhatalom törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra való felosztásának elvét, és a parlament különleges felhatalmazást kapott: „Csak az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa cselekedhet az egész nép nevében. Semmilyen politikai párt, társadalmi szervezet, egyéb csoportosulás vagy egyén nem képviselheti Ukrajna egész népét." A nyilatkozat szuverén nemzetállammá nyilvánította Ukrajnát a meglévő határain belül, hangsúlyozva az ukrán nemzet önrendelkezési jogát, megállapította a nép uralmát és a független döntéshozatalt az ukrán államügyek kapcsán, beleértve a gazdaságot, a környezetvédelmet, a kulturális fejlődést, a belső és külső biztonságot, illetve a nemzetközi kapcsolatokat. A nyilatkozat szerint „Ukrajna népe" a köztársaság összes állampolgára, nemzetiségétől függetlenül.

A külső és belső határokkal kapcsolatban a nyilatkozat megállapította, hogy az Ukrán SZSZK területe a meglévő határain belül sérthetetlen, és beleegyezése nélkül nem változtatható meg; és az Ukrán SZSZK önállóan határozza meg a köztársaság közigazgatási-területi felépítését és a „nemzetiségi közigazgatási egységek" megalakításának eljárását.

A nyilatkozat azt is kimondta, hogy az Ukrán SZSZK törvényei elsőbbséget élveznek a Szovjetunió törvényeivel szemben. Nemzetközi kapcsolataiban is önálló szubjektum, közvetlen kapcsolatokat tart fenn más államokkal, többek között szerződéseket köt velük, valamint diplomáciai és konzuli kapcsolatokat tart fenn; kapcsolatai a többi szovjet köztársasággal az egyenlőség, a kölcsönös tisztelet és a belügyekbe való be nem avatkozás elve alapján kötött szerződéseken alapulnak.

A csernobili atomkatasztrófára tekintettel a nyilatkozat nagy figyelmet fordított a környezeti biztonságra: Ukrajna önállóan állapítja meg a köztársaság területén a munkavédelem megszervezésének és a természeti erőforrások felhasználásának rendjét; joga van megtiltani a környezetbiztonságot veszélyeztető vállalkozások, intézmények, szervezetek és egyéb létesítmények építését, és felfüggeszteni azok működését.

[451] Зайко, Яків (відп. ред.): *Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення.* Житомир, Рута, 2010. 523–543.

Ukrajnának joga van önálló hadsereget felállítani, mindazonáltal kinyilvánítja azon szándékát, hogy a jövőben tartósan semleges állammá válik, amely nem vesz részt katonai blokkokban, és három atomfegyvermentes alapelvhez ragaszkodik: nem fogad el, nem állít elő és nem szerez be nukleáris fegyvereket.

Külön érdekes az állampolgárság kérdése. A nyilatkozat tulajdonképpen rögzítette a kettős állampolgárság elvét: létrehozta az Ukrán SZSZK állampolgárságát, közben pedig megtartotta a Szovjetunió állampolgárságát. Eszerint Ukrajna saját állampolgársággal rendelkezik, de minden állampolgárnak garantálja a Szovjetunió állampolgárságának megtartásához való jogot is. (Ne felejtsük el, hogy a szuverenitási nyilatkozat még a Szovjetunió fennállása alatt született.)

A nyilatkozat utolsó bekezdése, hogy az alapját képezi a leendő új ukrán alkotmánynak és törvényeknek, és hogy Ukrajna annak elveire támaszkodik nemzetközi megállapodások és az új szövetségi szerződés megkötése során. Ezzel összhangban a szuverenitási nyilatkozat tényszerűen Ukrajna alkotmányozási folyamatának fontos mozzanatává vált, befolyással volt a hatályos alkotmány módosításaira, és az új alaptörvény előkészítése során is főbb rendelkezései – némi módosítással – bekerültek valamennyi alkotmánytervezetbe, és végül az elfogadott Alkotmánynak is részeivé váltak,[452] így de facto alkotmányerejű törvénynek tekinthető.[453]

A gazdasági függetlenségről szóló törvény (1990)

A központi tervezés lényege, ami a szovjet gyakorlat volt, hogy egy ilyen rendszerben a központi hatóságok hozzák meg az ideológiailag vezérelt döntéseket minden kérdésben, a termelési kapacitásoktól a fogyasztáspolitikáig.

A gyors iparosítás és urbanizáció segített legyőzni a náci Németországot és a Szovjetunió katonai szuperhatalommá emelkedését. Ám ennek jelentős emberi ára volt, a mezőgazdaság kollektivizálása során meghalt millióktól kezdve a csernobili atomerőműrobbanás áldozataiig. A gazdasági teljesítmény lassulása azonban már az 1960-as évek-

[452] Шемшученко, Юрій (відп. ред.): *Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму.* Київ, Вид-во „Юридична думка", 2014. 4.

[453] Василенко, *Декларація про державний суверенітет України,* 2017, i. m., 143.

ben megkezdődött, a Szovjetuniónak élelmiszert kellett importálni, az ipari termelés tekintetében pedig tömeggyártás folyt, rendkívül gyenge minőségben, míg a legjobb emberi, anyagi, technikai erőforrásokat pedig a hadiipar szívta el. A szibériai olaj felfedezése elfedte a stagnáló infrastruktúra rendszerszintű problémáit, ám az országot már a szocialista időszakban a nyugati piacoktól tette függővé.[454]

Ukrajna 1990. augusztus 3-i 142-XII. törvénye a gazdasági függetlenségről[455] elsősorban a gazdaságirányításban az állam szerepét újította meg azzal, hogy az állam feladatává tette a piacgazdaságra való fokozatos átmenet biztosítását, és megszüntette a vállalkozások és szervezetek gazdasági tevékenységébe való közvetlen beavatkozást. A törvény hangsúlyozta, hogy Ukrajna önállóan szervezi a befektetési tevékenységet a területén, elősegíti a befektetési piac és a tőzsdék létrehozását.

A társadalom-, természet- és műszaki tudományok alapkutatásának finanszírozását költségvetési forrásokból és kölcsönökből, a szociális és a kultúrpolitikai intézkedések finanszírozását pedig a köztársasági és helyi költségvetésekből, valamint a vállalkozások, intézmények és szervezetek, a lakosság támogatásaiból kell biztosítani.

A törvény kimondta, hogy Ukrajna önállóan irányítja külgazdasági tevékenységét, közvetlenül részt vesz a nemzetközi munkamegosztásban, és gazdasági együttműködést alakít ki más szovjet köztársaságokkal és más államokkal az érdek, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök elvei alapján. A vállalkozások és szervezetek önállóan építhetik külgazdasági kapcsolataikat. Ukrajnának saját vámrendszert kell kialakítania. Szuverén államként részt kellett vennie a nemzetközi gazdasági szervezetek tevékenységében.

A törvény szerint Ukrajna saját területén belül önállóan szabályozza a természeti erőforrások felhasználásával és a környezetvédelemmel kapcsolatos viszonyokat. A köztársasági és helyi állami szerveknek az ukrán jogszabályokkal összhangban meg kell határozniuk a környezetvédelmi biztonsági előírásokat, a természeti erőforrások felhasználásának korlátait és normáit, a természeti erőforrásokra kivetett adókat és a környezeti károkozásért kiszabott szankciókat. Engedélyeket kellett kiadniuk, illetve környezetvédelmi mutatók alapján tilalmakat

[454] Connolly, Richard: *The Russian Economy: A Very Short Introduction.* Oxford University Press, 2020. 12–35.

[455] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про економічну самостійність Української РСР” № 142-XII від 13.08.1990. https://t.ly/Ua6wB

kellett kiszabniuk a vállalkozások, intézmények és szervezetek tevékenységére. Figyelembe véve, hogy a természeti erőforrások a helyi tanácsok területén találhatók, a gazdasági tevékenység megkezdése és a természeti erőforrások felhasználása csak az ő engedélyükkel történhet. A köztársaság területén található vállalkozásoknak, intézményeknek, szervezeteknek és termelési egységeknek az adók egy részét a helyi költségvetésekbe kell befizetniük. A helyi tanács hatáskörében hozott határozatok kötelezővé váltak a helyi tanács területén működő vállalkozásokra, szervezetekre és intézményekre, tisztviselőkre és más személyekre.

A törvény jelentősége, hogy bevezette a gazdaságirányítás piaci elveit, valamint a teljes gazdasági függetlenség és a vállalkozás szabadságának elvét. Különösen azt írta elő, hogy az állam ösztönzi a versenyt, és megszünteti a monopóliumot az áruk és szolgáltatások előállításában.

A gazdasági függetlenségről szóló törvényt számos azt megvalósító jogalkotás követte. A nemzetgazdaság megteremtésének folyamatában ilyen volt többek között a köztársaság területén található iparvállalatok Ukrajna tulajdonába vétele, kötelezésük tulajdonformától függetlenül a moszkvai parlament helyett a kijevi parlament határozatainak betartására, az 1991-es szovjet költségvetés hatályának felfüggesztése Ukrajna területén, az adók Ukrajna költségvetésébe irányítása, a külgazdasági tevékenység megszervezése és ellenőrzése, nemzeti mechanizmusának kialakítása, az ukrán gazdasági szervezetek független részvétele a nemzetközi gazdasági cserében.[456]

A függetlenségi nyilatkozat (1991)

1991. augusztus 19-én Moszkvában a Szovjetunió legfelsőbb párt- és állami vezetőinek egy csoportja bejelentette a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottsága létrehozását, kijelentették, hogy a Szovjetunió elnöke nem képes gyakorolni jogköreit, és az állam területének egy részén szükségállapotot vezetnek be. A harmadik napon, a tömegtüntetések nyomására, a puccsisták teljes vereséget szenvedtek.

Mi történt ez alatt a pár nap alatt Ukrajnában? Leonyid Kravcsuk, a köztársaság vezetője, Ukrajna későbbi első elnöke visszaemlékezése

[456] Василенко, *Декларація про державний суверенітет України,* 2017, i. m., 147–148.

szerint augusztus 19-én reggel otthonában hívták telefonon azzal, hogy új hatalom van az országban, Moszkvából küldött érkezett, aki a párt Központi Bizottságában akar vele találkozni. Üzenetnek is felfogható volt, hiszen akkorra már kikerült az alkotmányból a párt vezető szerepe. Kravcsuk azt válaszolta, hogy fogadja a küldöttet, de a saját parlamenti elnöki dolgozószobájában. Útközben az autóban Borisz Jelcin hívta azzal, hogy nem tud kapcsolatba lépni Gorbacsovval, próbálja meg ő hívni, hátha neki sikerül. Kravcsuk hívását a titkárnő fogadta, és elutasította azzal, hogy Gorbacsov nagyon elfoglalt, és kérte, hogy ne zavarják.

A küldött egy katona, Valentyin Varennyikov hadseregtábornok, a Szovjetunió honvédelmi miniszterhelyettese volt. Kijelentette, hogy a Rendkívüli Helyzet Állami Bizottsága Kijevben is átveszi a hatalmat, és követelte a rendkívüli helyzet kihirdetését a köztársaságban. A puccsot az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága, a kijevi, az odeszai, a kárpátmelléki és a Fekete-tengeri katonai alakulatok támogatták, ami meglehetősen riasztó volt. Kravcsuk időhúzásra játszott, utólag a szemére vetették, hogy miért nem szólított fel polgári ellenállásra. Kravcsuk később is kitartott a helyzetértékelése mellett, hogy ebben az esetben a helyzet eszkalálódik, és tankok jelentek volna meg az utcákon. „Ha ismételten választanom kellett volna a függetlenség hősies vagy vértelen elnyerése között, személy szerint ismét az utóbbit választottam volna.”[457]

Az ukrán parlament augusztus 19-én és 20-án is rendkívüli ülésnapot tartott, a kommunista többség bizonytalan volt, az ellenzék határozott fellépést követelt. Kravcsuk húzta az időt, és már augusztus 21-én kiderült, hogy a puccs megbukott. Kijev utcáit elözönlötte a demokrácia győzelmét ünneplő tömeg, a parlament pedig összehívta az újabb rendkívüli ülésnapot augusztus 24-ikére.[458]

A parlament ezen az ülésén, néhány nappal a moszkvai puccs bukása után, tehát 1991. augusztus 24-én fogadta el a függetlenségi nyilatkozatot. A dokumentumot Kravcsuk személyesen olvasta fel, és 346 képviselő szavazta meg, a nyilatkozatot kihirdető parlamenti határozatot pedig 321-en.[459]

A függetlenségi nyilatkozat[460] teljes szövege:

[457] Кравчук, *Маємо те, що маємо,* 2002, i. m., 100.
[458] Кравчук, *Маємо те, що маємо,* 2002, i. m., 101.
[459] Кравчук, *Маємо те, що маємо,* 2002, i. m., 103.
[460] Акт проголошення незалежності України, 24.08.1991. https://tinyurl.com/yck92ya8

„Az 1991. augusztus 19-i szovjet államcsíny Ukrajnára halálos fenyegetést jelentett, emiatt
– folytatva az ukrajnai államépítés ezeréves hagyományát,
– alapul véve az ENSZ Alapokmányában és más nemzetközi jogi dokumentumokban rögzített önrendelkezési jogot,
– végrehajtva Ukrajna állami szuverenitásáról szóló nyilatkozatot, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa ünnepélyesen
kinyilvánítja
Ukrajna függetlenségét és a független ukrán állam – UKRAJNA – létrehozását.
Ukrajna területe oszthatatlan és sérthetetlen.
Ettől a naptól Ukrajna területén kizárólag Ukrajna Alkotmánya és törvényei érvényesek.
Ez a nyilatkozat a jóváhagyás pillanatától lép hatályba."

A függetlenségi nyilatkozatot kihirdető parlamenti határozat[461] teljes szövege pedig a következő:

„Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa elhatározta:
Ukrajnát 1991. augusztus 24-én független demokratikus állammá nyilvánítja.
A függetlenség kikiáltásának pillanatától kezdve Ukrajna területén csak a köztársaság alkotmánya, törvényei, kormányhatározatai és egyéb jogszabályai érvényesek.
1991. december 1-jén köztársasági népszavazást tart a függetlenség kikiáltásáról szóló aktus megerősítésére."

Másnap a parlament államosította az Ukrajnai Kommunista Párt, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártja Ukrajna területén található vagyonát, augusztus 26-án felfüggesztették a kommunista párt tevékenységét, augusztus 30-án pedig, súlyos vitákat követően, betiltották a kommunista pártot a puccs támogatása miatt. Amikor Kravcsukot megkérdezték, hogy nincs-e lelkiismeret-furdalása amiatt, hogy a párt második embereként a párt sírásója lett, azt válaszolta, hogy már nem volt párttag, augusztus 19-én kilépett, a döntéseket pedig nem ő szemé-

[461] Постанова Верховної Ради Української РСР „Про проголошення незалежності України" № 1427-XII від 24.08.1991. h https://tinyurl.com/yck92ya8

lyesen hozta meg, hanem a kollegiális testület, a parlament, amelyben akkor történetesen a kommunistáknak volt többségük.[462] Az augusztusi moszkvai puccs bukása, Ukrajna függetlenségének augusztus 24-i kikiáltása és a kommunista pártnak a kijevi parlament 1991. augusztus 30-i rendeletével történő betiltása után a „239-ek Csoport" beszüntette tevékenységét.[463] 1993-ban a kommunista párt újjáélesztése során Kravcsuk nem avatkozott be, noha államfőként megtehette volna, hogy legalább lassítja a folyamatot.[464]

Augusztus 24. a de facto függetlenség napja, Ukrajna ezen a napon ünnepli születésnapját, míg december 1., a függetlenségi nyilatkozatot megerősítő népszavazás napja a de jure születésnap, amely azonban „csak" egy egyszerű nap a naptárban. A függetlenségi nyilatkozat elfogadása után az Ukrajna parlamentje által elfogadott törvények címében is az „Ukrajna törvénye" szerepel az addigi Ukrán SZSZK helyett. Érdekesség, hogy a függetlenségi nyilatkozat elfogadása után a balti államok azonnal elismerték Ukrajnát, míg a világ többi országa csak az 1991. december 1-jei népszavazás után tette ezt meg.

A függetlenségi nyilatkozat elfogadásának napján a parlamentbe bevitték a kék-sárga (felső-alsó szín) zászlót, majd szeptember 4-én az épületről levonták az Ukrán SZSZK állami zászlaját, és a kék-sárga zászló került a helyébe, amely később a hivatalos állami zászló lett (Alkotmány XX. cikk). A kék-sárga zászlók 1990-ben jelentek meg először a sztriji, lembergi, drohobicsi, ternopili, zsitomiri, 1990. július 24-én pedig a kijevi városházán. A zászló színei a Kijevi Rusz időszakára emlékeztetnek – ezek a mai Svédország déli részéből származó varég eredetű Rurik-dinasztia színei, amit a 12–14. században fennálló Galícia-Volhínia Fejedelemség, majd Királyság címere örökített tovább. A kék és a sárga a kozák időszaknak is kedvelt színei voltak. A népszerű értelmezés szerint a kék az eget szimbolizálja (ami egybeesik a heraldikai színek hagyományos értelmezésével), a sárga pedig a búzakalászt. Nemzeti zászlóként 1848-ban kezdték el használni Galíciában és Bukovinában. A 20. század elején az Ukrán Népköztársaság zászlaja volt.[465]

Kék-sárga színeket látunk Svédország állami zászlajában is, de bal felső sarkában a megye címerével kék-sárga Kárpátalja zászlaja is az

[462] Кравчук, *Маємо те, що маємо,* 2002, i. m., 104.

[463] Стріха, Група 239, 2006, i. m.

[464] Кравчук, *Маємо те, що маємо,* 2002, i. m., 108.

[465] Бурда, Владислав: Синьо-жовтий чи жовто-блакитний: історія Державного прапора України. *Chas.News,* 23.08.2023. https://tinyurl.com/4x8ty9bz

V. összehívású Kárpátaljai Megyei Tanács 2009. február 27-i 781. számú döntésével[466] – ennek előképe az 1938–1939-es autonóm Kárpátalja a kötőjeles Cseh-Szlovákián belül.

A nemzeti kisebbségekről szóló nyilatkozat (1991)

A demokratizálódási folyamat során az első parlamenti dokumentum, amely a nemzeti kisebbségekkel foglalkozott, az 1991. november 1-jén elfogadott, a nemzeti kisebbségekről szóló nyilatkozat volt.[467]

A parlament november 1-jei plenáris ülésén a nyilatkozat vitája során a Ruh egyik alapítója, Dmitro Pavlicsko ukrán nyelvű felszólalásában a következőket mondta:

> „A Szovjetunió összeomlásának egyik fő oka a külsőleg hivalkodó, ragyogó, de mélyen álszent és hamis nemzetpolitika volt, amelynek célja a nemzeti nyelvek és kultúrák elpusztítása, az etnikai csoportok erőszakos kiszakítása történelmi területeikről, a nemzetek és nemzetiségek babiloni keverése volt, hogy létrehozzák az úgynevezett szovjet népet – az engedelmes végrehajtók arctalan, lelketlen konglomerátumát. Ennek eredménye Karabah, a meszhetek könnyei és Csecsenföld-Ingusföld vére. Ennek eredményeként nincsenek nemzeti intézmények – iskolák, újságok, múzeumok Ukrajna területén, ennek eredménye a zsidók kivándorlása Ukrajnából. És így tovább. Megértem, hogy Önök itt nagyon türelmetlenek, de szeretném, ha tudnák, hogy a nyilatkozatról folytatott vitánkat hallgatja és figyeli az ukrán nép és sok nem ukrán, akiknek a szívét az aggodalom, a nyugtalanság és a félelem hulláma töltötte el az egyes gyűléseken elhangzott jelszavak miatt – hogy »Ukrajna az ukránoké«.
>
> Azt szeretném, ha ebben a nyilatkozatban világosan és egyértelműen kimondanánk: »Nemet a totalitárius bolsevik nemzetiségi politikára!« és ugyanígy: »Nemet az ukrán nemzeti soviniszta politikára!«”[468]

[466] Символіка краю. Закарпатська область. https://tinyurl.com/3xefarda

[467] Декларація прав національностей України № 1771-XII від 01.11.1991. https://t.ly/3_zoS

[468] Четверта та позачергова сесії Верховної Ради України I скликання. Серпень 1991 року – Січень 1992 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 37. 01.11.1991. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4632.html

A bolgárok kompakt lakóterületéről, az Odesza megyei Bolgrádi járásból érkezett ukrán képviselő, Ivan Makedonszkij először oroszul kezdett el beszélni, majd tört ukránsággal folytatta:

> „Teljes mértékben egyetértek [az előttem szóló]val]. Az embereknek […] valamiféle garanciákat kell adni, hogy a központ Moszkvából nem költözik át Kijevbe. […]
>
> Kedves képviselők, ez az első alkalom, hogy mikrofonba ukránul beszélek, nem tudom, mennyire sikerül. De arra kérem Önöket, hogy támogassák ezt a javaslatot, hogy a mai napon el tudjuk fogadni a nyilatkozatot. Ez lesz az első lépés ahhoz, hogy az ukrán nép és az ukrán állam úgy fog viszonyulni a nemzeti kisebbségekhez, ahogyan Ukrajna egész népéhez. Köszönöm."[469]

A nyilatkozat a demokratizálódás folyamatába illeszkedett, és rögzítette Ukrajna szándékát a kisebbségi jogok szavatolására. A nyilatkozat szerint az ukrán állam garantálja minden népnek, nemzetiségi csoportnak és a területén élő állampolgároknak az egyenlő politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogokat; minden nép és nemzetiségi csoport tagjai egyenlő esélyekkel indulhatnak az állami szervekbe való választásokon és foglalhatnak el bármilyen tisztséget; tilos és büntetendő a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés (1. cikk). Az ukrán állam minden nemzetiség számára garantálja a jogot hagyományos településterületük megőrzéséhez és nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozására, kötelezettséget vállal arra, hogy biztosítja a feltételeket a nemzetiségi nyelvek és kultúrák fejlődéséhez (2. cikk).

Az ukrán állam minden nép és nemzetiségi csoport számára biztosítja az anyanyelv szabad használatának jogát a közélet minden területén, beleértve az oktatást, a munkahelyet, a tájékoztatást. Külön figyelemre méltó, hogy a nyilatkozat kitért az 1989-es nyelvtörvényre, azt úgy értelmezi, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nemzetiség tömbben él, anyanyelvét az államnyelvvel egyenrangúan használhatja, és külön megemlíti a nyilatkozat, hogy ugyanez vonatkozik az orosz nyelvre is (3. cikk).

Ezenkívül szavatolt a szabad vallásgyakorlás, a nemzeti jelképek használata, a nemzeti ünnepek méltatása (4. cikk), a történelmi és kul-

[469] Четверта та позачергова сесії Верховної Ради України I скликання. Серпень 1991 року – Січень 1992 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 37. 01.11.1991. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4632.html

turális emlékek törvényes védelemben részesülnek (5. cikk), az ukrán állam minden nemzetiség számára biztosítja a jogot, hogy saját kulturális központokat, egyesületeket hozzon létre (6. cikk), és ezeknek a központoknak és egyesületeknek, a nemzeti kisebbségek képviselőinek joguk van a történelmi anyaországukkal való szabad kapcsolattartásra (7. cikk).

Egy ilyen tartalmú nyilatkozat elfogadásának ténye alátámasztja, amit fentebb írtunk a Ruh első éveinek nemzetiségpolitikájáról. A nemzeti kisebbségekről szóló nyilatkozat visszaköszönt az 1992-es kisebbségi törvényben és különösképpen annak 3. cikke a 2012-es nyelvtörvényben, amely tulajdonképpen annak kiterjesztett változata, azonban már egy másfajta történelmi kontextusban. 1991–1992-ben ez még a nemzeti jobboldal ideológiája volt, 2012-ben pedig elméletileg a politikai baloldalé, merthogy ekkorra az effajta „oldalak" besorolás javarészt elvesztette értelmét.

A nemzeti kisebbségekről szóló törvény (1992)

A Szovjetunió felbomlását megelőző időszak emelkedő nemzeti érzülete az ukrán társadalomban lényegesen alábbhagyott a függetlenség elnyerése után, aminek legfőbb okozója a bekövetkező gazdasági összeomlás volt.[470] Ezzel a problémával minden utódállamnak meg kellett küzdeni, és ennek a problémának a kezelési módjai eredményezték a különböző állammodelleket is. 1991-ben a térségben csak Azerbajdzsán, Grúzia, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Üzbegisztán volt szegényebb Ukrajnánál. A gazdaság egészen az ezredfordulóig évről évre zsugorodott. Ukrajna legnagyobb problémájává vált, hogy a demokratikus választásokra épülő politikai rendszer mögött a posztszovjet nómenklatúrából és új tulajdonosokból alakult oligarchikus gazdasági rendszer jött létre, amely mindeközben az ezredforduló után pozitív irányba tudta fordítani a gazdaság fejlődését, és egyre inkább helyet követelt magának a politikában is. A nómenklatúráról szóló tézist csak erősítette, hogy minden volt szovjet köztársaság parlamentje elutasította az úgynevezett lusztrációs [átvilágítási] törvények megszavazását, amely megtiltotta volna, hogy a kommunista párt korábbi tagjai magas kormányzati pozíciókat töltsenek be.

[470] Shulman, Stephen: The Role of Economic Performance in Ukrainian Nationalism. *Europe-Asia Studies,* 55 (2003) 2. 217.

A nehézségek ellenére a korai jogalkotás széles demokratikus alapokra helyezkedett. A 2494-XII. számú törvényt a nemzeti kisebbségekről[471] 1992. június 25-én szavazta meg a parlament, a jelenlévő 355 képviselőből 306 igen szavazattal.

A törvény az addigi „nemzetiség" (національність, nationality) fogalom helyett bevezette a „nemzeti kisebbség" (національні меншини, national minorities) fogalmat, amelyet a 3. cikkben a következőképpen definiált: „A nemzeti kisebbségekhez Ukrajna azon állampolgárainak csoportjai tartoznak, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és az egymáshoz való viszonyban közösségtudatukat."

A hatálya alatt kevés változáson átesett törvény többek között egyenlő politikai, szociális, gazdasági és kulturális jogokat és szabadságokat biztosított minden állampolgárnak, támogatta a nemzeti öntudat fejlesztését, védelemben részesítette az állam szuverenitását és területi egységét, az ukrán nép és minden nemzeti kisebbség nyelvét, kultúráját, hagyományait, szokásait, vallási hovatartozását, biztosította a jogot a nemzetiségi hagyományoknak megfelelő névhasználathoz, tiltotta a diszkriminációt nemzetiségi alapon, a nemzetiségi jogokkal élést pedig egyéni és kollektív szinten is elismerte.

A jogszabály a kisebbségi jogokat az alapvető emberi jogok részének tekintette (1. cikk), szavatolta minden nemzeti kisebbség számára a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot (6. cikk), ami a következőket jelentette: az anyanyelv használata és anyanyelven tanulás vagy az anyanyelv tanulása állami oktatási intézményekben vagy nemzeti kulturális társaságok révén, a nemzeti kulturális hagyományok fejlesztése, a nemzeti szimbólumok használata, a nemzeti ünnepek megünneplése, vallásgyakorlás, az irodalom, a művészet, a tömegtájékoztatás iránti igények kielégítése, nemzeti kulturális és oktatási intézmények létrehozása és minden más olyan tevékenység, amely nem ellentétes a hatályos jogszabállyal.

Ugyanakkor a jogszabály nem foglalkozott a nemzetiségi közigazgatási egységek, a sokat emlegetett területi autonómiák lehetőségével.[472] Az eredetileg 22 cikkből álló törvénytervezet az elfogadáskor

[471] Закон України „Про національні меншини в Україні" № 2494-XII від 25.06.1992. https://t.ly/J1mul

[472] Filippini, Caterina: The Legal Protection of National Minorities in Ukraine from a Comparative Perspective. In: Bocale, Paola – Brigadoi Cologna, Daniele – Panzeri, Lino (eds.): *Minorities in the Post-Soviet Space Thirty Years After the Dissolution of the USSR.* Milano, Ledizioni Publishing, 2022. 113.

már csak 19 cikkből állt. A normaszövegből kikerült az a három cikk, amelyek éppen ezeknek a közigazgatási egységeknek a létrehozását és működését lettek volna hivatottak szabályozni.

A június 25-i zárónapon, a második olvasat vitája során[473] felmerült az a kérdés, hogy a kisebbség meghatározását a saját etnikumához viszonyított számbeliséghez kell kötni, így Mihajlo Kosziv Lemberg megyei képviselő (277. számú választókerület) véleménye szerint az oroszok is kisebbségnek számítanak, mivel „a többségük Oroszországban él, és csak egy kisebbség él Ukrajnában". Szóba került a „nemzeti kisebbség" fogalom helyénvalósága, Olekszandr Piszkun szumi képviselő (342. számú választókerület) azzal győzte meg képviselőtársait, hogy az összhangban van „a koppenhágai, genfi és párizsi chartákkal".

Olekszij Sehovcov Doneck megyei képviselő (128. számú választókerület) ukrán nyelvű felszólalásában azt kérte, hogy mint nemzetiségi képviselőt hallgassák meg. Az államnyelv mellett más nemzetiségek nyelvének használatával kapcsolatban megjegyezte, hogy a megfogalmazás deklaratív, mivel nincs jogi mechanizmus a végrehajtására. A probléma ott kezdődik, hogy nincs meghatározva, mit jelent az, hogy egy adott területen élő nemzeti kisebbség képviselőinek többsége, miként számítják ki ezt a többséget? Az egyetlen olyan mechanizmus, amely megalapozná annak megállapítását, hogy ez a többség megvan, az a népszámlálás, amikor az emberek közvetlenül és anonim megadják a nemzetiségüket, az összuniós népszámlálások adatai, amikor mindent a kérdezőbiztosokra bíztak, nem szolgálhatnak alapjául egy ilyen állításnak, mert ott minden a kérdező lelkiismeretén múlt, hogy megkérdezte vagy fejből írta be az adatot.

A népszámlálás nem biztos, hogy jó módszer, egy lehetőség. De még ekkor sem egyszerű a helyzet, mert nem mindegy, hogy mit kérdezünk egy ilyen népszámláláson: azt, hogy milyen nemzetiségű valaki, vagy azt, hogy mi az anyanyelve. És mi van akkor, ha egy kis nemzeti kisebbség kompakt módon él egy adott területen, de nincs többségben, hanem mondjuk csak 49%-ot képez? Sehovcov azt sem tartotta elfogadhatónak, hogy a nemzeti kisebbségi nyelv „használható", mivel ez lehetőség, nem pedig garancia. Képviselőtársához szólva:

[473] П'ята сесія Верховної Ради України I скликання. Січень 1992 року – Липень 1992 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 90. 25.06.1992. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4747.html

„[…] Ön mint oroszt hallgat engem. De képzelje el, hogy egy magyarról vagy egy lengyelről beszélünk, aki a törvény szerint használhatja az anyanyelvét a munkahelyén. De a főnökük – aki sem nem lengyel, sem nem magyar – azt mondja: »A 'lehet' ellenére nincs olyan cikkely, ami arra kötelezne, hogy a munkahelyen az anyanyelveden kommunikáljak veled.«"

Az ezután ukrán nyelven felszólaló Jurij Hnatkevics kijevi képviselő (8. számú választókerület) arról beszélt, hogy megérti Sehovcov képviselőtársa érvelését, de számára úgy tűnik, hogy amiről beszél, csak egyes régiókra igaz, miközben a Krím kivételével mindenhol az ukránok vannak többségben, még a Donecki régióban is, de valójában sok régióban az orosz nyelv dominál. Mind az oroszok, mind az eloroszosodott ukránok ezt a nyelvet használják.

„Egyetértenék Sehovcov képviselő úr javaslatával, sőt, még az orosz nyelv második államnyelvként való elismerésébe is beleegyeznék, ha nem lenne szükség az Ukrajna, az ukránok és az ukrán nyelv elleni célzott és hosszan tartó diszkrimináció eredményeként kialakult helyzet korrekciójára. […] ahogy mi, ukránok beszélünk oroszul, úgy beszéljenek ukránul jó barátaink és honfitársaink, az oroszok is."

Valerij Mescserjakov harkivi képviselő (366. számú választókerület) orosz nyelvű felszólalásában igen érzelmesen támogatta Sehovcovot.

„Hogy a dolgokat a nevükön nevezzük, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy ha a bizottság által javasolt megfogalmazást elfogadják, az oroszok a Krím kivételével sehol sem használhatják majd hivatalosan az orosz nyelvet az ukrán államnyelv mellett. […] Ha a Bizottság megfogalmazása mellett szavazunk a Sehovcov képviselő által javasolt megfogalmazás helyett, akkor egyúttal a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozat eltörlése mellett kell szavaznunk. Mert a Sehovcov képviselő úr által javasolt megfogalmazás szó szerint, hangsúlyozom, szó szerint megismétli a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozatban használt megfogalmazást. És akkor be kell ismernünk, hogy a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozat nem volt más, mint egy szép propagandacukorka, amellyel Ukrajna orosz ajkú lakosságát a népszavazás előtt elcsábították. És most, hogy elértük a célunkat, ezt a cukorkát el is vesszük."

Viktor Zsuk Csernyivci megyei képviselő (436. számú választókerület) ukrán nyelvű felszólalásában elmondta, hogy olyan választókerületet képvisel, ahol a lakosság harmada román nemzetiségű. Az iskolákban anyanyelven folyik az oktatás, ám a szakiskolában és a felsőoktatásban már nincs erre mód. Ha ennek megoldását nem lehet a törvénytervezetbe belefoglalni, akkor a kormányt kellene kötelezni arra, hogy vizsgálja meg és oldja meg valahogy a kérdést.

A vita során kiderült, hogy még benne voltak a tervezetben a nemzetiségi közigazgatási egységekről szóló 15., 16. és 17. cikkek, az előkészítő parlamenti bizottság azzal együtt szavazta meg a parlament elé terjesztett tervezetet, amely cikkek közül a 17-iket a következő tartalommal olvasta fel ukrán nyelvű felszólalása során Olekszandr Piszkun szumi képviselő (342. számú választókerület):

> „A nemzetiségi közigazgatási egységek helyi és regionális önkormányzati szervei a népképviselők helyi tanácsairól, valamint Ukrajna helyi és regionális önkormányzatokról szóló törvényével összhangban gyakorolják feladataikat, Ukrajna hatályos jogszabályainak keretein belül autonóm módon, a területükön történő gazdálkodással kapcsolatos kérdések megoldásában, a hivatali munka és az oktatás nyelvének meghatározásában."

Sztepan Pavljuk Lemberg megyei képviselő (280. számú választókerület) a cikkel kapcsolatban azzal replikázott, hogy szeretné megkérdezni a házelnököt és a törvényjavaslatot kidolgozó bizottságot, van-e egyáltalán hasonló precedens a civilizált országokban? A tervezetben benne van a nemzetiségi kulturális autonómia biztosítása is, amely valóban minden civilizált államban létezik. Úgy vélte, a jövőben komoly félreértéseket okozhat, ha a törvényszövegben ezen túlmenően benne marad a nemzetiségi területi különállás is.

Az ismételten felszólaló Piszkun képviselő két érvet hozott fel: egy történelmit, miszerint az 1920–1930-as években Ukrajnában voltak nemzetiségi közigazgatási egységek, másik érve szerint különböző európai fórumokon járva azt tapasztalta, hogy területi formációkkal senki nem siet, a kulturális autonómia az elfogadott.

A vitában Viktor Begy ügyvéd, Kárpátaljai megyei képviselő (176. számú választókerület) a következő érveléssel állt elő:

> „Ha a »közigazgatási egység« kifejezést használjuk, akkor tulajdonképpen elismerjük, hogy Ukrajna területén belül vannak olyan

> területdarabok, amelyek Ukrajna részét képezik, és amelyeket elszakítottak valakiknek az államától, vagy a területükön olyan néprészek élnek, amelyek nem rendelkeznek államisággal. Ez egy nagyon veszélyes lépés, mivel ez etnikai alapú autonóm képződmények kialakulásához vezethet. Ez pedig a jövőben felveti az Ukrajna területén élő nemzetiségek különálló csoportja önrendelkezési joga jogszerűségének és jogellenességének problémáját.
>
> Helyesebb lenne a »nemzeti-kulturális egységek« kifejezés bevezetése. Ezek az egységek egyrészt megoldanák a nemzeti kisebbségek problémáját, és lehetőséget adnának nekik az önmegvalósításra és önfejlesztésre, másrészt nem kérdőjeleznék meg Ukrajna mint állam területi integritását."

Szvitlana Osztroumenko odeszai képviselő (298. számú választókerület) orosz nyelvű felszólalásában azzal érvelt, hogy a kérdés érinti az Odeszai régiót, mivel ott van bolgárok és gagauzok által lakott járás is. Az 1920–1930-as években ezek is önálló nemzetiségi közigazgatási egységek voltak, és ezt nem lehetett kifogásolni. A felszólaló szerint a bizottság által javasolt tervezet demokratikusabb, mint az ellene szóló kifogások. Hozzátette:

> „Azt is hiszem, hogy alaptalanok azok a félelmek, hogy ezek a közigazgatási egységek tovább mennek majd, hogy megpróbálnak majd Ukrajnától való elszakadásra irányuló követeléseket előterjeszteni, ettől nem kell tartanunk. Szilárd, világos jogszabályaink vannak, amelyek megakadályozzák ezt. De minél több demokráciát adunk az embereknek, annál jobb lesz."

Pavljuk képviselő még hozzátette, hogy az érintett cikkek a politikai és etnikumközi konfliktusok lehetőségét fektetik le, ami teljes jogi nihilizmus.

> „Az összukrajnai és helyi népszavazásokról szóló törvény kimondja, hogy Ukrajna területe egységes, tehát csak az egész állam oldhat meg bármilyen területi igényt. És itt önök lefektették, hogy közigazgatási egység megalakításának alapja lehet egy helyi népszavazáson hozott döntés. Ez nevetséges! Egyszerűen nevetséges!"

Szerhij Holovatij kijevi képviselő (18. számú választókerület) volt az első, aki kimondta, hogy az érintett cikkelyeket ki kellene hagyni a törvénytervezetből. Ukrán nyelvű felszólalásában azzal érvelt, hogy a cikkek nem oldják meg a kisebbségek problémáját, így inkább ezzel kapcsolatban önálló törvényt kellene alkotni. A nemzetiségi közigazgatási egységekkel az alkotmánynak kellene foglalkoznia, ám itt van egy hiátus, mivel a hatályos szövegben erről egyáltalán nincs szó, és, tette hozzá, „kétlem, hogy a jövőbeli alkotmány tartalmazni fog ilyen rendelkezést". A kérdés az ukránokat is érinti, akik nemzeti kisebbségként lesznek jelen a – lengyel, magyar, cseh, szlovák, román, orosz, bolgár – nemzetiségi közigazgatási egységekben, és az ő jogállásuk nincs szabályozva, jogaik nincsenek védve, ezért ezt a problémát külön normatív aktusnak kell megoldania, a szóban forgó három cikket nem szabadna belevenni a tárgyalt törvénybe.

> „Ha ma mégis megpróbálják elfogadni őket, mert állítólag az első olvasatban átmentek, akkor arra kérem azokat a képviselőket, akik egyetértenek velem, hogy ne szavazzák meg a törvény egészét."

Albert Kornyejev Doneck megyei képviselő (110. számú választókerület) orosz nyelvű hozzászólásában rámutatott, hogy Holovatij képviselőtől nem hallott érveket a nemzetiségi közigazgatási egységek gondolata ellen, arról beszélt, hogy törvényben kell megoldani a létrehozásuk problémáját.

> „Ma koncepcionális döntést kell hoznunk. Az új alkotmány tervezetében szó van a nemzetiségi közigazgatási egységekről. Ezért a jelenlegi helyzetből való kilábalás érdekében javasolom, hogy törvénytervezetbe írjuk bele, hogy a 15., 16. és 17. cikkelyek a nemzetiségi közigazgatási egységekről szóló törvény elfogadása után lépnek hatályba.
>
> Ha ma eltöröljük a nemzetiségi közigazgatási egységekre vonatkozó rendelkezést, akkor valóban politikai problémát fogunk teremteni Kárpátalján, a Krímben és más régiókban. Ha azonban elhalasztjuk e cikkelyek végrehajtását a fent említett törvény elfogadásáig, akkor politikailag korrekt módon fogjuk megoldani ezeket a kérdéseket."

Miután a cikkenkénti szavazásnál a képviselők rábólintottak a 15. cikk meghagyására, ismét szót kért a kárpátaljai Viktor Begy, és higgadt, jó-

zan gondolkodásra intett. Szerinte a nemzetiségi jogok lényege, hogy a kisebbségek megőrizhessék kultúrájukat, identitásukat, hogy saját iskolájuk, oktatásuk, nyelvük legyen. Egyebekben pedig:

> „A meggondolatlan nemzetiségi közigazgatási egység kifejezéssel valójában aknát rakunk az államunk alá, és ez tragikus következményekkel jár. Ennek a kifejezésnek köszönhetően a közeljövőben tíz autonóm közigazgatási-területi egység fog létrejönni, és azonnal ki fogják hirdetni különállóságukat. […] Amikor felmerül a terület önrendelkezésének, az elszakadásnak, valamely más államhoz való csatlakozásnak a kérdése, akkor ugyanaz lesz a helyzet, mint Moldovában és Grúziában. Ez a koncepció rossz, és ha bekerül a törvénybe, akkor hamarosan még többet fognak követelni."

Végül a törvény vitája két szavazással zárult: az elsővel 260 képviselő megszavazta, hogy a kisebbségi közigazgatási egységeket érintő három cikket nem törlik véglegesen, hanem kiemelik a tervezetből azzal, hogy visszaküldik további kidolgozásra; a másodikkal pedig 274 képviselő megszavazta a törvényt – immár a három vitatott cikk nélkül.

Itt érdemes kitérni a magyar szakirodalomban rögzült tévedésre, mely szerint a kisebbségi törvény parlamenti vitájában a nemzetiségi közigazgatási egységekre vonatkozó cikkelyek eltávolításának egyik legelszántabb szorgalmazója Sepa Vaszil képviselő lett volna, aki a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és akkori elnöke, Fodó Sándor aktív támogatásával nyerte el mandátumát.[474] Jól láttuk, hogy ez a kárpátaljai képviselő nem Sepa, hanem Viktor Begy volt. Sepa talán azért rögzülhetett tévesen az emlékezetben, mert a Beregszászi Járási Tanácsnak az 1991. szeptember 14-i ülésén elfogadott határozata, amellyel a Beregszászi járás területén a magyar autonóm körzet létrehozásáról szóló népszavazást kiírták, külön pontban fogalmazta meg: „Kérni Sepa V. V.-t, Ukrajna népképviselőjét, hogy Ukrajna Alkotmányának tervezete és Ukrajna törvényének kidolgozásával kapcsolatban a Magyar Autonóm Körzetről szóló előterjesztést adjon be, melyben

[474] Tóth Mihály – Csernicskó István: Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio,* 20 (2009) 2. 80; Tóth Mihály: Ukrajna nemzetiségpolitikája a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. In: Zubánics László (szerk.): *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok".* (Kárpátaljai Magyar Könyvek, 209.) Beregszász – Ungvár, KMMI – Intermix, 2011. 80.

előirányozzák a területi települések lakosságának jogát a nemzetiségi autonóm körzetbe való önkéntes ki- és belépésre."[475]

Így tehát az 1990-es szuverenitási nyilatkozatban még szereplő „nemzetiségi közigazgatási egységek" (a területi autonómia) nem került átvezetésre az első, 1992-es kisebbségi törvénybe, és később sem született ilyen törvény, noha a szuverenitási nyilatkozatban megfogalmazott elvek általában következetesen érvényesültek a jogalkotásban, beleértve az 1996-ban elfogadott új Alkotmányt is.

A kisebbségi törvénynek megfelelően 1993-tól a kisebbségek ügyeivel külön Nemzetiségi Minisztérium foglalkozott, amelyet 1996-ban Állami Bizottsággá szerveztek át, 2014-től kezdve pedig a kérdést változó minisztériumi határkörbe utalták.[476] Maga a törvény 2023-ig volt hatályos, amikor új jogszabályt fogadott el a parlament.

AZ ALAPSZERZŐDÉSEK

Az 1980–1990-es évek fordulóján bekövetkező gyökeres politikai változások hatására megnövekedett a kétoldalú kapcsolatok jelentősége, aminek eredményeképpen számos kétoldalú barátsági, jószomszédsági szerződést írtak alá – ezeket nevezzük összefoglalóan alapszerződéseknek. Ezek az alapszerződések többnyire érintették a kisebbségek kérdéseit is, a kétoldalú kapcsolatok számos egyéb területével – gazdasági, kulturális, környezetvédelmi stb. – együtt.[477] Ukrajna vonatkozásában a bilaterális kisebbségvédelmi szerződések sorában, az alapszerződések mellett, meg kell említeni a Lettországgal, Litvániával, Belarusszal, Moldovával megkötött kisebbségvédelmi egyezményeket. Idetartozó dokumentum az a megállapodás is, amelyet Ukrajna Németországgal írt alá az Ukrajnában élő németek védelméről, ami

[475] Bárdi – Éger (szerk.), *Útkeresés és integráció,* 2000, i. m., 501.

[476] Csernicskó István – Tóth Mihály: *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz.* Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2021. 14.

[477] Vizi Balázs: Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben.* Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2021. 10–45.

alapján 2001-ig működött a deportált németek ügyeivel foglalkozó ukrán–német kormányközi bizottság is.[478]

Ukrajna alapszerződést írt alá először Magyarországgal, majd Szlovákiával, Romániával és Oroszországgal, ezek mindegyike tartalmazott kisebbségvédelmi klauzulát. Az 1993-ban aláírt és 1994-ben ratifikált ukrán–szlovák szerződés[479] 18. cikke rögzíti az anyanyelv tanulását és az anyanyelvű oktatást, a szabad nyelvhasználatot, a szabad vallásgyakorlást, az anyanyelv szabályainak megfelelő névhasználatot, anyanyelvű médiát, intézményhálózatot, szabad kapcsolattartást országon belül és az anyaországgal. 1997-ben írták alá, és ugyanebben az évben ratifikálták az ukrán–román szerződést,[480] amely a 13. cikkben biztosítja ugyanezeket a jogokat, a megfogalmazásban filológiai különbségek vannak, tartalmiak nincsenek. Ami az eltérés, hogy utóbbi szerződés etnikai definíciót tartalmaz: Ukrajna és Románia is az adott kisebbséghez tartozónak ismeri el azon állampolgárait, akik függetlenül etnikai, nyelvi, kulturális, felekezeti hovatartozásuktól az adott kisebbséghez tartozónak vallják magukat. Az 1997-ben aláírt és 1998-ben ratifikált ukrán–orosz szerződés[481] 12. cikkében rögzíti a szabad fejlődést etnikai, nyelvi, kulturális, felekezeti téren, kizárja az erőszakos asszimiláció lehetőségét, az oktatás tekintetében pedig annyit rögzít, hogy Oroszországban az ukrán nyelv, míg Ukrajnában az orosz nyelv oktatásának feltételeit szükséges biztosítani.

Minden közép-európai alapszerződésben volt nemzetközi szerződésekre hivatkozás, amelyekben szerepelt a területi integritás szavatolása, ám az alapszerződések többségében ezenkívül úgynevezett területi klauzula is helyet kapott. A területi klauzula – amit „német formulának" is neveztek – először az NSZK és a Lengyel Népköztársaság között 1970-ben megkötött, a két ország kapcsolatai normalizálásának alapjairól szóló varsói szerződés 1. cikk (2) bekezdésében szerepelt,

[478] Попок, Андрій: Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. *Актуальні проблеми державного управління,* (2010) 1. 84.

[479] Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою. Дата підписання: 29.06.1993. Дата ратифікації: 24.02.1994. Дата набуття чинності: 16.06.1994. https://t.ly/o5wdm

[480] Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією. Дата підписання: 02.06.1997. Дата ратифікації: 17.07.1997. https://t.ly/_Sxps

[481] Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Дата підписання: 31.05.1997. Дата ратифікації: 14.01.1998. https://t.ly/bfz2r

beleértve a „most és a jövőben” („jetzt und in der Zukunft”) kitételt is. Ez a fordulat aztán az NSZK és az NDK közötti 1972. évi alapszerződés 3. cikkében, az NSZK és Csehszlovákia közötti 1973. évi prágai szerződés 4. cikkében, majd a Németország és Lengyelország között 1990. november 14-én megkötött határszerződés 2. cikkében is megjelent. Erre a határszerződésre hivatkozott az alapszerződések közül elsőként a két ország megbékélését szolgáló 1991. június 17-i német–lengyel alapszerződés is, amely a területi klauzulát tartalmazó szerződések mintaadójává vált a közép- és kelet-európai térségben.[482] Az utóbbiból került át, ukrán kérésre, a magyar–ukrán alapszerződésbe, és ezután a Magyarország által kötött alapszerződések közül Ukrajnán kívül benne van a Szlovákiával és Romániával kötött alapszerződésben (hiányzott Szlovénia és Horvátország vonatkozásában), az Ukrajna által kötött alapszerződések közül pedig Magyarországon kívül benne volt a Lengyelországgal, Belarusszal, Szlovákiával és Romániával kötött alapszerződésben is (hiányzott az Oroszországgal és a Moldovával aláírtból, hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy az utóbbival közös határ mentén ekkor már fennállt a nemzetközileg el nem ismert államkezdemény, a de jure Moldovához tartozó Transznyisztria).[483]

A Magyarország által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	*Év**	*Cikk*	*Területi klauzula*
Ukrajna	1991	2 (2)	„egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük”
Szlovénia	1992		–
Horvátország	1992		–
Szlovákia	1995	3 (1)	„egymással szemben területi követelésük nincs és ilyet a jövőben sem támasztanak”
Románia	1996	4	„egymással szemben területi követelésük nincsen és ilyet a jövőben sem támasztanak”

* az alapszerződés aláírásának éve

[482] Fedinec Csilla – Tóth Norbert: *Romantikus jog – fapados gyakorlat: A magyar–ukrán szerződéses viszony.* Budapest, ELKH TK Kisebbségkutató Intézet – L’Harmattan Kiadó, 2022. 28–29.

[483] Fedinec Csilla: A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból.* Törökbálint, Termini Egyesület, 2022. 157, 160.

Az Ukrajna által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	*Év**	*Cikk*	*Területi klauzula*
Magyarország	1991	2 (2)	„egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük”
Lengyelország	1992	2	„nem támasztanak területi követeléseket egymással szemben, és a jövőben sem fognak ilyen követeléseket felvetni ”
Moldova	1992		–
Szlovákia	1993	2 (2)	„nem támasztanak területi követeléseket egymással szemben, és a jövőben sem fognak ilyen követeléseket felvetni ”
Belarusz	1995	1 (2)	„nem támasztanak területi követeléseket egymással szemben, és a jövőben sem fognak ilyen követeléseket felvetni”
Románia	1997	2 (1)	„megerősítik a közöttük fennálló határ sérthetetlenségét, és ezért most és a jövőben tartózkodnak e határ bármiféle megsértésétől”
Oroszország	1997**		–

* az alapszerződés aláírásának éve
** 2019 óta hatályon kívül

Az alapszerződések különböznek az érintett országok közötti határok kérdésének megfogalmazásával kapcsolatban. Az ukrán–szlovák szerződés 2. cikke az ENSZ Alapokmánya és az EBESZ dokumentumai alapján elismeri a határok sérthetetlenségét. Az ukrán–román szerződés ugyancsak 2. cikke a Helsinki Záróokmányra hivatkozik, leszögezi, hogy annak elvei mentén tartózkodnak minden, a felek területi épségét veszélyeztető cselekménytől, ugyanakkor a Fekete-tengeri kontinentális talapzat és az ebben érintett gazdasági övezetek tekintetében a delimitációt külön szerződésben rögzítik. Az ukrán–orosz alapszerződésben két cikk is foglalkozik a határokkal, hivatkozással az ENSZ Alapokmányra és a Helsinki Záróokmányra. A 2. cikk szerint a felek elismerik egymás területi sérthetetlenségét, és tiszteletben tartják a fennálló határokat. A 3. cikk ugyanezeket az elveket megerősítve kiemeli, hogy a felek nem élnek sem a katonai, sem a gazdasági nyomásgyakorlás eszközével, elismerik a népek szabad önrendelkezési jogát, betartják az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvét. Mint fentebb rámutattam, Oroszország részese volt az 1994-es Budapesti Memorandumnak is, amelyben az aláírók biztonsági garanciákat nyújtottak Ukrajnának a szovjet örökségből maradt atomfegyverekről való lemondásért cserébe.

Oroszországgal a kapcsolatok súlyos konfliktusig fajultak, aminek következtében, hivatkozással a diplomáciai kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményre és az alapszerződés 40. cikkére, Ukrajna 2019. április 1-jével felmondta az alapszerződést Oroszországgal.[484]

Romániával ugyanakkor a feszültség többször tapintható volt. Az ukrajnai románok többsége Kárpátalján és Csernyivci megyében (a történelmi Bukovina északi, Ukrajnához tartozó területén) él, az ukrán függetlenség hajnalán a bukovinaiak nem vetették volna el a Romániához való csatlakozást, Kárpátalján pedig a román nemzetiségi járás felállítását.[485] Ukrajna parlamentje 1991. július 5-én elítélő határozatot hozott azzal kapcsolatban, hogy júniusban Románia parlamentje semmisnek nyilvánította a Molotov–Ribbentrop-paktumot. Ez az ukrán parlamenti nyilatkozat többek között leszögezte: a paktum törvénytelenségének kimondása nem eredményezhet területi követeléseket Ukrajnával szemben, és Ukrajna elutasít minden erre irányuló törekvést.[486]

1997-ben az alapszerződés aláírása után a felek tárgyalásokat kezdtek a Fekete-tengeri területek elhatárolásáról, közelebbről a 0,2 négyzetkilométer területű Kígyó-sziget hovatartozásának eldöntéséről. Ám huszonnégy tárgyalási forduló sem vezetett eredményre, miközben Ukrajna olaj- és gázlelőhelyet fedezett fel a szigettől negyven kilométerre fekvő kontinentális talapzaton. 2004-ben Románia a Nemzetközi Bírósághoz fordult. A bíróság 2009-ben meghozott ítéletében hivatkozva arra, hogy sem az 1958-as, sem az 1982-es tengerjogi egyezmény nem rendelkezik a szemben lévő vagy szomszédos államok kontinentális talapzatának elhatárolásáról, a szigetet Ukrajnának ítélte, ám a kontinentális talapzatra vonatkozó román igényeknek nagyobb részben helyt adott, a sziget körüli kontinentális talapzat 79%-át, 9700 négyzetkilométert Romániának ítélte, amely az érintett tengerfenék megszerzésével így jelentős földgáz- és kőolajkészlethez jutott.[487]

[484] Закон України „Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією” № 2643-VIII від 06.12.2018. https://t.ly/8x_N-

[485] Лойко, *Громадські організації етнічних меншин України,* 2005, i. m., 263–267.

[486] Дзюба, I. M. et al. (ред.): *Україна: антологія пам’яток державотворення, X–XX ст. T. X. Відродження й утвердження української державності (1987–2005 роки). Дорога до себе.* Київ, Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2009. 235–236.

[487] Lathrop, Coalter G.: Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). *American Journal of International Law,* 103 (2009) 3. 543–549.

A magyar–ukrán alapszerződés

A magyar–ukrán alapszerződésben foglalt alapelvek (a területi integritás védelme, a kisebbségek védelmére tett utalások, a jószomszédi kapcsolatok sokrétű ápolása stb.) a korszak biztonságpolitikai aggodalmait és a kölcsönös garanciák kiemelt szerepét is tükrözik. Az alapszerződés egyik fontos szerepe az volt, hogy a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos bizalmatlanságokat eloszlassa, és a két ország a kisebbségi ügyekben minél szélesebb körű együttműködést alakítson ki.[488]

Az 1980-as évek végén a magyarországi politika a szomszédos országok területén élő magyarok felé fordult. Grósz Károly, az MSZMP főtitkára 1989. áprilisi kárpátaljai látogatása alkalmával az Ungvári Állami Egyetemen tartott beszédében a szocializmus nagyszerűségével kapcsolatos szólamok mellett már arról is beszélt, hogy: „Hazánk fejlődése fordulóponthoz érkezett", „Kétségtelen, hogy évtizedeken keresztül hallgatás, indokolatlan »szemérmesség« vette körül a kárpátaljai magyarság sorsát". Hozzátette azt is: „Magyarország viszonya a szomszédaihoz tiszta és egyértelmű, önök jól tudhatják: a Magyar Népköztársaságnak nincs területi követelése egyetlen szomszédos állammal szemben sem."[489]

Belföldön az 1990-es népszámlálás újdonságaként a szocializmus évtizedei alatt hivatalosan elismert négy kisebbség – német, román, szlovák (ide sorolták be a ruszinokat és az ukránokat is) és a „délszláv" (szerbek, horvátok, szlovénok) – mellett, ekkor még csak az anyanyelvi rovatban, megjelentek „új kisebbségek" is – a görögök, a bolgárok, az örmények, a lengyelek, valamint összevonva a ruszinok és az ukránok.[490] A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény pedig már az elismert kisebbségek között sorolta fel a ruszinokat és az ukránokat is, amin nem változtatott az új kisebbségi törvény, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény sem.

Antall József miniszterelnök először 1990 júniusában találkozott Gorbacsovval Moszkvában. Az eszmecsere során Antall kihangsúlyozta, hogy Magyarország gazdasági helyzetét és nemzetközi kapcsolatait

[488] Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 27.

[489] *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1989.* Külügyminisztérium, 1989. 178–179.

[490] Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990).* Budapest, Osiris, 1998. 50.

nem veszélyeztető külpolitikát kíván folytatni.[491] A keleti politika újdonsága volt, hogy a gyengülő moszkvai központ mellett fejleszteni kell a kapcsolatokat az egyes tagköztársaságokkal is. Ennek kapcsán egyebek mellett 1990 nyarától rendszeressé váltak Ukrajnával a kölcsönös politikusjárások, beleértve a magyarországi vezető politikusok találkozóit a kárpátaljai magyarok képviselőivel. Anatolij Zlenko külügyminiszter 1990. augusztusi budapesti látogatása alkalmával Antall világossá tette, hogy Magyarország tiszteletben tartja a fennálló határokat, de szorgalmazza a területi autonómia megadását Kárpátaljának.[492] Magyarország többször jelezte Ukrajnának a szuverenitási törekvések támogatását, Moszkva ellenkezése ellenére.[493]

A Szovjetunióval kötött 1967-es barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés kiváltására 1990-ben megkezdődött az új magyar–szovjet alapszerződés előkészítése. Vitaponttá egyetlen kérdés vált: a szovjet fél által elvárt biztonsági záradék arról, hogy egyik fél sem csatlakozhat olyan szervezethez, amelyet a másik fél maga ellen irányulónak tekint. A magyar fél határozottan tiltakozott ez ellen – akárcsak Csehszlovákia és Lengyelország –, ami 1991 tavasza után egyre nehezebb lett, miután megszületett a szovjet–román alapszerződés, amely tartalmazta ezt a bizonyos klauzulát. A moszkvai puccs után, és azt követően, hogy a szovjet tagköztársaságok sorra kiáltották ki függetlenségüket, 1991 szeptemberében a két fél közelebb került a megállapodáshoz azzal a kompromisszummal, hogy a szerződésben a biztonság kérdését multilaterális körbe helyezik át.[494] Ezzel párhuzamosan megkezdődött a magyar–orosz alapszerződés előkészítése is.

A magyar–ukrán alapszerződés előkészítése is 1990-ben kezdődött. Göncz Árpád 1990. szeptemberi ukrajnai látogatásakor a magyar köztársasági elnök és Leonyid Kravcsuk, a parlament elnöke, aki ebben a minőségében 1990 júliusa óta Szovjet-Ukrajna vezetője volt, közös közleményt adott ki, melyben leszögezték: „A Felek kifejezték azt a szándékukat, hogy további lépéseket tesznek az országaikban élő nemzeti kisebbségek jogainak kodifikálása és védelme érdekében.”[495] Kravcsuk 1991. május 30. és június 1. közötti budapesti látogatása alkalmával már alá is írtak kilenc dokumentumot, és ezzel kezdetét vet-

[491] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 71.
[492] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 82.
[493] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 83–85.
[494] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 78, 80.
[495] *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1990.* Külügyminisztérium, 1990. 247.

te a magyar–ukrán szerződéses-jogi bázis kiépítése. A dokumentumok között volt a „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén", valamint a „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén".

A Nyilatkozattal kapcsolatban az akkori budapesti szovjet nagykövet, Ivan Abojmov nem tartózkodott a fenyegetőzéstől sem. Abojmov kihallgatást kért a magyar Külügyminisztériumban, ahol május 29-én többek között így fogalmazott: „[…] az USZSZK nem rendelkezik korlátlan nemzetközi jogalanyisággal […] Az Ukrán SZSZK vagy más szövetséges köztársaság, s valamely harmadik ország, így Magyarország között is csak olyan viszonyról lehet szó, amely illeszthető a Magyar Köztársaság és a Szovjetunió szerződéses kapcsolatainak kereteibe […] Ha az ukrán–magyar dokumentum [a Nyilatkozat] nem felelne meg ezeknek a kritériumoknak, szovjet részről hivatalosan fogják értesíteni a magyar Külügyminisztériumot az álláspontjukról, és felhívják a figyelmet arra, hogy az egyik fél kompetenciáját meghaladó felelősségvállalás, ami nem felel meg sem jogi helyzetének, sem a realitásoknak, – semmisnek tekintendő."[496] Jeszenszky Géza külügyminiszter reálisan értékelte a Kravcsuk-látogatásról szóló összefoglalójában, hogy Ukrajna szuverenitásának feltételeit igyekszik megteremteni.[497]

Jeszenszky Géza később azt írta: az 1991 májusában aláírt kisebbségi nyilatkozat gyakorlati megvalósításához szükség volt államközi szerződésre is,[498] azaz az alapszerződésre. A Külügyminisztériumnak az alapszerződés ratifikációra vonatkozó előterjesztése kapcsán 1993. május 7-én kelt közleménye a következőképpen mutatta be az alapszerződés keletkezéstörténetét. Göncz Árpád köztársasági elnök 1990. szeptemberi kijevi és kárpátaljai látogatása alkalmával a külügyminisztériumi államtitkárok tárgyalásán merült fel „államközi alapszer-

[496] Ivan Aboimov budapesti szovjet nagykövet véleménye Leonyid Kravcsuk ukrán elnök magyarországi látogatásáról és a magyar–ukrán közös nyilatkozatról. In: Sáringer, *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához,* 2018, i. m., 293–294.

[497] Jelentés a Kormánynak Leonyid Kravcsuk, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnöke magyarországi látogatásáról (1991. május 30. – június 1.) In: Sáringer, *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához,* 2018, i. m., 302.

[498] Jeszenszky Géza: Magyarország és a kétoldalú szerződések. *Magyar Kisebbség,* 2 (1996) 6 (4). 6–15.

ződés" megkötésének a gondolata. Az első szövegtervezetet az ukrán fél készítette el 1991 tavaszára, amelyben „nem szerepelt a két ország határának kérdése és nem volt benne utalás a kárpátaljai magyar kisebbségre". „Szakértői egyeztetések után és ukrán igényre később került a tervezetbe a határok sérthetetlenségének elve." 1991 októberére készült el a második, javított tervezet, amiben már szerepelt a területi klauzula és a magyar kisebbség jogait rögzítő cikk. Október végén Kijevben került sor az újabb szakértői egyeztetésre. „A magyar kormány álláspontja az volt, hogy Magyarország (a december 1-jei népszavazás eredményeinek figyelembevételével) lépjen mielőbb diplomáciai kapcsolatra a független Ukrajnával. Mindezen előzmények után, az ügyet végig szorosan figyelemmel kísérő külügyminiszter [Jeszenszky Géza] javaslatára írta alá 1991. december 6-án Kijevben Antall József miniszterelnök a magyar–ukrán szerződést."[499]

Nem tudni, miért telt el annyi idő az előkészítésről szóló megállapodás és az első tervezet megszövegezése között, illetve miért az ukrán fél kezdte el a szöveg megírását, de találgatni tudunk Páldi Andrásnak, Magyarország akkori kijevi főkonzuljának (1991 decemberétől első nagykövetének) egyéni hangvételű visszaemlékezése alapján. Páldi szerint Göncz szeptemberi látogatása után Budapest megtorpant. Szóbeli egyezség alapján Kijev várta Jeszenszky Géza külügyminisztert és a szakértőket, azonban ez a látogatás elmaradt. Budapest indokolás nélkül halogatott, a főkonzul feltételezése szerint azért, mert a döntésre befolyást gyakorló külügyi jogászok hónapokra befagyasztották a kérdést: a Szovjetunió rendületlenül fennállt, az ukrán szuverenitás kinyilvánítása pedig távol volt a valódi szecessziótól. Páldi azt is feltételezte, hogy a szeptemberi látogatás után azért sem kezdődött el látható módon a munka, hogy így az eredményt majd ne a köztársasági elnökhöz, hanem az MDF-kormányhoz kössék.[500]

Jeszenszky visszaemlékezése szerint sem munkatársaiban – diplomaták, nemzetközi jogászok –, sem a szerződés kidolgozásában részt vevő ukrán szakértőkben nem merült fel a munka során, hogy a szer-

[499] *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1993.* Külügyminisztérium, 1993. 205–206; Rejtjeltávirat Kijevből. A magyar–ukrán alapszerződés tervezete, 1991. október 2. In: Sáringer, *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához,* 2018, i. m., 336–337.

[500] Páldi András: *Egyre távolabb Moszkvától.* Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1996. 221–226.

ződés viták forrása lehet.[501] Ugyancsak Jeszenszky dokumentáltan hivatkozik arra, hogy az ukrán fél a területi klauzula szerepeltetéséhez kötötte a kisebbségi jogok szavatolását.[502]

Páldi visszaemlékezésében kitért a területi klauzula megszületésének egyes, látókörébe került körülményeire. Az egyszer már egyeztetett szöveg véglegesítésekor Kijevben az ukrán partnerek egyike felvetette, hogy nem elég egyértelmű a formula, amely kizárja az egymással szembeni területi követeléseket. Eközben a Nyugat-Ukrajnában erősödő nacionalizmusra, magyarellenességre hivatkozott. „Természetesen mi tudtunk a cikkekről, sőt azokról a magyarellenes röplapokról is, amiket Kárpátalján terjesztettek […] De egy-egy cikk nem lehet indok egy hosszú időre szóló szerződés szövegének módosítására. […] Az ukránok azonban fontosnak tartották a betoldást […] abban egyeztünk meg, hogy a Budapestről jött külügyi munkatárs jelenti ezt főnökének és majd rajtam keresztül megüzenik a döntést." Budapestről semmiféle észrevétel nem érkezett, „a végleges szöveget Budapesten gépelték". Páldi még hozzátette: „Már nyugdíjasként néztem és hallgattam 1993 tavaszán az emlékezetes ratifikálási vitát. Amíg nem hallottam és nem láttam a tévében, senkinek sem hittem volna el, hogy Magyarországon vannak olyan parlamenti képviselők, akik a történelem realitásaiból semmit sem értenek és még mindig irredenta álomvilágban élnek."[503]

Csóti György, akkoriban az MDF parlamenti képviselője hasonlóan emlékezett: az „és nem is lesz" kitétel a miniszterelnök és a kormány által jóváhagyott szövegben még nem szerepelt, ám Kijevbe indulás előtt mégis belekerült. A vád az volt, hogy ezzel örökre lemondtunk Kárpátaljáról. Mielőtt továbbmennénk, mondta Csóti, „ez egy ostoba és történelmietlen felfogás". Ám hozzátette azt is: „Semmi sem örök és megváltoztathatatlan."[504]

Antall József miniszterelnök az 1991. december 1-jei ukrán függetlenségi referendum utáni látogatása alkalmával, december 6-án Moszkvában Gorbacsovval aláírta a szovjet, Jelcinnel pedig az orosz alapszerződést. A szovjet szerződés ekkor tulajdonképpen már fölösleges volt, Antall azonban ragaszkodott hozzá, a szovjet kapcsolatot

[501] Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben.* Budapest, Osiris, 2016. 266.

[502] Jeszenszky, *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására,* 2016, i. m., 272.

[503] Páldi, *Egyre távolabb Moszkvától,* 1996, i. m., 257–258.

[504] Király Béla: *25 év a nemzetpolitika szolgálatában – Csóti György.* (Magyarnak lenni!, 129.) Budapest, Kairosz, 2015; Csóti György: Az ukrán–magyar alapszerződés. *Magyar Idők,* 2018.03.01. https://tinyurl.com/m2x92aby

lezáró aktusként tekintett rá, különösen, hogy az 1956-os szovjet katonai intervenció elítélése külügyminiszteri levélváltással hivatalos formában is megtörtént, ami a szerződés szerves része lett.[505] Visszaúton Kijevben került sor a magyar–ukrán alapszerződés szignálására, igen rövid program keretében. „Rövid megbeszélés, aláírás és vacsora volt a programban és máris indultak haza."[506] A független Ukrajna számára ez volt az első nemzetközi szerződés.[507]

Az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán alapszerződést az ukrán Legfelsőbb Tanács 1992. július 1-jén, a magyar Országgyűlés 1993. május 11-én ratifikálta. Az alapszerződés megerősítő okiratainak kicserélésére Budapesten, 1993. június 16-án került sor, és ezen a napon hatályba is lépett.

Magyarországon a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről szóló 1995. évi XLV. törvény értelmében a szerződés 17. cikkében feltüntetett „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén" című dokumentum és az ahhoz csatolt „Jegyzőkönyv" a szerződés törvénnyel való kihirdetésével egyidejűleg került közzétételre.[508]

Az ukrán jogrendben a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv nem része az alapszerződésnek: az utóbbi státusza nemzetközi szerződés, amely a ratifikációs okmányok cseréjével lépett hatályba (1993. június 16.),[509] a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv pedig egy nyilvántartási számon került be a jogtárba, és mindkettő az aláírás napjától (1991. május 31.) hatályos.[510]

[505] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 91–92, 94.

[506] Páldi, *Egyre távolabb Moszkvától,* 1996, i. m., 256.

[507] Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 27–69.

[508] 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről. https://t.ly/JBpso

[509] Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. Здійснено: 06.12.1991. Ратифіковано: Постановою ВР № 2527-XII від 01.07.1992. https://t.ly/AVtSe

[510] Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. – Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. Дата підписання: 31.05.1991. Набуття чинності: 31.05.1991. https://t.ly/9FtLl

Az alapszerződés ukrajnai parlamenti vitája

A kijevi parlament a kormány által beterjesztett magyar–ukrán alapszerződést az 1992. július 1-jén kelt 2527-XII. számú parlamenti határozattal ratifikálta.[511] Ez egy szép szerdai nap délelőttje volt, amikor a vitában, és ez lesz könyvem legrövidebb része, a következők hangzottak el:

> „A következő szerződés – az Ukrajna és a Magyar Köztársaság között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló. A szerződést 1991. december 6-án írta alá Ukrajna elnöke és a Magyar Köztársaság miniszterelnöke. Van-e kérdés Leonyid Makarovicshoz [Kravcsuk elnökhöz]? Nincs. A külügyminiszterhez? Nincs. Kérem, szavazzanak. 297 igen szavazat van. Elfogadva."[512]

Az ukrajnai politikusok és szakértők annak örültek, ami nincs benne – a határrevízió lehetősége, a magyarországi politikai elit és annak nyomában a közvélemény egy része pedig pont azért háborgott, mert benne van a revízió lehetőségének kizárása. Míg magyar részről az alapszerződés kérdése mondhatni Trianon-súlyú, és ezért szinte lehetetlen társadalmi konszenzust építené köré, addig ukrán szemszögből Magyarországot olyan magas piedesztálra emelte, hogy egészen a 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény elfogadásáig semmilyen kérdés nem tudta komolyan megrengetni a két ország közötti kapcsolatokat.

Az alapszerződés magyarországi fogadtatása

Magyarországon az alapszerződést a parlamenti vita során, utcai gyűléseken, minden lehetséges fórumon éles támadások érték. A magyar politikai elitet nem csak a vita, maga az 1993. május 11-i parlamenti (név szerinti) szavazás is rendkívüli módon megosztotta: a 386 képviselőből 279-en voltak jelen, 223-an szavaztak igennel, 39-en nemmel, 17-en pedig tartózkodtak. A legtöbb nemmel szavazó és tartóz-

[511] Постанова Верховної Ради України „Про ратифікацію Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою" № 2527-XII від 01.07.1992. https://t.ly/CPIuB

[512] П'ята сесія Верховної Ради України I скликання. Січень 1992 року – Липень 1992 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 95. 01.07.1992. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4752.html

kodó a legnagyobb kormánypárt, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) soraiból került ki. „A parlamenti vita egybeesett […] a határkérdésről a sajtóban kibontakozó éles vitával, sőt, egy ennél is jelentősebb eseménnyel, az MDF eddigi legmélyebb válságának kirobbanásával, így történhetett meg a parlament történetében először, hogy az ellenzék a kormánykoalíció egyik felével a másik fele ellen szavazott."[513] „Kevesen gondolták, hogy az MDF hasadása pont a határon túli magyarok ill. a határrevízió kérdése mentén zajlik le. A huszadik század végén, három évvel az első szabadon választott parlament megalakulását követően, a politikai szélsőségesség újra etnikai alapon szerveződik."[514] Nemcsak az idézett Németh Zsolt, hanem többen is úgy látták, hogy az MDF éppen az alapszerződés miatt szakadt ketté, vált ki belőle a radikális szárny, s lett belőle a Csurka István vezette Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP).[515]

Az alapszerződés körüli vita kimondva-kimondatlanul a határrevízió gondolatáról szólt.[516] Csurka István sosem ingott meg abban a meggyőződésében, hogy a kormányoldalt az alapszerződés kérdésében „impotens politika és érvrendszer" jellemezte. Szerinte az MDF politikai tartását meghatározta a határon túli magyarokhoz való viszonya. „Ez az MDF nincs többé. Ott fekszik az ukrán–magyar alapszerződést megszavazó hatpárti internacionalizmusban." „A kormány a parlamentben győzött, az országban vesztett. Az ülésteremben soha ilyen szilárd többsége nem volt, de a lelkekben ekkora csalódást még soha nem keltett." „A rendszerváltozást újra kell kezdeni."[517] Zacsek Gyula úgy vélte, hogy a Helsinki Záróokmány lehetővé teszi a tárgyalásos határváltoztatást, azonban a magyar kormány lemondott erről a lehetőségről, az alapszerződés 2. cikkével „határozottan kijelenti, hogy sem ma, sem a jövőben szóba se jöhet a Helsinki Záróokmányban jelzett lehetőség, hogy békés eszközökkel, megegyezéssel megváltoztatható

[513] Németh Zsolt: Még egyszer a magyar–ukrán alapszerződésről. *Pro Minoritate,* (1993) 5. 4.

[514] Németh, Még egyszer, 1993, i. m., 4.

[515] Kis János: A kisebbségi kérdés az új világrendben. *Beszélő,* 7 (2002) 4. 34–48; Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség,* 6 (2000) 3. 237–293.

[516] Szabó Gabriella: Népi radikálisok, 1990–1997. In: Kiss Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–1997. Tanulmányok egy korszak kommunikációs jellegzetességeiről.* (Politikatudományi Tanulmányok.) Budapest, MTA TK PTI, 2016. 252–254.

[517] Csurka István: Parlamenti taverna. Az új nagykoalíció, avagy a kilencvenhármas ukrán front. *Magyar Fórum,* 1993.05.20. 4.

a mai helyzet".[518] Zétényi Zsolt érvelése szerint Magyarország nem kívánja a határait újabb szerződés tárgyává tenni, kivéve, ha „valamely szerződés Magyarország javára eltér a jelenlegi helyzettől".[519] Az összhang később sincs meg, a már a Horn-kormány alatt elfogadott további alapszerződések esetében sem, és a fő kérdést továbbra is a határok jelentették. A magyar–román alapszerződésben például az MDF-s Für Lajos szükségtelennek tartotta a határkiigazításról való lemondást, a fideszes Orbán Viktor viszont azt mondta, hogy egyetért Für Lajossal, de ha a románok ragaszkodnak ehhez, akkor akár benne is lehet.[520]

Teljesen világos volt az is, hogy a legfőbb hivatkozási alapnak az alapszerződést ellenző magyarországi politikusok azt tartották, amit a nyilvánosságban kárpátaljai magyar politikusok is alátámasztottak, hogy nem igaz a kormány politikusainak érvelése, miszerint „a szerződést a kárpátaljai magyarság jóváhagyása mellett" írták alá, így Antall „lélekben mostmár csak 14 800 000 magyar miniszterelnökének" érezheti magát.[521] Ez utalás Antall 1990. június 2-án, az MDF. III. Országos Gyűlésén elhangzott beszédére: „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliós országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni." A gondolat benne volt már az 1990. május 22-én az Országgyűlés elé terjesztett kormányprogramban is, félreérthetetlenebb formában: „A magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása."[522]

Az alapszerződés parlamenti vitája során Zacsek Gyula kétségbe vonta a kormány érvelését, hogy a kárpátaljai magyarok egybehangzó kérésére ratifikálják a szerződést, holott ezt a kárpátaljai magyarok maguk cáfolják.[523] Zétényi Zsolt felemlegette prominens ukrán politikusok egy évvel korábbi magyarországi látogatását, ami alapján nincs is

[518] Zacsek Gyula: Kik voltak a szövegezők? *Magyar Fórum,* 1993.05.13. 3.

[519] Zétényi Zsolt: Veszélyes kitételt fogadtunk el. *Magyar Fórum,* 1993.05.13. 2.

[520] Kiss Balázs: A jobbközép politikai közösség, 1990–1997. In: Kiss Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–1997. Tanulmányok egy korszak kommunikációs jellegzetességeiről.* (Politikatudományi Tanulmányok.) Budapest, MTA TK PTI, 2016. 151.

[521] Fenyvessy Zoltán – Merényi Sándor – Csernátony István: Kíváncsian várjuk… *Magyar Fórum,* 1993.07.29. 16.

[522] Jeszenszky Géza: Antall József, a nemzetpolitikus. *Sóvidék,* 2 (2010) 2. 62–63.

[523] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés

tovább miről beszélni, mert Vjacseszlav Csornovil, a Ruh elnöke azt mondta, a Beregszászi járási nemzetiségi körzetet rezervátumnak tartja, és „nem lenne szerencsés, ha a kárpátaljai magyarság olyan helyzetbe kerülne, mint Amerikában az indiánok". A vele tartó Vaszil Sepa parlamenti képviselő ugyanekkor kijelentette, hogy „az autonómia kifejezés nem más, mint nosztalgia".[524]

Antall József miniszterelnök az alapszerződésről szóló szavazás előtt, 1993. május 11-én az Országgyűlésben tartott beszédében elővette történészi énjét is:

> „Most tehát nemcsak a szerződéshez, és nem ehhez kívánok szólni, amikor a magyar politikai gondolkodással kapcsolatban – e szerződéstől függetlenül idézem – utalok arra, ami elhangzott, Deák Ferenc híres, szállóigévé vált mondatával:[525] mindent visszanyerhetünk, csak azt nem, miről önmagunk lemondtunk. Ez a vita amikor lezajlott a magyar kiegyezés előtt, akkor a másik nagy magyar, Eötvös azt mondta:[526] nézetem szerint nem azt, miről lemondtunk, hanem csak azt nem nyerhetjük vissza többé, minek visszanyerésére erőnk hiányzik, és ez az, miért én a politikát, mely abban áll, hogy magunkat tökéletes tehetetlenségre kárhoztassuk, csak azért, hogy teóriában bizonyos elveket feltartsunk, a csendes őrültség egy neménél alig tarthatom másnak."[527]

Az SZDSZ-es Darvas Iván a revíziós álmok elvetése mellett érvelt, mivel az csak egyetlen dologhoz, háborúhoz vezethet:

---

megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Zacsek Gyula (MDF). 2260–2261.

[524] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Zétényi Zsolt, Dr. (MDF). 2265.

[525] Deák Ferencnek az 1861-i országgyűlés alkalmával tartott első felirati beszéde.

[526] Eötvös József: *Naplójegyzetek. Gondolatok. 1864–1868.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 36–37.

[527] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Antall József, Dr. miniszterelnök. 2285–2286.

„[…] engedjék meg, kérem, hogy néhány személyes reflexióval én is hozzájáruljak ehhez a vitához. Elhangzott itt az a vád, hogy hazaáruló az, aki a magyar–ukrán alapszerződést megkötötte, illetve annak megerősítéséhez hozzájárul. Elöljáróban mindjárt ki is szeretném itt jelenteni, hogy a magam részéről igenis meg fogom szavazni a szerződés ratifikálását, mert semmiképp nem értek egyet azzal a gondolatmenettel, amely konklúziójában eljut odáig, hogy hazaárulással vádolja a Magyar Köztársaság miniszterelnökét és külügyminiszterét. […] Nem vonom ugyan kétségbe a hazaárulás vádja megfogalmazójának őszintén hazafias, tisztes szándékát, mégis nevetségesnek és abszurdnak tartom a konklúziót, tekintettel arra az elhanyagolhatatlan körülményre ugyanis, miszerint a Trianonnál elszakított területek mindegyike hosszú évtizedek óta egy-egy szuverén európai állam területének számít […] Nincs – és soha nem is lesz – más módja a Trianonnál elvesztett területek visszaszerzésének, mint a nyers erőszak – azaz háború révén –, annál az egyszerű oknál fogva, hogy fegyveres konfliktus révén veszítettük el őket. […] hosszú távon jómagam is a Kárpát-medence békés egyesítésének vagyok a híve. A majdani szabad, független és demokratikus egyesült európai államokban a határok csakugyan pusztán közigazgatási értelemben léteznek majd, és nem elválasztják egymástól a nemzeteket, hanem összekötik azokat. Ezt a távlati célt tartva szem előtt, ajánlom megerősítésre a magyar–ukrán alapszerződést.”[528]

Csóti György (MDF) a kérdés súlyát az európai stabilitással mérte össze, és annak megőrzésére apellált:

„Szeretném emlékeztetni képviselőtársaimat, hogy ebben a Házban 1990-ben, a trianoni békeszerződés évfordulója kapcsán történt egy olyan nyilatkozat, amelyet mind a hat párt aláírt – és teljes egyetértés volt ebben a Házban –, amely a következőket mondja. Engedjék meg, hogy két mondatot idézzek ebből. »A létrejött határokat igazságos vagy igazságtalan mivoltuktól függetlenül a jelenlegi európai stabilitást meghatározó realitásnak tekintik. Megerősítik a határok erőszakos megváltoztatásának tilalmát. Ugyanakkor hazánk elvárja

[528] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Darvas Iván (SZDSZ). 2266.

a határainkon túli magyarság egyéni és kollektív kisebbségi jogainak teljes körű biztosítását. Az aláíró pártok olyan világ mellett kötelezik el magukat, amelyben az államhatárok elveszítik korlátozó jelentőségüket, megvalósul a népek és a nemzetek, a kisebbségek és az anyanemzetek, országok és politikusai közötti kapcsolatok szabadsága.« […] Én azt gondolom, hogy ez a szerződés, amely itt most ratifikálásra vár, ennek a nyilatkozatnak a szellemében is született."[529]

Németh Zsolt, a Fidesz egyik vezető politikusa 1994-ben azt nyilatkozta: „[…] két okból is támogattuk az alapszerződést, és ebből csak az egyik az, hogy az elutasítás mentén jött létre a magyar szélsőjobb. Valódi külpolitikai bravúr volt, hogy alig öt nappal a független Ukrajna megszületése után Magyarország alapszerződést tudott aláírni. Ezt értékeltük azzal, hogy igent mondtunk a szerződésre, annak ellenére, hogy a kissé sebtiben összekalapált dokumentummal kapcsolatban voltak kétségeink. Úgy véljük, hogy a határklauzulának nem volt megfelelő ellentételezése, bár tény, hogy az ukránok a kisebbségpolitika vonatkozásában több kötelezettséget vállaltak, mint amit akár a szlovák, akár a román fél eddig akár csak homályosan is megígért volna."[530]

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1993. május 9-i beregszászi választmányi ülésén is napirendre került az alapszerződés kérdése Povázsai Sándor ungvári konzul, Zacsek Gyula MDF-es országgyűlési képviselő és Szabó Tibor, a Határon Túli Magyarok Hivatalának munkatársa részvételével. Brenzovics László javaslatára a választmány úgy döntött, hogy az ülés azon részét, amely az alapszerződésről szól, zárt körben tartják meg. Az újságíróknak el kellett hagyniuk a termet, a jelenlévőknek pedig „megtiltották […] a tudósítás céljából történő jegyzetelést, illetve magnófelvételek készítését".[531]

[529] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Csóti György (MDF). 2272.

[530] Mink András: „Az alapszerződés ma inkább bunkósbot, nem a történelmi megbékélés eszköze". Interjú Németh Zsolttal, a Fidesz alelnökével, a parlament emberjogi és kisebbségi bizottságának elnökével a kisebbségi politikáról. *Beszélő,* 5 (1994) 11. 10.

[531] Nagy Zoltán Mihály: (Zárt)ülésezett a KMKSZ választmánya. *Kárpátalja,* 1993.05.28. 10–11.

Mindazonáltal a KMKSZ választmányi ülésen – melyen a sajtóhírek szerint vita csak arról volt, hogy „a KMKSZ egyetlen érdekvédelmi szervezete-e a kárpátaljai magyarságnak, avagy sem”[532] – közleményt fogadtak el az alapszerződéssel kapcsolatban, hivatkozással arra, hogy „[a]z utóbbi időben számos ellentmondásos híresztelés kapott lábra az ukrán–magyar alapszerződés, illetve a KMKSZ ehhez való viszonyulásával kapcsolatban”. A közlemény leszögezi, hogy „[az] alapszerződés kimunkálásában szövetségünk sajnos nem vehetett részt. Ennek ellenére mint a kárpátaljai magyarság felelősen politizáló szervezete elismeri a két ország közötti megfelelő alapszerződés szükségességét és fontosságát. […] A KMKSZ reményét fejezi ki, hogy a két ország közötti szerződésben lefektetett alapelvek érvényesítésében a jövőben messzemenően figyelembe veszik javaslatait, és a konkrét lépések kimunkálásában való részvételét illetően a felek megfelelő garanciát nyújtanak.”[533]

Ezzel egyidejűleg közzétette a sajtó Fodó Sándornak, a KMKSZ elnökének még április 8-án „a KMKSZ, mint a kárpátaljai magyarság egyetlen érdekvédelmi szervezete” és a maga nevében a magyar miniszterelnökhöz írt levelét. Az „a jövőben is” formula arra utal, hogy a kárpátaljai magyarokat addig is meghallgatták a vonatkozó kérdésekben. „Ukrajna és Magyarország kapcsolatainak fejlődése lehetővé tette, hogy az eddig tabu témaként kezelt nemzetiségi kérdést nyíltan, a tárgyalóasztal mellett, s nem utolsósorban az érintettek bevonásával próbálják rendezni. […] Az ukrán–magyar kapcsolatok fejlődésében jelentős mérföldköveknek tekinthetők a felek által aláírt szerződések és kétoldalú megállapodások. Ezek között a megfelelő ukrán–magyar alapszerződés kiemelt jelentőséggel bírhat. Az említett dokumentumok a tételezett értékek kölcsönösségének és fontosságának elismerésén túl azt is bizonyítják, hogy – bár a kárpátaljai magyarság vonatkozásában távolról sem minden kérdés tekinthető megoldottnak – népeink együttélését mindkét fél az európai, nemzetközi normáknak megfelelően kívánja biztosítani. Támogatva az ukrán és a magyar kormány ez irányú erőfeszítéseit, a jövőben is részt kívánunk venni a két ország jó viszonyának elmélyítésében és a kárpátaljai magyarságot érintő problémák rendezésében, a reális alternatívák kimunkálásában. […] Javas-

[532] (kő): Választmányi ülés Beregszászban. *Kárpáti Igaz Szó,* 1993.05.11. 1.
[533] Közlemény. *Kárpáti Igaz Szó,* 1993.05.11. 1.

latainkkal továbbra is hozzá szeretnénk járulni a kisebbségi létből fakadó gondok megoldásához."[534]

Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke még 1993. április 7-i, Antall József miniszterelnöknek írt levelében is a kárpátaljai magyarok érdekében állónak nevezte a szerződést.[535] A nyilvánosságban ugyanakkor a *Beszélő* hetilapnak kifejtette: „A magyar kormányzat nagy hibát követett el akkor, amikor 1990-ben, a magyar–ukrán alapszerződés kidolgozásakor nem kérte ki a kárpátaljai magyarok véleményét a vitatott második cikkely kérdéséről. Ennek ellenére én úgy vélem, ma már nem lehet kitérni a ratifikáció elől. […] A nagyobb baj az lenne, ha nem ratifikálnák a szerződést. Az ukrajnai vezető körök hangulatát ismerve, nagyon ártana a kárpátaljai magyarság ügyének, ha most a magyar fél a szerződés újratárgyalását követelné. Annak ellenére, hogy MDF-es meggyőződésű személy vagyok, nem zavar az, hogy a ratifikálást az ellenzéki pártok támogatják, miközben az MDF egy része nem akarja. Úgy gondolom ugyanis: arról, hogy a kárpátaljai magyarság hova akar tartozni, úgysem Magyarország dönt. Ez a mi személyes ügyünk." Fodó még hozzátette: „Nagyon nehéz érzelmileg meggyőzni az itt élőket arról, hogy a magyar–ukrán alapszerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása, hanem épp a fellendülés egyetlen esélye."[536]

A fenti álláspontot Kőszeg Ferenc SZDSZ-es képviselő teljes terjedelmében felolvasta a parlamentben az alapszerződés vitája során 1993. május 11-én.[537]

Fodó és az alapszerződést ellenzők állításával szemben áll Keskeny Ernő – a kérdéses időszakban a külügyminisztérium vezető tisztségviselője, komoly diplomáciai karriert az Orbán-kormányok idején futott be – állítása, aki leszögezte: „A bírálatok szerint a szerződés a kárpátaljai magyarság feje felett köttetett, ugyanakkor a helyzet ezzel szemben az, hogy többszörös egyeztetés történt a legfontosabb kárpátaljai

[534] A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség levele Antall József miniszterelnök úrnak. *Kárpáti Igaz Szó,* 1993.05.11. 2.

[535] Jeszenszky, *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására,* 2016, i. m., 273.

[536] Kiss Ilona: Nincs és nem is lesz… Körkérdés a magyar–ukrán alapszerződésről. Kárpát-kelepce = Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének elnöke: „Csapdában vagyunk". *Beszélő,* IV (1993) 19. 7; A magyar–ukrán szerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása. *Kárpátalja,* 1993.05.28. 11.

[537] Országgyűlési Napló. 1993. évi tavaszi ülésszak. 1993. május 11. kedd, a tavaszi ülésszak 30. napja. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat részletes vitája. Kőszeg Ferenc (SZDSZ). 2276.

magyar szervezet [a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség] vezetőivel."[538] Fodó 1992. december 7-i budapesti látogatásán emlékeztetőt adott át Antallnak, amelyben lehetetlen éleslátást várt volna el a magyar kormánytól: a KMKSZ-en belül nézetkülönbségek vannak, és a magyar kormány a nem megfelelő emberekkel állt szóba, pedig nem szerencsés Kárpátalja ügyeit olyanokra bízni, akik onnan származnak, illetve „a Beregszászban élő, de állami-hatalmi függésben élők" nem mindig képviselik megfelelően a KMKSZ érdekeit – írta.[539]

2018 őszén Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta Ukrajnának.[540] Németh Zsolt, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke magyarázata szerint: „Nekünk van jelenleg egy alapszerződésünk és egy kisebbségi nyilatkozatunk. Ennek a nyilatkozatnak a felújítását és korszerűsítését javasolta a magyar fél."[541] A kezdeményezés azonban akkor minden visszhang nélkül elhalt. Majd az Európai Tanács soros elnökségét betöltő Orbán Viktor miniszterelnök 2024. július 2-ai kijevi látogatása során Volodimir Zelenszkijjel, Ukrajna elnökével való közös sajtótájékoztatón bejelentették, hogy elkezdik előkészíteni azt a kétoldalú megállapodást, amelyben rendezni kívánják a két ország között fennálló összes vitás kérdést.[542] Nem lehet ezt másként értelmezni, mint hogy az alapszerződés ismét kérdőjelessé vált, újat kellene írni, bár ezúttal se tűnt úgy, hogy ez belátható időn belül meg fog történni, már csak azért sem, mivel mindkét fél teljesen mást vár annak tartalmától.

A KISEBBSÉGI VEGYES BIZOTTSÁGOK

Az alapszerződések alapján azokkal az országokkal, amelyekkel egymás területén élő kisebbségekkel rendelkeznek a felek, kormányközi kisebbségi vegyes bizottságokat hoztak létre.

[538] Keskeny, *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002,* 2012, i. m., 96.

[539] Jeszenszky, *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására,* 2016, i. m., 269.

[540] Szijjártó: Magyarország egy kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta Ukrajnának. *Mandiner,* 2018.10.24.

[541] Váradi Enikő: A szerzett jogokból nem lehet elvenni! Kisebbségvédelem az Európa Tanácsban – interjú Németh Zsolttal. *Kárpátalja,* 2018.11.08. (929. sz.) https://tinyurl.com/bdcvfhrp

[542] Kétoldalú kapcsolatokról szóló megállapodást készít elő Zelenszkij és Orbán. *Magyar Narancs,* 2024.07.02. https://tinyurl.com/6rz82n7f

Magyar–ukrán viszonylatban[543] a „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén" rendelkezik egy kormányközi Vegyes Bizottság felállításáról is, amelynek feladata a Nyilatkozatban felsorolt elvek és kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése. A „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén" meghatározza a Vegyes Bizottság összetételét, annak általában évi két alkalommal történő ülésezést írva elő, illetve jogot biztosít a Vegyes Bizottságnak a felek kormányai számára ajánlások megfogalmazására a Nyilatkozat elveinek végrehajtására vonatkozóan.

A vegyes bizottságnak – hivatalos nevén Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság – 1992 és 2011 között összesen 15 ülésére került sor: 2001-ig 11 ülésre, utána azonban ritkultak a találkozók, a következő tíz évben már csak négy ülést tartottak. Az üléseket felváltva tartották Magyarországon és Ukrajnában. A 15 ülésből hétnek adott otthont Budapest, egynek Nyíregyháza, a másik oldalon a bizottság háromszor ülésezett Kijevben és négyszer Ungváron.

Magyar oldalon a bizottság tagjainak felmentése és kinevezése név szerint történik – 2008-ig kormányhatározatban, azóta miniszterelnöki rendeletben. A jegyzőkönyvekben foglalt ajánlásokat kormányhatározatba foglalják, mely tartalmazza az ajánlások jóváhagyólagos tudomásulvételét, megjelöli a végrehajtásban illetékes minisztériumokat és hivatalokat, illetve mellékletben teljes szöveggel tartalmazza a jegyzőkönyv ajánlások-részét, szintén 2008-ig, utána ez a melléklet elmaradt a kormányhatározatokból. Amióta ez a melléklet hiányzik, a szomszédos országokkal közösen működtetett vegyes bizottságokról nem önálló ME rendeletek szólnak, hanem valamennyi aktuálisan működőről egy ilyen dokumentum készül. A magyar–ukrán bizottság tevékenységének felfüggesztése óta is rendre jelenik meg ME rendelet a tagokat illető változásokról.

Ukrán részről a bizottság összetételét kormányhatározatban hagyják jóvá, a bizottság összetételének megváltoztatására az elnök tehet javas-

[543] Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 70–73; Fedinec Csilla: A magyar–ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút? In: Vizi (szerk.), *Magyarország és szomszédai,* 2021, i. m., 185–214; Fedinec Csilla: Minority Politics and International Relations: The Case of the Ukrainian–Hungarian Joint Commission on National Minorities. *Hungarian Journal Of Minority Studies,* V (2022). 31–47.

latot, egyeztetési procedúrát követően. Kezdettől fogva a kormányban betöltött pozícióhoz (és nem személyhez) volt kötve az elnöki tisztség, a tagok tekintetében a kormányhatározatok felsorolták a tagot küldő intézményeket (minisztériumokat), az 1990-es években név szerint is megneveztek egyes tagokat. A bizottságnak voltak kormány által kinevezett tagjai, és olyanok is, akik „egyetértéssel" lehettek tagok – olyan esetekben, amikor a létrehozó szerv nem volt illetékes a kinevezésre, csak indítványozhatta a tagságot. Ilyen tag volt többek között a mindenkori nagykövet. Miután a bizottságot már nem hívták többet össze, továbbra is kiadtak kormányhatározatokat a bizottság összetételéről, és az indítványozott tagok között megjelent Ukrajna Biztonsági Szolgálata, az SZBU is. A végrehajtással kapcsolatos direktívákat Ukrajna is kormányhatározatokba foglalta, a bizottság összetételéről szólók bekerülnek a törvénytárba, a konkrét feladatokat azonban az érintett hivatalokban köröztetik.

A jegyzőkönyvek preambuluma nemzetközi konvenciókra, egyik vagy másik fél kisebbségi jogi bázisában történt változásokra hivatkozott. Az általános részben határ menti kapcsolatok, infrastrukturális kérdések, a kárpátaljai települések történelmi magyar neveinek visszaadása, szociális intézmények létesítése, humanitárius és természeti katasztrófák esetén segítségnyújtás, nemzetiségi területi különállás stb. kérdései szerepeltek. Az oktatási fejezet az anyanyelv oktatásának és az anyanyelvű oktatás személyi, módszertani, technikai, anyagi feltételeinek biztosításával kapcsolatos ajánlásokat részletezte. A kulturális fejezet foglalkozott kiemelkedő történelmi személyiségek és események méltatásáról, emlékük megörökítéséről, kulturális intézmények létesítéséről és fenntartásáról, az írott és elektronikus sajtóhoz anyanyelven való hozzáférésről, levéltári értékmentésről, a történelem „fehér foltjainak" közös kutatásáról. Kulturális téren valósult meg a legtöbb elképzelés, kivéve az utolsóként említett történészi együttműködést, amely körül mindig ott lebegett a politika bábáskodása, ha születtek szakmai kritériumoknak megfelelő eredmények, azok nem voltak összeköthetők a vegyes bizottság működésével.

Az utolsó, XV. ülésre 2011 decemberében Budapesten került sor. Ekkor a felek jegyzőkönyv[544] aláírása nélkül álltak fel a tárgyalóasz-

[544] Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kormányközi Vegyes Bizottság XV. üléséről (2011) [tervezet]. In: Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 203–213.

taltól. A magyar fél javaslataiból Kijev arra hivatkozva, hogy ez nem tartozik a kompetenciájába, nem fogadta el a Tiszamelléki magyar járás és a magyar választási körzet megalakítására vonatkozó ajánlást, az ukrán fél javaslataiból pedig Budapest azt az ajánlást utasította el, hogy szüntessék meg a szerintük diszkriminatív eljárást, és az ukrajnai magyarok ne kaphassanak a schengeni vízumhoz jutást segítő garancialevelet. A Tiszamelléki járás már szerepelt a X. (2001),[545] XI. (2001)[546] és a XII. (2003) jegyzőkönyvben.[547]

A magyar–ukrán kisebbségi vegyes bizottság de jure ma is fennáll, azonban de facto 2011 óta nem ülésezik, noha a 2014 utáni időszakban, de különösen 2017 óta a két ország kapcsolatában egyre sűrűsödő problémák döntően éppen a kisebbségvédelem tárgykörébe tartoznak.

Kisebbségi ügyekkel foglalkozó kormányközi vegyes bizottságot alakított Ukrajna – Magyarországon kívül – Szlovákiával, Romániával, és eltérő keretek között Oroszországgal is. Az 1996-ban létrehozott ukrán–orosz együttműködési bizottság[548] egyik albizottsága foglalkozott kisebbségi ügyekkel 2006-os megszűnéséig.[549]

Az alapszerződés alapján létrehozott, kisebbségi, oktatási és kulturális kérdésekkel foglalkozó ukrán–szlovák kétoldalú bizottság 1994 óta működik, 2017-ben került sor az eddigi utolsó, XIV. ülésére. A bizottság felállításakor abból indultak ki, hogy a honi jogszabályokban esetlegesen nem szabályozott kérdésekben a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt tekintik irányadónak. Az üléseken felvetett legfontosabb témák Kárpátalján szlovák nyelvű médiaszolgáltatás biztosítása, a szlovák kulturális egyesület működési feltételeinek biztosítása, szlovák–ukrán közös vállalatok alapítása, az anyanyelvű oktatás intézményi és tartalmi feltételeinek biztosítása, diákcsere, tudományos együttműködés, diplomák kölcsönös elismerése, az állami szervek, he-

[545] Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Vegyes Bizottság X. üléséről (2001). In: Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 157.

[546] Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Vegyes Bizottság XI. üléséről (2001). In: Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 165, 170.

[547] Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Vegyes Bizottság XII. üléséről (2003). In: Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 176.

[548] Угода між Україною і Російською Федерацією про створення Змішаної Українсько-Російської комісії по співробітництву, 08.11.2006. https://tinyurl.com/ykhwa564

[549] Попок, Діяльність змішаних міжурядових комісій, 2010, i. m., 85.

lyi közigazgatások (Kárpátalja, valamint a Kassai és az Eperjesi járások) együttműködése mindezekben a kérdésekben.[550] Az utolsó ülésen az ukrán fél többek között arra kérte Szlovákiát, hogy őrizze meg a területén élő ukrán kisebbség számára elérhető kulturális vívmányokat, biztosítsa a kiszámítható finanszírozást, és mindent tegyen meg annak érdekében, hogy ne csökkenjen az ukrán tannyelvű oktatási intézmények száma[551] – ugyanazokat a felvetéseket ismételte el, amelyek a kétezres évek eleje óta benne voltak a jegyzőkönyvekben.

A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosításával foglalkozó ukrán–román kormányközi kisebbségi vegyes bizottság 1997-ben ülésezett először, 2006-ig összesen öt alkalommal ült össze, majd igen hosszú szünet következett, a máig utolsó, VI. ülésre 2017-ig kellett várni. Az elképzelés az induláskor a bizottság működéséről ugyanaz volt, mint a többi testület esetében: ülésezés legalább évente, felváltva a két ország területén, minden ülés után jegyzőkönyv aláírása. A fő feladat az ukrajnai románok és a romániai ukránok érdekeinek védelme. A legfontosabb eredmények oktatási és kulturális egyezmények megkötése, szimbolikus események, nemzeti hősök szobrainak felállítása a két országban, valamint matematikai és természettudományi, társadalom- és bölcsészettudományi tantárgyakat kezdtek el román, illetve ukrán nyelven oktatni a csernyivci Jurij Fegykovics Nemzeti Egyetemen, illetve a szucsávai Ştefan cel Mare Egyetemen.[552]

Eltérés a többi bizottság munkájától, hogy szakértői csoportot hoztak létre a jegyzőkönyvekben foglaltak végrehajtásának monitorozására és dokumentálására. Ilyen csoport tevékenykedett az 1998-as I. ülés után, valamint a 2002-es IV. ülésen is elővették a kérdést. Ekkor a csoport munkájába a hivatalok, civil szervezetek képviselőin kívül az Európa Tanács és az EBESZ szakértőit is bevonták. A három szakaszra osztott terepmunka első fázisára 2006 őszén került sor. A tapasztaltak elemzésére röviddel utána hívták össze a vegyes bizottság V. ülésének – ekkor még úgy vélték – első fordulóját, amelyen jegyzőkönyvet nem írtak alá, hanem arról döntöttek, hogy ezt majd mindhárom fázis lezárulása után teszik meg. Az első fázisban (2006) a romániai Szucsáva (Suceava) és Botosány (Botoșani), valamint az ukrajnai Csernyivci megyék, a másodikban (2007) a romániai Máramaros (Maramureș)

[550] Попок, Діяльність змішаних міжурядових комісій, 2010, i. m., 86–87.

[551] У Братиславі відбулося засідання українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури. *Закарпаття онлайн,* 26.03.2017. https://tinyurl.com/456fdjed

[552] Попок, Діяльність змішаних міжурядових комісій, 2010, i. m., 87–88.

és az ukrajnai Kárpátalja megye, a harmadik fázisban (2008) pedig a romániai Tulcsa (Tulcea) és az ukrajnai Odesza megyében dolgozott a csoport, az utóbbi helyen azonban a munka elakadt, a szórványban élő lakosság képviselőit a kérdőíves felméréshez nem tudták elérni. Közben a vegyes bizottság már nem ült össze. A két ország a külügyminiszterek szintjén próbálta elérni a bizottság munkájának folytatását, és a szakértői csoport munkájának befejezését, azonban a román fél ellenállásán a kérdés végül elhalt.[553]

2017-ben, tizenegy év szünet után sikerült összehívni az ukrán–román vegyes bizottság VI. ülését, amit Szvitlana Fomenko, Ukrajna kulturális miniszterének első helyettese úgy értékelt, hogy az európai civilizált társadalom velejárója a kisebbségi jogok védelme. Alexandru Victor Micula, a román Külügyminisztérium államtitkára elismerte, hogy a bizottság újjáélesztése az ukrán fél erőfeszítéseinek érdeme. A felek aláírták az ülés jegyzőkönyvét és külön dokumentumba foglalták azokat a kérdéseket, amelyekkel kapcsolatban korábban nem sikerült konszenzust teremteni.[554] A szokásos lelkes hozzáállás ellenére az általam vizsgált időszak végéig a történet folytatására nem került sor.

Figyelemre méltó az egyik legtekintélyesebb ukrajnai kisebbségi szakértő, Volodimir Jevtuh akadémikus megállapítása még a vegyes bizottsági lendület lejtmenetbe fordulása előttről, mely szerint az állami végrehajtó apparátus etnikai-nemzeti ügyekkel foglalkozó hivatalainak állandó és rendkívül szerencsétlen átszervezése negatívan hatott a kisebbségi vegyes bizottságok munkájára, valamint a megkötött egyezmények végrehajtására. Ennek következtében a mindenkori ukrán kormány asztalára nem kerültek olyan dokumentumok, amelyek valamilyen rendszer keretében tettek volna javaslatokat az ukrajnai nemzetiségekkel és az ukrán diaszpórával kapcsolatos kérdésekben. Senki nem foglalkozik az egyezmények végrehajtásának ellenőrzésével, éppen ezért a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekről folytatott diskurzusokban az egyezményt megkötő másik fél mindig előnyben van Ukrajnával szemben.[555]

[553] Попок, Діяльність змішаних міжурядових комісій, 2010, i. m., 88–89.

[554] Розблоковано роботу Змішаної Україно-Румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, 14.09.2017. https://tinyurl.com/48nywwk4

[555] Jevtuh, Volodimir: Az ukrán társadalom etnikai-nemzeti sajátosságai. In: Fedinec – Szereda (szerk.), *Ukrajna színeváltozása 1991–2008,* 2009, i. m., 326.

AZ 1994–1998 KÖZÖTTI PARLAMENT (II. CIKLUS)

Az alkotmányozás

TÖRTÉNELMI KERET

Az időszak központi eseményeinek kétségtelenül a válságjelenségek következtében előrehozott parlamenti választást és elnökválasztást, az első választásokat a független Ukrajnában, valamint az alkotmányozást tekinthetjük, amiben Ukrajna utolsó volt a posztszovjet térségben.

A függetlenség elnyerése utáni években egyre magasabb lett az infláció. Az árak gyorsabban nőttek, mint a bérek, egyre kevesebb embernek volt munkalehetősége, a foglalkoztatottak egy része is egyre hosszabb időn keresztül nem kapta meg járandóságát, illetve egyre nagyobb hányaduk fizetés nélküli szabadságon várta a jobb időket. A boltok kiürültek, az áramot, fűtést takarékossági megfontolásból mind többször és egyre hosszabb időre lekapcsolták, a szociális ellátórendszer alig működött, illetve bizonyos tekintetben gyakorlatilag megszűnt. Drasztikusan visszaesett a gyermekszületés, és jelentősen megnőtt az elvándorlás, aminek következtében két népszámlálás között (1989-ről 2001-re) az ország népessége több mint 3 millió fővel csökkent.

Az általános elégedetlenség következménye volt, hogy az 1991-ben betiltott, majd 1993-ban újra engedélyezett Kommunista Párt az 1994-es előrehozott parlamenti választásokon a törvényhozásba bekerült politikai formációk közül már a legtöbb mandátumot tudta megszerezni. A romló gazdasági és szociális körülmények között a Szovjetunió és az akkori szociális védettség helyreállításának retorikája nagyszámú támogatót adott a baloldalnak, ráadásul a kommunisták nagyszámú, a pártmunkában képzett párttaggal rendelkeztek, akikel meg tudták szervezni mind a központi apparátust, mind a helyi szervezeteket.

Az elnökválasztási kampányban Kravcsuk a nemzetépítő attitűdjére és az atomfegyverek leszerelésében elért eredményeire apellált. Kihívója, a Vállalkozók Országos Szövetségének elnöke, Leonyid Kucsma azonban nagyobb mozgósító erővel tudott hivatkozni a gazdasági nehézségekre, az erőszakosnak nevezett ukránosításra, az Oroszországgal való kapcsolatok újjáépítésének kívánalmára, és a szavazóközön-

ség egy jelentős része szívesen hallotta meg azt az ígéretet is, hogy az orosz nyelvet második államnyelvvé teszi. Sikere nem volt kétséges abban az országban, amely végtelen szegénységben tengődött, és bár a lakosságnak kevesebb mint ötöde vallotta magát orosz nemzetiségűnek, ám ekkor még több mint 50%-a oroszul beszélt.[556]

Az országot sújtó gazdasági válság közepette 1994-ben az előrehozott elnökválasztáson Leonyid Kravcsuk a második fordulóban a szavazatok 45,1%-át szerezte meg, így Kravcsuk volt miniszterelnöke, Leonyid Kucsma lett az új elnök. A vereségét nemcsak a társadalomban tapasztalható feszültségek magyarázták, hanem az is, hogy Kucsmát Oroszország is támogatta. Kravcsuk volt az első posztszovjet vezető, aki demokratikus úton adta át a hatalmat, majd egészen 2006-ig képviselőként még bent ült a parlamentben.[557]

Noha Kucsma az orosz kapcsolatok erősítését ígérte, a valóságban emellett jelentős kapcsolatokat épített a Nyugattal („multivektorizmus" politikája), sokkal sikeresebben, mint a nemzetibb érzelműnek, nyugatiasabbnak mutatkozó elődje, Leonyid Kravcsuk. Kucsma volt az is, aki hivatalosan bejelentette az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékát és Ukrajna NATO-orientációs törekvéseit – vagyis ez a folyamat nem a Majdan forradalmakkal kezdődött, hanem már sokkal hamarabb. 1996-ban az ország az Európa Tanács tagja lett. Ukrajna a NATO-val együttműködési megállapodást írt alá, csatlakozott a Partnerség a Békéért programhoz (Partnership for Peace, PfP), aláírta a Megkülönböztetett Partnerségi Chartát (Charter on Distinctive Partnership), amellyel 1997-ben létrehozták az Ukrajna–NATO Bizottságot. Kucsma beszédeiben is folyamatosan hangsúlyozta az Európához tartozást.[558]

Gazdasági tekintetben a Kucsma-időszakhoz kapcsolódik az új, nemzeti valuta bevezetése, a széles körű privatizáció megindulása az ipar területén, a földtörvény elfogadása. Ugyanakkor a külföldi beruházások szerény léptékűek maradtak. Ekkor vált a legfontosabb exportcikké és fő bevételi forrássá a vasérc. Az Egyesült Államokkal való kiemelkedő kapcsolatoknak köszönhetően, az 1990-es évek végére – Izrael és Egyiptom mellett – Ukrajna a világon a harmadik legnagyobb

[556] Fedinec Csilla: Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külügyi Szemle,* 11 (2012) 4. 103.

[557] Бондар, Григорій: Помер Леонід Кравчук: що відомо про першого президента незалежної України. *UNIAN,* 10.05.2022. https://t.ly/MTiUg

[558] Szereda Viktória: Ukrajna és Oroszország: történelmi narratíva és pártosodás. *Regio,* 18 (2007) 3. 56.

amerikai pénzügyi segítséget kapta. Ugyanakkor az ország tartósan és mélyen eladósodott a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank és Oroszország felé.[559]

A VÁLASZTÁSOK

Az 1994 márciusára kiírt előrehozott parlamenti választáson 28 politikai párt állított jelöltet, országos kampányt azonban csak Ukrajna Kommunista Pártja és Ukrajna Népi Mozgalma folytatott. A kommunisták 25%-ot, a Népi Mozgalom 5,9%-ot, a parasztpárt 5,34%-ot, a szocialisták 4,15%-ot értek el, de rajtuk kívül még kilenc párt képviselője jutott be a Legfelsőbb Tanácsba.

A többségi választási rendszer első fordulójában a 75,6%-os részvétel (ez 28,8 millió választót jelentett) mellett a 401 választókerületben senki nem szerezte meg a több mint 50%-nyi szavazatot, csak 49 képviselőt sikerült megválasztani, majd újabb fordulók következtek. A parlament akkor tudta megkezdeni a munkáját, amikor a 450 fős parlamentbe 336 képviselőt sikeresen megválasztottak, ezzel ugyanis elérték a törvényben meghatározott minimális képviselői létszámot (300).

Az újabb és újabb pótválasztások egészen a következő parlamenti választásokig elhúzódtak, ám 30 választókerületben így sem sikerült megválasztani a képviselőt. A korábbi parlamentből mindössze 65 képviselőt választottak újra, a legnagyobb frakciót a Kommunista Párt alakíthatta 84 képviselővel, a demokratikus átmenet pártja, a Népi Mozgalom mindössze 20 képviselői helyet szerzett. Összességében 15 párt képviselői kerültek be a törvényhozásba, miközben a képviselők több mint fele pártonkívüli volt. Ez a töredezettség atomizálttá, nehezen működővé tette a parlamentet.[560]

[559] Fedinec, Ukrajna helye Európában, 2012, i. m., 106; Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 118–120.

[560] Климкова – Остапенко, *Вибори і виборчі системи,* i. m., 54–55; Birch, The Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994, 1995, i. m., 94–96.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

A szubsztantív képviseletet az időszakban egy magyar és egy román képviselő látta el, akik a parlamenti ciklusban egymással szorosan együtt is működtek.

Ukrajna függetlenné válása 1991-ben nem alakította át a közigazgatást és az önkormányzatokat, e testületek változatlan formában működtek tovább az 1990. évi 533-XII. számú önkormányzati törvénynek[561] megfelelően. A jogszabály tartalmazta az elnöki megbízott (Представник Президента України) intézményét, melyről önálló törvény is született 1992-ben 2167-XII. számmal.[562] Az 1990-es önkormányzati törvény módosítása az 1994. évi 64/94-VR. számú törvény[563] által többek között megszüntette a regionális közigazgatásban az elnöki megbízotti intézményt.

Az 1990 és 1994 között négy évig fennálló elnöki megbízotti rendszer valódi szerepe körüli vitákban egyesek úgy vélekedtek, hogy ez a megörökölt szovjet tanácsi rendszer korlátozását jelenti, valójában azonban kettős hatalom alakult ki, egy alulról, választások útján kialakított testülettel és egy felülről, választások nélkül, az aktuális hatalom által kinevezett vezetővel. A túlzott centralizációból fakadó negatív hatások alig több mint két évvel később kikényszerítették a rendszer újbóli módosítását.

Az önkormányzati törvény 1994-es módosításával megszűntek regionális szinteken az elnöki megbízottak és a helyi állami közigazgatások intézményei.[564] A még ugyanabban az évben államelnökké választott Leonyid Kucsma újabb reformjai azonban felülírták ezt a rendszert is, bevezetve megyei szinten az állami adminisztráció vezetője (голова державної адміністрації), köznyelvben kormányzó (губернатор) tisztséget, amit rögzített az Alkotmány 118. és 119. cikke, valamint

[561] Закон України „Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” № 533-XII від 07.12.1990. https://tinyurl.com/yertp2kr

[562] Закон України „Про представника Президента України” № 2167-XII від 05.03.1992. https://tinyurl.com/y92f8jam

[563] Закон України „Про внесення змін і доповнень до Закону України »Про формування місцевих органів влади і самоврядування«” № 64/94-ВР від 28.06.1994. https://tinyurl.com/mry3zp8p

[564] Закон України „Про внесення змін і доповнень до Закону України »Про формування місцевих органів влади і самоврядування«” № 64/94-ВР від 28.06.1994. https://tinyurl.com/mry3zp8p

az 1997. évi 280/97-VR. számú törvény,[565] azaz az új önkormányzati törvény, illetve részletesen szabályozott a többszörösen módosított, de máig hatályos, a helyi állami adminisztrációról szóló 1999. évi 586-XIV. számú törvény.[566] A 2015–2020-as közigazgatási reform, és ezzel az önkormányzatiság átszervezése nem érintette a megyéket (csak a megyék alatti szinten csökkentette a járások számát, és tömörítette településszövetségekbe az elaprózott közigazgatási egységeket), így a kormányzó intézménye az újabb átalakítás után is megmaradt.

Mindez azért érdekes, mert a Kárpátalján 1991-ben tartott népszavazások egyikének eredményeit sem hajtották végre. Leonyid Kravcsuk, majd Leonyid Kucsma elnök politikája is arra irányult, hogy megerősítse a központi kormányzatot az egyes régiókban. A magyar kisebbség megnyugtatására 1992-ben Beregszász korábbi polgármesterét, a KMKSZ alelnökét (1990–1992), Tóth Mihályt nevezték ki Ukrajna elnökének beregszászi járási megbízottjává. Az 1994-es parlamenti választások alkalmával a magyar kisebbség számára önálló választókerületet alakítottak ki, a 169. számút.[567] A kerületben elindult Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke, valamint Tóth Mihály, a KMKSZ-ből közvetlenül a választások után kivált szervezetek, illetve az államhatalom támogatásával. A választók bizalmát, így a mandátumot Tóth szerezte meg; Fodó erőteljes lejárató kampánya kontraproduktívnak bizonyult,[568] míg a magyar elit és az ukrán hatóságok közötti partnerség – parlamenti képviselet a lojalitásért cserébe – ígérete hozta az eredményt.[569] Tóthot 1996-ban az Ukrajnai Demokrata Szövetség elnökévé választotta, ezt a tisztséget 2002-ig töltötte be, utána tiszteletbeli elnöke volt a szervezetnek.[570]

[565] Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні" № 280/97-ВР від 21.05.1997. https://tinyurl.com/3x59cdj7

[566] Закон України „Про місцеві державні адміністрації" № 586-XIV від 09.04.1999. https://tinyurl.com/jexvpryu

[567] Стряпко, Іван: Представництво угорської національної меншини у виборних органах України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія,* (2015) 4. 145.

[568] Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2008. 347–348.

[569] Стряпко, Представництво угорської національної меншини, 2015, i. m., 145.

[570] Лойко, Лариса: Політичні партії національних меншин України: досвід створення та діяльності. *Держава і право. Серія: Політичні науки,* 68 (2015). 73.

Tóth Mihály a megválasztás körülményeire így emlékezett vissza: „Akkor, úgy tűnik, számunkra nagy a tétje, hogy mind a beregszászi magyar körzetben, mind a többi kilenc megyei választási körzetben születendő eredménytől függ úgy a beregszászi járási, mint a megyei autonómiaelképzelések további sorsa. A KMKSZ beregszászi szervezete engem jelölt. A szervezet megyei választmánya nem jelentős szótöbbséggel Fodó Sándor elnök jelölése mellett foglalt állást. A beregszásziak – okulva az 1990. évi választások következményeiből, amikor is Fodó hathatós támogatásával lett megválasztva az a kommunista funkcionáriusból hirtelen ukrán nacionalistává vedlett nem magyar személy, aki nem csak a beregszászi autonómiáról szóló törvénytervezet elfogadásának parlamenti kezdeményezésétől zárkózott el, de hozzájárult ahhoz is, hogy a születendő nemzetiségi törvényből kikerüljön a területi autonómiák létrehozásának joga is – ragaszkodtak az indulásomhoz. A másik tábor az akkori magyar kormánykörök támogatásával Fodóhoz ragaszkodnak. […] beregszászi hivatalomban személyesen keresett fel az akkori magyar külügyminiszter, hogy közölje velem Budapest álláspontját, mely szerint ők mindenképpen Fodót támogatják.”[571]

A parlamenti évek alatt Tóth két képviselői csoportot járt meg. „Először a kárpátaljaiak zömével egyetemben a Leonyid Kucsma elnök mögé szervezett »Centrum« képviselőcsoportba kerültem. De mivel a kisebbségi kérdésben követett céljaimhoz ott nem találtam támogatást, idővel a román képviselővel, Popescuval együtt a »Régiók Újjászületése« fantázianevű, a későbbi miniszterelnök, Milola Azarov vezette csoportosuláshoz csatlakoztunk. E zömében krími, donecki és odeszai képviselőkből verbuválódott csoportosulás programcélja volt a regionális önkormányzatiság helyreállítása, és szinte minden a nemzeti kisebbségek jogát illető kezdeményezésem (kezdeményezésünk) támogatásra lelt ebben a közegben. Ide tartozik még, hogy e társaság prominenseivel közösen részese voltam a Régiók Pártja alapításának is, melynek végül is nem lettem a tagja […].”[572] Ellentétben a román képviselővel, Ivan Popescuval, aki ugyanis ezután a Régiók Pártja színeiben háromszor is mandátumhoz jutott.

Tóth Mihály rendkívül aktív volt az 1994–1998 közötti képviselősége alatt. „A tulajdonképpeni képviselői, képviseleti munka is sa-

[571] Fedinec Csilla – Halász Iván: Kisebbségi libikóka. Interjú Tóth Mihály ukrajnai jogásszal közéleti és politikai szerepekről. *Regio,* 23 (2015) 3. 134.

[572] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 138.

játságosan alakult. A megye tíz személyi választókörzetében [egyéni választókerületben] megválasztott képviselők zöme a megye autonóm (különleges önkormányzati) státuszának jelszavával, de legalábbis az egész megye területére kiterjedő szabad gazdasági övezet elérésének ígéretével szerezte meg a mandátumot. Ezen túlmenően számomra a beregszászi magyar autonóm körzet jogszabályba foglalásának szándéka jelentette volna a fő feladatot. Tevékenységem megkezdése után azonban rá kellett jönnöm, hogy az országos politika szintjén e témák már érdemben nem tárgyalhatók, már csak azért sem, mert a kérdésben illetékes kárpátaljai megyei és beregszászi járási tanácsok sem tartották napirenden. És rövidesen, 1995 májusában, az államelnök és a parlament megkötötte az úgynevezett alkotmányos megállapodást, aminek eredményeképpen 1996-ban elfogadásra került a független ország első alkotmánya, ami lényegében felszámolta a regionális önkormányzatiság intézményét. Így aztán tevékenységem lényegévé a nemzetiségi kisebbségi jogoknak az elfogadásra kerülő jogszabályokba való megjelenítése vált […].”[573]

Tóth a parlamentben tagja volt az emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottságának, ahogy a továbbiakban minden magyar parlamenti képviselő. Ebben a minőségében komoly szerepet játszott többek között az ombudsmani intézmény meghonosításában Ukrajnában. „Törvényalkotói tevékenységem koronájának a máig érvényben lévő, természetesen professzionális jogászok segítségével megalkotott, 1998 tavaszán elfogadásra került »ombudsman törvényt« tekintem” – jelentette ki a 2015-ben készült életútinterjúban.[574]

1997-ben Lembergben a parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága tanácskozást szervezett a kérdésben az Európa Tanács emberi jogi biztosa hivatala és ukrán jogvédők támogatásával, számos külföldi résztvevővel, jelen volt többek között Kaltenbach Jenő, a magyar Országgyűlés nemzeti és etnikai kisebbségi jogok biztosa is. A tanácskozáson terítékre kerültek az ukrajnai ombudsmani hivatal bevezetésével és működésével kapcsolatos elképzelések. Az első tervezet Szerhij Kiricsenko Herszon megyei parlamenti képviselő nevéhez fűződik. A tervezetet szakértők és a parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága is vizsgálta, a parlament elé is beterjesztették, azonban miután 1996-ban elfogadták az új Alkotmányt, amely rendelkezett az emberi jogi biztos intézményéről,

[573] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 135–136.
[574] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 136.

a törvénytervezetet visszavonták a parlamentből további pontosításra. Időközben megszületett egy másik tervezet is Tóth Mihály, a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozó albizottság elnökének tollából.[575]

A viták elsősorban az adott állami szerv struktúrája, a helyettesek és a regionális képviselők, valamint az ombudsman hatáskörének kiterjedése és annak korlátai körül forogtak. A két tervezet között nem voltak koncepcionális különbségek, leszámítva azt a tényt, hogy Tóth alapvetően azt az álláspontot képviselte, hogy az ombudsmannak nincs szüksége regionális irodákra, és hogy az ombudsmannak a legtöbb kérdésben egyszemélyi döntést kell hoznia.[576] A parlamenti bizottság mindkét tervezet tárgyalását napirendjére vette, miközben a tagok egy része munkacsoportot hozott létre egy újabb törvénytervezet kidolgozására.

A három tervezetet a parlament 1997. március 4–5-én tárgyalta heves vita keretében, mely során egyik tervezet sem tudott kellő támogatottságot szerezni. A parlament határozatban megbízta a bizottságot, hogy legközelebb egyetlen tervezetet terjesszen a parlament elé. A bizottság erre létrehozott egy új összetételű előkészítő bizottságot azzal a feladattal, hogy a három tervezet összefésüléséből készítsen egy negyediket. Az így kialakított tervezetet 1997 novemberében a parlament elfogadta, azonban az államfő a törvényt visszadobta. Kifogásait a parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága megvitatta, és többségüket elfogadta. Ezután szavazta meg a parlament az 1997. évi 776/97-VR. számú törvényt,[577] amely alapján 1998-ban választotta meg a parlament az első emberi jogi ombudsmant (a Legfelsőbb Tanács emberi jogi megbízottja, уповноважений ВР з прав людини) a bizottság egyik tagja, az orosz nemzetiségű Nyina Karpacsova krími parlamenti képviselő személyében, aki maga is részt vett a törvény kidolgozásában.[578]

Ma Ukrajnában már több területnek is van ombudsmanja, az emberi jogin kívül 2011 óta létezik gyermekjogi ombudsman (az államfő gyermekjogi megbízottja, уповноважений Президента України з прав

[575] Товт, Михайло: Права людини і права держави. *Голос України,* 04.01.1996.

[576] Марцеляк, Олег: Конституційно-правовий процес утвердження інституту омбудсмана в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ,* 22 (2003). 2–3.

[577] Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" № 776/97-ВР від 23.12.1997. https://tinyurl.com/5btv5x5k

[578] Марцеляк, Олег – Коломієць, Юрій – Зубенко Ганна: *Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування.* Харків, ХНУВС, 2006. 32–46.

дитини),[579] 2014 óta üzleti ombudsman (бізнес-омбудсмен, az ukrán kormány és Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank megállapodása alapján, külföldi állampolgár is betöltheti a tisztséget), 2020 óta pedig államnyelvvédelmi biztos (уповноважений із захисту державної мови) is. Petro Porosenko, Ukrajna ötödik elnöke ezeken túl 2014 augusztusában létrehozta az államelnöki hivatalban a krími tatárok ügyeivel foglalkozó elnöki biztosi posztot (Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу). Musztafa Dzsemilevet nevezték ki ombudsmannak, akit 2019 májusában a leköszönő Porosenko felmentett. Az új elnök, Volodimir Zelenszkij kért személyi javaslatot a posztra, de végül nem nevezett ki senkit.[580]

Tóth Mihály páratlan karriert futott be a parlamentből való kiesése után is. Eredeti végzettsége szerint útépítő mérnök volt, majd a képviselőségtől vett búcsú után elvégezte a jogi egyetemet, és megvédte kandidátusi disszertációját jogtudományból,[581] dolgozott a parlament Jogalkotási Intézetének nemzetközi jogi és összehasonlító jogi osztályán, majd az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetében, vezette Ukrajna Magyarországi Nagykövetségének kereskedelmi képviseletét. Ebben a karrierjében alapvető szerepe volt annak a tényezőnek, amit ő maga még egykori KMKSZ-beli szerepével kapcsolatban fogalmazott meg, viccesen bár, de jól megfogva a lényeget: „Kicsit olyan lehettem a szervezetnek, mint a rajzfilmbéli Magilla Gorilla, aki »ír, olvas, beszél (még oroszul és ukránul is) – kész főnyeremény«.”[582] Kárpátaljai ember érti ezt meg igazán (ahol a magyarok körében valós probléma az államnyelv nem ismerete).

Elfordulása az ukrán politikától a Janukovics-rendszer bukása után kezdődött. Janukovics alatt egyik szerzője volt a Régiók Pártjához kötődő 2012-es nyelvtörvénynek, 2012-től tagja volt az Alkotmányo-

[579] Указ Президента України № 811/2011 „Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини”. https://tinyurl.com/423ck7ja; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. In: *Юридична енциклопедія, 6.* Київ, Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004.

[580] Джемилев настаивает на назначении уполномоченного президента Украины по делам крымских татар. *Крым. Реалии,* 05.10.2020. https://tinyurl.com/3ay3b3zn

[581] Товт, Михайло: *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* Ужгород, ІВА, 2002; Tóth Mihály: *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 129.) Ungvár–Budapest, Intermix, 2005.

[582] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 126.

zó Közgyűlésnek.[583] A 2014-es fordulat után megtörtént a lehetetlen: az addig kibékíthetetlen másik oldal, a KMKSZ-elnök és parlamenti képviselő Brenzovics László jobbkeze volt annak parlamenti munkája során, aminek a KMKSZ-szel való szorosabb együttműködés lett az eredménye. Tóth Mihály még a 2022-es orosz invázió előtt áttelepült Magyarországra, és megmaradt az ukránokkal kapcsolatban annál a radikálisabb hangnál, amit (talán) az előbbi közegből is hozott. Érdekesség, hogy amikor e sorokat írom, 2024 végén – van ukrán Wikipedia oldala,[584] de semmilyen más nyelvű, így magyar sincs.

Tóth és a román képviselő, Ivan Popescu közös eredménye a frakcióközi kisebbségi képviselői csoport létrehozása.

Az ukrajnai románok majdnem 100%-a két megyében, Kárpátalján és Csernyivciben él. A parlamenti képviselő utóbbi régióból jön, 1994-ben a Csernyivci megye a 434. számú egyéni választókerületében választották meg a román nemzetiségű orosz nyelvészt, a filológiai tudományok kandidátusát. Egyik fő támogatója az 1992-ben Csernyivciben alakult Ukrajnai Románok Kereszténydemokrata Szövetsége volt. Az Izmailban és Odeszában is tagszervezetekkel rendelkező szövetség kapcsolatokat alakított ki a Moldovai Kereszténydemokrata Fronttal, és romániai radikális egyesületek és diplomaták részvételével kidolgozta az ukrajnai román kisebbség nemzeti fejlődésének programját, amely tartalmazta a román nyelv hivatalos nyelvvé nyilvánítását, az ukrán mellett, azokon a helyeken, ahol a kisebbség képviselői tömbben élnek, a román zászlók kitűzését az ukrán zászlók mellé, a korábban a román közösség tulajdonában lévő épületek visszaadását, egy román színház és filharmónia, valamint egy televíziós és rádiós központ megnyitását.[585]

A magyar és a román képviselő közösen hozták létre a II. ciklusban a kisebbségi képviselők frakcióközi egyesületét (міжфракційне депутатське об'єднання національних меншин)[586] azzal a céllal, hogy felhívják a képviselők figyelmét arra, hogy a kidolgozás alatt

[583] Марусик, Тарас: Хто є ху, або знову про засади державної мовної політики. *Радіо Свобода,* 26.06.2012. https://tinyurl.com/22czm8hz

[584] Товт Михайло Михайлович. https://tinyurl.com/ywuuyf99

[585] Ляшенко, Олексій: Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 2 (2010). 136–137.

[586] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 149.

levő új alkotmányban tükröződjenek az alapvető emberi jogok és szabadságok, valamint a nemzeti kisebbségek kollektív jogai.[587]

Ivan Popescu az 1996. március 5-i ülésnapon felolvasta (ukrán nyelven) az egyesület nyilatkozatát:

> „Mi, Ukrajna népképviselői, az ukrán nép különböző nemzetiségeinek képviselői, a hatályos jogszabályok, törvények és Ukrajna emberi jogokra vonatkozó nemzetközi kötelezettségei által garantált jogok alapján, a jogállamiság, a szabadság, a humanizmus, a társadalmi igazságosság, az ukrán nép minden etnikai csoportjának egyenlősége szent elveinek a független, demokratikus Ukrajnában való megteremtésére törekedve tájékoztatunk, hogy Ukrajna területén mintegy 100 nemzetiség és etnikai csoport él, amelyek az ukránok tituláris nemzetével együtt 52 milliós népességet alkotnak Ukrajnában.
>
> A társadalomban tapasztalható feszültségek miatt aggódva, és azzal a meggyőződéssel, hogy a nemzeti etnikai vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelme hozzájárul a politikai és társadalmi stabilitáshoz. Hangsúlyozzuk, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek jogainak állandó és következetes megvalósítása a társadalom egésze fejlődésének szerves részeként és a jogállamiságon alapuló demokratikus keretek között hozzájárul a nemzetközi kapcsolatok harmonizálásához, a stabilitáshoz, a demokráciához és a békéhez.
>
> Figyelembe véve, hogy Ukrajna új alkotmányának kidolgozási folyamata a végső szakaszába érkezett, és attól az igénytől vezérelve, hogy a nemzeti kisebbségek alapvető emberi jogait és szabadságjogait, valamint kollektív jogait tükrözze, bejelentjük a Nemzeti Kisebbségek Frakcióközi Csoportjának megalakítását Ukrajna Legfelsőbb Tanácsában.”[588]

A nyilatkozatot 18 képviselő írta alá (az aláírás sorrendjében): Ivan Popescu (Csernyivci régió, 434. választókerület), Tóth Mihály (Kárpátalja, 169. választókerület), Volodimir Holovko (Poltavai régió, 318. választókerület), Vaszil Cusko (Odeszai régió, 315. választókerület),

[587] Стряпко, Представництво угорської національної меншини, 2015, i. m., 145.

[588] П’ята сесія Верховної Ради України II скликання. Січень 1996 року – Липень 1996 року. Стенограма пленарного засідання. Стенограма № 31. 05.03.1996. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3808.html

Volodimir Jegugyin (Krím, 39. választókerület), Jurij Kohen (Krím, 36. választókerület), Dmitrij Popov (Odeszai régió, 308. választókerület), Broniszlav Rajkovszkij (Harkivi régió, 385. választókerület), Jurij Buzduhan (Csernyivci régió, 438. választókerület), Julij Joffe (Luhanszki régió, 248. választókerület), Volodimir Nemirovszkij (Odeszai régió, 309. választókerület), Anatolij Rohanszkij (Krím, 30. választókerület), Ihor Kvjatkovszkij (Vinnicai régió, 49 választókerület), Anatolij Hunov (Donecki régió, 130. választókerület), Heorhij Mozer (Zsitomiri régió, 154. választókerület), Lev Mirimszkij (Krím, 25. választókerület), Petro Sztepanov (Luhanszki régió, 236. választókerület), Hrihorij Ricsagov (Odeszai régió, 316. választókerület).

A régiók alapján jól kirajzolódik a kisebbségi kérdést felvállaló képviselők területi érintettsége – ez Ukrajna keleti, déli, délnyugati része. Érdemes megjegyezni azt is, hogy a nemzeti kisebbségek képviselői szövetségébe tartozó szociáldemokrata Buzduhan, a kommunista Nemirovszkij és a pártonkívüli Rohanszkij a képviselői névjegyzék nemzetiségi rovatában ukránként szerepeltek.[589]

Az egyesület a készülő (és 1996-ban elfogadott) Alkotmányhoz is fogalmazott meg javaslatokat. Az 1996. június 28-i parlamenti ülésnapon az Alkotmány megszavazása utáni záróbeszédében Olekszandr Moroz házelnök név szerint felsorolta mindazokat, akik szavai szerint különösen aktívan részt vettek az alkotmány kidolgozásában, köztük a kisebbségi képviselők frakcióközi egyesülete részéről Ivan Popescut is.[590] Tóth Mihály ugyanakkor nem volt elégedett, 2015-ös visszaemlékezése szerint „az alkotmányszövegező bizottság e csoportosulás javaslatait következetesen nem vette figyelembe. Így aztán a máig hatályos alaptörvényben, az anyanyelvi oktatáshoz való jogon kívül, a kisebbségi jogok csak általános deklaratív tételekként jelennek meg."[591]

A frakcióközi egyesület részt vett az új választójogi törvény kidolgozásában is. Az egyesület munkájának köszönhetően az 1997-ben elfogadott új választójogi törvénybe[592] bekerült az a rendelkezés, amely kimondja, hogy a választókerületek kialakításakor figyelembe kell venni a tömbben élő nemzeti kisebbségek lakóterületét. Az ilyen lakó-

[589] Зан, Особливості етнополітичного лідерства, 2020, i. m., 149.

[590] П'ята сесія Верховної Ради України II скликання. Січень 1996 року – Липень 1996 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 107_8. Опубліковано 28.06.1996. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3894.html

[591] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 136.

[592] Закон України „Про вибори народних депутатів України" № 541/97-ВР від 24.09.1997. https://tinyurl.com/f24dn6kf

területek határait nem vághatják szét választókerületek határai – 1998-ban ennek alapján hozta létre a Központi Választási Bizottság a 72. számú választókerületet Beregszász központtal. Ebben a választókerületben kapott ki a soros választáson Tóth Mihály Kovács Miklóstól, a KMKSZ akkori elnökétől, Popescu viszont megnyerte a novoszelicjai 204. számú választókerületet.[593]

Érdekesség, hogy 2020-ban közel hasonló névvel, „Nemzetiségi közösségek" frakcióközi képviselői egyesület (Міжфракційне депутатське об'єднання „Національні спільноти") alakult a parlamenti tevékenység legjobb külföldi gyakorlatainak tanulmányozása, Ukrajna euroatlanti integrációjának elmélyítése, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése, az Ukrajna és más államok közötti kapcsolatok fejlesztése a nemzeti kisebbségek jogainak védelme terén, a nemzeti kisebbségek jogai védelmének jogi és szervezeti keretével kapcsolatos kérdések kezelése stb. céljából. Elnöke Dmitro Lubinec, a későbbi emberi jogi ombudsman, elnökhelyettese pedig Rusztem Umerov, a későbbi honvédelmi miniszter lett.[594]

JOGALKOTÁS

Az Alkotmányos Szerződés (1995)

Ukrajna hét évtizeden keresztül volt a Szovjetunió része. Formálisan saját alkotmánnyal rendelkezett, és az alkotmány szerint joga volt elszakadni, noha erre nem létezett mechanizmus, ami nem is véletlen: az elszakadás lehetőségének puszta felvetése szovjetellenes tevékenység vádjával és börtönbüntetéssel járt. Az 1980-as évek végére a köztársaságok központi ellenőrzése meggyengült, egyes területeken véres etnikai konfliktusok kezdődtek. Az utcán tüntető ukránok egyik legfontosabb követelésévé vált, hogy ne kelljen katonaként szolgálni ezekben a válsággócokban.

[593] Бертолон, Олександр: „Угорський виборчий округ" у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. In: *Вибір 2019. Матеріали науково-практичної конференції „Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики".* Ужгород, ДВНЗ „Ужгородський національний університет", 2018. 17.

[594] Міжфракційне депутатське об'єднання „Національні спільноти". https://tinyurl.com/22wr2h6t

Az 1990. július 16-i szuverenitási nyilatkozat mondta ki először a köztársasági alkotmány és törvények elsőbbségét a szövetségi alkotmány és törvények felett. 1989-től kezdve folyamatosan módosították a szovjet-ukrán alkotmányt, ezzel együtt megkezdődött az új alkotmány kidolgozásának folyamata.

Az alkotmányozási folyamat igen hosszadalmas volt. 1990. október 24-én a parlament 59 tagú alkotmányozó bizottságot hozott létre az új alkotmány kidolgozására, a bizottság elnöke az akkori házelnök, Leonyid Kravcsuk volt. Ez a plénum dolgozta ki az új alkotmány alapelveit, amit a parlament 1991. június 19-én fogadott el. A koncepció alapján a bizottság kidolgozta az alkotmány tervezetét is, ez azonban folyamatosan változott, és nem jutott el a parlament elé terjesztés szakaszába. A vita háttérében az államfő és a parlament közötti hatalmi harc állt.

A parlament 1993. június 17-én 3283-XII. számú határozatával országos népszavazást kezdeményezett a parlament és az államelnök iránti bizalomról vagy éppen bizalmatlanságról, „figyelembe véve a donbászi és más ukrajnai régiókban kialakult társadalmi-politikai helyzetet". Ezt a kezdeményezést a törvényhozás semmissé nyilvánította szeptember 24-i 3470-XII. számú határozatával.[595] A három hónappal később semmissé nyilvánított népszavazási kezdeményezés előzménye, hogy Kravcsuk elnök kötvénykibocsátást kezdeményezett az ukrán vállalatok vagyonával biztosított külső hitelek megszerzése érdekében. A politikai válságot előrehozott parlamenti (1994. március) és elnökválasztás (1994. július) kiírásával oldották meg, ami ismét félretolta az alkotmány elfogadásának kérdését.[596]

1994 júniusában a parlament megszüntette az állami végrehajtó hatalomnak az elnöki megbízottakon keresztüli vertikumát. Július 19-én azonban az újonnan megválasztott Leonyid Kucsma elnök, Vitalij Maszol miniszterelnök és Olekszandr Moroz házelnök közös nyilatkozatot adott ki, amelyben a hatályos alkotmány betartását ígérték, és azt, hogy az alkotmány csak valamennyi párt egyetértésével változtatható meg. Novemberben megújították az alkotmányozó bizottság összetételét, ennek új társelnökei az államfő, Kucsma és a házelnök, Olekszandr Moroz lettek. 1994 végén Kucsma benyújtotta a parlamentnek az ál-

[595] Постанова Верховної Ради України „Про проведення всеукраїнського референдуму щодо довір'я (недовір'я) Президенту, Верховній Раді України" № 3283-XII від 17.06.1993. https://tinyurl.com/59hsjrrv

[596] Scherbak, Nikolai: Constitutional processes in Ukraine. *EU Working Papers,* 14 (2011) 1. 67–68.

lamhatalomról és a helyi önkormányzatokról szóló törvénytervezetet, amelynek fő gondolata a törvényhozó és végrehajtó szervek közötti hatalmi viszonyok átrendezése volt az elnöki jogkörök jelentős megerősítése által.

Hosszas és heves viták eredményeként a parlament 1995. május 18-án elfogadta az államhatalomról és a helyi önkormányzatokról szóló törvényt, az elképzelés szerint mint alkotmányerejű törvényt. Eszerint az elnök egyedül, a parlamenttel való egyeztetés és parlamenti jóváhagyás nélkül dönthetett a kormány összetételéről, és az önkormányzati rendszerre is döntő befolyása lett. A megyei és járási szinteken az államfő által kinevezett vezetők (népi nevükön: kormányzók) kerültek az állami adminisztrációk élére. A választott testületek, a helyi tanácsok korlátozott hatáskörrel rendelkeztek: a helyi költségvetések és a területfejlesztési programok jóváhagyása, valamint a közigazgatás vezetői beszámolóinak meghallgatása. Minden más hatáskört az állami adminisztrációkra ruháztak át. Így e törvény elfogadásával Ukrajna parlamentáris-elnöki államból elnöki-parlamentáris köztársasággá alakult át – az új Alkotmány is ezt az állapotot fogja egy évvel később rögzíteni.

Az államhatalomról és a helyi önkormányzatokról szóló törvény elfogadása azonnal új problémához vezetett. A törvényt ugyanis egyszerű szavazattöbbséggel fogadták el, a hatályba lépéséhez azonban alkotmányos többségre lett volna szükség, amit a parlament összetétele nem tett lehetővé. A helyzet feloldására az a megoldás született, hogy az államfő és a parlament egyszerű többségét adó képviselők alkotmányos megállapodást írnak alá az új alkotmány elfogadásáig terjedő időszakra. Az államfő a rendkívüli lépés megindokolására 1995. május 31-én rendeletet adott ki arról, hogy végezzenek közvéleménykutatást az állampolgároknak az elnökbe és a parlamentbe vetett bizalmáról. Egyúttal az ukrán néphez fordult, hogy megmagyarázza ezt a rendkívüli lépést, amelyben a fennálló hatalmi rendszert deformáltnak nevezte, és felvázolta a válságból kivezető utat: a hatáskörök újraelosztását a törvényhozó és a végrehajtó hatalmi ágak között. A közvéleménykutatás elmaradt, az elnök és a parlament ellenben napokon belül aláírta a megállapodást.[597]

Így született meg 1995. június 8-án az úgynevezett Alkotmányos Szerződés,[598] ami tulajdonképpen helyettesítette az 1978-as alkot-

[597] Древаль, Юрій: Конституційний договір: урок компромісу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ,* (2000) 10. 140–143.

[598] Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і

mányt Ukrajna új alkotmányának elfogadásáig. Egyes megközelítések szerint mint ilyen, de facto alkotmányerejű törvénynek tekinthető, de jure azonban a szerződés nem illeszkedett az ország jogi aktusaiba, így akár alkotmányellenesnek is tekinthető.[599] Mások úgy vélekedtek, hogy az Alkotmányos Szerződés egy alternatív alkotmánymódosításnak is felfogható, és a vitatott jogi megítélése ellenére hozzájárult az alkotmányos válság feloldásához és az alkotmányozási folyamat felgyorsításához.[600]

Az Alkotmányos Szerződés célja az 1995. május 18-án elfogadott, az államhatalomról és a helyi önkormányzatokról szóló törvény bevezetése volt, amire a címében is utalt: „Alkotmányos Szerződés Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa és Ukrajna elnöke között az államhatalom és a helyi önkormányzatok szervezésének és működésének alapelveiről Ukrajnában az új alkotmány elfogadásáig terjedő időszakban". A preambulum többek között megfogalmazta, hogy erre azért van szükség, mert Ukrajna új demokratikus alkotmányának hiánya akadályozza a gazdasági, politikai és államjogi reformokat, a mély gazdasági és politikai válság társadalmi feszültségekhez, a társadalom kriminalizálódásához és a hatóságok közötti politikai konfrontációhoz vezet. Meg kell előzni az egész ország és a társadalom sorsára nézve romboló következményekkel fenyegető politikai konfrontációt a polgári béke és nyugalom biztosítása érdekében.

Az Alkotmányos Szerződés kimondta, hogy az új alkotmány elfogadásáig tartó időszakban az állami hatóságok és a helyi önkormányzati szervek szervezése és működése az államhatalomról és helyi önkormányzatokról szóló törvényben meghatározott elvek szerint történik.

Az Alkotmányos Szerződés első fejezete Ukrajnát demokratikus, szociális jogállamként határozza meg, amely az ukrán nép szuverén önrendelkezési jogának gyakorlása alapján jött létre, kifejezve a nép akaratát és védve polgárai érdekeit. Ukrajnában minden hatalom a népé. A nép a hatalom egyetlen forrása, és azt közvetlenül a népszavazásokon keresztül, valamint az állami és helyi önkormányzati szervek rendszerén keresztül gyakorolja. Az államhatalom a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra való felosztás elvein alapul, a helyi ön-

---

місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України, 08.06.1995. https://tinyurl.com/3vdu3vt5

[599] Ющик, Олексій: *Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні.* Київ, Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. 151.

[600] Погорілко, Віктор: *Конституційне право України.* Т. 1. Київ, Юридична думка, 2006. 338–339.

kormányzatot pedig a polgárok közvetlen területi önszerveződésén keresztül, valamint a választott helyi önkormányzati szervek útján gyakorolják.

A második fejezet szerint Ukrajna egyetlen törvényhozó szerve a Legfelsőbb Tanács, amely 450 népképviselőből áll, akiket négy évre választanak meg általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján, titkos szavazással.

A harmadik fejezet szerint Ukrajna elnöke, mint az állami végrehajtó hatalom vezetője, ezt a hatalmat Ukrajna Miniszteri Kabinetjén, valamint a központi és helyi állami végrehajtó szervek rendszerén keresztül gyakorolja. Ukrajna elnökét Ukrajna polgárai választják ötéves időtartamra, általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján, titkos szavazással.

A negyedik fejezet Ukrajna Miniszteri Kabinetjét az ukrán elnöknek alárendelt és neki felelős központi, kollegiális államhatalmi szervként határozza meg.

Az ötödik fejezet a bíróságok, a hatodik az ügyészség, a hetedik az állami végrehajtó hatalom és a helyi önkormányzatok helyi szerveinek, valamint a Krími Autonóm Köztársaságnak a státuszát szabályozza. A nyolcadik fejezet kimondja, hogy az új alkotmány elfogadásáig Ukrajna jelenlegi alkotmányának rendelkezései csak az ezen Alkotmányos Szerződéssel összhangban lévő részben érvényesek.

Az Alkotmány (1996)

Az új összetételű alkotmányozó bizottság 1995. november 24-i ülésén munkacsoportot alakított az új alkotmány előkészítésére, a bizottság jóváhagyta a munkacsoport által kidolgozott szöveget, és a parlament elé terjesztette. A tervezetet a parlament 1996. március 20-i rendkívüli ülése vette napirendjére, majd május 5-én ideiglenes bizottságot hozott létre, hogy tovább dolgozzon a tervezeten. A legnagyobb viták a hatalmi ágak közötti hatáskörmegosztásról, a magántulajdon problémájáról, az állami szimbólumokról, az orosz nyelv státuszáról és a Krím státuszáról folytak. Júniusig a bizottsághoz több mint 5000 módosítást és kiegészítést nyújtottak be. A felülvizsgált tervezet ismét a parlament elé került. Az államfő elégedetlen volt, és június 26-án elnöki rendeletben 1996. szeptember 25-re országos népszavazást írt ki az új alkotmány elfogadására. Június 28-án a 255/96-VR. számú parlamenti határozat arra kérte az elnököt, hogy vonja vissza a népszavazásról szóló

rendeletét, tekintettel arra, hogy az alkotmányt előző nap elfogadták.[601] Július 1-jén Kucsma ugyancsak elnöki rendeletben érvénytelenné nyilvánította saját 1996. június 26-i rendeletét,[602] és ezzel véget vetett a parlamenttel folytatott alkotmányos és népszavazási konfrontációnak, így népszavazás az alkotmányról nem volt.

1996. június 28. nem nevezetes napként, hanem „az alkotmányozás éjszakájaként" került be az ukrán történelembe. Az államfő népszavazási kezdeményezésére válaszul június 27-én a parlament elfogadta „Ukrajna alkotmánytervezete második olvasatban történő vitájának folytatására vonatkozó eljárásról" szóló határozatot,[603] minden égető kérdésben, mint a tulajdon, az állami jelképek, a hatalom megszervezése stb. munkacsoportokat hoztak létre, és megkezdődött a maratoni ülésnap – eldőlt, hogy a képviselők nem mennek haza, amíg nem szavazzák meg az új Alkotmányt. A szavazásra 24 óra elteltével, 1996. június 28-án (kijevi idő szerint) 9 óra 33 perckor került sor, 387 képviselő szavazott, közülük 338-an igennel, 18-an nemmel, 5-en tartózkodtak, 26-an pedig nem szavaztak, azaz megvolt az alkotmányozó többség.[604]

Egyet kell értenem Andrij Holubbal, aki megjegyzi, hogy nem igaz az általános sztereotípia, miszerint az Alkotmányt egyetlen éjszaka alatt fogadták el. Azt a bizonyos éjszakát megelőzően két hét alatt 40 cikket szavaztak meg az összesen 161-ből, tehát az Alkotmány negyedét. Természetesen ezek között nem voltak ott a legvitatottabb cikkek, mint a Krím státuszáról, a tulajdonról és a nyelvről szólók. Nemcsak az egyes cikkekről, hanem azon belüli részekről, bekezdésekről, sőt mondatokról is szavaztak. Ha egy mondat vitát váltott ki, akkor konkrét szavakról szavaztak. Június 27-ére elfogadták az emberi jogokra és a választási rendszerre vonatkozó alapvető cikkeket is. Aznap este pedig bizonyos értelemben pszichológiai áttörés következett be.[605] Bár az al-

[601] Постанова Верховної Ради України Про Указ Президента України „Про проведення всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України" № 255/96-ВР від 28.06.1996. https://t.ly/OOkTl

[602] Указ Президента України № 489/96 „Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 26 червня 1996 року № 467". https://t.ly/6gBEl

[603] Постанова Верховної Ради України „Про процедуру продовження розгляду проекту Конституції України у другому читанні" № 253/96-ВР від 27.06.1996. https://t.ly/9k-Bj

[604] Ковалів, Мирослав – Гаврильців, Марія – Бліхар, Марія: *Конституційне право України.* Львів, Ліга-прес, 2014. 69–71.

[605] Голуб, Андрій: Доконституційні зміни. *Український Тиждень,* 01.07.2017. https://t.ly/A6im_

kotmányozás folyamatában voltak komoly összecsapások az elnök és a törvényhozás között, ezek nem durvultak el olyan szinten, mint 1993 októberében Oroszországban, amikor Borisz Jelcin elnök parancsot adott a katonaságnak, hogy rohamozzák meg a moszkvai parlament épületét.[606]

Az Alkotmányt[607] a házelnök és az államfő 1996. július 12-én írta alá, és 1996. július 14-én hirdették ki. Érdekesség, hogy az aláírás és a kihirdetés napjától függetlenül, az Alkotmány utolsó előtti, 160. cikke értelmében elfogadásának napján lép hatályba, utolsó, 161. cikke szerint pedig az Alkotmány elfogadásának napja – állami ünnep, így a nap, amikor nem engedték ki a képviselőket a parlamentből, azóta az ország népe számára szabadnap.

Bár a részletesség tekintetben nem lehet az alkotmányokat megkülönböztetni, tudunk azzal orientálni, hogy Ukrajna Alkotmánya a szakirodalomban azonosított alkotmánytípusok közül a „magalkotmány" fogalmához van közel,[608] azaz viszonylag rövid, kartális típusú alkotmány, amely az alapelveket rögzíti, azok további kibontása a törvényekre marad.

Ukrajna 1996-os alkotmánya preambulumból, 15 fejezetből és 161 cikkből áll. A preambulumnak nincs külön címe, nyelvezete patetikusabb, mint az egyes cikkeké, és jelentős érzelmi töltetet hordoz. Az „ukrán népet" „Ukrajna minden nemzetiségű polgárai" jelentik. A preambulum „Isten, saját lekiismeretünk, a korábbi, a jelenlegi és a jövő nemzedékek előtti felelősségre…" („Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми і прийдешніми поколіннями…") appellálva kiemeli Ukrajna mint független állam létrejöttének jogi alapját, meghatározza az alkotmány elfogadásának általános célját: az emberi jogok és szabadságok, valamint a tisztességes életkörülmények biztosítása, a polgári harmónia megerősítése, valamint a demokratikus, szociális jogállam kialakítása és megerősítése. Az Istenre hivatkozás az Alkotmányba, ami ellen a képviselők egy része eleinte tiltakozott, a román képviselő, Ivan Popescu javaslatára került be.[609]

[606] Diuk, Ukraine, 1998, i. m., 100.

[607] Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. https://t.ly/P1HTo

[608] Varga Zs. András: A mag-alkotmány védelmében. *Pázmány Law Working Papers,* (2011) 2. https://t.ly/w4Y2x

[609] Відповідальність перед Богом… (Свобода совісті і рівність релігійних інституцій перед законом в Конституції України.) *Радіо Свобода,* 27.06.2006. https://www.radiosvoboda.org/a/947478.html

Az I. fejezet „Általános elvek” a társadalmi rend alapjait, az államrendet, az állampolgárságot, az Ukrajna szuverenitására, az állampolgárok szociális védelmére, a nemzeti és környezeti biztonságra vonatkozó rendelkezéseket meghatározó cikkeket, valamint az állami szimbólumokat kifejező cikkeket tartalmazza (1–20. cikk).

„Ukrajna unitárius állam.” (2. cikk)

„Az államnyelv Ukrajnában az ukrán nyelv.
Az állam biztosítja az ukrán nyelv átfogó fejlesztését és működését a közélet minden területén Ukrajna-szerte.

Ukrajna garantálja az orosz és más ukrajnai nemzeti kisebbségek nyelveinek szabad fejlődését, használatát és védelmét.

Az állam elősegíti a nemzetközi kommunikáció nyelveinek tanulását.

A nyelvek használatát Ukrajnában Ukrajna Alkotmánya garantálja és törvényben határozza meg.” (10. cikk)

„Az állam elősegíti az ukrán nemzet történelmi tudatának, hagyományainak és kultúrájának megszilárdítását és fejlesztését, valamint Ukrajna valamennyi őslakos népe és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztését.” (11. cikk)

„Ukrajna gondoskodik a külföldön élő ukránok nemzeti, kulturális és nyelvi igényeinek kielégítéséről.” (12. cikk)

Az Alkotmány nem határozza meg az „államnyelv” fogalmát, annak Kommentárja viszont a következő definíciót tartalmazza: „Az államnyelv az államnak az Alkotmány vagy törvény által elismert fő nyelve, amelyet kötelező használni a jogalkotásban, a hivatalos eljárásokban, a bírósági eljárásokban, az oktatásban stb.”[610]

Ugyancsak a Kommentár definiálja az „őslakos nép” fogalmát: „Ez a kifejezés általában a nemzeti kisebbségek kategóriájára utal, amely egy olyan egyedi etnikai csoport, amely történelmileg kialakult, és évszázadok óta egy adott állam területén él. Fő megkülönböztetésük az 1989-es ILO nemzetközi egyezmény szerint az, hogy sajátos földtulajdonlási vagy földhasználati jogokkal rendelkeznek azokban a régiókban, ahol élnek. Az őslakos népekre vonatkozó alkotmányos rendel-

[610] *Коментар до Конституції України.* Київ, Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. 42.

kezések végrehajtása Ukrajnában külön jogszabályok kidolgozását és elfogadását teszi szükségessé."[611]

A II. fejezet, „Az ember és az állampolgár jogai, szabadságai és kötelességei" az ember és az állampolgár alapvető személyes, politikai, gazdasági, szociális jogait és szabadságait, valamint azok végrehajtásának garanciáit, továbbá az ember és az állampolgár állam és társadalom iránti kötelességeit meghatározó rendelkezéseket tartalmazza (21–68. cikkek).

A III. fejezet, „Választások. Népszavazás" a népakarat kifejezésének olyan alapvető formái, mint a választások és a népszavazás, megvalósítási eljárásának szabályozásával foglalkozik (69–74. cikk).

A IV. fejezet, „Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa" az egységes törvényhozó testület – a Legfelsőbb Tanács – létrehozásának és működésének eljárását, összetételét, hatáskörét és a parlamenti képviselők jogállását határozza meg (75–101. cikk).

Az V. fejezet, „Ukrajna elnöke" Ukrajna elnökének jogállását, megválasztásának eljárását, hatáskörét és hatásköre megszűnésének feltételeit szabályozó rendelkezéseket tartalmazza. Ez a fejezet tartalmazza továbbá az Ukrajna Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsa megalakulására és feladataira vonatkozó szabályokat (102–112. cikkek).

A VI. fejezet, „Ukrajna Miniszteri Kabinetje. Egyéb végrehajtó szervek" Ukrajna kormánya és a helyi államigazgatási szervek létrehozásának, működésének és hatáskörének rendjéről, valamint e szervek hatáskörének megszüntetésére vonatkozó eljárásról szól (113–120. cikkek).

A VII. fejezet, „Ügyészség" az ügyészségi hatóságok feladatait és felépítését határozza meg (121–123. cikk).

A VIII. fejezet, „Igazságszolgáltatás" a bírói kar létrehozását és működését szabályozó rendelkezéseket tartalmazza, és meghatározza a bírák jogállását (124–131. cikk).

A IX. fejezet, „Ukrajna területi felépítése" Ukrajna közigazgatási és területi felépítésének elveit és rendszerét határozza meg (132–133. cikk).

A X. fejezet, „A Krími Autonóm Köztársaság" meghatározza a Krím státuszát, hatáskörét, az Ukrajna és a Krími Autonóm Köztársaság közötti kapcsolatok alapját, valamint a Krím szerveinek hatáskörét (134–139. cikkek).

A XI. fejezet, „Helyi önkormányzat" a helyi önkormányzati szervek rendszerét, összetételét, a képviselők jogállását és hatáskörét meghatározó rendelkezéseket tartalmazza (140–146. cikk).

[611] *Коментар до Конституції України,* 1998, i. m., 21.

A XII. fejezet, „Ukrajna Alkotmánybírósága” meghatározza az Alkotmánybíróság összetételét és hatáskörét, megállapítja a bírák függetlenségének és mentelmi jogának garanciáit (147–153. cikk).

A XIII. fejezet, „Ukrajna Alkotmányának módosítása” megállapítja az Alkotmány módosítására vonatkozó törvénytervezetek Ukrajna parlamentje elé terjesztésének és rendjét és a tárgyalásukra vonatkozó eljárást (154–159. cikkek).

A XIV. szakasz, „Záró rendelkezések” életbe lépteti az alkotmányt, és rendelkezik az alkotmány napjának államünneppé nyilvánításáról (160–161. cikk).

A XV. szakasz, „Átmeneti rendelkezések” tartalmazza a hatályos jogszabályok érvényességére vonatkozó rendelkezéseket, amennyiben azok nem ellentétesek Ukrajna Alkotmányával, valamint az Ukrajna új Alkotmányának elfogadásából és módosításából eredő egyéb kérdések megoldására vonatkozó eljárást.

Alkotmánymódosítási törekvések

Az Alkotmány módosításával kapcsolatban a legjelentősebb események egy sikertelen kísérlet népszavazási kezdeményezés útján, illetve a megvalósult alkotmánymódosítások az államelnök és a parlament viszonyáról.

Az Alkotmány integritásával kapcsolatban vetett fel kérdéseket Kucsma elnök népszavazási kezdeményezése 2000-ben. Formálisan zsitomiri civilek kezdeményezték az országos népszavazást, valójában a második ciklusára megválasztott Kucsma próbált meg ily módon alkotmánymódosítást elérni az elnöki hatalom megerősítésére a parlament pozíciójának gyengítése rovására.

A parlamenti képviselők beadványára az Alkotmánybíróság vizsgálta a népszavazásra feltett kérdéseket, és március 29-i határozatában a népszavazási kezdeményezés hat kérdéséből kettőt alkotmányellenesnek nyilvánított, ezek a parlamentbe vetett bizalomra és az új alkotmány népszavazás útján történő elfogadására vonatkozó kérdések voltak, és erre az alaptörvény nem adott lehetőséget.[612] Az alkot-

[612] Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2000 від 27.03.2000 у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою”

mánybírósági döntés értelmében a végrehajtó hatalomnak nincs joga feloszlatni a parlamentet, vagy népszavazással megváltoztatni az alkotmányt; ha ezeket a kérdéseket felteszik népszavazásra, akkor megfelelő eredmény esetén Kucsma képes lett volna tekintélyelvű rendszert is létrehozni.

A másik négy kérdésben (a képviselők számának 450-ről 300-ra való csökkentése, a parlament feloszlatása további indokainak megállapítása, a parlamenti mentelmi jog intézményének felszámolása, kétkamarás parlament létrehozása) azonban 2000. április 16-án megtartották a népszavazást. Ezen a választópolgárok 54,16%-a járult az urnákhoz, a részvétel a legalacsonyabb a Krímben (35,97%), a legmagasabb Kárpátalján (74,05%) volt. Mind a négy kérdésben 80% feletti volt az igenek aránya.[613]

Az eredmények éles ellentétben voltak az ezzel párhuzamosan megtartott közvéleménykutatással. A népszavazást a felmérés szerint az emberek pénzkidobásnak, politikusok egymás közötti játékának tekintették, és a megkérdezetteknek mindössze harmada mondta azt, hogy hallott a népszavazásra feltett kérdésekről. Kucsma régóta lobbizott a felsőházért, úgy képzelte, hogy az nem választott testület lenne, hanem az állami közigazgatások vezetői, azaz az államelnök által kinevezett kormányzók alkotnák.

A népszavazás eredménye a végrehajtó hatalom növeléséhez és a parlament szerepének további csökkentéséhez vezethetett volna, amit Kucsma valószínűleg nem a reformok gyorsítására, hanem egy elnöki szuperhatalom megszilárdítására használt volna fel, ahogy az a Független Államok Közössége más államaiban is történt. Az Alkotmánybíróság utasította a parlamentet, hogy a népszavazás eredményeit az 1996-os Alkotmány 30. cikkének módosításával hajtsa végre, ám a parlamentben nem volt meg az alkotmánymódosításhoz szükséges többség. Kucsma másik problémája az volt, hogy a parlamenti többséget csak a baloldallal szembeni ellenséges magatartás kötötte össze, nem pedig a reformokhoz való pozitív hozzáállás. A népszavazást így

(справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою). https://ccu.gov.ua/docs/410

[613] Всеукраїнський референдум – 2000: передумови проведення та ймовірні наслідки. *Політичний календар,* (2000) 1. 9–40; Україна після референдуму: результати та наслідки. *Політичний календар,* (2000) 4. 8–14.

is csak a hónapokkal később kirobbant Kucsmagate botrány tette semmissé, amiről később lesz szó.[614]

Ukrajna Alkotmányának első módosításait 2004. december 8-án fogadták el,[615] miután a győztes Viktor Janukovics a választási hamisítások elleni utcai tiltakozások, vagyis a narancsos forradalom hatására hozzájárult a választások megismétléséhez azzal a feltétellel, hogy módosítják az Alkotmányt, gyengítve az elnök és erősítve a parlament hatalmát. Janukovics a megismételt választást elvesztette, de már előre tekintett, a közelgő parlamenti választásokra. Az alkotmánymódosításról szóló törvény elfogadása durva eljárási hibákkal történt, amire a Velencei Bizottság is rámutatott.[616] Ez lett 2010-ben, a Janukovics győzelmével véget érő következő elnökválasztás után a formális alapja az elnöki-parlamentáris rendszerhez való visszatérésnek.

Érdekes a kérdés alkotmánybírósági útja. A 2004-es alkotmánymódosítás vizsgálatát az Alkotmánybíróság 2008-ban elutasította arra hivatkozva, hogy az alkotmánymódosításokról szóló törvény a hatályba lépése után az alkotmány szerves részévé válik, és a bíróságnak nincs hatásköre az alkotmány felülvizsgálatára.[617] A 2010-es elnökválasztásokat követően, amit Janukovics immár megnyert, az Alkotmánybíróság megváltoztatta álláspontját, és megvizsgálta a 2004-es alkotmánymódosításokról szóló törvényt, és azt a fent említett eljárási szabálysértések miatt (az elfogadott normaszöveg nem egyezik az előzetes normakontrollon átesett tervezet szövegével, illetve a szavazás csomagban történt – együtt szavazták meg egy másik jogszabállyal) alkotmányellenesnek nyilvánította, és a vonatkozó részben visszaállí-

[614] Kuzio, Taras: Oligarchs, Tapes and Oranges: „Kuchmagate" to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics,* 23 (2007) 1. 30–56.

[615] Закон України „Про внесення змін до Конституції України" № 2222-IV від 08.12.2004. https://t.ly/k_2_R

[616] Opinion on the Procedure of Amending the Constitution of Ukraine adopted by the Commission at its 60th Plenary session (Venice, 8–9 October 2004). CDL-AD(-2004)030-e.

[617] Ухвала Конституційного Суду України № 6-у/2008 від 05.02.2008 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 102 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України", Закону України „Про внесення зміни до розділу IV „Прикінцеві та перехідні положення" Закону України „Про Конституційний Суд України". https://ccu.gov.ua/docs/1198

totta az Alkotmány eredeti, 1996-os szövegét.[618] A Velencei Bizottság bírálta ezt a lépést.[619]

A 2013 végi – 2014 eleji méltóság forradalma hatására a parlament visszatért a 2004-es Alkotmányhoz, a korlátozott elnöki hatalomhoz.[620] Az államelnök élete még így is elég kényelmes, de szükség van arra, hogy együtt tudjon működni a parlamenttel. A 2010-es határozat meghozatalával az Alkotmánybíróság túllépte alkotmányos hatáskörét, és alkotmányellenes módon változtatta meg az alaptörvényt, mivel az Alkotmány a nép alkotmányozó hatalmának aktusa, és a módosítására vonatkozó hatáskör csak a parlamentet illeti meg.[621]

Ily módon meglehetősen kacifántos úton, de Ukrajna nem lépett sem az örökös elnökség, sem a korlátozhatatlan elnöki hatalom útjára, mint történt az többek között Oroszországban vagy Belaruszban. Utóbbi elnöke, Aljakszandr Lukasenka a demokratikus forradalmakat „demokráciának álcázott banditizmusnak" nevezte.[622]

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG

Az Alkotmánybíróság felállítása

„Minden etnikai identitástudat egy sajátos megkülönböztető jegy köré szerveződik, amely lehet konkrét vagy absztrakt; lényege, hogy az etnikai csoporthoz való kötődés és az etnikai határok kialakítása és fenntartása alapjául szolgáljon. Az egyes csoportok általában egyetlen sajátságos jegynek szentelnek megkülönböztetett figyelmet, amely Eu-

[618] Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30.09.2010 у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). https://ccu.gov.ua/docs/616

[619] Opinion on the Constitutional Situation in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session, Venice (17–18 December 2010). CDL-AD(2010)-044-e.

[620] Закон України „Про відновлення дії окремих положень Конституції України" № 742-VII від 21.02.2014. https://t.ly/dk5d-

[621] Boryslavska, Olena: The European Model of Constitutionalism as an Example for the Constitutional Development of Ukraine. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze,* 6 (2015). 73–98.

[622] Kuzio, Taras: Russian Policy toward Ukraine during Elections. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 13 (2005) 4. 510.

rópában leggyakrabban a nyelv, a faj vagy a vallás."[623] Ukrajnában ez a tényező elsősorban a nyelv, mind az ukránokat, mind a magyarokat illetően. A nyelvi változatosságnak azért is volt döntő szerepe az ország 1991-es függetlenedése után, mert diskurzus tárgyát képezte nemcsak a kisebbségek, hanem a tituláris nemzet esetében is a nyelvfejlődés, a nyelv helye és szerepe az államban.[624]

Az 1996-os Alkotmány nemcsak megerősítette az 1989-es alkotmánymódosítás és a nyelvtörvény rendelkezéseit, amely kimondta, hogy az ukrán az egyetlen államnyelv, hanem az államot arra is kötelezte, hogy Ukrajna egész területén biztosítsa az ukrán nyelv átfogó fejlődését és működését a társadalmi élet minden területén. Mindazonáltal az Alkotmány garantálta az ukrajnai nemzeti kisebbségek nyelveinek szabad fejlődését, használatát és védelmét, illetve külön utalt ebben a körben az orosz nyelvre.[625] Az értelmezésben alapvető szerepet játszott Ukrajna Alkotmánybírósága.

Ahogy említettem, az 1978-as szovjet-ukrán alkotmány 1989. október 27-i módosítása[626] előírta egy Alkotmányfelügyeleti Bizottság megválasztását tíz évre. Az Alkotmánybíróság elődjének tekinthető testület feladata lett volna, hogy ellássa a törvénytervezetek, kormányrendeletek, helyi tanácsi rendeletek, más állami szervek és társadalmi szervezetek határozatainak alkotmányos kontrollját. A bizottságot azonban ténylegesen soha nem állították fel.

Ugyanígy tartalmazta az alkotmányos kontrollt ellátó intézmény felállításának követelményét az 1990-es szuverenitási nyilatkozat, majd az 1990. október 24-i alkotmánymódosítás[627] már Alkotmánybíróságnak nevezte az intézményt. A 112. cikk szerint a parlament választja meg a testületet, amely egy elnökből, annak helyettéséből és 23 bíróból áll, akik nem lehetnek egyidejűleg tagjai más olyan állami szerveknek, amelyek tevékenységét és aktusait az Alkotmánybíróság ellenőrzi, valamint nem lehetnek parlamenti képviselők, és nem tartoz-

[623] Puskás Tünde: Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* II (2000) 1. 69–84.

[624] Csernicskó – Fedinec, Four Language Laws of Ukraine, 2016, i. m., 560–582.

[625] Ulasiuk, Iryna: The Language Issue in the Evolution of Ukrainian Constitutionalism. *Revista de Llengua i Dret,* 54 (2010). 152.

[626] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 8303-XI від 27.10.1989. https://tinyurl.com/36kdhwya

[627] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР" № 404-XII від 24.10.1990. https://tinyurl.com/59hsjrrv

hatnak politikai pártokhoz és mozgalmakhoz sem. A bírák feladataik ellátása során függetlenek, és csak az Ukrán SZSZK Alkotmányának vannak alárendelve.

A függetlenedés után az Alkotmánybíróságról szóló törvényt 1992-ben fogadták el (1992. évi 2400-XII. törvény).[628] A törvény szerint Ukrajna Alkotmánybírósága 15 bíróból, egy elnökből és két elnökhelyettesből áll, akiket a parlament választ meg tízéves időtartamra. A bírói tisztségre a jelöltek felét a parlament, másik felét Ukrajna elnöke jelöli, míg az Alkotmánybíróság elnökét a parlament és az államfő közösen jelöli. Alkotmánybírók csak olyan 40. életévüket betöltött ukrán állampolgárok lehetnek, akik jogi diplomával és legalább 15 éves gyakorlati, tudományos vagy pedagógiai tapasztalattal rendelkeznek a jog területén. Az Alkotmánybíróság az igazságszolgáltatáson belül független szerv, amelynek feladata, hogy biztosítsa a törvények és más jogalkotási és végrehajtási aktusok összhangját Ukrajna Alkotmányával, valamint az emberi és polgári jogok és szabadságok védelmét.

A törvény alapján megindult a procedúra az Alkotmánybíróság felállítására, azonban részletes eljárási mechanizmus hiányában a parlament csak az elnököt és néhány tagot tudott megválasztani, és politikai konfrontáció alakult ki a parlament és az államfő között, így a testületet ezúttal sem sikerült megalakítani.[629]

A fent tárgyalt 1995-ös Alkotmányos Szerződés ismét elővette az Alkotmánybíróság kérdését, 38. cikke kimondja, hogy Ukrajna Alkotmánybírósága független igazságszolgáltatási szerv, amely biztosítja a törvények és a törvényhozás és a végrehajtó hatalom egyéb szabályozó aktusainak összhangját Ukrajna Alkotmányával, az ember és az állampolgár alkotmányos jogainak és szabadságainak védelmét. A szerződés nem tért ki az Alkotmánybíróság mennyiségi összetételére, de megtartotta azt az elvet, hogy az alkotmánybírákat fele-fele arányban a parlament és az államfő nevezi ki.

Az 1996-ban elfogadott Alkotmány újradefiniálta az Alkotmánybíróság megalakulásának és működésének eljárását. A 147. cikk kimondja, hogy Ukrajna Alkotmánybírósága az egyetlen alkotmányos joghatósággal rendelkező szerv Ukrajnában. Az Alkotmány nyomán még ugyanabban az évben megszületett az Alkotmánybíróságról szó-

[628] Закон України „Про Конституційний Суд України" № 2400-XII від 03.06.1992. https://tinyurl.com/24dthv5w

[629] Шевчук, Ірина: Становлення та розвиток інституту конституційного контролю в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право,* 31 (2015) 1. 114.

ló új törvény (1996. évi 422/96-VR. törvény).[630] Ez alapján a 18 bírót kilenc évre nevezik ki, hatot-hatot-hatot az államfő, a parlament és Ukrajna Bírói Kongresszusa. Az Alkotmánybíróság döntéseket hoz és véleményt nyilvánít a következő ügyekben: a parlament törvényeinek és más jogi aktusainak, Ukrajna elnöke aktusainak, a kormány aktusainak, a krími parlament jogi aktusainak alkotmányossága; Ukrajna nemzetközi szerződéseinek összhangja Ukrajna Alkotmányával; az államfő hivatalából való elmozdításával kapcsolatos ügyek kivizsgálására és elbírálására vonatkozó alkotmányos eljárás betartása; Ukrajna Alkotmányának és törvényeinek hivatalos értelmezése; az alkotmánymódosítás megfelelőssége; Ukrajna Alkotmányának vagy törvényeinek a Krími Autonóm Köztársaság parlamentje általi megsértése.

A jogalkotó két Alkotmánybíróságot érintő jogi eszközt vezetett be a polgárok jogai és szabadságai védelmére: 1) az állampolgár kérelme Ukrajna Alkotmányának hivatalos értelmezésére; 2) az alkotmánybírósági beadvány valamely jogszabály (annak egyes rendelkezései) alkotmányellenesnek nyilvánítására, amelyet Ukrajna elnöke, legalább 45 ukrán parlamenti képviselő, az ukrán parlament emberi jogi biztosa és Ukrajna Legfelsőbb Bírósága nyújthat be. Az Alkotmánybíróság adott ügyekben meghallgatást tarthat az érintetteknek, köztük politikai pártok és civil szervezetek képviselőinek is. A testület országos vagy helyi referendum alkotmányosságát is vizsgálhatja. Az alkotmánybíróság határozatai kötelező érvényűek, fellebbezésnek helye nincs. A testület meghatározhatja a végrehajtás rendjét és határidejét, a határozatok be nem tartása a törvény előtti felelősséggel jár. Az egyes alkotmánybíráknak joguk van különvéleményt megfogalmazni. Az Alkotmánybíróság határozatait a testület hivatalos közlönyében és egyéb hivatalos, nyomtatott és elektronikus felületeken teszik közé. A határozatot, és ha van, a különvélemény(eke)t, együtt teszik közzé, de az utóbbi(ak)nak nincs jogi következménye.[631]

Az Alkotmánybíróság az Alkotmány és az új törvény alapján még 1996-ban felállt, és 1997. január 1-jétől megkezdte munkáját. 2017-ben új törvény született az Alkotmánybíróságról (2017. évi 2136-VIII. törvény),[632] amelynek legfontosabb újítása az alkotmányjogi panasz

[630] Закон України „Про Конституційний Суд України" № 422/96-ВР від 16.10.1996. https://tinyurl.com/wrcj63bs

[631] Шемшученко, Юрій – Денісов, Володимир (ред.): *Енциклопедії міжнародного права. 2.* Київ, Академперіодика, 2017. 732–734.

[632] Закон України „Про Конституційний Суд України" № 2136-VIII від 13.07.2017. https://tinyurl.com/422nyfzu

bevezetése volt. Érdekesség, hogy az ukrán államfő hivatalba lépésekor az esküt a parlamentben, de nem a házelnök, hanem az Alkotmánybíróság elnöke előtt teszi le.

Az Alkotmánybíróság és az államnyelv

A nehezen felállított Alkotmánybíróságnak igen komoly szerepe volt a kisebbségekkel kapcsolatos jogalkotás alakulásában, amit az egyes jogszabályoknál tárgyalok. Jelentős viszonyítási pontja volt a kérdésnek az Alkotmánybíróság által kialakított és következetesen képviselt álláspont az államnyelvvel kapcsolatban.

Az Alkotmány (1996) 10. cikke szerint Ukrajna államnyelve az ukrán, szavatolt az orosz és a többi Ukrajnában használatos nemzetiségi nyelv szabad fejlődése, használata és védelme, az állam elősegíti a nemzetközi kommunikációs nyelvek elsajátítását. Az Alkotmánybíróság 1999. évi 10-rp. számú határozatában[633] értelmezte az idézett cikket. A vizsgálat 51 parlamenti képviselő beadványa alapján indult, akik úgy vélték, hogy az ukrán parlament, a kormány, az államelnöki hivatal, az ország legtöbb oktatási intézménye hivatali kötelességeik ellátása során mellőzik, „tudatosan ignorálják" az államnyelvet.

A testület határozata definiálta az államnyelv fogalmát: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusza alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve." A „társadalmi élet nyilvános szféráin" az alkotmánybírák a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom, valamint az egyéb állami szervek és az önkormányzatok munkájának, határozatainak, ügyvitelének, illetve a közöttük való együttműködésnek a területét értik. A taláros testület jogértelmezése szerint tehát az „államnyelv" és a „hivatalos nyelv" terminus szinonim.

Az alkotmánybíróság következtetése szerint az ukrán nyelv államnyelvi státusza azt jelenti, hogy ez az egyetlen hivatalosan használható nyelv. Ez megfelel a preambulumban foglaltaknak az ukrán nemzet államalkotó szerepéről, amely nép történelmileg ennek az országnak

[633] Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14.12.1999 у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). https://ccu.gov.ua/docs/406

a területén él, lakossága abszolút többségét alkotja, és az ország névadója. Az Alkotmánybíróság az államnyelvet az alkotmányos rend alkotóelemének, az állami szimbólumok egyikének titulálja. A határozat kitért arra is, hogy az Alkotmány kimondja: „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrajnai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme." Az Alkotmánybíróság jogértelmezése szerint ennek alapján a helyi önkormányzatok munkájában az államnyelv mellett az orosz nyelv és más nemzeti kisebbségek nyelvei is használhatók a törvények által meghatározott rendben. Az Alkotmánybíróság külön kitért az oktatás nyelvére, és azt mondja, hogy az oktatás nyelve minden szinten az ukrán nyelv, amely mellett lehet használni és tanulni a nemzeti kisebbségek nyelveit is.

A határozathoz Olekszandr Mironenko alkotmánybíró különvéleményt fűzött.[634] Álláspontja szerint az alkotmánybíróság napirendre sem tűzhette volna a beadványt, mert az jogi szempontból nincs megalapozva, a parlamenti képviselők politikai és nem jogi feladat ellátását várták el a jogi testülettől. Az ukrán nyelv államnyelvi státusza nem értelmezhető másként, mint hogy az az állam munkanyelve, és nem a civil társadalomé, és különösen nem az egyes polgároké. Így az államnyelv kötelező használata csak az állami szférában írható elő. Az Alkotmánybíróság szembemegy a nyelvi sokszínűséget megfogalmazó Alkotmánnyal, és még az oktatás nyelvévé is az államnyelvet teszi meg, ezzel megszüntetve a többi nyelvre vonatkozó alkotmányos garanciákat.

Új szintre emelte az államnyelv szerepét az Alkotmánybíróság 2008. évi 8-rp. számú határozata.[635] A kijevi parlament 52 képviselője és a Krími Autonóm Köztársaság parlamentje ekkor közös beadványban fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy a testület állapítsa meg, a Polgári Jogi Kódex és a Közigazgatási Perrendtartási Kódex nyelvhasználattal kapcsolatos cikkei, azaz a bírósági eljárások nyelvhasználatának szabályozása megfelel-e az Alkotmánynak. A beadvány készítői szerint a nevezett jogszabályok szűkítik az alkotmányos nyelvhasználati

[634] Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. 16.12.1999. https://tinyurl.com/2f7y3yph

[635] Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2008 від 22.04.2008 у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України. https://ccu.gov.ua/docs/528

jogokat és a szabadságjogokat, amikor a bíróságok nyelveként az államnyelvet határozzák meg.

Az Alkotmánybíróság állásfoglalását a fenti, 1999. évi 10-rp határozatára alapozta, és megállapította, hogy az államnyelv teljes körű használata kiterjed a bíróságokra is, a jogegyenlőséget az biztosítja, hogy „az államnyelvet nem vagy nem megfelelő szinten beszélő állampolgárok a bírósági eljárás során használhatják anyanyelvüket, vagy azt a nyelvet, amelyet beszélnek”. A határozat nem részletezte, de ez a jog csak a szóbeli érintkezésre terjed ki.

Az Alkotmány és az egyes jogszabályok az ukránt államnyelvi pozícióba helyezték, de nem sorolták az állami jelképek közé. Az Alkotmánybíróság szóban forgó határozata viszont megállapította: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

AZ 1998–2002 KÖZÖTTI PARLAMENT (III. CIKLUS)

A demokrácia próbája

TÖRTÉNELMI KERET

Az időszak központi eseménye az úgynevezett Kucsmagate – a kifejezés a Richard Nixon amerikai elnök 1974-es lemondásához vezető Watergate analógiájára utal. Leonyid Kucsma ukrán elnök ugyan nem bukott bele a botrányba, de a rendszert sem tudta végletesen deformálni, Ukrajna nem indult el a mindenható és „örökös" elnökség útján.

Kucsma mindezidáig az egyetlen elnök, aki két ciklust is kitöltött, 1994-től 1999-ig és 1999-től 2004-ig. Az 1999-ben tartott elnökválasztás előtt néhány hónappal gyanús körülmények között autóbalesetben meghalt legfőbb riválisa, Vjacseszlav Csornovil, a Ruh elnöke, ami után rövidesen a Ruh is szétesett, és attól kezdve nem volt Ukrajnában egységes jobbközép párt, az ide tartozó formációk több pártból összeállt szövetségek – ukrán szóval blokkok voltak. A politikában Kucsma személyes hatalma megerősítésére és a parlament marginalizálására törekedett, de nem járt sikerrel, az összes probléma ellenére az ország immunrendszere jobban működött, mint Oroszországé vagy Belaruszé.

Az 1996-os oroszországi választásokhoz hasonlóan, ahol a regnáló államfő, Borisz Jelcin és az Oroszországi Föderáció Kommunista Pártjának elnöke, Gennagyij Zjuganov mérkőzött meg egymással, az 1999-es ukrajnai elnökválasztáson Kucsma elnök, miután első körben nem tudta megszerezni a szavazatok többségét, arra építette választási stratégiáját, hogy a második körben olyan jelölttel mérkőzhessen, aki a választók szemében a „nagyobbik rosszat" jelenti. Bár az előző évi parlamenti választásokon a Kommunista Párt végzett az első helyen, Kucsma úgymond megakadályozta a „vörös" fordulatot azzal, hogy a választók többsége a „kisebbik rosszra", azaz rá szavazott.[636]

Leonyid Kucsma államfő 1999-es újraválasztása előtt Kárpátalján is kampányolt, azzal biztatta a magyarokat, hogy amennyiben rá sza-

[636] Екельчик, Сергей: *История Украины. Становление современной нации.* Киев, Издательство К.І.С., 2010. 295–301.

vaznak, támogatni fogja autonómiatörekvésüket.[637] Ez igencsak részlegesen vagy inkább semennyire nem valósult meg: az elnökválasztás után, 2001-ben elfogadott törvény szabad gazdasági övezet létrehozásáról rendelkezett Kárpátalja területén, erre azonban csak egy zsebkendőnyi méretű területet jelölt ki. Hamarosan az ebből származó csekély előny is elveszett, amikor egy 2005-ös kormánydöntéssel megszüntették a különleges gazdasági övezetek területén nyújtott befektetői kedvezményeket.[638]

Kucsma első ciklusa alatti sikereihez tartozott a Fekete-tengeri flotta körüli vita megoldása, a krími helyzet stabilizálása, Oroszország meggyőzése Ukrajna határainak elismeréséről, eközben az ország Nyugat felé fordítása (multivektorizmus) és a régóta halogatott privatizáció elindítása. Az elnök ugyanakkor emellett megpróbálta megszilárdítani személyes hatalmát, és marginalizálni a parlamentet. Az erre való esélyeit az úgynevezett Kucsmagate ügy ásta alá a második ciklusa alatt. 2000 őszén Olekszandr Moroz ellenzéki vezető, a Szocialista Párt elnöke nyilvánosságra hozta azokat a hangfelvételeket, amelyeket titokban Kucsma irodájában készített egyik volt testőre, Mikola Melnicsenko. A felvételek dokumentálták Kucsmának a privatizációs tervekben érdekelt helyi tisztviselőkkel való kapcsolatait, megvesztegetéseit és az ellenzéki média elnyomására tett erőfeszítéseit.

Melnicsenko mögött gyaníthatóan az Ukrajnai Szociáldemokrata Párt (egyesített) állt, amelyik párt az 1998-as parlamenti választásokon többek között bevitte a törvényhozásba Jevhen Marcsukot, az SZBU korábbi vezetőjét, aki megkapta a Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanács titkári pozícióját is. Melnicsenko később elismerte, hogy Marcsuknak dolgozott. Így feltételezhető volt, hogy az egész Kucsmagatebe besegítettek az orosz szolgálatok is, hogy Kucsma megbuktatásával előrehozott választásokat provokáljanak ki, és megakadályozzák Viktor Juscsenko és a Nyugat-barát lobbi felemelkedését. Az előrehozott választásokon vagy Marcsukot, vagy Viktor Medvedcsukot indították volna.[639]

2002-ben Medvedcsuk az elnöki adminisztráció élére került. Az 1990-es évek zavaros gazdasági-társadalmi helyzetéből magához térő Oroszország a saját részvételével az atomfegyverektől megszabadított

[637] Fedinec, A kárpátaljai magyar kisebbség, 2008, 355.

[638] Lengyel Mihajlo – Zsulkanics Nelja: Beruházások és építőipar. In: Fedinec – Vehes (szerk.), *Kárpátalja 1919–2009,* 2010, i. m., 399.

[639] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 492–493.

Ukrajnát egyre szorosabban igyekezett fogni, hogy Belaruszhoz hasonló önálló akarat nélküli szatellit legyen belőle. Az ezt követő időszakban Oroszország az ukrán oligarchákon és az orosz tanácsadókon keresztül jelentős szerepet játszott az ukrán média cenzúrájában, a sajtó rendszeresen kapott titkos utasításokat arról, hogy mit kell közölniük és mit kell figyelmen kívül hagyniuk. Minderre úgy derült fény, hogy újságírók elkezdték kiszivárogtatni ezeket az utasításokat. A külföldi beavatkozást Ukrajnában és külföldön egyaránt súlyosan elítélték. Kucsma elnök maga azonban tagadta, hogy ilyesmi egyáltalán létezne Ukrajnában.[640]

Az egyik újságíró, akinek a nevét a felvételeken említették, Heorhij Gongadze, a három nyelven, ukránul, oroszul és angolul megjelenő *Ukrajinszka Pravda* című internetes újság harmincegy éves alapítója volt. A lap ma is működik, és fejlécében fel van tüntetve, hogy alapította Heorhij Gongadze, folyamatosan emlékeztetve mindenkit, miért fontos a demokrácia.[641] 2000 szeptemberében Gongadze holttestét lefejezve találták meg egy Kijev melletti erdőben. Kucsma bűnrészességét a gyilkosságban a bíróságon soha nem bizonyították be, de akik meghallgatták a nyilvánosságra hozott hangfelvételeket, nem kételkedtek abban, hogy maga az elnök utasította a belügyminisztert az újságíró megfenyegetésére és elrablására.

A hangfelvételek nyilvánosságra kerülését tömegtüntetések követték, a demonstrációkat a „Ukrajna Kucsma nélkül" mozgalom szervezte Kijevben és más ukrán városok utcáin. Létrejött egy politikai szervezet, a „Nemzeti Megmentés Fóruma" is Olekszandr Moroz szocialista képviselő, Julija Timosenko volt miniszterelnökhelyettes, a Haza Párt (Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина") vezetője és Szerhij Holovatij volt igazságügyminiszter szervezésében. A megmozdulásokra Kucsma elnök Viktor Juscsenko miniszterelnökkel és Ivan Pljuscs parlamenti elnökkel közös nyilatkozatban reagált, amelyben a „politikai veszteseket" azzal vádolták, hogy destabilizálják az országot, és egy emberi tragédiát használnak fel saját céljaikra. A Kucsmagate azonban fordulópont volt az ukrán politikában, véget vetett az államelnök tekintélyelvű törekvéseinek, miután kiderült, hogy korrupt – sőt, talán gyilkos is. Az 1990-es évekbeli gazdasági összeomlás következtében háttérbe szorult, szovjet korszakból meg-

[640] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 493–494.

[641] Ukrainska Pravda. Established by Georgiy Gongadze in 2000. https://www.pravda.com.ua/

örökölt értelmiség helyébe új feltörekvő középosztály lépett, amely nem akart állami korrupciót, és szabadon akart politizálni. Kucsma túlélte a botrány közvetlen következményeit, de ezt a fajta politikai aktivizmust nem tudta megállítani.[642]

2001-ben megbukott a Juscsenko-kormány, és Juscsenko vezetésével a nemzeti demokrata ellenzék 2002-ben létrehozta a „Mi Ukrajnánk" blokkot, amiből 2005-ben kinőtt a „Mi Ukrajnánk" Politikai Párt (Наша Україна). Az állami televízió először sugárzott Nyugat-ellenes műsorokat, azt állítva, hogy a Nyugat összejátszik Melnicsenkóval, hogy Kucsma helyett Juscsenko legyen az elnök. Ez volt a lengyel származású amerikai politológusról és geostratégáról elnevezett „[Zbigniew] Brzezinski-összeesküvés" („Brzezinski conspiracy"), amelyet állítólag először 2000 októberében Jugoszláviában próbáltak ki sikeresen Slobodan Milošević eltávolítása érdekében, majd 2003 novemberében Grúziában Eduard Sevardnadze ellen.[643]

A hatalom az ellenzék által Kijevben felállított sátorváros feloszlatására civil ruhás katonai kadétokat vetett be. A 2001. március 9-i, Kucsma elleni, erőszakba torkolló tüntetésen provokátorként a nyugat-ukrajnai Trizub nacionalista félkatonai alakulatot vetették be, amelyet később a hatalom felhasznált arra is, hogy megpróbálja lejáratni Juscsenkót a 2004-es választásokon. Az 1996-os Alkotmányba is bekerült, hogy Ukrajna elnöke legfeljebb két ciklust tölthet ki, Kucsma azonban – akárcsak később sikeresen Vlagyimir Putyin Oroszországban – megkísérelte, hogy ez csak az Alkotmány elfogadása utáni ciklusokra vonatkozzon, ami által ő maga harmadszor is indulhatott volna. Ő azonban nem járt sikerrel, így maga helyett bizalmi emberét, Viktor Janukovicsot indította.

A fordulat megakadályozására bevetették a nacionalista kártyát. Janukovics orosz politikai technológusok (kampánytanácsadók) által felépített kampánya Egyesült Államok-ellenes is volt a 2004-es elnökválasztásokon, ami elcsalt választáshoz és emiatt széles körű tiltakozásokhoz, a narancsos forradalomhoz vezetett.[644]

[642] Plokhy, *The Gates of Europe,* 2015, i. m., 331–332.
[643] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 492–493.
[644] Kuzio, Oligarchs, Tapes and Oranges, 2007, i. m., 30–56.

A VÁLASZTÁSOK

1998. március 29-én Ukrajna új parlamentet választott, a második választáson, amelyet azóta tartottak, hogy az ország 1991-ben függetlenné vált. Ez volt az első választás az 1996-os Alkotmány és az 1997-es új választási törvény alapján, amely az előzőnél jóval életképesebb szabályokat állított fel. Az 1993-as oroszországi választási törvényt mintául vevő új törvény értelmében a mandátumok felét pártlistákról, a másik felét az egyéni választókerületekben osztották ki. Majdnem 26 millió állampolgár járult az urnákhoz, ami a 37 millió választásra jogosult közel 70%-át tette ki.

A 450 fős parlamentben a legtöbb képviselője ezúttal is a Kommunista Pártnak lett, 123 mandátumot (24,7%) szereztek, többet, mint az előző ciklusban, és többet, mint amit a közvéleménykutatások számukra előrejeleztek. A két másik, deklaráltan baloldali formáció közül a Szocialista-Paraszt Blokknak 34, a Progresszív Szocialistáknak pedig 16 mandátuma lett. A két balközép párt, a Hromada 23 és az Egyesült Szociáldemokraták 17 mandátumával együtt a politikai spektrum baloldali feléhez tartozó pártok összesen 213 mandátumot mondhattak magukénak.

A jobbközép Ruh, amely ekkoriban a legdemokratikusabb ukrán politikai pártnak számított, 46 mandátumot szerzett (9,7%), és ezzel a kommunisták mögött a második helyen végzett. A Ruhot két szintén centrista párt, a Népi Demokratikus Párt (28 mandátum) és a Zöldek (19 mandátum) követte. Néhány mandátum sorsa csak a későbbiekben dőlt el.

A 30 induló pártból a fenti nyolcnak sikerült átlépnie a 4%-os küszöböt, de egyéni képviselők parlamentbe nem jutott pártok támogatottjai közül is kerültek ki. Ezúttal is, akárcsak az előző választások alkalmával, a pártonkívüliek több mandátumot szereztek, mint a pártokhoz kötődők. Ahogy Nadia Diuk megjegyzi, a korábbi parlamentekben a függetlenek általában ismert politikusok voltak, akik kiléptek valamelyik pártból, és gyakran éppen egy másik párt megalakításán dolgoztak, míg ezúttal a független jelöltek többsége üzletemberként azonosította magát. Közülük nagyon kevesen rendelkeztek korábbi politikai tapasztalattal, ismeretlenek és így kiszámíthatatlanok voltak a politikai életben.[645]

A parlamenti választásokat a megfigyelők szabadnak és tisztességesnek tartották. A választások egy olyan Ukrajnát mutattak, amely még

[645] Diuk, Ukraine, 1998, i. m., 97–98.

mindig Kelet és Nyugat között helyezkedik el – még nem szabadpiaci demokrácia, de már nem is tekintélyelvű állam. A régió néhány más országához képest Ukrajna jól teljesített.[646] Ugyanakkor a parlamenten belül a frakciók és csoportok megalakítása továbbra is sajátos logikát követett. Az Alkotmánybíróság 1998. december 3-i 8-rp határozata[647] megerősítette a párton kívüli képviselők jogát parlamenti csoport alakítására, valamint lehetővé tette parlamenti frakció megalakítását minden olyan párt számára, amelynek képviselője bejutott a törvényhozásba, függetlenül attól, hogy egyébként sikerült-e elérnie a bejutáshoz szükséges parlamenti küszöböt. Ez persze sokak nemtetszését kiváltotta.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

A szubsztantív képviseletet a ciklusban egy magyar, egy román és először a parlamentbe jutó krími tatárok két képviselője látta el.

Kárpátalján az 1998-as parlamenti választások előtt létrehozott magyar többségű, Beregszász központú 72. számú választókerületben a Központi Választási Bizottság 16 jelölt nevét vette fel a szavazólapra. A két fő esélyesnek Kovács Miklós, aki ekkor már a KMKSZ elnöke volt, és Tóth Mihály, az UMDSZ elnöke, az előző parlamenti ciklus beregszászi képviselője számított. Kovács 35 170 szavazatot (29,27%) kapott, Tóth pedig 21 737 szavazatot (18,09%), így előbbié lett a parlamenti egyéni mandátum. Elindult a választáson az Ukrajnai Szociáldemokrata Párt (egyesített) – USZDP(e) – listáján, sikertelenül, az addigra teljesen háttérbe szorult Fodó Sándor is. Ezért a lépésért a KMKSZ etikai bizottsága elé idézték, minden különösebb következmény nélkül.[648] Ahogy Kovács Miklós fogalmazott, „a KMKSZ nem lépett fel keményen a tiszteletbeli elnökével szemben”.[649]

Az 1998-ban hivatalba lépő magyar kormány, pontosabban a kormánypártok közül a Fidesz a KMKSZ-t tekintette elsősorban partne-

[646] Diuk, Ukraine, 1998, i. m., 99.

[647] Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/98 від 03.23.1998 у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України). https://ccu.gov.ua/docs/387

[648] Fedinec Csilla: Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok. In: Fedinec – Szereda (szerk.), *Ukrajna színeváltozása 1991–2008,* 2009, i. m., 121.

[649] Kovács Miklós: *Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008 között.* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008. 37.

rének. A 26/1999. (III. 26.) Ogy. határozattal létrehozott Magyar Állandó Értekezlet (Máért) 1999-es budapesti konferenciája deklarálta, hogy a parlamenti vagy tartományi képviselettel rendelkező határon túli magyar szervezetekre épít, és 1998-ban a 450 fős ukrajnai parlament egyetlen magyar képviselőjévé történetesen a KMKSZ elnökét, Kovács Miklóst választották meg.

A rendkívül széttagolt ukrán parlament három hónapon keresztül nem tudott elnököt választani (később ezt a folyamatot „speakeriada" néven emlegették), míg végül a 18. szavazás alkalmával lett meg a házelnök személye. Kovács Miklós is jelölte saját magát házelnöknek.[650] Mint házelnökjelölt, ő is beszédet tartott 1998. május 21-én. Először magyarul szólalt meg: „Elnök úr, Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Ház!" Majd a beszéde további részét ukránul tartotta meg. Többek között arról értekezett, hogy

> „a parlamentnek, Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának, amely a törvényhozó testület, a demokrácia és a jogkövető magatartás modelljének kell lennie az önkormányzati szervek, a pártok és más szervezetek számára is. Úgy vélem, hogy ez a demokráciamodell funkció ugyanolyan fontos, mint a törvényhozói funkció."

> „Példát kell vennünk az úgynevezett átlagpolgárról, egy átlagos falusi vagy városi emberről, aki templomba jár. Mindenkit ismer, aki mellette ül. Valószínűleg a papot is ismeri. Nem valószínű, hogy mindenkivel a legjobb személyes kapcsolatban van. De még azokkal is, akiket ellenségének tekint, vagy akikkel vitája van, keresztény társként viselkedik. Mert a templom, ahová jár, arra kötelezi, hogy megszokja ezt a szerepet. És mivel nekünk a demokrácia, a kölcsönös tisztelet mintaképének kell lennünk, úgy gondolom, hogy követnünk kell azt a példát, amit több millió emberünk mutat minden vasárnap."

Szerinte a parlamenti viselkedés elvei:

> „Az első elv. A legjobb döntések meghozatalának vagy az igazság kiderítésének legjobb feltétele a hozzáértő emberek közötti szabad vita.

[650] Перша сесія Верховної Ради України III скликання. Травень 1998 року – Липень 1998 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 8. Опубліковано 19.05.1998. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2053.html

A második. Senkinek sincs monopóliuma az igazságra.

És a harmadik. A parlament olyan emberekből áll, akik képesek meggyőzni másokat, és akiket meg lehet győzni."

Ezután a kérdések következtek. A krími tatár Csubarové például így szólt:

„Ön és én már találkoztunk korábban különböző, a nemzeti kisebbségek kérdését megvitató nemzetközi konferenciákon. Ön magyar nemzetiségű, de kiválóan beszél ukránul. Ugyanakkor tudja, hogy néhány kollégánk nem beszél ukránul. Árulja el, beszél-e más nyelveken, hogy kommunikálni tudjon velük?"

Kovács úgy válaszolt, hogy

„Természetesen beszélek oroszul. De ez nem talpnyalás, hogy úgy mondjam, mert én angolul is beszélek. Nem lehet azzal vádolni, hogy azért tanultam meg angolul, hogy valakinek a kedvében járjak."

Kovács felajánlotta, hogy bármelyik parlamenti frakciónak vagy csoportnak hajlandó szakértői tanácsokat adni nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ügyekben.

Feltették Kovácsnak azt a kérdést is, hogy véleménye szerint a parlamentben képviselt politikai erők közül melyik képes a legjobban megvédeni az ukrajnai nemzeti kisebbségek érdekeit? A válasz: „Ha tudnám a választ, csatlakoztam volna az adott frakcióhoz."[651]

Kovács Miklós 1998. május 12-től független, 1998. július 22-től az „El nem kötelezettek" csoportjának tagja, 2000. március 16-án független, másnaptól, március 17-étől a Szolidaritás Párt frakció tagja volt (a Szolidaritás Párt frakciójának tagja lett a román képviselő, Ivan Popescu is). A ciklus alatt a 450 parlamenti képviselőből kevesebb mint 200-an maradtak a helyükön, összességében a képviselők több mint 460-szor ültek át egyik székből egy másikba. A legstabilabb frakciót a kommunisták alkották. A legtöbbet Volodimir Necsiporuk képviselő váltogatta a székét, összesen kilencszer.[652]

[651] Перша сесія Верховної Ради України III скликання. Травень 1998 року – Липень 1998 року. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 13. Опубліковано 21.05.1998. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2058.html

[652] Fedinec, Parlamentarizmus Ukrajnában, 2009, i. m., 124.

Kovács levelet írt az államelnöknek a kárpátaljai magyar autonóm járás, a Tiszamelléki járás ügyében, ami nagy visszhangot keltett. Kovács Miklós 2000. január 25-én kelt, Leonyid Kucsma ukrán elnökhöz intézett levelében javasolta, hogy Beregszász központtal a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járások egyes részeinek belefoglalásával, amelyek egybeesnek a 72. számú választókerület határaival, hozzák létre a „Tiszamelléki járást", amelynek túlnyomó többségében magyar ajkú lakossága van.[653] Az elképzelést Magyarországról a kormányon lévő Fidesz erőteljesen támogatta, a javaslat a magyar fél kérésére bekerült a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Vegyes Bizottság 2001. április 3–4-i X. ülésének jegyzőkönyvébe is.[654] Kovács a parlamentben 2001-ben két ízben is fordult a miniszterelnökhöz a Beregszászi járás települései lakosai számára kiosztandó mezőgazdasági földterületek problémájával kapcsolatban, amelyet először elvetett,[655] majd megszavazott a parlament.[656]

Kovács Miklós egy 1999-es konferencián – „Krími tatárok: nemzeti kisebbség vagy őslakosok" – kifejtette, hogy a terminológiai vita némiképp elvonja a figyelmet a kérdés lényegéről. A krími tatárok esetében olyan népről beszélünk, amelynek nincs anyaországa, de valamennyi kisebbség helyzete kilátástalan, ha nélkülözi a komoly intézményi-jogi garanciákat, és ezeket a garanciákat az államnak kell megadnia. Ukrajnában az ország alkotmánya csapdahelyzetet állított elő abban a tekintetben, hogy úgymond meg kell küzdenünk a kisebbségi vagy őslakos státuszért. Ha kisebbségről beszélünk, akkor például a németországi törökökre, vagy a franciaországi arabokra gondolunk. Az őslakosok pedig például a kanadai eszkimókat juttatják eszünkbe. Éppen ezért, állapítja meg Kovács, nem lehetséges egységes szabályozás keretében kezelni az összes ukrajnai kisebbség helyzetét, hanem minden specifikus esetben, minden kisebbség esetében, amelyik erre igényt tart, külön szabályozás szükséges. Bár Ukrajna unitárius állam,

[653] Бертолон, „Угорський виборчий округ", 2018, i. m., 18; Стряпко, Представництво угорської національної меншини, 2015, i. m., 146.

[654] Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 157.

[655] Верховна Рада України. Про депутатський запит народного депутата М.Ковача до Прем"єр-міністра України. 21.09.2001. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2326903&n_skl=3

[656] Верховна Рада України. Про депутатський запит народного депутата М.Ковача до Прем'єр-міністра України. 02.10.2001. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2330603&n_skl=3

a megoldás mégiscsak az autonómia, amely nem ismeretlen fogalom ebben az országban – hangsúlyozta.[657]

Térjünk vissza néhány gondolat erejéig a fent említett Szolidaritás Párthoz, melynek frakciójában a magyar nemzetiségű képviselő is helyet foglalt. A Szolidaritás Petro Porosenko későbbi ukrán államfő első, 2000-ben alapított pártja volt. 2001-ben a párt csatlakozott a Mi Ukrajnánk választási blokkhoz, amelynek Porosenko volt a kampányfőnöke (a 2007-es előrehozott választáson ez a választási blokk felvette Kovácsot a listájára, de akkor nem lett belőle parlamenti mandátum). Ismét önálló pártként, Porosenko államfősége idején, 2014–2019 között Porosenko Szolidaritás Blokkja Párt (ennek a listáján lett parlamenti képviselő Brenzovics László, a KMKSZ következő elnöke), 2019-ben pedig Európai Szolidaritás Párt lett a neve.

Így tulajdonképpen a KMKSZ 2000 óta nem váltott szövetséges pártot, és ez a körülmény adhat hátteret ahhoz a furcsa közjátékhoz, amire 2023. november–december fordulóján került sor. Porosenkót ekkor titokban fogadni akarta Budapesten a magyar miniszterelnök. A korábbi ukrán elnököt azonban, éppen a tervezett utazásának tisztázatlan háttere miatt, nem engedték ki az országból,[658] a hadiállapot miatt a hadköteles férfiak ugyanis csak engedéllyel hagyhatják el Ukrajnát.

Porosenkónak politikai és üzleti kapcsolatai is voltak Magyarországon: az érdekeltségébe tartozó Roshen Édességipari Vállalat,[659] a világ egyik legnagyobb édességgyártó vállalata 2012-ben, amikor Porosenko épp gazdasági és kereskedelmi miniszter volt, felvásárolta Magyarország utolsó csokigyárát, a Bonbonettit,[660] majd 2024 végén a Roshen végleg bezárta a budapesti gyárat, amely már 2023 óta nem termelt.[661]

A 2023 végi tervezett találkozó tényét Porosenko csak azután erősítette meg, hogy a hír kikerült a nyilvánosságba. „Én és a szolgálataim valóban megkerestük olyan államok vezetőit, amelyeket hagyományosan a szkeptikusok közé sorolnak. Köztük van Magyarország, Szlovákia és más országok, ahol felajánlottam, hogy találkozom és meg-

[657] Fedinec, Az ukrán parlament, 2011, i. m., 78.

[658] Корнієнко пояснив, чому скасував закордонне відрядження Порошенка. *Укрінформ,* 01.12.2023. https://tinyurl.com/m5mwb4c7

[659] Roshen Confectionery Corporation. https://www.roshen.com/en/en/about-roshen

[660] Demeter Kálmán: Ukrán tulajdonba került az utolsó magyar csokigyár. *Világgazdaság,* 2012.11.12. https://tinyurl.com/ykyepwhp

[661] Ez a gyár is bezár Budapesten. *Forbes,* 2025.01.02. https://tinyurl.com/54dyfp5y

vitatom a helyzetet, hogy meggyőzzem az általam jól ismert állami vezetőket." Megjegyezte, hogy több állam- és kormányfő is válaszolt neki, és találkozóra hívta.[662] Ugyanazon a napon, december 4-én, magyar részről Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter az éves parlamenti bizottsági meghallgatása után elismerte, hogy Orbán Viktor találkozni akart Petro Porosenko volt ukrán államfővel, jelenlegi parlamenti képviselővel, újságírói kérdésre azt válaszolta, hogy a találkozót Porosenko kezdeményezte, de hogy mi lett volna a téma, arra Szijjártó nem válaszolt.[663] Az egyik ukrán elemző pedig arról írt, hogy „Porosenkónak arról kellett volna beszámolnia Orbánnak, pontosabban Orbánon keresztül más érdekelteknek, akik sajnos nem csak Moszkvában találhatók meg, hogy kész az élére állni annak a kampánynak, amely Ukrajnát békekötésre kényszeríti. Minszki megállapodások típusú kapituláció aláírásában már van tapasztalata."[664]

A szubsztantív képviseletet ellátó kisebbségi képviselők közül a románok harcos jogvédőjeként ismert Ivan Popescut mindig ugyanaz a régió juttatta a parlamenti mandátumhoz. Ez a választókerület a Csernyivci területen található, amely az ország egyik legkisebb, határ menti megyéje, ahol a legnagyobb létszámú kisebbségeket a románok és a moldovánok alkotják.

A 2000 elején egy kijevi konferencián Popescu azt hangsúlyozta, hogy mivel Ukrajna az Európa Tanács és más nemzetközi szervezetek tagja, előbb-utóbb törvényben kell biztosítania a területén élő nemzeti kisebbségek valamennyi nemzetközileg meghatározott jogát. Ebbe beleértve a kompakt tömbben élő kisebbség esetén „az autonómiához való jogot, átadva a kisebbségeknek a belső ügyeik intézésének jogát, legalább a kultúra, a nevelés, az oktatás, a vallás […] és az adózás területén". A törvényben rögzített jogok megvalósítása közvetlenül „maguknak a nemzeti kisebbségeknek az aktivitásától, vezetőiknek az egyes nemzeti csoportok etnikai jövője érdekében való összefogási képességétől" függ.[665]

[662] Порошенко підтвердив, що збирався за кордон переконувати лідерів „скептичних держав" ЄС. *Українська правда,* 04.12.2023. https://tinyurl.com/7kvp34hw

[663] Mészáros Juli: Szijjártó elismerte, hogy Porosenko Orbánnal találkozott volna. *444.hu,* 2023.12.04. https://tinyurl.com/22vxrb37

[664] Гладких, Валентин. *Facebook,* 06.12.2023. https://tinyurl.com/3cyepk92

[665] Круглашов, Анатолій – Щербатюк, Олег: Регіональні аспекти діяльності груп інтересів в Україні (на прикладі Чернівецької області). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 5 (2013). 298.

Elemzői vélemény szerint az autonómiaigény nem volt általános a román közösség körében, amennyi pedig ebből létezett, az elsősorban e közösség társadalmi-gazdasági igényeinek kielégítetlenségéből fakadt. Az egész ukrán társadalomra igaz, hogy a társadalom legmobilisabb része Ukrajnán kívül próbál jobb életet találni – ez természetszerűleg a román kisebbség tagjaira is érvényes. Ebben a tekintetben a románok még előnyöket is élveznek az ukránokkal szemben, mivel az elmúlt években Bukarest bevezette a román állampolgárság egyszerűsített megszerzésének rendszerét. A legóvatosabb becslések szerint is az ezredfordulóra már több mint 50 ezer ukrán állampolgárnak volt egyidejűleg ukrán és román útlevele, és erre az ukrán hatóságoknak nincs megfelelő válasza. Ez a helyzet nemcsak Csernyivci megyét, hanem Kárpátalját is érinti.[666]

A román államnak ezt a lépését nem lehet egyértelműen összefüggésbe hozni egyes romániai politikusok szeparatista nézeteivel: a kárpátaljai magyarokhoz hasonlóan, az Ukrajnában élő románok nagy többsége számára a román útlevél megszerzése a gazdasági helyzetük javításának lehetőségét és a szabad utazás lehetőségét is jelenti Európába, és nem feltétlenül gondolnak arra, hogy jogi szempontból ez a jelenlegi ukrán jogszabályok megsértését jelenti.[667] Ahogy Popescu az interjúban megjegyezte, a probléma megoldására példa lehet Moldova, ahol elismerik a kettős állampolgárságot.[668]

Popescu a ciklus alatt tagja volt annak a képviselői csoportnak, amely előterjesztéssel élt az Európa tanácsi tagságból fakadó kötelezettség, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának ratifikálása érdekében – a név szerinti szavazás alkalmával Popescu igennel szavazott, míg a magyar képviselő, Kovács Miklós nemmel.[669]

És végül a krími tatárok. A Sztálin száműzetéséből az 1980-as évek végétől fokozatosan a Krímbe visszatérő népnek ugyan rendre voltak összeütközései Kijevvel, abban mindig együttműködtek, hogy Kijev folyamatosan támogatta őket az oroszpárti Szimferopollal – az orosz etnikai többségű Krím regionális székhelyével – folytatott konfrontációban. A krími tatárok aktívan támogatták Ukrajna függetlenségének

[666] Круглашов – Щербатюк: Регіональні аспекти, 2013, i. m., 298–299.

[667] Круглашов – Щербатюк: Регіональні аспекти, 2013, i. m., 300.

[668] Круглашов – Щербатюк: Регіональні аспекти, 2013, i. m., 300–301.

[669] Верховна Рада України. Про депутатський запит групи депутатів (Чікал, Попеску, Алексєєв, Білоус, Жир, Понеділко) до Голови Верховної Ради України. 13.09.2000. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1793603&n_skl=3

kikiáltását és a függetlenségről szóló népszavazást is. Kijev közömbös vagy nem eléggé kompromisszumkész hozzáállása ellenére az ukrán állam függetlenségének évtizedeiben az orosz szeparatista törekvések nem gyakoroltak vonzerőt rájuk, végig megmaradtak ukránpártinak. A Krímben az oroszpárti helyi hatalommal sokszor kerültek konfliktusba, ez volt a kiváltója annak is, hogy a krími tatárok kiépítették a saját párhuzamos, nem hivatalos önkormányzati rendszerüket, a Medzsliszt. Erről és a Kurultájról a későbbiekben lesz szó. Fontos alapvetés, hogy a krími szeparatizmus sosem volt a krími tatárok ügye.

1992 márciusában megkezdődtek az előkészületek a kijevi parlament előtti sztrájkra, hogy felhívják az ukrán vezetés figyelmét a krími tatárok visszatelepedésével és integrációjával kapcsolatos problémákra. A szervező Krími Tatár Nemzeti Mozgalom Szervezetének Központi Tanácsa úgy vélte, hogy a szovjet utódállamok lemondtak a krími tatárok problémáinak megoldására vonatkozó felelősségükről, és magukra hagyták őket a krími kommunista vezetéssel, amely a krími őslakosokkal szemben nyílt diszkriminációs politikát folytatott.

A Krímben már ebben az időszakban is erős volt a közvetlen orosz befolyás, ami abban is megnyilvánult, hogy Jurij Luzskov, Moszkva polgármestere Moszkva egyik kerületének nevezte Szevasztopolt, a krími városban Moszkva-lakónegyedet építtetett az orosz katonaságnak, a társadalmi és kulturális szervezeteknek pedig a Moszkva Központ adott otthont. Luzskov „sokat tett azért, hogy a legendás város és nagy hazája közötti kapcsolat ne szakadjon meg”.[670] A Krímnek egészen 1995-ig nyíltan oroszpárti elnöke is volt, e tisztség szintén nem illeszkedett az ukrán jogrendbe. Ekkor a kijevi parlament határozatban törölte el a krími alkotmányt, és ezzel egyidejűleg azokat a törvényeket, amelyek ellentétesek voltak az ukrán jogszabályokkal. A krími tatárok üdvözölték a lépést.[671]

A krími tatár érdekképviseleti szervezetet vezető Refat Csubarov azt hangsúlyozta, hogy a krími tatárok mindenekelőtt politikai megoldásokat követelnek: a Krímnek Ukrajnán belül nemzeti-territoriális autonómia státuszt kell adni, és biztosítani kell a Krím deportált őslakosai szülőföldjükre való visszatérésének mechanizmusát, amely egy rendezetlen, súlyos nehézségekkel járó folyamat. A kijevi városi tanács

[670] Лужков и Севастополь: человек, опередивший своё государство. *Рамблер,* 12.12.2019. https://t.ly/iKsJu

[671] Бекірова, Гульнара – Іванець, Андрій – Тищенко, Юлія – Громенко, Сергій – Аблаєв, Бекір: *Історія Криму та кримськотатарського народу.* Київ, Кримська родина – Майстер Книг, 2020. 172.

betiltotta a sztrájkot, mire a városi ügyészség engedélyezte a sztrájkolók erőszakos, több ember sérülésével járó feloszlatását.

Az ukrán kormány 1992-ben különbizottságot hozott létre a krími tatár kérdés rendezésére. A tervek között szerepelt egy állami program kidolgozása a deportált népek történelmi hazájukba való visszatérésének biztosítására. Ám röviddel ezután a krími parlament jogellenesen elfogadta a Krím állami függetlenségének kinyilvánításáról szóló törvényt, és a Krím szeparatista alkotmányát. A helyzet csak 1993-ra normalizálódott valamelyest, amikor a krími vezetés többek között egyszerűsítette a krími tatárok földszerzését. Ez ugyan nem oldotta meg a helyzetet, de enyhítette a feszültséget.[672]

A kijevi kormány 1995. augusztus 11-én kormányhatározatban széles körű cselekvési programot vázolt fel a hazatelepülők problémáinak megoldására, ami a Sztálin alatt Közép-Ázsiába kitelepített krími tatárok legfőbb problémája volt. A krími tatár Medzslisz és az ukrán kormány közötti együttműködés amiatt sem szűnt meg, hogy a bejelentett intézkedések egy része nem valósult meg, vagy nem hozta meg a várt eredményeket.[673]

Az előző, 1994-es parlamenti választások alkalmával a Krímben kialakított 23 egyéni választókerületben megválasztott 23 parlamenti képviselő között még egyetlen krími tatár sem volt. Az 1998-as választásokon pedig mindjárt két krími tatár származású képviselőt választottak meg: Musztafa Dzsemilevet, aki a Ruh pártlistáján, és Refat Csubarovot, aki függetlenként szerzett mandátumot, ám a parlamentben ő is csatlakozott a Ruh frakciójához.[674] Mindketten az emberi jogi és kisebbségi parlamenti bizottság tagjai lettek, akárcsak az összes ciklusban a szubsztantív képviseletet ellátó többi kisebbségi képviselő.

Dzsemilev igazi nagy ember, nemzeti vezető, emberi jogi harcos, sosem adta fel a krími tatár ügyet, az üldöztetéseket is vállalta, és nem unta meg a végtelen, olyan sokszor kilátástalan küzdelmet. A náci megszállás alatt lévő Krímben született, megélte az üzbegisztáni kitelepítést, egyetemre nem tudott jelentkezni, mert akkor még nem engedték meg a továbbtanulást a krími tatároknak. Taskentben ifjúsági aktivista lett, és a KGB látókörébe került. Az 1960-as években már tanulhatott, és ugyan-

[672] Бекірова, et al., *Історія Криму,* 2020, i. m., 166–169.

[673] Щерба – Лібрук-Ліпкевич: Результати виборів 2012 р. в Україні, 2013, i. m., 172.

[674] Дукач, Наталія: Участь кримськотатарського корінного народу у виборах до Верховної Ради України (1994–2019 роки). *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія,* 1 (2024) 16. 13.

ettől az időszaktól kapcsolódott be a krími tatár mozgalomba. Ült börtönben „a közrend megsértése és huliganizmus” miatt, majd – később már direktebben fogalmaztak – „szovjetellenes tevékenység” miatt. Még Andrej Szaharov orosz akadémikus is szót emelt érte: 1975. június 27-én Szaharov nyílt levelet küldött Kurt Waldheim ENSZ-főtitkárnak, az Amnesty Internationalnak, a muszlim nemzetek vezetőinek és a nemzetközi közösségnek, amelyben arra kérte őket, hogy egyesítsék erőiket „a krími tatár nemzeti mozgalom ismert alakjának, Musztafa Dzsemilevnek a börtönből való kiszabadításáért”.[675] 1966 és 1983 között hatszor tartóztatták le. Összesen hét alkalommal ítélték el, és 15 évet töltött börtönben „a szovjet rendszert gyalázó nézetek terjesztéséért”. 1975–1976-ban háromszáz napig éhségsztrájkolt az omszki börtönben. 1986-ban szabadult. 1991-től 2013-ig a krími tatárok Medzsliszének elnöke volt. Többször volt képviselője az ukrán parlamentnek, és valamennyi ciklusa alatt pártonkívüli maradt. 2014 és 2019 között a krími tatár ügyek ombudsmanja volt. Dzsemilev számára az ember a fontos, az Oroszországban bebörtönzött ukrán filmrendező, Oleg Szencov mellett is kiállt, és követelte a szabadon bocsátását.[676] Az orosz hatóságok Dzsemilevet a megszállás után öt évre kitiltották a Krímről, majd ezt a kitiltást újabb másfél évtizeddel meghosszabbították.[677]

A másik kijevi krími tatár képviselő, Refat Csubarov Dzsemilevnél nem kevésbé figyelemre méltó személyiség. A krími tatár nemzeti mozgalom vezetőjeként lett ismert, de a pályája egész máshonnan indult. Az üzbegisztáni Szamarkandban született, szüleivel 1968-ban visszatértek a Krímbe, ahonnan a háború idején Sztálin deportálásai során elűzték őket. Onnan behívták a szovjet hadseregbe, majd beiratkozhatott a moszkvai Történelmi és Levéltári Főiskolára. Megpróbálta elérni, hogy a diploma megszerzése után a Krímbe helyezzék, de ehelyett Rigába küldték. Itt lett az 1980-as évek végén a lett állami levéltár igazgatója, amelyhez természetesen a rendszer nem engedett külső hozzáférést, és beépített ember is volt a munkatársak között. Csubarov 1988-ban lépett be a politikába, a Lett Népi Front támogatójaként létrehozta a Krími Tatárok Lettországi Társaságát, és hamarosan megválasztották a Lettországi Nemzeti-Kulturális Társaságok Szövetségének

[675] Российская федерация против Мустафы Джемилева. Омский процесс. Апрель 1976 г.

[676] Мустафа Джемилев: Обвинение Олега Сенцова в терроризме абсолютно абсурдное. *YouTube,* 13.06.2018. https://www.youtube.com/watch?v=K2CCHdG1_9k

[677] Джемілєв має намір звернутися в ЄСПЛ через 15-річну заборону на в’їзд до Криму. *Радіо Свобода,* 05.03.2021. https://tinyurl.com/bdey6nuk

elnökévé. 1989-ben a rigai városi tanács képviselőjévé választották, ahol a Népi Front frakciójába ült be. Politikai tevékenysége miatt gyorsan a helyi KGB célkeresztjébe került. 1989-ben lemondott a levéltári igazgatói posztról, hogy „szabadabbnak érezze magát", és hamarosan visszatért a Krímbe.[678] És akkor megindult a harca a krími tatár Krímért Ukrajnán belül, többszörös kijevi parlamenti képviselőként is.

Az 1996-os (ukrán) Alkotmányba, ahogy említettem, a „nemzeti kisebbség" mellett bekerült az „őslakos" fogalom is, és külön fejezet foglalkozott a Krímmel, melyet nevében autonóm köztársaságként határozott meg, azonban etnikai komponens nélkül. 1998-ban a Krímnek önálló alkotmánya[679] is lett, amelynek előzetes vitája során a krími parlament, élén Leonyid Gracs házelnökkel, Kijevvel lojális álláspontra helyezkedett. Ez lehetővé tette, hogy a dokumentumot a kijevi parlamentben is gyorsan és konfliktusmentesen fogadják el. A krími tatár kisebbségi vezetők azonban negatívan értékelték a Krím új alkotmányát. Dzsemilev úgy tekintett rá, hogy a Krímből kizárólag orosz hídfőállást csinál Ukrajna területén, a krími parlament kommunista vezetőjét, Leonyid Gracsot pedig, a krími alkotmány fő lobbistáját szinte bonapartista hatalommal ruházza fel. A Medzslisz egyik vezetője, Nagyir Bekirov egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez az alkotmány nyíltan lefektette a Krím orosz ajkú lakosságának politikai, nyelvi és kulturális elsőbbségét. Különösen fájlalták, hogy az alkotmány nem biztosít garantált parlamenti képviseletet a repatriált krími tatároknak, holott szinte a krími tatár nép egésze értelemszerűen ebbe a kategóriába tartozott. Csubarov kijelentette, hogy a legfontosabb dolog, ami hiányzik belőle, az a krími tatárok érdekeinek védelme.[680]

A krími alkotmány a kritikák ellenére hatályban maradt, mindössze annyi történt, hogy 1999-ben, az elnökválasztások után Kucsma felállított még egy elnöki tanácsadó testületet a krími tatár kérdésben Musztafa Dzsemilev vezetésével – ám ez inkább volt kirakatintézmény, számottevő eredményeket elérni nem tudott.[681]

[678] Кугель, Мария: Как советский режим охранял свои тайны. Рефат Чубаров – о работе в Госархиве ЛССР. *LSM.lv,* 25.03.2024. https://tinyurl.com/4w5py7nz

[679] Конституція Автономної Республіки Крим. Прийнята на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21 жовтня 1998 року. https://t.ly/a7T7z

[680] Котигоренко, Віктор: Соціальна адаптація кримськотатарських репатріантів: контекст політичних відносин. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України],* 30 (2006) 1. 229–230.

[681] Бекірова, et al., *Історія Криму,* 2020, i. m., 175–176.

A 2002–2006 KÖZÖTTI PARLAMENT (IV. CIKLUS)

Az első forradalom

TÖRTÉNELMI KERET

A 2004-es ukrán elnökválasztás tétje nagyobb volt, mint az 1999-esé, mivel Juscsenko nagyobb veszélyt jelentett Janukovicsra, mint a szocialista Moroz öt évvel korábban Kucsmára. Juscsenkót még meg is mérgezték, amit szerencsésen túlélt, de maradandó nyomokat hagyott például az arcán. A Kucsma-utódjelölt Viktor Janukovics orosz politikai technológusai szoros kapcsolatban álltak Vlagyimir Putyin orosz elnökkel, és nagy aktivitást fejtettek ki az ukrán elnökválasztási kampányban. A legfőbb stratégiájuk arra irányult, hogy Juscsenkót ruszofóbnak és ukrán nacionalistának állítsák be, ily módon provokáljanak egy etnikai csoportot. Juscsenko hitelességét hamis szórólapokkal, médialejáratással igyekeztek aláásni, és az adórendőrséget is felhasználták a kampányát támogató üzletemberek elleni nyomozásra. A mesterséges feszültségkeltésnek több forgatókönyve is létezett. Paradox módon Juscsenko Mi Ukrajnánk blokkjához csak egy szélsőséges párt tartozott, az Ukrán Nacionalisták Kongresszusa. Ezzel szemben az oroszpártinak titulált Kucsma elnöki adminisztrációja és az USZDP(e) irányítása alatt négy szélsőséges nacionalista csoport is állt.[682]

Janukovics plakátjai egyszerre voltak Amerika-ellenesek és Juscsenko-ellenesek. Az USA kijevi nagykövetsége még tiltakozott is George W. Bush elnök és az amerikai nemzeti szimbólumok ilyen módon való felhasználása ellen. Külön érdekesség, hogy a tengernyi plakátnak csak egy részét nyomtatták Ukrajnában, másik részét Magyarországon és Szlovákiában, és az sem érdektelen, hogy azokat akadálytalanul át lehetett vinni a határon.[683] Borisz Grizlov, az orosz Duma elnöke 2004 decemberében egyenesen azzal fenyegetőzött, hogy Ukrajna előtt egyszerű választás áll: szétválni vagy polgárháborúba süllyedni, miután az orosz politikai technológusok már ekkor bedobták, hogy az elnökválasztás Oroszország és az USA geopolitikai küzdelme

[682] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 495–498.
[683] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 499.

Ukrajnáért.[684] A feszültségkeltés valóban kívülről jött, csak éppen nem Nyugatról, hanem (ismét) Keletről.

A 2004. novemberi elnökválasztás alkalmával az előrejelzések így is Viktor Juscsenko biztos győzelmét jósolták, mégis a regnáló miniszterelnök, Viktor Janukovics kapott papíron több szavazatot. November 22-én Vlagyimir Putyin orosz elnök gratulált Janukovicsnak a győzelméhez. Az alulmaradt Juscsenko az eredmény miatt tiltakozásra szólította fel híveit. Az emberek kivonultak Kijev főterére, és Juscsenko pártjának – Mi Ukrajnánk – színében, narancsszínű zászlók alatt követelték a választások megismétlését. Juscsenkót támogatta a Julia Timosenko vezette tömörülés és a szocialisták is. Aleksander Kwaśniewski lengyel és Valdas Adamkus litván köztársasági elnökök közvetítettek a szemben álló felek között. A nyugati világ egyértelműen Juscsenko pártján állt, és határozott véleményt nyilvánított az üggyel kapcsolatban. December 3-án a Legfelsőbb Bíróság kimondta az elnökválasztás érvénytelenségét. A december 26-ra kiírt megismételt választásokat Juscsenko nyerte meg, Janukovics miniszterelnöknek mennie kellett. Azonban a „narancsos erők" közti egyetértés ideiglenesnek és ingatagnak bizonyult, végül pedig teljes szakításhoz vezetett.

A választások első fordulójában Juscsenko Kárpátalján minden választási körzetben győzött, kivéve a megye egyetlen magyar többségű járását, a Beregszászit (pontosabban azt a választókerületet, amelyhez nagyobbrészt ez a járás tartozott), ahol a többség Janukovicsra szavazott. Viktor Baloha, Juscsenko kárpátaljai választási stábjának vezetője a két forduló között megkereste Kovács Miklóst, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnökét, és a megbeszélés után Kovács Kijevben, Orbán Viktor, a Fidesz elnökének jelenlétében írt alá megállapodást az együttműködésről Viktor Juscsenkóval.[685]

A KMKSZ-közeli *Kárpátalja* hetilap így számolt be az eseményről: „A megállapodásban a KMKSZ vállalja, hogy az ukrán elnökválasztás november 21-i második fordulójában minden rendelkezésére álló eszközzel támogatja Viktor Juscsenko elnökjelölt megválasztását Kárpátalja magyarlakta településein. Ennek fejében Viktor Juscsenko megválasztása esetén támogatja a KMKSZ-nek a Tisza melléki járás létrehozását célzó kezdeményezését, elősegíti a sztálinizmus magyar áldozatainak rehabilitálását és kárpótlását, valamint azon mechaniz-

[684] Kuzio, Russian Policy toward Ukraine during Elections, 2005, i. m., 499.

[685] Fedinec Csilla: Ukrajnai államfőválasztás 2010: merre visz az út? *Egyenlítő,* 8 (2010) 3. 27–31.

musok létrehozását, melyek biztosítanák az ukrajnai kisebbségek, köztük a magyarok érdekeinek hatékony megjelenítését a Legfelsőbb Tanácsban. Az ellenzéki elnökjelölt ugyancsak vállalta a kárpátaljai magyarság nyelvi jogainak bővítését és gyakorlati megvalósításukat, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola átfogó támogatását, a magyar oktatási intézményrendszer fejlesztését, s az annak irányítására hivatott külön állami intézmény létrehozását. Végül Viktor Juscsenko kötelezettséget vállalt a magyar állam által a Kárpátalján élő magyaroknak nyújtott anyaországi kedvezmények és támogatások akadálymentességének biztosítására is." Ugyanitt Kovács nyilatkozata a megegyezésről: „A Kárpát-medencében egyedülálló az, amire a magyar közösség most ígéretet kapott. Remélem, hogy választási győzelmünk után ezeket a közös terveket megvalósíthatjuk."[686] Ezek a várakozások kevésbé teljesültek: éppen a narancsos koalíció oktatási miniszterének, Iván Vakarcsuknak a nevéhez fűződik a magyar tannyelvű oktatásügyet a függetlenség óta leginkább veszélyeztető intézkedéssorozat, amely „az úgynevezett átirányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára, melynek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén".[687]

A magyar Országgyűlés 2009. december 3-án politikai nyilatkozatot adott ki „az Ukrajnában tapasztalható, a magyar kisebbséget érintően aggodalomra okot adó kisebbségpolitikai eseményekkel kapcsolatban",[688] Bajnai Gordon miniszterelnök pedig levélben fordult Julia Timosenko ukrán kormányfőhöz „a kárpátaljai magyarság kisebbségi jogait csorbító ukrajnai tankönyvbotrány kapcsán" – a soron következő tanévre ugyanis nem rendelték meg a magyar nyelvű tankönyveket.[689] Mindez azonban ekkor hatástalannak bizonyult.

A narancsos forradalom napjaiban a keleti, délkeleti megyék, Luhanszk, Odesza, Harkiv sorra nyilvánították ki területi különállásukat, majd november 28-án Szjevjerodoneckben több más megyével közös állásfoglalást adtak ki arról, hogy a később vesztesnek bizonyuló Viktor Janukovicsot ismerik el legitim módon megválasztott elnöknek,

[686] Popovics Zsuzsanna: „Egyedülálló az, amire a magyar közösség ígéretet kapott" Megállapodást írt alá Viktor Juscsenkóval a KMKSZ elnöke. *Kárpátalja,* 2004.11.09. (201. sz.) https://tinyurl.com/a6jzpa8p

[687] Csernicskó István: Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* Ungvár, PoliPrint, 2009. 26–33. 30.

[688] *Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009.* Budapest, Külügyminisztérium. 496–497.

[689] *Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009.* Budapest, Külügyminisztérium. 245.

ellenkező esetben népszavazást kezdeményeznek a délkeleti autonóm régió (Délkelet-Ukrán Autonóm Köztársaság) megalakítása érdekében. Felszólítások hangoztak el népi önvédelmi egységek megszervezésére, sőt, önálló állam kikiáltására is Harkiv központtal. A főszervezőket később bíróság elé állították, ítélet azonban nem született.[690]

Juscsenko alatt a nemzeti eszme markánsabban jelent meg a történelmi múlt, a hősök és antihősök átértékelésében és a napi politikai gyakorlatban is. Már a 2004-es elnökválasztási kampánya során úgy pozicionálta magát, mint nemzeti (sőt, nacionalista) beállítottságú politikus. Nagy hangsúlyt fektetett az ukrán társadalom egységének hangsúlyozására, a nemzeti és a liberális diskurzus egybeolvasztásával. „Tudjuk, hogy minden ember Ukrajnát építi, bármilyen nyelven is beszéljen, bármilyen templomba járjon, bármilyen politikai nézetekkel szimpatizáljon. Valamennyiünknek egy a sorsa és csak egy Ukrajnánk van." Mindannyiszor kiemelte, hogy az Európához tartozás az ukránok alapvető értékei közé tartozik.[691]

A belpolitikában, úgy tűnt, sikerült végrehajtani azt, ami az 1991-es fordulattal nem következett be: egy új politikai elit helyzetbe hozását a hivatalnoki kar tekintélyes részének – mondhatni: tömegeinek – lecserélésével. A narancsos koalícióból Julia Timosenko miniszterelnök meghirdette többek között a „reprivatizációt", avagy visszaállamosítást, nem kis nyugtalanságot váltva ki ezzel a külföldi befektetők körében is. Azonban a gazdaságban nem sikerült érezhető eredményeket felmutatni, sőt, lassulás következett be, és nőtt az infláció. Az új elitről kiderült, hogy nem kevésbé korrupt, mint az előző.[692] Timosenko miniszterelnökként jelentős mértékben emelte a fizetéseket és a nyugdíjakat, és az ukrajnai viszonyok között szédítőnek számító magasságokba emelte a gyermekszületések után járó támogatást. A pénzkiáramlás visszafogta a GDP-t, kitört a „benzinválság", a „húsválság", a „cukorválság"; ezek okai, illetve kezelése szintén éles szembenállást váltott ki az államfő és a miniszterelnök között. Végül Juscsenko lemondatta Timosenkót, őt tette felelőssé a gazdasági visszaesésért, és szemére vetette, hogy szándékosan szítja a politikai feszültséget.[693]

A holodomor kutatását minden ukrán államfő támogatta, de az igazi fordulat Juscsenko nevéhez kötődik, aki maga is egy olyan faluban nőtt

[690] Fedinec, Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai, 2013, i. m., 287–288.
[691] Szereda, Ukrajna és Oroszország, 2007, i. m., 47–68.
[692] Екельчик, *История Украины,* 2010, i. m., 318–321.
[693] Fedinec, Ukrajna helye Európában, 2012, i. m., 112.

fel, a Szumi megyei Horuzsivkában, amely annak idején a holodomor által sújtott terület volt. Juscsenko kiemelt állami programmá tette a holodomor körülményeinek feltárását. A nagy éhínséget genocídiumnak nevező 2003. évi 789-IV. számú parlamenti határozat után a 2006. évi 50. számú törvénnyel ezt immár jogszabályba is foglalták. A 2007. évi 431. számú rendelettel Juscsenko november negyedik szombatját a holodomorok áldozatainak emléknapjává nyilvánította. A többes szám nem véletlen, ugyanis ezen a napon az 1921–1922-es és az 1946–1947-es éhínségek áldozatairól is szól a megemlékezés, bár az utóbbi két időszakot a fenti rendeleten kívül más jogszabályban nem nevezik holodomornak (csak az 1930-as évek elejit). Ebben az időszakban adták át a kijevi Holodomor Múzeumot[694] is, akárcsak a későbbiekben számos átalakuláson átesett Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetét.[695]

2010-ben az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése Juscsenko kezdeményezésére tárgyalni kezdte azt a határozatot, amely a holodomort az ukrán nép elleni népirtásnak ismeri el, az időközben hivatalba lépő új ukrán államfő, Viktor Janukovics azonban megváltoztatta Ukrajna hivatalos álláspontját, és Strasbourgban, meglepő fordulatot téve kijelentette, hogy „helytelen és igazságtalan" a holodomort „egy bizonyos nép elleni népirtásnak" tekinteni.[696] Janukovics szétzavarta az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet teljes stábját, az új munkatársak a holodomor kifejezést is elutasították, mint „ukrán kommunista" találmányt, azt állítva, hogy a holodomor nem más, mint egy politikai projekt, amelyet az amerikai hírszerzés, az amerikai szovjetológusok és a diaszpórában élő „ukrán nacionalisták" építettek fel évtizedeken keresztül. A durva retorikai fordulat szimbolikus gesztus volt Janukovics részéről, hogy enyhítse a számos kérdésben fennálló feszültséget Oroszországgal. Ugyanakkor a kapcsolódó ideológiai gyakorlat minden más összetevője érintetlen maradt, például az is, hogy a külföldi delegációk számára továbbra is az egyik kötelező koszorúzási helyszín volt a kijevi holodomor emlékmű, amely szokást még Juscsenko vezetett be.[697]

[694] National Museum of the Holodomor-Genocide. https://holodomormuseum.org.ua/en/

[695] Ukrainian Institute of National Memory. https://uinp.gov.ua/

[696] Holodomor: Memories of Ukraine's silent massacre. *BBC,* 23.11.2013. https://tinyurl.com/3uw8py4b

[697] Касьянов, Георгий: *Украина и соседи: историческая политика, 1987–2018.* НЛО, 2019. 76.

Az Európai Parlament a történelmi dokumentumot végül csak 12 évvel később, már az Ukrajna elleni orosz inváziót követően fogadta el.[698] A 2022. december 15-i határozatban az 1932–1933-as ukrajnai tömeges, ember okozta éhínséget – a holodomort – az ukrán nép elleni népirtásnak ismerte el. Az EU törvényhozó testülete elítélte a szovjet totalitárius rendszer szándékos cselekedeteit, amelyek ukránok millióinak halálához vezettek, és „aláásták az ukrán társadalom alapjait". A határozat a kommunista totalitárius rendszer ezen cselekedeteinek és más bűneinek tudatosítására szólított fel.

Már Juscsenko alatt az oktatásügy vált az ukránosítás legfőbb terepévé. Bár az ország a függetlenség óta eltelt bő két évtizedben egyre jobban megtanult ukránul, beleértve a vezető politikusokat is, a még meglevő hiányosságokat az államnyelv pozícióinak javításával kívánták kiküszöbölni. Miután az ukrán csak 1989-ben válhatott államnyelvvé, ezért a politikai és társadalmi elit egy része nem a kisebbségi nyelvek védelmét, hanem az ukránnak mint államnyelv funkcióinak kiterjesztését, presztízsének megerősítését tekinti elsőrendű feladatnak.

Az ország sajátos nyelvi helyzete miatt sokkal nagyobb volt az országban az ukrán nemzetiségűek aránya, mint azoké, akik az ukránt vallották anyanyelvüknek. Az oktatási reformok szinte mindegyike ezért is járt együtt az ukrán nyelven folyó oktatás megerősítésével és terjesztésével. Különösen érvényes ez az új típusú érettségi és felvételi vizsgák bevezetésére a Juscsenko–Timosenko-időszakban: ekkor állították fel a független vizsgaközpontokat, ahol kötelezővé tették ukrán nyelvből az érettségit, enélkül a továbbiakban nem lehetett felsőoktatási intézménybe jelentkezni.[699] 2008 decemberében a román közösség képviselője, Vasil Tericanu Ukrajna elnökéhez, a miniszterelnökhöz, a Verhovna Rada elnökéhez és az emberi jogok parlamenti biztosához címzett nyílt levelet tett közzé az állami nyelvpolitika megvalósítására vonatkozó akkori koncepciótervezetről, amely már problematizálta egyes tantárgyak ukrán nyelven történő oktatásának lehetőségét a nemzetiségi nyelvű iskolákban, ami a nemzeti közösségek képviselőinek véleménye szerint sérti alkotmányos jogaikat. A felhívást az ukrajnai román közösség, az Orosz Honfitársak Összukrajnai Tanácsa és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség Összukrajnai Tanácsa vezetői írták alá.[700]

[698] European Parliament resolution of 15 December 2022 on 90 years after the Holodomor: recognising the mass killing through starvation as genocide (2022/3001(RSP)).

[699] Csernicskó István: A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány,* 170 (2009) 11. 1297–1303.

[700] Круглашов – Щербатюк: Регіональні аспекти, 2013, i. m., 299.

Érdekesség, hogy Timosenko-kormány 2007 és 2010 közötti oktatási minisztere (2007 és 2010 között), Ivan Vakarcsuk korábban a lembergi Ivan Franko Nemzeti Egyetem rektora volt. Lemberg patinás intézménye az Operaház, melynek alagsorában alternatív bulizós-kajálós helyet működtettek akkoriban, és amelyet 2009 tavaszán volt alkalmam kipróbálni. Az étlapon fantázianevekkel szerepeltek az ételek, melyeket folyton változtattak, így jószerével senki nem tudta, hogy mit rendel. Amikor ott jártam, volt például Edu bácsi kedvence, egy valóban finom étel, amelynek névadója az Operaház regnáló igazgatója volt; és szerepelt rajta az oktatási miniszter salátája is, egyértelmű, hogy ezt akartam kipróbálni, nos, ez nem volt más, mint vékony csíkokra vágott káposzta, kazalként felhalmozva a tányérra, mindenmentes natúr állapotban. A társak, akikkel egy asztalnál ültem, „röhögve" nézték, ahogy lenyelem a káposztát. Ezt a kis kitérőt csak azért tettem, hogy érzékeltessem, a nacionalizmus „központjának" tartott Lemberg sem ítélte meg egyértelműen például Vakarcsuk miniszteri tevékenységét.

A VÁLASZTÁSOK

Ukrajna fennállásának első tíz éve nem sikertörténet sem gazdasági, sem politikai szempontból. 2002-őt már egyenesen a politikai válság éveként értékelték a szakemberek, és a pénzmosás elleni harc módszereinek kidolgozásával foglalkozó nemzetközi csoport, valamint az USA Pénzügyminisztériuma is mindenkit óvatosságra intett az ukrajnai tranzakciókkal kapcsolatban, fokozott veszélyre hivatkozva. Miközben az Európai Unió minden addiginál nagyobb léptékű nyitásra készült, Ukrajna mindjobban elszigetelődött a nyugati világtól, az egyre növekvő orosz politikai befolyást erősítették a gazdasági összefonódások is. Gyakorlatilag nem volt alternatívája az orosz energiahordozók importjának, az ukrán privatizációban egyre erőteljesebb lett az orosz tőke részvétele.[701]

A durva kampánnyal járó 2002-es ukrajnai parlamenti választásokon listán három pártnak (Ukrajna Kommunista Pártja, Ukrajna Szocialista Pártja, és az USZDP(e)) és három választási tömörülésnek (Mi Ukrajnánk, Julia Timosenko Választási Blokkja, Egységes Ukrajnáért) sikerült túllépnie a 4%-os parlamenti küszöböt. Az ellenzék

[701] Fedinec Csilla: Pártok, ideológiák Ukrajnában. Az egypártrendszertõl a politikai tömörülésekig. *Regio,* 18 (2007) 7. 87.

(a Mi Ukrajnánk, Timosenko Blokkja, a kommunista és a szocialista párt) együtt közel 60%-ot szerzett, az elnökpárti oldal, a szinte a teljes írott és elektronikus sajtót kisajátító Egységes Ukrajna, valamint az USZDP(e) pedig csak 18,04%-ot tudott elérni. Ugyanakkor az elnököt támogató centrista pártok jobb választási eredményeket értek el az egyéni körzetekben, ahol az állami tisztviselők és üzletemberek „függetlenként" választhatók. A 2002-es választások után az elnökpárti többség létrehozására tett ismételt kísérletek így is kudarcot vallottak. 2002 végére az ukrán parlament nagyjából két közel egyenlő táborra oszlott az elnökpártiak és az ellenzék között. A 2004-es elnökválasztáson a Mi Ukrajnánk össze tudott fogni a Timosenko blokkal és a szocialistákkal, de nem volt hajlandó együttműködni a kommunistákkal. A kommunista tényezőt a hatalom arra használta fel, hogy fenntartsa az ellenzék megosztottságát.

A 2002-es választások eredménye és pártstruktúrája jelentősen eltért a korábbiaktól. Az 1990-es években az ukrán államiság, szuverenitás és területi integritás kérdése az oligarchikus centristákat és a nemzeti demokratákat kényelmetlen szövetségre kényszerítette a hazai (kommunista) és a külföldi (orosz) fenyegetésekkel szemben. A 2002-es választásokra a nemzeti demokraták átálltak a radikális elnökellenes táborba (Timosenko blokkja) vagy a mérsékelt ellenzékhez (Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk blokkja). Mindkét oldal radikalizálódott, az ellenzék a Kucsmagate-nek köszönhetően, Kucsma és az oligarchák pedig a büntetőjogi mentességre való törekvés miatt. A választások ugyanakkor megmutatták, hogy Ukrajna az egyetlen FÁK-ország, ahol létezik egy nagy Nyugat-barát reformmozgalom.

A 2002-es választásokra Ukrajna kiforrott állam volt, vitathatatlan határokkal, és az ország előtt álló elsődleges kérdés így már az volt, hogy milyen Ukrajnát építsenek. A baloldali és jobboldali ideológiai pártok támogatták a demokratizálódást, de megosztottak voltak a gazdasági reformok tekintetében, és szembefordultak a végrehajtó hatalommal és az oligarchákkal, akik az autoriter választási demokráciát részesítették előnyben. Ezek a nemzeti demokratikus pártok azonban nem tudtak kellő támogatottságot szerezni a nagyrészt orosz ajkú Kelet-Ukrajnában, így tovább erősödött az etnokulturális és regionális tényezők gátló hatása az ukrán politikára. A Donbászban például, egy olyan területen, ahol Ukrajna lakosságának körülbelül egyötöde élt, a Mi Ukrajnánk nem tudta átlépni a 4%-os határt. Ugyanakkor a legsúlyosabb választási szabálytalanságokról Doneckből számoltak be, amelyet 1997 óta az a Viktor Janukovics kormányzó vezetett, aki 2002

novemberében az ország miniszterelnöke lett, 2003-ban pedig a Régiók Pártja elnöke (amely a 2012-es parlamenti választások alkalmával az Egységes Ukrajnáért blokk tagja volt).[702] A párt 1997-ben jött létre, először Leonyid Kucsma elnököt, majd pedig Viktor Janukovicsot támogatta.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

A szubsztantív képviseletet a ciklusban egy új magyar, a két újrázó krími tatár, valamint immár egy zsidó és egy bolgár képviselő látta el.

Volt még egy lényeges tényező az időszakban, hogy az előző évi, 2001-es népszámlálás első hivatalos adatai 2002 végén kezdtek megjelenni, amiből az derült ki, hogy a kárpátaljai magyarság például nem csökkent számottevően, a 150 ezret meghaladó lélekszám kielégítette azokat is, akik az elmúlt évtizedben nem győzték hangsúlyozni – „200 ezren vagyunk". A *Kárpáti Igaz Szó* a következőket írta: „a magyarok azok, akiknek nincs okuk sem féktelen ünneplésre, de teljes elkámpicsorodásra sem. Legfeljebb egy kis pityergésre. […] Alighanem lesznek majd – e téma avatott szakértői –, akik alapos elemzésnek vetik alá az ukrajnai népszámlálás eredményeit, magyar vonatkozásait. Viták is előfordulnak majd szép számban. Abban azonban alighanem mindenki egyetért, hogy a csapnivaló gazdasági körülmények ellenére, ami automatikusan vonja maga után az alacsony népszaporulatot, az elvándorlás dacára […] a kárpátaljai magyarság az egyik legerősebb határon túli magyar közösség, amelyik még mindig képes reprodukálni önmagát."[703]

A másik póluson Kovács Miklós KMKSZ-elnök a következőket nyilatkozta: „Az a tény, hogy a nyilvánvalóan igen jelentős elvándorlás, a születések számának drasztikus csökkenése ellenére a kárpátaljai magyarság lélekszáma csupán igen kis mértékben csökkent a 12 évvel korábbi adatokhoz képest, a totalitarista rendszer megszűnésén túl igen jelentős mértékben annak tudható be, hogy az elnyomás évtizedei nem törték meg a magyarságot, annak körében az első pillanatoktól kezdve megindult az önszerveződés folyamata, képes volt közösséggé szerve-

[702] Kuzio, Taras: The 2002 parliamentary elections in Ukraine: Democratization or authoritarianism? *Journal of Communist Studies and Transition Politics,* 19 (2003) 2. 24–54.

[703] Kőszeghy Elemér: Ukrajna a népszámlálás tükrében. A magyarok legfeljebb pityereghetnek. *Kárpáti Igaz Szó,* 2003.01.11.

ződni […] Így jött létre 1989-ben a KMKSZ, majd sorra a többi társadalmi szervezetünk is, melyek tevékenysége mindenekelőtt a magyar közösség, értékeink megőrzésére irányult. Közvetlenül a népszámlálást megelőzően plakátok és körlevelek révén hívtuk fel a kárpátaljai magyarság figyelmét a nemzetiség megvallásának fontosságára a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési képessége, megmaradása szempontjából. […] Ugyancsak jelentős szerepe lehet a közösség megmaradása szempontjából a tavalyelőtt [Magyarországon] elfogadott státustörvénynek is, hiszen 2002-ben majd százezren igényelték a magyar igazolványt, azaz vallották meg magyarságukat Kárpátalján."[704]

A kárpátaljaiak valóban példátlan számban igényelték a magyar igazolványt. Ugyanakkor egyre szaporodtak a válságjelenségek, köztük az elvándorlás. 2001-ben körülbelül ugyanannyi kárpátaljai tanult a magyarországi felsőoktatásban, mint ahány magyar hallgatója volt az ukrajnai felsőoktatási intézményeknek. Sajátos jelenség volt megfigyelhető Kárpátalján egy másik életkori csoportban, a nyugdíjasok körében is: a magyarországi nyugdíjjogosultság kedvéért ők is nagy számban szerezték meg a magyarországi letelepedési engedélyt, hogy ott kaphassanak nyugdíjat, valójában azonban régi otthonukban éltek továbbra is, ott jártak templomba, és fizették az egyházi adót.

Ahogy említettem, az USZDP(e) azzal tette le a névjegyét a kárpátaljai magyarkérdésben, hogy 1998-ban a parlamenti választások alkalmával felvette a listájára az akkora teljesen háttérbe szorult Fodó Sándor volt KMKSZ-elnököt, akinek azonban ez nem hozott mandátumot.

Az USZDP(e) az évtized közepén alapozta meg kárpátaljai jelenlétét. A párt prominensei között találjuk többek között Viktor Medvedcsukot, Ukrajna meghatározó oligarcháját és politikusát, aki a második és harmadik parlamenti ciklusban az egyéni képviselői mandátumot kárpátaljai választókerületben nyerte (és akit 2023-ban megfosztottak ukrán állampolgárságától), valamint Viktor Balohát. A pártnak és Medvedcsuk közbenjárásának köszönhetően a Kárpátaljai Fejlesztési Központ jelentős beruházásokat eszközölt a megyében. A párt adta Ungvár és Munkács polgármesterét. A politikai oldal népszerűsítéséből kivette részét az akkori kormányzó,[705] Szerhij Usztics (1995–1999) is. Min-

[704] Varga Béla: Nem csökkent számottevően a kárpátaljai magyarok lélekszáma. Népszámlálás – 2001. *Kárpátalja,* 2003.01.10. (104. sz.)

[705] Fedinec Csilla: A kormányzó intézménye Kárpátalja történetében. In: Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián (szerk.): *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban.* (Régiónk története, III.) Eger, EKF Líceum Kiadó, 2022. 86–89.

dennek köszönhetően az 1998-as parlamenti választások alkalmával a párt a szavazatok 40%-át szerezte meg. Amikor azonban Viktor Baloha vette át a megye irányítását (1999–2001, 2005), hozzálátott a regionális hatóságok „pártmentesítéséhez", ezzel jelentősen gyengítve az USZDP(e) pozícióit, amely 2002-ben már csak a szavazatok 14,01%-át tudta megszerezni a megyében.[706] Az USZDP(e) megjelenésével a megyében Kárpátalja is azon megyék közé került, amelyek egy-egy országos nagy párt befolyása alá kerültek. A Baloha-korszak ugyanakkor egy új jelenségnek ágyazott meg – amikor a megyét nem országos párt, hanem Ukrajnában egyedülálló módon regionális pártok uralták, noha a párttörvény szerint regionális pártok alapítására elméletileg nincs is mód. Mikhail Minakov 2019-es tanulmányában Ukrajnát „klánállamként" jellemezte, amikor a politikában a regionális alapú patrónusi hálózatok dominálnak, amely azonban a médiában és a politikában is megőrizte a jelentős mértékű pluralizmust, a tekintélyelvű uralom csak rövid időszakokra korlátozódott.[707]

A 2002-es parlamenti választásokra a választási törvény előírta, hogy a szavazólapot a nemzetiségek nyelvén is ki kell nyomtatni, és a nemzetiségi tömbterületeket egy körzetbe kell sorolni. Az addigi öt választókerület helyett Kárpátalját ekkor hat választókerületre bontották. A választások alkalmával a „magyar" mandátumért a KMKSZ által támogatott, önjelölt (azaz független) státuszban Kovács Miklós és az UMDSZ támogatásával, de az USZDP(e) színeiben Gajdos István indult, aki akkor a párt beregszászi elnöke volt. Kovács esélyeit csökkentette, hogy a jelöltek között szerepelt egy vele azonos nevű, a közéletben egyébként teljesen ismeretlen személy is, aki ezzel a névazonossággal közel nyolcezer szavazatot elvitt. A sokadik átszámolás, fellebbezés, panasz, végül a Legfelsőbb Bíróság döntése után Kovács és Gajdos között hivatalosan 1176 (1,16%) szavazat döntött utóbbi javára.

A botrányokkal övezett választásokkal kapcsolatban Hennagyij Moszkal, Kárpátalja akkori kormányzója annak a véleményének adott hangot, hogy Magyarország nyíltan felvállalta Kovács támogatását, ami direkt politikai beavatkozás, és nem az első eset, hogy ilyen közvetlen beavatkozás mérgesíti az ukrajnai magyar szervezetek egymás

[706] Ляшенко, Олексій: Питання автономії Закарпаття у виборчих кампаніях 1994–2006 рр. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України],* 36 (2007). 170–171.

[707] Minakov, Mikhail: Republic of Clans: The Evolution of the Ukrainian Political System. In: Magyar, Bálint (ed.): *Stubborn Structures. Reconceptualizing Post-Communist Regimes.* Budapest, CEU, 2019. 217–246.

közötti vitáit.[708] Magyarországon fideszes politikusok, Németh Zsolt és Kövér László is a nyilvánosság előtt arról beszéltek, hogy Gajdos nemzetbiztonsági kockázatot jelent, az ügyben meghallgatást tartottak a parlament külügyi bizottságában is, amit azonban titkosítottak.[709]

A KMKSZ választmánya nyilatkozatban mondta ki, hogy Gajdos győzelmét durva visszaélések, szavazócédulák utólagos jogtalan megsemmisítése eredményezte, így a végeredmény nem felel meg a választók akaratának, Kovács a 72-es körzet magyar többségű településeinek döntő többségében nagy fölénnyel győzött, így a KMKSZ legitimitásához nem férhet kétség, az továbbra is a kárpátaljai magyarság legjelentősebb érdekvédelmi szervezete – hangsúlyozták. A KMKSZ ezt arra is alapozta, hogy az UMDSZ-nek nem volt jelöltje, az általa támogatott jelölt egy hatalom levő ukrán párt színeiben indult. Gajdos ráadásul a 2004-es narancsos forradalom után a parlamentben átült a Szocialista Párt frakciójába, ami – az UMDSZ kivételével – minden oldalról erősen megtépázta politikusi tekintélyét.[710]

Miután Ukrajna Legfelsőbb Bírósága elutasította Kovács Miklós KMKSZ-elnök jogorvoslati kérelmét a 72-es választókörzetben tapasztalt csalásokkal kapcsolatban, Kovács az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult, amely 2006 elején értesítette, hogy napirendre tűzi a 2002-es ukrajnai parlamenti választásokkal kapcsolatos beadványát. 2008-ban Strasbourgban kimondták: valóban csalás történt, Gajdos törvénytelenül jutott mandátumhoz.[711] A ciklus azonban 2006-ban lezárult, így a döntésnek már nem volt érdemi következménye.

Gajdos deklarált programja volt a választókerületében élő minden állampolgár érdekeinek képviselete, nemzetiségre, vallásra, ideológiai kötöttségre való tekintet nélkül, az Ukrajnában élő összmagyarság érdekvédelme és az arra való törekvés, hogy a kárpátaljai magyarság integrálódjon az ukrajnai politikai életbe. Az USZDP(e) és az UMDSZ között megkötött együttműködési szerződés nyomán magyar nemzetiségű politikusokat emeltek be a megyei és járási állami közigazgatási hivatalokba. Ez a lépés jól illeszkedett az UMDSZ-tagszervezet, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) által megteremtett Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulás (KHÖT) munkájá-

[708] Fedinec, Parlamentarizmus Ukrajnában, 2009, i. m., 128.
[709] Kovács, *Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem,* 2008, i. m., 48.
[710] Fedinec, Parlamentarizmus Ukrajnában, 2009, i. m., 128–129.
[711] ECHR, case of Kovach v. Ukraine, Application no. 39424/02, Judgement 7 February 2008, Final 07/05/2008.

hoz is, amikor is az együttműködésnek köszönhetően szinte minden magyar településen magyar polgármester lett.

Gajdos aktív törvényelőkészítő munkát folytatott.[712] Ezek közül az egyik határozattervezet „a »ruszin« nemzetiség elismeréséről és a »ruszin« nemzetiségnek az Ukrajnában élő nemzetiségek jegyzékébe való felvételéről" szólt, de a kezdeményezés nem jutott túl a bizottsági szakaszon.[713] Az indokolás többek között leszögezte, hogy a nemzetiség szabad megválasztásának jogát számos fontos nemzetközi jogi dokumentum garantálja, valamint a ruszin nemzetiség el nem ismerése az asszimilációra való kényszerítésére tett kísérletnek tekinthető, ami elfogadhatatlan mind Ukrajna Alkotmánya és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló nemzeti jogszabályok, mind az Ukrajna által ratifikált nemzetközi okmányok követelményei szempontjából.

A másik, ugyancsak sikertelen törvénytervezet az 1944–1946-ban „a magyar vagy német nemzetiséghez tartozásuk miatt represszió áldozatául esett személyek rehabilitációjáról" szólt,[714] hogy igazságot szolgáltassanak az ártatlan áldozatoknak.

A harmadik Gajdos által benyújtott tervezetet a parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottsága tárgyalta, de a bizottságnál ez sem jutott tovább. Ez a tervezet „a nemzeti kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiájáról" szólt.[715] A tervezet szerint a kisebbséghez tartozás önkéntes megvalláson alapul, az autonómiaigény érvényesítéséhez legalább háromezres hivatalos létszám szükséges. A megjelölt létszám alatt a kisebbségeknek képviselőválasztási jogot kell kapniuk a népképviseleti testületekbe. A központi intézmények a köztestületek (nemzetgyűlés és nemzeti tanácsok), amelyek a pártokhoz hasonlóan indíthatnak jelölteket a helyi tanácsokba és a parlamentbe, tanácskozó joggal vesznek részt az államhatalom döntéseinek

[712] Гайдош Іштван Ференцович (Народний депутат України IV скл.). Законопроекти, подані суб'єктом права законодавчої ініціативи. https://tinyurl.com/tu8tfs4y

[713] Верховна Рада України „Проект Постанови про визнання національності »русини« та внесення національності »русин« до переліку національностей, що проживають в Україні за даними перепису населення проведеного в 2001 році" № 8406-1 від 18.11.2005. https://tinyurl.com/bddkdjce

[714] Верховна Рада України „Проект Закону про реабілітацію осіб репресованих за ознакою приналежності до угорської або німецької національностей" № 7810 від 12.07.2005. https://tinyurl.com/y68makk5

[715] Верховна Рада України „Проект Закону про національно-культурну автономію національних меншин України" № 3764-1 від 14.09.2005. https://tinyurl.com/4rnwkrav

előkészítésében, kapcsolatot tartanak fenn a határon kívül élő nemzettársaikkal és azok intézményeivel stb. Kulcsfogalom a kulturális jogok területi hatályú politikai jogokkal való megerősítése. A tervezettel szemben megfogalmazott kritikák a terminológiai problémákra fókuszáltak, a megfogalmazott észrevételekből leginkább az autonómia általános elutasítása olvasható ki, mintsem a törekvés a tervezet tökéletesítésére, és így vitára alkalmasnak nyilvánítására.[716]

Ahogy említettem, 1998-ban a krími tatárok a Ruhhal fogtak össze a parlamenti választásokon, 2002-ben azonban új szövetséget kötöttek a Mi Ukrajnánk tömörüléssel. Pártlistán a 28. helyen álló Musztafa Dzsemilev és a 61. helyen álló Refat Csubarov is bekerült a törvényhozásba. A Mi Ukrajnánk listán a szavazatok 23,57%-át szerezte meg, ami 70 mandátumot jelentett, egyéni kerületekben pedig további 42 mandátumot szerzett, így az első politikai erő lett, amely megelőzte a kommunistákat az ukrajnai parlamenti választásokon.[717]

Dzsemilev és Csubarov képviselőtársaikkal egyebek mellett két törvénytervezetet terjesztettek elő. Az egyik a 2003. szeptember 3-án 4098. számmal a krími tatár nép státusáról beterjesztett törvénytervezet volt.[718]

A törvénytervezethez fűzött indokolás a modern ukrán állam egyik legnehezebb problémájának nevezte az erőszakkal deportált és több évtizedes száműzetés után önként Ukrajnába visszatérő krími tatárok és nemzeti kisebbségek visszatérésével, letelepítésével és jogaik helyreállításával kapcsolatos intézkedések törvényi biztosítását. A parlament még 2000 áprilisában egy parlamenti meghallgatás során megállapította, hogy „a társadalomban és annak politikai struktúráiban még nem alakult ki ennek a problémának mély megértése, a megoldása fontosságának az ukrajnai nemzetiségek közötti harmónia további erősítése, a totalitárius politika egyik tragikus következményének leküzdése, a különböző nemzetiségű emberek egyesítése, az ukrajnai civil társadalom létrehozása és fejlesztése szempontjából". A parlament 2000. április 20-i 1660-III. számú határozata kimondta, hogy „a krími tatár probléma az egyik legégetőbb probléma, amely sürgős megoldást igényel", és utasította a parlamentet, hogy tegyen intézkedéseket a megfelelő törvények kidolgozására és elfogadására. A krími tatárokkal való

[716] Fedinec, Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai, 2013, i. m., 282–283.

[717] Дукач, Участь кримськотатарського корінного народу у виборах, 2024, i. m., 13.

[718] Верховна Рада України „Проект Закону про статус кримськотатарського народу" № 4098 від 03.09.2003. https://tinyurl.com/yewtkmmc

kapcsolatokban meglévő problémák jelentős részének megoldása terén mutatkozó késedelem leginkább annak az eredménye, hogy helyzetüket a nemzeti kisebbségek státuszának keretein belül próbálják szabályozni, holott a kettő összehasonlíthatatlan. A javasolt törvénytervezet célja ezért, hogy megteremtse a jogi feltételeket a krími tatárok teljes integrációjához az ukrán társadalomba, megőrizve sajátos etnikai, kulturális és nyelvi identitásukat.

A tervezettel kapcsolatos jogi szakértői vélemény arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket rendezi az Alkotmány és a törvények, ezek megismétlésére nincs szükség, jogilag ehelyett az lenne a megfelelő megoldás, ha nem a krími tatár nép státuszáról, hanem az e nép képviselőinek hazatelepítését és a Krímben való letelepedését elősegítő intézkedésekről szóló törvényt fogadnának el.

A törvénytervezetet az illetékes parlamenti bizottság is vizsgálta, az államfő 2005-ben „halaszthatatlannak" ismerte el a tárgyalását, de ez volt az utolsó aktus az ügyben, többé nem foglalkoztak vele.

A másik törvénytervezet, amelynek beterjesztője szintén a két krími tatár képviselő volt, 2004. január 30-án 4526-1. számmal lett bejegyezve, és az etnikai alapon deportált személyek jogainak helyreállításáról szólt.[719] A tervezethez fűzött indokolás nagyon hasonló volt az előző tervezetéhez, arra apellált, hogy a modern ukrán állam egyik legnehezebb problémája az Ukrajna területéről etnikai okokból erőszakkal deportált személyek visszatérésével, letelepítésével és jogainak helyreállításával kapcsolatos intézkedések jogszabályi támogatása. A legfontosabb feladat a visszatérőkkel kapcsolatban az állami hatóságok és a helyi önkormányzati szervek hatásköreinek meghatározása lenne. A törvény elfogadása jogi alapokat teremtene az etnikai alapon deportált személyek és családtagjaik visszatérésének, letelepítésének és jogaik helyreállításának területén folytatott állami politika szabályozásához és végrehajtásához, megkönnyítené az ukrán társadalomba való beilleszkedésük és integrációjuk folyamatát, megfelelő feltételeket teremtene a nemzeti jogszabályoknak a nemzetközi normákkal való összhangba hozatalához.

A tervezettel kapcsolatos jogi szakértői vélemény elismerte, hogy jelenleg Ukrajnában nincs olyan külön törvény, amely meghatározná

[719] Верховна Рада України „Проект Закону про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою" № 4526-1 від 30.01.2004. https://tinyurl.com/mv8bev7y

az etnikai alapon deportált személyek jogállását, állami garanciákat állapítana meg, meghatározná az állami politika elveit, valamint az állami hatóságok és a helyi önkormányzati szervek hatáskörét e jogok helyreállítása érdekében. Ezért egyet kell érteni a törvénytervezet szerzőivel abban, hogy ehhez megfelelő jogi alapokat kell teremteni. Inkább hárításnak tekinthetők a szakértői javaslatban megfogalmazott lehetséges megoldások, mint például az, hogy az etnikai alapon deportált személy státuszt ne Ukrajnában akarják megszerezni, hanem a kiinduló országban kezdeményezzék, ahonnan haza szeretnének térni, de előremutató volt például az az észrevétel, hogy a tervezetben nincs tisztázva, hová és hogyan lehet fellebbezni, ha egy ilyen kérés elutasításra talál. A 2004. január 30-án beterjesztett tervezetet a parlament végül igen gyorsan, 2004. március 23-án levette a napirendről.

A zsidó származású harkivi Olekszandr Feldmand tagja volt a parlamentnek a IV. ciklustól kezdve a IX-ikkel bezárólag. Előbb Timosenko Haza Pártjának volt a tagja, majd 2011-ben átlépett a Régiók Pártjába, 2014-ben saját pártot alapított, a IX. ciklusban pedig az Ellenzéki Platform – az Életért (Опозиційна платформа – За життя, ОПЗЖ) frakció tagja volt, majd annak betiltása után, 2022-ben az „Ukrajna Megújulásáért" csoporthoz csatlakozott a törvényhozásban. Legfontosabb közéleti tevékenysége, hogy 2008 óta az Ukrajnai Zsidó Bizottság elnöke. A civil szervezet az antiszemitizmus, az idegengyűlölet és a rasszizmus ellen küzd, ellenzi a háborús bűnösök és a holokausztban részt vevők dicsőítésére irányuló kísérleteket, a holokauszt történetének tagadását és elferdítését, elősegíti a világvallások közötti párbeszédet, és támogatja Izrael államot. Az állami nyilvántartás szerint ma is létező szervezet, de tevékenységét 2022-ben felfüggesztette.[720]

2002-ben a zsidó származású Feldmant Harkiv megye egyik egyéni választókerületében szavazták be a parlamentbe. Előbb az „Egységes Ukrajna" frakció, majd a „Demokratikus Kezdeményezés" csoport, végül Timosenko frakciójának tagja lett. Témánk szempontjából a legfontosabb törvénykezdeményezése – Gajdos Istvánnal és másokkal együtt – a kisebbségi törvény módosítására tett javaslat volt, amelyet 2005. március 4-én 3558. számmal nyújtottak be.[721]

[720] Міжнародна Громадська Організація Український Єврейський Комітет 35678438. *YouControl.* https://tinyurl.com/mkapx3az

[721] Верховна Рада України „Проект Закону про внесення змін до Закону України »Про національні меншини в Україні«" № 3558 від 04.03.2005. https://tinyurl.com/fcfjnxmw

A hozzá fűzött indokolás szerint a tervezet célja az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelmére vonatkozó akkor fennálló jogi keret megújítása és közelítése a nemzetközi normákhoz. Az ukrajnai nemzetiségek jogairól szóló 1991-es nyilatkozat alapján 1992-ben elfogadott, az ukrajnai nemzeti kisebbségekről szóló törvény általános jellegű, bár elfogadása fontos lépés volt Ukrajna nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos általános politikájának meghatározása szempontjából. Az elfogadása óta Ukrajna számos, a nemzeti kisebbségek jogaira és védelmére vonatkozó nemzetközi szerződésnek részese lett, és számos állammal írt alá megállapodást a kapcsolatok fejlesztéséről a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban. A gyermekek nevelése és az anyanyelvi oktatás, a hagyományok tanulmányozása, a kulturális örökség megőrzése, az állami és helyi hatóságokkal való kapcsolattartás, a vállalkozások fejlesztése és a nemzetközi kapcsolatok – ezek a nemzeti kisebbségekkel való kapcsolatok azon területei, amelyek javítása és/vagy intenzívebbé tétele fontos lenne.

A jogi szakértői vélemény kiemelte, hogy ez a harmadik tervezet a témában, és ez a legkidolgozottabb, de a változások még mindig nem elegendőek, hogy ebből törvény legyen. A szakértői vélemény értetlenségét fejezte ki azzal a javaslattal kapcsolatban, hogy a helyi önkormányzatoknak a műemlékvédelemmel, a történelmi helyszínek fejlesztésével stb. kapcsolatos döntéseiket a nemzeti kisebbségek képviselőiből álló tanácsadó testületekkel kellene összehangolniuk. Az ukrán jogszabályok kellően világosan meghatározzák valamennyi állampolgár jogait a közügyek intézésében, beleértve a helyi önkormányzati szervek szabad megválasztásához való jogot, és egy ilyen módosítás jellegénél fogva is a helyi önkormányzatokról szóló törvénybe illene. Nem elfogadható a javaslat, hogy civil szervezetek választásokon önálló jelölteket állíthassanak, mivel a jelenlegi választási törvények erről nem rendelkeznek, törvény szerint ez a jog a politikai pártokat illeti meg.

Ugyancsak a szakértői vélemény szerint a törvénytervezet néhány olyan terminológiát használ, amelyek tartalma nincs kifejtve, ilyen például „a nemzetiség visszaállítása" („відновлення національності"), „a törvények közzététele a nemzetiségek nyelvén, ha ez gazdaságilag észszerű" („оприлюднення законів мовами національних меншин, якщо це економічно доцільно"), „a nemzeti-területi meghatározás jogának alanyai" („суб'єкти права на національно-територіальне визначення"), „egy személy azon joga, hogy nyelvi alapon valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak ismerjék el" („право особи

на визнання себе такою, яка належить до національної меншини, за мовною ознакою”) stb. Az, hogy mennyi pénzt lehet költeni a kisebbségekre és intézményeikre, az állami költségvetés állapotának függvénye.

A tervezet számos ilyenkor szokásos instanciát megjárt, az államelnök is halaszthatatlannak ítélte, 2005-ben mégis lekerült a napirendről.

És végül nézzük meg, mire használta a mandátumát az Odesza megyei Anton Kissze, az Ukrajnai Bolgárok Egyesületének elnöke, aki a IV., VII., VIII, és IX. ciklusban volt népképviselő. Eredeti végzettsége szerint tornatanár, majd jogi diplomát is szerzett, illetve nagydoktori fokozatot politikatudományból. Első ízben való képviselővé választása előtt az Odesza Megyei Állami Adminisztráció elnökhelyettese (kormányzóhelyettes) volt.

Kissze 2013-ban azon 148 parlamenti képviselő egyike volt, aki aláírta a Lengyel Köztársaság Szejmjéhez intézett felhívást, hogy ismerje el a volinyi tragédiát a lengyelek ellen elkövetett népirtásként. Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk ezt a nyilatkozatot nemzetárulással egyenértékűnek nevezte.[722] 2019-ben pedig egyike volt annak az 59 parlamenti képviselőnek, akik aláírták azt a petíciót, melynek alapján Ukrajna Alkotmánybírósága eltörölte Ukrajna Büntető Törvénykönyvének a tiltott meggazdagodásról szóló cikkelyét,[723] amely a köztisztviselőket arra kötelezte, hogy magyarázatot adjanak jövedelmük és családtagjaik jövedelmének forrásaira. Ukrajnában 2015-ben vezették be a tiltott meggazdagodásért való büntetőjogi felelősségre vonást. Ez volt az egyik uniós követelmény a vízumliberalizációs cselekvési terv végrehajtásához, valamint Ukrajna egyik kötelezettségvállalása az IMF felé.[724] Törvénytelen gazdagodással őt magát is összefüggésbe hozták oknyomozó újságírók – felvette a lakhatási kompenzációt, miközben Kijevben (is) volt lakása.[725]

A 2002-es ciklusban Odesza megye egyik egyéni kerületében választották meg. Előbb az USZDP(e) frakciójában, majd a „Bizalom a

[722] Капсамун, Іван: Леонід Кравчук: „Заява 148 українських депутатів – антигромадський, антинаціональний крок, що може бути прирівняний до національної зради”. *День,* 12.07.2013. https://tinyurl.com/3n9t2awt

[723] Конституционный суд отменил статью УК о незаконном обогащении. *ЛІГА.net,* 26.02.2019. https://tinyurl.com/58u66dp6

[724] Кто требовал отменить статью за незаконное обогащение: список. *ЛІГА.net,* 26.02.2019. https://tinyurl.com/yc8nked3

[725] #ЧЕСНОdigest: Які нардепи компенсують і не комплексують. *Рух ЧЕСНО,* 24.09.2018. https://tinyurl.com/msk6sy9b

Népben", az „Újjászületés" csoportokban, végül az Újjászületés Párt frakciójában ült. Törvénykezdeményezései a hajléktalanok problémáival, a szociális ellátásokkal, a választásokkal, a vadászattal-halászattal, költségvetéssel stb. voltak kapcsolatosak.

JOGALKOTÁS

A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 190 (1995) állásfoglalása Ukrajna tagfelvételéről[726] megfogalmazta az ország kötelezettségeit: ratifikálni az Európa Tanácsnak a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményét (1995) és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját (1992), illetve a kisebbségpolitikát összhangba hozni a Parlamenti Közgyűlés 1201-es (1993) ajánlásával.

A Keretegyezmény az egyetlen jogi kötőerővel bíró átfogó nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, amelyet Ukrajna 1997. december 9-i 703/97-VR. törvénnyel ratifikált, és 1998. május 1-jével lépett hatályba.[727] Érdekesség, hogy 2024. augusztus 1-ig az Oroszországi Föderáció is részes állama volt, amikor kilépett belőle.[728] A Keretegyezmény célja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelme, betartását az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága ellenőrzi, független szakértőből álló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsággal együtt. A Bizottság rendszeres időközönként meglátogat minden államot, hogy figyelemmel kísérje a Keretegyezmény végrehajtását.

Ukrajna első, 1999-es jelentéssel kapcsolatban 2013-ban az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ResCMN(2003)5 állásfoglalása[729] a Keretegyezmény végrehajtásával kapcsolatban megfogalmazta töb-

[726] Parliamentary Assembly of the Council of Europe: Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. Opinion 190 (1995).

[727] Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин" № 703/97-ВР від 09.12.1997. https://tinyurl.com/3esn8uas

[728] Официальное сообщение Министерства иностранных дел Российской Федерации (О прекращении действия Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств). Номер опубликования: 0001202408140009. Дата опубликования: 14.08.2024. https://tinyurl.com/3c5j8za2

[729] Resolution ResCMN(2003)5 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 5 February 2003 at the 826th meeting of the Ministers' Deputies).

bek között, hogy a végrehajtásához kapcsolódó jogi keretben vannak hiányosságok, és visszalépések is megfigyelhetők, többek között az elektronikus média területén; miközben Ukrajnában általában a tolerancia és az etnikumok közötti párbeszéd szelleme uralkodik, a nyelvi kérdésekhez kapcsolódó viták feszültséget okoznak, ezért kulcsfontosságú, hogy a jogalkotás megfeleljen a Keretegyezmény elveinek; a romák de facto megkülönböztetése miatt fontos, hogy Ukrajna javítsa az ilyen esetek nyomon követésének és kezelésének módját a bűnüldöző és egyéb érintett hatóságok részéről; a krími tatárok és más, korábban deportált személyek tekintetében javítani kell a Keretegyezmény végrehajtását, többek között a kulturális, társadalmi és gazdasági életben és a közügyekben való részvételük tekintetében; különös figyelmet érdemel annak biztosítása, hogy a folyamatban lévő reformok ne eredményezzék a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek azon jogának indokolatlan korlátozását, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban.

Ukrajna második, 2004-es jelentésével kapcsolatban 2011-ben az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának CM/ResCMN(2011)8 állásfoglalása[730] a részletes ajánlások mellett megállapította, hogy prioritásként kell kezelni a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatos jogszabályi keretek javítását, különösen az oktatás és a média területén; az ország fogadjon el további intézkedéseket a teljes és tényleges egyenlőség előmozdítása érdekében; erősítsék meg a hátrányos helyzetű kisebbségekhez, különösen a romákhoz és a krími tatárokhoz tartozó személyek gazdasági és társadalmi helyzetének javítására irányuló erőfeszítéseket; fordítsanak nagyobb figyelmet a rasszizmus által motivált ügyek kivizsgálására és büntetőjogi szankcionálására.

Ukrajna harmadik, 2009-es jelentésével kapcsolatban 2013-ban az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának CM/ResCMN(2013)8 állásfoglalása[731] az azonnali intézkedést igénylő kérdések közé sorolta a hátrányos helyzetű kisebbségek – a krími tatárok és a romák – helyzetével kapcsolatos kérdések következetes jogszabályi kereteinek kidolgozását, valamint hogy hozzon létre újra egy szakosodott kormányzati

[730] Resolution CM/ResCMN(2011)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 30 March 2011, at the 1110th meeting of the Ministers' Deputies).

[731] Resolution CM/ResCMN(2013)8 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 18 December 2013 at the 1187bis meeting of the Ministers' Deputies).

szervet, amely elegendő pénzügyi és emberi erőforrással rendelkezik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek védelmével kapcsolatos valamennyi kérdés koordinálására. Egyebekben javasolta a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számáról és helyzetéről szóló naprakész információk népszámláláson kívüli gyűjtésére vonatkozó hatékony mechanizmust a nemzetközi adatvédelmi normák betartásával; hogy erősítsék meg a felekezeti javak kisebbségi közösségeknek történő visszaszolgáltatására irányuló erőfeszítéseket, és határozzanak meg objektív és átlátható kritériumokat a nemzeti kisebbségek kulturális tevékenységeihez nyújtott támogatás elosztására; biztosítsanak inkluzív és hatékony konzultációkat az átfogó diszkriminációellenes jogszabályok kidolgozásával kapcsolatban; vizsgálják felül a merev nyelvi kvóták bevezetését a műsorszolgáltató médiában, és támogassák a kisebbségi nyelvű műsorok sugárzását, különösen a számszerűen kisebb kisebbségeket illetően; a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos sztereotípiák leküzdése érdekében foganatosítsanak intézkedéseket, hogy a médiában jobban tükröződjenek a kisebbségek problémái.

Ukrajna negyedik, 2014-es jelentésével kapcsolatban 2020-ban a CM/ResCMN(2020)13 állásfoglalás[732] azonnali intézkedési javaslatai közé tartozott, hogy a nemzeti kisebbségekkel szorosan konzultálva fogadjanak el átfogó jogi keretet a nemzeti kisebbségek védelmére, hatékony végrehajtási mechanizmusokkal; kerüljenek minden olyan intézkedést, amely veszélyeztetheti a felekezetek közötti békét a társadalomban; folytassák az arra irányuló erőfeszítéseket, hogy minden érintett csoporttal konzultálva világos és koherens jogszabályi és politikai keretet dolgozzanak ki a nyelvhasználatra vonatkozóan, hogy szilárd jogi garanciákat biztosítsanak valamennyi kisebbségi nyelv védelmére és használatára; megfelelő egyensúly megteremtése az államnyelv támogatása és a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogai között; a reformfolyamat során figyelembe kell venni a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kulturális identitását és örökségét; hajtsa végre a Velencei Bizottságnak a 2017. szeptember 5-i oktatási törvénnyel kapcsolatos ajánlásait;[733] tegyen meg mindent

[732] Resolution CM/ResCMN(2020)13 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 8 December 2020 at the 1391st meeting of the Ministers' Deputies).

[733] Venice Commission: Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. CDL-AD(2017)030.

a roma gyerekek iskolai diszkriminációjának megszüntetése érdekében; a közigazgatási határok újrarajzolásakor biztosítsák, hogy a Keretegyezményből eredő jogokat és szabadságokat ne korlátozzák az adott területen élő népesség arányainak megváltoztatásával, és hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvétele a helyi szintű vitákban biztosított legyen.

Az egyéb javaslatok között fogalmazta meg az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága, hogy a lehető leghamarabb népszámlálást kell tartani, melynek módszertanával kapcsolatban szorosan konzultálni kell a kisebbségek képviselőivel; fokozni az idegengyűlölet és gyűlöletbeszéd mindenfajta megnyilvánulása elleni küzdelemre irányuló erőfeszítéseket; a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolattartás során valamennyi kisebbségi nyelv használatának megkönnyítése és ösztönzése szükséges azáltal, hogy olyan környezetet teremtenek, amely elősegíti aktív használatukat a közéletben általában; intézkedéseket foganatosítani, hogy a kisebbségek szélesebb körben hozzáférhessenek a saját nyelvű médiához; jogszabályi kerettel hatékony eszközöket biztosítani a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek megfelelő képviseletének biztosítására a választott testületekben minden szinten, összhangban a Keretegyezménnyel.

Az ötödik, 2019-es jelentéssel kapcsolatos eljárás még nem fejeződött be, illetve megszakadt a háború miatt, így állásfoglalás nem született.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája

Az 1992-ben elfogadott Nyelvi Charta az egyetlen nemzetközi jogilag kötelező egyezmény, amelynek célja a kisebbségi nyelvek védelme. Fontos sajátosság, hogy nem tartoznak hatálya alá az adott ország államnyelve(i), illetve annak dialektusai, hanem kizárólag a regionális vagy kisebbségi nyelvekre vonatkozik – definíció szerint azokra a nyelvekre, „amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak” (Nyelvi Charta I. rész, 1. cikk, b) pont). A Nyelvi Charta II. része olyan célokat és elveket fogalmaz meg, amelyekre az államoknak nyelvpolitikájukat alapítaniuk kell, a III. rész pedig mintegy száz konkrét kötelezettségvállalást tartalmaz a nyelvhasználat biztosítására vonatkozóan. A részes fél ezek közül szabadon (à la carte) válogathatja ki azokat a rendelkezé-

seket, amelyeket a szintén maga által megjelölt nyelvek tekintetében alkalmazni kíván. Fontos része a Nyelvi Charta életben tartásának a nyomon követés (monitoring eljárás), amely során azt ellenőrzik, hogy a részes államok miként tesznek eleget az ily módon vállalt kötelezettségeiknek.

Az első, érvénytelen ratifikálás

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját az ukrán parlament először 1999-ben ratifikálta.[734] A ratifikációs törvénnyel kapcsolatban azonban 54 parlamenti képviselő az Alkotmánybírósághoz fordult, valamint az államelnök is levelet írt az Alkotmánybíróságnak.

A parlamenti képviselők azt kifogásolták, hogy a ratifikációs törvény elfogadásakor megsértették az eljárásrendet, mert az Alkotmány szerint a törvényeket a kihirdetés előtt a parlament elnökének, utána pedig az államfőnek is alá kell írnia a kihirdetéshez (ma is ez az eljárás), ezt a törvényt azonban csak a parlament elnöke írta alá. A törvény parlamenti tárgyalása során nem tartották be a házszabályt sem, amely előírja a törvénytervezet alkotmányos megfelelőségének előzetes vizsgálatát, mielőtt a ház elé kerül.

Ukrajna elnökének az Alkotmánybírósághoz intézett levele megállapítja, hogy a Nyelvi Charta ratifikálásáról szóló törvény tartalma és az aláírására vonatkozó eljárás nem felel meg Ukrajna Alkotmányának. Az Alkotmány 94. cikke nem rendelkezik az Ukrajna elnöke által történő aláírás és az ez utáni hivatalos kihirdetés alóli kivételekről. Az Ukrajna nemzetközi szerződéseiről szóló 1993. december 22-i 3767-XII. törvény 7. cikkének (1) bekezdésében meghatározott gyakorlatnak megfelelően azonban a nemzetközi szerződések megerősítéséről és az azokhoz való csatlakozásról szóló törvényeket csak a parlament elnöke írja alá, ezeket utána nem küldik tovább az államfőnek aláírásra. Ez a gyakorlat azonban – áll a levélben – negatív következményekkel járhat, mivel nem egyeztethető össze Ukrajna Alkotmányának 106. cikkével, amely szerint Ukrajna elnöke biztosítja az állam függetlenségét, nemzetbiztonságát és jogfolytonosságát; képviseli az államot a nemzetközi kapcsolatokban, és irányítja az állam külpolitikáját. Az államfő ezért egyetért a parlamenti képviselők beadványának indoko-

[734] Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” № 1350-XIV від 24.12.1999. https://t.ly/Lt-Uq

lásával, hogy a ratifikációs törvény nem felel meg az Alkotmánynak, de kéri, hogy a kérdést szélesebb kontextusban vizsgálják, tekintettel a nemzetközi szerződések megerősítésére vonatkozó törvényre.

Az Alkotmánybíróság 2000. évi 9-rp határozatában[735] helyt adott a beadványnak, és formai hibákra hivatkozva alkotmányellenesnek nyilvánította – azaz megsemmisítette – a Nyelvi Chartát ratifikáló törvényt, valamint az Ukrajna nemzetközi szerződéseiről szóló törvény 7. cikkét, amely csak a parlamenti elnök aláírását tette kötelezővé a nemzetközi szerződések esetében.

A második, érvényes ratifikálás

A Nyelvi Charta újbóli ratifikálására 2003. május 15-én került sor a 802-IV. törvénnyel,[736] amin már az államfő aláírása szerepel. A törvény 6. pontja szerint a közzététel napján lép hatályba, azonban valójában ez csak 2006. január 1-jével történt meg, ahogy mutatja a Charta a parlament törvénytárában közzétett hivatalos ukrán fordításának fejléce.[737]

A ratifikációs törvényt ezúttal is megtámadta 46 parlamenti képviselő. Az alkotmánybírósági előterjesztés arra hivatkozott, hogy Ukrajna nemzetközi szerződésekről szóló 1993. évi 3767-XII. törvénye (amely 2004-ig volt hatályos, amikor 1906-IV. számmal új törvény váltotta fel) előírja a nemzetközi szerződések anyagi és pénzügyi következményeinek meghatározását is, a Nyelvi Chartát ratifikáló törvény tervezetéhez azonban nem csatoltak ilyen pénzügyi és gazdasági indokolást. Így amikor a parlament szavazott, nem láthatta előre döntésének anyagi és pénzügyi következményeit, ezért Ukrajna olyan nemzetközi jogi kötelezettségeket vállalt, amelyek nem felelnek meg jelenlegi anyagi lehetőségeinek. (Ennek kapcsán zárójelben jegyzem meg azt az érdekességet, hogy Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amelynek jelentősége az ENSZ Alapokmányához mérhető, a 22. cikkében szintén

[735] Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2000 від 12.07.2000 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.). https://ccu.gov.ua/docs/416

[736] Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” № 802-IV від 15.05.2003. https://t.ly/57pFN

[737] Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург, 5 листопада 1992 року. Дата підписання: 05.11.1992. Дата ратифікації: 15.05.2003. Дата набуття чинності: 01.01.2006. https://t.ly/AgrIR

megállapítja, hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogok csak az egyes országok szervezetének és gazdasági erőforrásainak függvényében érvényesülnek.)

A képviselők arra is hivatkoztak, hogy a tervezetet a jogalkotási tevékenységre vonatkozó hatályos eljárás megsértésével terjesztették elő. Ukrajna nemzetközi szerződéseiről szóló törvénye előírja, hogy a ratifikációs törvényekre vonatkozó jogalkotási kezdeményezést csak Ukrajna elnöke vagy kormánya tehet. Ukrajna elnöke 2003. május 14-én kelt, 02-02/918. számú levelében visszavonta a törvénytervezetet, ám a parlament május 15-én azt mégis szavazásra bocsátotta, és törvényként fogadta el. A képviselők szerint házszabálysértés is történt, mert az elutasított törvénytervezetet nem lehet az adott ülésszakban vagy a következő rendkívüli ülésén beterjeszteni. 2003. április 17-én a parlament elutasította ezt a törvénytervezetet, és május 15-én, annak ellenére, hogy hivatalosan nem szerepelt a parlament IV. összehívásának 3. ülésszakára bejegyzett törvénytervezetek listáján, ismét felvették a plenáris ülés napirendjére.

Az Alkotmánybíróság 2004-ben ügyrendi döntéssel elutasította a tárgysorozatba vételt arra való hivatkozással, hogy az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány és az Alkotmánybíróságról szóló 1996. évi 422/96-VR. törvény alapján az alkotmányjogi panaszban felvetett kérdések tekintetében nincs hatásköre (a testület a jogszabály alkotmányosságát vizsgálhatja, más jogszabályoknak való megfelelőségét nem).[738]

[738] Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" № 15-у/2004 від 19.02.2004. https://t.ly/Cahjz

A 2006–2007 KÖZÖTTI (RÖVID) PARLAMENT (V. CIKLUS)

A Régiók Pártjának felemelkedése

TÖRTÉNELMI KERET

Viktor Juscsenko elnökségének a 2006. márciusi parlamenti választásokig terjedő bő egy éve felettébb viharos volt. A narancsos koalíciót alkotó két fő erő, az elnök Mi Ukrajnánk Blokkja és a miniszterelnök, Timosenko Blokkja volt. 2005 februárjától a narancsos oldalról Julia Timosenko került a kormány élére, azonban együttműködése az államfővel kétesnek és rövid életűnek bizonyult. Kölcsönösen hivatali visszaélésekkel vádolták egymást, és összefogásuk jóváthetetlen törést szenvedett, miután Timosenkót 2005 szeptemberében menesztették a miniszterelnöki székből. 2005 szeptemberétől az államfő pártja adta a következő miniszterelnököt Jurij Jehanurov személyében, de neki sem sikerült az egyik legfontosabb feladatot végrehajtani: növelni a lejtmenetben lévő közbizalmat az államfő iránt.

A népszerűségvesztéshez több tényező is hozzájárult. Egyre romlott az ország gazdasági helyzete, a GDP növekedése a 2004-es évi 12%-ról 2005-ben 2,6%-ra esett vissza, és 2006-ban tovább lassult. Az infláció, amelynek több mint kétharmadát az élelmiszerárak alakulása tette ki, különösen erősen sújtotta az alacsony jövedelműeket.

Ezenkívül a narancsos forradalom után jelentősen megromlott a viszony Oroszországgal, ami leginkább abban nyilvánult meg, hogy Oroszország 2005 decemberében többszörösére emelte az Ukrajnának eladott gáz árát. A válságot súlyosbította, hogy Oroszország az 1940-es évek óta a leghidegebb tél közepén úgy döntött, hogy leállítja az Ukrajnába irányuló gázszállításokat. A 2006-os parlamenti választások kapcsán még a Viktor Janukovics vezette Régiók Pártja sem ígérte meg, hogy újratárgyalja a gázárakat, csupán jelezte, hogy jobb üzletet lehet kötni.

Gyengítette az elnököt az is, hogy korrupciós botrányba keveredett Petro Porosenko, Juscsenko elnök Nemzetbiztonsági Tanácsának akkori vezetője. A korrupciós vádakat nem vizsgálták ki, ami a közvélemény szemében szintén Juscsenko gyengeségére utalt, és ez is olyan tényező volt, amely befolyásolta a választásokat.

Végül az utolsó tényező, hogy a kormány rosszul kezelte a narancsos forradalom nyomán a közvélemény elvárásait. A „virtuális politika” kora[739] – álpártok, fantom politikai riválisok, a média szerepe a politikai folyamat meghamisításában – ugyan véget ért, azonban a lakosság életszínvonala nem növekedett, és nem történt áttörés az Európai Unióval folytatott tárgyalásokon sem.[740]

A VÁLASZTÁSOK

A narancsos forradalom békés rendezése, amely a kétciklusos Kucsma-korszak végét jelentette, egy sor alkotmányos reformért cserébe jött létre – egy forradalom nem mindig olyan „romantikus”, mint gondoljuk. Ezek jelentős hatalmat ruháztak át az elnöktől a parlamentre a 2006. január 1-jén hatályba lépő új alkotmányos rendelkezések által. Ez többek között azt jelentette, hogy a népképviselők lényegesen több jogkört gyakorolhattak, beleértve a miniszterelnök és a kormány nagy részének kinevezését és felmentését (kivéve a külügyminisztert és a védelmi minisztert, a biztonsági szolgálat vezetőjét és a főügyészt, bár a parlamentnek továbbra is jóvá kellett hagynia az elnöki jelöléseket ezekre a tisztségekre). Ehhez a parlamentben kötelezővé tették a parlamenti többség létrehozását koalíciókötéssel (2019-ig nem fordult elő az ukrán történelemben, hogy egyetlen párt önmagában többséget tudott volna alkotni). Lényeges változás volt, hogy bár a kormány az elnöknek tartozott felelősséggel, de a parlament ellenőrizte és számoltatta el a munkájáért (korábban ez pont fordítva történt). Mindazonáltal az elnöknek továbbra is jogában állt például új választásokat kiírni, ha a parlament a választási eredmények kihirdetése után 30 napon belül nem tud többséget alkotni, vagy ha a régi miniszterelnök felmentésétől számított 60 napon belül nem sikerül új miniszterelnököt választani.

Ilyen körülmények között került sor 2006 márciusában Ukrajnában a parlamenti választásokra, ezúttal arányos rendszerben, egyéni kerületek nélkül, a szavazatokat a pártok és a választási blokkok között osztották ki.

[739] Vö. Wilson, Andrew: *Virtual politics: Faking democracy in the post-Soviet world.* New Haven CT, Yale University Press, 2005.

[740] Copsey, Nathaniel: The ukrainian parliamentary elections of 2006. *Journal of Representative Democracy,* 42 (2006) 4. 333–334.

A parlamenti választásokon való 67,3%-os részvétel jelentősen elmaradt a 2004-es elnökválasztás három fordulójának 77%-os átlagos részvételi arányától, de nem volt sokkal alacsonyabb, mint a 2002-es parlamenti választásokon regisztrált 69,4%. Összességében ez nem különösebben meglepő, mivel az elnökválasztások hagyományosan jobban magukra vonják a közfigyelmet, mint a parlamenti választások. A szavazás regionális mintái alig változtak az elnökválasztáshoz képest, Janukovics támogatottsága az ország keleti és déli részén koncentrálódott, Timosenko pártja Nyugat- és Közép-Ukrajnában, Juscsenko pártja pedig Nyugat-Ukrajnában tudott szavazókat gyűjteni.

A választások vitathatatlan győztese a Janukovics vezette Régiók Pártja lett, amely a szavazatok 32,14%-át és ezzel a képviselői helyek 41,3%-át szerezte meg. A kampány ezúttal kevesebb izgalmat hozott, a választások utáni koalíciókötés azonban rendkívül elhúzódó folyamatnak bizonyult.[741]

A narancsos erőkön belüli konfliktusok is hozzájárultak ahhoz, hogy a 2006. március 26-i parlamenti választásokat már Janukovics pártja nyerte meg, a hatalomátvétel azonban nem rögtön következett be. Viktor Juscsenko államfő az őt 2004 decemberében hatalomra segítő narancsos forradalom pártjaitól (Julia Timosenko Blokkja, Mi Ukrajnánk Blokk, Szocialista Párt) várta a kormányalakítást. Hosszas huzavona után június 22-én a három parlamenti frakció megalakította a „narancsos koalíciót". A koalíció Petro Porosenkót (Mi Ukrajnánk Blokk) jelölte parlamenti elnöknek. A szocialisták azonban meggondolták magukat, és Alekszandr Moroz személyében saját jelöltet állítottak. Velük együtt a Régiók Pártja és a Kommunista Párt megszavazták a szocialista jelöltet. 2006. július 7-én Szocialista Párt tagjai hivatalosan kiléptek a „narancsos koalícióból". Ezt követően a választásokon győztes Régiók Pártja, valamint a Szocialista Párt és a Kommunista Párt megalakította a „válságellenes koalíciót", amely Viktor Janukovicsot (Régiók Pártja) jelölte miniszterelnöknek, akit a parlamenti többség augusztus 4-én szavazott meg.[742]

[741] Copsey, The ukrainian parliamentary elections of 2006, 2006, i. m., 339–340.
[742] Fedinec, Parlamentarizmus Ukrajnában, 2009, i. m., 130–131.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

Hogyan nem lett magyar képviselő

Mivel a 2006-os és 2007-es parlamenti választásokat arányos rendszerben tartották, a magyar nemzeti kisebbség is csak pártlistán keresztül delegálhatott képviselőt a parlamentbe. Ez a követelmény jelentős problémát eredményezett, mert a magyar elit 2006-ig ugyan megtehette, de nem feltétlenül kényszerült rá, hogy politikai pártokkal működjön együtt, a választások többségi komponense addig lehetővé tette, hogy más politikai erők támogatása nélkül is jelölhessenek képviselőt. Az új körülményekhez valamilyen módon alkalmazkodni kellett, és ennek érdekében 2005-ben a két legbefolyásosabb magyar szervezet politikai pártokat alapított.[743]

Ukrajnában csak a magyaroknak vannak etnikai pártjaik, ami több szempontból rendkívüli. Többek között azért, mert a kisebbségek számára elméletileg lehetetlen vállalkozást realizáltak: a politikai pártokról szóló 2001. évi 2365-III törvény értelmében legalább tízezer támogató aláírásra van szükség a szavazásra jogosult állampolgároktól a megyék nem kevesebb mint kétharmadában, és azon belül a megyéket alkotó járásoknak is legalább kétharmadában (II. fejezet 10. cikk).[744] A KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt (KMKSZ UMP) 2005. február 17-én, az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP) pedig 2005. március 24-én lett hivatalosan bejegyezve. Mindkettő csak technikai pártnak számított, amelyeket választások alkalmával („papíron") aktivizáltak, az érdekvédelmi tevékenységet (aminek egyébként politikai vonzata is volt) továbbra is a társadalmi szervezetek látták el.

A pártalapítások indoka a 2006-os választásokra való felkészülés volt: a módosított választási törvény értelmében csak bejegyzett párt indíthatott jelölteket a parlamenti választásokon. Ugyan egyik magyar pártnak sem volt reális esélye arra, hogy elérje az akkor 3%-os parlamenti küszöböt, a valódi tét a helyi önkormányzati helyek megszerzése lett, és maradt a későbbiekben is.

A kárpátaljai író-költő Balla D. Károly így foglalta össze a kialakult helyzetet: „Nagy valószínűséggel a március végére kitűzött ukraj-

[743] Стряпко, Представництво угорської національної меншини, 2015, i. m., 146.

[744] Закон України „Про політичні партії в Україні" № 2365-III від 05.04.2001. https://tinyurl.com/mr2433n4

nai választások után, 1994 óta először, az országos törvényhozásban nem lesz képviselője a kárpátaljai magyarságnak. Az új választási törvény szerint csak pártlistán lehetséges parlamenti mandátumot szerezni (egyénileg nem), a bejutási küszöb pedig 3%. Nyilvánvaló, hogy a negyvenhétmilliós országban a kárpátaljai százötvenezer magyarnak nincs sok esélye arra, hogy saját párt révén juttasson be jelöltet. Mivel pedig a kárpátaljai magyarság köztudottan megosztott, és a két ellentábor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség 2005-ben külön-külön alapított pártot, így az esély már nemcsak hogy nem létező, hanem szinte negatív. Elestek a potenciális magyar jelöltek attól a lehetőségtől is, hogy ukrán pártok listáján befutó helyet kínáljanak nekik, mégpedig azért, mert egyik oldal jelöltje sem tudta volna »a magyar szavazatok« összességét garantálni, hanem csak saját táborát lett volna képes mozgósítani. […] A szembenállás csak erősödik azzal, hogy mindkét érdekvédelmi szervezet, mint említettem, pártot alapított. Nyilvánvaló, hogy a 2006-os ukrajnai választásokon ellenkező érdekeket fognak képviselni […].”[745]

A 2006-os parlamenti választások a két magyar párt számára egyértelmű vereséget hoztak. Együttesen is kevesebb szavazatot kaptak, mint 2002-ben, noha összességében magasabb volt a szavazókorúak száma a megyében, de mivel nagy párttal egyiknek sem sikerült egyezségre jutni, így nem került be magyar képviselő a törvényhozásba. Kárpátalján a Mi Ukrajnánk, Timosenko Blokkja és a Régiók Pártja tarolt. Országosan is a 45 indulóból ez a három párt, illetve a szocialisták és a kommunisták jutottak be még a Legfelsőbb Tanácsba.

Az ugyanebben az évben megtartott helyhatósági választásokon ugyanakkor a magyar pártok komoly sikert arattak, ami nagy visszhangot keltett Ukrajna-szerte, még az a várakozás is megfogalmazódott, hogy a legrövidebb parlamenti ciklus után közelgő újabb parlamenti és helyhatósági választásokon az ukrajnai nemzeti kisebbségek érdekeit több politikai párt is képviselni fogja. A kárpátaljai román nemzeti kisebbség képviselői is országos politikai párt létrehozását szorgalmazták, amely a románok érdekeit képviselné a helyhatalmi szervekben.[746] Ukrajnában román kisebbségi párt nem jött létre. Kárpátalján viszont a regionális pártok kultúrája alakult ki – mondhatni ez lett a régió „nevezetessége”.

[745] Balla D. Károly: Magyarul beszélő magyarok. A kárpátaljai magyarságon belüli megosztottság kiéleződése a 2006-os választások előtt. *Beszélő,* 11 (2006) 3. 25–31.

[746] Остапець, Юрій – Токар, Маріан: *Закарпаття через призму політичних виборів.* (Studia Regionalistica.) Ужгород, Карпати, 2009. 293.

Kisebbségi képviselők

Ivan Popescu ezen a választáson végérvényesen csatlakozott a Régiók Pártja csapatához, annak országos listáján lett a Legfelsőbb Tanács képviselője. A parlamentben is a Régiók Pártja frakcióba ült be, és ezen később sem változtatott.

A törvényi kezdeményezései közül az érdekes a témánk szempontjából az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) határozatának végrehajtásával kapcsolatos határozattervezet, amit több képviselőtársával terjesztett be 2006. október 31-én 2438. számmal.[747] A tervezet nagyon gyorsan eljutott az elutasításhoz, a ház már november 28-án szavazott is – mellette 192-en, ellenszavazat és tartózkodás nem volt, viszont 245-en egyáltalán nem szavaztak, így a tervezet kellő szavazatszám hiányában elutasításra került. Fontos körülmény, hogy kiken bukott meg a tervezet: a Régiók Pártja és a Kommunista Párt testületileg nem szavazott. A többi frakcióból csak kivételesen volt néhány nem szavazó. Érdekesség, hogy a beterjesztők közül nem szavazott a Régiók Pártja frakciójából Mikola Jankovszkij, és maga Popescu sem, viszont megszavazta a szocialista párti Vitalij Sibko, a Timosenko Blokk frakciójához tartozó Hrihorij Nemirja és a Mi Ukrajnánk Blokk frakciójából Szerhij Holovatij.

A parlamenti honlapról nem derül ki, hogy miről is van szó, nincs fent a szokásnak megfelelően a tervezet szövege, a kérdésben csak az Ukrajnai Helsinki Bizottság adott érdemi információkat.[748] A Helsinki Bizottság a 2006. október 30. és november 3. közötti időszakot összefoglaló hírlevelében ismerteti az ukrán parlamentben az emberi jogi kérdésekben tett törvénykezdeményezéseket. A 2438. számú tervezettel kapcsolatos összefoglaló a következő: „A törvénytervezet számos olyan intézkedést határoz meg, amelyeket Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elrendel vagy ajánl az államhatalom különböző ágai számára. A végrehajtás minden irányát tekintve közös, hogy gyors és hatékony választ kell adni a Bíróság [EJEB] ítéleteire, amelyek szerint Ukrajna megsértette az [Emberi Jogok Európai] Egyezmény[é]t [EJEE], a jogsértésért felelős tisztviselők azonosításával és bíróság elé állításával, valamint a

[747] Верховна Рада України. Проект Постанови про виконання рішень Європейського суду з прав людини № 2438 від 31.10.2006. https://tinyurl.com/5e6kvux9

[748] Бюлетень Української Гельсінської спілки з прав людини „Законодавча діяльність Верховної Ради України у сфері прав людини". Випуск № 13, огляд законопроектів за період 30.10.2006 – 03.11.2006. https://tinyurl.com/yfmnwar5

hasonló jogsértések megelőzésére irányuló intézkedések meghozatalával. Ezen túlmenően a törvénytervezet meghatározza azokat a konkrét intézkedéseket, amelyeket az illetékes hatóságoknak meg kell tenniük azoknak a rendszerszintű problémáknak a kezelése érdekében, amelyek ahhoz vezettek, hogy a Bíróság [EJEB] konkrét ügyekben (ügycsoportokban) jogsértéseket állapított meg Ukrajnával szemben."

Az összes vonatkozó EJEB-ítélet felgöngyölítése nélkül is képet kaphatunk a problémáról, amely különböző súlyú ügyeket takar. 2021-ben például Christos Giakoumopoulos, az Európa Tanács emberi jogi és jogállamisági főigazgatója Kijevben arról beszélt, hogy aktuálisan az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága az EJEB 635 ítéletének végrehajtását ellenőrzi, ezek olyan ügyek, amelyeket ukrán állampolgárok indítottak az állam ellen. Egyes ügyek bizonyos egyéni problémákhoz kapcsolódnak, amelyek többé-kevésbé könnyen megoldhatók, míg mások az ukrán hatóságok aktív fellépését igénylik, emellett 450 ugyanarra az ügyre vonatkozik, és Ivanov-ügy az összefoglaló megnevezésük, lényegük pedig az ukrán bíróságok által hozott ítéletek végre nem hajtása. Giakoumopoulos szerint, ha az EJEB a benyújtott kérelem elbírálásának eredményeként arra a következtetésre jut, hogy az emberi jogok valóban sérültek, akkor ítéletet hoz, amely többek között jogi kötelezettséget ró az adott országra az adott személy megsértett jogainak helyreállítására. Ez magában foglalja az elszenvedett kár megtérítését, és előírhatja konkrét intézkedések meghozatalát is. Ugyanakkor az EJEE megsértése esetén „ez egy bonyolult folyamat, mivel az EJEB-nek nincs hatásköre arra, hogy pontosan meghatározza, milyen általános intézkedéseket kell hozni".[749]

Musztafa Dzsemilev a Mi Ukrajnánk Blokk országos listáján szerzett mandátumot, de megmaradt pártonkívülinek, ugyanakkor a parlamentben is a blokk frakciójában ült. (Itt meg kell jegyeznem, hogy a blokk többnyire azt jelenti, hogy nem egyetlen pártról van szó, hanem több párt összefogásáról egy név alatt, viszont az is előfordul, hogy egy párt nevében van benne.)

A krími tatár képviselő képviselőtársaival együtt 2006. szeptember 21-én 2207. számmal határozattervezetet nyújtott be a parlamentbe Petro Hrihorenko jogvédő[750] születése 100. évfordulójának méltatá-

[749] Україна має виконати 635 рішень ЄСПЛ: у Раді Європи розповіли про групу справ „Іванов". *Укрінформ,* 19.11.2021. https://tinyurl.com/3y8dnwsw

[750] Овсієнко, Василь: 100-річчя з дня народження генерала Петра Григоренка (16 жовтня 1907 – 21 лютого 1987). *Українська Гельсінська спілка,* 13.10.2007. https://tinyurl.com/57n6rabe

sáról, amit október 31-én a megismételt szavazáson elutasítottak. Az ellene szavazók között volt az egyik beterjesztő, Nyina Karpacsova is, a Régiók Pártja képviselője, aki ezzel betartotta a pártfegyelmet. Dzsemilev később, a 2007. február 8-i ülésen[751] felkérdezte Karpacsovát (orosz nyelven, így a szóban forgó név is másként hangzik), hogy:

> „Kedves Nyina Ivanovna, mint emlékszik, társszerzői voltunk a híres emberi jogi aktivista, Pjotr Grigorenko emlékének megörökítéséről szóló határozatnak. De önök, és az egyik koalícióstársuk, nevezetesen a kommunisták, határozottan ellenezték ezt a határozatot. Így amikor a Verhovna Rada tárgyalta, Ön nemcsak hogy nem szólalt fel a határozat védelmében, de még csak nem is szavazta meg. Kérdezem én, mondja meg nekem, Önt mindig a koalíciója döntése vagy a saját meggyőződése fogja vezetni?"

Karpacsova ukrán nyelvű válaszában azt hangsúlyozta, hogy az ő álláspontja nem változott, és jelentősen eltér a koalíciója álláspontjától, és bízik benne, hogy a kérdés újra napirendre kerülhet. Karpacsova tévedett, mert erre sosem került sor.

A másik krími tatár képviselő, Refat Csubarov ugyanúgy a Mi Ukrajnánk Blokk listáján lett népképviselő, és pártonkívüliként ő is hűséges maradt a frakciójához, nem ült át más székbe. Csubarov törvénytervezeteknek is szerzője volt, de aktivitása leginkább felszólalásai gyakoriságában mutatkozott meg: a ciklusban helyből 59-szer, az emelvényről 11-szer szólalt fel.[752]

A politikus, üzletember, filantróp Olekszandr Feldman többnyire zsidó vezetőként és az ukrán parlament zsidó tagjaként jelenítette meg magát, a nemzetközi sajtóban is úgy hivatkoztak rá, mint „Ukrainian lawmaker and Jewish leader", „Jewish Ukrainian businessman and politician", „Jewish member of the Ukrainian parliament" stb. 1997-ben létrehozta az Ukrajnai Zsidó Alapítványt (Єврейський фонд України) és az Oleszandr Feldman Jótékonysági Alapítványt (Благодійний Фонд Олександра Фельдмана) – előbbinek már nincs elérhető hon-

[751] Третя сесія Верховної Ради України V скликання. Лютий 2007 року – Червень 2007 року. Стенограма пленарного засідання Засідання. Бюлетень № 3 (ранкове). Опубліковано 08.02.2007. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1383.html

[752] Народний депутат України 5-го скликання Чубаров Рефат Абдурахманович. Виступи з 25.05.2006 до 08.06.2007. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_dep?vid=4&kod=893305

lapja, az utóbbi Facebook-oldala viszont aktív[753] –, valamint 2010-ben megalapította Az Emberi Jogok és az Extremizmus és Xenofóbia Megelőzése Intézetet (Інституту прав людини та запобігання екстремізму та ксенофобії).[754]

A tárgyalt parlamenti ciklusban a többi kisebbségi képviselőtől eltérően őt egy másik politikai erő, Julia Timosenko Blokkja vitte be listáján a parlamentbe, sőt, ő volt a blokk Harkiv megyei szervezetének az elnöke is – azaz minden szóban forgó nemzetiség más-más politikai erővel szövetkezett. Ebből a román a („baloldali" és „oroszpárti") Régiók Pártjával, a többiek a („jobboldali" és „nemzeti") narancsos erők valamelyikével. Feldman alig szólalt meg a ciklusban, a törvényalkotásba[755] viszont aktívan bekapcsolódott. Érdekesség, hogy Feldmant 2005-ben a FÁK és Eurázsia Zsidó Parlamenti Képviselők Nemzetközi Tanácsa alelnökévé választották, és ekkor a Zsidó Parlamenti Képviselők Nemzetközi Tanácsának (International Council of Jewish Parliamentarians (ICJP)) is alelnöke volt.[756]

[753] Міжнародний благодійний фонд „Фонд Олександра Фельдмана". *Facebook.* https://www.facebook.com/feldmanfund.org/?locale=uk_UA

[754] Institute of Human Rights and Prevention of Extremism and Xenophobia (IHRPEX). https://feldman.ua/en/ihprex/

[755] Фельдман Олександр Борисович (Народний депутат України V скл.). Законопроекти, подані суб'єктом права законодавчої ініціативи. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/pt2/reports.dep2?PERSON=5542&SKL=6

[756] Фельдман Олександр Борисович. *Рух ЧЕСНО.* https://www.chesno.org/politician/402/

A 2007–2012 KÖZÖTTI PARLAMENT (VI. CIKLUS)

Amikor a pártprogramok kikerültek az eszköztárból

TÖRTÉNELMI KERET

A narancsos erők válságát jelezte, hogy a 2006-os parlamenti választásokon és a 2007-es előrehozott parlamenti választásokon immár a 2004-ben legyőzött Viktor Janukovics nevével fémjelzett Régiók Pártja szerezte meg a legtöbb szavazatot. A 2006-os eredményhez képest ugyanakkor 2007-re jelentékeny mértékben megerősödött Julia Timosenko blokkja, míg az államelnök, Viktor Juscsenko politikai tömbje lejtmenetbe került. 2007 végén ezzel együtt a természetes szövetségesek, a Mi Ukrajnánk és a Timosenko blokk együtt még képes volt a kormányalakításra, így Timosenko újra miniszterelnök lett.

Az időszakban a legtöbb belpolitikai vitát az váltotta ki, hogy az Oroszországgal való újabb gázválság megoldására a miniszterelnök kiiktatta a magánvállalatokat az orosz gázüzletből, és az oroszországi Gazprom, illetve az ukrán állami Naftohaz közvetlenül szerződött egymással. A belföldi fogyasztók számára a gázárak jelentősen megemelkedtek. Nemzetközi színtéren közben komoly siker volt, hogy 2008 elején Ukrajna csatlakozott a Kereskedelmi Világszervezethez (WTO), amiről már 1993 óta folytak tárgyalások.

2009-ben Timosenko blokkja és a Régiók Pártja tárgyalást kezdett a koalíciókötésről, az elsődleges cél az Alkotmány újabb módosítása volt az államfői hatalom további korlátozása érdekében. A Régiók Pártja azonban végül nem ment bele az alkuba. Timosenko kormányon maradt 2010 elejéig, azonban közte és az államfő között végletesen elmérgesedett a viszony. A 2010-es elnökválasztáson a leköszönő államfő, Viktor Juscsenko esélytelenül indult, a két legfőbb riválisnak Viktor Janukovics és Julia Timosenko bizonyult.

A 2010-es államfőválasztás nyitánya 2009 őszén egybeesett a H1N1 vírus megjelenésével. Ukrajnában több hétre bezárták az oktatási intézményeket, és megtiltották a tömegrendezvényeket, hivatkozással az egészségügyi helyzettel kapcsolatos karanténra. Egyesek ezt úgy értékelték, hogy veszélyes járvány van, cselekedni kell, de volt, akik szerint megkezdődött a kampány, és így akarja a hatalom elejét

venni a választási nagygyűléseknek. Még 2010 januárjának elején sem mindenki volt teljesen biztos abban, hogy a választásokat nem fogják-e elhalasztani.

A 2010-es államfőválasztáson a főszereplők ugyanazok voltak, mint 2004-ben: Viktor Janukovics és az immár megosztott „narancsos erők", a regnáló államfő, Viktor Juscsenko és a regnáló miniszterelnök, Julia Timosenko. Az utóbbiak azonban már rég nem beszéltek egy politikai nyelvet, immár nyilvánvalóan ellenlábasai voltak egymásnak. A január 17-i első fordulóban Juscsenko a 18 jelölt között az 5. lett 5,45%-kal – ez nem egész 1 millió 350 ezer szavazatot jelentett. Az első két helyen Viktor Janukovics (35,32%, több mint 8,6 millió szavazat) és Julia Timosenko (25,05%, több mint 6,1 millió szavazat) végzett, ők jutottak a második fordulóba. (A győzelemhez az első fordulóban abszolút többségre, a másodikban egyszerű többségre van szükség.)

A második fordulóra február 7-én került sor. Janukovics a szavazatok 48,95%-át szerezte meg (közel 12,5 millió szavazó), Timosenko pedig 45,47%-át (több mint 11 millió szavazó). Timosenko tett olyan kijelentéseket, hogy nem ismeri el a választások végeredményét, az embereket az utcára fogja szólítani, mert csalás történt, február 13-án pedig a néphez („az ukránokhoz") intézett felhívásban közölte, hogy bírósághoz fordul.[757] A narancsos forradalom megismétlődése azonban fel sem vetődött, amiben közrejátszott, hogy a külföld is egészen másképp reagált. Az országban számos külföldi megfigyelő volt jelen, akik szerint az ukrajnai elnökválasztás megfelelt az EBESZ és az Európa Tanács normáinak. Ezt hangsúlyozta többek között Joao Soares, az EBESZ Parlamenti Közgyűlésének elnöke a megfigyelő küldöttségek vezetőinek kijevi sajtóértekezletén. Eörsi Mátyás, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése küldöttségének vezetője értékelése szerint pedig a választások érdekesek voltak a szavazók számára, és unalmasak a megfigyelők számára.[758] Február 11-én már a Fehér Ház is közölte, hogy Barack Obama amerikai elnök gratulált Viktor Janukovicsnak a győzelméhez, és megelégedését fejezte ki a választások lebonyolításával kapcsolatban.[759]

[757] Тимошенко: „Я ухвалила єдине можливе рішення – оскаржити результати виборів у суді". *Радіо Свобода,* 13.02.2010. https://tinyurl.com/bdfxuycn

[758] Вибори в Україні відповідали стандартам – місія міжнародних спостерігачів. *Радіо Свобода,* 08.02.2010. https://tinyurl.com/ywpxwtjh

[759] Obama Congratulates Yanukovych On Victory. *Radio Free Europe/Radio Liberty,* 11.02.2010. https://tinyurl.com/5x6k8k3s

A 2010-es elnökválasztáson riválisa felett aratott szoros győzelmét követően Viktor Janukovics azonban néhány hónapon belül gyakorlatilag korlátlan hatalmat alakított ki az országban, kisemmizte a parlamentet és a bíróságokat, szétzúzta az ellenzéket, és súlyosan korlátozta a polgári szabadságjogokat, különösen a tömegtájékoztatást, a gyülekezési jogot. Mindezt a Leonyid Kucsma elnök által tökéletesített „zsaroló állam" jól ismert eszközeivel, akinek Janukovics 2002–2004 között a bizalmi miniszterelnöke volt. A Moszkvának tett korai engedmények után a nemzetközi politikában is visszatért a Kucsma-féle „multivektorizmushoz".

Alig három hónappal az elnökválasztás után, 2010 májusában megindult a nyomozás Julia Timosenko és néhány politikustársa ellen. 2011 októberében a bíróság hivatali visszaélés vádjával fő büntetésként hét év szabadságvesztésre ítélte a volt kormányfőt. A börtönállapotok, Timosenko betegsége, gyógykezelése, éhségsztrájkja napi szinten fenntartotta a szélesebb közvélemény érdeklődését is az ellenzék vezetőjének bebörtönzésével kapcsolatban.

A nemzetközi visszhang rendkívül negatív volt, és sokat rontott Ukrajna megítélésén. Az Európai Unió is rendre kifejezte nemtetszését. Ez megnyilvánult többek között abban is, hogy 2012 áprilisában a felek parafálták a társulási szerződést, azonban annak belátható időn belüli aláírására esély sem mutatkozott. 2012 májusában a Timosenko-ügy miatt halasztották el a közép-európai államfők jaltai csúcstalálkozóját. Még a lengyel–ukrán közös rendezésű 2012-es labdarúgó Európa-bajnokságra is árnyékot vetett, hogy több külföldi politikus bejelentette, nem vesz részt az Ukrajnában tartott eseményeken. A sport és a politika ilyen mértékű összefonódása már-már a szovjet időkre emlékeztetett, felidézve, hogy az USA és a Szovjetunió még olimpiából is különkülön rendezett egyet (az 1980. évi moszkvai nyári olimpiai játékokat, a Szovjetunió afganisztáni bevonulása miatt (1979. december 26.) a nyugati államok, az 1984. évi Los Angeles-i nyári olimpiai játékokat alapvetően a szocialista tömbbe tartozó országok bojkottálták).[760]

2010-ben „alkotmányos restauráció" is végbement Ukrajnában. Egyértelmű szándék mutatkozott az elnöki hatalmat korlátozó 2004-es alkotmánymódosítás felülvizsgálatára, az ehhez szükséges újabb alkotmánymódosításhoz azonban nem volt meg a kellő parlamenti támogatás. A képviselők egy része az Alkotmánybírósághoz fordult, amely 2010 szeptemberében úgy döntött, hogy formai hiányosságok miatt

[760] Fedinec, Ukrajna helye Európában, 2012, i. m., 115.

hatályon kívül helyezi a vitatott jogszabályt, és kimondta azt is, hogy ezzel visszaáll az 1996-os alkotmány eredeti szövegében meghatározott (korlátlan) elnöki jogkör. Súlyával ellentétben az ellenzék körében a döntésnek csekély visszhangja volt, a külföld pedig egyáltalán nem foglalkozott vele. Ezt követően, még így is, 2011 februárjában létrejött az ún. alkotmányozó nemzetgyűlés, amelynek az volt a feladata, hogy kidolgozza az ország új alkotmányát. A szakértői összetétel ellenére, a Régiók Pártjának politikai gyámkodását sejtve, az ellenzék igen negatívan viszonyult a grémiumhoz.

A VÁLASZTÁSOK

Ahogy tehát a fentiekből kiderült, 2006 márciusában először sikerült a regnáló államfőhöz közel álló pártoknak (Julia Timosenko Blokkja, Mi Ukrajnánk Blokk, Szocialista Párt) megszerezni a többséget. A szocialisták kis létszámú képviselőcsoportja nem számíthatott a miniszterelnöki pozícióra, azt viszont nem fogadta el, hogy szövetségeseiktől, az egyébként jobboldali tömörülésektől nem kapták meg a parlamenti elnöki tisztet, amire joggal számítottak, hiszen nélkülük nincs meg a parlamenti többség. A Régiók Pártja és a Kommunista Párt viszont belement az alkuba, és közösen megválasztották a szocialista házelnököt a párt elnöke, Olekszandr Moroz személyében. Ezzel a parlamenti arány átfordult az államfő „ellenzékének" oldalára. A folyamat nem állt meg, hanem tovább terebélyesedett. Egyre több képviselő állt fel az ellenzék soraiból, és ült át a miniszterelnököt, Viktor Janukovicsot támogatók táborába.

Viktor Juscsenko államfő attól tartott, hogy a kormánykoalíció elérheti a parlamentben az ügydöntő kétharmados többséget. Bejelentette, hogy feloszlatja a parlamentet, és új választásokat ír ki. Már a rendelet aláírásának napján a Miniszteri Kabinet, azaz a kormány vétót emelt ellene, arra hivatkozva, hogy az alkotmányellenes. Mindkét fél az Alkotmánybírósághoz fordult, amely halogató álláspontra helyezkedett. Ez is jelezte, hogy bármilyen döntés szülessen, nemcsak jogi problémát kell megoldani. Az államfő nem reagált a miniszterelnök ultimátumaira a parlamentet feloszlató rendelet visszavonását illetően – egyébként a parlament működött, mintha mi sem történt volna –, és nem vette fel a kesztyűt arra a fenyegetőzésre sem, hogy amennyiben előrehozott parlamenti választások lesznek, akkor államfőválasztást is kell tartani. A parlament szocialista elnöke a parlament ülésén kije-

lentette, hogy az egész botrányos ügy mögött Julia Timosenko áll, aki bujtogatja az államfőt. Timosenko pedig a maga részéről kijelentette, hogy nem is számít az Alkotmánybíróság döntése.

2007 februárjában Julia Timosenko Blokkja és a Mi Ukrajnánk Blokk közös ellenzéki frakciót alakított. Március 21-én a parlament megszavazta gazdasági miniszternek Anatolij Kinahot, a Mi Ukrajnánk Blokkhoz tartozó Gyáriparosok és Vállalkozók Pártjának vezetőjét, aki azt javasolta párttársainak, hogy lépjenek ki az ellenzéki frakcióból, és csatlakozzanak a kormánykoalícióhoz. A kormánykoalíció ugyanezen a napon úgy döntött, hogy „válságellenes koalíció" helyett „nemzeti egység koalícióvá" alakul. Törvénytelennek tartva ezt a parlamenti átrendeződést, április 2-án Juscsenko államfő aláírta a rendeletet a parlament feloszlatásáról. Az ezzel elégedetlenek ismét az Alkotmánybírósághoz fordultak, amely azonban ezúttal is halogatta a döntést, majd megsemmisítette az államfő rendeletét az előrehozott választásokról. A pártok között azonban megkezdődtek a puhatolózások az esetleges előrehozott parlamenti választások esetére, amit végül közös megegyezéssel 2007. szeptember 30-án megtartottak.[761] A felfokozott hangulatban először történt meg, hogy pro forma sem foglalkozott egyik fél sem pártprogramok kifejtésével.

Ukrajnában nagy kérdés volt, hogy az előző parlamenthez képest mennyire rendeződhetnek át a viszonyok. Arra lehetett számítani, hogy a feszült helyzetben nem tud új erő bekerülni a törvényhozásba, a kérdés csak az, hogy a szavazók kinek adnak igazat a vitában: a regnáló miniszterelnök vagy a regnáló államfő táborára adnak-e le több szimpátiaszavazatot. Ekkor jött a meglepetés. A Régiók Pártja 34,37%-ot (több mint 8 millió szavazó), Julia Timosenko Blokkja 30,71%-ot (több mint 7 millió szavazó), a Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk 14,15%-ot (3,3 millió szavazó), Ukrajna Kommunista Pártja 5,39%-ot (1,25 millió szavazó) szerzett. A szocialisták a maguk 2,86%-ával kiestek, viszont befutott az előző parlamenthez képest egy új szereplő: Litvin Blokkja 3,96%-kal (közel 1 millió szavazó). Az egyes megyékben a választásokat vagy Timosenko Blokkja, vagy a Régiók Pártja nyerte meg, kivéve Kárpátalját, ahol az államfő Mi Ukrajnánk Blokkja verte a mezőnyt. A 2006. évi szavazati arányokhoz képest országosan a Régiók Pártja, a Mi Ukrajnánk és a kommunisták is növelni tudták

[761] Fedinec Csilla: Uzkokolejka: Az ukrajnai előrehozott választások mérlege. *Egyenlítő,* (2008) 4. 20–24.

szavazóbázisukat. Október 1-jén reggel az ország arra ébredt, hogy Timosenko bejelentette: ő lesz a miniszterelnök.

Timosenkóék és a Mi Ukrajnánk csak látszatra azonosak előző ciklusbeli önmagukkal. Timosenko saját pártja (Haza Összukrán Egyesület) és az Ukrán Szociáldemokrata Párt mellé bevette a Reformok és Rend Pártot. Juscsenkóék közben kiiktatták az Iparosok és Vállalkozók Pártját (amely az előző parlamenti ciklusban kilépett a blokkból, az övék az egyik „vándorló" párt) és a banderista hagyományokat követő, radikális Ukrán Nacionalisták Kongresszusát. Saját pártja, a Mi Ukrajnánk Népi Szövetség, valamint Ukrajna Népi Mozgalma, az Egység Ukrán Köztársasági Párt és a Kereszténydemokrata Párt mellé bevette az Ébredés Polgári Pártot, Ukrajna Európai Pártját, a Honvédők Pártját, az Előre Ukrajna Politikai Pártot és az Ukrán Néppártot. Ezzel a két jobboldali parlamenti erő továbbra is kisebb pártok érdekszövetsége volt, míg a baloldalon a kommunisták és a Régiók Pártja egységes erőt képviseltek.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

Hogyan nem lett magyar képviselő

A 2007-es előrehozott parlamenti választások alkalmával immár megköttettek az alkuk, mindkét magyar párt jelöltje felkerült egy-egy nagy párt listájára, azonban ezúttal sem sikerült bekerülniük a törvényhozásba. Kovács Miklóst, a KMKSZ elnökét a reális esélyekhez képest jól eldugták azzal, hogy a 99. helyet kapta meg az ekkorra már gyengülő államfő, a magyaroknak való udvarlásban nem fukarkodó Juscsenko Mi Ukrajnánk Blokkjának listáján, ám ez mégiscsak egy kiemelt hely volt ahhoz képest, hogy például ugyanazon a listán a Mi Ukrajnánk kárpátaljai megyei tanácsi frakcióját vezető Mikola Vehesnek, az Ungvári Nemzeti Egyetem akkori rektorának a még csak szimbolikusnak sem nevezhető 180. hely jutott. Kovács hiába nyilatkozta bizakodva: „A KMKSZ-nek az előrehozott parlamenti választásokkal kapcsolatban a legfontosabb döntése a Nasa Ukrajina [Mi Ukrajnánk] – Népi Önvédelem választási tömörülés melletti támogatás megszavazása volt. A listájukon számomra mint a KMKSZ elnöke számára felajánlott 99. hely reális esély a kárpátaljai magyarság parlamenti képviseletének helyreállítására. A KMKSZ-aktivistái dolgoznak és dolgozni is fognak azért, hogy ezt az üzenetet a magyar választókhoz eljuttassuk. Biztos

vagyok benne, hogy a politikailag tudatos magyarok számára ez az érv elég súlyos és erős lesz ahhoz, hogy a Nasa Ukrajina – Népi Önvédelem blokk listájára szavazzanak."[762]

Juscsenko államfő személyesen is ellátogatott Kárpátaljára, és Ungváron ígéretcunamival fordult a magyarokhoz: „Az államfő emlékeztetett, hogy a kárpátaljai magyarság békében és egyetértésben él a Kárpátalján élő többi nemzetiséggel, majd hozzátette: elnökként kész mindent megtenni annak érdekében, hogy a kárpátaljai magyarság oktatása, kultúrája szabadon fejlődhessen a jövőben."[763] Beregszászban egy választási gyűlésén az egyik felszólaló erősen kiosztotta az ellenlábasokat: a Mi Ukrajnánk „kategorikusan elutasítja", hogy koalícióra lépjen „a Régiók Pártjával és csatlósaival", a kommunistákkal és a szocialistákkal.[764] A választások után a *Kárpátalja* című lap leközölt egy cikket „Sz. K. M." aláírással, ami mögött Sz. [Szürtei] Kovács Miklós, tehát maga az érintett sejthető, melyben az állt, hogy „a legutóbbi választás is az ukrán demokrácia jelentős fejlődését hozta, de az az ország politikai rendszerének működését még nem képes biztosítani".[765]

A Szocialista Párt listáján viszont a 11. helyre került Tóth Mihály, a másik magyar szervezet, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke. Ez nagyon előkelő hely volt, ha a szocialisták bekerültek volna a parlamentbe, amit előzetesen mindenki biztosra vett, akkor Tóthnak zsebében lett volna a mandátum. Tóth később úgy magyarázta indulását, hogy meglátása szerint a narancsos forradalom után a kisebbségek szempontjából egyre romló állapotok alakultak ki, 2007-ben megérett a feszültség a narancsos erőkön belül, és úgy látta, hogy érdemes új szövetségesek után nézni, és elindulni a 2007-es előrehozott parlamenti választásokon. „A KMKSZ vezetése budapesti támogatással a kisebbségellenes intézkedéseket generáló jobboldali pártokkal [a több pártot tömörítő Mi Ukrajnánk Blokkal] kötött megállapodást. Az UMDSZ, Olekszandr Morozzal való személyes kapcsolatom alapján [aki ekkor házelnök, illetve 1991–2016

[762] Badó Zsolt: A magyar vidéken is az NU-NSZ szervezi a kampányt. Interjú Kovács Miklóssal, a KMKSZ elnökével. *Kárpátalja,* 2007.09.14. (348. sz.) https://tinyurl.com/yc3h9xw4

[763] Találkozó az államfővel. Viktor Juscsenko: Mindent megteszek, hogy a kárpátaljai magyarság oktatása, kultúrája szabadon fejlődjön. *Kárpátalja,* 2007.09.21. (349. sz.) https://tinyurl.com/yc667r9b

[764] Katerincsuk: az NU-NSZ nem tárgyal a Régiók Pártjával és az áruló szocialistákkal... Találkozó a képviselőjelöltekkel. *Kárpátalja,* 2007.09.21. (349. sz.) https://tinyurl.com/4z3nk228

[765] A választások lezajlottak, a krízis maradt. *Kárpátalja,* 2007.10.12. (352. sz.) https://tinyurl.com/jykhnfc9

között a Szocialista Párt elnöke volt], az ukrán szocialistákkal keresett és talált választási szövetségest és politikai partnert."[766]

Kárpátalján a választókerületek határait a 2006-os választásokhoz képest a 2007-es előrehozott választásokra nem változtatták meg. A választói aktivitás azonban jelentősen csökkent a megyében, a 2006-os 61,45%-os részvételhez képest 2007-ben mindössze 52,7% nyilvánított ily módon véleményt. Ebben közrejátszott a kiábrándultság is a 2004-es elnökválasztás és a 2006-os parlamenti választás után, de az is, hogy az egy és egynegyed milliós Kárpátaljáról már több mint 250 ezren dolgoztak külföldön, többségükben ingázók. A választási törvény szerint a határőrszolgálatnak információt kellett szolgáltatnia a külföldre utazókról a helyi választási bizottságoknak, és ha nem volt információ arról, hogy valaki legalább három nappal a választások előtt visszatért Ukrajnába, akkor törölték a választói névjegyzékből. Csakhogy Kárpátalján a határőrök csak a külföldre távozó állampolgárokat regisztrálták, és nem vették nyilvántartásba a visszatérésüket, ami legtöbbször ugyanazon vagy a következő napon történt. Néha egyszerűen azért, mert nem volt erre idejük. A visszatértek listái így vagy úgy, de nem kerültek a választási bizottságokhoz, és így az érintettek szavazni sem tudtak. Ez nagyon sok embert érintett, mivel a határt naponta 50 ezres nagyságrendben lépték át ekkoriban. A 69. választókerületben (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ilosvai járások) így 16 ezer ember maradt ki a szavazásból.[767]

A választói szimpátiák nem változtak jelentősen, Kárpátalján ezúttal is a Mi Ukrajnánk, Timosenko Blokkja és a Régiók Pártja szerezte a legtöbb szavazatot. Ez azonban, ahogy várható volt, kevésnek bizonyult ahhoz, hogy Kovács újra képviselő legyen. A Szocialista Párt Kárpátalján elérte ugyan a 3%-os küszöböt, a várakozások ellenére országosan azonban nem, így meglepetés született, nem jutott be a parlamentbe, azaz Tóth sem szerzett (a II. ciklus után) újabb mandátumot.

A 2007-es parlamenti választási kudarcok utáni 2010-es elnökválasztások alkalmával a két magyar szervezet ismét eltérő stratégiát választott. A KMKSZ úgy döntött, hogy nem foglal állást a választási kampányban. Ezzel kapcsolatban a *Kárpátalja* című lapnak nyilatkozott Kovács Miklós elnök, aki úgy emlékezett vissza, hogy Juscsenko 2004-es támogatásának az volt a „kiinduló feltétele", hogy a huszti ma-

[766] Fedinec – Halász, Kisebbségi libikóka, 2015, i. m., 143.

[767] Остапець – Токар: *Закарпаття через призму політичних виборів,* 2009, i. m., 317–323.

gyar iskolának rendeződjön a helyzete, ami akkor teljesült. „A mostani [2010-es] helyzetben az együttműködés feltételét a magyar érettségi és a tankönyvhelyzet kielégítő megoldása jelentette volna", azonban ez nem történt meg,[768] noha 2009. december 31-én Timosenko miniszterelnök utasította az oktatási minisztert a sérelmes oktatási rendelkezések felülvizsgálatára. Az erről szóló Timosenko-levél fakszimiléjét az ukrajnai sajtó is leközölte („Місцевій час", 2010. január 15.) – nem túl korán ahhoz, hogy az ukrán nemzeti oldal tematizálni tudja, de időben ahhoz, hogy például a magyarok „észrevegyék".

Az UMDSZ ugyanakkor a választások előtt határozottan állást foglalt Viktor Janukovics támogatása mellett. Több más kisebbségi szervezettel, többek között az Ivan Popescu vezette Ukrajna Román Közösségével együtt az UMDSZ együttműködési megállapodást kötött Janukoviccsal.[769] Tóth Mihály tiszteletbeli elnök, kisebbségszakértő a(z igazi) (vagy: „zöld") *Kárpáti Igaz Szó*ban kifejtette: „Hogy mit hozhat a jövő? A bolognai rendszer továbbra is vitás kérdés a szakmán belül is. […] nagy valószínűséggel előre jelezhető, hogy a teszt típusú tudásfelmérés megmarad, viszont minden bizonnyal megszűnik a kizárólagossága. Azaz csak az egyik formája lesz a továbbtanulás lehetősége megszerzésének. Viktor Janukovics elnökjelölt és a három mérvadó ukrajnai kisebbségi szervezet által kötött szerződés több pontja kihangsúlyozza a kérdés kisebbségek számára megnyugtató rendezésének szükségességét. Ennél magasabb szintű garanciák a politikában gyakorlatilag nem léteznek, ami csak növeli a valószínűségét annak, hogy a jelölt győzelme esetén e vállalások meg is valósulnak."[770]

A(z igazi) *Kárpáti Igaz Szó* 2010. február 3-i választási különszámában lehozták többek között Viktor Janukovics nyílt levelét: „Tisztelt magyarok! […] Mindig tisztelettel és csodálattal tekintettem és tekintek Önökre, hiszen szorgalmuknak, munkaszeretetüknek, igyekezetüknek köszönhetően egy kis Európát tudtak varázsolni Ukrajnában. […] Biztosítom Önöket, hogy államfővé történő megválasztásom esetén mindent megteszek annak érdekében, hogy igaz magyarként élhessenek szülőföldjükön. Ennek érdekében kötöttem együttműködési megállapodást az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséggel. Garantálom, hogy választási győzelmem esetén következetesen valóra válnak az

[768] A KMKSZ konkrét intézkedéseket vár az oktatási minisztertől. Interjú Kovács Miklós elnökkel. *Kárpátalja,* 2010.01.29. (472. sz.) https://tinyurl.com/ynn4tbc5

[769] Круглашов – Щербатюк: Регіональні аспекти, 2013, i. m., 297.

[770] Tóth Viktor: Önpusztítás helyett változás. *Kárpáti Igaz Szó,* 2010.02.04. 5.

abban foglaltak. Egyik első lépésként visszavonjuk azokat a korlátozó intézkedéseket, amelyek a magyar oktatási rendszert, a magyar iskolásokat, a végzősöket sújtják. Emellett megteremtjük a feltételeket ahhoz, hogy Önök megőrizhessék, fejleszthessék anyanyelvüket, szabadon használhassák azt az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, az államigazgatásban, a médiában stb. Kedvező körülményeket biztosítunk, hogy akadálytalanul tarthassák a kapcsolatot anyaországukkal, szabadon használhassák nemzeti jelképeiket. Képviselőiket mind helyi, mind regionális, illetve országos szinten bevonjuk az államigazgatásba, támogatjuk, hogy közösségük visszanyerje parlamenti képviseletét. […]"

Kisebbségi képviselők

Ivan Popescut a Régiók Pártja vitte be a listáján a parlamentbe, és az immár többszörös népképviselő a ciklusban végig meg is maradt annak frakciójában. Számos törvénytervezetnek, illetve módosítónak volt a társszerzője, és igazán nem lehetett némasággal vádolni, helyből 143-szor, az emelvényről 98-szor szólalt fel.

A jelentős törvényjavaslatai közé tartozott például az orosz és más ukrajnai nemzeti kisebbségek nyelvén oktató oktatási intézmények felszámolásának tilalmát célzó 2011. március 14-én beterjesztett 8222. számú dokumentum,[771] amelynek tologatása végül 2012-ig elhúzódott, de még csak napirendre sem tűzték (miközben a parlamenti képviselőkből 194-en a Régiók Pártja frakciójához – Popescu saját politikai közösségéhez – tartoztak, a narancsosok együttesen sem közelítették meg ezt a számot a 450 fős törvényhozásban).

A törvénytervezet indokolása leszögezte, hogy az elmúlt években gyorsuló tendencia az olyan közoktatási intézmények bezárása, amelyekben az oktatás nyelve az orosz és más nemzeti kisebbségi nyelvek, illetve folyik ezek átszervezése ukrán tannyelvű oktatási intézményekké. Az utóbbi két évtizedben több mint háromezer kisebbségi oktatási nyelvű iskolával lett kevesebb, állította a javaslat.

[771] Верховна Рада України. Проект Закону про заборону ліквідації навчальних закладів з навчанням російською та іншими мовами національних меншин України № 8222 від 14.03.2011. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=39883

A szakértői bizottság értékelésében leszögezte, hogy az alkotmány és a vonatkozó törvények határozzák meg az oktatási intézmények működésének kritériumait, az iskolák pedig a végrehajtó hatalom hatáskörébe tartoznak, így nem látszik keresztülvihetőnek, hogy iskolák esetleges bezárását törvényben tiltsák meg, ezenkívül a törvénytervezet diszkriminálja az államnyelvű, azaz az ukrán tannyelvű iskolákat. Az iskolák fenntartása és megszüntetése egy adott településen nem azok tannyelvétől, hanem a tényleges szükségletektől függ. A kisebbségi iskolákat pedig külön védi a kisebbségi törvény (1992) 6. cikke. A parlament tudományos és oktatási bizottsága a törvénytervezet elutasítását javasolta, arra a szerinte fura logikára hívva fel a figyelmet, hogy a nemzetiségi nyelven való tanulás jogát a törvénytervezet a nemzetiségi nyelvű iskolák bezárásának betiltásával kívánja biztosítani. A nemzetiségi iskolákat az Alkotmány védi, az egyes oktatási intézmények fenntartásának vagy megszüntetésének kérdése pedig nem nyelvi kérdés, az oktatási intézményeket a központi és a helyi költségvetésből finanszírozzák, és nem létezik semmiféle direktíva, ami a nemzetiségi iskolák szándékos csökkentésére vonatkozna.

Popescu többekkel, egyebek mellett a vele ellentétes politikai oldalon álló, a Mi Ukrajnánk Blokk listáján parlamentbe jutott krími tatár Musztafa Dzsemilevvel együtt törvénytervezetet terjesztett elő 2012. március 22-én 10247. számmal az „Ukrajna etnikai-nemzeti politikája: eredmények és kilátások" címmel tartott parlamenti meghallgatással kapcsolatban.[772] Példátlan esemény volt, így érdemes mélyebben elemezni.

Ez a parlamenti meghallgatás[773] talán a legteljesebb vita volt a kisebbségi kérdésről a törvényhozás falai között a független Ukrajna történetében. A meghallgatás azt célozta, hogy miközben Ukrajnának mindaddig sikerült elkerülnie az éles etnikai és nemzeti alapú konfliktusokat és konfrontációkat, vissza kell állítani a közigazgatási reform első szakaszában felszámolt Ukrajna Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottságot.

Mikola Tomenko, a parlament alelnöke (Timosenko Blokkja) hangsúlyozta, hogy az ukrán parlamentben először tartanak meghallgatást

[772] Верховна Рада України. Проект Постанови про Рекомендації парламентських слухань на тему: „Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи" № 10247 від 22.03.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=42931

[773] Сищук, Олексій: Яка етнонаціональна політика нам потрібна? *Віче,* (2012) 3. 40–43.

ilyen napirenddel, és reményét fejezte ki, hogy sikerül összefoglalni a függetlenség óta eltelt két évtized nemzetiségi politikájának eredményeit, elemezni azokat a kérdéseket, amelyek jelenleg aggasztják a nemzeti kisebbségi szervezeteket és képviselőiket. Az alelnök hibának nevezte a szóban forgó Bizottság felszámolását, amelynek funkciói mára a kulturális minisztériumhoz kerültek – a kisebbségpolitika így kvázi önálló minisztériumi szintről egy minisztérium főosztály illetékességi körébe süllyedt. Volodimir Maruscsenko népképviselő (Mi Ukrajnánk Blokk) azt hangsúlyozta, hogy az állami etnopolitika megvalósításának jelenleg a fő problémája az állam és a nemzetiségi közösségek közötti párbeszéd hiánya. Ennek bizonyítéka a Bizottság felszámolása, amely közvetlenül az államfő hatókörébe tartozott.

Mihajlo Kulinyak kulturális miniszter szerint Ukrajnában a mai etnikai-nemzeti folyamat eltér attól, ami Közép- és Kelet-Európa legtöbb országában történik. Ennek egyik oka szerinte a történelmi múlt örökségéből eredően a különböző régiók eltérő kulturális-társadalmi hagyományai, és ezért a legfőbb feladat a különböző nézetek konszolidálása, mégpedig a pluralizmusra alapozva. Egy állami etnopolitikai koncepció kidolgozásába be kell vonni a kisebbségek képviselőit is. Fontos megoldani azt is, hogy azok a vallási szervezetek, amelyek esetében ez még nem történt meg, visszakapják azokat az ingatlanjaikat, amelyeket a Szovjetunió totalitárius politikája sajátított ki. Fontos, hogy az állam világosan felvázolja kötelezettségeit az egyházzal szemben, meghatározza annak terjedelmét, hogy egyház és állam szét legyenek választva – hangsúlyozta.

Anna Polkanova, a Karaiták Összukrán Szövetségének képviseletében arra hívta fel a figyelmet, hogy a karaiták száma jelenleg katasztrofálisan alacsony: Ukrajnában körülbelül 1200-an, de a világban is alig több mint 2000-en vannak. A(z 1917-es) forradalom előtt tízszer ekkora volt a közösség, ezért elsődleges céljuk a nép megőrzése és újjáélesztése, egyedülálló kultúrájának Ukrajna kultúrája részévé tétele. Gyakran előfordul, panaszkodott, hogy a karaitákat nem engedik be az ősi kegyhelyekre, mint például a Bahcsiszaraji Történelmi és Kulturális Rezervátum területén a Csufut-Kale erődbe, és minden igyekezetük ellenére, siralmas állapotban van az erőd lábainál az őrizetlen és ezért sokszor kifosztott ősi karaita Balta-Tiymez szent temető is. A kegyhelyek látogatása, ott nemzeti és vallási rendezvények megtartása nemcsak jogunk, hanem nemzeti kötelességünk is – hangsúlyozta Polkanova.

Nyina Karpacsova, a parlament emberi jogi biztosa arról beszélt, hogy az elmúlt három évben mintegy ezer panasz érkezett hozzá a

nemzetiségektől, köztük a magyaroktól és a ruszinoktól is – utóbbi különösen érdekes megjegyzés volt annak fényében, hogy a ruszinokat nem ismerik el önálló nemzetiségnek Ukrajnában, de létezésüket szubetnikumként soha nem tagadták, és a 2001-es népszámlálásnál is volt lehetőség a rögzítésére, bár ezzel nagyon kevesen éltek. Az oktatáshoz, az információhoz való hozzáféréshez és a kulturális örökséghez való jogok megsértésére, a nemzeti intolerancia megnyilvánulásaira, valamint a diszkriminációra panaszkodtak, többek között arra, hogy nincs költségvetési fedezet a vasárnapi iskolák fenntartására. Karpacsova még hozzátette, hogy a nemzeti kisebbségekkel foglalkozni hivatott állami struktúrák funkciói szét vannak szórva a különböző minisztériumok és osztályok között, nincs egyetlen központi végrehajtó szerv, amely a finanszírozással, a szervezési, jogi, oktatási, kulturális stb. kérdésekkel foglalkozna. Olekszandra Procenko-Picsardzsi, a Görög Egyesületek Föderációjának elnöke azt javasolta, hogy meghatározott időre szóló regionális szintű állami programokat dolgozzanak ki a nemzeti kisebbségek nemzeti-kulturális fejlődésének biztosítása érdekében. Ivan Popescu a kisebbségekről szóló állami politikai koncepció és az egyértelmű nyelvpolitikai koncepció hiányának tudta be, hogy a nyelvkérdés és az interetnikus kapcsolatok kérdése politikai színezetet kap, és szisztematikusan spekulációs-agitációs célokra használják fel a problémát, ami destabilizálja a politikai helyzetet.

Volodimir Javorivszkij képviselő (Timosenko Blokkja) a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját bírálta, ami abban a formában, ahogyan Ukrajnában ratifikálták, szerinte „nonszensz". „Az van benne, hogy védeni kell a zsidó nyelvet. De nincs külön zsidó nyelv, hanem van jiddis vagy héber. Tehát ez teljes butaság. A listán szerepel az orosz is. Kérem, mondja meg nekem valaki, talán a kihalás veszélye fenyegeti?"

Nem óvatoskodott véleménye megfogalmazásával Ilja Levitasz, az Ukrajnai Nemzetiségi Egyesületek Tanácsának elnöke és az Ukrajnai Zsidó Tanács elnöke sem, aki szerint Ukrajnában húsz éve nem hajtják végre a nemzeti kisebbségekről szóló 1992-es törvényt, amelyet a világon a legjobbnak ismernek el (az utóbbiban nem túlzott). Példaként hozta fel a 16. cikket, amely szerint Ukrajna állami költségvetésében külön előirányzatnak kellene szerepelnie a nemzeti kisebbségek fejlesztésére, de az ország költségvetésében soha nem volt ilyen külön tétel.

Irina Kreszina, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa arra hívta fel a figyelmet, hogy az országban nő a xenofóbia, ami különösen a roma

lakossággal szemben elérheti a kritikus szintet. A szláv klaszteren belül is fokozódik a társadalmi eltávolodás az oroszoktól és a belaruszoktól. Velük kapcsolatban a dinamika a nemzeti toleranciából a nemzeti elkülönülésbe való fokozatos átmenetet jelzi – mondta.

Pavlo Movcsan képviselő (Timosenko Blokk) érdekes dolgot vetett fel: „Ha Ukrajna népességének mintegy 80%-a ukrán, akkor logikusan felmerül a kérdés, hogy miért nem lehet látni ugyanezt az arányt az információs, oktatási és kulturális szférában [ahol többnyire oroszul beszélnek]? Ha ez nem etnopolitika, akkor mi? Egy agresszív kisebbség [értsd: az oroszok], amely külső tényezők segítségével bitorolja a hatalmat, arról próbál minket meggyőzni, hogy ez egy természetes történelmi folyamat. Ennek eredményeképpen nemcsak az őslakosok, hanem a nemzeti kisebbségek is denacionalizálódnak."

Végül megemlítendő Musztafa Dzsemilev hozzászólása, aki ezúttal is felhívta a figyelmet a régi problémára, hogy a krími tatárok és más deportált közösségek visszatérésével, letelepítésével és jogaik helyreállításával kapcsolatos gondok továbbra is jelentős akadályai az ukrajnai demokrácia fejlődésének, az etnikai közösségek fejlődésének és az ukrán politikai nemzet kialakulásának.

A határozattervezet célja a meghallgatáson megfogalmazott javaslatok parlamenti dokumentumba foglalása lett volna, de az elvérzett a parlamenti szavazáson, pedig a jogi osztály szakvéleménye egymondatos igen volt, és azt a parlament kisebbségi bizottsága is támogatta. A parlamenti jegyzőkönyv szerint 42-en szavazták meg, 1 képviselő ellene volt, 224-en pedig nem szavaztak. Ez természetesen semmire sem volt elegendő. Akik testületileg, szinte egy emberként nem szavaztak vagy nem voltak jelen: a Régiók Pártja, Timosenko Blokkja, a Mi Ukrajnánk, a Kommunista Párt frakciói és a függetlenek, akik megszavazták: a Néppárt frakciója és a „Reformok a Jövőért" csoport. A Régiók Pártja frakciótag Popescu most mert igent mondani, Dzsemilev (Mi Ukrajnánk) viszont nem volt jelen, Feldman pedig, aki ekkor már a Régiók Pártja frakcióban ült, nem szavazott.[774] Ukrajna etnopolitikai koncepciójáról szóló törvénytervezetet Musztafa Dzsemilev terjesztette elő újra, de már a következő ciklusban.

[774] Верховна Рада України. Поіменне голосування про проект Постанови про Рекомендації парламентських слухань на тему: „Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи" (№ 10247) – в цілому 05.07.2012. За:42 Проти:1 Утрималися: 0 Не голосували: 224 Всього: 267. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2960806&n_skl=6

Olekszandr Feldmant a ciklusban Timosenko Blokkja vitte be a listáján a parlamentbe, de 2011-ben átült a Régiók Pártja frakciójába. Feldman keveset szólalt fel, de annál aktívabb volt a törvénykezdeményezésben. Eredménytelenül terjesztett be törvénytervezetet 2008. május 30-án 2580. számmal arról, hogy Ukrajnában legyen külön gyermekjogi ombudsman.[775] Ugyancsak eredménytelenül próbálta elérni 2011. január 20-án beterjesztett 8007. számú határozattervezetével,[776] hogy tegyék kötelezővé a parlament honlapján a törvénytervezetek társadalmi vitáját. Ő volt ugyanakkor az egyik előterjesztője[777] a jótékonyságról és a jótékonysági szervezetekről szóló, 2012-ben elfogadott, ma is hatályos törvénynek.[778] (Érdekesség, hogy 2025. március 3-ától mégis lehetővé tették[779] a társadalmi vitáját a parlament előtt álló törvénytervezeteknek. Az indulás napján[780] még csak egyetlen törvényről lehetett véleményt mondani, így a kézirat lezárásakor nem megítélhető, hogy ez a kezdeményezés miről fog szólni, és mennyire lesz eredményes.)

Van viszont egy régóta működő érdekesség, ez az e-petíció kezdeményezésének lehetősége. Az e-petíció az állampolgárok Ukrajna elnökéhez, a parlamenthez, a kormányhoz és a helyi önkormányzati szervekhez fordulásának formája, amellyel a megszólított szervnek kötelező foglalkozni, ha a petíció az e-felületen megszabott határidőn belül eléri a szükséges aláírásszámot, az elnök, a parlament és a kormány esetében ez például három hónapon belül minimum 25 ezer támogató. Ukrajna Alkotmányának 40. cikke szavatolja az egyéni vagy kollektív petíciózás jogát, illetve az állami hatóságokhoz vagy a helyi önkormányzati szervekhez való személyes fordulás jogát. E jog gyakorlati megvalósítását a többszörösen módosított, az állampolgárok fellebbe-

[775] Верховна Рада України. Проект Закону про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини. № 2580 від 30.05.2008. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=32654

[776] Верховна Рада України. Проект Постанови про запровадження громадського обговорення законопроектів на сайті Верховної Ради України. № 8007 від 20.01.2011. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=39475

[777] Верховна Рада України. Проект Закону про благодійництво та благодійні організації. № 6343 від 26.04.2010. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=37599

[778] Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації" № 5073-VI від 05.07.2012. https://tinyurl.com/usy8bm3n

[779] Верховна Рада України. Громадське обговорення законопроєктів. https://itd.rada.gov.ua/pubd

[780] Лазарова, Софія: На сайті Верховної Ради запустили громадське обговорення законопроєктів. *Чесно,* 03.03.2025. https://www.chesno.org/post/6344/

zéséről (On Citizens' Appeals) szóló 1996. évi 393/96-VR törvény[781] is rögzíti.

Az e-petíciónak tartalmaznia kell a fellebbezés lényegét, fel kell tüntetnie az elektronikus petíció szerzőjének (kezdeményezőjének) teljes nevét és e-mail címét. Fontos, hogy a petíció nem tartalmazhat felhívást az alkotmányos rend megdöntésére, Ukrajna területi integritásának megsértésére, háborús propagandára, erőszakra, kegyetlenségre, etnikumközi, faji vagy vallási gyűlöletre való uszításra, terrorcselekményekre, valamint az emberi jogok és szabadságjogok megsértésére való felhívást. A petíció űrlapja az adott állami szerv honlapján érhető el – lásd például a parlamentit[782] –, amelyet ellenőriznek, és amennyiben megfelel a megállapított előírásoknak, a szerző általi benyújtásától számított két munkanapon belül közzéteszik a hivatalos honlapon. A közzététel napja az e-petíciót támogató aláírások gyűjtésének kezdete.[783]

JOGALKOTÁS

A nyelvtörvény (2012)

A nyelv- és identitáspolitikai viták elsősorban az új nyelvtörvény körüli csatározásokban öltöttek testet: a kormánypárt a kisebbségi nyelvek, az ellenzék pedig az államnyelv védelmének szándékát emelte maga elé pajzsul.

Az egyetlen terület, ahol Janukovics nem tért vissza a Kucsma-féle, az elitcsoportok és a regionális érdekek kijátszására irányuló politikához, az a nyelv, a kultúra, a vallás, az emlékezet és az identitás kérdése volt. Kucsma ebben még centrista politikát folytatott, enyhe ukránosítást hajtott végre, amely többé-kevésbé kielégítette az ukranofileket, mint a választók politikailag legaktívabb részét. Janukovics elnök ehelyett elsősorban a szülőföldje, a Donbász ruszofil csoportjaira támaszkodott, és támogatta az ukránellenes politikákat, gyengítette azt az identitást, ami akadályát jelentette a tekintélyelvű uralomnak, és azt

[781] Закон України „Про звернення громадян" № 393/96-ВР від 02.10.1996. https://tinyurl.com/4xptx3rt

[782] Верховна Рада України. Електронні петиції. https://itd.rada.gov.ua/petitions

[783] Валько, Кирило: Що таке електронна петиція і чи можна понести відповідальність за її зміст. Координаційний центр з надання правничої допомоги, 30.06.2022. https://tinyurl.com/4puu8z7h

az Oroszországban és Belaruszban jól megalapozott Nyugat-ellenes és antiliberális identitással igyekezett helyettesíteni.[784]

A 2012-ben elfogadott nyelvtörvény végül lehetővé tette, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői elérik a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. Ezzel az orosz nyelv több megyében hivatalos nyelvvé vált, de a törvény körüli vitákat érdemes közelebbről is szemügyre venni.

Janukovics elnökké választása után az ukrán ellenzék négy törvénytervezettel is próbálkozott – hármat a Timosenko Blokk, egyet pedig a Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk képviselője részéről terjesztettek be a parlamentbe. A tárgysorozatba vételig azonban csak a Régiók Pártja tervezete jutott el, amely a Kivalov–Kolesznyicsenko-féle tervezet[785] néven vált ismertté. A szöveget egy hattagú bizottság dolgozta ki, melynek tagjai voltak: Szerhij Kivalov és Vadim Kolesznyicsenko, a Régiók Pártja parlamenti képviselői, az utóbbi a párt parlamenti frakciójának vezetője, Ruszlan Bortnyik, a Közös Cél elnevezésű országos jogvédő társadalmi szervezet elnöke, valamint három nemzeti kisebbség képviselője: Arkagyij Monasztirszkij, az Ukrajnai Zsidó Alap országos jótékonysági szervezet vezérigazgatója, Aurika Bozseszku, az Ukrajnai Román Közösség egyesületi főtitkára, valamint Tóth Mihály, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke.[786] Bortnyik (Ukrán Politikai Intézet) a 2022-es invázió kezdete után Magyarországon az Ukrajnával nem szimpatizáló sajtó kedvelt szakértője lett, egy ideig a Mathias Corvinus Collegium vendégoktatója,[787] illetve dolgozott a Magyar Külügyi Intézetben is.[788]

A törvénytervezet 2010-ben elkészült előzetes változatát a várható belpolitikai viharok ellenszereként megküldték az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának és a Velencei Bizottságnak is véleményezés-

[784] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 445.

[785] Проект Закону про засади державної мовної політики № 9073 від 26.08.2011. https://tinyurl.com/hmubhepw

[786] Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019).* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat, 2020. 130–131.

[787] MCC vendégoktatók. https://mcc.hu/szervezet/vendegoktatok

[788] Hungarian Institute of International Affairs (HIIA). https://hu.linkedin.com/company/kulugyi

re.[789] Mindkét szakvélemény alapvetően negatív véleményt fogalmazott meg a dokumentummal kapcsolatban, melynek lényegi elemei közel álltak az ellenzék által folyamatosan hangoztatott állásponthoz: a tervezet nem védi kellőképpen az államnyelvet. A 2010-es, a nemzetközi szervezetek által is véleményezett és a 2011-es, a parlamenthez beterjesztett változat közötti legfontosabb különbség, hogy az új változatba nem került bele az ukrán–orosz kétnyelvűségről szóló cikk, illetve míg az előző a kisebbségi nyelvet beszélők arányára, az utóbbi tervezet a népszámlálások anyanyelvi adatsorára alapozta a kisebbségi nyelv hivatalos használatához fűződő jogokat. Ennek az a jelentősége, hogy a kisebbségi nyelveket beszélők tekintélyes része a mindennapokban nem az anyanyelvét és nem is az államnyelvet, hanem az orosz nyelvet használta.[790]

Azonban ez a változat sem került a parlament elé, jött a következő 2012-ben, amelynek a parlament elé terjesztése után az ellenzék azonnal követelte a visszavonását. A törvényhozás június 5-én szavazta meg első olvasatban a tervezetet. Az ellenzék ezt követően is többször sikertelenül indítványozta annak visszavonását. A végszavazásra július 3-án került sor, úgy, hogy az eredetileg nem szerepelt a napirendben. Volodimir Litvin házelnököt az államelnöki hivatalba szólították tanácskozásra, amely jócskán elhúzódott, így a nap végére se tudott odaérni a parlamentbe, amikor – tudtán kívül – a végszavazásra sor került.

A név szerinti szavazással kapcsolatban felhozott formai kifogások sora igen hosszú. Nem egyezett a leadott szavazatok és a parlamentben jelen lévők száma; olyan képviselő is „szavazott", aki akkor épp külföldön tartózkodott; több képviselő utólag visszavonta a szavazatát, mondván: nem is szavazott; az is előfordult, hogy egyes képviselők utólag kérték szavazatuk regisztrálását, arra hivatkozva, hogy ők valójában leadták a voksukat; az ellenzék „megrohamozta" a házelnöki pulpitust, és verekedés tört ki a házszabálytól való eltérés elleni tiltakozások közben.[791]

[789] European Commission for democracy through law (Venice Commission) Opinion on the draft law on languages in Ukraine. Venice, 25–26 march 2011. CDL-AD(2011)008.

[790] Csernicskó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi Kata (szerk.): *Magyar nyelvpolitika a 21. században.* (Nemzetpolitikai tanulmányok 1.) Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012. 219.

[791] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 132–133.

A név szerinti szavazás hivatalos végeredménye 248 igen, 2 nem, 1 tartózkodás és 113-an nem szavaztak.[792] A Régiók Pártja frakció, a Kommunisták Párt és a Néppárt megszavazta, a Timosenko-féle, a Mi Ukrajnánk frakciók és „Reformok a Jövőért" csoport tagjai zömmel vagy nem voltak jelen, vagy nem szavaztak, a függetlenek pedig összevissza szavaztak. Ezek a név szerinti szavazások azért érdekesek és fontosak, mert orientálnak arra, hogy valójában ki kivel hajlandó úgymond „egy tálból cseresznyézni", és amint látható például, a Régiók Pártja a kommunistáktól nem tartott távolságot, jól jöttek számukra a szavazataik. A bennünket érdeklő kisebbségi képviselők közül Popescu és Feldman (Régiók Pártja frakció) megszavazta, Dzsemilev (Mi Ukrajnánk frakció) nem szavazott, magyar képviselő pedig ebben a ciklusban nem volt. Dzsemilev ismételten azt igazolta, hogy a krími tatárok vagy az „ukrán" pártokkal szavaznak, vagy legalábbis nem ellenük.

A házelnök végül július 31-én mégiscsak aláírta a megszavazott törvényt, és továbbította azt az államfőhöz aláírásra. Augusztus 8-án Viktor Janukovics elnök is aláírta „Az állami nyelvpolitika alapjairól" szóló, 5029-VI. sz. törvényt,[793] amely augusztus 10-én lépett hatályba. A 11 fejezetből és 32 cikkből álló jogszabály értelemszerűen hatályon kívül helyezi az 1989-es nyelvtörvényt, annak helyébe lépett.

A törvényről még az ukrajnai, de orosz nyelvű Andrij Kurkov író is, akinek műveit számos nyelvre lefordították, úgy vélekedett, hogy „Minden, ami megoszt, felesleges […] Nekem soha nem volt problémám a nyelvekkel. De [a 2012. őszi parlamenti] választások előtt [2012 nyarán] bevezetni egy törvényt, ami nem felel meg az Alkotmánynak […]. Erre csak az »aktuális pillantnak« játszó politikusok képesek. Politikusok, akik nem gondolnak az országuk jövőjére. Biztos vagyok benne, hogy egy ilyen törvényre egyáltalán nincs szükség. A nyelvi kérdést pedig 20-30 évvel el kellene halasztani, hogy a »nyelvi kérdést« egy olyan generáció oldja meg, amely nem a Szovjetunióban élt, és már nem ismeri azokat a mechanizmusokat, hogyan lehet felhasználni a választókat a saját pénzügyi érdekekért folytatott harcban."[794]

[792] Верховна Рада України. Поіменне голосування про проект Закону про засади державної мовної політики (№ 9073) – в цілому 03.07.2012. За: 248 Проти: 2 Утрималися: 1 Не голосували: 113 Всього: 364. https://tinyurl.com/5d23utjw

[793] Закон України „Про засади державної мовної політики" № 5029-VI від 03.07.2012. https://tinyurl.com/yrhsjxrn

[794] Константинова, Катерина: Письменник Андрій Курков: „У свідомості Заходу Femen укоренилися як символ нової України". *Дзеркало тижня,* 30.30.2012. https://tinyurl.com/mpfu42fc

Még az elnöki adminisztráció tanácsosa, Anna German is kritizálta a törvényt: az „elhamarkodott, nagyon nyers állapotú, és ellentétes számos más törvénnyel és jogszabállyal" – mondta, bár ő leginkább arra számított, hogy a nyelvhasználati határt nem hagyják meg 10%-on, hanem erőteljesen megemelik, 20-30%-ra,[795] ami által végképp „orosz" törvénnyé vált volna.

A törvény hatálya a 7. cikk 2. bekezdése értelmében az alábbi közösségek nyelveire terjed ki: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim és a krimcsak. Az említett kisebbségek helyzete, nyelvhasználati igényei és lehetőségei között azonban jelentős eltérések mutatkoznak. Az Ukrajnában gyakran szuperkisebbségként, az ukrán nemzetet és nyelvet fenyegetőként emlegetett többmilliós orosz népesség mellett olyan közösségek nyelve is szerepel a jogszabályban, melyeknek alig van anyanyelvi beszélője az országban. A 24 megyéből a 2001-es népszámlálás adatai szerint hétben haladta meg az orosz nemzetiségűek részaránya a 10%-ot, valamint Csernyivci megyében a románoké, Kárpátalján a magyaroké, illetve a Krím-félszigeten mind az oroszoké, mind a krími tatároké.

2012-ben elfogadott nyelvtörvény lehetővé tette, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői elérik a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. A törvény alapján az államnyelv mellett regionális szinten hivatalos nyelv lett többek között az orosz Odesza megyében,[796] Zaporizzsja megyében,[797] Doneck megyében,[798] a magyar Beregszász városában, de ott mégsem tudták teljes mértékben alkalmazni, mert nem találtak elegendő olyan hivatalnokot, akik megfelelő nyelvi kompetenciákkal rendelkeztek volna.[799] Ezek csak a helyzet érzékeltetésére szolgáló kiragadott pél-

[795] Герман передбачає, що бар'єр для регіональних мов піднімуть до 20–30%. *УНІАН,* 10.08.2012. https://tinyurl.com/bdcuk4t5

[796] Одеська облрада надала російській мові статус регіональної. А Крим переніс „язик" на жовтень. *NEWSru.ua,* 15.08.2012. https://tinyurl.com/4j5pbnne

[797] Російська стала регіональною мовою в Запоріжжі. *Коментарі,* 16.08.2012. https://tinyurl.com/mk9etvhj

[798] Російська мова стала регіональною на Донеччині. *forUm,* 16.08.2012. https://tinyurl.com/fpvc9pan

[799] На Закарпатье закон о языках „забуксовал" – не хватает чиновников, знающих венгерский. *Зеркало недели,* 15.09.2012. https://tinyurl.com/58nwkk9f

dák, a sor hosszasan folytatható. Voltak régiók, ahol elutasították annak vizsgálatát, vonatkozik-e rájuk a törvény, azaz van-e elegendő számú kisebbség, mások egyenesen megtagadták a törvény végrehajtását, megint mások bírósághoz fordultak.

Ahogy az várható volt, a nyelvkérdés erősen tematizálta a 2012 októberében sorra került parlamenti választásokat is: a nyelvtörvényt minden párt felhasználta a kampányban, ki-ki a saját álláspontja mentén. Ez egyáltalán nem volt meglepő: a nyelvkérdést egyébként is előszeretettel alkalmazták kampánycélokra, a választók mozgósítására Ukrajnában.[800]

[800] Хмелько, Валерій: Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня,* 24.06.2006. https://tinyurl.com/3b62248h; Заремба, Олександр – Римаренко, Сергій: Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Майборода, Олександр та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом.* Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 235–257; Кулик, Володимир: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Бестерс-Дільґер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні.* Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 11–54.

A 2012–2014 KÖZÖTTI (RÖVID) PARLAMENT (VII. CIKLUS)

A második forradalom

TÖRTÉNELMI KERET

Bár Janukovics elnök újra Oroszország felé fordult, legfőbb riválisát, Julia Timosenkót bebörtönözte, és igyekezett korlátok nélküli teljhatalmat kiépíteni, mégis az ő elnöksége alatt került az ország a legközelebb ahhoz, hogy az Európai Unióval aláírja a társulási megállapodást és a szabadkereskedelmi egyezményt (első ízben fordult volna elő, hogy ez a két dokumentum egyszerre kerül aláírásra), amit igen hosszú folyamat előzött meg. Az Európai Unió elődje, az Európai Gazdasági Közösség 1991. december 2-án, az Ukrajna függetlenségét megerősítő népszavazás másnapján, nyilatkozatban ismerte el annak demokratikus voltát. Az EU megerősítette, nyílt és konstruktív párbeszédre törekszik Ukrajnával. 1994. június 14-én a felek aláírták a partnerségi és együttműködési megállapodást, amely 1998. március 1-jén lépett hatályba. Röviddel ezután Ukrajna hivatalosan is bejelentette, hogy az Európai Unió társult tagságára törekszik. Ukrajna még ugyanebben az évben jóváhagyta az EU integrációs stratégiát és a jogharmonizációs koncepciót.

2008-ban Párizsban az Európai Unió és Ukrajna csúcstalálkozón a felek megállapodtak arról, hogy a partnerségi és együttműködési megállapodást társulási megállapodásnak kell felváltania, amellyel kapcsolatos tárgyalások már 2007-ben, az azzal szorosan összefüggő szabadkereskedelmi térségre irányuló tárgyalások pedig 2008-ban megkezdődtek. 2012. március 30-án sor került a társulási megállapodás, 2012. július 19-én pedig a szabadkereskedelmi megállapodás szövegének parafálására. 2012. december 10-én Brüsszelben az aláírást a 2013. novemberi vilniusi keleti partnerség csúcstalálkozóra tűzték ki. A Külügyek Tanácsa ehhez három alapvető feltételt határozott meg:[801] a 2012-es parlamenti választások és az utána következő lépések tisztasága, a szelektív igazságszolgáltatás felszámolása és az ezzel kapcsolatos problémák jövőbeni elkerülése, a társulási menetrendben meghatá-

[801] Council conclusions on Ukraine. 3209th Foreign Affairs Affairs Council meeting, Brussels, 10 December 2012. https://tinyurl.com/4dmntbyn

rozott reformok végrehajtása. A Tanács ugyanakkor súlyos aggodalmát fejezte ki a 2012 októberében megtartott parlamenti választásokkal és a volt kormánytagok bebörtönzésével kapcsolatban. Különösen fontosnak nevezte a párbeszédet az ellenzékkel, a hiteles választási rendszer életbe léptetését, a médiafelületekhez való egyenlő hozzáférés biztosítását. Bár üdvözölte az új Büntető Törvénykönyv, az új ügyészségi törvény stb. elfogadását, ugyanakkor további reformokat sürgetett.

A szóban forgó egykori kormánytagok bebörtönzése Julia Timosenko és környezetének félreállítását jelentette, amit annak megakadályozására tett kísérletként is lehetett értékelni, hogy a volt miniszterelnök elindulhasson a 2012-es parlamenti választásokon, illetve a 2014-ben esedékes államfőválasztáson. (Timosenko a 2014-es elnökválasztás előtt, a forradalom időszakában szabadult a börtönből.) A Timosenko-ügy külföld általi folyamatos napirenden tartása és ukrán részről ebben a tekintetben rendíthetetlen hozzáállás ellenére egészen 2013. november 22-ig úgy tűnt, hogy Vilniusban megtörténik az aláírás, az Európai Unió nem fogja tovább követelni a volt miniszterelnök szabadon bocsátását, megelégszik németországi gyógykezelésének engedélyezésével. November 22-én azonban az ukrán parlament plenáris ülésén felszólalt Mikola Azarov miniszterelnök,[802] aki bejelentette: fel kell függeszteni a döntést a társulási szerződés és a szabadkereskedelmi megállapodás aláírásáról. A kormányfő hangsúlyozta, hogy a döntésnek kizárólag gazdasági okai vannak, és taktikai lépésnek kell tekinteni, ami egyáltalán nem érinti Ukrajna stratégiai irányvonalát, amiben a törvény erejénél fogva nincs változás.

November 28–29-én az ukrán küldöttség jelen volt Vilniusban a keleti partnerség csúcstalálkozón, azonban az aláírásra természetszerűleg nem került sor. A keleti partnerség hat országa (Örményország, Azerbajdzsán, Belarusz, Grúzia, Moldova és Ukrajna) és az EU-tagállamok közös nyilatkozatban[803] hangsúlyozták, hogy az Európai Unió továbbra is érdekelt a kelet-európai országok politikai társulásában és gazdasági integrációjában, a fenntartható reformfolyamatok megvalósításában, elkötelezett a prágai és a varsói csúcson a keleti partnerséggel kapcsolatban elfogadott alapelvek teljes körű valóra váltásában. A vilniusi csúcs eredménye, hogy parafálták az EU és Ukrajna megállapodását az

[802] Верховна Ради України. Пленарне засідання 22 листопада 2013 року. http://www.rada.gov.ua/print/85809.html

[803] Eastern Partnership: the way ahead Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013. https://tinyurl.com/2yfadfde

egységes légtérről, valamint a társulási és szabadkereskedelmi megállapodást Grúziával és Moldovával. Mindez azonban Ukrajna esetében halovány eredmény volt a várt áttörés helyett.

A VÁLASZTÁSOK

A 2012. október 28-án megtartott parlamenti választások ismét megerősítették: a „jobboldali", „baloldali" és „centrista" besorolásoknak alig van értelme Ukrajnában,[804] a különbség a „nemzethez", a „nemzeti érdekhez" való viszonyban, annak interpretálásában érhető tetten, legyen szó akár az országos politikáról, akár a kisebbségi érdekképviseletek egymáshoz és az országos politikához való viszonyáról.

Az október végére kiírt választásokra a jelölés július 30. és augusztus 13. között zajlott. Összesen 87 párt vett részt a választásokon: ebből 22 listát állított, 81 pedig egyéni jelöltet indított. A 225 egyéni választási körzetben 2653 képviselőjelölt indult, ebből 1502 személy pártszínekben, 1151-en pedig függetlenként (az ukrán terminológia: самовисуванець, szó szerinti jelentése: önjelölt). A 22 pártlistán összesen 2554 jelölt neve szerepelt. A listán szereplő pártok sorrendjét sorsolással döntötték el.

A választásokat megelőzően számos előrejelzést tettek közé a különböző elemző intézetek, illetve 1998 óta nemzeti exit poll is készült. A 2012 nyarán–őszén készült előrejelzések igen hasonló eredményekre jutottak, amelyek alapvetően be is igazolódtak, a parlamenti választás végeredményét tekintve egyetlen kérdésben tévedtek: a Szabadság Párt (vagy inkább a magyarban is használt eredeti nevén: Szvoboda) mindenkinél egyértelműen bejutó pártként szerepelt, azonban éppen csak a bejutási küszöb határán. Az exit poll[805] azonban már jelezte a hatalmas előretörést. A választás napján a választópolgároknak 57,99%-a – mintegy 21 millió szavazó – járult az urnákhoz, a legtöbben Lemberg megyében (67,12%), a legkevesebben pedig Kárpátalján (51,61%). Külországok és nemzetközi szervezetek részéről közel négyezer megfigyelő volt jelen. Lengyelország és Oroszország után – az USA-t is megelőzve – Magyarország küldte a harmadik legtöbb megfigyelőt.

[804] Центр Разумкова: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, перспективи розвитку. Доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона,* 116 (2010) 5. 2–33.

[805] Specified data of the National Exit Poll-2012. http://dif-exitpoll.org.ua/en/

A választás napján a szavazóhelyiségek bármelyikében zajló eseményeket – webkamera segítségével – az internetet keresztül is lehetett követni.

A kampány során a lejáratástól a jövőt illető pozitív megfogalmazásokig széles spektrumon voltak elhelyezhetők a választók felé közvetített üzenetek. Utcai plakátok, utcai standok, televíziós és rádiós politikai műsorok, valamint showműsorok, fantáziadús reklámfilmek próbáltak hatni az értelemre és az érzelemre egyaránt. A kampányban szerepet kaptak az ismert emberek is, az „Ukrajna – Előre!" Párt arca például az aranylabdás labdarúgó Andrij Sevcsenko volt. A párt ugyan nem jutott be a parlamentbe, de a közgazdász pártelnök, Natalija Korolevszka az új kormányban a szociális ügyek minisztere lett.[806]

A nemzeti exit poll nyomán a szakértők felmérték az egyes pártok szavazóbázisának társadalmi-demográfiai jellemzőit is. Többek között kiderült, hogy a szavazók 56%-a adta le a voksát arra pártra, amelyikkel a kampány kezdete előtt is szimpatizált. Ebből a szempontból a legstabilabb szavazóbázissal a Régiók Pártja (67%), a Haza Párt [Timosenko] (64%), a Kommunista Párt (59%) és a Szvoboda (50%) rendelkezett. A kampány során az utóbbi tudta a legerőteljesebben növelni a szavazóbázisát. Az iskolai végzettséggel a legerőteljesebben a Szvoboda és a Kommunista Párt támogatottsága volt összefüggésben: az iskolázottság arányában az előbbieké nőtt, utóbbiaké csökkent. Figyelemre méltó az is, hogy a szavazóbázis alapvetően a Régiók Pártja és a Kommunista Párt esetében a falvak és a kisebb városok, a Haza Párt esetében a falvak, a Szvoboda és a Csapás (Udar) Párt esetében pedig a megyei központok lakosai voltak.

Az október végére kiírt választásokon végül minden megyét vagy a Régiók Pártja, vagy a Haza Párt nyert meg, kivéve Lemberg megyét, ahol a Szvoboda győzött, amely első lett a külföldi választókerületekben is. A párt országosan 10% feletti eredményt ért el. Végeredmény tekintetében a listás mandátumok alapján az ötödik, az egyéni mandátumok alapján a harmadik, összességében pedig a negyedik legerősebb párt lett az ukrán parlamentben. Ezt megelőzően szélsőjobboldali párt még nem volt tagja a törvényhozásnak. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy egyetlen párt volt addig minden ciklusban tagja a Legfelsőbb Tanácsnak – a szélsőbaloldali Kommunista Párt.

A Szvobodánál álljunk meg néhány gondolat erejéig. A helyhatósági választásokon ugyanabban az évben már tarolt, koalíciókötéssel

[806] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 100–101.

elegendő többséget szerzett ahhoz, hogy irányítsa Lvivet, Ivano-Frankivszkot, Ternopilt és számos kisebb várost. Igazi hatalmat azonban csak Ternopilban birtokolt, ahol a polgármester is a párt képviselője volt. A parlamenti választásokon ezekben a megyékben a Szvoboda támogatottsága tovább növekedett, amit az is elősegített, hogy több egyéni választókerületben alkut kötöttek a Timosenko-féle párttal,[807] így a Szvoboda jelöltjeinek számos körzetben nem volt versenytársa. A kampányban a párt inkább a társadalmi problémákra koncentrált, és nem a nacionalista retorikával jött elő, antiliberális, oligarchaellenes érzelmekre játszott, és populista eszmékhez folyamodott.[808] Egyes vélemények szerint szavazatainak jó része protestszavazat volt a korrupcióellenes álláspontja miatt, ami jócskán enyhítette a párt szélsőséges nézetei miatti rossz hírnevét is.[809] A Szvoboda megnövekedett támogatottsága nem volt egyenlő az ukrán nacionalizmus radikális változatának jelentős növekedésével, a rá szavazók egy része nem nacionalista, hanem radikálisan szocialista vagy legalábbis antiliberális pártnak látta.[810]

Fontos leszögezni, hogy 2009-től kezdődően, és különösen 2010-ben, miután Viktor Janukovics lett Ukrajna elnöke, pártja, a Régiók Pártja és a hozzá hű oligarchák közvetve és közvetlenül segítették a Szvobodát. A 2016-os amerikai elnökválasztás során Donald Trump választási kampányfőnöke az a Paul Manafort volt, aki Janukovicsnak 2007–2009-ben adott tanácsokat, a 2010-es sikeres ukrán elnökválasztási kampányának előkészítése során. Manafort többek között azt javasolta, hogy játsszon rá az ukrajnai politikai polarizációra, használja ki az ukrán ultranacionalisták antiszemita és oroszellenes retorikáját. Janukovics stratégiája, Manafort által inspirálva, az ukrán szélsőjobboldalnak nyújtott közvetlen pénzügyi támogatást is magában foglalta. Ennek a taktikának az volt a célja, hogy Ukrajna nyugati integrációját radikális nacionalista fenyegetésként mutassa be, és Janukovics törzsszavazóit Ukrajna oroszbarátnak tekintett keleti és déli régióiban arra

[807] Batkivschyna United Opposition, Svoboda agree on single-seat constituencies among their candidates. *Kyiv Post,* 26.07.2012. https://www.kyivpost.com/post/9482

[808] Olszański, Tadeusz A.: The electoral success of the Svoboda Party – the consequences for Ukrainian politics. *OSW Commentary,* (2012) 97. 2.

[809] Stern, David: Svoboda: The rise of Ukraine's ultra-nationalists. *BBC,* 26.12.2012. https://tinyurl.com/5x9vx7d8

[810] Olszański, The electoral success of the Svoboda Party, 2012, i. m., 3.

mozgósítsa, hogy az oroszbarát jelöltekre és a Régiók Pártjára szavazzanak.[811]

Az új parlament 2012. december 12-ével kezdte el a munkát, hosszú egyeztetési folyamat után, mivel egyetlen pártnak sem sikerült többséget szereznie, és a parlamentbe jutott pártok nem voltak egymás természetes szövetségesei. A választási eredmények és a parlamenti frakciók létszámának összevetéséből pedig világos volt, hogy a számok nem esnek egybe, már van átrendeződés, jelezve, hogy a választásoknak voltak „beépített" szereplői is.[812]

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

A Krími Autonóm Köztársaságban, Csernyivci és Kárpátalja megyékben a 2012-es választókerületeket a nemzeti kisebbségek kompakt lakóhelyei figyelembevétele nélkül alakították ki.[813] A nemzeti kisebbségek jogai biztosításának kérdése ugyan megjelent egyes politikai pártok programjaiban és nyilatkozataiban, a javasolt mechanizmusok az oroszok jogainak és érdekeinek védelméről szóltak, más kisebbségek esetében ez a nyilatkozat szintjén maradt, vagy csak spekulatív formában jelent meg, és ez alól nem volt kivétel a Régiók Pártja sem.[814]

Magyar vonatkozásban az 1998-ban hivatalba lépő első Orbán-kormány a politikai kapcsolatokban minden kérdést összekötött a kárpátaljai magyarok ügyével, amiről Ukrajna úgy vélekedett, hogy az az államközi viszony egyik fontos, de nem az egyetlen területe. A magas szintű kétoldalú találkozók addigi helyszínei közé hangsúlyosan bekerültek kárpátaljai települések is, illetve azok összekapcsolódtak a kárpátaljai magyarokat érintő szimbolikus eseményekkel. Az időszak kiemelt magyar lépése volt az ún. státustörvény (2001) megalkotása, amely tekintettel éppen a magyar–ukrán alapszerződésre, nem okozott diplomáciai bonyodalmakat a két ország között, mint történt az Románia, de különösen Szlovákia esetében. A pozitív viszonyulás jogi hát-

[811] Tarasiuk, Taras – Umland, Andreas: Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. *Illiberalism,* 29.09.2021. https://tinyurl.com/mpfybnjd

[812] Fedinec Csilla: A 2012-es parlamenti választások Ukrajnában. *Limes,* XXV (2012) 4. 35–36.

[813] Тищенко, Юлія: *Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів.* УНЦПД, 2013. 6. https://tinyurl.com/49tajh5p

[814] Тищенко, *Політичні партії* 2013, i. m. 8.

terét Ukrajnában a nemzeti kisebbségekről szóló törvény (különösen 15., 17. cikkek), államközi, hivatalközi egyezmények, valamint a kormányközi vegyes bizottságok biztosították. Ukrajna elismerte, hogy az államközi kapcsolatokban és a magánérintkezésben is meg kell adni a lehetőséget a kapcsolattartásra a területén élő nemzetiségek és anyaországaik között.

Azonban nem részesült ilyen kedvező fogadtatásban a 2010-ben hivatalba lépő második Orbán-kormány nemzetpolitikai intézkedései közül a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítása, amely 2011. január 1-jétől lehetővé tette a Magyarország határain kívül élő magyarok egyszerűsített, kedvezményes honosítását. Számos félreértésre adott okot már az is, hogy a jogi aktus a közbeszédbe és a médiába úgy ment át Magyarországon –, amit aztán a külföld is átvett –, mint „a kettős állampolgárságról szóló törvény", noha a kettős vagy többes állampolgárság már korábban is elfogadott jogintézmény volt Magyarországon. Az ukrán média tényként kezelte, hogy miközben Ukrajna csak egyetlen állampolgárságot ismer el, a helyi politikai és üzleti elit, valamint az egyszerű polgárok is nagy tömegével rendelkeznek második útlevéllel, az utóbbiakat mindenekelőtt gazdasági megfontolások mozgatják – elsősorban a könnyebb munkavállalás, határátkelés és vízummentesség miatt. Összességében több százezer főről beszéltek – azonban ez így is Ukrajna lakosságának legfeljebb 1%-át tette ki, azonban fontos körülmény, hogy a vélelmezett érintettek zöme jól behatárolható, határ menti régiókhoz volt köthető (többek között Kárpátalja, Bukovina, Krím). Az ukrajnai kisebbségek – többek között a magyar, a lengyel, a román kisebbség – képviselői szoros kapcsolatot ápolnak anyaországaikkal. Nemzetközi porondon az érdekérvényesítés azonban csak a krími tatárokat jellemzi, illetve a nemzetközi szervezetek csak a velük kapcsolatos problémákkal hajlandók érdemben foglalkozni.[815]

Ezzel a „csomaggal" indult el a 2012-es parlamenti választási kampány. Az ukrajnai magyar politikai erők kétféle stratégiát választottak a választásokon való megmérettetéshez. A KMKSZ UMP három egyéni jelöltet állított a hat kárpátaljai választókerületből, a 68. sz. ungváriban Brenzovics Lászlót, a 69. sz. munkácsiban Gulácsi Gézát, a 73. sz. nagyszőlősiben pedig Kovács Miklóst. Mindhárom jelölt betűhí-

[815] Fedinec Csilla: Magyarok kárpátalján (Ukrajnában): etnoregionális szándékok elméletének és gyakorlatának néhány aspektusa. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* (2015) 1: 92–93.

ven egyező programmal indult, melynek főbb pontjai: Ukrajna európai uniós integrációja, a kisebbségi nyelvi jogok megadása a 10%-os küszöb fölött, az egyházi vagyon visszaadása, a sztálini terror áldozatainak rehabilitálása és kárpótlása, Kárpátalja önkormányzati státusának megadása az 1991-es népszavazás eredményei alapján, valamint a magyar többségű Tiszamelléki járás létrehozása. Az UMDSZ nem indított egyéni jelölteket, hanem a Régiók Pártjával kötött választási szövetséget, aminek eredményeképpen Gajdos István a párt listájának 74. helyére került. Ugyanezen a listán szerepelt a román kisebbségi jelölt is.

A 2012-es parlamenti választásokat megelőzően a magyar kormány megpróbált ismételten közbenjárni Kijevben annak érdekében, hogy a kárpátaljai választókerületek között legyen „magyar körzet", ahol egyértelmű esély mutatkozik magyar parlamenti képviselő megválasztására. Az államközi kapcsolatok romlásának megakadályozására, Kovács Miklós beszámolója szerint, „az ukrán államvezetés felajánlotta a magyar államvezetésnek, hogy a Régiók Pártja választási listáján bejuttatják a Legfelsőbb Tanácsba a kárpátaljai magyarság képviselőjét. […] a magyar kormányzat helytállt ebben a kérdésben, kitartott azon elvi álláspont mellett, hogy a választások tétje a kárpátaljai magyarság érdekképviselete, s nem a parlamenti jelenlét […] Magyarország azért nem ment bele az ukrán ajánlatba, hiszen korábban nem magyar képviselőt kértek Kijevtől, hanem magyar körzetet, amit viszont az ukrán fél nem teljesített […]."[816]

Ezután a Régiók Pártja a listás helyet az UMDP-nek ajánlotta fel. Az UMDP a 2010-es elnökválasztás alkalmával már stratégiai szövetséget kötött a később győztes államfőjelölthöz kötődő Régiók Pártjával, képviselője, Tóth Mihály bekerült a (2012-es) nyelvtörvényt előkészítő bizottságba és az alkotmányozó közgyűlésbe is. A 2012. októberi választási eredmények alapján Gajdos István, az UMDP elnöke elnyerte a parlamenti mandátumot – egyúttal azonban összeférhetetlenség miatt le kellett mondania etnikai összetételét tekintve a legmagyarabb kárpátaljai város, Beregszász polgármesteri székéről.[817]

A Magyar Állandó Értekezlet Budapesten 2012. október 9-én tartott XI. ülésén Németh Zsolt parlamenti államtitkár kijelentette Gajdosról, hogy „személye nemzetbiztonsági kockázati tényező Magyarország

[816] A KMKSZ önállóan indul a választásokon. Választmányi ülés Bustyaházán. *Kárpátalja,* 2012.07.06. (599. sz.) https://tinyurl.com/yckbj47k

[817] Тищенко, *Політичні партії* 2013, i. m., 9.

számára".[818] A Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának 2013. februári budapesti ülésére már meg sem hívták az időközben honatyává lett Gajdost. „A KMKF ezzel kapcsolatban közölte, a fórum statútumának értelmében a KMKF teljes jogú tagjai azok lehetnek, akiket a Magyarországgal szomszédos államok országos vagy regionális parlamentjébe, illetve jogalkotó testületébe magyar szervezet képviselőjeként választottak meg. Mivel Gajdos István a 2012. októberi ukrajnai parlamenti választásokon a Régiók Pártja listájáról szerzett mandátumot, nem felel meg ennek a feltételnek."[819] Ebből nyilvánvaló, hogy az akkori hivatalos magyarországi álláspont szerint Ukrajnában nem volt magyar parlamenti képviselő. Megjegyzem ugyanakkor, hogy a következő választás alkalmával, 2014-ben az a körülmény, hogy Brenzovics László, a KMKSZ elnöke a hatalom pártjának, Porosenko Blokkjának listáján került be a törvényhozásba, már nem volt zavaró, aminek nyilvánvaló magyarázata a Porosenkóval való szorosabb-tágabb együttműködés 2000 óta, ahogy arról fent írtam, illetve hogy a KMKSZ mindig is az ekkor már ismét hatalmon levő Fidesz szövetséges pártja/társadalmi szervezete volt.

Gajdos egyébként 2014 elején, a fordulat után a megszűnő Régiók Pártja frakcióból a „Szuverén Európai Ukrajna" csoportba ült át. Összesen 23-szor szólalt fel. A 2013. július 5-i, helyből való felszólalásában többek között felvetette a magyar iskolákban az ukrán nyelv tanulásának nehézségeit, mint mondta, számos kárpátaljai szülő, tanár és iskolaigazgató fordult hozzá személyesen, hogy javítani szükséges az államnyelv, azaz az ukrán nyelv oktatásának hatékonyságát a nemzeti kisebbségek iskoláiban, és ezzel kapcsolatban azt javasolják, ne egy második idegen nyelvet vezessenek be, hanem a második idegen nyelvre tervezett órákat inkább fordítsák az államnyelvoktatásra, hogy azt nagyobb óraszámban tudják tanulni. Dmitro Tabacsnik, a Régiók Pártjához kötődő oktatási és tudományos miniszter ezt azzal hárította el, hogy szerinte helytelen „a magyar tannyelvű ukrán iskolákban" az államnyelvre fordítani egy második idegen nyelv elsajátítására szánt tanórákat, mert „minden tanult embernek mindenképpen előnyös a többnyelvűség", a minisztérium szerint pedig szegényebbé tenné ezeket a gyerekeket Ukrajna többi gyerekéhez képest, ha elvennénk tőlük

[818] Gajdos: az UMDSZ Németh Zsolt kijelentései miatt vonult ki a Máért üléséről. *Maszol,* 2012.10.12. https://tinyurl.com/34savuwc

[819] KMKF: azért nem hívták meg Gajdos Istvánt, mert nem magyar párt képviselője. *Galamus,* 2013.02.19. https://tinyurl.com/498mxdps

a második idegen nyelvet, és ezzel egyenlőtlenebb helyzetbe hoznák őket más régiók diákjaihoz képest.[820] Olybá tűnt, elbeszélnek egymást mellett: a képviselő, ahogy a független Ukrajna évtizedei alatt a magyarok oly sokszor, megoldást keresett az államnyelv elsajátítása lehetőségeinek javítására, a miniszter azonban ezt a kérdést teljesen megkerülte.

(Az ukrajnai oktatási intézményekben 2014-ig szerepelt a tantervben két idegen nyelv tanulása, azóta a második idegen nyelv csak választható, fakultatív órakeretben, aminek feltétele az is, hogy legyen szakképzett pedagógus, aki tanítsa, illetve az orosz nyelv nem oktatható mint idegen nyelv, az idegen nyelvek az angol, a német, a francia stb., tehát amelyeknek tulajdonképpen nincsenek beszélői az országban.[821] Érdekesség, hogy 2024-ben 3760-IX. számmal Ukrajnában törvényt fogadtak el az angol nyelv használatáról.[822] A preambulum többek között kihangsúlyozza, hogy „Ukrajna európai és euroatlanti integrációs folyamatainak intenzívebbé tételére, az állam nemzetközi imázsának erősítésére a globalizációs folyamatban, valamint versenyképességének, beruházási és turisztikai vonzerejének növelésére törekszik”, ezért a törvény I. cikk 1. bekezdése szerint: „Az angol a nemzetközi kommunikáció egyik nyelve Ukrajnában.” A szöveg szerint az elsajátítását az állam elősegíti, de eközben bizonyos foglalkozások, hivatalok betöltését is kötelező módon az angol nyelv ismeretéhez köti.)

Ivan Popescut a VII. ciklusban a Régiók Pártja vitte be a törvényhozásba, de ezúttal nem maradt meg annak frakciójában, hanem 2014 februárjában, miután Janukovics elnök elhagyta az országot, beült a „Gazdasági Fejlődés” nevű csoportba. Viszonylag sokszor, összesen 45-ször szólalt fel ezekben az években és aktív törvénykezdeményező tevékenységet fejtett ki. Utóbbiakból hármat emelnék ki.

Az első a többek között Gajdossal és másokkal 2013. november 8-án 1133/P. számmal a gyermek nemzetiségének a születési anyakönyvi kivonatban való feltüntetéséről szóló egyes ukrán törvények

[820] Друга сесія Верховної Ради України VII скликання. Лютий 2013 року – Липень 2013 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 46. Опубліковано 05.07.2013. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5036.html

[821] Троян, Ірина: Друга іноземна мова в школах: чому перестали вивчати та які рішення для шкіл існують. *Нова Українська школа,* 11.12.2024. https://tinyurl.com/y3mpvtdb

[822] Закон України „Про застосування англійської мови в Україні” № 3760-IX від 04.06.2024. https://tinyurl.com/56hnpy2b

módosításáról szóló törvénytervezet volt,[823] azonban azt december 25-én már vissza is vonták. Megjegyzem, hogy Ukrajnában az etnikai hovatartozást a születési anyakönyvi kivonatokban 2002-ig tüntették fel, azóta ez a dokumentum két külön rubrikában csak a szülők etnikai hovatartozását tartalmazza. A személyi igazolványban egyáltalán nincs a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adat.

A következő a 2013. október 10-én 3412. számmal az emberi jogok ukrajnai helyzetével foglalkozó parlamenti meghallgatások ajánlásairól szóló határozattervezet,[824] amelynek Popescun kívül több társszerzője is volt. A jogszabály különböző bizottságokban való vizsgálata eltartott 2014 szeptemberéig, de a törvényhozásban végül napirendre sem vették, bár a jogi főosztály, amelynek véleménye kötelező minden jogszabálytervezet esetében, a javított változatban nem talált kifogásolnivalót, illetve a parlament emberi jogi és kisebbségi bizottsága már az első változatot is elfogadhatónak találta, és ezt az első olvasatot meg is szavazta a Legfelsőbb Tanács.

És végül, amit még kiemelnék, az a 2014. március 24-én 4434/P. számmal benyújtott határozattervezet[825] a Krím területéről erőszakkal áttelepített őslakosok jogainak helyreállításáról szóló törvénytervezethez való visszatérésről, amelynek több más képviselő mellett társszerzője volt Popescu, Gajdos és Dzsemilev is, és amely a kisebbségi bizottsághoz elkerült ugyan, de a parlamenti honlap szerint április elejétől, nem egészen szakszerűen kifejezve, elfelejtődött. A tervezet beterjesztésekor a Krím már orosz megszállás alatt volt, április elején pedig, ahogy később szó lesz róla, a keleti megyékben kitört a háború. A kérdés azonban nem veszített aktualitásából az orosz megszállás ellenére sem, sőt, a későbbiekben még nagyobb politikai hangsúlyt kapott.

A parlamentbe jutást a kisebbségek számára nem könnyítette meg a 2011-es választási törvény sem, amit ekkor alkalmaztak először (és ahogy már említettem, máig ez a hatályos, módosításokkal). Gajdost

[823] Верховна Рада України. Проект Постанови про направлення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зазначення в свідоцтві про народження дитини її національності. № 1133/П від 08.11.2013. https://tinyurl.com/7vjz2f4e

[824] Верховна Рада України. Проект Постанови про Рекомендації парламентських слухань на тему: „Стан дотримання прав людини в Україні". № 3412 від 10.10.2013. https://tinyurl.com/42tvtnr2

[825] Верховна Рада України. Проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту Закону України про відновлення прав корінного народу України, примусово переселеного з території Криму. № 4434/П від 24.03.2014. https://tinyurl.com/4v2brscb

és Popescut tehát a Régiók Pártja vitte be a parlamentbe, Musztafa Dzsemilev pedig Timosenko Haza Pártjának listáján került be a parlamentbe, de mindhármuk esetében közös volt, hogy szövetséges pártjuk egyikének programjában sem volt benne a kisebbségi kérdés.[826]

Dzsemilev a ciklusban végig a Timosenko-párt frakciójában ült. Keveset szólalt fel, viszont a törvénykezdeményezésekben aktív volt. Ezek közül az általa 2013. július 5-én 2560a. számmal beterjesztett, az állami etnopolitikáról szóló törvénytervezetet[827] emelem ki, amelynek előzményeiről az előző ciklus leírásában már lehetett olvasni. Bár a tervezet bő egy évvel később visszavonásra került, a tervezet indokolásánál[828] érdemes megállni:

> „A különböző nemzetiségű polgárok jogainak és szabadságainak megerősítése és biztosítása az állam egyik legfontosabb feladata […].
>
> Ukrajna soknemzetiségű ország. A 2001-es összukrajnai népszámlálás szerint 48,2 millió ember él a területén, akik közül 37,5 millió (78,8%) ukrán nemzetiségű (nemzeti többség) és 10,9 millió (22,2%) más nemzetiségű (nemzeti kisebbség). A nem ukrán nemzetiségűek között számos csoport van – elsősorban oroszok (8,3 millió), belaruszok (245 ezer), moldovánok (258 ezer), krími tatárok (248 ezer), bolgárok (204 ezer), magyarok (156 ezer), románok (150 ezer), lengyelek (144 ezer), zsidók (103 ezer), örmények (közel 100 ezer), görögök (91 ezer), tatárok (73 ezer), romák (47 ezer), azerbajdzsánok (45 ezer), grúzok (34 ezer), németek (33 ezer), gagauzok (32 ezer). Ezenkívül vannak kisebb csoportok, amelyek történelmileg integrálódtak az ukrán társadalomba, és közben őrzik egységüket – litvánok (7 ezer), szlovákok (6 ezer), észtek (2,8 ezer), karaiták (1,2 ezer), krímcsakok (406 fő).
>
> E csoportok némelyike – krími tatárok, gagauzok, karaiták, krimcsakok – Ukrajna területén alakult ki, amely így a történelmi

[826] Щерба – Лiбрук-Лiпкевич: Результати виборiв 2012 р. в Українi, 2013, i. m., 173.

[827] Верховна Рада України. Проект Закону про Концепцiю державної етнонацiональної полiтики України. № 2560а вiд 05.07.2013. https://tinyurl.com/bdecf8km

[828] Верховна Рада України. Проект Закону про Концепцiю державної етнонацiональної полiтики України. № 2560а вiд 05.07.2013. https://tinyurl.com/bdecf8km

hazájuk. A kárpátaljai magyarok és a bukovinai románok történelmi etnikai földjükön élnek. […]

Az állami etnopolitika koncepciójának az lenne az értelme, hogy a jogalkotók és a jogalkalmazók számára közös értelmezést biztosítson az állami etnopolitika elveiről, céljairól és irányairól. Ez megakadályozza az ellentmondásos rendelkezések megjelenését a törvényekben és különösen az alacsonyabbrendű jogi aktusokban, valamint helyben a nemzeti többséggel és a nemzeti kisebbségekkel szembeni állami politika önkényes értelmezését."

A bolgár Anton Kissze egyéni mandátumot szerzett Odesza megyében a 142. számú választókerületben, és a Régiók Pártja frakciójának tagja volt 2014 júliusáig. Alig szólalt meg a ciklusban, de a törvényelőkészítéssel foglalkozott. Ezek közül egyet emelnék ki, mégpedig azért, mert 2013–2014 fordulóján a méltóság forradalma ugye arról szólt, hogy az utolsó pillanatban a kormány visszakozott az európai uniós társulási szerződés aláírásától, s a Kissze és társai, közte többek között a későbbi államfő, Petro Porosenko által 2013. január 11-én 1243. számmal benyújtott dokumentum a „Nyilatkozattervezet Ukrajna európai integrációs törekvéseinek megvalósításáról és az Ukrajna és az Európai Unió közötti társulási megállapodás megkötéséről" címet viselte.[829] Az indokolás szerint:

„Ukrajna külpolitikájának egyik fő alapelve, ahogyan azt Ukrajna »A bel- és külpolitika alapelveiről« szóló [egyébként ma is hatályos] törvénye[830] meghatározza, Ukrajna integrációjának biztosítása az európai politikai, gazdasági és jogi térbe az Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében. […]

Az Ukrajna–EU-csúcstalálkozót 2013. február 25-re tervezik [amire sor is került[831]]. A reformok útján azonban az utóbbi időben nem születtek kézzelfogható eredmények. Ennek fényében úgy vél-

[829] Верховна Рада України. Проект Заяви про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. № 1243 від 11.01.2013. https://tinyurl.com/45hdt5kp

[830] Закон України „Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" № 2411-VI від 01.07.2010. https://tinyurl.com/3ef4vctm

[831] Спільна заява шістнадцятого саміту Україна – ЄС. XVI Саміт Україна – ЄС. Брюссель, 25 лютого 2013 року. https://tinyurl.com/34k5prct

jük, hogy Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának haladéktalanul demonstrálnia kell politikai akaratát és álláspontját, el kell fogadnia egy nyilatkozatot, amely meghatározza a végrehajtó és a törvényhozó hatalom 2013-ra vonatkozó fő tevékenységeit, amelyek az európai integráció stratégiai céljának elérésére irányulnak. […]

Egy ilyen nyilatkozat elfogadása hozzájárul a csúcstalálkozó sikeréhez, és fontos jelzés lesz az ukrán hatóságok és az uniós intézmények számára, hogy felgyorsítsák a társulási megállapodás megkötésének folyamatát."

És végül, Olekszandr Feldman a 174. számú egyéni körzetet nyerte meg Harkiv megyében, a parlamentben pedig a Régiók Pártja frakció tagja volt, bár a pártba nem lépett be. Összesen négyszer szólalt fel a ciklusban, ő is inkább a törvényalkotó munkára koncentrált. A legemlékezetesebb ebből a ciklusából, hogy megszavazta az oroszországi mintára meghozott, 2014. január 16-i, a gyülekezési szabadságot korlátozó, összesen tíz törvénymódosítást (az ún. „diktátortörvényeket").

A képviselők kézfelemeléssel szavaztak, nem használták az elektronikus rendszert, és a törvénymódosítások szövege csak a szavazás után vált hozzáférhetővé. A kézfelemelés miatt a számvizsgáló bizottság adta össze a szavazatokat, és 235 igen szavazatot jegyzett fel, de mivel a számlálás másodpercek alatt zajlott le, komoly kételyeket ébresztett az ellenzékben az eredmények valódiságát illetően, sőt, azt államcsínynek nevezték.[832] Többek között Martin Schulz, az Európai Parlament elnöke is arra szólította fel az államfőt, Viktor Janukovicsot, hogy „ne távolítsa el Ukrajnát a civilizált világtól", ne írja alá azokat,[833] ám hiába. A „diktátortörvényekkel" lehetővé vált a nyílt terror a forradalmárokkal szemben. Január 28-án ugyan a parlament alkotmányos többséggel szavazott a törvénymódosítások hatályon kívül helyezéséről (ezt is Janukovics írta alá),[834] ám ezután még hosszú viták folytak arról, hogy a törvénymódosítások csak hatályon

[832] Опозиція назвала голосування в Раді державним переворотом. *Дзеркало тижня,* 16.01.2014. https://tinyurl.com/yc299nyx

[833] Шульц закликав Януковича „не віддаляти Україну від цивілізованого світу". *Українська правда,* 17.01.2014. https://tinyurl.com/37dcbzys

[834] Закон України „Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України" № 732-VII від 28.01.2014. https://tinyurl.com/e88xvaj7

kívül lettek helyezve, vagy a lefektetett normák is érvényüket vesztették, míg végül február 2-án az Igazságügyi Minisztérium mondta ki véglegesen, hogy a január 16-i módosítások hatályukat vesztették, és ennek megfelelően ettől az időponttól kezdve visszaálltak az érintett törvények eredeti rendelkezései (ez is még mindig Janukovics időszaka volt).[835]

[835] Міністерство юстиції України: Закони, прийняті Верховною Радою України 16 січня 2014 року, втратили чинність з 2 лютого 2014 року. https://tinyurl.com/59uuhf8s

A 2014–2019 KÖZÖTTI PARLAMENT (VIII. CIKLUS)

Növekvő háborús fenyegetés – szűkülő kisebbségi jogok

TÖRTÉNELMI KERET

Az ukrajnai helyzet egyszerre geopolitikai és morális kérdés – véli Mikola Rjabcsuk. Ukrajna az az ország, ahol az 1989-es félbemaradt forradalmakat újabb és újabb forradalmakkal kellene befejezni – a 2004-es narancsos forradalommal, a 2013–2014-es méltóság forradalmával, az eredmény azonban még mindig kétséges. „Az ukránok már harmadszor próbálnak pontot tenni a bársonyos forradalom végére, amely 1989-ben véget vetett a kelet-európai tekintélyuralmi rezsimnek, de Ukrajna nyugati határán nem jutott túl. […] Az ukránoknak nem sikerült a civilizációs áttörés sem 1991-ben, sem 2004-ben; nem jutott át Eurázsiából Európába, és most sem tudhatjuk, hogy végre sikerül-e."[836]

Juscsenko győztes narancsos csapata még szívesen kommunikált az ellenzékkel is, ami lehetővé tette az ukrán elit zökkenőmentes újrakonszolidációját 2005–2006-ban. Janukovics 2010-es győzelme után azonban tovább mélyült a megosztottság a kormányzó csoportok és az ellenzék között, ami politikusok, köztük a többszörös miniszterelnök, Timosenko bebörtönzésével tetőzött. Amikor ezek és más szereplők 2014-ben visszatértek a politikába, a Kommunista Pártot és a Régiók Pártját gyakorlatilag betiltották. Az orosz katonai beavatkozás 2014–2016-ban megakadályozta a kormánykoalíciót alkotó öt párt és a nagyrészt orosz ajkú és délkeleti ellenzék közötti párbeszédet a reformokról.[837] Ukrajna hibrid politikája és az ebből eredő politikai ciklusok jelentős hatással voltak az egyszerű emberek, az ország polgárainak alapvető életkörülményeire is.[838] Továbbra is a kormányzati intézmények átláthatóságából és ebből következően a hatékonyságuk hiányából eredt az ország legfőbb problémája.[839]

[836] Rjabcsuk, *A két Ukrajna,* 2015, i. m., 227.
[837] Minakov – Rojansky, Democracy in Ukraine, 2018, i. m., 6.
[838] Minakov – Rojansky, Democracy in Ukraine, 2018, i. m., 7.
[839] Minakov – Rojansky, Democracy in Ukraine, 2018, i. m., 8.

A második Majdan-forradalom Európa-párti tüntetésként indult, de igen gyorsan a regnáló hatalom elleni belpolitikai tiltakozássá nőtte ki magát, belesűrítve a több mint két évtizedes államfejlődés összes, elsősorban szociális és társadalmi disszonanciáját.

2013. november 21-én az ukrán parlament nem szavazta meg az ügyészségről szóló törvény korszerűsítését, illetve a bebörtönzött Julija Timosenko külföldi gyógykezelésének lehetőségét sem, ami alternatív megoldásként szolgált volna, mivel a szabadon bocsátását Ukrajna kategorikusan kizárta. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy nem teljesíti az ország az utolsó pontokat, amelyeket az Európai Unió szabott a társulási megállapodás és a szabadkereskedelmi egyezmény aláírásának feltételeül, amire Vilniusban, a keleti partnerség csúcs keretében kellett volna sort keríteni a hónap végén. A Facebookon azonnal megindult a szervezkedés, és estére, igaz, ekkor még csak pár száz fővel, már az utcán voltak az emberek Kijevben, sőt, néhány vidéki városban, így Doneckben, Harkivban és Ungváron is. Másnap, nem várva meg, hogy mit lép az EU, Mikola Azarov miniszterelnök bejelentette, hogy Ukrajna ott lesz a csúcson, azonban az aláírás ekkor elmarad. (A társulási megállapodás politikai részét 2014. március 21-én, gazdasági részét pedig június 27-én írta alá végül az EU és Ukrajna.[840])

A vilniusi csúcs utáni napon, november 30-án a rendőrség Kijevben durván nekiment a kitartóan, de békésen demonstrálóknak. Ennek hatására a tiltakozó tömeg hirtelen országszerte felduzzadt. Az uniós jelszavak eközben fokozatosan elhalkultak, és a megmozdulás hatalomellenes tiltakozásba csapott át. Közbejött december 19., az ortodox Mikulás és január 6–7., az ortodox karácsony közötti időszak, ami hagyományosan ünnepi, pihenős, szünidei időszak az országban. Az igazán elszánt tiltakozók azonban ekkor is kint maradtak az utcán, és az utca, pontosabban a kijevi főtér adaptálódni kezdett a tömeg életvitelszerű helyben tartózkodásához. Gyorsan kanonizálta a november 21-i dátumot – mint az események kezdetét – az a felismerés, hogy 2004-ben éppen ezen a napon kezdődött a narancsos forradalom is.

Az ünnepek után a hatalom ismét szerencsétlen eszközökhöz nyúlt. 2014. január 16-án, az ún. „fekete csütörtökön" a gyülekezési szabadságot korlátozó törvénymódosításokat terjesztett be a parlamentben, mivel nem látott egyéb módot a békés hétköznapokhoz való visszatérésre és az emberek hazaküldésére. Hamarosan kiderült, hogy ez csak

[840] Association agreement between the European Union and its Member States and Ukraine. EUR-Lex, 22014A0529(01).

olaj volt a tűzre. Január 19-én a főváros utcáin elkezdődött a „gerillaháború", amelyben már nemcsak az addig békés demonstrálók játszottak komoly szerepet, hanem szélsőjobboldali fegyveres csoportok is. Az internetet elárasztották a korruptnak kikiáltott vezetők otthonairól készített fotók és videofelvételek, lebontották a maradék Lenin-szobrokat, Kijevben az egyik helyére egy aranyvécé került – az államfő aranyvécéjének másolata.

Február 18., a „fekete kedd" lendítette tovább a történetet. Annyi bizonyos, hogy a kijevi háztetőkről mesterlövészek lőtték válogatás nélkül az embereket. Utólag visszatekintve részletkérdés, hogy a megbízókkal kapcsolatban az (összeesküvés-) elméletek közül melyiket fogadjuk valósnak. A döbbenet leírhatatlan volt. A halottak, az „égi század" – a „méltóság forradalmának" hősei. 2014. február 21-én vettek hivatalos búcsút Kijevben az Euromajdan áldozataitól, az „égi századtól". A búcsúztatáson az „Úszik a kacsa a Tiszán…" kezdetű kárpátaljai ruszin népdalt adták elő, amely egyben a forradalom nem hivatalos himnuszává is vált.[841]

Február 21-én az ellenzéki pártok vezetői, Radoslaw Sikorski lengyel és Walter Steinmeier német külügyminiszter, valamint Eric Fournier, a francia Külügyminisztérium kontinentális Európa főosztályának vezetője jelenlétében, válságkezelő megállapodást írtak alá Viktor Janukovics államfővel. Janukovics azonban másnap bejelentés nélkül elhagyta Kijevet, majd később az országot. Oroszország utólag a február 21-i megállapodást fogadta el az utolsó törvényes aktusnak.

Az ukrán parlamentben ugyanazon személyi összetétel mellett, de megváltozó pártszínekben gyors átrendeződés ment végbe, Olekszandr Turcsinov személyében megválasztották az új házelnököt, aki egyben – az Alkotmánynak megfelelően – az ideiglenes államfői pozíciót is betöltötte. A kormányalakítás elhúzódott, két jobbközép párt, a Julia Timosenko-féle Haza Párt, a Vitalij Klicsko vezette Ütés Párt, valamint Janukovics elnöknek az országból való elmenekülését követően a szélsőjobboldali, Oleg Tyahnibok nevével fémjelzett Szvoboda Párt is csatlakozott a parlamenti többséghez, sőt, a Szvoboda miniszteri helyeket kapott Arszenyij Jacenyuk miniszterelnök kormányában, azonban a 2014-es előrehozott parlamenti választások alkalmával a párt már nem tudott bejutni a parlamentbe, mindössze néhány egyéni mandátumot szerzett. Emiatt marginálissá vált a parlamentben, és szerepe

[841] Німчук, Василь: До питання про походження пісні „Пливе кача по Тисині". *Слово і час,* (2015) 7. 79–85.

már nem volt a második Jacenyuk-kormányban és az utána következő Volodimir Hrojszman kormányában sem.

Közben az utcával is ki kellett valamilyen mértékben egyezni, amely végül is, a politika hivatalos szereplői nélkül, a fordulatot előidézte. Az új miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk, Timosenko párttársa volt.

A kormányalakítás nehéz napjaitól függetlenül a parlament azonnal munkához látott, és a két legelső intézkedés önmagában is szimbolikus volt: Timosenko szabadon bocsátása és a kétnyelvűséget nyíltan felvállaló Janukovics-féle Régiók Pártja által keresztülvitt 2012-es nyelvtörvény eltörlésének kísérlete. Timosenkót repülővel Kijevbe vitték, ahol beszédet mondott a főtéren. A demonstrálók azonban, akiket önmagában a hatalom átrendeződése nem nyugtatott meg, ezt igen hűvösen fogadták, nyilvánvalóvá téve, hogy Timosenko politikai babérokra aligha számíthat. Az ok: az emberek emlékeztek a narancsos koalíció működésére, Timosenko kétszeri miniszterelnökségére, és ezek az emlékek nem felhőtlenül pozitívak.

A nyelvtörvény eltörlésének szándéka országos felháborodást váltott ki, példátlan egységbe rendeződött az ország, az ukrán értelmiség különböző csoportjai is hallatták hangjukat – nem ez az ország megoldandó problémája, nem kell ily módon sót szórni a nyílt sebekre, amit az ország szerzett az eltelt hetekben, de akár évtizedekben. Az ideiglenes államfő bölcsen nem írta alá a parlamenti határozatot, így a nyelvtörvény hatályban maradt, azonban javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozására. A bizottság felállt, és munkáját az a körülmény sem zavarta meg, hogy márciusban a Krím de facto elveszett. Április 11-re elkészült a munkaváltozat. A parlamentben bejelentették, hogy a tervezetet előzetes véleményezésre megküldik nemzetközi szervezeteknek, köztük a Velencei Bizottságnak. Időközben azonban elkezdődött a háború, és ezzel a nyelvtörvény ügye lekerült a napirendről.

A keleti megyékben március elején, a krími népszavazást megelőzően, már megkezdődött a Kijev-ellenes mozgolódás. A Donecki Megyei Tanács úgy döntött, hogy népszavazást kell kiírni a terület további sorsáról, a luhanszkiak pedig illegitimnek nyilvánították a központi kormányt. A pró és kontra demonstrálók és a rendőrök konfliktusai nem öltöttek kezelhetetlen mértéket április 6-áig, amikor a térségben megjelentek a „kis zöld emberek”, azaz a „helyi szakadárok” mellett nyíltan felismerhető oroszországi zsoldosok. Támogatásukkal április 6-án megalakult a „Donecki Népköztársaság”, április 27-én pedig a „Luhanszki Népköztársaság”. Április 14-én Olekszandr Turcsinov

ideiglenes államfő életbe léptette a Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanács egy nappal korábbi határozatát a „terrorveszély elhárításával és Ukrajna területi egységének megőrzésével kapcsolatos halaszthatatlan intézkedésekről”[842] az abház-oszét, illetve a krími orosz forgatókönyv megismétlődésének megelőzésére. 2014 májusában előrehozott elnökválasztást, 2014 októberében pedig előrehozott parlamenti választást tartottak az országban, ami erősítette a politikai legitimitást.[843]

Az egykori szovjet tagállamok (vagy inkább gyarmatállamok) törekednek a gyarmati örökség felszámolására, és ennek központi eleme a múlt visszaszerzése. A szovjet birodalomban az orosz imperializmus ideológiája alapján az oroszok a szovjet soknemzetiségű államban az „idősebb testvér” és a „vezető nemzet” szerepét töltötték be. Az oroszok „hazája” nem egy tagköztársaság, az OSZFSZK (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság) volt, hanem az egész Szovjetunió, ahol szándékosan keveredett az orosz és a szovjet identitás.[844]

Bár Ukrajna továbbra is küzdött a saját korrupció elleni harcával és azzal, hogy nem tudott egy teljesen befogadó nemzetállamot kialakítani, Taras Kuzio joggal mutatott rá, hogy a Krím annektálása és a donbászi konfliktus örökre átalakította az Oroszországhoz fűződő viszonyát, a háború az Ukrajna és Oroszország közötti „testvéri kapcsolatok” halálát jelentette.[845]

A válságot megelőzően a Donbász adta az ukrán GDP 16%-át, és az ipari termékek értékesítésének 25%-át.[846] A régió azonban az erősen környezetszennyező szénbányászatra és kohászatra támaszkodott, amelyek már az orosz megszállás előtt is hanyatlásnak indultak, a régió ipari profitjának nagy részét pedig a régió oligarchái kaparintották meg, és nem az állam. Ugyanakkor Lemberg, Kijev és Harkiv a csúcstechnológiai szektorra összpontosítva már több jövedelmet termelt Ukrajnának, és valószínűleg ez jelenti a jövő gazdaságát. A konfliktus mára a donbászi régió fennmaradt gazdasági potenciáljának nagy ré-

[842] Указ Президента України № 405/2014 „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року »Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України«”. https://tinyurl.com/mtssfhj6

[843] Fedinec Csilla: A háború, amelyet ukrán válságnak neveznek. *Új Egyenlítő,* (2015) 2–3. 45–48.

[844] Kuzio, Taras: History, memory and nation building in the post-Soviet colonial space. *Nationalities Papers,* 30 (2002) 2. 241–264.

[845] Kuzio, Taras: *Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime.* Toronto, University of Toronto, 2017. 355.

[846] Kuzio, *Putin's War Against Ukraine,* 2017, i. m., 22.

szét megsemmisítette, és bármelyik ország is ellenőrzi a területet, az újjáépítéshez szükséges hatalmas erőforrásokkal valószínűleg egyik oldal sem rendelkezik.

A 2014 eleji ukrajnai orosz beavatkozással párhuzamosan Magyarországgal is kiéleződött a viszony. Ennek kontextusát mindenekelőtt Magyarországnak a paksi atomerőmű bővítéséről Oroszországgal kötött szerződése, valamint a Jobbik Magyarországért Mozgalom Kárpátaljával összefüggő megnyilatkozásai jelentették – a Jobbik egyik képviselője a 2014. március 16-i krími álnépszavazást is igyekezett kijelentéseivel legitimálni. Az ukrán nyelvű sajtó felkapta Vlagyimir Zsirinovszkijnak, az orosz Állami Duma alelnökének 2014. március végi, Ukrajnának a szomszédokkal közösen való felosztására vonatkozó kijelentéseit. Az ukrajnai magyar sajtó eközben elsősorban a helyi magyar szervezetek egymás közti vitáinak, a magyar kormány határon túli magyar politikájának, illetve az ukrán sajtó „magyarellenessége" feletti felháborodásának adott hangot.[847]

A konfliktustól a háborúig

Súlyánál és hatásánál fogva – abban az értelemben is, hogy előbb volt-e a kisebbségi jogok szűkítése, amire Oroszország hivatkozott, vagy pedig azt megelőzte a háború elindítása – külön szükséges foglalkozni a háborúval. Egészen 2022-ig mind a szakirodalom, mind a szélesebb nyilvánosság az „ukrán válság" („Ukraine crisis") vagy a „hibridháború" („hybrid warfare") fogalmakkal írták le a történéseket. Legkésőbb 2014 augusztusától az ilovajszki csatával összefüggésben orosz csapatok nagyarányú bevetésére került sor. Nem az oroszországi propaganda által terjesztett „polgárháború" zajlott tehát, az orosz–ukrán háború immár 2014 óta tart. A konfliktus 2022-es kiterjesztését többnyire a „széles körű invázió"-ként („повномасштабне вторгнення", „full-scale invasion") írják le.

A második világháború után kialakult kétpólusú világrendben a biztonságot két nagy katonai tömb szolgáltatta – a NATO és a Varsói Szerződés. A negyven éven át húzódó hidegháború a berlini fal leomlásával, a két Németország egyesülésével, a szocialista tábor összeomlásával, a közép-európai rendszerváltásokkal, végül pedig a Szovjetunió felbomlásával és új országok létrejöttével ért véget. Formálisan a hidegháborúnak

[847] Fedinec, Magyarok kárpátalján (Ukrajnában), 2015, i. m., 91.

nem volt győztese. Zbigniew Brzeziński lengyel származású amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó úgy fogalmazott, hogy a hidegháború langyos békével ért véget, ellentétben a „hideg békével", amely általában a forró háborút követi. Nem történt kapituláció, mint 1918-ban Compiègne-ben, amely véget vetett a harcoknak az antant és utolsó ellenfele, Németország között, vagy 1945-ben Reims-ben, ahol Németország feltétel nélkül megadta magát a nyugati szövetségeseknek (Berlinben pedig a szovjeteknek). Mindazonáltal az 1990. novemberi párizsi konferencia, a kelet–nyugati megbékélés színhelye, valójában a Nyugat geopolitikai és ideológiai győzelmének megerősítése volt.[848]

Az 1990. november 19–21-én Párizsban tartott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten elfogadott Párizsi Charta az Új Európáért kinyilvánította a második világháború óta fennálló európai megosztottság megszűnését, meghatározta az együttműködés új alapelveit. Ez azonban politikai dokumentum volt, nem pedig szerződés. Richard Sakwa értelmezése szerint a hidegháború utáni európai biztonsági rend felbomlása egyszerre volt oka és következménye az ukrajnai válságnak. Nem sikerült megvalósítani a Párizsi Chartában megfogalmazott, „egész és szabad Európa" megteremtésére irányuló törekvéseket, a pánkontinentális egység terve kudarcot vallott, míg Oroszország azzal a tudattal reagált, hogy kizárták az új európai rendből, és elmozdult a neorevizionizmus felé.[849]

A hidegháború két katonai tömbje közül a Varsói Szerződés felbomlott, a hidegháború csúcspontján 16 tagországot számláló NATO viszont 2020-ra 30 tagúra, Finnország 2023-as, és Svédország 2024-es csatlakozásával pedig 32 tagúra bővült. A hidegháború utáni NATO-tagságra törekvő országok úgy vélték, hogy a szövetséghez való csatlakozás döntő fontosságú a nyugati integrációra és az Oroszországtól való védelemre irányuló céljaik megvalósításához. Akik a NATO bővítését szorgalmazták, úgy vélték, hogy az elengedhetetlen a demokrácia előmozdításához és megszilárdításához, míg a terjeszkedés ellenzői arra figyelmeztettek, hogy az visszaállítja a hidegháború légkörét a kelet–nyugati kapcsolatokban.[850]

[848] Brzezinski, Zbigniew: The consequences of the end of the cold war for international security. *The Adelphi Papers,* 32 (1991) 265. 3–17. 3.

[849] Sakwa, Richard: The death of Europe? Continental fates after Ukraine. *International Affairs*, 91 (2005) 3. 557.

[850] Menon, Rajan – Ruger, William: NATO enlargement and US grand strategy: a net assessment. *International Politics,* 57 (2020). 27371.

Oroszország háborúk árán is fenntartotta az 1990-es évek fordulóján kialakult befagyott konfliktusokat (frozen conflicts). A kifejezés ritkán szerepel a nemzetközi dokumentumokban, de a politikusok és a szakértők széles körben használják azt a Moldovához tartozó Transznyisztria, az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabah (2023 szeptemberével de facto, 2024. január 1-jével pedig de jure megszűnt létezni, miután a Hegyi-Karabah Köztársaság vezetése megadta magát, és elfogadta a reintegrációt Azerbajdzsánba, míg az örmény lakosság szinte teljes egésze néhány nap alatt elhagyta szülőföldjét 2023 szeptemberének végén), valamint a Grúziához tartozó Dél-Oszétia és Abházia esetében. E szeparatista területek közös jellemzője, hogy de jure a nevezett országokhoz tartoznak, de facto azonban idegen állam támogatásával működnek.[851] Hegyi-Karabah felszámolásával világossá vált, hogy a második világháború utáni világrend fenntartásában fontosabb a határok sérthetetlenségének elve, mint a kisebbségi kérdés, s ebben nem csekély szerepe volt annak, hogy Oroszország „a kisebbségek megvédésére" hivatkozva indított háborút Ukrajna ellen.

Emellett már az 1990-es évektől egyre nagyobb teret nyertek Alekszandr Dugin, a putyini Oroszország nem hivatalos ideológusának nézetei, aki szerint a hazafiság az, hogy az Egyesült Államok vezette atlantista világgal szemben fel kell építeni egy új birodalmat, egy eurázsiai szuperhatalmat, amely Oroszország védőszárnyai alatt a volt szovjet tagköztársaságokat integrálja az új szövetségbe. Ennek az eurázsiai birodalomnak feltétlenül kijáratot kell szereznie a „meleg tengerekhez", akkor tud szembeszállni az atlantizmus jelentette globális kihívással. Ebben az akadályozó tényező Dugin nézetei szerint Ukrajna, amely vagy Moszkva meghosszabbított keze lesz, vagy pedig ezt elutasítva kérdőjelessé teszi Oroszország biztonságát, és háborús tényezővé válik.[852]

2007-ben, a negyvenharmadik müncheni biztonsági konferencián az ott először részt vevő Vlagyimir Putyin orosz elnök váratlanul harcias beszédet mondott: élesen támadta az Egyesült Államokat és a NATO-t, és új külpolitikai stratégiát, az addigi partnerséggel szemben

[851] Grant, Thomas D.: Frozen Conflicts and International Law. *Cornell International Law Journal*, 50 (2017) 3. 376; Cuppuleri, Adriana: Russia and Frozen Conflicts in the Post-Soviet Space. In: Richmond, Oliver – Visoka, Gëzim (eds.): *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies.* Cham, Palgrave Macmillan, 2020. 1–9.

[852] Shekhovtsov, Anton: Putin's brain? *Eurozine,* 12.09.2014. https://tinyurl.com/54dz56n6

az Egyesült Államokkal való nyílt szembenállást hirdetett. Ezt úgy lehetett értelmezni, hogy elkezdődött a második hidegháború.[853]

2008-ban, a bukaresti NATO-csúcson Putyin azt a baljóslatú megjegyzést intézte George Bush amerikai elnökhöz, hogy „Ukrajna nem is ország".[854] Oroszország 2012-től hivatalosan is fő külpolitikai céljává tette az „orosz világ" („Русский мир", „Russian world") és az Eurázsiai Unió hatósugarának és befolyásának kiterjesztését. Ebben ugyancsak az „eurázsiai" eszmékre hivatkoztak, melyek az orosz nyelv és kultúra, a közös történelem és a Kijevi Rusztól kezdve a közös örökség, valamint az ortodoxia, a konzervatív értékek, a gazdasági integráció szükségessége mentén az orosz világhoz kötik a posztszovjet térség jelentős részét.[855] Andrej Kolesznyikov, a moszkvai Carnegie Központ igazgatója a tizedik évfordulón ezt Putyin fultoni beszédének nevezte el: „Szókimondásával meg akarta ijeszteni a Nyugatot, valószínűleg abban a hitben, hogy a »nyugati partnerek« talán figyelembe veszik majd aggodalmait, és gesztusokat tesznek az irányába. […] A hatás az ellenkezője volt, de még ezt a B lehetőséget is előre belekalkulálta: ha nem akarjátok, akkor Oroszország a Nyugat egy szeletéből szuverén szigetté fog átalakulni."[856]

Miután 2014 elején a második Majdan-tüntetéshullám nyomán Viktor Janukovics ukrán államfő alkotmányellenesen otthagyta a hivatalát azzal, hogy elmenekült az országából (az Alkotmány szerint a törvényes módok a lemondás, egészségügyi okok, impeachment, vagy az államfő halála), az oroszországi Szocsiban megrendezték a téli olimpiát, miközben az ukrán határ orosz oldalán rendkívüli hadgyakorlatot tartottak. Február 27-én pedig a Krím-félszigeten azonosítójel nélküli katonák jelentek meg. Kijev orosz alakulatokként azonosította őket, Moszkva ezzel szemben azt állította, hogy nem katonák, hanem a helyi „népi önvédelem" tagjai. Az ukrán és az orosz sajtó is azonnal „kis zöld embereknek" nevezte el a fegyvereseket (népi nevükön „deszantos turistákként" is emlegették őket), akik elfoglalták a kormányzati épületeket, blokkolták a katonai létesítményeket és a flottát. A legitimitás nélküli új krími miniszterelnök, Szergej Akszjonov Vlagyimir Putyinhoz fordult, hogy biztosítsa a félsziget „békéjét és nyugalmát".

[853] Dalby, Simon: *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics.* Bloomsbury, 2016.

[854] Riabchuk, Ukraine's 'muddling through', 2012, i. m., 439–446.

[855] Zhurzhenko, From Borderlands to Bloodlands, 2014, i. m.

[856] Колесников, Андрей: Его Фултон: к десятилетию Мюнхенской речи Владимира Путина. 10.02.2017. https://tinyurl.com/auf8k94j

Az orosz elnök március 1-jén kezdeményezte az orosz hadsereg bevetését, amit a parlament felsőháza még aznap jóváhagyott. A március 16-i kvázinépszavazás után, március 20-án az orosz parlament ratifikálta a Krímnek (és az orosz Fekete-tengeri flotta bázisául szolgáló Szevasztopol városának) Oroszországhoz való csatlakozásáról szóló szerződést.[857]

Ezzel egyidejűleg a Donbász is célponttá vált. A régió neve szóösszevonással keletkezett a Donec-medence szláv nevéből (ukránul: Донецький басейн / Doneckij bászejn, oroszul: Донецкий бассейн / Donyeckij básszejn), a medence pedig a Donec folyóról kapta a nevét, eredetileg földrajzi területet és iparvidéket jelölt, amely átlépi az államhatárokat, nagyobb része Ukrajnához, kisebb része Oroszországhoz tartozik. 2014 óta a közbeszédben a háborús terület, Luhanszk és Doneck megyék összevont neve. A földrajzi Donec-medence szédítő gyorsaságú ipari felemelkedése a 19. század második felében kezdődött. A század végére az Orosz Birodalom szénkitermelésének már majdnem fele innen származott. A rohamos ipari fejlődés a szovjet időszakban is folytatódott, a szovjet nehézipar és azon belül egyebek mellett a hadiipar egyik fellegvára volt, majd a független Ukrajnának is az egyik legfontosabb gazdasági régiója lett, amely aztán a háború miatt kikerült az ország vérkeringéséből, a háborús cselekmények következtében pedig jelentős részben elpusztult.

A Krím elcsatolását követően a kontinentális országrész keleti és déli megyéinek nagyvárosaiban tüntetések kezdődtek orosz zászlók alatt, melyek során a tüntetők elfoglalták a közigazgatási épületeket, kifosztották a rendőrségi fegyverraktárakat, embereket vertek meg, sőt, erőszakos halálesetek is történtek, és újabb „Krímet", azaz területfoglalást követeltek. A Krím felől egy volt KGB-s tiszt, Igor Girkin-Sztrelkov vezetésével azonosítatlan orosz fegyveres csoportok szivárogtak be a Donbászba. Girkin-Sztrelkov maga nyilatkozta 2014 novemberében: „Ez az ötödik háborúm. Volt két csecsen háború, Transznyisztria és Bosznia." „Amikor a krími események bekövetkeztek, világossá vált, hogy a Krím önmagában nem lesz a vége. A Krím mint Novorosszija része kolosszális szerzemény volt, gyémánt az Orosz Birodalom koronáján. De a Krím egyedül, egy ellenséges állam földszorosával el-

[857] Gardner, Hall: The Russian annexation of Crimea: regional and global ramifications. *European Politics and Society,* 17. (2016) 490–505; Vidmar, Jure: The Annexation of Crimea and the Boundaries of the Will of the People. *German Law Journal,* 16 (2015) 3. 365–383.

vágva, nem volt az igazi." A Donbászban „eleinte senki sem akart harcolni. Az első két hét annak jegyében telt, hogy mindkét fél meg akarta győzni a másikat. Az első néhány napban Szlovjanszkban mind mi, mind ők rendkívül óvatosak voltunk a fegyverhasználattal kapcsolatban. […] Áprilisban és májusban minden felfelé haladt, vagyis a felkelés területe egyre bővült, fokozatosan átvettük az irányítást a Donyecki Köztársaság lakott területein, és terjesztettük a mozgalmat, de júniusban elkezdtünk visszavonulni. […] Az ellenség egyre motiváltabb lett a harcra." „Abban a pillanatban tisztában voltam vele, hogy Donyeck és Luganszk egyedül nem lesz képes harcolni az ukránok ellen."[858]

Jevgenyij Prigozsin, a leghíresebb orosz magánhadsereg, a Wagner tulajdonosa szintén nyilvánosan elismerte, hogy a Wagner is részt vett a donbászi harcokban.[859] Szergej Mironov ugyancsak írásba adta, hogy az Igazságos Oroszország Párt (Справедливая Россия – За правду, СРЗП) 2014-től kezdve nemcsak gyógyszereket és élelmiszereket szállított a Donbászba. „Tisztázzuk: kettős felhasználású termékeket szállítunk. Ma már nyíltan beszélhetünk erről."[860] A szeparatisták az általuk ellenőrzött területen lágert hoztak létre, ahol nemcsak a foglyokat, de a helyi lakosság megbízhatatlannak ítélt tagjait is fogságban tartották, megkínozták.[861] Az „átnevelés" nyolc éve sem vezetett azonban ahhoz, hogy a helyi lakosok az „orosz világ" – és „Novorosszija" – maradéktalan híveivé váljanak 2022-re.

Ukrajna nyugati országrészében is elfoglaltak közigazgatási és rendőrségi épületeket, ott azonban a majdanos demonstrálók, és azzal a különbséggel, hogy a hivatalok működését nem akadályozták, nem szólítottak fel külföldi erőket, például a NATO-t beavatkozásra, vagy nem hívták Lengyelországot, hogy foglalja el az országrészt. A nyugati országrészben is vertek meg embereket a zavargások során, de csak egy esetben voltak halottak. Ez volt a 2014. május 2-i odeszai eset. Aznap labdarúgó-mérkőzés volt a városban, és több ezer ukránbarát szurkoló, köztük huligánok és hétköznapi polgárok vonultak át a városon, amikor hirtelen kövekkel és botokkal támadtak rájuk orosz-

[858] Проханов, Александр: Кто ты, „Стрелок"? *Завтра [Москва],* (2014) 47 [20.11.2014.].

[859] Чайковская, Аглая: Пригожин: ЧВК „Вагнер" де-факто выиграла сирийскую войну. *ПолитРоссия*, 26.01.2023. https://tinyurl.com/28xkta46

[860] Миронов, Сергей. 05.12.2022. https://twitter.com/mironov_ru/status/1599715504880771072

[861] Aseyev, Stanislav: „Isolation": Donetsk's Torture Prison. *Harvard International Review,* 04.12.2020. https://tinyurl.com/mr3j3wxn

barát aktivisták. Még lövések is eldördültek. Meghalt egy ukránbarát aktivista, mire a feldühödött tömeg a támadókat beszorította a Szakszervezetek Házába, amit rájuk gyújtottak. Az incidens kövekeztében negyvenheten meghaltak.[862] Az eset Oroszország legfőbb hivatkozási alapjává vált Ukrajnával szemben.

A szélsőséges eset menthetetlen, de nem lehet megfeledkezni arról, hogy a kijevi vérengzés után voltunk, ahol a karhatalom a forradalmárok közé lőtt, aminek következtében több mint százan meghaltak, a Krím elveszett, Luhanszk és Doneck megyék nagy része fölött az államhatalom elvesztette az ellenőrzést. Ez nem magyarázat a kegyetlenségre, de fontos eleme a félelemnek, ami táplálta a kegyetlenséget. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2025. március 13-i ítéletében kimondta, hogy az ukrán hatóságok nem tettek meg mindent az erőszak megelőzéséért, illetve megfékezéséért, nem nyújtottak megfelelő segítséget a kigyulladt épületben rekedteknek, a tragédia után pedig nem indult alapos vizsgálat. A Bíróság azt is hozzátette ugyanakkor, hogy az orosz dezinformáció és propaganda is szerepet játszott a tragikus események kialakulásában. Ukrajnának kompenzációt kell fizetnie az elhunytak családjainak és három túlélőnek.[863]

Eközben a hivatalos oroszországi narratíva rendületlenül arról szólt, hogy Ukrajnában polgárháború zajlik. Az 1990-es években Oroszország a Grúziához tartozó Abháziában az ENSZ, Dél-Oszétiában pedig az EBESZ közreműködésével avatkozott be. Ezt a status quót a 2008-as orosz–grúz háború változtatta meg, amit már nem lehetett békefenntartásként interpretálni, azt a nemzetközi közösség széleskörűen elítélte, miközben Grúzia beláthatatlan időre elvesztette annak lehetőségét, hogy beleszólása legyen a két régió életébe. Más helyzet alakult ki Transznyisztriában, ahol Oroszország nemcsak békekontingenst állomásoztatott, hanem sokoldalúan, többek között katonai eszközökkel is támogatta a helyi szeparatistákat. A moldovai konfliktus valamiféle „tesztpálya” lett az új orosz koncepció számára, amelynek célja, hogy megőrizze befolyását a posztszovjet térségben. Az Oroszországi Föderáció taktikája a „ellenőrzött káosz”, amely a megoldatlan

[862] Goncharenko, Roman: The Odessa file. *Deutsche Welle,* 05.02.2015. https://tinyurl.com/2whxsb5k

[863] E.C.H.R. (39553/16, 47092/18, 52632/16, 53467/16, 59339/17, 59531/17, 76896/17) Judgment (Merits and Just Satisfaction) in the case of Vyacheslavova and Others v. Ukraine of 13 March 2025. ECLI:CE:ECHR:2025:0313JUD003955316.

és „befagyasztott” fegyveres konfliktusokon alapul.[864] Moszkva értelmezésében békefenntartás volt a beavatkozás Tádzsikisztánban (1992) és Kazahsztánban (2022) is. Azt, amit Moszkva konfliktusövezetekben végrehajtott nemzetközi műveletekként tüntetett fel, Alexander Nikitin találóan „szimulált békefenntartásnak” („simulative peacekeeping” – „[military] operations with various legal underpinnings but not United Nations mandates”) írta le.[865]

Ukrajna a Nemzetbiztonsági Tanács „A terrorista fenyegetés leküzdésére és Ukrajna területi integritásának megőrzésére irányuló sürgős intézkedésekről” szóló 2014. április 13-i határozata alapján másnap, április 14-én 405. számú elnöki rendelettel[866] indította meg a donbászi szakadár köztársaságok ellen a „terrorelhárító műveletet” – az ukrán és az angol megnevezésének egyaránt ATO a rövidítése (Антитерористична операція, Anti-Terrorist Operation), amely betűszó elsősorban a kárpátaljai magyar sajtónak köszönhetően a magyar köznyelvbe is bekerült. A Nemzetbiztonsági Tanács jelentése az elnöki rendelet titkos záradékát képezte, szövege nem nyilvános. Az ATO speciális jogi rezsimet jelentett, hadiállapot bevezetése nélkül, az Ukrajna Biztonsági Szolgálata (Служба безпеки України, СБУ [a magyarban is használatos az SZBU mozaikszó], Security Service of Ukraine, SSU) irányításával.

A harmadik napon, 2014. április 15-én a parlament megszavazta a 1207-VII. számú törvényt „A polgárok jogainak és szabadságainak biztosításáról és a jogrendről Ukrajna ideiglenesen megszállt területén”.[867] A törvényt második olvasatban fogadták el, közel kétszáz módosítást követően, többek között kikerült belőle a „kollaboráció” fogalma. A törvény meghatározza az Oroszországi Föderáció fegyve-

[864] Romańczuk, Michał: The Russian Federation’s involvement in peace missions after the dissolution of the USSR. *Acta Politica Polonica,* 44 (2018) 2. 47–49.

[865] Nikitin, Alexander: The Russian Federation. In: Bellamy, Alex J. – Williams, Paul D. (eds.): *Providing Peacekeepers. The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions.* Oxford University Press, 2013. 158–180. Vö. Williams, Paul D.: Putin’s „Peacekeepers”. *IPI Global Observatory,* 23.02.2022. https://tinyurl.com/ycka9f4f

[866] Указ Президента України № 405/2014 „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року »Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України«”. https://tinyurl.com/mtssfhj6

[867] Закон України „Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” № 1207-VII від 15.04.2014. https://tinyurl.com/akb7sace

res agressziója következtében ideiglenesen megszállt terület státuszát („Az Oroszországi Föderáció által ideiglenesen megszállt ukrán terület (a továbbiakban: ideiglenesen megszállt terület) Ukrajna területének szerves részét képezi, amelyre Ukrajna alkotmánya és törvényei, valamint az Ukrajna parlamentje által ratifikált nemzetközi szerződések vonatkoznak." 1. cikk 1. pont), az ideiglenes megszállás kezdetének 2014. február 19-ét tartja (2. cikk. 1. bekezdés), különleges jogrendet (особливий правовий режим) vezet be ezen a területen (4. cikk), meghatározza az állami szervek, helyi önkormányzatok, vállalkozások, intézmények és szervezetek e jogrend szerinti tevékenységének sajátosságait, valamint az emberi és polgári jogok és szabadságok, továbbá a jogi személyek jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek betartását és védelmét. A törvény kimondja, hogy Ukrajna állampolgárainak joguk van az ideiglenesen megszállt területre való szabad és akadálytalan be- és kiutazáshoz az ukrán állampolgárságukat igazoló okmány bemutatásával. Külföldiek és hontalan személyek be- és kilépése az ideiglenesen megszállt területeken külön engedélyhez kötött az ilyen személyek számára létrehozott be- és kilépési pontokon keresztül. A törvény azt is kimondja, hogy állampolgárai által más állam állampolgárságának kényszerű („kötelező automatikus") felvételét („примусове автоматичне набуття") Ukrajna nem ismeri el (5. cikk 6. pont). 2022 decemberével bezárólag a törvényt huszonötször módosították.

2018. március 16-án Petro Porosenko államfő a donbászi harctéren jelentette be, hogy az ATO-korszak véget ért.[868] 2018. április 30-ával a 2018. január 18-án kelt 2268-19. számú „Ukrajna állami szuverenitásának biztosítására vonatkozó állami politika sajátosságairól az ideiglenesen megszállt donecki és luhanszki területeken" című törvénnyel[869] az ATO-t felváltotta az „egyesített erők hadművelete" (Операції Об'єднаних Сил, ООС, Joint Forces Operation, JFO) immár vezérkari irányítással (2022. február 24-ével bezárólag[870]). Miért volt szükség

[868] Порошенко оголосив про завершення АТО. *РБК-Україна,* 16.03.2018. https://tinyurl.com/2p9xkvzz

[869] Закон України „Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях" № 2268-19 від 18.01.2018. https://tinyurl.com/4dcmryd3

[870] Закон України „Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України" № 2217-IX від 21.04.2022. https://tinyurl.com/47hbkp9x

erre a változásra? A „terrorelhárító művelet” alapja az volt, hogy az ukrán parlament a szakadár köztársaságokat terrorszervezeteknek minősítette, és ezeket a terrorszervezeteket ellenségnek tekintették. Az új jogállás Oroszországot agresszornak minősítette. Ukrajna eszerint nem terroristákkal harcol, hanem az orosz agresszorral, ami nem a szolgálatokra tartozik, hanem katonai feladat. Az egyesített erők vezérkara irányítja a Donbászban az összes erőszakszervezetet, tehát nem csak a katonaságot. A fő cél az ellenség „visszatartása”.

2014-től kezdve az ideiglenesen megszállt területek kimaradtak az azóta tartott parlamenti, helyhatósági és elnökválasztásokból.

Rendezési kísérletek: a minszki folyamat

A háború ürügyéül szolgáló orosz kisebbség lakta régió helyzetének rendezésére szolgált volna az ún. Donbász reintegrációs törvény.

2014. június 6-án a normandiai Bénouville-be, a normandiai partraszállás hetvenedik évfordulója alkalmából François Hollande francia államfő meghívta a német kancellárt, az orosz elnököt és az ukrán államfőt is, és ekkor négyen megtárgyalták a békés rendezés lehetőségét. A „normandiai négyek” javaslatára felállt háromoldalú – az EBESZ, Ukrajna és Oroszország képviselőiből álló – kontaktcsoport keretében már júniusban megkezdődtek a tárgyalások a rendezésről.

A tárgyalások nyomán 2014. szeptember 5-én Minszkben az EBESZ égisze alatt a normandiai négyek aláírták a dokumentumot a kelet-ukrajnai háború eszkalálódásának megakadályozásáról. Ez volt az első minszki megállapodás, amely tizenkét pontban foglalta össze a rendezési tervet, köztük a legfontosabbak voltak az azonnali tűzszünet, annak EBESZ általi ellenőrzésének biztosítása, a foglyok azonnali feltétel nélküli szabadon bocsátása, amnesztia, törvényalkotás – beleértve az alkotmánymódosítást is – a keleti megyék különleges státusáról.

A Minszk-1. folyományaként a háromoldalú kontaktcsoport, valamint a keleti megyék képviselői szeptember 19-én ugyancsak Minszkben jegyzőkönyvet írtak alá a tűzszünet körülményeiről. A teljes tűzszünet azonban nem valósult meg. 2015. február 11–12-én Minszkben újabb nekifutásra megszületett az „Átfogó intézkedések a minszki megállapodások végrehajtására” című dokumentum, azaz a Minszk-2. megállapodás. Ezúttal Ukrajna, Oroszország, Németország és Franciaország vezetőinek közös sajtótájékoztatója elmaradt, csak a Kreml honlapján jelent meg rövid nyilatkozatuk, amelyben rögzítették a meg-

állapodás együttes támogatását. A dokumentumot nem a tárgyaló felek, csak a közvetítők írták alá. Február 17-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa Oroszország kezdeményezésére egyhangú határozatban üdvözölte az intézkedéscsomagot és a nyilatkozatot is.

A Minszk-2. tizenhárom pontban tovább részletezte a Minszk-1. által megfogalmazott javaslatokat: fegyverszünet, helyi választások megtartása, amnesztia minden résztvevőnek, fogolycsere, a humanitárius segélyek célba juttatásának biztosítása, Ukrajna többi területével való szociális-gazdasági kapcsolatok helyreállítása, a választások után a határellenőrzés visszaadása Ukrajnának, az idegen katonaság és haditechnika kivonása a területről, alkotmányos reform az érintett régiók sajátos státusáról, a háromoldalú kontaktcsoporton belül külön munkacsoportok megszervezése.[871]

Az aláírásra a debalcevei katlanért folytatott véres összecsapások napjaiban került sor. Ez, illetve az Ilovajszkért és a donecki repülőtérért[872] folytatott harcok a háború legsúlyosabb összecsapásai voltak. A hónap végére jelentősen mérséklődött a harcok intenzitása, stabilizálódott az érintkezési határvonal a kormányerők és a két megye területének mintegy egyharmadát kitevő, a szeparatisták által ellenőrzött területrészek között. A háromoldalú kontaktcsoport folyamatosan ülésezett, 2015 májusától külön munkacsoportokat is létrehoztak EBESZ-koordinátorok vezetésével, amelyek katonai, politikai, gazdasági és humanitárius kérdésekkel foglalkoztak. Ezek tevékenysége azonban idővel kimerült az időszakos fogolycserékben, majd azok is abbamaradtak. Egyetlen általános fogolycserére került sor 2019-ben Volodimir Zelenszkij elnök beiktatása után, majd a folyamat ismét megszakadt.

Az EBESZ ukrán kérésre még 2014 márciusában elindította speciális megfigyelő misszióját, megbízottakat küldött Kijevbe, Lembergbe, Ivano-Frankivszkba, Csernyivcibe, Odeszába, Herszonba, Dnyipróba, Doneckbe és Luhanszkba. A minszki megállapodások nyomán kiemelt feladattá vált a tűzszüneti megállapodások betartásának ellenőrzése, amihez ellenőrzőpontot alakítottak ki az Oroszországi Föderáció területén is. A rendszeres és részletes jelentések tanulsága szerint a harcok

[871] Lieven, Anatol: Ending the Threat of War in Ukraine: A Negotiated Solution to the Donbas Conflict and the Crimean Dispute. *Quincy Paper,* 6 (2022). https://t.ly/FDnav; Allan, Duncan: The Minsk Conundrum: Western Policy and Russia's War in Eastern Ukraine. *Chatham Hause Research Paper,* 22.05.2020. https://rb.gy/59ssy6

[872] Kiborgy. Heroyi ne vmyrayut. Director Akhtem Seitablaev. 2017. https://www.imdb.com/title/tt7691572/

intenzitása a közel nyolc év során, 2014 áprilisától kezdve csak időlegesen csillapodott különböző időszakokban.[873]

A minszki folyamatban a rendezés elfogadott elveit a felek eltérően értelmezték, így esély sem mutatkozott a megegyezésre. Ekkor Frank-Walter Steinmeier akkori német külügyminiszter (2017 óta szövetségi elnök) koncepciót dolgozott ki a minszki megállapodások politikai záradékainak végrehajtására. 2015. október 2-án a normandiai négyek vezetőinek párizsi csúcstalálkozóján bemutatta az utóbb róla elnevezett formula első változatát – amelyet az ezt követő években folyamatosan kiegészítettek a megegyezés érdekében. Ez a következő lépéseket irányozta elő: 1) alkotmányos rendelkezés a luhanszki–donecki terület különleges státuszáról; 2) amnesztiatörvény a régió felelős tisztviselőnek büntetlenségéről, és 3) külön törvény a választások megtartásáról az adott területen. Az elképzelés szerint az ukrán parlament ideiglenesen, a választások megtartásának napján hatályba léptetné a különleges jogállásról szóló törvényt, amely azt követően válna véglegessé, hogy az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala igazolja a választások megfelelőségét.

Steinmeier úgy vélte, meg kell tartani a választásokat, bármilyen ellenőrzés alatt áll is a terület, majd az így megválasztott vezetéssel, illetve a minszki megállapodások szerinti különleges státusz megadásával integrálható a régió. Eredményre azonban ez sem vezetett. Kijev úgy tudta volna csak legitimnek elismerni a választásokat, ha azokat nem az oroszok katonai ellenőrzése és az általuk létrehozott helyi közigazgatás árnyékában tartják, Oroszország pedig azon az álláspontón volt, hogy a katonai erők kivonása és az ukrán ellenőrzés helyreállítása csak azután lehetséges, hogy ezeket a választásokat helyben megrendezték, és nemzetközi szinten jóváhagyták. Németország és Franciaország a választások megtartását szorgalmazta, az Egyesült Államok pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a választásokkal összefüggő politikai és technikai eljárások végrehajtása előtt biztonságos környezetet kell teremteni, aminek minimális előfeltételeként az orosz hadseregnek ki kell vonulnia a területről.[874]

A donbászi terület különleges státusával kapcsolatban Ukrajnában egyetlen jogszabály született, amely éppen a státuszt nem érintette. Ez

[873] OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine. https://t.ly/8TEdg

[874] Miller, Christopher: Explainer: What is the Steinmeier Formula – and did Zelenskiy just Capitulate to Moscow? *Radio Free Europe,* 02.10.2019. https://rb.gy/vjyr09

volt a fent említett 2018. január 18-án kelt 2268-19. számú törvény – népi nevén Donbász reintegrációs törvény –, amely bevezeti az „ideiglenesen megszállt területek" („тимчасово окуповані території", „temporarily occupied territories") fogalmát (1. cikk. 1. bekezdés), illetve Oroszországot „agresszornak" („агресор") (preambulum) és „megszállónak" („окупант") (7. cikk, 2. bekezdés) nevezi. A törvény leszögezi, hogy „az Oroszországi Föderáció fegyveres agressziója azzal kezdődött, hogy az Oroszországi Föderáció fegyveres erőinek és más fegyveres szerveinek egységei bejelentés nélkül és titokban behatoltak Ukrajna területére, valamint terrorista tevékenységeket szerveztek és támogattak", a két kvázi népköztársaság illegális fegyveres csoportjai a megszállók támogatásával („за допомогою окупаційної адміністрації Російської Федерації") tartják kezükben a hatalmat, és irányítják a régiót (preambulum).

A VÁLASZTÁSOK

A gyors és drámai politikai változások a forradalom után és a 2014. őszi előrehozott parlamenti választások az EBESZ megfigyelői szerint „fontos lépést jelentett Ukrajna azon törekvésében, hogy nemzetközi kötelezettségvállalásaival összhangban megszilárdítsa a demokratikus választásokat".[875] A választások a 2012-essel megegyező vegyes rendszerben zajlottak, azaz a képviselők felét pártlistáról, felét pedig egyéni körzetekben lehetett a törvényhozásba juttatni. Volt kísérlet a választójogi törvény megváltoztatására, mert az összeomlott Régiók Pártja munkatársai jobb esélyt láttak az egyéni körzetekben, mint pártlistán, de ezek a javaslatok sorra elbuktak. Míg az 1990-es évek első felében a választási rendszer egyenetlenségei miatt nem tudtak egyes körzetekben képviselőt választani, 2014-ben először fordult elő, hogy egyes körzetekben, a kialakult súlyos helyzet miatt, hasonlóan az elnökválasztáshoz, egyáltalán nem tudtak választásokat tartani: a választások a Krím teljes területén, illetve Doneck és Luhanszk megyék egyes részein is elmaradtak, így ezek a mandátumok betöltetlenek maradtak.

Kiváló elemzésében Oxana Shevel megjegyzi, hogy a posztszovjet időszakban az ukrán pártrendszer két fő törésvonala a társadalmi-gaz-

[875] Ukraine, Early Parliamentary Elections, 26 October 2014: Statement of Preliminary Findings and Conclusions. OSCE, 27.10.2014. https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/126043

dasági, amely a gazdaságba való állami beavatkozás eltérő preferenciáit tükrözi, és az identitást érintő, amely a nyelvpolitika és a külpolitika eltérő értelmezéseiben fejeződött ki elsősorban. A korábbi választásokon szoros volt az eredmény mindkét vonatkozásban az ellentétes álláspontot képviselő pártok között, 2014-ben azonban először arattak jelentős győzelmet a Nyugat- és piacpártiak, illetve először nem került be a parlamentbe a Kommunista Párt. A jelentős Nyugat-párti győzelemhez hozzájárult, hogy az oroszpárti szavazótábor jelentős része, akik között hagyományosan a Régiók Pártja és a Kommunista Párt volt erős, orosz megszállás alá került, de a közvéleménykutatások ezen túlmenően is azt mutatták, hogy az orosz megszállás miatt erőteljesen megnőtt a Nyugat-barát hangulat országszerte. Az ellenség bent volt az országban, noha a Nyugat maga ezt ekkor még szemérmesen igyekezett nem tudomásul venni.

A pártlistás szavazáson hat párt lépte át az 5%-os küszöböt. Közülük öt lett végül a kormánykoalíció tagja: az államfő, Petro Porosenko Blokkja, a miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk Népfrontja, a lembergi polgármester korrupcióellenes és reformaktivista politikusokat tömörítő Önsegítő (Об'єднання „Самопоміч") pártja; a populista politikus, Oleh Ljasko Radikális Pártja, és az előző rezsim által bebörtönzött volt miniszterelnök Julia Timosenko Haza Pártja. Az öt pártnak összesen 288 képviselője volt, de hamarosan csatlakoztak hozzá függetlenek, és így meglett az alkotmányozó többség. Az Ellenzéki Blokk frakció, illetve a többnyire függetlenként indult képviselőkből alakult két parlamenti csoport többségében a Régiók Pártja „disszidense" volt.

Shevel értékelése szerint a kormánykoalíción belül mégsem az államfő pártja volt a legsikeresebb és a legnépszerűbb. A szavazók közül sokan támogatták az Euromajdan utáni kormányt, de nem voltak elkötelezettek egyik párt mellett sem, és néhányan az utolsó pillanatban döntöttek úgy, hogy Jacenyuk miniszterelnök pártjára szavaznak. A Porosenko-blokkra rossz fényt vetettek a párton belüli korrupcióval kapcsolatos felfogások és a Janukovics-korszak elitjéhez fűződő kapcsolatok. A média Porosenko rossz kampányát okolta azért, hogy az egyéni körzetekből olyan sokat el tudott vinni a Janukovics-korszak elitje. Amint később nyilvánvalóvá vált, Porosenko nem tudta teljesíteni legfőbb ígéretét, hogy befejezi a háborút a keleti megyékben.[876] Ráadásul Ukrajnában nem voltak rendes, járható utak – és ezt mindenki

[876] Shevel, Oxana: The parliamentary elections in Ukraine, October 2014. *Electoral Studies*. 39 (2015). 159–163.

könnyen észben tudta tartani, objektíven nem lehetett megfeledkezni róla. (Később a következő elnököt, Zelenszkijt eleinte kárhoztatták, hogy erre szórja a pénzt, aztán kiderült, hogy ez mennyire fontos és nélkülözhetetlen projekt volt.)

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

A 2010 utáni új magyar nemzetpolitikai stratégia logikája a nemzet fogalmának átalakítása, illetve kiterjesztése („nemzeti összetartozás"), egyfajta nemzetegyesítés szellemi és materiális értelemben is. Az utóbbival kapcsolatban sokat elárul a Wekerle Terv, amely, Semjén Zsolt miniszterelnökhelyettes megfogalmazása szerint, „az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területének természetes egységként kezelése"[877] gazdasági értelemben. Ezzel az uralkodóvá váló magyar nemzetpolitika szándékai szerint kiterjesztette a magyarországi aktuálpolitikai logikát a szomszédos országokban élő magyar közösségekre, amelyek azonban demográfiai és társadalmi pozícióiknál, illetve az adott országok eltérő társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyainál fogva különböztek egymástól.

2014 májusában Orbán Viktor magyar miniszterelnök parlamenti beszédében[878] és tévéinterjújában[879] Kárpátaljával kapcsolatban többször is elhangzott a kulturális autonómia és a helyi önkormányzatiság követelése. Dariusz Kałan megfogalmazása szerint a budapesti kormány számára fontos motivációnak számított a kárpátaljai magyarok problémáinak felszínen tartása éppen akkor, amikor a krími válság után meggyengült Ukrajna központi hatalma, és várható volt, hogy Kijev nagyobb, a perifériáról érkező nyomás alá kerül.[880] A másik meghatározó tényezőt az ukrajnai szélsőjobboldal magyarellenes akciói jelentették (például a Vereckei-hágón a magyar honfoglalási emlékmű elleni támadások[881]),

[877] A Wekerle-terv segíti a külhoni magyarság megmaradását. 2014.01.20. https://tinyurl.com/4p5zj3ns

[878] Orbán Viktor beszéde a miniszterelnöki eskütételét követően. *Miniszterelnökség,* 2014.05.12. https://tinyurl.com/yhkbpk92

[879] Orbán Viktor újra kiállt a kárpátaljai magyarok autonómiája mellett. *Miniszterelnökség,* 2014.05.16. https://tinyurl.com/2tsbetsj

[880] Kałan, Dariusz: Zakarpattia: A New Powder Keg in Ukraine? *PISM Strategic File,* 50 (2014) 14. 2.

[881] Túri László: A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának" kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* XV (2013) 1. 87–100.

amelyek azonban „látványosságuk" és természetesen súlyosságuk ellenére is inkább incidensek voltak. Az ukrán nacionalizmus a régióban sosem közelítette meg azt a súlyt, amit másutt lehetett tapasztalni. Ezek az események azonban zavart keltettek a magyar médiában (is), és csak tovább szították a félelmeket.

Az autonómia követelése korántsem számított újdonságnak a magyar politikában, hosszú ideje a nemzetpolitika része volt minden olyan országra kiterjedően, ahol magyar kisebbségek élnek. Ennek az irányzatnak egyik központi eleme volt az a gondolat, amelyet különösen a KMKSZ képviselt, mégpedig a kisebbségi parlamenti képviselet önálló választókerület megteremtése általi biztosításának követelése.[882] Az 1991-es népszavazásoktól kezdve az autonómiával, annak formáival kapcsolatos ukrán politikát a „kalapács" metaforával írták le.[883] Erre alapozta Budapest annak a kulcsfontosságú célnak az elérését, hogy megvédje az ukrajnai kisebbségek számos meglévő kiváltságát.[884]

És akkor jött a háború – nem csak egy rövid konfliktus –, ami után a kárpátaljai magyarok számára a nyelvi kérdés került az első helyre. Az ukrajnai oktatási rendszer hibái; a helyi magyarságnak az ukrán közösségtől való elzárkózásra hajlamos hozzáállása;[885] az ukrajnai növekvő nyomás a kisebbségeken, és az Orbán-kormány egyre kevésbé válogatott módszerei – mind olyan tényezők voltak, amelyek összeadódtak, és csak még nehezebbé tették a helyzetet az egyszerű kárpátaljai magyarok számára.

2014 a két magyar szervezet és ezzel együtt a magyar közösség tagjai közötti feszültségek növekedését is magával hozta. Az év tavaszán a KMKSZ élére új elnök került, aminek elsősorban azért tulajdoníthatunk jelentőséget, mert két évtizednyi regnálás után az UMDSZ-szel nem együttműködő és az ukrajnai belpolitikától való távolságtartást konzekvensen képviselő Kovács Miklós minden jel szerint nem önként távozott.

Márciusban tartották a KMKSZ középszintű szervezeteinek tisztújító közgyűlését, majd felkészültek a tisztújításra magában a KMKSZben is. Kovács Miklós elnök a KMKSZ-közeli *Kárpátalja* című lapban meglehetősen szokatlan címmel közölt cikket: „Lesz-e cirkusz a

[882] Kałan, Zakarpattia, 2014, i. m., 1–2.

[883] Például Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól.* (Változó világ.) Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998; Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól II.* (Változó világ.) [Ismeretlen kiadó] 2008.

[884] Kałan, Zakarpattia, 2014, i. m., 2.

[885] Kałan, Zakarpattia, 2014, i. m., 3.

KMKSZ közgyűlésén?”[886] Ebben többek között arról írt, hogy „[a]z utóbbi hetek gyűlései alkalmával – többnyire utánuk – tettek fel nekem a címben szereplőhöz hasonló kérdéseket. Ami alatt azt értették, hogy elindul-e valaki Velem szemben az elnöki címért, amelynek következtében mozgalmas jelenetekre kerülhet sor. Tizennyolc éve vagyok elnök, vagyis 1996 óta háromévente újraválasztottak. Utoljára az említett első elnökségem előtt volt konkurensem Vári Fábián László személyében. […] Hat évvel ezelőtt volt cirkusz, de megmérettetés nem, mert a kihívóm visszalépett […] Az utóbbi hónapokban az előző évekhez képest nem változtam semmit. Aki úgy gondolja, hogy alkalmatlanná váltam a Szövetség irányítására, az így kellett, hogy vélekedjen már hónapokkal ezelőtt is. Tehát megtehette volna, hogy kiáll és elmondja érveit a KMKSZ alap- és középszintű gyűlésein. […] Ez nem történt meg.” Kovács úgy érezte, hogy elsősorban határozott személyisége okoz egyeseknek problémát. „»Nem az elnöknek van szervezete, hanem a szervezetnek elnöke.« Mintha olyan könnyű lenne elválasztani Klicskót az Udartól, Timosenkót a Bjuttól [Timosenko Blokkjától] vagy éppen Orbán Viktort a Fidesztől. Esetleg mondjon valaki egy erős befolyásos pártot, amelynek nem jól felismerhető, karakteres elnöke van.” De azt is megemlítette, hogy egyesek szerint „miattam nem valósul meg a magyarság egysége, mert taszítom az UMDSZ egészséges elemeit, akik most már jönnének”. A KMKSZ elnöke személyeskedésre is ragadtatta magát, név szerint sorolva többek között ma is aktív magyarországi politikusokat, diplomatákat, szavai szerint magyarországi „csinovnyikokat”, akik szerinte dróton akarták rángatni a KMKSZ-t. „Ezeknek útjában állok és megpróbálhatnak a helyemre egy bábut ültetni. Ha rászánják magukat, hogy a nyilvánosság elé álljanak, akkor lesz cirkusz a KMKSZ-közgyűlésen.”

Ezek után megtartották a KMKSZ XXV. tisztújító közgyűlését, amelyen az új elnökké az addigi alelnököt, Brenzovics Lászlót választották meg. Kovács, a leköszönő elnök többek között azt mondta: „[…] Meggyőződésem, hogy rend nélkül nincs semmi. Rendet pedig úgy fenntartani, hogy nincs kinek szembeszállni a rendetlenkedőkkel, nem lehet. Azt gondoltam, hogy egyszer majd a KMKSZ-ben ki akarják próbálni, hogy működnek-e a dolgok anélkül is, hogy valaki vállalja a piszkoskodó küzdelmet a rendetlenkedőkkel. Azokkal, akik UMDSZ-t szeretnének csinálni a KMKSZ-ből. Meglátjuk. Sokféle dolog lesz

[886] Kovács Miklós: Lesz-e cirkusz a KMKSZ közgyűlésén? *Kárpátalja,* 2014.03.27. (689. sz.) https://tinyurl.com/cxfw65e9

most kipróbálva." A jelen lévő magyarországi vendégek közül Kövér László, a magyar Országgyűlés elnöke elmondta, a közelgő magyarországi választások tétje, hogy folytatható-e az a nemzetpolitika, „amelynek készsége és képessége is van arra, hogy erősítse, építse és védje a magyar nemzetet Magyarországon, a Kárpát-medencében és a nagyvilágban egyaránt", Ukrajnával kapcsolatban pedig: „Ami jó Európának, az jó az EU felé törekvő Ukrajnának is. […] A helyi autonómiák csökkentik az oligarchák hatalmát, a kettős vagy többes állampolgárságok pedig növelik a polgárok lehetőségeit és szabadságát."[887] A március 29-i közgyűlési nyilatkozat tartalmazta nemcsak a kárpátaljai magyarság önigazgatásának kívánalmát, hanem „a garantált parlamenti képviselet megteremtésére" való törekvés szükségességét is.[888]

Kovács Miklós ezt követően abbahagyta a nyílt kritikát, a nyilvános politizálást és közszereplést, évekkel később az oktatói tevékenységével is felhagyott; amit tudni lehet róla, hogy azóta a magyar miniszterelnök mellett miniszterelnöki megbízott, feladata „az ukrán helyzettel összefüggő magyar külpolitikai stratégiát érintő kérdéskörben személyes tanácsadás nyújtása".[889]

A háborús időszakban, 2014-től Magyarország kormányának volt olyan tisztségviselője, akinek hatásköre átlépte az államhatárt: miniszteri biztos, aki „a határon átnyúló beruházások ellenőrzéséért", majd kormánybiztos, aki „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének és összehangolt fejlesztési feladatainak kormányzati koordinációjáért", végül ismét mint miniszteri biztos, aki „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja (Закарпатська область) [a cirill betűs megnevezés is szerepel az eredeti titulusban] együttműködésének fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési program koordinálásáért" felelt.

Az új KMKSZ-elnök, Brenzovics László a 2014. őszi parlamenti választásokon az új ukrán államfő, Petro Porosenko Blokkja Párt listáján tagja lett a törvényhozásnak.[890] Legfontosabb segítője parlamenti képviselői munkájában – Tóth Mihály, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke lett.

[887] Brenzovics László a KMKSZ új elnöke. *Kárpátalja,* 2014.04.02. (690. sz.) https://tinyurl.com/5d4ufhbt

[888] A KMKSZ XXV. közgyűlésének nyilatkozata. Ungvár, 2014. március 29. *Kárpátalja,* 2014.04.03. (690. sz.) https://tinyurl.com/sjv9am75

[889] Miniszterelnöki megbízottak. https://tinyurl.com/4nkrv9ar; https://tinyurl.com/26skcdf8; https://tinyurl.com/4yw6uf8j stb.

[890] Például Мартин, Владимир: Венгерские риски. *Зеркало недели,* 26.09.2014. https://tinyurl.com/ycky53mb

Brenzovics végig a Porosenko Blokk frakciójában ült, helyből 31-szer, az emelvényről kétszer szólalt fel, felszólalásainak zöme az államnyelvtörvény tervezetével volt kapcsolatos (2019 márciusában).[891] Felvetette például, hogy „az európai intézmények határozott ajánlásai ellenére a Legfelsőbb Tanács elnöke nem küldte el ezt a törvénytervezetet a Velencei Bizottságnak. Valószínű, hogy ez a testület a törvény elfogadása után kiábrándító következtetéseket fog levonni a törvényről."[892] Ellenezte, hogy kötelezővé tegyék az államnyelv megtanulását, szerinte az csak azokkal szemben támasztható feltételként, akik Ukrajnában akarnak letelepedni, és ezzel együtt állampolgárságot szerezni (aki pedig már állampolgár, azt hagyják békén ezzel a kérdéssel). Meglátása mellett így érvelt:

> „[…] a falumban él anyám nagynénje, aki hamarosan 100 éves lesz. Ausztria-Magyarországon született, Csehszlovákiában járt iskolába, a Szovjetunióban dolgozott, most Ukrajnában kap nyugdíjat. Nem beszél ukránul. Hogyan fogják ezért megbüntetni?"

Brenzovics ellenében a képviselők arról beszéltek, hogy az államnyelv ismerete nem jogokat vesz el, hanem éppen hogy lehetővé teszi az összes joggal való élést egy adott államban. Brenzovics szerint ez butaság, döntse el az adott közösség, hogy a nyelvtudás mennyire befolyásolja valakinek a megválasztását vagy elküldését.[893] A nemzetközi jog legdurvább megsértésének, diszkriminációnak nevezte, ha a kisebbségi nyelveket kizárják a választási és népszavazási procedúrák lebonyolításából,[894] de felsorolt sok egyéb területet is, mint a bíráskodás, a tudomány, a sajtó nyelve, a névhasználat a nemzetiségek esetében stb., ahol a kisebbségi nyelvek jogaiért szállt síkra.

[891] Верховна Рада України. Народний депутат України 8-го скликання Брензович Василь Іванович. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_dep?vid=4&kod=29408

[892] Десята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Лютий 2019 року – Липень 2019 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 13. Опубліковано 12. 03. 2019. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7041.html

[893] Десята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Лютий 2019 року – Липень 2019 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 15. Опубліковано 13. 03. 2019. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7046.html

[894] Десята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Лютий 2019 року – Липень 2019 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 16. Опубліковано 14. 03. 2019. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7048.html

Nagyszámú törvénykezdeményezései közül azt a határozattervezetet emelném ki, amelyet másokkal együtt a két krími tatár képviselővel, Dzsemilevvel és Csubarovval 2017. április 19-én 1111/P. számmal terjesztettek be a nemzeti kisebbségekről szóló törvény módosításáról szóló törvényjavaslat további felülvizsgálatra való visszaküldéséről.[895] A határozattervezetet és a hivatkozott törvényjavaslatot[896] a következő ciklusban, egy napon – 2019. augusztus 29-én – vonták vissza.

A szavazások során a KMKSZ elnöke nagyon gyakran hiányzott a parlamentből, néha nem szavazott, ritkán tartózkodott, ha pedig szavazott, akkor többnyire igennel, és csak néhány esetben nyomta meg a „nem" gombot.[897]

Porosenko és Brenzovics együttműködésének sikere kétséges. Túl azon, hogy ekkor születtek a kisebbségi jogokat szűkítő törvények, amelyekben alapvető szerepe volt Brenzovics saját frakciójának, az együttműködést akadályozta, hogy Kijev számára problémát jelentett Kárpátalja sajátosságainak meg nem értése, a decentralizációnak nevezett közigazgatási reform furcsaságai, amikor hol a magyarok vonták ki magukat, hol Kijev nem tett gesztusokat. Pontosnak gondolom Kałannak azt a meglátását, hogy a helyi elitek Kárpátalján, Viktor Baloha és köre, valamint a főbb kisebbségek képviselőinek vezetői „össze vannak kötve" („bounded together"), sok közös érdekük van, valamint közös az a meggyőződésük, hogy a „helyi" néha fontosabb, mint a „nemzeti". Így Kárpátalja „különálló fejedelemség" („separate principality") látszatát keltheti.[898]

A krími tatároknak a VIII. ciklus egyszerre volt a dráma és a felemelkedés időszaka. Dráma, mert a Krím Oroszország megszállása alá került – elég csak megnézni Akhtem Seitablajev *Hajtarma* [visszatérés, hazatérés] című filmjét,[899] ami ugyan játékfilm, de meg lehet belőle

[895] Верховна Рада України. Проект Постанови про повернення на доопрацювання проекту Закону України про внесення змін до Закону України „Про національні меншини в Україні" № 1111/П від 19.04.2017. https://tinyurl.com/2mwnseab

[896] Верховна Рада України. Проект Закону про внесення змін до Закону України „Про національні меншини в Україні" № 1111 від 28.11.2014. https://tinyurl.com/ky6tpr68

[897] Верховна Рада України. Народний депутат України 8-го скликання Брензович Василь Іванович. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_dep?vid=1&kod=29408

[898] Kałan, Zakarpattia, 2014, i. m., 6.

[899] Khaytarma. Director Akhtem Seitablaev. 2013. https://www.imdb.com/title/tt2871482/

érteni azt a problémát, miért nem lehetséges a krími tatárok számára a békés együttélés a többséggel egy orosz államban. És felemelkedés volt, mert a kijevi parlament új szintre emelte a velük kapcsolatos törvényalkotást – erre később kitérek majd.

A vizsgált ciklusban Musztafa Dzsemilev a Porosenko Blokkja Párt listáján került be a törvényhozásba, és végig annak frakciójában is ült. Mindössze kétszer szólalt fel: a szimferopoli nemzetközi repülőtérnek Amet-han Sultanról való elnevezésével kapcsolatban, illetve a Krím valamint Szimferopol (a krími főváros) Ukrajnába való visszaintegrálásáról. Utóbbival kapcsolatban többek között ezt mondta:

„[…] kedves honfitársaink, akik most orosz megszállás alatt állnak! Közeledik május 18-a – a krími tatár nép deportálása áldozatainak emléknapja. És 2014 óta ez a nap az Ukrajnában élő krími tatárok jogaiért folytatott küzdelem napja. Ezen a napon 1944-ben az NKVD különleges akciót hajtott végre, amelynek során három nap alatt mintegy kétezer embert hurcoltak el a Krímből az emberek szállítására alkalmatlan vonatokon. Útközben, valamint a deportáltak közép-ázsiai, szibériai és uráli különleges településeken való tartózkodásának első éveiben a [deportált] krími lakosság több mint 46 százaléka halt meg az éhség, a hideg, a betegségek és az embertelen életkörülmények következtében.

Ma a történelem megismétli önmagát a krími tatárok számára. Az Oroszországi Föderáció nem egyszerűen elfoglalta a szülőföldünket. Az agresszor állam nyílt elnyomást indított, amelynek célja a krími őslakosok fizikai és szellemi megsemmisítése, szülőföldjükről való elszakítása. Aktivisták és egyszerű krímiek ezreit üldözik koholt ügyekben. Szó szerint minden krími tatár úgy érzi, hogy holnap őket is célba vehetik.

Az állásfoglalás, amelynek támogatását kérem, arra irányul, hogy felhívja a nemzetközi közösség figyelmét a megszállás alatt álló krími tatárok helyzetére.

Úgy tűnhet, hogy az ilyen nyilatkozatoknak nincs gyakorlati haszna a helyszínen, a Krímben. De szeretném biztosítani Önöket, hogy a Kreml terroristái és bábjaik a Krímben nem véletlenül reagálnak idegesen a mi akcióinkra. Minél többet beszélünk a Krímről, minél inkább felhívjuk a figyelmet az ottani, krími polgártársaink problémáira, annál nehezebben tudják eltitkolni bűneiket a megszállók, annál világosabban látják be, hogy a közeljövőben elkerülhetetlen lesz a büntetésük. Nincsenek illúzióim arról, hogy

Oroszország az állásfoglalás egyetlen pontját is teljesíteni fogja, de szilárd meggyőződésem, hogy az orosz rezsim hamarosan felelősségre vonható lesz mindegyikért."

Dzsemilevből talán több optimizmus szólt, mint realizmus, de inkább azt mondhatnánk, hogy az emberért és az emberi életért érzett felelősségnek adott hangot, emléket hagyott hátra, mit éltek meg a krími tatárok – ismét.

A másik krími tatár képviselő, Refat Csubarov a Porosenko Blokk Párt listáján került be a parlamentbe, és a párt frakcióját a ciklus végéig nem hagyta el. 41-szer szólalt fel helyből és 45-ször az emelvényről. Dzsemilev és Csubarov, több képviselőtársukkal együtt 2017. április 7-én 6315. számmal nyújtották be a krími tatár nép jogállásáról szóló törvénytervezetet,[900] amelyet 2019-ben, már az új parlamenti ciklusban visszavontak, ám így is érdemes beleolvasni az indokolásba:

„A javasolt törvénytervezet célja, hogy megteremtse a jogi feltételeket ahhoz, hogy a krími tatárok gyakorolhassák elidegeníthetetlen önrendelkezési jogukat egy szuverén és független ukrán államon belül, amely garantálja a krími tatárok etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának, mint Ukrajna őslakos népének megőrzését és fejlődését.

A vezető nemzetközi intézmények, köztük az Európai Unió is, dokumentumaikban a krími tatárokat Ukrajna őslakos népeként határozzák meg, amelynek jogai összhangban kell, hogy legyenek az Egyesült Nemzeteknek az őslakos népek jogairól szóló nyilatkozatával, amelyhez Ukrajna is csatlakozott. A törvénytervezet elfogadása erősíteni fogja az ukrán állam pozitív megítélését a nemzetközi színtéren, és egyértelmű jelzést küld a partnerországok számára a jogállam megerősödéséről Ukrajnában.

A törvénytervezet a Krími Autonóm Köztársaság politikai státuszát a krími tatár nép nemzeti-területi autonómiájaként határozza meg, amelyet a Krím-félsziget területén, a szuverén és független ukrán állam részeként hoznak létre, végre kijavítja azt a jogi képtelenséget, amelyet 1991 februárjában a Krím autonómiájának területi alapon történő újrateremtésével és a félszigetnek a deportálási területekről éppen visszatérő őslakosai önrendelkezési jogának teljes figyelmen kívül hagyásával hoztak létre."

[900] Верховна Рада України. Проект Закону про статус кримськотатарського народу в Україні. № 6315 від 07.04.2017. https://tinyurl.com/yhtu26bp

Folytatva a vizsgált nemzetiségi képviselők sorát, a zsidó Olekszandr Feldman Harkiv megye 174. számú választókerületében ismét egyéni mandátumot szerzett. A törvényhozásban „A Nép Akarata" csoportba ült be. Mindösszesen háromszor szólalt fel, a jelentékeny törvényalkotói munkája helyett mégis ennél állnék meg, mert az egyik felszólalása éppen azzal az alkotmánymódosítással függött (volna) össze, amikor az ukrán alaptörvény preambulumába a nép szuverén akaratára, a történelmi felelősségre, az emberi jogokra és szabadságjogokra, Isten, az egyéni lelkiismeret, a múlt, a jelen és a jövő nemzedékei iránti felelősségre, a demokratikus államberendezkedésre való hivatkozás mellé bekerült az ukrán nép európai identitásának megerősítése, az európai és az euroatlanti elköteleződés visszafordíthatatlansága is.[901] Feldman parlamenti adatlapján ugyan az szerepel, hogy ő szólalt fel, de valójában nem mondott semmit, hanem átadta a szót parlamenti csoportja egy másik tagjának, a Harkiv régióbeli Valerij Piszarenkónak – okkal feltételezhető, hogy ez azt jelezheti: voltak kétségei.

Erre 2018 novemberében, tehát jóval az alkotmánymódosítás 2019-es végszavazása előtt került sor, és Piszarenko mondandójának lényege az volt, hogy ugyan egyetértenek a módosítással, de előtte ismerni szerették volna az Alkotmánybíróság véleményét; miután ez a mai napon megvan, nem látják akadályát a továbbhaladásnak, de szerettek volna ebben a kérdésben népszavazást, amit a parlament blokkolt. A szociológiai kutatások szerint az ukránok többsége valóban támogatja a NATO-tagságot, de ki fogja meggyőzni a többieket, és az EU-val is van probléma, mert van olyan ország, amelyik éppen a kilépésre szavaz[902] – utalt Piszarenko a 2016-os brexit népszavazásra. Az Alkotmánybíróság fent említett, 2018. november 22-i 3-b/2018. számú véleménye a parlament kérelme alapján azt állapította meg, hogy az alkotmánymódosítás szándéka, mely beleírja az alkotmányba az államnak Ukrajna teljes jogú európai uniós és észak-atlanti szerződéses tagságára irányuló stratégiai szándékát, megfelel az Alkotmány 157. és 158. cikkének.[903]

[901] Fedinec et al., *Ukrajna története,* 2021, i. m., 432.

[902] Стенограми пленарних засідань. Дев'ята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Вересень 2018 року – Січень 2019 року. Засідання 35. Опубліковано 22.11.2018. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6960.html

[903] Конституційний Суд України. Надано Висновок Конституційного Суду України у справі щодо членства України в ЄС та НАТО. https://tinyurl.com/yc4pv4sw

Anton Kissze ismét egyéni képviselő lett, mégpedig Odesza megye egyik választókerületében, a 142. számúban. Előbb a „Gazdasági Fejlődés”, majd az „Újjászületés”, végül az „Újjászületés Párt” csoport tagja volt. Összesen 48-szor szólalt fel, 30-szor helyből és 17-szer az emelvényről. Ellenezte a 2019-es államnyelvtörvényt abban a formában, ahogyan végül megszavazták – erre majd külön kitérek a jogszabály tárgyalásakor. Törvényalkotási munkája során a közigazgatási reformmal kapcsolatban – amitől a magyarok például annyira ódzkodtak – a többekkel 2015. július 2-án 2240a. számmal benyújtott törvénymódosításban[904] annak indokolásából kiindulva azon a véleményen volt, hogy támogatandó az elképzelés cselekvőképes, önellátó területi közösségek kialakítására, amikor az egyes települések önkéntesen dönthetnek az egyesülésről, de a megvalósítás módjának egyes lépéseiben a vonatkozó törvény Alkotmányba ütköző, és ezeket a hiányosságokat orvosolni kell. (Az Alkotmányba ütközést egyébként a magyarok is hangsúlyozták, ez volt az egyik oka annak, hogy nem kapcsolódtak be a folyamatba időben.) A jogi ellenőrző testület azonban a módosító javaslat elvetését javasolta, nem találta alátámasztottnak az Alkotmányba ütközést. A módosító javaslatot végül 2019-re, a közigazgatási reform lezárását megelőző évre halasztották, érdemi tárgyalás nélkül.

A görög Dmitro Lubinec Donec megye 60. számú választókerületében lett egyéni képviselő, és a ciklusban végig a Porosenko Blokk Párt frakciójának tagja volt. Igen sokszor, helyből 44-szer, az emelvényről 16-szor szólalt fel, és kiemelkedően sok törvénykezdeményezéssel és törvénymódosítási kezdeményezéssel élt, bár ezek javarészt a parlamenttel, a parlamenti munkával és a parlamenti képviselőkkel foglalkoztak, ami nem is csoda, mivel a parlament működésével foglalkozó bizottság titkára volt, illetve kiérződik a háborús hatás, például a kényszerű frontközeli közigazgatási átrendezések a háborús területek miatt, az ideiglenesen megszállt területekkel kapcsolatos állami politika, a mozgósítás stb. Ő volt az egyik benyújtója 2017. június 9-én 5670-d. számmal[905] annak a törvénytervezetnek is, amiből a 2019-es államnyelvtörvény lett. A nagyszámú beterjesztő között volt az a Ta-

[904] Верховна Рада України. Проект Закону про внесення змін до Закону України „Про добровільне об’єднання територіальних громад” (щодо висновку на проекти рішень про добровільне об’єднання територіальних громад) № 2240а від 02.07.2015. https://tinyurl.com/4fkpcu4h

[905] Верховна Рада України. Проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної. № 5670-д від 09.06.2017. https://tinyurl.com/4zvd8wb5

rasz Kreminy is, aki később – a parlamenthez viszonyítva már a következő ciklusban – az e törvény betartása fölött őrködő államnyelvi ombudsman[906] lett.

Hogyan lett kárpátaljai képviselője az Európai Parlamentnek

2011 decemberében a magyar parlament elfogadta az országgyűlési képviselők választásáról szóló új, 2011. évi CCIII. törvényt. A választási rendszer egyik újítása volt, hogy a magyarországi lakcímmel nem rendelkező, az ország határain kívül élő állampolgárok is szavazati jogot kaptak. Az állampolgárok e csoportjának jelentős számbeli növekedését eredményezte 2011-től kezdődően az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 2010-es módosítása, amely 2011. január 1-jétől lehetővé tette a Magyarország határain kívül élő magyarok egyszerűsített, kedvezményes honosítását: ehhez azt kell bizonyítani, hogy a kérelmező magyar felmenőkkel rendelkezik, és nem szükséges a magyarországi letelepedés. 1993 és 2010 között 135 212 fő szerzett magyar állampolgárságot, túlnyomó többségük előzőleg valamely szomszédos ország állampolgára volt, az összes honosított közel 10%-a érkezett Ukrajnából.[907] 2011 óta az egyszerűsített honosítási és visszahonosítási eljárással magyar állampolgárságot szerző személyek száma jelentősen megnőtt. 2011-től 2015. nyár végéig, a *Figyelő Online*-on 2015. augusztus 6-i, azóta már elérhetetlen cikke szerint több mint 700 ezren tették le az esküt (és közülük csak 24 ezren választották új lakóhelyül Magyarországot). Ebből vélhetően már akkor több mint 100 ezren voltak az ukrán állampolgárok. Az ukrán média rendszeresen cikkezett arról, hogy Magyarország – és Románia – Ukrajna területén, saját diplomáciai képviseletein keresztül „osztogatja” az útlevelet.

Az új választási törvény gyakorlati alkalmazására a 2014. április 6-i magyarországi parlamenti választások során került először sor. Figyelemre méltó, hogyan tájékoztatta a kárpátaljai magyar sajtó az olvasóit a választásokon való részvétel módjáról – mivel erről hivatalos tájékoztatást nem adhatott a sajátos joghézag miatt, a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain részletes tudósítás jelent meg egy nyíregyházi rendezvény-

[906] Уповноважений із захисту державної мови / State Language Protection Commissioner. https://mova-ombudsman.gov.ua/en

[907] Gödri Irén: Migráció nemzeti/nyelvi határokon belül. Bevándorlók és új állampolgárok a szomszéd országokból – változó trendek. *Magyar Tudomány,* 174 (2013) 3. 268.

ről, melyen a határon túli szavazással kapcsolatos tudnivalókat ismertették.[908]

Gajdos István, az ukrán parlament képviselője, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség nevében az azóta megszűnt *TiszaNews* portálnak 2014. április 9-én adott interjúban kiemelte: „Valóban úgy vélem, a világ magyarságát először egyesítő választások nyomán a budapesti vezetés előtt ott a lehetőség, hogy átértékelje, új alapokra helyezze az elszakított nemzetrészek magyarságszervezeteivel fenntartott kapcsolatai rendszerét […] Most ugyanis tiszta lappal indulhatnánk, lezárva a korábbi vélt vagy valós sérelmeket. Ez pedig nagyban hozzájárulna az ukrajnai, ezen belül a kárpátaljai magyar egység megteremtéséhez, annál is inkább, mivel szűkebb pátriánkban az enyhülés jelei mutatkoznak a két meghatározó magyarságszervezet viszonyában."[909] A Kárpátaljai Kulturális Szövetség álláspontját Gulácsy Géza általános alelnök fogalmazta meg: „Készen kell lennünk arra, hogy csekély erőnkkel benyomuljunk a hatalom repedéseibe és megpróbáljuk érvényesíteni a kevéske rendelkezésünkre álló eszközt a kárpátaljai magyarság érdekében." Brenzovics László, az újonnan megválasztott elnök szerint: „Nekünk egy olyan önszerveződő társadalmat kell létrehoznunk, amely képes gazdasági, kulturális és oktatási téren is komoly feladatok megoldására."[910]

A helyi ukrán sajtó a magyarországi választási kampány ukrajnai nyitányának a Jobbik 2013. október 16-i beregszászi „politikai fórumát" tekintette.[911] Azonban éppen a novembertől kibontakozó ukrajnai események miatt a magyar parlamenti választások kárpátaljai helyszíne mégsem maradt folyamatos napirenden, egyes történések ugyanakkor annál élesebb reakciókat váltottak ki, melyeket negatív üzenetekként interpretáltak az ukrajnai belpolitika összefüggéseiben. Meg kell jegyezni, hogy az akkori kijevi magyar nagykövet bölcs megnyilatkozásokat tett az ukrajnai sajtóban, amelyek arra irányultak, hogy a pártharcok ne hassanak ki a két ország kapcsolatára.

[908] Tóth Viktor: Hűségeskü Nyíregyházán. *Kárpáti Igaz Szó,* 2014.02.15. https://tinyurl.com/yvs3sa9y

[909] Gajdos István: Új fejezetet nyithatnak a magyarországi választások. *TiszaNews,* 2014.04.09.

[910] Badó Zsolt: Brenzovics László a KMKSZ új elnöke. *Kárpátalja,* 2014.04.02. https://tinyurl.com/5d4ufhbt

[911] Угорська націоналістична партія Jobbik проводить форум на Закарпатті. *Закарпаття онлайн,* 16.10.2013. https://tinyurl.com/3cw2psnv

A következő hónapokban a Jobbik megmaradt a hírek középpontjában, novembertől immár összefonódva az országos eseményekkel. A végig lebegtetett kérdés az maradt, hogy Kárpátalján kialakul-e „szeparatista" gócpont vagy sem. Ehhez kapcsolódóan a következő eseményeket tárgyalták a nyilvánosságban: a Jobbik vitája az ultranacionalista Jobb(oldali) Szektorral; a Jobbik részvétele a március 16-i krími álnépszavazás megfigyelésében és legitimálásában; a március 28-i tüntetés Budapesten a Külügyminisztérium előtt és a Jobbik beregszászi irodájának felszámolása. Az április 6-i magyarországi parlamenti választásokkal kapcsolatban az ukrán sajtó elsősorban azt emelte ki, hogy Orbán Viktor miniszterelnök szerint a választások legfőbb eredménye pártjának nagyarányú győzelme, és hogy a választók nemet mondtak az Európai Unióból való kilépésre. Az ukrajnai hírek emellett azt is hangsúlyozták, hogy Magyarországon a második legerősebb párt az ukrajnai belpolitikába beavatkozó, abban erősen negatív szerepet játszó Jobbik lett.

Határozottan negatív kontextusba került és éles felhangokat váltott ki 39 kárpátaljai magyar civil szervezet és a történelmi egyházak március 28-i közös nyilatkozata.[912] Ezt röviddel a krími álnépszavazás után fogadták el, azt követően, hogy az orosz törvényhozás alsóháza megszavazta a területnek az Oroszországi Föderációhoz új jogi alanyként való befogadásáról szóló alkotmányos törvényt. A magyar szervezetek nyilatkozata azt hangsúlyozta, hogy a kárpátaljai magyarok mint őshonos lakosok, törvénytisztelő polgárként szeretnének jogállamban élni, és többek között kérik az államtól „a kettős állampolgárság intézményének elismerését Ukrajnában, ami elősegíti az ország európai uniós integrációját".

Szintén kevéssel a keleti megyékben megtartott népszavazás után, május 10-én került sor Orbán Viktor miniszterelnöki eskütételét követő beszédére a magyar parlamentben, amelyben többek között így fogalmazott: „A Kárpát-medencei magyarokat megilleti a kettős állampolgárság, megilletik a közösségi jogok, és megilleti az autonómia is. Ez az álláspontunk, melyet képviselni fogunk a nemzetközi politikában. Mindennek közeli aktualitást ad az Ukrajnában élő 200 ezres magyar közösség helyzete, amelynek meg kell kapnia a kettős állampolgárságot, meg kell kapnia a közösségi jogok teljességét, és meg kell kapnia az önigazgatás lehetőségét is. Ez világos elvárásunk a most formáló-

[912] A kárpátaljai magyar civil szervezetek és történelmi egyházak nyilatkozata. Beregszász, 2014.03.28. https://tinyurl.com/4pzmdw6f

dó új Ukrajnával szemben, akik egyébként élvezik együttérzésünket és támogatásunkat a demokratikus Ukrajna megteremtéséért végzett munkájukban."[913] A felháborodott ukrajnai fogadtatás csillapítására tett elemzői és politikusi kísérletnek tekinthetjük, hogy felmerült, hogy a beszédet félreértelmezték, aminek oka az esetleges rossz fordítás.[914]

A 2014. májusi európai parlamenti választások egyik különlegessége magyar szempontból, hogy a Fidesz–KDNP listájára a külhoni magyarok képviselői is felkerültek, köztük egy-egy kárpátaljai és szlovákiai jelölt is – két olyan országból, ahol a „kettős állampolgárság" nem megengedett. A szlovákiai jelölt jelképes helyet kapott, azonban befutó helyen szerepelt és valóban mandátumot szerzett a kárpátaljai jelölt. Személye kiválasztásának módjáról, indokairól a nyilvánosság nem értesült sem előtte, sem utólag. A politikai és közéleti tapasztalattal nem rendelkező Bocskor Andrea még képviselőjelöltként így fogalmazott: „Fontos feladatomnak tekintem, hogy elősegítsem Ukrajna európai integrációs törekvéseinek megvalósulását és hogy megjelenítsem a kárpátaljai magyar közösség törekvéseit, illetve helyzetét a brüsszeli színtéren."[915] A vélhetően jelölő szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség azt nyilatkozta: „A jelenlegi nehéz ukrajnai helyzetben rendkívüli jelentőséggel bír, hogy az itt élő magyarság ügyei és törekvései megjelenjenek az európai politikusok előtt, tudjanak a kárpátaljai magyarságról, halljanak törekvéseikről, problémáikról."[916] Kárpátalja brüsszeli képviseletét a másik ukrajnai magyar szervezet, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség is üdvözölte. Meg kell jegyezni, hogy 2014. februári ukrajnai belpolitikai fordulat nyomán, noha ez esetben nyilvánosan vállalt tény volt Bocskor kettős állampolgársága, még a radikálisan nacionalista ukrajnai politikai erők sem vetették fel, hogy megfosszák ukrán állampolgárságától.

Bocskor az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) képviselőcsoportja tagjaként a Kulturális és Oktatási Bizottság alelnöke, illetve

[913] Orbán Viktor beszéde a miniszterelnöki eskütételét követően. Budapest, 2014.05.10. https://tinyurl.com/yhkbpk92

[914] Семушин, Дмитрий: Карпатская геополитика Венгрии: распад украинской государственности дает редкий шанс. *Народный Корреспондент,* 22.05.2014; MTI: Rosszul fordították le ukránra Orbán Viktor beszédét? *Pesti Srácok,* 2014.05.14. https://tinyurl.com/pakxjsuv; Kuznetsov, Sergei: Hungarian minority creates headache for Ukraine. *Financial Times,* 19.05.2014. https://tinyurl.com/3e4suwf5 stb.

[915] Fidesz: A magyar érdekek érvényesüléséért fogunk küzdeni. 2014.04.19. https://tinyurl.com/mvhsbwyk

[916] A KMKSZ Elnöksége: Nyilatkozat az EP-választás kapcsán. https://tinyurl.com/5cyfwdu9

az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság póttagja lett.[917] Bocskor július 15-i első felszólalásában így fogalmazott: „Én vagyok tehát az Európai Parlament egyetlen képviselője, aki ukrán állampolgár is. […] Kárpátaljai magyarként feladatomnak tekintem, hogy támogassam Ukrajna bel- és külpolitikai békéjének, stabilitásának és demokratizálódásának megteremtését, a szuverenitásának megőrzését […] Fontos feladatomnak tekintem emellett a nemzeti kisebbségek jogérvényesítésének elősegítését […].”[918]

JOGALKOTÁS

A dekommunizációs törvénycsomag (2015)

Az 1990-es Párizsi Charta az Új Európáért a preambulumában meghirdette, hogy „Európa megszabadul a múlt örökségétől.”[919] Ez azonban sohasem valósult meg teljesen, az emlékezet nem pusztán politikai, hanem szó szerint háborús tényező.

Az emlékezetpolitikával kapcsolatos ukrán törvények nem számítanak egyedi jelenségnek, az emlékezettörvények Nyugat-Európában több évtizedes múltra tekintenek vissza, és elsősorban a holokauszt tagadásának kriminalizálásával és az áldozatok méltóságával foglalkoztak. Hasonló jogszabályok Közép- és Kelet-Európában a 2010-es években szaporodtak meg különösen, amely hullám a nemzetállamok és a többségi nemzetek áldozatára koncentrált, középpontba helyezve a II. világháború történetének vitatott felfogását és az azt követő szovjet típusú kommunista uralmat. Legfőbb céljuk, hogy jogi eszközökkel (is) akadályozzák a történelmi atrocitások tagadását, a múlt totalitárius szimbólumainak használatát, ugyanakor elősegítsék a hősöknek és az eseményeknek való emlékezetállítást is – például ünnepek, gyásznapok bevezetésével, közterek átnevezésével, múzeumok felállításával, levéltárak megnyitásával stb. Ilyen volt a 2014-es orosz, a 2015-ös ukrán és a 2018-as lengyel emlékezetpolitikai törvény is. Az orosz tör-

[917] Vö. Manzinger Krisztián: Konstruktív párbeszéd vagy párhuzamos monológok? – Az Európai Parlament nemzetiségi vonatkozású tevékenysége 2014–2019 között. *Kisebbségi Szemle,* (2018) 4. 17–19, 23–24, 26.

[918] Vö. Fedinec Csilla: Ukrajna magyarjai. *BBC History*, V (2015) 3. 11.

[919] Charter of Paris for a New Europe. OSCE, 21.11.1990. https://www.osce.org/mc/39516

vények közül a 2014-es[920] kriminalizálta a Szovjetunió második világháború alatti tevékenységéről szóló „tudatosan hamis információk" nyilvános terjesztését (a „nácizmus rehabilitálását"), és konkrét büntetéseket írt elő a törvény megsértése esetén. Lengyelország is több törvényt hozott, de ezek között a legfontosabb a Nemzeti Emlékezet Intézetéről szóló törvény 2018-as módosítása,[921] amely az „ukrán nacionalisták bűneire" koncentrált, és egyértelműen aktivizálta Oroszország hamis állításaival szembeni lengyel történelempolitikát, ami ellen maga Vlagyimir Putyin orosz elnök intézett éles kirohanást.[922]

A dekommunizáció Ukrajnában az ország második világháborús emlékezetpolitikájának felülvizsgálatát jelenti az Euromajdan utáni korszakban. Miután Viktor Janukovics, Ukrajna korábbi elnöke az Euromajdan-tüntetés során elmenekült Ukrajnából, az új kormány Petro Porosenko elnökkel erősen Európa-párti politikát hirdetett, és elindított egy olyan stratégiát, amelynek célja az Oroszországgal való kapcsolatok megszakítása volt. Politikájában a „Hadsereg. Nyelv. Hit" („Армія. Мова. Віра.") jelszavával a 2015-ben meglehetősen bizonytalan, meggyengült helyzetű ukrán hadsereg megerősítésére tett erőfeszítéseket, ukránosítási reformokat vezetett be, és elérte az ukrán ortodox egyház egyházjogi kanonizálását is. A törvényhozási nyitány ezen a téren, a lakosság egy részében még mindig jelen lévő kommunista nosztalgia miatt aggódva, 2015 áprilisában az úgynevezett dekommunizációs törvénycsomag elfogadása volt, mégpedig gyorsan, nyilvános vagy parlamenti vita nélkül.[923]

Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete még 2006-ben jött létre mint költségvetési tudományos intézmény. Feladatkörét, ami a nemzeti emlékezet újjáélesztése és megőrzése, kormányhatározatba foglalták, ám az intézet egész 2014-es újjászervezéséig szerény tartozék volt csupán az

[920] Федеральный закон от 05.05.2014 № 128-ФЗ „О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации". https://tinyurl.com/dr5zwu98

[921] Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Dz.U. 2018 poz. 369. https://tinyurl.com/2nba9dew

[922] Belavusau, Uladzislau – Gliszczyska-Grabias, Aleksandra – Malksoo, Maria: Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart,* 69 (2021). 95–116.

[923] Shevel, Oxana: The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine. *Current History,* 115 (2016) 783. 260.

állami gépezetben. Viszont az újjászervezett, közvetlenül a kormánynak alárendelt intézet dolgozta ki az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, és az államfő által május 15-én aláírt ún. dekommunizációs törvénycsomagot,[924] amely négy törvényt foglal magában.

Az első a 2015. évi 314-VIII. törvény a 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státuszáról és emlékének tiszteletéről,[925] amely legitimnek ismerte el a 20. század első felének egyes időszakaiban regnáló ukrán államkezdeményeket az intézményeikkel együtt: az Ukrán Népköztársaságot, az Ukrán Államot, a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, a Kelet-Lemkó Köztársaságot, valamint a Kárpátalja területét érintően a Hucul Köztársaságot[926] és Kárpáti Ukrajnát.[927]

A második a 2015. évi 315-VIII. törvény tárgya a második világháborúban a nácizmus felett aratott győzelem megörökítése (1939–1945),[928] amely leszögezte, hogy a második világháborút a nemzeti-szocialista Németország és a kommunista Szovjetunió megállapodása robbantotta ki, Ukrajna területén a két rezsim az emberiség és az emberiesség elleni, valamint háborús bűntetteket, genocídiumot követett el. A törvény a „nagy honvédő háború" kifejezést az „1939–1945-ös második világháborúval" helyettesítette.

A harmadik jogszabály a 2015. évi 316-VIII. törvény az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti levéltári anyagok hozzáférhetőségéről,[929] amely levéltári átalakí-

[924] Fedinec Csilla – Csernicskó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin: Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio,* 24 (2016) 1. 73–124; Fedinec Csilla – Csernicskó István: (Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers*, 5 (2017) 1. 46–71.

[925] Закон України „Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті" № 314-VIII від 09.04.2015. https://tinyurl.com/5n923vtt

[926] Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság: történelem és emlékezet. In: Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok: Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921).* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 201–224; Fedinec, Csilla – Szakál, Imre: Одно из государственных образований карпатских русинов – Гуцульская Республика. *Rusin International Journal of History,* 64 (2021) 2. 115–134.

[927] Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony, Kalligram, 2014.

[928] Закон України „Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років" № 315-VIII від 09.04.2015. https://tinyurl.com/29k9m834

[929] Закон України „Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років" № 316-VIII від 09.04.2015. https://tinyurl.com/32t2ya2v

tást írt elő, és kötelező módon az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltárába helyezte az összes 1917–1991 közötti releváns iratanyagot. Ezen túlmenően a törvény az állam kötelességévé tette a külföldi levéltárakban fellelhető vonatkozó iratanyagok beszerzését. A kritikusok a számos tartalmi kifogás mellett azt is felvetették, hogy az iratok egyik levéltárból a másikba tologatása helyett a korszerű megoldás a digitalizálás és a digitalizált anyag szakszerű közététele lenne.

A negyedik jogszabály a 2015. évi 317-VIII. törvény a kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról[930] nemcsak általánosságban tiltotta be a felsorolt rezsimeket és jelképeiket, hanem konkrét példákat is nevesített, többek között a „kommunista totalitárius rezsim" jelképei közé sorolta az összes egykori szocialista ország, beleértve a Magyar Népköztársaság zászlaját, címerét és egyéb állami jelképeit is. A Velencei Bizottság és az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR) szakértői 2015 decemberében aggodalmukat fejezték ki, hogy ez egy tipikus gumijogszabály, akadályozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát, politikai pártokat foszthat meg a választásokon való részvétel lehetőségétől, jogtalan felelősségre vonást vonhat maga után.[931] A Velencei Bizottság 2015. decemberi időközi jelentésében úgy vélte, hogy a szimbólumok puszta bemutatása nem vonhat maga után börtönbüntetést. A bizottság általánosabban bírálta a törvényt, mivel az sértheti a véleménynyilvánítás és az egyesülési szabadság jogát, és mert nem elég pontos ahhoz, hogy az egyének a törvénynek megfelelően szabályozhassák magatartásukat, és hogy megakadályozza a hatóságok önkényes beavatkozását.[932]

Az orosz Külügyminisztérium részéről, valamint az Ukrán Kommunista Párt és Janukovics pártja, a Régiók Pártja (ekkor már Ellenzéki Blokk), az ukrán és nemzetközi jogvédő csoportok, az ukrán tudományosság és közéleti személyiségek, valamint nyugati szakértők

[930] Закон України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" № 317-VIII від 09.04.2015. https://tinyurl.com/5f8cetkz

[931] Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim, but does not comply with European standards, say constitutional law experts of the Venice Commission and OSCE/ODIHR. Press release – DC190(2015).

[932] Joint Interim Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Regimes and Prohibition of Propaganda of Their Symbols Adopted by the Venice Commission at its 105th Plenary Session Venice (18–19 December 2015). CDL-AD(2015) 041.

által számos kritika érte a törvényeket. Először is, a bírálók megjegyezték, hogy a törvények elfojtják a történelemmel kapcsolatos nyílt vitát, mivel jogi büntetéseket vezetnek be a kommunista időszakról vagy az Ukrajna függetlenségéért harcolókról nyilvánosan kifejtett „helytelen" véleményekért. A kritikák kiemelték a szólásszabadságra és a tudományos kutatásra leselkedő veszélyeket is, amelyek olyan homályos rendelkezésekben rejlenek, mint például a kommunista és náci rezsimek „propagandájának", a függetlenségért harcolókkal szembeni „tiszteletlen magatartás" nyilvános megnyilvánulásának és „az Ukrajna függetlenségéért folytatott küzdelem legitimitása nyilvános tagadásának" tilalma. Egyesek elítélték, hogy olyan szervezeteket részesítettek kitüntető elismerésben, amelyek tagjai háborús bűnöket követtek el a polgári lakosság ellen. A kritikusok arra is figyelmeztettek, hogy a törvények az ország déli és keleti részének elidegenítésével tovább súlyosbíthatják a belső megosztottságot, mivel az átnevezendő települések többsége ezekben a régiókban található.[933]

A közös kommunista múlttól való látható elszakadással, és az Európai Unióval való társulási megállapodás aláírásával a Kreml igazoltnak látta, amit a közbeszédben már 2013–2014-től kezdve hirdetett, hogy Ukrajnát a Nyugat manipulálja és használja fel saját érdekei szerint. Különösen a 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státuszáról és emlékének tiszteletéről szóló törvényt használta fel a Kreml a maga nácitlanítási narratívája számára, amivel aztán az Ukrajna elleni inváziót megalapozta.[934]

Az oktatási kerettörvény (2017)

A 2002-es „A XXI. század Ukrajnája" című nemzeti oktatási doktrína már kiemelten foglalkozott az ukrán nyelv mint államnyelv oktatásával minden típusú oktatási intézményben, és a nyelvoktatás olyan rendszerét irányozta elő, amely biztosítja az államnyelv kötelező elsajátítását, valamint legalább egy idegen nyelvét.[935] Ugyanakkor ez nem oldotta meg a nyelvoktatás minőségével kapcsolatos problémákat, a

[933] Shevel, The Battle for Historical Memory, 2016, i. m., 261.

[934] Shevtsova, Maryna: Looking for Stepan Bandera: The Myth of Ukrainian Nationalism and the Russian 'Special Operation'. *Central European Journal of International and Security Studies,* 16 (2022) 3. 139.

[935] Указ Президента України № 347/2002 „Про Національну доктрину розвитку освіти". https://tinyurl.com/mr22veap

negatív tendenciák nyilvánvalóvá tették a változások szükségességét. A megoldások helyett 2014 után csak az ukrán nyelv használatával kapcsolatos politikai spekulációk súlyosbodtak tovább a szomszédos állam katonai agressziója miatt.

A nevezetes oktatási kerettörvény megszavazásának napján, 2017. szeptember 5-én a parlamentben a kormány tagjai, köztük Volodimir Hrojszman miniszterelnök, civil szervezetek, külföldi diplomáciai képviseletek képviselői, a sajtó stb. is jelen voltak.

A nap első felében[936] a kisebbségi képviselők közül Refat Csubarov így érvelt:

> „Kedves kollégáim, szeretném elmondani, sőt, sürgetem is, hogy nagyon óvatosnak kell lennünk. Felteszem magamnak a kérdést: mit akarunk? Először is, akarunk-e olyan iskolákat Ukrajnában, amelyek végzősei nem ismerik az államnyelvet? Nem, nem akarunk ilyen iskolákat, ez az első dolog. Másodszor, akarunk-e ilyen iskolákat? Akarjuk-e, hogy a teljes ukrán nyelvoktatás bevezetésével bárkit is eltiltsunk az anyanyelvtanulástól? Nem, nem hiszem, hogy ilyen iskolákat akarunk. (Taps) […] Az oktatási miniszter és az illetékes bizottság által javasolt megoldás nem kompromisszum, hanem a leghelyesebb forma, amely biztosítja […] az államnyelv teljes elsajátítását és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását. Így mindenki – román gyerekek, krími tatárok, magyar gyerekek –, aki a saját nyelvük mellett államnyelven is tanulnak, képesek lesznek az államnyelvet is teljes mértékben elsajátítani. Így célravezetőnek tartom az oktatási miniszter által tett javaslatot, hogy fokozatosan emeljék az ukrán nyelven oktatott tantárgyak számát.”

A kisebbségek közül más ezen a napon nem szólalt fel. Az ukrán parlament 2017. szeptember 5-én, néhány nappal az EU és Ukrajna közötti társulási megállapodás szeptember 1-i hatályba lépése után szavazta meg az oktatásról szóló 2017. évi 2145-VIII. számú törvényt.[937] A törvény a Porosenko Blokk, a Népi Front, Az Önsegélyezés, a Radikális Párt frakciói és a „Népakarat” csoport tagjainak zöme támogatta, az Ellenzéki Blokk frakció, az „Újjászületés” csoport nem szavazott, tartóz-

[936] Сьома сесія Верховної Ради України VIII скликання. Вересень 2017 року – Лютий 2018 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 1. Опубліковано 05.09.2017. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6575.html

[937] Закон України „Про освіту” № 2145-VIII від 05.09.2017. https://tinyurl.com/yfs55fum

kodott vagy ellenezte, de még Timsenko Blokkja is bizonytalankodott. A bennünket érdeklő kisebbségi képviselők közül Brenzovics László (Porosenko Blokk) ellene szavazott, Musztafa Dzsemilev (Porosenko Blokk), Olekszandr Feldman („Népakarat" csoport), Vadim Rabinovics (Ellenzéki Blokk), Dmitro Lubinec, a későbbi ombudsman (Porosenko Blokkja) nem volt jelen, Refat Csubarov (Porosenko Blokk) megszavazta, Anton Kissze („Újjászületés" csoport) tartózkodott,[938] tehát egy-egy ellenszavazat, tartózkodás és támogató szavazat érkezett, a többiek pedig távol maradtak.

Az ukrán parlament honlapján a végszavazás után is a szeptember 5-én beterjesztett törvény szövege volt hozzáférhető, noha a végszavazás előtt azt jelentősen módosították. Ezt a megszavazott szöveget már nem tették közzé, annak tartalmáról találgatások folytak, illetve az oktatási tárca által kiadott hivatalos magyarázatokat, tájékoztató anyagokat lehetett csak elérni. Szeptember 14-én Brenzovics László parlamenti képviselő titkársága a *Kárpátalja* hetilap és a *Karpatalja.ma* portál rendelkezésére bocsátotta a törvény 7. cikkelyét, amely a tannyelvvel foglalkozik, ez azonban nem volt hivatalos forrásnak tekinthető.[939] A törvényt az államfő az általában megszokottnál hosszabb idő elteltével, szeptember 25-én írta alá, és szeptember 27-én lépett hatályba.

A kerettörvény általános oktatási reformot irányozott elő, melynek tartalmával alig foglalkoztak a szakértők és a közvélemény. Az érdeklődés fókuszába a 7., nyelvi cikke került, amelyet közvetlenül a végszavazás előtt változtattak meg. Így maguk a képviselők sem lehettek vele tisztában, hogy nem egyezett azzal a szövegváltozattal, amelyet a nemzetiségek képviselőivel egyeztettek. A jogszabály megállapította, hogy „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv." Ezenkívül az érintetteket négy kategóriára osztotta: a tituláris nemzet, az őslakos népek, a nemzeti kisebbségek („az Európai Unió valamely hivatalos nyelvén beszélők"), és nem voltak nevesítve, de az utóbbiból következően külön kategóriát képeztek az oroszok. A különbségtételnek nemcsak szimbolikus, hanem tényszerű jelentősége volt, lévén a törvény az egyes kategóriákhoz eltérő jogokat társított.[940]

[938] Поіменне голосування про проект Закону про освіту (№3491-д) – у другому читанні та в цілому. 05.09.2017. За: 255 Проти: 20 Утрималися: 16 Не голосували: 68 Всього: 359. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1362208&n_skl=8

[939] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 144–145.

[940] Csernicskó, István: Languages in Conflict Situations in the Context of the Law of Ukraine „On Education" (2017). In: Wingender, Monika – Müller, Daniel (eds.):

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2017. október 12-i 2189 (2017) sürgősségi határozata[941] az ukrán oktatási kerettörvénnyel kapcsolatban többek között arra mutatott rá, hogy felül kell vizsgálni az oktatási törvény nyelvi cikkét, hogy különbségtétel nélkül rendelkezzen az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek minden tagjára nézve. A határozat megállapította, „hogy egy állam hivatalos nyelvének (nyelveinek) ismerete a társadalmi kohézió és integráció tényezője, és jogos, hogy az államok támogassák hivatalos nyelve(i) tanulását, és kérjék, hogy az államnyelv(ek) legyen az oktatás nyelve(i) mindenki számára" (4. pont), „ahol az államok intézkedéseket tesznek a hivatalos nyelv(ek) népszerűsítésére, ezeknek együtt kell járniuk a nemzeti kisebbségek nyelvének védelmét és népszerűsítését célzó intézkedésekkel. Ha ez nem történik meg, az eredmény asszimiláció lesz, nem integráció" (5. pont), valamint felhívta a figyelmet a megkülönböztetés tilalmának elvére (6. pont). Mindezek alapján arra jutott, hogy a törvény „nem teremt megfelelő egyensúlyt a hivatalos nyelv és a nemzeti kisebbségek nyelvei között" (8. pont), az oktatás nyelve tekintetében a törvény szerzett jogokat von el a nemzeti kisebbségektől, ami nem kedvez az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménye fenti elvekre épülő „együttélés" koncepciójának.

Ugyanígy a törvénnyel kapcsolatban a Velencei Bizottság 2017. december 11-i véleménye[942] leszögezte egyrészt azt, hogy az oktatási kerettörvény nyelvi cikke merőben eltér a kisebbségekkel egyeztetett tervezettől, másrészt azt, hogy aránytalan beavatkozást jelent a kisebbségekhez tartozó személyek meglévő jogaiba. Különösen figyelemre méltó tárgyunk szempontjából az őslakos kérdéssel kapcsolatos megállapítás: „a törvény különbséget tesz Ukrajna »nemzeti kisebbségei« és »őslakos népei« között. […] A kijevi látogatás során a Velencei Bizottság küldöttsége megértette, hogy »Ukrajna őslakos népei« azok a kisebbségek, amelyeknek nincs anyaországa. Konkrétan utaltak a krími tatár, a karaim és a krimcsak kisebbségre, de feltehetően ebbe a kategóriába tartozna a gagauz és a roma kisebbség is."

Language Politics, Language Situations and Conflicts in Multilingual Societies. Case Studies from Contemporary Russia, Ukraine and Belarus. Harrassowitz Verlag, 2021. 137–152.

[941] Parliamentary Assembly Resolution 2189 (2017). The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues.

[942] Venice Commission: Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. CDL-AD(2017)030.

A 2017-es oktatási törvény kerettörvény, amelynek részletszabályait az ágazati törvények tartalmazzák. Az általános középfokú oktatásról szóló 2020. évi 463-IX. számú törvény[943] „Az oktatás nyelve az általános középfokú iskolákban" című 5. cikke tartalmazza a kerettörvény 7. (nyelvi) cikkének részletes kifejtését. A jogszabály a nemzetiségi oktatás tekintetében három modellt különböztetett meg. Az őslakosok számára a középiskola végéig elérhető az egynyelvű (anyanyelvű) oktatás. Azok a nemzeti kisebbségek, amelyek az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét beszélik, az alapoktatásban anyanyelven tanulhatnak, az általános iskolai és a középiskolai osztályokban (5. osztálytól kezdve) azonban egyre növekvő arányban tanulnak egyes tantárgyakat az államnyelven: az 5. osztályban ez az arány 20%, a 9-ikben 40%, a felsőbb osztályokban pedig 60%. A „többi" nemzeti kisebbség, azaz az oroszok számára ez az arány 80%. Mindezek a szabályok nem vonatkoznak a magánfenntartású („magánszemélyek és/vagy jogi személyek költségén") oktatási intézményekre, amelyek szabadon megválaszthatják az oktatás nyelvét.

A felsőoktatásról szóló 2014. évi 1556-VII. számú törvénynek[944] a 2019. évi 2704-VIII. számú törvénnyel (a 2019-es államnyelv törvénnyel) és a 2019. évi 392-IX. számú oktatási salátatörvénnyel módosított 48. cikke szerint a felsőoktatás nyelve az államnyelv, azaz az ukrán nyelv, illetve a cikk 3. pontja szerint a felsőoktatási intézménynek jogában áll eldönteni, hogy egy, több vagy valamennyi szakterületet angol nyelven oktat. Mivel a felsőoktatásról szóló törvény eredetileg nem tett kivételt magánfenntartású intézményekkel, így ez praktikusan azt jelentette, hogy Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bár akkreditálva volt, de a törvény nyelvi feltételének nem felelt meg. A 2023. évi 3504-IX. számú törvénnyel[945] azonban, amely generálisan módosította a kisebbségi jogokkal foglalkozó törvényeket, és amelyről a záró fejezetben lesz szó, a 48. cikket kiegészítette a következő tartalmú 4. ponttal: „A magántulajdonban lévő felsőoktatási intézményeknek jogukban áll szabadon megválasztani az

[943] Закон України „Про повну загальну середню освіту" № 463-IX від 16.01.2020. https://tinyurl.com/yck9rc6s

[944] Закон України „Про вищу освіту" № 1556-VII від 01.07.2014. https://tinyurl.com/2z3v8bhn

[945] Закон України „Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах" № 3504-IX від 08.12.2023. https://tinyurl.com/mu2c6uyz

Európai Unió hivatalos nyelvének minősülő oktatási nyelvet (egy, több vagy valamennyi szakterület oktatása, az egyes feladatok ellátása és az ellenőrző intézkedések végrehajtása), biztosítva ugyanakkor, hogy az ilyen intézményekben tanuló hallgatók az államnyelvet külön szakterületként tanulják."

2017. májusi adat szerint Ukrajnában, tehát az oktatási kerettörvény előtt, 16 858 iskolában (elemi, általános és középiskola) 3 822 051 millió gyerek tanult. Ebből 16 678 az állami és az önkormányzati iskola, 180 a magán oktatási intézmény. Az állami és önkormányzati iskolák 89,7%-ában ukrán, 9,4%-ában orosz volt az oktatás nyelve, a magániskolákban pedig ez az arány 55%, illetve 41,1%. Kijevben az ukrán tannyelvű iskolák aránya 97,1%, az orosz tannyelvűeké 2,7%. Ukrajna 24 megyéjéből 15-ben 98-100% az ukrán tannyelvű iskolák aránya. Még Kárpátalján és Csernyivci megyében is 80-90% volt.[946]

Az oktatási törvény tehát, ha változatlan formában is lépett volna életbe, nem megváltoztatott volna egy helyzetet, hanem felgyorsított volna egy egyébként is megindult ukránosodási folyamatot. Negatív hatása a magyar és a román tannyelvű iskolákat érintette volna. 2024 nyarán az országban 12 352 iskola volt, ebből 197 kisebbségi tannyelvű: 12 155 ukrán, 67 magyar, 57 román, 3 lengyel, 1-1 német és orosz, valamint 68 vegyes tannyelvű. Ez közvetlen összehasonlítást ugyan nem tesz lehetővé a 2017-es adatokkal, mivel 2024-ben már több millió ukrán menekült (köztük főleg nők és gyermekek) élt külföldön, és lényegesen kiterjedtebb volt a közvetlenül háborús terület, de mindezek ellenére jelenthet egyfajta tájékozódási pontot.[947]

Az államnyelv törvény (2019)

A hatályos nyelvtörvény, a 2019. évi 2704-VIII. számú törvény az ukrán nyelvnek államnyelvként való funkcionálásáról[948] nem sorolta fel, de megkülönböztette az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek nyelveit, jogi hiátust keletkeztetve, hiszen megelőző törvények nem definiálták ezeket a fogalmakat. Ez a jogszabály az előzőektől elté-

[946] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 147.

[947] Волошин, Марія: Недержавною мовою: скільки учнів в Україні та де вчаться угорською, словацькою, румунською. *24 Канал,* 21.07.2024. https://tinyurl.com/5xdwjk8h

[948] Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної" № 2704-VIII від 25.04.2019. https://tinyurl.com/2uzyfsdh

rően nem tekinthető általános nyelvtörvénynek, hanem az államnyelvet védő törvénynek. Ezt támasztja alá a törvény preambuluma, amely a 2010. február 15-i 161/2010. számú elnöki rendelettel jóváhagyott állami nyelvpolitikai koncepcióra hivatkozva, célként határozza meg a gyarmatosítók és megszállók évszázados asszimilációs politikája által okozott deformációk leküzdését, ennek megfelelően az ukrán nyelv teljes körű működésének biztosítását a közélet minden területén, ami garantálja a nemzeti identitás megőrzését és az állam egységének megerősítését. A jogszabály a magánbeszélgetések és az egyházi szertartások kivételével kizárólagossá tette az államnyelv használatát az államigazgatásban, a közéletben, a kultúrában és a sportban, illetve korlátozta a kisebbségi nyelvek használatát a tömegtájékoztatásban és az oktatásban. Ezzel jogszabályi formát nyert az államnyelvnek az a megközelítése, amely addig egyedül az Alkotmánybíróság gyakorlatában volt következetes.[949]

Miután az államfő, Viktor Janukovics 2014. február 22-én elmenekült az országból, másnap a parlament törvényt fogadott el a kisebbségi nyelvhasználatot támogató, ugyanakkor az oroszt gyakorlatilag második államnyelvvé tevő 2012-es nyelvtörvény hatályon kívül helyezéséről. Az alkotmánynak megfelelően, Ukrajna elnöki posztját ideiglenesen betöltő házelnök, Olekszandr Turcsinov azonban február 27-én úgy döntött, nem írja alá dokumentumot, így az nem emelkedett törvényerőre, továbbra is a 2012-es nyelvtörvény maradt érvényben. Döntését alapvetően két tényező befolyásolta: példátlan egységről és szolidaritásról tanúságot téve még a nyugati megyék ukrán érzelmű értelmiségének képviselői is felemelték szavukat a lépés ellen, illetve Oroszország azonnal bejelentette, hogy védelmébe veszi az ukrajnai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól.[950]

Ugyanakkor Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozásával megbízandó munkacsoport létrehozására. A parlament március 4-i ülésén határozott a nyelvtörvényt előkészítő ideiglenes eseti bizottság létrehozásáról.[951] A 11 tagú bizottságban helyet kapott többek között Musztafa Dzsemilev krími tatár, Ivan Popescu román és Gajdos István magyar parlamenti képviselő is. Dzsemilev az akkori kormány-

[949] Fedinec – Csernicskó: A nyelvkérdés Ukrajnában, 2020, i. m., 85–110.

[950] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 137–138.

[951] Постанова Верховної Ради України „Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з підготовки проекту закону про розвиток і застосування мов в Україні” № 851-VII від 14.03.2014. https://tinyurl.com/he97ex5n

párt, azaz a Haza Párt frakciójának tagja volt, Popescu és Gajdos pedig eredetileg a Régiók Pártja listáján jutott a parlamentbe, de a forradalom idején kiléptek a frakcióból, előbbi függetlenként folytatta, utóbbi pedig a forradalom után létrejövő Szuverén Európai Ukrajna képviselőcsoport tagja lett. 2014 áprilisában azonban az újabb belpolitikai fejlemények a nyelvtörvény ügyét háttérbe szorították.[952]

A következő lépésben a 2014. július 7-én 57 parlamenti képviselő fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy vizsgálja meg a 2012-es nyelvtörvény alkotmányosságát. A beadvány megfogalmazói szerint a törvény lehetővé tette, hogy a regionális nyelvek domináljanak az államnyelvvel szemben, egyes nyelvi csoportokat (nemzeti kisebbségeket) privilégiumokhoz juttatott, másokat korlátozott jogaiban. Ezenkívül kifogásolták azt is, hogy szerintük a parlamenti szavazáskor nem tartották be az eljárásrendet.[953]

Az Alkotmánybíróság évekig halogatta a döntést. 2015. június 18-án Kijevben a testület épülete előtt immár társadalmi aktivisták is követelték, hogy nyilvánítsák alkotmányellenesnek a nyelvtörvényt. 2016 decemberében volt, amikor a testület nyilvános meghallgatást tartott a kérdésben – a videókat elérhetővé tették a YouTube-csatornán is. Szakértők bevonása bevett eljárás, a nyilvános forma azonban nem. A meghallgatás anyagait az Alkotmánybíróság végül nem vette figyelembe, viszont az ott elhangzottak alkalmasak voltak arra, hogy tovább borzolják a kedélyeket, és hangulatot szítsanak a kisebbségekkel szemben.[954]

Az Alkotmánybíróság határozata 2018. február 28-i keltezéssel született meg. A testület 2018. évi 2-r határozatában[955] számos eljárásrendi kifogásnak helyt adott, többek között annak, hogy a szavazáskor nem tartózkodott minden képviselő az ülésteremben, akiknek a szavazatát figyelembe vették, hanem parlamenti kártyájukkal képviselőtársaik szavaztak helyettük. Meg kell jegyezni, hogy ez nem szokatlan az ukrán parlamentben, noha az Alkotmány 84. cikk harmadik bekezdése

[952] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 138–140.

[953] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 162–163.

[954] Csernicskó István: A kutatói etika és a politikai meggyőződés. In: Csernicskó István – Márku Anita (szerk.): *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból, V.* Ungvár, Autdor-Shark, 2019. 191–192.

[955] Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28.02.2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про засади державної мовної політики”. https://ccu.gov.ua/dokument/2-r2018

kimondja, hogy a képviselőnek személyesen kell leadnia szavazatát. Az Alkotmánybíróság arra hivatkozással, hogy a jogszabályt az eljárásrend megsértésével fogadták el, az Alkotmány 152. cikk első bekezdésének megfelelően a törvényt hatályon kívül helyezte. A határozat kitért arra is, hogy mivel az eljárásrend megsértése önmagában kimeríti az alkotmányellenességet, így annak további, tartalmi vizsgálata nem szükséges – bár az eljárás során a szakértők széles körét hallgatták meg a törvény tartalmával kapcsolatban.[956]

A döntést tizennégy alkotmánybíró hozta meg, és közülük tizenegyen különvéleményt fűztek a határozathoz. Többségük mindösszesen az eljárásrenddel kapcsolatos kérdések újbóli körüljárására szorítkozott, de például Mikola Melnik kifogásolta, hogy az Alkotmánybíróság alaptalanul korlátozta saját jogkörét, és nem vizsgálta a törvény tartalmát, aminek alapján ki kellett volna mondani a jogszabálynak nemcsak az alkotmányellenességét, hanem az ukránellenességét is.[957] A Velencei Bizottság még 2011-ben a nyelvtörvény tervezetével kapcsolatos véleményében szintén azt állapította meg, hogy a tervezet nem kiegyensúlyozott, mivel aránytalanul megerősíti az orosz nyelv pozícióit, anélkül, hogy alátámasztaná az ukrán nyelvet mint államnyelvet, amely a társadalom integrálásának fontos eszköze (II/4.; II/6.; V/66.).[958]

A 2012-es nyelvtörvényt megsemmisítő alkotmánybírósági határozat elfogadásának napján tűzte napirendre a parlament az új nyelvtörvény vitáját. A törvény végszavazására 2019. április 25-én, az államfőválasztás második fordulója után került sor, amikor már biztos volt, hogy Petro Porosenko vesztett. A 2019. április 25-i ülésnap[959] azzal kezdődött, hogy felköszöntötték az aznap születésnapjukat ünneplő népképviselőket, így Brenzovics Lászlót is. Az elnöklő Andrij Parubij emlékeztetett rá, hogy nagycsütörtök van (az ortodox naptár szerint), és pont négy évvel korábban szintén nagycsütörtökön szavazták meg a dekommunizációs törvénycsomagot, és ma is ugyanilyen „sorsdöntő

[956] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 163–164.

[957] Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. 28.02.2018. https://tinyurl.com/3dpx5hz5

[958] Opinion on the Draft Law on Principles of the State Language Policy of Ukraine, Adopted by the Venice Commission at its 89th Plenary Session. Venice, 16–17 December 2011. CDL-AD(2011)047.

[959] Десята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Лютий 2019 року – Липень 2019 року. Стенограма пленарного засідання. Засідання 34. Опубліковано 25.04.2019. https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7091.html

törvényről" kell szavazni, amely „helyreállítja a történelmi igazságosságot és megerősíti az ukrán identitást".

Anton Kissze arról beszélt, hogy:

> „Természetesen normális és helyes, hogy az ország minden polgára ismeri az államnyelvet. És meggyőződésem, hogy nincs már messze az az idő, amikor Ukrajnában a fiataloktól az idősekig mindenki folyékonyan beszéli majd az államnyelvet minden területen. Ugyanakkor az is meggyőződésem, hogy a nyelvtörvény bevezetésekor figyelembe kell venni a történelmi sajátosságokat, a multikulturalizmust és a többnemzetiségűség tényezőjét.
>
> Képviselőcsoportunk [Újjászületés Párt csoport] úgy véli, hogy fel kell kérni a Velencei Bizottságot, mint az Európa Tanács alkotmányjogi tanácsadó testületét, hogy adjon véleményt az ukrán nyelv mint államnyelv működésének biztosításáról szóló törvénytervezetnek az európai normáknak és értékeknek való megfeleléséről, ami segíteni fog abban, hogy levonjuk a megfelelő következtetéseket az alkotmánynak és az európai normáknak való megfelelésről. Valamint a célszerűségéről…"

Itt az elnöklő félbeszakította a felszólalót, hogy még fél perce van. Kissze azzal fejezte be, hogy képviselőcsoportja és az abba tartozó odeszaiak nemmel fognak szavazni a törvényre.

A név szerinti szavazáskor a Porosenko Blokk, a Népi Front, az Önsegélyezés, a Radikális Párt, a Haza Párt frakciói, a „Népakarat" csoport és a függetlenek is szinte egyöntetűen megszavazták a jogszabályt, egyedül az Ellenzéki Blokk Politika Párt frakciója mondott nemet. A bennünket érdeklő kisebbségi képviselők közül Brenzovics László (Porosenko Blokk), Dmitro Lubinec, a későbbi ombudsman (Porosenko Blokk), Olekszandr Feldman („Népakarat" csoport), Rabinovics Vadim (Ellenzéki Blokk frakció) nem volt jelen, Refat Csubarov és Musztafa Dzsemilev (Porosenko Blokk) megszavazta a törvényjavaslatot, Anton Kissze (Újjászületés Párt frakció) pedig ellene szavazott.[960] A szubsztantív képviseletet ellátó kisebbségi parlamenti

[960] Поіменне голосування про проект Закону про забезпечення функціонування української мови як державної (№5670-д) – у другому читанні та в цілому. 25.04.2019. За: 278 Проти: 38 Утрималися: 7 Не голосували: 25 Всього: 348. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2338808&n_skl=8

képviselők többsége tehát egyszerűen nem volt jelen, a krími tatárok támogatták és egyedül a bolgár képviselő mondott nemet a törvényre.

A törvényt Porosenko május 15-én írta alá, azt megelőzően, hogy az új államfőt, Volodimir Zelenszkijt május 20-án beiktatták. Porosenko jogszerűen járt el, mert az államfő a megválasztás napjától betölti ugyan a pozícióját, azonban a hatalom gyakorlására csak a beiktatása után jogosult, a leköszönő államfő pedig a köztes időszakban aktívan gyakorolhatja jogköreit, nem válik szimbolikus szereplővé. Politikailag ugyanakkor ez nem volt elegáns lépés. A törvény 2019. július 16-án, pár nappal a július 21-ére kiírt előrehozott parlamenti választások előtt lépett életbe.[961]

2019. június 21-én Ukrajna 51 parlamenti képviselője beadványt nyújtott be Ukrajna Alkotmánybíróságához, melyben az államnyelvtörvény alkotmányellenességének megállapítását kérték. A beadvány indoka ugyanaz volt, ami a 2012-es nyelvtörvénnyel kapcsolatos kifogások esetében is, hogy az államnyelvtörvény elfogadása során a parlament többször is megsértette a törvények elfogadására vonatkozó jogszabályokat.[962]

A Velencei Bizottság utólag értékelte az államnyelvtörvényt,[963] és miközben teljes mértékben elismerte, hogy minden állam legitim célja az államnyelv megerősítése, rámutatott, hogy méltányos egyensúlyt kell teremteni egyrészt az államnyelv mint a társadalmi integráció eszköze megőrzése és előmozdítása, másrészt a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak védelme között, az intézkedések nem korlátozhatják indokolatlanul a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogait. Ugyanakkor a Bizottság utalt arra is, hogy tudomásul veszi az ukrán Alkotmánybíróság 2021. július 14-i 1-r számú határozatát,[964] amelyben kimondta azt is, hogy a nyelvek preferenciális kezelése, nemzeti kisebbségek olyan nyelveinek előnyben részesítése,

[961] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 164–165.

[962] Fedinec – Csernicskó, *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról,* 2020, i. m., 165.

[963] Venice Commission: Opinion on the Law on supporting the functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032.

[964] Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2021 від 14.07.2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про забезпечення функціонування української мови як державної”. https://ccu.gov.ua/docs/3944

amelyek egyben az Európai Unió hivatalos nyelvei is, nem minősül az ukrán alkotmányba ütköző megkülönböztetésnek.

A 2017-es oktatási kerettörvény és a 2019-es nyelvtörvény etnikai kategorizációi ellentétben álltak az 1992-es kisebbségi törvénnyel, amit ezután két új törvénnyel – az őslakosokról (2021), valamint a nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szólóval (2022) váltottak ki.

A (HOSSZÚ) PARLAMENT 2019 ÓTA (IX. CIKLUS)

Totális háború és az európai integráció kihívásai

TÖRTÉNELMI KERET

A forradalmat általában a politikai rendszer radikális és általában erőszakos megváltoztatásaként definiálják, amely a politikai játékszabályok, szimbólumok és legitimációs elvek kritikus átalakulását eredményezi, és a politikai és társadalmi rend új víziójával párosul. A forradalmakat vagy társadalmi, vagy politikai forradalomként jellemzik; az előbbi a társadalom alapvető struktúráinak mélyreható átalakulását jelenti, utóbbi pedig a hatalom gyors, felszínes, radikális cselekvéssel történő megváltoztatását. A mai forradalmak azonban a politikai és polgári szabadságjogok jellemzőire: a szabad és tisztességes választásokra összpontosítanak.[965] Ukrajnában az elnökválasztás tisztaságáról szólt a 2004-es narancsos forradalom, és az Európa felé orientálódás szabad választásának lehetőségéről 2013–2014 fordulójának forradalma.

Mindkét forradalom támogatottsága sokkal jelentősebb volt Ukrajnának azon a részén, amely a kora középkor óta közép-európai államalakulatok fennhatósága alatt állt. Itt a hosszú távú hatalmi monopólium fennmaradása lehetetlen volt, mivel a politikai hatalom a gyakori uralomváltásokkal együtt változott, az intézmények, mint az egyházi testvériségek, egyetemek és kézműves céhek hagyománya pedig ezeken a területeken a politikai rendszerektől való polgári autonómia bizonyos történelmi prototípusát jelentette. Ugyanakkor az orosz uralkodók uralma alatt és a Szovjetunióban eltöltött hosszú időszak jelentős ruszifikációhoz vezetett, mind a kulturális hatások, mind a migrációs folyamatok és az urbanizáció révén, amikor orosz nemzetiségűek tömegeit telepítették át Ukrajna keleti és déli részére. Így jelent meg a két, egymást kizáró identitás: az Európa- és az oroszbarát (eurázsiai) identitás, ami a regionális és nyelvi-etnikai törésvonalak kialakulásá-

[965] Reznik, Oleksandr: From the Orange Revolution to the Revolution of Dignity: Dynamics of the Protest Actions in Ukraine. *East European Politics and Societies and Cultures,* 30 (2016) 4. 752.

nak alapjául szolgált. E két identitás rezonanciája nemcsak a politikai preferenciákban, hanem a gazdasági orientációkban is láthatóvá vált. Fontos hangsúlyozni, hogy a kétféle identitás nem etnikai különbségekhez, hanem nyelvi preferenciákhoz kötődött.[966]

Az ukrán államot 2014-ben három példátlan sokk érte – a rendőrség és a tüntetők által elkövetett erőszak, a rendszer összeomlása a választásokon kívül, valamint a katonai erő alkalmazása Oroszország által a Krím annektálása és a donbászi lázadás fenntartása érdekében, ami Dominique Arel szerint egyedülálló lehetőséget nyújt arra is, hogy felülvizsgáljuk az identitástényezők súlyát az ukrajnai politikai preferenciákban. A politikatudomány először az 1994-es elnökválasztás regionálisan polarizált térképére figyelt fel. Kucsma a Dnyepertől keletre és délre fekvő összes területen, Kravcsuk pedig az összes nyugatra fekvő területen győzött. Akkor a közvéleménykutatások alapján arra lehetett következtetni, hogy ez nem etnikai alapú szavazás volt (a Dnyepertől keletre is nagy számban élnek ukránok), és gazdasági szavazás sem (ekkoriban az egyes régiókat még összekötötte a piaci viszonyokkal szembeni ellenérzés), hanem a fő változó a nyelv volt, egy fontos kikötéssel: nem az „anyanyelv" („native language"), ami hagyományos népszámlálási kérdés, hanem az a nyelv, amelyet az emberek ténylegesen szeretnek beszélni, azaz a „preferált nyelv" („language of preference").

Az „anyanyelv", folytatja Arel, régóta redundáns népszámlálási kategória, amelyet a válaszadók nemzetiségük (etnikai hovatartozásuk), „származási nyelvük" újrafogalmazásaként értelmeztek. Ez különösen Közép-Ázsiában volt nyilvánvaló, ahol gyakorlatilag mindenki, aki mondjuk kazah nemzetiségűnek vallotta magát, a kazah nyelvet jelölte meg anyanyelvként, annak ellenére, hogy a városi környezetben az orosz nyelv nyilvánvalóan túlsúlyban volt. Ukrajnában az ukrán nacionalista politika ellenzői folyamatosan tartottak az „erőszakos ukránosítástól", ami az ukrán nyelvnek munkahelyi vagy az állami tisztviselőkkel való kommunikációban való elterjedéseként értelmeztek. Ez 2014-ig nem történt meg, a „preferált nyelv" aránya az Euromajdanig viszonylag stabil maradt. Eközben a magukat „orosznak" vallók száma folyamatos csökkent, amit már a népszámlálások is megerősítettek: az 1989-es és a 2001-es népszámlálás között 22,1%-ról 17,3%-ra esett az arányuk.

[966] Reznik, From the Orange Revolution to the Revolution of Dignity, 2016, i. m., 753.

2014 után a legnagyobb változás, hogy a nemzetiség többé már nem redukálható etnikai hovatartozásra, hanem magában foglalja „az egyénnek az államhoz való viszonyát", a Donbász konfliktusterületén és ukrán ellenőrzés alatt levő területén is nőtt azoknak az ukrán nemzetiségűeknek az aránya, akiknek korábban a preferált nyelve az orosz volt, és még inkább azon orosz nemzetiségűeké, akik az ukránt kezdték anyanyelvüknek vallani. Az emberek közötti megkülönböztető jegy immár nem az lett, hogy milyen nyelvet beszélnek, hanem az, hogy miként viszonyulnak az ukrán nyelvhez.[967]

Ukrajna 2015 óta az Európai Unió társult tagja, ami mérföldkő az európai jogharmonizáció, az európai és általában a nemzetközi támogatások szempontjából. 2019. február 7-én az ukrán parlament elfogadta, február 19-én az államfő aláírta azt az alkotmánymódosítást, amivel bekerült a preambulumba az ukrán nép európai identitása, és az európai uniós és euroatlanti integráció megmásíthatatlansága, illetve a 109. cikkelybe, hogy az irányvonal szavatolója az államfő.[968]

Az ENSZ Közgyűlésének 1974. december 14-i 3314 (XXIX) határozata szerint agressziónak minősül, ha egy állam fegyveres erőt alkalmaz egy másik állam szuverenitása, területi integritása vagy politikai függetlensége ellen, vagy bármely más, az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összeegyeztethetetlen módon. A fegyveres erő alkalmazása az első állam részéről elegendő bizonyíték az agresszióra. Oroszország előre megfontolt fegyveres agressziója Ukrajna ellen 2014 februárjában kezdődött az Orosz Fegyveres Erők katonai műveletével, amelynek célja Ukrajna területe egy részének – a Krím-félsziget – elfoglalása, majd a donbászi háború kirobbantása volt. 2022. február 24-én Oroszország aztán teljes körű háborút indított Ukrajna ellen, miután az orosz elnök bejelentette egy úgynevezett „különleges katonai művelet" elindítását „Ukrajna demilitarizálása és nácitlanítása" ürügyén.

Az orosz–ukrán háború perspektívájából érdemes visszatekinteni arra, hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök még 2007-ben a *Time*-nak adott interjúban úgy fogalmazott: „[…] Ukrajna nagyon közel áll hozzánk, […] a lakosság majdnem felének vannak barátai vagy rokonai Oroszországban. Hivatalosan 17 millió orosz nemzetiségű ember él

[967] Arel, Dominique: How Ukraine has become more Ukrainian. *Post-Soviet Affairs,* (2018). 1–4.

[968] Закон України „Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" № 2680-VIII від 07.02.2019. https://tinyurl.com/26je9jxx

ott. Az emberek majdnem 100%-a az orosz nyelvet tekinti anyanyelvének.”[969] Túl azon, hogy ez a „majdnem 100%” sosem volt igaz, ugyanúgy nem igaz az sem, ahogy Mikola Rjabcsuk találóan fogalmazott, hogy az ukrajnai oroszok vagy orosz nyelvűek arra törekednének, hogy elszakadjanak Ukrajnától, és csatlakozzanak Oroszország-anyácskához. Ez az elképzelés éppoly naiv lehet, mint az, hogy „Írországban vagy Dél-Afrikában az angol nyelvű többség az Egyesült Királysághoz akar csatlakozni, a német ajkú osztrákok a Németországgal való egyesülésről, a québeciek a Franciaországhoz csatlakozásról, a latin-amerikai spanyol ajkúak pedig a Spanyolországgal való újraegyesítésről álmodoznának”.[970]

Az Oroszországi Föderáció egyik legsúlyosabb állítása Ukrajnával kapcsolatban, amit a háború okaként is megnevezett, hogy a Donbászon népirtást követett el az orosz nyelvű lakosság ellen. Az „orosz ajkú lakosság nemzeti csoportja” meghatározás külön nemzeti csoportot feltételez, ami nem lehetséges, a Donecki és a Luhanszki régió területén élő lakosság nem alkothat külön nemzeti csoportot, hiszen az ukrán nemzethez tartozik. A nyelvi tényező nem elegendő ahhoz, hogy egy védett csoport bármely típusának egyetlen alkotóeleme legyen. Ahhoz, hogy egy bizonyos csoport fő jellemzője lehessen, a nyelvnek egyedinek kell lennie az adott csoport számára, ami azt jelenti, hogy meg kell különböztetnie ezt a csoportot a lakosság többi részétől. Általánosságban elmondható, hogy a Szovjetunió óta az ukrán lakosság nagy része hagyományosan kétnyelvű. Ennek ellenére a gyakorlatban a nemzetközi bíróságok általában nem statisztikákra, hanem a vonatkozó nemzeti jogszabályokra támaszkodnak. A nemzetközi jogban a nemzeti kisebbségek kategóriája általánosabb, mint az etnikai, nyelvi és vallási csoportok különálló kategóriái. Az Orosz Föderáció Nyomozó Hivatala úgy indított eljárást, hogy az orosz Büntető Törvénykönyvet kiterjesztette a nem a saját joghatósága alatt levő Donbászra.[971]

Oroszország számos objektíven megállapított tényekre hivatkozva próbálja alátámasztani állításának érvényességét. Ennek során bizonyos kérdéseket hangsúlyoz (az ukrajnai orosz nyelv hivatalos státuszát csökkentő nyelvtörvények és a donbászi háború), míg másokat teljesen

[969] Time: Person Of The Year 2007. Putin Q&A: Full Transcript. https://tinyurl.com/2wjwpu9c

[970] Riabchuk, Ukraine’s ’muddling through’, 2012, i. m., 443.

[971] Anosova, Yuliia. The Genocide Against the Russian Speaking Population of Donbass Region: Reality or Myth? (Legal Analysis). *Evropský politický a právní diskurz,* (2016) 3. 18–26.

elhallgatnak (például a népirtás jogi jelentése, a jobboldali szélsőségesek tényleges helyzete Ukrajnában, Oroszország szerepe a donbászi háborúban). Ezt a nácizmussal összefüggésbe hozni Oroszországban rendkívül hatékony, köszönhetően a második világháború kiemelkedő szerepének az orosz emlékezetpolitikában, és érzelmileg terhelt szavak használatának, amelyek objektíven megállapított tényekre utalnak, és amelyeket eltúlzott módon mutatnak be egy olyan országban, ahol nem maradt szabad sajtó, az emberek nem tudják ellenőrizni, hogy a médiában közölt információk mennyire helytállóak.[972]

Ahhoz, hogy jobban megértsük a „nácitanítás" érv vonzerejét az orosz közönség és a Putyin-rezsim támogatói számára, számba kell vennünk, hogy a nagy honvédő háború központi szerepet játszik az orosz nacionalizmus, az orosz nemzeti identitás és az orosz emlékezetpolitika szempontjából. A szovjet kormányzat a II. világháborút az Európát a fasizmus alól felszabadító háborúként definiálta, sőt, amit a közép- és kelet-európai, valamint balti országok megszállásnak tekintettek, azt a népek felszabadulásaként és egységének betetőzéseként mutatták be. 1965 után a győzelem napjának megünneplése, május 9. lett a legfontosabb állami ünnep a Szovjetunióban, amelyet a moszkvai Vörös téren tartott nagy katonai parádéval ünnepeltek. Ugyanilyen súlyú szimbolikus jelentősége lett később e napnak Putyin Oroszországa számára is. A május 9-iki felvonulás mindig is rituálékban gazdag katonai erődemonstráció volt.[973]

Ukrajnában az emlékezet nemzetiesítése összefügg a „nagy honvédő háború" szovjet narratívájának újraértelmezésével, az alapvető események, szereplők és történelmi következmények átértékelésével, miközben kialakítják az új nemzeti identitásokat és a nemzeti emlékezetkultúrát. A nemzetiesítés korántsem jelenti minden esetben az emlékezet szisztematikus deszovjetizálását, a helyi hatalom sokkal inkább pragmatikus megfontolásokból lehetőleg észrevétlenül bontotta le az archaikus szovjet jelképeket, azokat részben nemzeti és vallási jelképekkel helyettesítette, vagy integrálta őket az új történelmi narratívába. Ugyanakkor a „közös győzelem" továbbra is fontos szimbolikus tartalmat hordozott, ukrán–orosz viszonylatban pedig a posztszovjet

[972] Fortuin, Egbert: „Ukraine commits genocide on Russians": the term „genocide" in Russian propaganda. *Russian Linguistics,* 46 (2022). 313–347.

[973] Shevtsova, Looking for Stepan Bandera, 2022, i. m., 137–138.

reintegrációval és a két ország stratégiai partnerségével összefüggő projektek legitimálására szolgált.[974]

2014-ig a szovjet időkből örökölt forgatókönyv szerint ünnepeltek Ukrajnában is, bár nem minden évben volt katonai parádé. De voltak különlegességek, mint például 2001-ben Vlagyimir Putyin személyesen részt vett a kijevi parádén, 2012-ben pedig Viktor Janukovics elnöksége idején a katonák ukrán és orosz zászlót is vittek a felvonuláson. A Krím annektálása és a donbászi katonai konfliktus kezdete után tartott felvonulások célja Ukrajna növekvő és megszilárduló katonai erejének demonstrálása volt. A Kijevben látható katonai gépek és járművek vagy a konfliktus által érintett területekről érkeztek, vagy éppen oda készültek. Többször vonultak fel a NATO-tagállamok katonái is, és az adott államok védelmi minisztériumainak vezetői is részt vettek az ünnepségen, amely az ukrán állami emlékezetpolitika változásait jelezte.[975]

A minszki megállapodások keretében a háromoldalú kontaktcsoport mellett a normandiai négyek is folytatták a találkozókat az orosz–ukrán konfliktus évei alatt. Nem véletlen tehát, hogy az inváziót megelőzően éppen Emmanuel Macron francia elnök és Olaf Scholz német kancellár látogatott Kijevbe, majd Moszkvába 2022 februárjában. Scholz látogatásának napján, február 14-én Vadim Prisztajko, Ukrajna londoni nagykövete, volt külügyminiszter újságírói kérdésre azt találta mondani, hogy Ukrajna megfontolhatja a NATO-tagságról való lemondást, noha ez ellenkezik az ország alkotmányával.[976] Azonban a Scholz-cal közös sajtótájékoztatón a Prisztajko kijelentésével kapcsolatos kérdésre Zelenszkij elnök már úgy válaszolt, hogy Ukrajna NATO-tagsághoz való viszonya nem változott, de ez a kérdés nem rajta, hanem a nyugati partnereken múlik.[977]

2022. február 21-én Putyin orosz elnök bejelentette a donbászi szakadár köztársaságok elismerését,[978] másnap újságíróknak adott válaszában pedig, hogy „a minszki megállapodásoknak – most már vé-

[974] Журженко, Тетяна: „Чужа війна” чи „спільна Перемога”? Націоналізація пам’яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна,* 18 (2011). 100–101.

[975] Shevtsova, Looking for Stepan Bandera, 2022, i. m., 139.

[976] Україна може відмовитись від вступу в НАТО – посол Пристайко. *BBC News Ukraine,* 14.02.2022. https://rb.gy/s1zhdd

[977] Зеленський: НАТО є гарантією безпеки України, іншого шляху немає. *BBC News Ukraine,* 17.02.2022. https://rb.gy/80oluo

[978] Ukraine: Putin announces Donetsk and Luhansk recognition. *BBC,* 21.02.2022. https://rb.gy/upho7l

ge".[979] Február 23-án ünneplik Oroszországban a Haza Védelmezőjének Napját. Másnap megindult az invázió Ukrajna ellen. Olaf Scholz német kancellár már ezen a napon Németország polgáraihoz intézett beszédében úgy fogalmazott: „Tisztelt polgártársaim, a mai nap szörnyű nap Ukrajna számára. És egy zord nap Európa számára. Mindannyian aggódunk a béke miatt. El tudom képzelni, milyen kérdéseket tesznek fel maguknak ma este. A helyzet nagyon súlyos. Egy olyan háború kezdetének vagyunk tanúi, amilyet több mint 75 éve nem láttunk Európában. Oroszország elnöke, Putyin úgy döntött, hogy katonai támadást intéz Ukrajna ellen. Ez egy független, szuverén ország lerohanása. Ezt nem lehet semmivel és senkivel sem igazolni."[980]

A háború a kollektív, közvetlen, nyilvánvaló, szándékos, szervezett, intézményesített, instrumentális erőszak. A hozzá kapcsolódó jelzők sokasága – polgárháború, világháború, proxy háború, népirtó háború és hosszasan sorolhatnánk – annak változatos indítékaira, a hadviselés technikáira utal. A háború jelen esetben tényleges katonai harc 2014 tavasza óta alacsony intenzitással, 2022. február 24. óta pedig az Ukrajnával szembeni orosz invázióval új időszámítás kezdődött nemcsak az orosz–ukrán háború, hanem az egész európai kontinens életében, amelyik most már nyilvánvalóan érinti a globális rendet. A katonai dimenzió van előtérben, amely szorosan összekapcsolódik a politikai, a gazdasági és természetesen a társadalmi szférával. A társadalomnak, amely a láncolat legalján van, ezt a nyomást kell kibírnia. A társadalmi ellenállás, a passzivitás, a kollaboráció azok az alapvető fogalmak, amelyek leírják az emberek különféle reagálásait a történésekre. Ami ezek közül az ukrán társadalmat most jellemzi, az a totális ellenállás és a nagy hagyományokkal rendelkező civil önkéntesség erőteljes megnyilvánulásai, aminek felívelése 2013 végével kezdődik.[981]

Oroszország 2022-es teljes körű ukrajnai inváziójának két célja volt. Először is, hogy Ukrajnának minél nagyobb részét közvetlenül Oroszországhoz csatolja, ideális esetben a jobb part nagy részét, és

[979] Путин заявил, что минских соглашений больше не существует. *ТАСС,* 22.02.2022. https://tass.ru/politika/13811259

[980] Ansprache von Bundeskanzler Olaf Scholz zum russischen Überfall auf die Ukraine am 24. Februar 2022 in Berlin. https://tinyurl.com/4bum62fa

[981] Fedinec, Csilla: The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). In: Madlovics, Bálint – Magyar, Bálint (eds.): *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War. Volume One.* Budapest – Vienna – New York, CEU Press, 2023. 331–352.

Kijevben oroszbarát bábkormányt állítson fel. Az invázió második, nagyobb célja az volt, hogy ezeket a nyereségeket felhasználva Moszkva javára változtassa meg az európai erőviszonyokat. Az orosz hadsereg 2024-es sikerei ellenére Putyin legalább egy stratégiai célt nem fog tudni elérni. Rajan Menon szerint ezzel az invázióval Oroszország végleg elidegenítette Ukrajnát, és soha többé nem fog szoros együttműködést folytatni orosz szomszédjával: „Az ukrán identitást most az a vágy határozza meg, hogy minél kevesebb közük legyen Oroszországhoz." A konfliktus más tekintetben sem fogja Oroszországot jobb helyzetben hagyni. Menon hangsúlyozza, hogy 2022-ben Ukrajna NATO-tagsága semmivel sem állt közelebb, mint 2008-ban. Ezért Putyin inváziója itt alapvetően nem változtatott semmit. Ehelyett a NATO-hoz való csatlakozásra provokálta Svédországot és Finnországot, amelyek korábban nem mutattak érdeklődést a szövetség iránt. Európa többi része pedig jelentősen növeli saját védelmi kiadásait.[982]

Hadiállapot és katonai közigazgatás

A hadiállapot bevezetésének jogi alapját Ukrajna Alkotmánya (41., 43., 64., 83., 85., 92. cikk), a hadiállapotról szóló 2015. május 12-én kelt 389-VIII. számú törvény[983] és a hadiállapotot bevezető elnöki rendelet képezi. Hadiállapotot az 1991 utáni Ukrajnában kétszer vezettek be – 2018-ban és 2022-ben.

2018. november 25-én került sor az ún. kercsi incidensre, amikor az orosz haditengerészet feltartóztatta, illetve rálőtt az Odeszából Bergyanszkba tartó Bergyanszk, Nyikopol és Jani Kapu ukrán hadihajókra, a hajókat lefoglalta, és foglyul ejtett 24 tengerészt. Ukrajna ezután haladéktalanul összehívta a Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanácsot, amely javaslatot tett az államfőnek, Petro Porosenkónak a hadiállapot bevezetésére 60 nap időtartamra. Másnap, november 26-án Porosenko előbb aláírta a rendeletet,[984] késő délután viszont bejelentette, hogy

[982] Menon, Rajan: Putin's Victory Will Be a Hollow One. *Foreign Policy,* 13.01.2025. https://tinyurl.com/3sns7sh6

[983] Закон України „Про правовий режим воєнного стану" № 389-VIII від 12.05.2015. https://tinyurl.com/45rcdb7t

[984] Указ Порошенка щодо підготовки до воєнного стану – повний текст. *Радіо Свобода,* 26.11.2018. https://tinyurl.com/2s4k6u8r

parlamenttől a hadiállapot elrendelését csak 30 napra fogja kérni, hogy az ne csússzon bele a közelgő elnökválasztási kampányba.[985]

Az Alkotmány 85. cikk 31) pontja szerint a parlamentnek az elnök kérésétől számított két napon belül jóvá kell hagynia a hadiállapot vagy a szükségállapot bevezetéséről, az általános vagy a részleges mozgósításról, egyes területek környezetvédelmi vészhelyzeti övezetté nyilvánításáról szóló rendeletet. Ez esetben a parlament még aznap megszavazta a törvényt az elnöki rendelet életbe léptetéséről, amivel tíz megyére (a moldovai, az orosz határ menti, a Fekete-tenger partvidéki és a keleti hadszíntérrel szomszédos megyékre: Vinnica, Doneck, Mikolajiv, Odesza, Szumi, Harkiv, Csernyihiv, Herszon, Zaporizzsja) és az Azovi-tenger vizeire kiterjedően hadiállapotot vezettek be.[986] Ukrajnában készültségbe helyezték a hadsereget, a Krímtől elválasztó adminisztratív határon csak ukrán állampolgárok közlekedhettek,[987] a teljes ukrán–orosz határon megtiltották a katonaköteles korú orosz állampolgárok határátlépését, kivéve humanitárius célból (például temetés), illetve továbbra is szabadon közlekedhettek a diplomaták és a teheráru-szállító járművek személyzete. Az ukrán állampolgárok közlekedését itt sem korlátozták.[988] A kritikusok az időzítést a 2014 májusa óta hivatalban levő Porosenko politikai ambícióival hozták összefüggésbe – újrázni szándékozott a közelgő elnökválasztáson, miközben a népszerűsége lejtmenetben volt –, a 2014-es ukrajnai orosz katonai beavatkozás óta több, a kercsi válságnál lényegesen súlyosabb katonai incidens is történt.[989]

Már Volodimir Zelenszkij elnöksége alatt, miután Oroszország lerohanta Ukrajnát, még aznap, 2022. február 24-én kijevi idő szerint 5 óra 30 perctől Ukrajnában hadiállapotot és általános mozgósítást vezettek be, amelyet 90 naponta meghosszabbítanak.[990] 2022. február

[985] Порошенко запропонує Раді ввести воєнний стан на 30 днів. *Радіо Свобода,* 26.11.2018. https://tinyurl.com/etv56bmn

[986] Закон України „Про затвердження Указу Президента України Про введення воєнного стану в Україні" № 2630-VIII від 26.11.2018. https://tinyurl.com/5n6t3bmk

[987] Міланова, Яна: Воєнний стан: Україна закрила в'їзд до окупованого Криму для іноземців. *Українська Правда,* 29.112018. https://tinyurl.com/9wtt9tcy

[988] Леонова, Марія: Україна заборонила в'їзд чоловікам-росіянам віком від 16 до 60 років. *Hromadske,* 30.11.2018. https://tinyurl.com/bde3ynwa

[989] Mirovalev, Mansur: Ukraine imposes martial law as tensions with Russia flare. *Aljazeera,* 26.11.2018. https://tinyurl.com/mwzuvf7w

[990] Закон України „Про затвердження Указу Президента України „Про введення воєнного стану в Україні" № 2102-IX від 24.02.2022. https://tinyurl.com/2bf94mz3

24-én az Oroszországi Föderáció Ukrajna elleni katonai agressziójával összefüggésben és az állam védelmének biztosítása érdekében Ukrajna 2022. évi 2105-IX. törvénye[991] jóváhagyta Ukrajna elnökének 2022. február 24-i 69. rendeletét „Az általános mozgósításról", amellyel általános mozgósítást rendeltek el. Ez ugyanúgy 90 napra szól, és ugyanúgy meghosszabbodik, mint a hadiállapot esetében. Minden 18 és 60 év közötti, katonai szolgálatra képes állampolgár (többnyire férfiak, de nem kizárólagosan) mozgósítható.

A parlament még 2021. július 26-án elfogadta a 1702-IX. törvényt „A nemzeti ellenállás alapjairól", amely 2022. január 1-jével lépett hatályba.[992] A nemzeti ellenállás olyan intézkedések összessége, amelyeket Ukrajna védelmének előmozdítása érdekében szerveznek és hajtanak végre azáltal, hogy az ukrán állampolgárokat a lehető legszélesebb körben bevonják az olyan akciókba, amelyek célja az állam katonai biztonságának, szuverenitásának és területi integritásának biztosítása, az agresszió elrettentése és visszaverése, valamint az ellenségnek olyan elfogadhatatlan veszteségek okozása, amelyek arra kényszerítik, hogy felhagyjon az Ukrajna elleni fegyveres agresszióval (1. cikk 1. rész 8) bekezdés). Ukrajna Fegyveres Erői Területvédelmi Erőinek önkéntese az az ukrán állampolgár, külföldi vagy hontalan személy, aki az elmúlt öt évben jogszerűen tartózkodott Ukrajnában, és önkéntes szolgálatra jelentkezik Ukrajna Fegyveres Erői Területvédelmi Erőinek önkéntes alakulatába. A törvény legfontosabb módosítására 2022. május 3-án a 2237-IX. törvénnyel került sor. A módosítás lényege, hogy lehetővé tette a területvédelmi egységeknek az aktív katonai műveletek területein történő feladatellátását, azaz bevetését a harcokba.

És végül, az Alkotmány (1996) XI. fejezete, két önkormányzati törvény (1990, 1997) és a 2015–2020 között végrehajtott, decentralizációnak nevezett közigazgatási reform határozza meg az önkormányzatiságot. Ebben regionális eltérések nincsenek, viszont 2015 óta létezik két ideiglenes állami szerv a közigazgatásban – a polgári-katonai közigazgatás Ukrajna 2015. évi 141-VIII. számú a polgári-katonai közigazgatásról szóló törvénye,[993] és a katonai közigazgatás – a fent emlí-

[991] Закон України „Про затвердження Указу Президента України „Про загальну мобілізацію" № 2105-IX від 03.03.2022. https://tinyurl.com/2vvbu2ja

[992] Закон України „Про основи національного спротиву" № 1702-IX від 16.07.2021. https://tinyurl.com/4kyx3z9c

[993] Закон України „Про військово-цивільні адміністрації" № 141-VIII від 03.02.2015. https://tinyurl.com/3jnadhbr

tett 2015. évi 389-VIII. számú a hadiállapot jogi szabályozásáról szóló törvény alapján.

2015-ben 19 polgári-katonai közigazgatási egységet hoztak létre Ukrajna Luhanszki és Donecki régióiban. Ezek közül kettő megyei szintű, tizenhét pedig települési szintű volt, melyek az SZBU Terrorellenes Központjának vagy az Ukrán Fegyveres Erők Közös Műveleti Parancsnokságának részeként működtek. Fő feladatuk a helyi végrehajtó hatóságok és helyi önkormányzati szervek hatáskörének gyakorlása volt. A polgári-katonai közigazgatás fennállása alatt a polgári közigazgatás szünetelteti tevékenységét.

A 2015. évi 389-VIII. számú törvény 10. cikk 2. pontja szerint a helyi szinteken létrehozott katonai közigazgatásnak alárendelődnek az önkormányzatok és az önkormányzati tulajdonú cégek is, ugyanakkor az 1. pont szerint: nem lehet felfüggeszteni az államfő, a parlament, a kormány, a nemzeti bank, az emberi jogi ombudsman, a bíróságok, az ügyészségek, a nyomozóhatóságok, a titkosszolgálatok tevékenységét. A katonai közigazgatási egységek olyan ideiglenes állami szervek, amelyeknek a hadiállapot ideje alatt feladata Ukrajna alkotmánya és törvényei működésének biztosítása, a katonai parancsnoksággal együtt a hadiállapot jogi rendszere intézkedéseinek végrehajtása, a honvédelem, a polgári védelem, a közbiztonság és a közrend, valamint az állampolgárok jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek védelme érdekében működnek.

A katonai közigazgatás létrehozásáról Ukrajna elnöke dönt a regionális állami közigazgatás vagy a katonai parancsnokság javaslatára. A települések katonai közigazgatását olyan területi közösségek területén hozzák létre, ahol a települési tanácsok és/vagy azok végrehajtó szervei és/vagy a települési polgármesterek nem gyakorolják az Ukrajna Alkotmánya és törvényei által rájuk ruházott hatásköröket, valamint a 2015. évi 389-VIII. törvényben meghatározott egyéb esetekben. A katonai közigazgatások vezetőjét Ukrajna elnöke nevezi ki és menti fel Ukrajna Fegyveres Erőinek Vezérkara vagy az illetékes regionális államigazgatás javaslata alapján. A regionális és járási katonai közigazgatásokat a helyi állami közigazgatások, valamint a Luhanszki és a Donecki területen meglévő katonai-polgári közigazgatások alapján alakítják ki, a települések katonai közigazgatását pedig akkor, amikor a helyi önkormányzati szervek nem gyakorolják vagy nem tudják gyakorolni hatáskörüket a 389-VIII. számú törvény értelmében.

2022. február 24-én a 68/2022. számú elnöki rendelet[994] 25 regionális katonai közigazgatást hozott létre Ukrajna-szerte. A regionális (a 24 megye) és a kijevi fővárosi állami közigazgatások vezetőit (a kormányzókat, illetve főpolgármestert) a katonai közigazgatás vezetőivé nevezték ki. Ezzel egyidejűleg a meglévő járási állami közigazgatásokra alapozva létrehozták a megfelelő járási katonai közigazgatásokat, és azok vezetői a korábbi civil közigazgatások vezetői lettek. Békeidőben a települési vezetők és járási közigazgatási egységek vezetői választott tisztségviselők, ugyanakkor a kormányzók a választott képviselőtestület mellett felülről, az államfő által kinevezett közigazgatási vezetők.[995]

A katonai közigazgatások a hadiállapot fennállása alatt és annak megszűnése vagy megszüntetése után még 30 napig működnek. A katonai közigazgatások hatásköre fennmarad az ideiglenesen megszállt területeken is. Abban az esetben, ha a régióban megszűnik a biztonságot és a közrendet fenyegető veszély, az elnök javaslatára a parlament a harminc napos időszak lejárta előtt, de legkorábban a hadiállapot megszűnésének vagy megszüntetésének napján dönthet úgy, hogy az érintett régióban újra a polgári közigazgatás körébe kerül.

A VÁLASZTÁSOK

A 2019-es választások még a viszonylagos béke feltételei közepette zajlottak. Az előrehozott parlamenti választás[996] kiírása szorosan összefüggött a nem sokkal előtte megtartott elnökválasztás eredményével. Az elnökválasztás első fordulóját 2019. március 31-én, második fordulóját április 21-én tartották. Amikor már biztos volt a veresége, a leköszönő államfő, Petro Porosenko és a hozzá lojális parlament kísérletet tett arra, hogy behatárolja az utód politikai mozgásterét, az elnöki pozíciót jelképes hatalmi tényezővé degradáló alkotmánymódosítást sem tartott kizártnak.

Az új államfő, Volodimir Zelenszkij államfői beiktatására 2019. május 20-án került sor, a hagyományoknak megfelelően a parlament épületében. Zelenszkij megszólította a világban élő 65 millió ukránt – a több mint negyvenmilliós ukrajnai lakosságot és a több mint húsz-

[994] Указ Президента України № 68/2022 „Про утворення військових адміністрацій". https://tinyurl.com/4523xtxe

[995] Fedinec et al., *A független Ukrajna,* 2016, i. m., 145–159.

[996] Fedinec, A 2019-es előrehozott parlamenti választások Ukrajnában. 2019, i. m., 93–107.

milliós diaszpórát. A legfontosabb feladatnak a béke megteremtését nevezte a Donbászon. Az ország egységes Ungvártól a Donbászig – hangsúlyozta. Az elnök végig államnyelven, azaz ukránul beszélt, de néhány mondatot elmondott oroszul is, jelezve, hogy a kiélezett nyelvkérdés ellenére a nemzet egysége nem attól függ, ki milyen nyelven beszél. A beszéd végén kijelölte a parlament feladatait, melyek alapfeltételének az új, cselekvőképes parlament összehívását nevezte. Ennek érdekében bejelentette, hogy feloszlatja a törvényhozást.[997] Az erről szóló elnöki rendeletet, amelyben július 21-ét jelölte ki az előrehozott választások megtartására, május 21-én írta alá, és május 23-án lépett hatályba.[998]

A rendelet aláírása után Zelenszkij Andrij Parubijhoz, a parlament elnökéhez fordult azzal a kéréssel, hogy hívja össze a törvényhozás rendkívüli ülését, és tűzzék napirendre a választási törvény módosítását. Az államfő javaslatai: arányos választási rendszer bevezetése, a parlamenti küszöb 5%-ról 3%-ra csökkentése, részletszabályok pontosítása többek között a speciális választási körzetekkel kapcsolatban (lásd például nemzetiségi választási körzet). A parlament összeült, a kérdés azonban nem került napirendre, hanem elnapolták május 28-ára, ám közben május 23-án hatályba lépett a parlament feloszlatásáról szóló elnöki rendelet.

Az Alkotmány szerint az államfő feloszlathatja a parlamentet, és új választásokat írhat ki (106. cikk, 1. bekezdés, 7., 8. pont), az előrehozott választásokra a feloszlatás kihirdetésétől számított 60 napon belül kell sort keríteni (77. cikk, 2. bekezdés). A parlamentben a választási eredmények alapján a képviselői frakcióknak többségi koalíciót kell alkotni, amely koalíció javaslatot tesz a miniszterelnök és a kormány tagjainak személyére (83. cikk, 6. és 7. bekezdés). Az államfő feloszlathatja a parlamentet, ha a koalíció nem jön létre egy hónapon belül, vagy a koalíció széthullása esetén egy hónapon belül nem jön létre új koalíció (90. cikk, 2. bekezdés, 1) pont).

A Népi Front parlamenti képviselői az Alkotmánybírósághoz fordultak, vitatva a parlament feloszlatásának jogosságát. A beadvány arra hivatkozott, hogy az államfőnek nem áll jogában vizsgálni, hogy a parlamenti koalíció fennáll vagy sem, hanem megdönthetetlen jogi

[997] Volodymyr Zelenskyy's Inaugural Address, 20.05.2019. https://tinyurl.com/yx9srscr

[998] Указ Президента України № 303/2019 „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів". https://tinyurl.com/2u8kd9tc

bizonyíték esetén konstatálhatja a tényt. Az Alkotmánybíróság június 11-én tűzte napirendre a beadványt, és június 20-án hozott döntést, amikor a jelen lévő tizenhat bíróból tizenegy szavazattal, öt ellenében, jogszerűnek ismerte el a parlament feloszlatását. Az Alkotmánybíróság az első tárgyalási napon nyílt eljárásban Zelenszkij elnököt személyesen is meghallgatta – ez volt az első alkalom az ország fennállása óta, hogy a regnáló államfő megjelent a testület előtt. A többi tárgyalási nap zárt ajtók mögött zajlott.

Az alkotmánybírósági határozat leszögezte, hogy konfliktus keletkezett az államfő és a parlament között a parlament feloszlatásának jogszerűségét illetően. Ez a konfliktus nem rendezhető jogi úton, mivel az Alkotmány nem fejti ki a parlamenti koalíció megszűnésének procedúráját, és nincs erre vonatkozó eljárásrendje magának a parlamentnek sem. 2014. február 21-én a parlament módosította az Alkotmány 83. cikkelyét a parlamenti frakciók koalíciókötésével kapcsolatban és a 90. cikkelyt az államfőnek a parlament feloszlatásához fűződő jogát illetően a 83. cikkely megsértése esetén. Ám ez az alkotmánymódosítás nem lett átvezetve a parlament működési szabályzatába, ami önmagában szabálytalanná tette a koalíció működését. Ugyanakkor az Alkotmány 5. cikkének 2. bekezdése szerint a szuverenitás letéteményese és a hatalom egyetlen forrása Ukrajnában a nép; a nép a hatalmat közvetlenül és az államhatalmi, valamint az önkormányzati szerveken keresztül gyakorolja. A 69. cikk szerint a népakarat kinyilvánítása választások útján történik. Mindezekből következően az alkotmányos vita rendezésére alkalmas az előrehozott választások megtartása.[999]

Az alkotmányossági eljárás nem befolyásolta a választások előkészítését, amely az eljárással párhuzamosan folytatódott. A választási kampány 2019. május 24-én kezdődött – egy nappal a parlament feloszlatását kimondó elnöki rendelet hatálybalépése után. Június 18-án tehettek közé utoljára prognózisokat a kutatóintézetek – legközelebb a nemzeti exit pollal találkozhatott a közönség a választás estéjén. A választás előtti napon, július 20-án pedig teljes kampánycsend volt érvényben. A választási törvény 107. cikkelye értelmében a körzeti választási bizottságokba csak a leköszönő parlamentben frakcióval rendelkező pártok és a legutóbbi, 2014-es parlamenti választásokon részt vevő pártok jelölhettek tagokat, tehát például a Nép Szolgája Párt

[999] Конституційний Суд України: КСУ визнав конституційним Указ Президента „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів”, 20.06.2019. https://tinyurl.com/5f4rrp2b

– amelyet 2017. december 2-án jegyeztek be – nem. Az egyéni képviselőjelöltek ábécérendben kerülnek fel a szavazócédulára, a pártok sorrendjét pedig sorsolással döntik el. A kampány számos összetevője közül hármat érdemes kiemelni: a virtuális tér szerepét, a „posztprájmerizmust" mint új politikai eszközt és a negatív tényezők közül a klón-jelenséget.

A választási kampány alapelvei az egyenlő hozzáférés a nyilvánosságban való megjelenéshez, többek között egyenlő lehetőségek biztosítása a közmédiában való szerepléshez, a választási költségek maximalizálása (párt esetében a minimálbér kilencvenezerszerese, egyéni jelölt esetében a minimálbér négyezerszerese a plafon). A választási kampány szabályainak megsértése adminisztratív vétség és bűncselekmény minősítésű is lehet. A legszigorúbb eljárás alá esik a választás finanszírozása, illetve a választók megvásárlásának kísérlete.

A választási törvény 74. cikk első bekezdése értelmében nem vehetnek részt a kampányban külföldiek és hontalanok, az államigazgatásban dolgozók és a választási bizottságok tagjai. Kampányrendezvénynek nemcsak a direkt politikai rendezvény számít, hanem például a kulturális vagy sportrendezvények is, amelyek az adott párt vagy képviselőjelölt érdekeltségi körébe tartoznak, vagy a támogatásával, védnökségével kerülnek megrendezésre. A teljes egészében vagy több mint 50%-ban külföldi tulajdonú médiában tilos kampányt folytatni. Tilos az agitáció a választást megelőző napon és a választás napján.

Ukrajnában 2007 óta megfigyelhető a választási programok egyre csökkenő szerepe. Terjedelmes politikai dokumentumok helyett leginkább iránymutatásra redukálódnak a programok, ami alapján egyre kevésbé értelmezhető a direkt jobb- vagy baloldali besorolás is. A 2019-es parlamenti választási kampány legfontosabb sajátossága az internet és a koncertek mint kampányeszközök megnövekedett szerepe volt. Az internet a 2014-es méltóság forradalma idején robbant be az ukrajnai politikai életbe. A Facebook volt a hatalom elleni tiltakozások megszervezésének legfontosabb eszköze, a Twitter pedig a hatalomváltás után a kormányzati tényezők számára is elsődleges felület lett, ahol jóval előbb jelentek meg a friss események, mint a hivatalos minisztériumi honlapokon.

A személyes közösségimédia-fiókok (accountok) később sem koptak ki a felső politikai körök eszköztárából, bár elsődleges szerepük visszaszorult. Választási kampányban a nagy áttörést a 2019-es tavaszi elnökválasztás hozta, amikor Volodimir Zelenszkij kampánya gyakorlatilag az internetes felületekre koncentrálódott. A Nép Szolgája Párt a

parlamenti választási kampányában ugyanezt a módszert követte, kiváltva a hagyományos lehetőségek jelentős költségigényét, és reagálva a korszellemre, melyben a média és a direkt politikai rendezvények véleményformáló ereje csökken, igazodik az okostelefon-nemzedék valós eléréséhez.

A 2019-es parlamenti választási kampány fontos sajátossága volt a koncertek és show-elemek széles körű használata is. Az ezt megelőző választásokra 2014-ben került sor, a donbászi konfliktus kitörésének évében, így akkor ez a sajátos körülmény is befolyásolta a látványelemekhez való tartózkodó viszonyulást. 2019-ben azonban az induló pártok adottságaiból is következett a kulturális tömegképzés új eszközeinek intenzívebb használatával. Zelenszkij személyiségére és produkciós irodája stábjára erősen építő a Nép Szolgája Párt, valamint az etnorock zenész Vjacseszlav Vakarcsuk pártja, a Hang is bátran körbejárhatta az országot hatalmas csarnokokat megtöltő koncertekkel. De nemcsak a később parlamentbe jutó, vagy a show-bizniszben erős pozíciókkal rendelkező pártok vagy jelöltek, hanem mindenki más is igyekezett támaszkodni népszerű előadóművészek mozgósító erejére.[1000]

A parlamenti választásokon a Nép Szolgája Párt és a Hang Párt még egy újítást bevezetett, amelyre a „koncert-technológiával" szemben korábban szórványosan sem volt példa, sőt, ebben a formában ők alkalmazták először. Az egyesült államokbeli választási rendszer egyik sajátossága, hogy a pártok helyett a jelöltekről is a választók döntenek, ennek módja az előválasztást (primary). A Nép Szolgája és a Hang ebből kiindulva „posztelőválasztást" hirdetett meg. A bejegyzett pártlistán szereplő képviselőket szondáztatta meg ily módon a választóközönséggel – az interneten keresztül. A pártlista összeállítására rendelkezésre álló rövid idő nem volt alkalmas arra, hogy az előzetes véleményezést (primary) megejtsék, a bejegyzett listára pedig már nem lehet újabb neveket felírni, azonban át lehet ugrani neveket, akiket alkalmatlannak találtak a választók – és valóban, ily módon post factum több név is kikerült a potenciális jelöltek sorából (post-primary).[1001]

Az ukrajnai parlamenti választás különös, szórványosan korábban is előforduló jelensége volt az úgynevezett klónozás. Korábbi választá-

[1000] Комітет виборців України: КВУ закликає партії і кандидатів відмовитися від концертних та шоу-технологій на виборах, 27.06.2019. https://tinyurl.com/4h6c6rfk; Boney M, Полякова, Maruv, Федишин: хто за кого „співав" перед виборами. *Укрінформ,* 19.07.2019. https://tinyurl.com/56b9r4tk stb.

[1001] Бортник назвал самый эффективный политический ход новых партий. *Украина.ру,* 16.06.2019. https://tinyurl.com/2xyyuuae

sok alkalmával arra volt példa, hogy egy-egy jelölttel szemben azonos nevű második jelöltet – klónt – is indítottak, hogy ezzel csökkentsék a potenciális jelölt esélyeit. A 2019-es parlamenti választásokon azonban ez a jelenség erősen elterjedt, mégpedig immár nemcsak személyek, hanem pártok, sőt, mértékadó kutatóintézetek is célpontba kerültek. Az utóbbiak esetében azok Facebook-oldalait másolták le, meghamisított előrejelzésekkel. Pártok esetében a népszerű párt, elsősorban a Nép Szolgája brandjét másolták le – klónozták –, hogy azt a hamis benyomást keltsék a választóban, az adott jelölt a leutánzott párt színeiben indul.

A klónozás jelensége leginkább az egyéni jelölteket érintette. A 199 egyéni körzetből 48-ban indultak klónok is, összesen 161 azonos nevű jelölt, egyes esetekben nemcsak egy klónnal, hanem többel is (három-hat azonos nevű jelölt egy körzetben). Bár a helyzet egyértelműen alkalmas a választások befolyásolására, a hatályos választási törvény nem teszi lehetővé, hogy névazonosság miatt megtagadják bárkinek is a bejegyzését, ha egyébként minden törvényi előfeltételnek megfelel.[1002]

Valamennyi számon tartott kutatóintézet a Nép Szolgája Párt nagyarányú győzelmét jelezte előre, azt, hogy a parlamenti többséghez – 226 képviselő – közeli eredményt érhetnek el. A választás napján közzétett nemzeti exit poll már a biztos győzelmüket jelezte előre. A pártlisták eredményei napokon belül megszülettek, az egyéni körzetek összesítése azonban lassabban zajlott – a törvény erre két hetet ad. A Nép Szolgája győzelme kétségtelen volt, annak csak mértéke volt kérdéses. A részvételi arány 49,84% volt, a legalacsonyabb Kárpátalján – 41,16%.

Az 5%-os küszöböt öt pártnak sikerült megugrania: a Nép Szolgája Párt – 43,16%, 124 mandátum; Ellenzéki Platform az Életért Politikai Párt – 13,05%, 37 mandátum; Haza Összukrán Egyesület Politikai Párt – 8,18%, 24 mandátum; Európai Szolidaritás Politikai Párt – 8,10%, 23 mandátum; Hang Politikai Párt – 5,82%, 17 mandátum. Doneck és Luhanszk megyékben az Ellenzéki Platform, Lemberg megyében a Hang, az összes többiben, beleértve Kárpátalját is, a Nép Szolgája győzött. A listán parlamentbe jutott pártok közül csak a Julia Timosenkóhoz kötődő Haza, valamint a Petro Porosenkóhoz, a tavaszi elnökválasztás után leköszönő volt államfőhöz kötődő Európai Szolidaritás volt korábban is parlamenti párt, a többiek újoncok.

[1002] Комітет виборців України: на виборах балотується 161 кандидат-клон, 12.07.2019. https://t.ly/qggci

Az egyéni körzetek eredményei: Nép Szolgája: 130 mandátum, Ellenzéki Blokk és Ellenzéki Platform: 6-6 mandátum, Hang: 3 mandátum, Haza és Európai Szolidaritás: 2-2 képviselő, Egységes Centrum: 1 mandátum, független képviselők: 46. A Nép Szolgája mellett gyakorlatilag egyetlen politikai erő sem rúgott labdába az egyéni körzetekben. Érdekesség, hogy az Egységes Centrum, amely de facto egy kárpátaljai regionális párt (de jure csak országos pártok indulhatnak), és az a képviselő, akit a párt a parlamentbe küldött – Viktor Baloha, a régió legbefolyásosabb gazdasági tényezője –, azon képviselők egyike, aki az új parlamentben is megőrizte mandátumát.

A megválasztott képviselőkből 82-en szereztek ismét mandátumot (20%), a többiek újoncok.[1003] Az átlagéletkor 41 év, a nők aránya 20,8%. A legtöbb nő, a legalacsonyabb átlagéletkor a Nép Szolgája Párthoz kötődik. 182 képviselő a bejegyzett lakcíme alapján kijevi illetőségű.[1004]

Az új parlament alakuló ülésére augusztus 29-én került sor. A mandátumok kiosztásának végső sorrendje után a parlamenti frakciók: Nép Szolgája: 251 képviselő, Ellenzéki Platform: 44 képviselő, Európai Szolidaritás: 27 képviselő, Haza Párt: 24 képviselő, Hang Párt: 20 képviselő; parlamenti csoport: „A Jövőért”: 23 képviselő; és 33 független képviselő. A Nép Szolgája 251 képviselője biztosította az abszolút többséget, nem volt koalíciós kényszer, a párt önállóan tudott kormányt alakítani rögtön az első parlamenti napon. Az ukrán sajtó az „egypárti kormány”, illetve „monokoalíció” fogalmakat kezdte el használni. A függetlenség óta ez volt az első párt, amely önállóan megszerezte a parlamenti többséget, és önállóan tudott kormányt alakítani.

A legszembetűnőbb azonnali változás az volt, hogy míg korábban a frakciók és csoportok az elnöki és a szónoki pulpitushoz képest „sugaras” elrendezésben foglaltak helyet, most a Nép Szolgája foglalta el a teljes első és középső karéjt, az ellenzék és a függetlenek a hátsó sorokat kapták meg. Ez nemcsak hatalomtechnikai eszköznek tekinthető, hanem ezzel az ülésrenddel például megakadályozható, hogy az ellenzék könnyen hozzáférjen a szónoki emelvényhez, amely nem egy alkalommal volt helyszíne a korábbi parlamenti ciklusokban nyílt színi dulakodásoknak. A 23 állandó parlamenti bizottságból 21-nek a Nép

[1003] Результати виборів: до Ради пройдуть понад 80 діючих нардепів. *РБК-Україна,* 26.07.2019. https://t.ly/LTzD6

[1004] Портрет нардепа нової Ради: вік, освіта, стать. *24 Канал,* 26.07.2019. https://t.ly/BZ99c

Szolgája frakció adta az elnökét, egyedül az ifjúsági és sportbizottságot kapta meg a Haza Párt, illetve az emberi jogok, nemzetiségi ügyek és megszállt területek bizottságának lett független elnöke.

KISEBBSÉGEK A PARLAMENTBEN

Hogyan nem lett magyar képviselő

Ahogy fentebb szó volt róla, Zelenszkij elnök sikertelen kísérletet tett a választási törvény megváltoztatására, a hatályos választási törvény pedig bár előírta nemzetiségi választási körzet alakítását, azonban erre a választásokat megelőző 175 napon kívül van lehetőség – azaz az előrehozott választások kiírásakor már esélytelen volt.

A kárpátaljai magyar politikusok döntése az volt, hogy mivel a fennálló hat kárpátaljai körzet közül egyben sincsenek többségben a magyar választók, a meglévő választói bázis három körzetben oszlik meg, ezért mindháromban indítanak egyéni jelöltet. A magyar jelöltek a KMKSZ és az UMDSZ választási összefogásának támogatottjaiként indultak, bár ennek kommunikációja nem volt egyértelmű.[1005]

A 68. számú körzetben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tagja, Barta József a negyedik lett 8939 szavazattal (12,37%), a 68. számú körzetben a pártonkívüli Tóth Miklós a harmadik lett 6949 szavazattal (11,70%) – ebben a körzetben nyert Viktor Baloha. Egyik képviselőjelöltnek sem volt reális esélye a győzelemre.

Ezzel szemben nagy várakozások előzték meg Brenzovics Lászlónak, a KMKSZ elnökének az indulását a 73. számú körzetben, ahol 16 644 szavazattal (26,21%) a második helyre szorult a 25 223 szavazatot (39,72%) begyűjtő Vlagyiszlav Poljakkal szemben – mindketten független jelöltként indultak. Brenzoviccsal szemben is indult azonos nevű klón, illetve a kampánycsend napján a potenciális szavazók mobiltelefonjára magyar nyelvű sms érkezett, amelyben szavazásra buzdították az embereket, az ál-Brenzovics sorszámát jelölve meg,[1006] azonban mindezen körülmények ellenére a szavazati arányok azt tanúsították, hogy ez esetben a klón-technika semmilyen befolyást nem gyakorolt a választási eredményekre.

[1005] Василь Брензович: треба представляти Закарпаття в Києві, а не Київ у Закарпатті, 16.07.2019. https://t.ly/ibN5R

[1006] КВУ фіксує масові порушення дня тиші, 20.07.2019. https://t.ly/UCVqB

Brenzovics kampányában is megjelent az országos trendben érvényesülő „koncert-technológia" is (neves együttesek vagy előadók adnak koncertet a képviselőjelölt támogatására). Az ezzel és a választási kampány néhány egyéb elemével kapcsolatos információk elérhetetlenek lettek a világhálón, mivel már a kampány során felmerült törvénysértési gyanú – a KMKSZ ezt visszautasította[1007] –, a választások után pedig a működés törvényességét vizsgáló eljárás indult a KMKSZ ellen. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ukrán oknyomozó újságíróknak azt a következtetését, hogy Ukrajnában külföldről pártot finanszírozni nem lehet, de a magyar pártok esetében ez igazán sajátosan valósul meg. Ezeknek a magyar pártoknak, ahogy említettem, csak technikai szerepük van, ám Magyarország az általa finanszírozott ukrajnai magyar társadalmi szervezeteken és alapítványok során keresztül, melyek személyi köre lényegében ugyanaz, mint a pártoké, tulajdonképpen párttevékenységet és a pártjelölteket finanszíroz.[1008] Ez egybecseng azzal a vitával, ami Magyarországon a 2022-es parlamenti választások alkalmával robbant ki a civil szervezetek kampányban játszott szerepéről,[1009] illetve amit ugyanitt a 2024-ben létrejött Szuverenitásvédelmi Hivatal képvisel.[1010]

A magyarországi pártok így nem véletlenül nem a kárpátaljai pártokat, hanem a társadalmi szervezeteket tekintik partnernek. A 2024-ben Magyarországon megválasztott EP-képviselők közül „a Fidesz–KDNP Európai Parlamenti képviselője a kárpátaljai magyar közösség képviseletében" a KMKSZ-nek és Brenzovicsnak köszönte meg a felkérést, hogy a kárpátaljai magyarokat képviselheti a Fidesz–KDNP által biztosított helyen.[1011]

A Magyarország és Ukrajna között a 2017-es oktatási kerettörvény óta fennálló feszültség enyhülésében bizakodó magyar kormány képviselői a kampányidőszakban a szavazási hajlandóság növelése érdekében rendszeresen Kárpátaljára látogattak, ami ellenkezett az ukrán választási törvénnyel, amely szerint külföldi politikusok a kampányban

[1007] A pénzosztók helyett a magyar összefogás embereit próbálják besározni. Házkutatások magyar vezetőknél. *Kárpátalja,* 2019.07.16. https://rb.gy/7jzqk3

[1008] Левчак, Олександра: Форинти не пахнуть. Як угорські партії посилюють вплив на Закарпатті. *Українська правда,* 16.07.2024. https://rb.gy/dn8nf2

[1009] Századvég: Mi minősül civil szervezetnek, és mi nem? 2022.12.12. https://tinyurl.com/y54kn5jh

[1010] Dezső András: Ne foglalkozzon közügyekkel, aki külföldről kap pénzt! – ezzel megy neki a kormány a neki nem tetsző civileknek. *Telex,* 2025.02.26. https://tinyurl.com/mwzhu9uf

[1011] Ferenc Viktória. *Facebook,* 2024.06.10. https://tinyurl.com/2yjh8yvw

nem vehetnek részt. Kijev a választási törvény fent említett tiltására hivatkozva tiltakozott a választásokba való beavatkozás miatt. Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter a 2019. július 16-i beregszászi látogatása alkalmával így fogalmazott: „Őszintén reméljük – márpedig a reménykedés nem beavatkozás a belügyekbe –, hogy Kijevben olyan parlamenti erőviszonyok jönnek létre, amelyek lehetővé teszik majd a két ország kapcsolatainak jelentős javítását."[1012] Ezt megelőzően a választásokon való részvételre buzdított Orbán Viktor miniszterelnök is, aki Budapesten fogadta a képviselőjelölt Brenzovics Lászlót. A felek „megállapították, fontos, hogy a kárpátaljai magyarság meg tudja őrizni jelenlétét a kijevi törvényhozásban".[1013]

Brenzovics László tagja volt a VIII. összehívású parlamentnek Petro Porosenko Blokkjának listás képviselőjeként. A porosenkói elnöki időszakhoz és a porosenkói parlamenti többséghez kötődik a nemzetiségi iskolákat megszüntető és a duális oktatást bevezető 2017-es oktatási kerettörvény, valamint a kisebbségi nyelvhasználatot erősen korlátozó 2019-es nyelvtörvény elfogadása, amelyek ellen a kárpátaljai magyar szervezetek és maga Brenzovics is tiltakozott, illetve kérte a magyar választókerület törvényi kereteknek megfelelő kialakítását. Ettől a kettős szereptől sem lehet eltekinteni a parlamenti választások eredményének értékelésekor. A magyar képviselőjelöltekre leadott szavazatok aránya azt jelzi, hogy a magyar jelöltek a várható szavazatszámot sem tudták begyűjteni, a kárpátaljai részvételnél alacsonyabb támogatottságot tudtak csak felmutatni.

A független Ukrajnában először és utoljára 2001-ben volt népszámlálás, amit az eltelt hosszú idő miatt nem vehetünk alapul, azonban 2017-ben Grezsa István, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének fejlesztéséért felelős miniszteri biztos megbízásából a Bethlen Gábor Alap Zrt. közreműködésével készült árnyéknépszámlálás 131 ezer magyar lakost mutatott ki, amelyből a szavazókorú lakosok lélekszáma meghaladta a 110 ezret.[1014] A magyar képviselőjelöltekre leadott szavazok száma összességében 32 532 szavazat volt – nem lehet kizárni, hogy ebben nem magyar szavazatok is lehettek –, miközben az össz-kárpátaljai részvételi arány 40% körül volt.

[1012] Szijjártó Péter: A magyar–ukrán kapcsolatok jelentős javulásában vagyunk érdekeltek. *MTI,* 2019.07.16. https://rb.gy/7jzqk3

[1013] Orbán–Brenzovics találkozó: A kárpátaljai magyarok menjenek el választani! *MTI,* 2019.07.12. https://rb.gy/xf41gf

[1014] SUMMA 2017 – A kárpátaljai magyarság demográfiai felmérése. https://rb.gy/6rksx9

A KMKSZ a választások után közzétett nyilatkozatában a vereség okai között azt hangsúlyozta, hogy „fontos tényező volt a választáson az, hogy a magyar lakosság jelentős része nem tartózkodik itthon, s a választáson való részvételi hajlandósága is némileg alacsonyabbnak mutatkozott az átlagnál”,[1015] azonban ez önmagában nem magyarázza az alacsony szavazatszámot. Maga Brenzovics a kampányban igen visszafogottan vett részt, illetve a magyar képviselőjelöltekre is igaz volt az országos trend – erős üzeneteket igen, de részleteiben kidolgozott választási programot nem kínáltak választóiknak. Tegyük hozzá, hogy ez részben következett a választási szabályozásból, amely szerint a választási program, amit a Központi Választási Bizottság honlapján tesznek közé, nem lehet hosszabb 3900 leütésnél. Ugyanakkor egyéb írásos program pedig nem készült.

Mihajlo Zan elemzésében a vereség okai közé sorolta a magyar választókerület hiányát, valamint hogy a kárpátaljai magyar politikai elit és a kormánypárt, a Nép Szolgája között nem jött létre megegyezés. A magyar közvélemény egy részére a magyar választók megfélemlítése is hathatott. Egy héttel a választások előtt Ukrajna Biztonsági Szolgálat kivonta a forgalomból a *Kárpátalja* lap azon számát, amelynek címlapja a három választási körzetet a magyar trikolor színeiben és a „Talpra, magyar!” felirattal ábrázolta. Olyan jogsértések is elfordultak, mint a választók megvesztegetése, illetve a roma választók szervezett utaztatása.[1016]

Bár az önkormányzati választásokat nem tárgyalom ebben a könyvben, a 2020-asnál mégis meg kell állni. A 2019-es parlamenti választáshoz hasonlóan ez is a két ország közötti konfliktus terepévé vált. Az ukrán választási törvény szerint nem vehet részt a választási agitációban olyan személy, aki nem ukrán állampolgár, illetve ukrán állampolgárok sem olyan külföldi tömegtájékoztatási eszközök igénybevételével, amelyek elérhetők Ukrajnában (2015. évi 595-VIII. sz. törvény, 60. cikk). Ukrajna a választásokba való beavatkozással vádolt meg magyarországi politikusokat, amiért a magyar jelöltek támogatá-

[1015] A KMKSZ nyilatkozata a 2019-es ukrajnai parlamenti választásokkal kapcsolatban, 2019.07.25.

[1016] Зан, Михайло: Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. In: *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року).* Одеса, ГО „Причорноморський центр досліджень проблем суспільства”, 2019. 101–102.

sára biztattak. Emiatt magas rangú kormánytisztviselőket tiltottak ki az országból.[1017] A választások után, 2020 novemberében az SZBU házkutatást tartott több magyar alapítványnál.[1018] Megválasztott képviselőket eljárással fenyegették meg a magyar himnusz éneklése miatt,[1019] ugyanígy a magyar zászló használata ellen is felszólaltak.[1020] De szóba került a magyar pártok regisztrációjának törlése is.[1021] Végül a magyar külügy segítségével Brenzovics László elhagyta az országot, de azóta is a KMKSZ elnöke, sőt, időközben újraválasztották, noha folyamatosan Magyarországon tartózkodik. Még a házkutatás alkalmával az SZBU nagy mennyiségű pénzt foglalt le nála, ám Brenzovics állította, hogy a „pénz nem az enyém".[1022]

Ugyancsak a parlamenttel összefüggő kérdés, ahogy az időszakban a magyarországi média és a politikum egy része, különösen a magyarországi parlamenti választásokkor felhorgadt az „ukrán" szavazókon, akik a szociális ellátórendszert is elveszik anélkül, hogy itt adóznának. Retorikailag nem különböztethető meg világosan, hogy a jogalkotó a célpont, aki lehetővé teszi az ún. kettős állampolgárságot, vagy a joggal élő személyek. Ezt egy kárpátaljai embernek is sok szempontból nehéz vagy lehetetlen volt megemésztenie. Az 1990-es évek elején a teljes nincstelenséget a hallgatólagosan engedélyezett, határon átnyúló csencselésekkel lehetett túlélni. A helyzet normalizálódott, de az életminőség beállt egy reménytelenül változtathatatlannak tetsző, monoton szintre, amelyet többek között egy folyamatosan nehéz helyzetben lévő egészségügyi rendszer kísér(t). A magyar állampolgárság megszerzése – az ukrán törvények ezzel kapcsolatos elutasítása ellenére – valamiféle lélegeztetőgépet jelentett. Ugyanakkor a magyarországi ellátórendszer csak úgy állt rendelkezésükre, ha Ukrajna felé minden

[1017] Az egyik kiutasított politikus humanitárius adományt is csak úgy tudott átadni az ukrán félnek, hogy a határon felfestett vörös vonalat nem léphette át. 23 millió forint értékű vakcinát adományozott Magyarország Kárpátaljának. *Kárpátalja,* 2021.01.28.; Bayer Zsolt: Bús düledékeiden… *Magyar Nemzet,* 2020.12.14. https://bit.ly/3uLzdeu

[1018] На Закарпатті СБУ перевіряє благодійний фонд через можливе втручання у внутрішньо-політичну ситуацію в країні. https://bit.ly/2OjqcID

[1019] Belügyminiszter-helyettes: nem törvényellenes a magyar himnusz éneklése Ukrajnában. https://bit.ly/3e2SNNs

[1020] Ukrán Szabadság Rádió: Ukrajnának törvényileg kellene korlátoznia a kárpátaljai magyarok nemzetiségi jogait. *Kárpátalja,* 2020.12.27. https://bit.ly/3q6iL4R

[1021] Ліквідувати партію угорців планує Міністерство юстиції – ЗМІ. https://bit.ly/3uNyv03

[1022] Vörös Szabolcs: „Nem tanácsos hazamennem" – Brenzovics László budapesti száműzetésről, Kárpátaljáról és voksturizmusról. *Válasz Online,* 2021.11.24. https://bit.ly/3gCDHOs

szálat elvágtak, leadták a személyi igazolványukat, és kijelentkeztek minden nyilvántartásból. Az ezzel nem mindig azonos de facto helyzet ex lex állapotokat alakított ki, komolyan fenyegetve emberi sorsokat.

Ugyanígy nem volt kezelhető helyzet, ahogy a magyar közösség reagált az ukrajnai közigazgatási reformra. A szovjet időkből örökölt közigazgatási beosztását Ukrajna a 2015. évi 157-VIII. törvénnyel[1023] elindított – és azóta több egyéb törvénnyel szabályozott – közigazgatási reform keretében megváltoztatta. A lengyel mintára megvalósított módosítások támogatására az Európai Unió számos programot indított Ukrajnában a reform évei alatt, ám ebből Kárpátalja alig, a kárpátaljai magyarok pedig egyáltalán nem vették ki a részüket. A lengyel mintát követte az is, hogy évekig a társulások létrehozása önkéntes alapon ment, a végén azonban az addig tétlenkedőknek fentről mondták meg, milyen új közigazgatási egységeket tartanak kívánatosnak. Hennagyij Moszkal, aki az átalakítás időszakában szinte végig betöltötte a kormányzói pozíciót Kárpátalján, „éppen az átalakítás törvénytelenségére hivatkozva gátolta a kistérségek megalakítását, a megyei közgyűlés pedig – egyedüliként az országban – még távlati tervet sem fogadott el az ügyben".[1024]

A helyi magyar szakértők ebbe a „törvénytelenségbe" kapaszkodtak, értelmezésükben az ukrán Alkotmányba nem kerültek be az új közigazgatási egységek. Moszkal azonban kifejtette, hogy az ő értelmezésében a „törvénytelenséget" egészen más tényállás meríti ki: a ZIK televíziós csatorna egyik 2019. május 16-i elemző műsorában arról beszélt, hogy a decentralizáció Kárpátalja elkülönülésének mechanizmusát teremtette meg. Az ukrajnai kisebbségi törvény magában foglalta a kisebbségi autonómiák megteremtésének lehetőségét, ám ennek nem volt meg a kidolgozott jogi mechanizmusa, ami most szerinte létrejött azzal, hogy a területi közösségek maguk határozhatják meg, hol húzzák meg az új határaikat, és Moszkal szerint ez nem felel meg az Alkotmánynak. Efelett elsiklanánk, jelentette ki, ha Magyarország nem hangoztatná folyamatosan az autonómiát.[1025] A kormányzó valójában tehát ezt akadályozta, a magyar köztársasági elnök pedig 2019-ben

[1023] Закон України „Про добровільне об'єднання територіальних громад" № 157-VIII від 05.02.2015. https://tinyurl.com/u6kzzhdw

[1024] Decentralizációval központosít Kijev. *Figyelő,* 2019.10.04. https://tinyurl.com/eb9srr8a

[1025] Фатула, Руслан: Москаль зробив шокуючу заяву щодо сепаратизму на Закарпатті, виправдовуючи зрив децентралізації? *Карпатський об'єктив,* 16.05.2019. http://politika.ko.net.ua/?p=8767&amp

a Magyar Érdemrend középkereszt polgári tagozata kitüntetést adományozta Moszkalnak, amiért „a további feszültséggel fenyegető helyzetek és a rá több irányból nehezedő nyomás ellenére mindvégig kiállt a nemzetiségek közötti béke megőrzése, a kisebbségi jogok biztosításának szükségessége és a Kárpátalján hagyományos többkultúrájú és többnyelvű közeg fenntartása mellett”.[1026]

A magyarok a decentralizációnak nevezett folyamatba mindaddig nem kapcsolódtak be, míg az nem vált elodázhatatlanná. A 2020 végén lezárult reform eredményeképpen a megyék megmaradtak, a megyék alatti szinten azonban a járások számát drasztikusan csökkentették (országosan 490 járás helyett 136 új járás jött létre), és az elaprózott településeket összevonták ún. kistérségekbe. Kárpátalján a korábbi 13 járás (Beregszászi, Huszti, Munkácsi, Nagybereznai, Nagyszőlősi, Ilosvai, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári és Volóci) helyett 6 új járást alakítottak ki (Beregszászi, Huszti, Munkácsi, Rahói, Técsői és Ungvári). A kárpátaljai magyar politikai aktoroknak a reformtól való végsőkig távolmaradásának a nyilvánvaló következménye lett, hogy 13 járásból a Beregszászinak azelőtt magyar többsége volt, azonban az új rendszerben a hat járás egyikének sincs már magyar többsége, így a megváltozott területű Beregszászi járásnak se. A decentralizáció során Kárpátalja korábbi 337 települési önkormányzatát 64 kistérségbe (önkormányzati társulásba) szervezték át.[1027]

Kisebbségi képviselők

Az ukrán parlament működött a hadiállapot körülményei közepette is, bár például nincs élő közvetítés a parlamenti ülésekről, a parlamenti honlapon viszont elérhetők információk. Kijev városában a hétköznapi ember számára látható módon a szabad közlekedés elől, nyilvánvalóan a háborús körülmények miatt, csak a szűk kormányzati negyedet zárták le, benne a parlamenttel.

[1026] Magyar állami kitüntetést kapott Kárpátalja volt kormányzója (MTI). *Pesti Srácok,* 2019.10.22. https://tinyurl.com/y3e3j8um

[1027] Fedinec Csilla: *Kárpátalja: örökség és társadalom*. (Új tudományos zsebkönyvtár: Bölcsészet- és társadalomtudományok 1.) Budapest, Typotex, 2022. 152–154; Pataki Gábor – Illés Bálint Csaba – Sótonyi Tamás – Dunay Anna: Egy kárpátaljai kistérség társadalmi-gazdasági helyzetértékelése az ukrajnai közigazgatási reform után. *Gazdaság és Társadalom,* 14 (2021) 3–4. 167–191.

A kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozóan továbbra sem voltak kialakítva speciális mechanizmusok, így az erre igényt formáló etnikai közösségek vezetői saját választási mobilizációs csatornáikat használták: mind a többségi választókerületekben, mind pedig a politikai pártok listáján való indulást. A kisebbségek számára nagy vonzerőt jelentett Porosenko politikai közössége, Musztafa Dzsemilev egyenesen úgy fogalmazott, hogy a krími tatárok Petro Porosenko mellett állnak, mert ő volt a legfőbb szószólója annak, hogy a Krím felszabaduljon az orosz megszállás alól. Musztafa Dzsemilev és Ahtem Csijgoz is a porosenkói Európai Szolidaritás politikai párt listájáról lett népképviselő. Rusztem Umerovot, Ukrajna elnökének a krími tatárok ügyeiért felelős biztosa korábbi tanácsadóját, a krími tatárok Kurultájának küldöttjét a Hang (Партія „Голос”) párt vitte be listáján a törvényhozásba. Ugyanakkor kiesett a versenyből Tamila Taseva, a Krím SOS civil szervezet társalapítója. De kiestek közismert krími tatár személyiségek is, mint például Refat Csubarov, a Medzslisz vezetője és Emine Dzseppar, az információs miniszter volt első helyettese és mások is.

A bolgár kisebbség képviselőinek jelentős része továbbra is Odesza megyében él. Itt szerzett egyéni mandátumot a 2012-es és a 2014-es választások után immár harmadszor Anton Kissze, az Ukrajnai Bolgárok Szövetségének elnöke. Kissze „A Jövőért” csoport, majd „A Jövőért Párt” csoport tagja volt, végül belépett a „Bizalom” (Депутатська група „Довіра”) csoportba. Érdekesség, hogy a „Bizalom” csoport négy kárpátaljai tagja, Vaszil Petyovka, Valerij Luncsenko, Robert Horvát és Vlagyiszlav Poljak alapították A Mi Kárpátaljánk politikai pártot, amely párt a 2020-as önkormányzati választások alkalmával a Kárpátaljai Megyei Tanácsban a 64-ből a legtöbb mandátumot, 12 helyet szerzett meg.[1028] Egyébként Horvát volt az, aki a parlamenti választáson megnyerte Brenzovics körzetét.

A román és moldovai etnikai közösségek képviselőinek kompakt lakóhelye Csernyivci megye, ahol tíz jelölt indult, ami erős szórást eredményezett a szavazatokban, így kiesett többek között Ivan Popescu, vagy Mihail Groszu, a híres énekesnő, Alina Groszu édesapja is, míg a mandátumot a Nép Szolgája párt képviselője, Georgij Mazurasu nyerte el. A választók többsége nem a román képviselőre szavazott, hanem személyében a Nép Szolgája párt jelöltjére, mert az megígérte

[1028] Центральна Виборча Комісія, Закарпатська обласна рада, 2020. https://tinyurl.com/3d9jy2rk

az ukrán politikai osztály megújítását és a korrupció elleni harcot.[1029] Mazurasu a vizsgált időszakban végig tagja maradt a Nép Szolgája frakciónak.

Dmitro Lubinec a parlament emberi jogi, kisebbségi és ideiglenesen megszállt területekkel foglalkozó bizottságának elnöki tisztségét foglalta el. E bizottság nemcsak az ideiglenesen megszállt területek és a belső menekültek ügyeivel foglalkozott, de nemzeti kisebbségek és az őslakosok kérdése is a figyelem központjába került. Ezenkívül Lubinec volt a kezdeményezője, hogy hozzanak létre munkacsoportot a nemzeti kisebbségekről szóló új törvény egyik – alább tárgyalandó – változatának kidolgozására. Ugyancsak az általa vezetett parlamenti bizottság szorgalmazására kezdte meg munkáját 2020-ban Ukrajna Etnopolitikáért és Lelkiismereti Szabadságért Felelős Állami Hivatala (Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, ДЕСС), amelynek van KMKSZ-es és UMDSZ-es tagja is.[1030] Lubinec tagja volt az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése állandó küldöttségének. 2022. július 1-jén az ukrán parlament emberi jogi biztossá (Ukrajna ombudsmanjává)[1031] választotta 250 parlamenti képviselő támogatásával. 2022-ben a Hadifoglyok Koordinációs Központjának is tagja.[1032]

Ugyanakkor több olyan etnikai kisebbséghez tartozó képviselő is mandátumhoz jutott, akik ebben a ciklusban nem láttak el szubsztantív képviseletet, így például a zsidó Vadim Rabinovics, Olekszandr Feldman, a grúz David Arahamia és mások.[1033]

Ez nem jelenti azt, hogy nem lett volna színes a tevékenységük, pláne egy ilyen időszakban, amelynek jelentős részét a háború határozta meg. Feldmant például 2019-ben önjelöltként, de a Szülőföldünk (Наш Край) párt tagjaként a 174. Harkiv megyei választókerületben választották képviselővé. Ahogy fent írtam, 2022-ig az oroszpárti az Ellenzéki Platform – az Életért párt frakciójának tagja volt, majd a párt betiltása után átült az „Ukrajna Újjáépítése" (Відновлення України) csoportba. Titkára volt többek között Környezetpolitikai és Természet-

[1029] Зан, Політичне представництво етнічних меншин, 2019, i. m., 98–101.

[1030] Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС). https://dess.gov.ua/

[1031] Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Омбудсманом України / Ombudsman of Ukraine. https://ombudsman.gov.ua/

[1032] Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. https://koordshtab.gov.ua/

[1033] Зан, Політичне представництво етнічних меншин, 2019, i. m., 98.

védelmi Bizottságnak (2018 óta a Harkivban bejegyzett, állatvédelemmel foglalkozó civil szervezet elnöke (Public Union Worldwide Opened Fund of Animal Rehabilitation and Reintroduction, WOFARR). Feldman a IX. ciklus egyik „legrendetlenebb" képviselője volt, 2019–2020-ban az elektronikus nyilvántartási rendszer szerint az ülések 60%-áról hiányzott, 2022 eleje és 2023 májusa között pedig a szavazások 68%-át mulasztotta el.[1034] 2020 augusztusában egyik kezdeményezője volt az Alkotmánybírósághoz benyújtott, a korrupcióellenes törvények több rendelkezésének alkotmányosságával kapcsolatban kifogást emelő beadványnak. Október 28-án az Alkotmánybíróság botrányos határozatában megsemmisítette a hamis vagyonnyilatkozatok miatti felelősséget és magát az e-vagyonnyilatkozat intézményét.[1035]

Érdekesség, hogy Ukrajna legfelsőbb vezetése ekkor etnikailag igen színes volt. A felsoroltak közül Lubinec (2022-től) emberi jogi ombudsman görög, Umerov (2023-tól) honvédelmi miniszter krími tatár, Arahamia a parlamentben a Nép Szolgája frakció vezetője grúz származású. Ezenkívül Volodimir Zelenszkij államelnök (és egyben az alkotmány szerint a fegyveres erők főparancsnoka, Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine) orosz anyanyelvű ukrajnai zsidó, Olekszandr Szirszkij (2024 óta) Ukrajna Fegyveres Erőinek főparancsnoka (a közvetlen katonai vezető, Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine) orosz, olyannyira, hogy a szülei Oroszországban élnek stb.

JOGALKOTÁS

Az őslakosokról szóló törvény (2021)

Bár nincs egységes definíció, Will Kymlicka nyomán a kisebbségi csoportoknak általában három kategóriáját különböztetjük meg: 1) őslakosok (indigenous) – olyan népek, amelyek egykor gyarmati elnyomást szenvedtek el, sajátos életmódjuk szorul védelemre, 2) (ős)honos (autochton) kisebbségek – akik huzamosabb idő óta az adott területen élnek, kisebbségbe kerülésük a határok háborúk következtében való

[1034] Фельдман Олександр Борисович. *Рух ЧЕСНО.* https://www.chesno.org/politician/402/

[1035] КС частково визнав неконституційною антикорупційну реформу – джерело в суді. *Інтерфакс-Україна,* 27.10.2020. https://tinyurl.com/murze8rz

megváltoztatásának eredménye, 3) bevándorlók (immigrants), menekültek (refugees).[1036] Kymlicka felhívta a figyelmet, hogy az „őslakos" hivatkozás megjelent olyan népeknél is, mint például a krími tatárok, a romák, az abházok, a csecsenek, a tibetiek stb.[1037] Európa területén azonban sokáig egyedül a négy országban – Finnország, Svédország, Norvégia és Oroszország – élő számikat tartották őslakosoknak,[1038] és egyetlen olyan ország van, Ukrajna, amely külön törvényt alkotott az őslakosokról.

A kisebbségi jogok kérdését az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer vetette fel, mivel az általa a nagy birodalmak helyén létrehozott kis nemzetállamok etnikailag mégsem voltak homogének. A közép- és kelet-európai nemzetállamokat kisebbségvédelmi szerződések aláírására kötelezték, amelyek a gyakorlatban ezeket nem váltották valóra, belügyeikbe való beavatkozásnak, szuverenitásuk korlátozásának tekintették, és ez a szemlélet sok tekintetben a mai napig nem változott. Külső feltételként létrejött a Népszövetség (más néven: Nemzetek Szövetsége), amely egyfajta „panaszirodaként" működött, hatékony jogvédelem nélkül, és a második világháború alatt már csak formailag létezett. 1945-ben az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) lépett a helyébe a részes államok közötti együttműködés elősegítésére. 1975-től ezt támogatta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ), amely 1992-ben Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) néven intézményesült. A szervezet legfőbb feladata a válságok előrejelzése, megelőzése, kezelése és a válságok utáni rehabilitáció, valójában azonban elsősorban megfigyelői funkciója van.[1039]

A mai nemzetközi emberi jogi rendszerben jellemzően a bevándorlók azok, akikre az általános emberi jogok vonatkoznak csak, a kisebbségként vagy őslakos csoportként elismert közösségekhez tartozó személyek sajátos jogait viszont további nemzetközi jogi garanciák is védik. Ugyanakkor nem létezik a „kisebbség" egységes fogalmi meg-

[1036] Pap András László: Kisebbségek. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter – Jakab András). http://ijoten.hu/szocikk/kisebbsegek (2018).

[1037] Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity.* Oxford University Press, 2007. 265.

[1038] Kent, Neil: *The Sámi Peoples of the North: A Social and Cultural History.* Hurst, 2014.

[1039] Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2003. 80–81; Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate*, 6 (1997) Ősz–Tél. 64–90.

határozása, és nincs egységes döntés arról sem, mely csoportok minősülnek „őslakosnak”. Az ENSZ 2007-es Nyilatkozata az Őslakos Népek Jogairól 33. cikkének (1) bekezdése szerint „joguk van arra, hogy a szokásaiknak és hagyományaiknak megfelelően határozzák meg saját identitásukat”, a (2) bekezdés pedig kimondja, hogy „joguk van arra, hogy saját eljárásaiknak megfelelően határozzák meg intézményeik struktúráit és válasszák ki azok tagságát”.[1040]

Az őslakosok jogainak nemzetközi elismerése a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1957-es és 1989-es egyezményeiben jelent meg. Az ILO 107. számú Egyezménye a bennszülött és más törzsi és félig törzsi népesség védelméről és integrációjáról a független országokban (1957) a fogalmon még „törzsi és féltörzsi népesség”-et értett, amely „még nem” integrálódott a nemzeti közösségbe. Az ILO 169. számú Egyezménye a bennszülött és a törzsi népekről a független országokban (1989) a gyarmatosítást megelőző honos lakossággal való leszármazási kapcsolatot emelte ki, és két részre bontva határozta meg az érintett csoportokat: egyrészt „törzsi népek”, amelyek a többségtől szociális, kulturális és gazdasági életkörülményeiket tekintve elkülönülnek, saját hagyományaik és joguk szerint élnek, másrészt „őslakos népek”, amelyek a hódítás, gyarmatosítás vagy határmódosítás idején már az adott területen éltek, és egyéb megkülönböztető jegyekkel rendelkeznek.

Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) a „népek” önrendelkezési jogát tette a jogokhoz való hozzáférés alapjává, anélkül azonban, hogy a „népet” definiálta volna (1. cikk 1. pont: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre.”), illetve az etnikai, vallási, nyelvi kisebbség minden tagja számára egyénileg gyakorolható joggá tette a kultúra szabad gyakorlását (27. cikk: „Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”).

Végül az ENSZ Közgyűlésének 2007-es Nyilatkozata „Az őslakos népek jogairól”, amely nem tartalmazott őslakos definíciót, az őslakos népeket immár nemcsak egyénekként, hanem kollektív alanyként is-

[1040] Phillips, James S.: The rights of indigenous peoples under international law. *Global Bioethics,* 26 (2015) 2. 120–127; Az Egyesült Nemzetek Nyilatkozata az Őslakos Népek Jogairól [ford. Tóth Norbert). *Pro Minoritate,* (2009) ősz. 128.

merte el. Míg a második ILO egyezmény (1989) az integrációra, ezzel szemben az ENSZ Nyilatkozat az őslakos csoportok sajátosságainak védelmére helyezte a hangsúlyt, és elismerte az őslakosok önrendelkezéshez való jogát.[1041]

Az ENSZ Nyilatkozat a nemzetközi soft law részét képezi, azaz nem bír kötelező erővel az államokra nézve, hacsak azok nem emelik át belső jogrendszerükbe.[1042] A dokumentum végleges szövegét az ENSZ közgyűlése 2007. szeptember 13-án fogadta el 143 állam támogatásával, 11 állam tartózkodott, 4 állam pedig ellenezte. A tartózkodó államok között volt Ukrajna is (valamint Azerbajdzsán, Banglades, Bhután, Burundi, Grúzia, Kenya, Kolumbia, Nigéria, Oroszország és Szamoa).[1043]

Ukrajna Alkotmánya (1996) három etnikai kategóriát ismer: „ukrán nemzet" („українська нація", „Ukrainian nation"), „őslakos népek" („корінні народи", „indigenous peoples") és „nemzeti kisebbségek" („національні меншини", „national minorities"). A 11. cikk szerint: „Az állam elősegíti az ukrán nemzet történelmi tudatának, hagyományainak és kultúrájának megszilárdítását és fejlesztését, valamint Ukrajna valamennyi őshonos népe és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztését." Az „őslakos népek" kategória 2014-ig, az Alkotmányon kívül, egyetlen más jogszabályban sem szerepelt.

A krími tatárok támogatták az európai értékeket védelmébe vevő Euromajdant 2013–2014 fordulóján, és az azt követő hatalomváltást, illetve bojkottálták az orosz megszállás alatti Krímen a törvénytelen népszavazást. Az orosz hatalom koholt terrorizmus vádjával üldözni kezdte a krími tatár aktivistákat, 2016-ban pedig az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Bírósága mint „szélsőséges szervezetet" betiltotta a történelmi Medzsliszt.[1044] Ukrajnában, amely immár nem tudta gyakorolni joghatóságát a félsziget fölött, ahol a negyedmilliós krími tatárság majdnem 100%-a élt, megindult a krími tatárokkal kapcsolatos proaktív törvényalkotás.

[1041] Körtvélyesi Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate,* (2009) Ősz. 10–30.

[1042] Toki, Valmaine: Az őslakos népek jogainak kibontása. *Pro Minoritate*, (2018) Nyár. 78–79.

[1043] Toki, Az őslakos népek, 2018, i. m., 71.

[1044] Sadovskaya, Polina – Pfeilschifter, Veronika: *From Stalin to Putin: The Crimean Tatars face a new era of Kremlin persecution.* Atlantic Council, 2020. https://tinyurl.com/5bfkb7ae

2014. március 20-án a Legfelsőbb Tanács parlamenti határozat formájában nyilatkozatot fogadott el a krími tatár nép jogainak szavatolásáról az ukrán államban (2014. március 20-án kelt 1140-VII. számú határozat).[1045] A határozat szerint Ukrajna garantálja a krími tatár nép mint őslakos nép és Ukrajna valamennyi nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzését és fejlődését (1. pont), garantálja a krími tatár nép elidegeníthetetlen önrendelkezési jogának védelmét és megvalósítását (2. pont), elismeri a Medzsliszt a krími tatár nép Kurultájának végrehajtó szerveként, magát a Kurultájt e nép legfelsőbb képviseleteként (3. pont), elismeri az ENSZ nyilatkozatát az őslakos népek jogairól (4. pont), felszólította a kormányt, hogy haladéktalanul terjessze a parlament elé a krími tatárok mint őslakos nép jogállását meghatározó és megerősítő jogszabályok tervezetét (5. pont), ennek során konzultáljon a Medzslisszel és az illetékes nemzetközi szervezetekkel (6. pont), a kormány dolgozza ki a végrehajtó szervek és a Medzslisz együttműködésének mechanizmusát (7. pont), elítéli a politikai, szociális, polgári jogok bármiféle megsértését a Krímen élő összes etnikummal szemben, beleértve az oroszokat is (8. pont).

Az elismeréssel az ENSZ nyilatkozatot az őslakos népek jogairól Ukrajna a belső jogrend részévé, azaz a maga számára kötelezővé tette. Mivel a nyilatkozat a hatályos nemzetközi jog szerinti meghatározásnak megfelelően értelmezi az őslakos fogalmat, ennek alapján feltételezhető, hogy Ukrajna az őslakos nép fogalmát az ILO 169. számú Egyezményében foglaltak szerint értelmezte. Az I. rész 1. cikk 1. pont szerint az Egyezmény vonatkozik: „(a) a független országokban élő törzsi népekre, akiknek társadalmi, kulturális és gazdasági körülményei megkülönböztetik őket a nemzetközösség más csoportjaitól, és akiknek helyzetét teljesen vagy részben saját szokásaik, illetve tradícióik, külön törvények vagy rendelkezések szabályozzák, (b) független országokban élő népekre, akiket azon az alapon kell bennszülött népnek tekinteni, hogy annak a népességnek leszármazottai, akik a hódítás vagy gyarmatosítás, illetve a jelen államhatárok kialakítása idején az országot, vagy azt a földrajzi régiót lakták, amelyhez az ország tartozik, és akik jogi helyzetüktől függetlenül fenntartják néhány vagy összes társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai intézményüket.”

[1045] Постанова Верховної Ради України „Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави” № 1140-VII від 20.03.2014. https://tinyurl.com/y6kut2d6

Maga a parlamenti határozat azonban nem definiálja az őslakos fogalmat. A parlamenti határozat alacsonyabb rendű a törvénynél, és az Alkotmány szerint kizárólag törvény rendelkezhet az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek jogairól (92. cikk 3) pont).

Röviddel a fenti parlamenti határozat után, 2014. április 17-én a Legfelsőbb Tanács 1223-VII. számmal törvényt alkotott a nemzetiségi alapon deportált személyek jogainak reparálásáról.[1046] A jogszabály definiálta a deportálás fogalmát: „népek, nemzeti kisebbségek és személyek nemzetiségi alapon történő erőszakos áttelepítése állandó lakóhelyükről a volt Szovjetunió vagy a szövetségi köztársaságok állami hatóságai által hozott határozatok alapján" (1. cikk). A törvény hatálya alá eső személyek „a krími tatár nép, más nemzetiségek képviselői (a volt Szovjetunió állampolgárai)" lehetnek, akik megfelelnek a törvényben felsorolt feltételeknek (4. cikk).

A fent említett 2014. március 20-i parlamenti határozat ugyan az őslakos törvény „haladéktalan" előkészítésére utasította a kormányt, amint láttuk, a törvény nem született meg, azonban az őslakos nép fogalma a szóban forgó parlamenti határozattól kezdve több jogszabályban megjelent amolyan íratlan „szokásjog" alapján. A megszülető ukrajnai törvény, ahogy látni fogjuk, az „őslakos népek" fogalom alá a krími tatárokat, a karaimokat és a krimcsakokat sorolta be, miközben a gagauzoknak és a romáknak is ebbe a körbe kellene tartozniuk, de ez csak elméleti felvetés maradt.

Volodimir Zelenszkij ukrán elnök 2021. május 18-án, a krími tatár nép 1944-es deportálásának emléknapján sürgősséggel terjesztette be az „Ukrajna őslakos népeiről" szóló törvény tervezetét.[1047] A parlament még aznap bejegyezte a tervezetet. Az Olekszij Dnyiprov, az Elnöki Hivatal kabinetfőnöke által jegyzett, a beterjesztett törvénytervezethez fűzött indokolás rámutat, hogy nem létezik Ukrajnában olyan jogszabály, amelyik kibontaná az őslakos fogalom tartalmát, ezért szükség van ilyen jogszabály – az Alkotmány értelmében: törvény – megalkotására, az őslakosokat megillető jogok belefoglalásával együtt, amit a nemzetközi normák honosításának, az őslakos népek önrendelkezési joga biztosításának, politikai státusuk kérdésében az önálló döntési lehetőség megadásának szándéka indokol.

[1046] Закон України „Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою" № 1223-VII від 17.04.2014. https://tinyurl.com/5yn6eksr

[1047] Проект Закону про корінні народи України. https://tinyurl.com/3whtrxt3

A tervezetet véleményezte a pénzügyminisztérium, az oktatási és tudományos minisztérium, az államnyelvvédelmi ombudsman, az emberi jogi ombudsman, a parlament tudományos-szakértői igazgatósága és ökológiai bizottsága. A kérdésben illetékes, a végső szakértői véleményt adó ideiglenesen megszállt területeken az emberi jogokkal, e területek visszacsatolásával és reintegrálásával (visszaintegrálásával), valamint a nemzeti kisebbségekkel és a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó parlamenti bizottság június 16-án kelt jegyzőkönyvében összefoglalta a felsorolt intézmények pozitív véleményét, a tartalmat közelebbről nem érintő kisebb pontosításokat és a 7. cikk 3. pontjának beillesztését javasolta (ami meg is történt). A július 1-jei név szerinti szavazás alkalmával a 422 képviselőből 325 mellette szavazott, 5-en tartózkodtak, 15-en nem szavaztak, a többi képviselő nem jelent meg, ellenszavazat nem volt. Július 8-án aláírta a parlament elnöke, július 22-én pedig az államfő, és ezzel a törvény hatályba lépett.[1048] A törvény tartalmazta az őslakos nép definícióját, a képviseleti szerv definícióját, újítása volt az ukrán jogrendhez képest, hogy az önrendelkezés egyúttal a politikai jogállás meghatározásához való jogot, illetve a szociális-kulturális fejlődés mellett a gazdasági önállóságra és jövedelemszerzésre való jogot is biztosította.[1049] Az őslakos nép definíciója a törvényben: „Ukrajna őslakos népe olyan autochton etnikai közösség, amely Ukrajna területén alakult ki, sajátos nyelv és kultúra hordozója, hagyományos, társadalmi, kulturális vagy képviseleti szervekkel rendelkezik, Ukrajna őslakos népeként azonosítja magát, népességén belül etnikai kisebbséget alkot, és Ukrajnán határain kívül nem rendelkezik saját államalakulattal." (1. cikk (1) bekezdés).

Oroszország részéről felháborodás fogadta, az „őslakosok" kategória bevezetését. Vlagyimir Putyin orosz elnök úgy értékelte, hogy első, második stb. osztályú emberekre tagolja a társadalmat.[1050] A magyar kritika legfőképpen az volt, hogy a törvény korlátozza az őshonos (authoctonous) kisebbségek körét, a magyarokat, románokat, oroszokat stb. nem ismeri el őshonosnak, az államnak a nemzetközileg elismert kisebbségi jogi eszközök iránti elkötelezettségét azzal próbálja kijátszani, hogy „kisebbségek" helyett „közösségek" fogalmat hasz-

[1048] Закон України „Про корінні народи України" № 1616-IX від 01.07.2021. https://tinyurl.com/2rxyv76b

[1049] Fedinec Csilla: Az őslakosokról szóló ukrajnai törvény. *Pro Minoritate,* (2023) Tavasz. 56.

[1050] Terzyan, Aram: Minority Rights in Ukraine After the Maidan Revolution: Change or Continuity? *Open Political Sciences,* 5 (2022) 1. 8.

nálja.[1051] A magyar kommunikáció folyamatosan az őshonosként való elismerést emlegette, holott azzal nem érték volna el ugyanazokat a jogokat, mint az őslakos népek (indigenous peoples).

A törvény bár mérföldkőnek volt tekinthető, de valóban vetett fel megválaszolatlan kérdéseket a kisebbségek egyenlő bánásmódjával és védelmével kapcsolatban.[1052]

A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény (2022)

Zelenszkij elnök 2021 júliusában jelentette be, hogy az őslakos népekről szóló törvénnyel párhuzamosan előkészületben van az új kisebbségi törvény is. Az államfő külön kitért a fogalomhasználatra: „Most aktívan dolgozunk az Ukrajna nemzeti közösségeiről szóló törvényen. Nem kisebbségek, hanem közösségek! Mert Ukrajnában egyetlen nemzetiség sem érezheti magát kisebbségnek, kevésbé fontosnak, kevésbé védettnek vagy kevésbé boldognak. Senki sem lehet kisebbségben, mert mindannyian Ukrajna polgárai vagyunk […].”[1053] Dmitro Lubinec, a parlament emberi jogi bizottságának elnöke (2022. július 1-je óta emberi jogi ombudsman) hasonló indokolást fogalmazott meg: „A közösségekről van szó, nem a kisebbségekről. […] A fő gondolat az, hogy senki ne legyen kisebbségben, aki Ukrajnában él, és ukrán állampolgársággal rendelkezik. Mindannyian egyenlőek vagyunk a földünkön és az otthonunkban – Ukrajnában. Ezért fontos lépés lesz a nemzeti kisebbségek jogi fogalmának nemzeti közösségekre történő módosítása.”[1054]

A 2022. évi 2827-IX. számú törvény az ukrajnai nemzeti kisebbségekről (közösségekről)[1055] az év november 24-én került a parlament elé, amely gyorsított eljárásban december 1-jén első, december 13-án második olvasatban megszavazta. A dokumentumot az államfő december 29-én írta alá, és december 31-én jelent meg a hivatalos közlönyben.

[1051] Hungarian Human Rights Foundation: Ukraine’s Minorities: an Appeal to Presidents Biden & Zelensky, 2021. https://tinyurl.com/yc4n8ny2

[1052] Terzyan, Minority Rights in Ukraine, 2022, i. m., 8.

[1053] Рощенко, Олена: Не нацменшини, а спільноти: Заленський анонсував новий закон. *Українська правда,* 13.07.2021. https://tinyurl.com/2mej2rut

[1054] Лубінець, Дмитро: Нацменшини чи національні спільноти? Що змінює новий законопроект? *LB.ua,* 30.09.2021. https://tinyurl.com/y9pehy9v

[1055] Закон України „Про національні меншини (спільноти) України” № 2827-IX від 13.12.2022. https://t.ly/QDkBu

Már a törvény címéből is kiderül, hogy nem dőlt el a vita a „nemzeti kisebbség" vagy „nemzeti közösség" fogalmáról, a jogszabály mindkettőt alkalmazza, identikus értelemben. Az Alkotmányban, ahogy említettük, a „nemzeti kisebbség" fogalom szerepel. A fogalom definíciója lényegét tekintve nem különbözik az 1992-es és a 2022-es kisebbségi törvényben foglaltaktól, annak ellenére, hogy utóbbiban a definíció jóval terjedelmesebb. A törvény biztosítja a nemzeti kisebbségek (közösségek) számára az egyenlő polgári, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nyelvi jogokat és szabadságokat; a jogot az önazonossághoz; a nyilvános egyesülések és a békés gyülekezés szabadságához; a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz; a részvételhez a politikai, gazdasági és társadalmi életben; a nemzeti kisebbség (közösség) nyelvének használatához; a nemzeti kisebbségek (közösségek) nyelvein való oktatáshoz; a nemzeti kisebbség (közösség) kulturális identitásának megőrzéséhez.

A jogszabály az 1992-es kisebbségi törvényhez képest kihagyja a kulturális autonómia fogalmát, és beépíti a 2017-es oktatási kerettörvény és a 2019-es (állam)nyelvtörvény vonatkozó követelményeit. Előbbivel kapcsolatban megerősíti, hogy magánfenntartású oktatási intézményekben továbbra is megmaradhat a kisebbségi nyelvű oktatás, utóbbival kapcsolatban pedig a könyvkereskedelem terén tesz engedményt – ami éppenséggel furcsaságnak is tekinthető, miért pont azzal.[1056] Itt fontos megjegyezni, hogy a 2019-es (állam)nyelvtörvény nyomán természetesen minden érintett területen módosították az ágazati törvényeket, vagy új törvény született, melyekre itt nem térek ki (például filmtörvényre, sajtótörvényre stb.).

A román Külügyminisztérium 2022. december 22-én közzétett terjedelmes nyilatkozatában kifejtette, hogy Románia teljes mértékben támogatja Ukrajna európai irányvonalát, és megérti azt a természetes vágyat, hogy felgyorsítsák az EU-hoz való közeledési folyamatot, mindazonáltal rámutat arra, hogy a jogalkotási folyamat idő előtti felgyorsítása jelentősen befolyásolta a nemzeti kisebbségek képviselőivel folytatott konzultációs folyamatot, amelynek a törvény elfogadása előtt érdemben kellett volna zajlania. A román Külügyminisztérium azt is hangsúlyozta, hogy többször kérte az ukrán felet, hogy a törvénytervezet kidolgozása és elfogadása során érdemben konzultáljon az ukrajnai román közösséggel. Sajnálatosnak tartotta azt is, hogy a törvényt a

[1056] Fedinec Csilla: A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló ukrajnai törvény: tartalmi elemzés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 25 (2023) 2. 12–25.

Velencei Bizottsággal folytatott újabb konzultáció nélkül fogadták el, amelynek véleménye minden bizonnyal hozzájárult volna ahhoz, hogy az e területre vonatkozó európai jogi normák szempontjából átfogó és világos szöveg szülessen, többek között annak ellenőrzésével, hogy korábbi ajánlásai miként tükröződnek a normaszövegben. A Külügyminisztérium emlékeztetett rá, hogy a Románia által átélt tapasztalatok és integrációs folyamatok alapján az Európai Unióhoz való csatlakozásra irányuló erőfeszítésnek alapos reformokon és az összes európai érték elfogadásán kell alapulnia.[1057]

A magyar kormány részéről Potápi Árpád János, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára juttatott el közleményt a *Magyar Nemzet*nek, melyben a fentinél jóval szűkszavúbban mutatott rá, hogy Magyarország megérti és támogatja Ukrajna európai uniós integrációs erőfeszítéseit, azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az integrációs folyamat során elfogadott törvényeknek az európai értékeken és nemzetközi normákon kell alapulniuk.[1058]

A román és a magyar értékelés közötti lényegi különbség, hogy bár szavakban a bírálatot mindkettő Ukrajna európai uniós csatlakozásával kapcsolatos normák teljesítéséhez kapcsolja, Magyarország valójában a kisebbségi jogok védelmére hivatkozva az ukrajnai oktatási kerettörvény elfogadása óta blokkolja a NATO–Ukrajna Bizottság munkáját, amit a teljes körű katonai invázió, egy a második világháború óta nem látott szörnyű háború közepette is fenntartott. Ezzel szemben a katonai blokk kérdését mind Ukrajnával, mind újabban az akkor még a NATO-ba csak bejelentkező Svédországgal és Finnországgal kapcsolatosan a szakértők, az európai intézmények, maga a NATO, illetve az Egyesült Államok is ekkor kollektív biztonsággal összefüggő kérdésnek tekintették.[1059]

A Velencei Bizottság a törvénnyel kapcsolatos utólagos véleményében[1060] külön kiemelte, hogy a törvény kulcsfogalma a „társadalmi integráció" („Integration of society"), a társadalom többségi és ki-

[1057] Comunicat de presă privind poziția MAE referitoare la adoptarea, de către Rada Supremă a Ucrainei, a Legii privind minoritățile naționale (comunitățile) din Ucraina, 22.12.2022. https://www.mae.ro/node/60649

[1058] Kreft-Horváth Márk: Reagált a magyar kormány Zelenszkijék új, kisebbségekről szóló törvényére. *Magyar Nemzet,* 2022.12.30. https://tinyurl.com/3m79f6r5

[1059] Shelest, Hanna: European security after Russia's war of aggression in Ukraine. *Macdonald-Laurier Institute,* 21.07.2022. https://tinyurl.com/4r9vhajn

[1060] Ukraine – Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2023). CDL-AD(2023)021.

sebbségi szegmenseit egyaránt megszólítják az integráció érdekében, ugyanakkor a Bizottság visszautalt az ukrajnai kisebbségeket érintő korábbi törvényekkel kapcsolatban kifejtett véleményére is, kifejezetten ajánlva többek között az oktatási reform azok mentén való átgondolását. Figyelemre méltó, hogy a Bizottság utalt a kisebbségi nyelvű oktatásra vonatkozó lettországi törvény módosításával kapcsolatos 2020-as véleményére is, melyben elfogadta az EU hivatalos nyelveit beszélő és egyéb nemzeti kisebbségek közti különbségtételt. A lett alkotmány nem helyez kiemelt védelem alá egyetlen kisebbségi nyelvet sem, az ukrán alkotmány viszont ilyen védelemben részesíti az oroszt. A Bizottság szerint az Ukrajna elleni brutális agresszióra figyelemmel jogilag igazolható lenne, ha Ukrajna egy időre felfüggesztené ezt az alkotmányos előírást, amivel az országot a balti útra tereli. Az orosz kisebbség kérdésében a posztszovjet térség éppen azon államai, a balti államok a legkevésbé engedékenyek függetlenségük első lépéseitől kezdve, amelyek 2004 óta az EU és a NATO tagjai. A Jundo-Kaliszewska és Włodarska-Frykowska szerzőpáros úgy értékelte, hogy a Kreml revizionista politikája igazolta, hogy ebben a tekintetben minden eszköz helyes és hatékony.[1061]

ELTÉRŐ STRATÉGIÁK

Az 1980-as évek végétől az etnikai kisebbségekre vonatkozó jogalkotás új szakaszba lépett. Nemzetközi szinten továbbra sem lettek definiálva az alapvető fogalmak, közte a kisebbség definíciója sem, a kisebbségi jogok leginkább politikai ajánlásokban, iránymutatásokban (lásd többek között az EBESZ 1990-es Koppenhágai Okmányát, az ENSZ 1992-es kisebbségi jogi Nyilatkozatát), valamint az Európa Tanács két – szankcionálási rendszer nélküli – egyezményében (az 1992-es Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában és az 1995-ben elfogadott Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményben) jelentek meg.[1062] Ezzel együtt az Európa Tanács soft

[1061] Jundo-Kaliszewska, Barbara – Włodarska-Frykowska, Agata: National and ethnic minorities and the image of the state in international public relations: a comparative study of Lithuania and Estonia. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej,* 19 (2021) 3. 177–203. 179.

[1062] Vizi Balázs: A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim és politikai diskurzus. *Pro Minoritate,* (2018) Tavasz. 4.

law formában az autonómiák szerepe (Gross-jelentés, 2003),[1063] a magyar státustörvény (Frunda-jelentés, 2006)[1064] kapcsán biztonsági kérdéseket is feszegetett.[1065]

Ha közelebbről megvizsgáljuk a kisebbségi jogok helyzetét Ukrajnában, akkor azt látjuk, hogy a hatalomnak összességében nem sikerült koherens közpolitikát kialakítania a kisebbségeket megillető egyenlő bánásmód terén. A kisebbségpolitika iránya az uralkodó elit érdekeitől és preferenciáitól függött. Leonyid Kucsma elnök idejében a kisebbségi jogokról folytatott nyilvános viták tabunak számítottak. Viktor Juscsenko és Viktor Janukovics elnöksége alatt a kisebbségpolitikát többnyire csak bizonyos kisebbségi csoportok (a kormánypárt területileg behatárolt választói) érdekeinek megfelelően alakították. A más csoportokkal szembeni diszkriminatív politika kifejezetten a nyelvpolitikában nyilvánult meg, de tévedés ezt 2014 utánra tenni, ilyen volt már a 2012-es nyelvtörvény is.[1066]

Az ukrán társadalom etnikai összetétele tipikusnak tekinthető Közép- és Kelet-Európában, ahol a különböző etnikai csoportok évszázadokon át keveredtek, és ahol az első világháború után létrejött új nemzetállamokban meglehetősen nagyszámú kisebbségi csoport alakult ki. A mai Ukrajna területén az egyértelmű ukrán többség mellett több kisebbség él ugyanazon a területen évszázadok óta, többé-kevésbé kompakt módon: a 100 ezer főt meghaladó létszámú kisebbségek közül a moldovánok, bolgárok, magyarok és románok a szülőföldjükkel határos területen élnek. A másik két etnikai csoport, a lengyelek és a zsidók történelmileg ennél sokkal nagyobb közösségeket alkottak, de számuk az évszázadok során a deportálások, az etnikai tisztogatások és a kivándorlás következtében erősen csökkent. Ugyanakkor az oroszok

[1063] Gross, Andreas: Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe. Doc. 9824. 03.06.2003. https://tinyurl.com/2eeepvzh; Positive experiences of autonomous regions as a source of inspiration for conflict resolution in Europe. Resolution 1334 (2003) of the Council of Europe; Tóth Norbert: *A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata. Nemzetközi jogi és összehasonlító jogi analízis.* Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan, 2014. 74–77.

[1064] Frunda, György: The concept of „nation". Doc. 9787. 10.04.2003. https://pace.coe.int/en/files/11332; Parliamentary Assembly Recommendation 1735 (2006) on „The Concept of 'Nation'"; Malloy, Tove H: Deconstructing the 'Nation' for the 21st Century through a Critical Reading of the Parliamentary Assembly's Recommendation 1735 (2006). *European Yearbook of Minority Issues Online,* 5 (2005) 1.

[1065] Vizi, A kisebbségi jogok védelmének európai színtere, 2018, i. m., 8.

[1066] Terzyan, Minority Rights in Ukraine, 2022, i. m., 6–7.

száma jelentősen nőtt. A szovjet birodalom legsúlyosabb öröksége a posztszovjet államokban, köztük Ukrajnában is, a tituláris nemzet széles körű nyelvi és kulturális ruszifikációja volt.[1067]

Ebben az összefüggésben az etnopolitika, különösen a nyelvvel kapcsolatban, mindig is vitatott kérdés volt Ukrajnában, ahol az ukrán és az orosz nyelv bizonytalan egyensúlyban él egymás mellett. Már az 1990-es években is, az orosz és az ukrán nyelv közötti választást sokan két politikai és kulturális világ közötti választóvonal szimbólumának tekintették: számukra a nyelvbeliség az Oroszországhoz, illetve az Európához és a Nyugathoz tartozást fejezte ki. Az ukrán nyelv népszerűsítése – az országban egyetlen jogszabály sem tért el attól a ténytől, hogy az ukrán az egyetlen államnyelv – az orosz nyelvvel szembeni történelmi alárendeltségét volt hivatott ellensúlyozni.[1068] A nyelv fejlődése, helye és szerepe az államban nemcsak a kisebbségek, hanem a tituláris nemzet számára is vita tárgyát képezte.[1069]

A demokratikus állam egyik fő jellemzője, hogy képes tiszteletben tartani a kisebbségek etnikai, kulturális, szexuális, nyelvi és vallási identitását, és ami a legfontosabb, hogy kedvező feltételeket teremt a kisebbségek önkifejezéséhez, megőrzéséhez és fejlődéséhez. A más csoportokkal szembeni diszkriminatív politika Ukrajnában egyértelműen megnyilvánul a nyelvpolitikában. Nemzetközi értékelések szerint ez már az oroszt és más kisebbségi nyelveket előnybe hozó 2012-es nyelvtörvényt is jellemezte, nem csak a 2014 utáni szabályozásokat.[1070]

A 2017-es oktatási kerettörvény, a 2019-es államnyelvtörvény és a kapcsolódó törvények módosításai jelentősen korlátozták a kisebbségi jogokat, míg az Ukrajna őshonos népeiről szóló törvény (2021) és az Ukrajna nemzeti kisebbségeiről (közösségeiről) szóló törvény (2022) gyakorlatilag megszilárdította a status quót, elfeledkezve még a kulturális autonómiáról is, amelyet az 1992-es, Ukrajna nemzeti kisebbségeiről szóló törvény tartalmazott. Volodimir Kulik, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia I. F. Kurasz Politikai és Etnikai Tanulmányok Intézetének tudományos főmunkatársa 2022-ben élesen bírálta az Ukrajna nemzeti kisebbségeiről (közösségeiről) szóló törvénytervezetet, többek között azért, mert koncepcionális és szövegezési szempontból az nem felelt meg az Európai Unió elvárásainak, és kifogásolta, hogy a

[1067] Kulyk, Revisiting a Success Story, 2002, i. m., 10–11.
[1068] Bilaniuk – Melnyk, A Tense and Shifting Balance, 2008, i. m., 340–372.
[1069] Csernicskó – Fedinec, Four Language Laws of Ukraine, 2016, i. m., 560–582.
[1070] Terzyan, Minority Rights in Ukraine, 2022, i. m., 6–7.

törvénytervezetet nem küldték meg az illetékes tudományos intézményeknek felülvizsgálatra. Hozzátette, hogy a kisebbségek képviselőinek őszintén meg kellene mondani, „mely kívánságaikat kész az állam teljesíteni, és melyeket nem, ahelyett, hogy a »minden jót mindenkinek« hamis látszatát keltik”.[1071]

Emellett a regionális, nyelvi, kulturális és etnikai különbségek megosztó hatását a gazdasági visszaesés, a féktelen korrupció, a tekintélyelvű gyakorlatok terjedése stb. tovább fokozta. A nemzetközi szervezetek hangsúlyozták, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelme érdekében változtatásokra van szükség a nyelvpolitikában.[1072] Ugyanakkor az is világos volt, hogy az Ukrajna és Oroszország közötti retorikai és politikai eszkaláció csak első pillantásra tekinthető egy posztkoloniális nacionalista állam, egy etnikai kisebbség és külső hazája közötti konfliktusnak: a katonai eszkaláció megelőzte Ukrajna nacionalista törvényeit és politikáját, és ezért az Ukrajna elleni orosz agresszióra adott reakció volt, nem pedig annak oka.[1073]

Magyarország diplomáciai reakciója a nemzeti kisebbségek jogaiban bekövetkezett változásokra igen éles volt, és három kulcsfontosságú pont azonosítható az ez irányú fellépésében.

Először is, akadályozta a NATO–Ukrajna Bizottság tevékenységét. Azt, hogy az EU képes-e közös választ kidolgozni Oroszország Ukrajna elleni agressziójára, gyakran tekintik az EU belső kohéziója és külpolitikai hatékonysága döntő „tesztjének”. De megfigyelhetjük a növekvő belső megosztottságot és az EU alapértékeivel és normáival való növekvő konfrontációt is. Azok a tagállamok, amelyek jelentős anyagi kapcsolatokkal rendelkeznek az EU-val a befolyásért versengő harmadik országokkal, nagyobb valószínűséggel követnek belső célokat az EU külpolitikai kohéziójának rovására. Az EU és a NATO-tag Magyarország mindkét szervezetet túszul ejtheti, mivel az EU intézményeivel való növekvő konfliktusra többször is úgy reagált, hogy a Maastrichti Szerződésben rögzített közös kül- és biztonságpolitika és

[1071] Кулик, Володимир: Законопроєкт про «національні спільноти»: неякісний товар у гарному пакуванні. *Українська правда,* 09.08.2022. https://tinyurl.com/yc5csrju

[1072] Terzyan, Minority Rights in Ukraine, 2022, i. m., 6–7.

[1073] Fedorenko, Kostyantyn – Umland, Andreas: A Triadic Nexus Conflict? Ukraine’s Nationalizing Policies, Russia’s Homeland Nationalism, and the Dynamics of Escalation in 2014–2019. In: Aasland, Aadne – Kropp, Sabine (eds.): *The Accommodation of Regional and Ethno-cultural Diversity in Ukraine.* Cham, Palgrave Macmillan, 2021. 53–82.

a NATO jogi keretein belül blokkolja és késlelteti a kulcsfontosságú külpolitikai döntéseket.[1074]

A NATO–Ukrajna Bizottságot a NATO és Ukrajna megkülönböztetett partnerségéről szóló chartája alapján 1997-ben hozták létre. Miután Ukrajna 2017-ben új oktatási kerettörvényt fogadott el, Románia és Lengyelország kétoldalú konzultációk útján próbálta megoldani a problémás kérdéseket, Magyarország viszont következetesen blokkolta a magas szintű találkozókat a Bizottság keretén belül. Az egyetlen engedmény, amelyet Kijev tett, az volt, hogy átmeneti időszakot biztosított az oktatási kerettörvény nyelvi cikkelyének végrehajtására. Ezzel kapcsolatban Volodimir Deniszjuk elemző annak a véleményének adott hangot, hogy míg békeidőben „Magyarország álláspontja még tolerálható, addig az egész európai kontinenst fenyegető katonai agresszió idején nehéz magyarázatot találni rá".[1075]

A NATO–Ukrajna Bizottság következő magas szintű ülésére csak 2023. április 4-én, Brüsszelben, a vilniusi NATO-csúcstalálkozó előkészítő szakaszában kerül sor. A vilniusi csúcstalálkozón viszont a Bizottság helyébe a NATO–Ukrajna Tanács lépett, a válságtanácskozások és a döntéshozatal fóruma, ahol Ukrajna és a szövetségesek egyenrangúan találkoznak: Kijev bármikor összehívhatja az üléseket, akárcsak bármely NATO-tag vagy a főtitkár, és egy-egy szövetséges már nem élhet vétójogával.[1076]

A blokkolási kísérleteken túl Magyarország második reakciója a magyar miniszterelnök úgynevezett békemissziója, amelynek hosszú története van. Az Európai Tanács már 2022. június 23-án megadta Ukrajnának a tagjelölti státuszt, és felkérte az Európai Bizottságot, hogy kísérje figyelemmel azoknak a reformoknak a végrehajtását, amelyek ahhoz szükségesek, hogy Ukrajna teljesítse a tagságra való jelentkezés feltételeit. A hét kritérium között szerepelt a nemzeti kisebbségekre vonatkozó jogszabályok felülvizsgálata. Ennek eredményeként az ukrán parlament 2023. december 8-án elfogadta az 3504-IX. számú törvényét

[1074] Müller, Patrick – Slominski, Peter: Hungary, the EU and Russia's War Against Ukraine: The Changing Dynamics of EU Foreign Policymaking. In: Wiesner, Claudia – Knodt, Michèle (eds.): *The War Against Ukraine and the EU: Facing New Realities.* Cham, Palgrave Macmillan, 2024. 111–114.

[1075] Власенко, Вікторія: Інтеграція України до НАТО і ЄС: угорська проблема лишається. *Deutsche Welle,* 24.03.2023. https://tinyurl.com/2r5tv4my; Hettyey, András: Collective Narcissism and Hungary's Kin-State Policy after 2010. *Nationalities Papers,* 52 (2024) 5. 1121–1137.

[1076] Kuz, Ivanna: A Cloudy Dawn for Ukraine's New NATO Era. *CEPA,* 02.08.2023. https://tinyurl.com/4zjuf6bj

„Ukrajna egyes törvényeinek módosításáról az Európa Tanács és szervei által a nemzeti kisebbségek (közösségek) jogairól egyes területeken kiadott szakértői vélemény figyelembevételével”,[1077] amely módosítja a helyi önkormányzatokról, a felsőoktatásáról, az oktatásról, az államnyelvről, a teljes körű általános középfokú oktatásról, a nemzeti kisebbségekről (közösségekről) és a médiáról szóló törvényeket a kisebbségek javára. 2023. december 14–15-én, a brüsszeli csúcstalálkozón az EU vezetői megállapodtak abban, hogy hivatalos tárgyalásokat kezdenek Ukrajnával az EU-hoz való csatlakozásról. A döntést mind a 27 tagállam vezetőinek egyhangúlag kell meghozniuk. Orbán Viktor magyar miniszterelnök Olaf Scholz német kancellár javaslatára „konstruktív módon” elhagyta a termet a szavazás alatt, így a többi vezető egyhangú döntést hozhatott.[1078]

Még december 6-án Andrij Jermak, az ukrán Elnöki Hivatal vezetője telefonbeszélgetést folytatott Szijjártó Péterrel, melynek során – a hivatalos magyar tájékoztatás szerint – jelezte, hogy az ukrán parlament szavazni fog a kisebbségi jogokra vonatkozó törvények módosításáról, és javasolta Zelenszkij elnök és Orbán Viktor találkozóját.[1079] 2024. január 19-én Szijjártó a Facebookon tette közé,[1080] hogy a Jermakkal folytatott telefonbeszélgetés folytatásaként személyes találkozóra kerül sor január 19-én Ungváron. Jermak az *Interfax*ot,[1081] Olha Sztefanyisina európai és euroatlanti integrációs miniszterelnökhelyettes a *Reuters*-t[1082] és a *Szabad Európa* ukrán kiadását[1083] tájékoztatta arról, hogy az ungvári találkozó fő célja Orbán Viktor kijevi látogatásának előkészítése lesz. Ehelyett Szijjártó Ungváron „11 pontot” adott át Jermaknak és Dmitro Kuleba külügyminiszternek, és Ukrajna integrációs törekvéseinek támogatását attól tette függővé, hogy Ukrajna elfogadja-e ezeket a pon-

[1077] Закон України „Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах” № 3504-IX від 08.12.2023. https://tinyurl.com/mu2c6uyz

[1078] Scholz gets Orbán out the room to open Ukraine’s membership talks. *Politico,* 15.12.2023. https://tinyurl.com/2h38ek8r

[1079] Szijjártó Péter az ukrán elnöki hivatal vezetőjével tárgyalt telefonon. *Magyarország Kormánya,* 2023.12.06. https://tinyurl.com/mshb35vx

[1080] Szijjártó Péter. *Facebook,* 2024.01.19. https://tinyurl.com/ypwwxw5s

[1081] Yermak: We moving towards Zelenskyy-Orban meeting. *Interfax-Ukraine,* 22.01.2024. https://tinyurl.com/55sbr6ux

[1082] Kyiv working to organise visit by Hungary’s Orban, Ukraine deputy PM says. *Reuters,* 22.01.2024. https://tinyurl.com/y3jnb6w3

[1083] Віцепрем’єрка: Україна працює над підготовкою візиту Віктора Орбана. *Радіо Свобода,* 25.01.2024. https://tinyurl.com/ymfvfud6

tokat. A „11 pontról" tárgyalások kezdődtek, de sem a pontokat, sem a tárgyalások tartalmát nem hozták nyilvánosságra, és feltételezhető volt, hogy magyar részről csak szóban megfogalmazott kívánság(ok) is volt(ak).

A „11 pont" egyes részletei a „Szabad Európa" ukrán kiadása 2024 márciusában megjelent cikke révén váltak nyilvánossá. Ez arról számolt be, hogy Magyarország a többi EU-tagállamnak egy nem nyilvános, nem hivatalos levélben (non paper) felvázolta az Ukrajnával szembeni követeléseit az országban élő magyar nemzeti kisebbséggel kapcsolatban.[1084] Teljes terjedelmében a „11 pontot" az ukrán *Jevropejszka Pravda* hozta nyilvánosságra 2024 júniusában.[1085] Nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar fél olyan követelésekkel is előállt, amelyek soha nem voltak részei az ukrán törvényeknek, mint például a kisebbségek garantált parlamenti mandátuma, ami nem illik bele a magyar kormány retorikájába, amely szerint a cél az, hogy a kisebbségnek adjanak vissza minden jogot, amivel 2015 előtt rendelkeztek. A kisebbségek garantált parlamenti képviseletéről mint új jog megszerzéséről lehet tárgyalni.

Később a *Politico* idézett egy uniós diplomatát, aki szerint Magyarország talán le akarja zárni Ukrajna uniós csatlakozásának kérdését, mielőtt júliusban átveszi az EU Tanácsának hat hónapos soros elnökségét. Ezt azonban nem fogja megtenni a június 9-i európai parlamenti választások előtt, mivel ez választási kérdéssé válhat.[1086] 2024. június 14-én az EU belga elnöksége megerősítette, hogy az uniós nagykövetek megállapodtak Ukrajna (és Moldova) blokkhoz való csatlakozásának tárgyalási keretéről, és hogy a belga elnökség június 25-én összehívja az első kormányközi konferenciát.[1087] Rikard Jozwiak, a *Szabad Európa* újságírója hozzátette, hogy Magyarország már nem blokkolja az Ukrajnával kapcsolatos tárgyalási kereteket.[1088] Ugyanezen a napon Szijjártó többek között azt írta a Facebook-oldalán: „Éles viták után

[1084] Угорщина знову вимагає повернення своїй меншині «всіх прав, які вона мала до 2015 року» – документ. *Радіо Свобода,* 15.03.2024. https://tinyurl.com/3ypzp2am

[1085] Сидоренко, Сергій: 11 вимог Орбана. Як Угорщина знову перетнула червоні лінії у шантажі України на шляху до ЄС. *Європейська правда,* 27.06.2024. https://tinyurl.com/y5np372m

[1086] Ukraine and EU push to start membership talks in June. *Politico,* 21.05.2024. https://tinyurl.com/2ka3zwrm

[1087] Belgian Presidency of the Council of the EU 2024. *X,* 14.06.2024. https://tinyurl.com/mtcfb6se

[1088] Jozwiak, Rikard. *X,* 14.06.2024. https://tinyurl.com/3z3nwfsu

ma este megállapodás született Brüsszelben: az Ukrajnával folytatandó tárgyalások keretdokumentumába minden magyar feltétel belekerült. Most már tehát brüsszeli papírunk is van arról, hogy Ukrajnának vissza kell adni a kárpátaljai magyaroktól az elmúlt évek során elvett jogokat."[1089] Világossá vált, hogy a magyar fél a januári Ungváron tartott találkozó óta nem a nemzeti kisebbségek problémáira helyezte a hangsúlyt, hanem az időhúzásra, így előkészítve a magyar miniszterelnök kijevi békemisszióját, amivel az ukrán fővárosban aligha fogadták volna.

Orbán Viktor magyar miniszterelnök várható kijevi útjáról elsőként a *Guardian* számolt be.[1090] Július 2-án Orbán Viktor előre be nem jelentett látogatásra érkezett Kijevbe. Zelenszkij elnök tévedett, amikor azt mondta, hogy a magyar miniszterelnök 12 éve nem járt Ukrajnában:[1091] Orbán Viktor kétszer is találkozott Petro Porosenko elnökkel Kijevben – 2014 júniusában részt vett Porosenko beiktatásán és a személyes találkozó alkalmával azt hangsúlyozta, hogy Magyarországnak nemzeti érdeke, hogy az összes szomszédja az EU tagja legyen.[1092] Majd 2015 februárjában, azaz utoljára kilenc évvel azt megelőzően járt az ukrán fővárosban. Az utóbbi látogatás alkalmával Orbán elégedettségét fejezte ki az ukrajnai magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartása miatt. A jelen lévő Brenzovics László parlamenti képviselő, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke kijelentette, hogy a magyarok nem tapasztalnak etnikai alapú elnyomást.[1093] 2020-ban – már Zelenszkij alatt – a *Magyar Nemzet* ungvári szerzője viszont úgy fogalmazott, hogy enyhült a viszony a két ország között, „már nem olyan ellenséges a két ország diplomáciai viszonya, mint az előző elnök, Petro Porosenko idején volt".[1094]

A 2024. július 2-i kijevi sajtótájékoztatón Orbán óvatosan beszélt a békéről szóló elképzeléseiről, arra összpontosítva, hogy új kétoldalú dokumentum készül a két ország közötti kapcsolatok szabályozására.

[1089] Szijjártó Péter. *Facebook,* 2024.06.14. https://tinyurl.com/3suzjumb

[1090] Garamvolgyi, Flora – Walker, Shaun: Viktor Orbán expected to make surprise trip to Kyiv on Tuesday. *The Guardian,* 02.07.2024. https://tinyurl.com/mtwyttuh

[1091] Вітаю Прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана з першим візитом до України за 12 років. *Faceboook,* 02.07.2024. https://tinyurl.com/3er6bkjh

[1092] Az új ukrán elnökkel tárgyalt Orbán Viktor Kijevben. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2014. június 7. https://tinyurl.com/5n8rhvck

[1093] На зустрічі Порошенка з Орбаном Брензович заявив, що угорці Закарпаття не відчувають утисків. *Закарпаття онлайн,* 14.02.2015. https://tinyurl.com/2p9hv5fp

[1094] Dunda György: Magyar–ukrán kapcsolatok: Budapesten bíznak az áttörésben. *Magyar Nemzet,* 2020.09.23. https://tinyurl.com/4nxtzk3n

Röviddel kijevi látogatása után Orbán Moszkvába és Pekingbe látogatott, a „békemisszió” következő állomásaira. A demokratikus világ felháborodott azon, hogy egy EU- és NATO-tagállam miniszterelnöke ilyen lépést tesz az EU és a NATO megkérdezése nélkül, különösen az EU Tanácsának elnökségi minőségében. Ennek egyenes következménye volt, hogy a magyar EU-elnökséget számos ország bojkottálta,[1095] annak ellenére, hogy Bóka János európai uniós ügyekért felelős miniszter a tagállamoknak küldött levélben közölte, hogy Magyarország lemond a békemisszióról.[1096] A sajtó azonban továbbra is azt sugallta, hogy Orbán Viktor saját békefórum létrehozásán dolgozik.[1097]

Végül a harmadik jelentős magyarországi reakciónak az ukrán kisebbségpolitikára és a kétoldalú kapcsolatok megváltozására az 1991-es alapszerződés lecserélésére irányuló kísérletek tekinthetők. A többoldalú és kétoldalú kapcsolatokban az államok nemcsak kisebbségvédelmi szerződéseket kötnek, hanem olyan politikai dokumentumokat és nyilatkozatokat is, amelyek jogilag nem kötelező erejűek. Ezek többnyire olyan erkölcsi és politikai kötelezettségvállalások kifejezésére szolgálnak, amelyeket az államok nem akarnak jogilag kötelezővé tenni. A nemzetközi jogban azonban nem a megnevezés, hanem az aláírók szándéka határozza meg, hogy a felek jogilag kötelezettek-e. Az ilyen nyilatkozatok akár szerződéskötési szándékot is jelezhetnek (pactum de contrahendo), ami egy szerződés tényleges aláírásához vezethet. Ez volt a helyzet például a Magyarország és Ukrajna között 1991 májusában aláírt, a nemzeti kisebbségek jogairól szóló nyilatkozat esetében, amely az ezt követő, 1991 decemberében aláírt alapszerződés részeként jogilag kötelező erejűvé vált.[1098]

Az Ukrajna és Magyarország közötti jó kapcsolatok elsősorban a nemzeti kisebbségek jogairól szóló nyilatkozaton és az alapszerződésen alapultak. Kötelezettségvállalásaik végrehajtásának ellenőrzésére a felek létrehozták a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottságot. A Vegyes Bizottság ülései felváltva zajlottak mindkét országban.

[1095] Horváth Kávai, Andrea – Balázs, Márton: VSquare: several member states may boycott key event of Hungarian EU Presidency in Budapest. *Telex,* 30.08.2024. https://tinyurl.com/378dkhjr

[1096] Sahuquillo, María R.: Hungria inquieta a la UE al extender a rusos y bielorrusos los visados de trabajo para extranjeros. *El Pais,* 01.08.2024. https://tinyurl.com/3e5buv2t

[1097] Brezar, Aleksandar: Hungary’s Orbán rallies China and Brazil in renewed Ukraine peacemaking push. *Euronews,* 30.09.2024. https://tinyurl.com/3n2484ta

[1098] Fedinec – Tóth, *Romantikus jog,* 2022, i. m., 67–68.

A jegyzőkönyvek két nyelven készültek. A jegyzőkönyvek beszámoltak a korábbi ajánlások végrehajtása terén elért eredményekről, valamint új ajánlásokat fogalmaztak meg. 2011. december 19-én Budapesten tartották a vegyes bizottság utolsó ülését, amely jegyzőkönyv aláírása nélkül ért véget. 2018 őszén Szijjártó új kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta.[1099] A javaslatra azonban egyik fél részéről sem érkezett további nyilvános hivatalos reakció. Az ötletet Orbán Viktor vette elő ismét, amikor 2024. július 2-i kijevi látogatása során felvetette, és Volodimir Zelenszkij ukrán elnök pedig támogatta a javaslatot, hogy olyan kétoldalú dokumentum szülessen, amely a kapcsolatok minden (vitás) területére kiterjed.[1100] Az új egyezmény – azaz az alapszerződés felülírása – körüli találgatások azonban ezúttal is hamar elültek, az ötlet ezúttal is elfelejtődött.[1101]

2025 februárjában az ukrán fél non paper formájában még átadott a magyar félnek egy terjedelmes dokumentumot, egy „akcióterv”-tervezetet az ukrajnai nemzeti kisebbségekhez (közösségekhez) tartozó személyek jogainak védelméről, hivatkozással többek között az EU Tanácsa által jóváhagyott tárgyalási keretre, az Európai Bizottsággal és az Európa Tanács szakértőivel folytatott egyeztetésekre, az Európai Bizottságnak a nemzeti kisebbségek (közösségek) védelme terén a bővítési csomag keretében Ukrajnáról szóló jelentésében foglalt ajánlásokra, valamint a magyar fél „11 pontjára” is. A magyar nemleges válasz olyan gyorsan jött, hogy kétséges, hogy bárki érdemben akárcsak el is olvasta volna az ukrán akciótervet.

[1099] Szijjártó: Magyarország egy kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta Ukrajnának. *Mandiner,* 2018.10.28. https://tinyurl.com/2bradscd

[1100] Сидоренко, Сергій – Бондарєва, Христина: Україна та Угорщина готують договір про двосторонні відносини – Орбан і Зеленський. *Європейська правда,* 02.07.2024. https://tinyurl.com/3s5cc258

[1101] Фединець, Чілла: Реалізовані та втрачені можливості в угорсько-українських відносинах у питанні національних меншин: історичний огляд. In: Рафальський, Олег – Котигоренко, Віктор (ред.): *Україна – Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин.* Київ–Ніжин, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Лисенко М. М., 2024; Фединець, Чілла: Короткий огляд українського законодавства про національні меншини з особливим акцентом на українсько-угорські дипломатичні відносини. In: Остапець, Юрій – Зан, Михайло – Гіря, Володимир: *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура.* Ужгород, Ужгородскій Національний Університет – ТОВ „РІК-У” 2024.

EPILÓGUS

A Magyarország és Ukrajna közötti kapcsolatok nagyon sokrétűek, és kiterjednek a politikai, diplomáciai, gazdasági, kereskedelmi, kulturális, oktatási, tudományos és civil kapcsolatokra. Fontos befolyásoló tényező, hogy a két ország azonos vagy különböző szövetségekhez tartozik-e. Magyarország és Ukrajna jelenlegi kapcsolatának fontos aspektusa, hogy Magyarország az EU és a NATO tagja, míg Ukrajna ezeknek a szövetségeknek a tagjává kíván válni, és az előbbi befolyásolhatja az utóbbi törekvéseinek sikerét. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy Magyarország ezt a nemzeti kisebbségi jogok ukrán jogszabályokban történő korlátozásának elfogadhatatlanságára hivatkozva próbálta megakadályozni, de bizonyos helyzetekben ezt a kérdést ürügyként használta fel. Ez szöges ellentéte volt például Románia álláspontjának, amelynek szintén jelentős kisebbsége van Ukrajnában. Iulian Chifu, a román elnök korábbi stratégiai, biztonságpolitikai és külpolitikai tanácsadója ezt úgy foglalta össze, hogy azt szeretnék, ha minden román, beleértve az Ukrajnában és a Moldovai Köztársaságban élőket is, azonos feltételek között élne – ugyanazok a szabályok, ugyanazok a jogok, szabad mozgás vonatkozna rájuk. „Vagyis számunkra Ukrajna és a Moldovai Köztársaság uniós csatlakozása egyben a nemzeti kérdés megoldását is jelenti."[1102]

Ezzel Ukrajnával kapcsolatosan Románia (és Lengyelország[1103]) EU-párti, Magyarország (és Szlovákia) EU-ellenes platformon állt 2024 végén. Ezen nem segített a magyarországi ellenzék sem, mert vagy hallgatásba burkolózott, vagy kiállt Ukrajna mellett, de ennek nem volt teljesen tisztában a szakpolitikai magyarázatával, vagy egyszerűen csak értett valamit Oroszországhoz, de Ukrajnához csak annyit, hogy ők a megtámadott fél. Ezzel még nem történt meg a szembenézés, és ennek az igénye sem látszik. A kormányközeli média ritka esetben viselkedik sajtóként, a hivatalos álláspontot ismétli vagy nagyítja fel, az ellenzéki sajtó pedig egyre nehezebb körülmények között egzisztál.[1104] (Az ukrajnai média egyes szegmensei még betiltásokat is

[1102] Федик, Ігор: Юліан Кіфу: Є відчуття, що ми закінчимо цю війну із солдатами НАТО в Україні. *Главком,* 06.07.2024. https://tinyurl.com/2vw2m664

[1103] Vörös Szabolcs: „Mint az elárult szerető" – lengyel szakértő az ezeréves barátság tönkretételéről. [Andrzej Sadeckivel, az OSW szakértőjével]. *Válasz Online,* 2025.04.14. https://tinyurl.com/z7c55xxe

[1104] Benedek, István: Transforming the Political Public Sphere: The Media System of the Orbán regime in Hungary. *Partecipazione e Conflitto,* 17 (2024) 2. 469–489;

elszenvedtek a háború és az agresszor információs háborúja miatti fokozott kockázatokkal összefüggésben, a helyzetet azonban ez sem tette kritikussá, Ukrajnában a teljes körű invázió negyedik évében is erős az ellenzéki és az oknyomozó újságírás.[1105] Példának okáért a 2024-es médiaszabadság index rangsorban Magyarország a 67., Ukrajna pedig a 61.[1106]) Magyarországon Ukrajna és az ukrán emberek érdemi támogatói leginkább a civilek, a művészeti szféra (például a Verzió Filmfesztivál, az Irodalom Éjszakája), a külországok magyarországi kulturális intézetei, egyes önkormányzatok, mint Budapest főváros, Budapest IX. kerülete (Ferencváros) stb.

Orbán Viktor magyar miniszterelnök pedig több esetben lekezelően nyilatkozott az ukrán államiságról az orosz invázió előtt és után is, miközben egy 2022. december 21-i sajtótájkoztatón még azon a véleményen volt, hogy „egy független és szuverén Ukrajna létezése magyar nemzeti érdek is".[1107] A miniszterelnök többször elismételte, hogy keleti szomszédjára alkalmazott alapvető fogalma a „valami": „Szeretném jelezni, hogy a magyar nemzetstratégiának sarkalatos pontja, hogy Oroszország és Magyarország között legyen valami, mondjuk Ukrajna";[1108] „Magyarország és Oroszország között mindig legyen valami,

Polyák, Gábor – Urbán, Ágnes: One Country, Two Media Systems. In: Schapals, Aljosha Karim – Pentzold, Christian: *Media Compass: A Companion to International Media Landscapes.* Wiley, 2025. 70–83; Bleyer-Simon, Konrád – Polyák, Gábor – Urbán, Ágnes: *Monitoring media pluralism in the digital era: application of the media pluralism monitor in the European member states and in candidate countries in 2023. Country report: Hungary.* San Domenico di Fiesole, European University Institute, 2024; Sarkadi Nagy, Márton: The rise of KESMA: How Orbán's allies bought up Hungary's media. *International Press Institute. Newsroom,* 05.05.2024. https://tinyurl.com/vemwnhrr; Szabó, Gabriella – Szilágyi, Sára: Morál a médiában: Az ukrajnai háború az online hírportálokon a 2022-es országgyűlési kampány idején. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat – MTA TK Politikatudományi Intézet, 2022. 163–180. stb.

[1105] Szostek, Joanna – Orlova, Dariya: Free speech versus defence of the nation? The media as sources of national insecurity in Ukraine. *European Security,* 33 (2024) 1. 82–106.

[1106] 2024 World Press Freedom Index – journalism under political pressure. https://tinyurl.com/yfeuww9n

[1107] Orbán Viktor válaszai felmerülő újságírói kérdésekre. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2022.12.21. https://tinyurl.com/yuap858v

[1108] Orbán Viktor beszéde a Magyar Állandó Értekezlet XIII. ülésén. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2014.11.20. https://tinyurl.com/5y84vujc

ez a valami a szuverén Ukrajna lehet";[1109] „A magyar geostratégiai gondolkodásnak egyik fontos pillére, de az is lehet, hogy a legfontosabb pillére az, hogy Oroszország és Magyarország között mindig kell lennie valaminek. Nem akarunk közös határt, valaminek kell lenni, egy területnek, minél nagyobb, annál jobb, egy szuverén államnak";[1110] a magyar külpolitika egyik legfontosabb nemzetstratégiai és biztonságpolitikai tétele, hogy „Oroszország és Magyarország között mindig kell lenni valaminek. Hívhatják Ukrajnának is",[1111] „… kell lennie valaminek, ezt hívjuk egy szuverén Ukrajnának Oroszország és Magyarország között, amely elég széles és kellően mély ahhoz, hogy biztonságot jelentsen Magyarország számára";[1112] fontos, hogy Magyarországnak ne legyen közös határa Oroszországgal, hogy Magyarország és Oroszország között „mindig legyen valami, valami államalakulat, ez most Ukrajna volt az elmúlt időszakban".[1113]

A vizsgált időszakban a mélypontnak Orbán Viktor 2025 elején az előző évet értékelő beszéde tekinthető, amelyben kijelentette, hogy a háború valójában nem is Ukrajnáról szól, hanem „az Ukrajna nevű terület"-ről, ami mindig ütközőzóna volt, és „Ukrajna, illetve ami marad belőle" a háború után is az lesz, nem lesz NATO-tag, az EU-ba pedig a „magyarok" nem engedik be, mert tönkretenné a magyar gazdákat és a magyar nemzetgazdaságot.[1114] Ehhez a 2025. február 28-i szokásos pénteki Kossuth rádiós interjújában még azt is hozzátette, hogy „és azt sem látom világosan, hogy hogy' fogjuk a bűnözést, ami ezzel együtt beáramlik Magyarországra, megfékezni".[1115]

[1109] Orbán Viktor miniszterelnök nyilatkozata a magyar újságíróknak Vilniusban a litván fegyveres erők napja alkalmából rendezett katonai díszfelvonulás után. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2014.11.23. https://tinyurl.com/2bxnzcdt

[1110] Orbán Viktor beszéde a misszióvezetői munkaértekezleten. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2015.03.10. https://tinyurl.com/rzdadymv

[1111] Orbán Viktor beszéde a misszióvezetői munkaértekezleten. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2016.03.01. https://tinyurl.com/bds4xzsa

[1112] Orbán Viktor viszontválasza, Napirend előtti felszólalások. *Miniszterelnöki Kabinetiroda,* 2023.02.27. https://tinyurl.com/vu7xf6fx

[1113] 2024-ben az a cél, hogy a családok legyenek a középpontban. *Magyarország Kormánya,* 2023.12.21. https://tinyurl.com/534dzfpy

[1114] Orbán Viktor évértékelő beszéde, *Magyarország Kormánya,* 2025.02.22. https://tinyurl.com/y5a7n956; Spike, Justin: Hungarians will decide whether Ukraine can join the European Union, Orbán says. Hungarian Prime Minister Viktor Orbán says his country will decide whether Ukraine joins the European Union. *The Washinton Post,* 23.02.2025. https://tinyurl.com/bdcvy4ac

[1115] Orbán Viktor interjúja a Kossuth Rádió „Jó reggelt, Magyarország!" című műsorában. *Magyaország Kormánya, 2*025.02.28. https://tinyurl.com/59x58b6r

A miniszterelnök még 2023 tavaszán az Országgyűlésben zajlott zártkörű megbeszélésen a *Direkt36* oknyomozása szerint[1116] új „erőközpontot" emlegetett, amely az EU-ban létrejöhet Ukrajna csatlakozásával. Ezt az erőközpontot, amelyhez a balti államok, Lengyelország, Románia és az Oroszország által a területei egy részétől megfosztott Ukrajna fog tartozni, szerinte az Egyesült Államok fogja uralni katonailag, politikai és gazdasági értelemben is. Ennek a zónának nagyobb súlya lesz, mint a francia–német tengelynek, gazdaságilag is fajsúlyos szereplő lesz, és ez keresztbe vágja a miniszterelnök stratégiai elképzeléseit. Orbán ugyanerről nyilvánosan beszélt a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara gazdasági évnyitóján 2024. március 9-én is,[1117] ahol a balti államokat, Lengyelországot, Romániát és Ukrajnát kiegészítette „a NATO-ba most fölvett skandinávokkal" (sic! valójában ekkor még csak a finneket „vettük föl", a svédek még vártak az Országgyűlés döntésére). Megállapította, hogy „ez egy új sáv", „egy új biztonságpolitikai zóna". Ukrajna a jelen állás szerint már nem lesz „kelet-európai ország", és csak Oroszország marad „Keleten", Ukrajna visszatér „Európa közepébe", ahol a Visegrádi Négyek szövetségi rendszere áldozatául esett Magyarország oroszbarátnak tekintett külpolitikájának, és kialakulóban van az a bizonyos „új biztonságpolitikai zóna", amiről Orbán beszélt. Ebben az olvasatban a magyar külpolitika a térségben nem új helyzetet, hanem veszélyt lát a maga számára, és ennek elhárítására az a stratégiája, hogy megakadályozza az új szövetség kialakulását, mégpedig a gyenge pontok kihasználásával: akadályozni, amíg csak lehetséges, a skandinávok csatlakozását a NATO-hoz (ezt valóban sikerült erősen kitolni), és akadályozni Ukrajnát – miközben a második világháború óta példátlan katonai agressziót szenved el, ezzel gyengíteni mindaddig, amikor már úgyis a „nagyfiúk"[1118] intéznek mindent.

Michael Handel azóta sokat elemzett elmélete szerint a kisállamok „hatalma" három forrásból eredhet: származékos hatalom (derivative power) – amikor egy nagyhatalommal való kapcsolatra támaszkodik; kollektív hatalom (collective power) – az egymást támogató országok koalíciójára épülő intézmény; és a sajátos belső erő (particular-intrinsic power) – amikor a kisállam a belső lehetőségeire támaszkodik, ame-

[1116] Direkt36: Zárt ajtók mögött Orbán valami nagyon mást hozott fel Ukrajna EU-csatlakozása ellen. *Telex,* 2024.01.31. https://tinyurl.com/mr3t64rv

[1117] Orbán Viktor beszéde a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara gazdasági évnyitó eseményén. *Magyarország Kormánya,* 2024.03.09. https://tinyurl.com/uabjvp9b

[1118] Orbán Viktor előadása a XXXII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. *Miniszterelnökség,* 2023.07.22. https://tinyurl.com/yc4smddw

lyeknek lehetnek nem hagyományos kényszerítő, intézményes, strukturális és termelési aspektusai is.[1119] Ezek közül Magyarország az elsőt, a szélsőséges hatalmakat választotta, veszélyeztetve saját szövetségi rendszereit, illetve akár az azokban való részvételét.[1120]

Magyarország minden ellenkező bejelentései ellenére folyamatosan megszavazta az Ukrajnával kapcsolatos nemzetközi döntéseket, és megcsonkítva bár, de az összes Oroszország elleni szankciót is – fajsúlyos szereplők mellett focistákat is megmentve (ahogy Szijjártó Péter fogalmazott, sikerült megakadályozni, hogy két orosz futballcsapatot szankciós listára helyezzenek, „mert az már mégiscsak nevetségessé tette volna az egész Európai Unió működési mechanizmusát"[1121]), zajlottak az üzletkötések, még egészen érdekes területeken is,[1122] Magyarország széles körű humanitárius segítséget nyújtott. Utóbbiról mintha a magyar sajtóban létezett volna direktíva, hogy nem kell túlságosan nagydobra verni, ez alól csak a nem állami, hanem civil kezdeményezés látszott kivételnek: a 2025 legelején közel 10 ezer követővel rendelkező, elkötelezett civileket tömörítő Kárpátaljai Sárkányellátó Alapítvány, amely Facebook-oldalán[1123] keresztül biztosítja tevékenységének transzparenciáját.

Úgy tűnik, mintha Magyarországnak lenne külön „Ukrajna-ügyi külügyminisztere" – az idézőjel azért indokolt, mert nem volt ilyen hivatalos státusz, de volt hallgatólagos szereposztás. A végül belpolitikai botrányba belebukott Novák Katalin köztársasági elnök (2022–2024) Ukrajna barátjának mutatkozott megszólalásaiban, utódja, Sulyok Tamás azonban már semmilyen érdeklődést nem tanúsított Ukrajna iránt, Facebook-bejegyzésben jelentette ki, hogy azért nem foglal állást „politikai kérdésekben, vagy éppen a közéletet megosztó témákban", mert a magyarság egészét és egységét képviseli.[1124] És volt még egy szereplő, aki viszont minden alkalommal, amikor nyílt összeütközés támadt

[1119] Handel, Michael I.: *Weak States in the International System.* London, Frank Cass, 1981.

[1120] Ablonczy Bálint: Trump árulása után európai cselekvés kell! *Válasz Online,* 2025.03.02. https://tinyurl.com/5n7kc7rj

[1121] Például Domján Anikó: Szijjártó Péter szerint Magyarország megmentette az unió maradék becsületét. *Index,* 2025.02.19. https://tinyurl.com/ybbpsph9

[1122] Gazda Albert: Sándor Fegyir a 444-nek: Az Európai Unió már annyit fektetett Ukrajnába, hogy azt képtelenség lenne visszafizetni. *444.hu,* 2024.10.28. https://tinyurl.com/4kw7jvp5

[1123] Kárpátaljai Sárkányellátó Alapítvány. *Facebook.* https://www.facebook.com/karpataljai.sarkanyellato/

[1124] Sulyok Tamás. *Facebook,* 2024.12.10. https://tinyurl.com/4cw9avpj

a két ország között, személyesen utazott Ukrajnába, és igyekezett a problémák helyén kezelését elősegíteni. Egészen 2025. február 11-ig, amikor Magyar Levente, a Külgazdasági és Külügyminisztérium parlamenti államtitkára és miniszterhelyettese egy Kijev utcáin felvett videóját töltötte fel közösségi oldalára – ezzel részben szakított a nem hivatalos ukrán jószándéki követi státusszal, kijelentve, hogy Kijev aktívan finanszíroz és támogat olyan akciókat, amelyek a magyar kormány bel- és külpolitikai térben való lejáratására irányulnak.[1125]

A kijelentés igazságtartalma a tudomány eszközeivel nem ellenőrizhető, de az ügy nyilvánosság előtt zajló egyéb körülményei fölöttébb érdekesek. Még 2025. február 7-én Menczer Tamás, a Fidesz–KDNP kommunikációs igazgatója Facebook-posztban arról írt, hogy ukrán pénzből és Soros György pénzéből fogják támadni Orbán Viktort, és ez a parlament nemzetbiztonsági bizottságának ülésén derült ki „a magyar titkosszolgálatok tájékoztatásából". Menczer azt is hozzátette ugyanitt, hogy a *Direkt36* Orbán Viktort támadó filmje[1126] „az ukrán állam lejárató kampányának első eleme".[1127] Majd pedig oknyomozó újságírásból kiderült, és ezt Sas Zoltán, az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottságának jobbikos elnöke is megerősítette, hogy az ülésen szó volt ukrán titkosszolgálati műveletről, amiről konkrétumokat nem árulhat el, de azt igen, hogy a *Direkt36* egyáltalán szóba sem került, értelemszerűen a titkosszolgálati vezetők részéről sem.[1128]

Miután erre Ukrajna rászánta magát, Magyarország olyan új geopolitikai játékba kezdett, amelyben esélye sem volt annak, hogy Ukrajna olyan változtatásokat tudjon eszközölni a kisebbségekre vonatkozó jogszabályaiban, amit az Orbán-kormány elfogadott volna, és ezzel egyáltalán elkezdhesse a csatlakozási tárgyalásokat az Európai Unióval.[1129] A miniszterelnök még 2008-ban, Grúzia Oroszország általi lerohanása után azt mondta: „Szerintem bennünket '56 miatt különösképpen terhel ez a kötelesség. Ezért, amikor egy független államot az oroszok katonai agresszióval megtámadnak, akkor nekünk világosan, egyenesen és helyes erkölcsi alapállást elfoglalva érdemes megszólal-

[1125] Magyar Levente: Ukrajna hátba szúrta Magyarországot. *Index,* 2025.02.11. https://tinyurl.com/5n99ff3p

[1126] Direkt36: A dinasztia. *YouTube,* 2025.02.07. https://tinyurl.com/52nmru4p

[1127] Menczer Tamás. *Facebook,* 2025.02.07. https://tinyurl.com/5bdvfm6n

[1128] Dezső András: Az ukrán művelet, aminek a célpontja Orbán Viktor: propaganda vagy valóság? *Telex,* 2025. 02.13. https://tinyurl.com/5n89fz8p

[1129] Szymańska-Borginon, Katarzyna: Węgry zablokowały negocjacje ws. członkostwa Ukrainy w UE. *RMF24,* 14.02.2025. https://tinyurl.com/yf24tp45

ni."[1130] Majd 2024-ben a kijelentése után a miniszterelnök által megvédett politikai igazgatója, Orbán Balázs már úgy fogalmazott, hogy „Pont 56-ból kiindulva mi valószínűleg nem csináltuk volna azt, amit Zelenszkij elnök csinált […] mert felelőtlenség, mert látszik, hogy belevitte egy háborús védekezésbe az országát".[1131] A *Telex*nek a politikai igazgató később így nyilítkozott: „Orbán [Balázs]: […] '56 üzenete az a magyar szuverenitásért folytatott küzdelem. Telex: De pont ezt teszik az ukránok. Orbán [Balázs]: Igen, és ez az ő döntésük, ez az ő háborújuk. Telex: Azt mondta, hogy mi ilyet nem csinálnánk. Orbán [Balázs]: Nem, természetesen Ukrajnában nem csinálnánk, Magyarországon csinálnánk."[1132]

Az Alaptörvény IX. cikk (1) és (2) bekezdései védik a véleménynyilvánítás szabadságát, a X. cikk (1) és (2) bekezdései pedig a tudományos kutatás szabadságát, amiben az állam nem jogosult dönteni. Nem eldönthető, hogyan egyeztethető ez össze a „jelentésüket vesztett szavak"[1133] Magyarországán, hogy 2024-ben létrejött a Szuverenitásvédelmi Hivatal, amely körül egyre inkább az körvonalazódik, hogy Magyarország szuverenitása egyenlő a kormány véleményével, bárki, aki mást gondol, vagy másként gondol, beleértve az állampolgárokat és a szövetséges rendszereket is, az ennek a szuverenitásnak az ellensége. Ezzel együtt a kormány – a nyilvánosságban és nyilvános tetteiben – elvitatja másoktól, így Ukrajnától is a szuverenitáshoz, annak megvédéséhez való jogot és lehetőséget.

Ezt egy ukrán katonától hallottam: abban, amit győzelemnek vagy nem vereségnek lehet majd érezni, mindenkinek helye lesz. A másik, ami történhet, azt az egyik, ha nem a legnagyobb ukrán író és költő, az egyben énekes és civil aktivista, végül a katonai egyenruhát is önként magára öltő Szerhij Zsadan így írta le: „[…] frászt, senki nem fog elfelejteni semmit, senki nem fog a múltban hagyni semmit, történjék bármi […]."[1134]

Budapest, 2025 márciusának első hétvégéje

[1130] Orbán: 56 miatt is kötelességünk világosan beszélnünk az orosz agresszióról. *444 – YouTube.* https://tinyurl.com/3yjvkuz5

[1131] Angolnázás, USA, Draghi-jelentés – Stratégiai Részleg. *Mandiner – Youtube.* https://tinyurl.com/ypacakw9

[1132] Halász Júlia – Sarkadi Zsolt: Munkába menet, a háza előtt csíptük el Orbán Balázst. *Telex,* 2024.09.30. https://tinyurl.com/2j3sbyfz

[1133] Vörös Szabolcs: Három év megmagyarázhatatlanról – levél Budapestről Kijevbe. *Válasz Online,* 2025.02.24. https://tinyurl.com/mr4case5

[1134] Zsadan, Szerhij: *A diákotthon.* [Körner Gábor fordítása.] Budapest, Magvető, 2023. Idézi *Vigilia,* 88 (2023) 10. 913.

SZAKIRODALOM

Abyzov, Vadym – Markovskyi, Andrii: Features of architecture of Ukraine in 1920–30's on examples of Kyiv and Kharkiv. *Środowisko Mieszkaniowe,* (2015) 14. 94–105.

Ádám Zoltán – Hadi Noémi: Putyinnal partnerségben: Az Orbán-rendszer és az Ukrajna elleni orosz háború. In: Győrffy Dóra – Benczes István – Rosta Miklós (szerk.): *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2024. 213–228.

Allan, Duncan: The Minsk Conundrum: Western Policy and Russia's War in Eastern Ukraine. *Chatham Hause Research Paper,* 22.05.2020. https://rb.gy/59ssy6

Anderson, Rick – Wulf, Karin: Whither (or Whether) the Monograph? *The Scholarly Kitchen blog,* 17.10.2019. https://tinyurl.com/4av27a3y

Anosova, Yuliia. The Genocide Against the Russian Speaking Population of Donbass Region: Reality or Myth? (Legal Analysis). *Evropský politický a právní diskurz,* (2016) 3. 18–26.

Arel, Dominique: How Ukraine has become more Ukrainian. *Post-Soviet Affairs,* (2018). 1–4. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1445460

Aseyev, Stanislav: 'Isolation': Donetsk's Torture Prison. *Harvard International Review,* 04.12.2020. https://tinyurl.com/mr3j3wxn

Balla D. Károly: Magyarul beszélő magyarok. A kárpátaljai magyarságon belüli megosztottság kiéleződése a 2006-os választások előtt. *Beszélő,* 11 (2006) 3. 25–31.

Balzer, Harley D.: Putin Endangers Russia's Future, Just as His Hero Peter the Great Did. *Wilson Center,* 14.02.2023. https://tinyurl.com/murbv6e5

Bányai Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész). *Regio,* 28 (2020) 2. 143–168. DOI: 10.17355/rkkpt.v28i2.311

Baramidze, Ruslan – Bolkvadze, Maia: The Presidential Institute in Georgia: Subjective Understanding of Political Needs and Institutional Transformations. *Journal of Political Science,* 12 (2022) 3. 457–493. DOI: 10.4236/ojps.2022.123027

Bekus, Nelly: *Struggle Over Identity: The Official and the Alternative „Belarusianness".* Central European University Press, 2013.

Belavusau, Uladzislau – Gliszczyska-Grabias, Aleksandra – Malksoo, Maria: Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart,* 69 (2021). 95–116.

Benedek, István: Transforming the Political Public Sphere: The Media System of the Orbán regime in Hungary. *Partecipazione e Conflitto,* 17 (2024) 2. 469–489. DOI: 10.1285/i20356609v17i2p469

Bieber, Florian: Is Nationalism on the Rise? Assessing Global Trends. *Formerly Global Review of Ethnopolitics,* 17 (2018) 5. 519–540. DOI: 10.1080/17449057.2018.1532633

Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana: A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism,* 11 (2008) 3–4. 340–372.

Bilaniuk, Laada: The Trajectory of Language Laws in Ukraine: Inclusions and Omissions in Naming and Categorization since 1989. *Acta Slavica Iaponica,* 43 (2022). 49–71.

Birch, Sarah: The Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994. *Electoral Studies,* 14 (1995) 1. 93–99. DOI: 10.1016/0261-3794(95)95775-6

Bleyer-Simon, Konrád – Polyák, Gábor – Urbán, Ágnes: *Monitoring media pluralism in the digital era: application of the media pluralism monitor in the European member states and in candidate countries in 2023. Country report: Hungary.* San Domenico di Fiesole, European University Institute, 2024. DOI: 10.2870/378835

Boryslavska, Olena: The European Model of Constitutionalism as an Example for the Constitutional Development of Ukraine. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze,* 6 (2015). 73–98.

Bowring, Bill: Language Policy in Ukraine: International Standards and Obligation, and Ukrainian Law and Legislation, 31.03.2011. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1800254

Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján.* Ungvár, PoliPrint, 2010.

Brzezinski, Zbigniew: The consequences of the end of the cold war for international security. *The Adelphi Papers,* 32 (1991) 265. 3–17. DOI: 10.1080/05679329108449071

Burakovskiy, Aleksandr: In search of a liberal polity: the Rukh Council of Nationalities, the Jewish question, and Ukrainian independence. *East European Jewish Affairs,* 45 (2015) 1. 109–131. DOI: 10.1080/13501674.2015.990312

Burkhardt, Fabian: Institutionalising Authoritarian Presidencies: Polymorphous Power and Russia's Presidential Administration. *Europe-Asia Studies,* 73 (2021) 3. 472–504. DOI: 10.1080/09668136.2020.1749566

Burkhardt, Fabian: Institutionalizing Personalism: The Russian Presidency after Constitutional Changes. *Russian Politics,* 6 (2021) 1. 50–70. DOI: 10.30965/24518921-00601004

Cheibub-Bjørn, Antonio – Rasch, José Erik: Constitutional parliamentarism in Europe, 1800–2019. *West European Politics,* 45 (2022) 3. 470–501. DOI: 10.1080/01402382.2020.1870841

Coleman, Heather J. (2020). Orthodoxy and autocephaly in Ukraine: editor's introduction. *Canadian Slavonic Papers*, 62 (2020) 3–4. 421–425. DOI: 10.1080/00085006.2020.1841415

Concordiam Staff: Post-Soviet Frozen Conflicts The world continues to seek peaceful settlements of regional stalemates. *Per Concordiam: Journal of European Security Defense*, 3 (2012) 4.

Connolly, Richard: *The Russian Economy: A Very Short Introduction.* Oxford University Press, 2020. 12–35. DOI: 10.1093/actrade/9780198848905.001.0001

Constantin, Sergiu Florian: Romanians and Moldovans in Ukraine and their kin states' engagement before and after the war – Towards a triadic partnership for an effective minority protection? *ECMI Minorities Blog,* 01.11.2022. DOI: 10.53779/KJKJ1212

Copsey, Nathaniel: The ukrainian parliamentary elections of 2006. *Journal of Representative Democracy,* 42 (2006) 4. 333–345. DOI: 10.1080/00344890600951908

Costachi, Gheorghe: Republic of Moldova: from parliamentary to presidentialism. *Legea şi Viaţa,* (2019) 1. 4–12. CZU: 342.53:342.511(478)

Cuppuleri, Adriana: Russia and Frozen Conflicts in the Post-Soviet Space. In: Richmond, Oliver – Visoka, Gëzim (eds.): *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies.* Cham, Palgrave Macmillan, 2020. 1–9.

Csernicskó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi Kata (szerk.): *Magyar nyelvpolitika a 21. században.* (Nemzetpolitikai tanulmányok 1.) Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012. 199–236.

Csernicskó, István – Fedinec Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights,* 23 (2016) 4. 560–582.

Csernicskó István – Tóth Mihály: *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz.* Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2021.

Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő: Helységnévtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból.* Törökbálint, Termini Egyesület, 2022. 11–35.

Csernicskó István: A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány,* 170 (2009) 11. 1297–1303.

Csernicskó István: Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* Ungvár, PoliPrint, 2009. 26–33.

Csernicskó István: A kutatói etika és a politikai meggyőződés. In: Csernicskó István – Márku Anita (szerk.): *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból, V.* Ungvár, Autdor-Shark, 2019. 188–211.

Csernicskó István: *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből.* Ungvár, Autdor-Shark, 2019.

Csernicskó, István: Languages in Conflict Situations in the Context of the Law of Ukraine „On Education" (2017). In: Wingender, Monika – Müller, Daniel (eds.): *Language Politics, Language Situations and Conflicts in Multilingual Societies. Case Studies from Contemporary Russia, Ukraine and Belarus.* Harrassowitz Verlag, 2021. 137–152.

Dalby, Simon: *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics.* Bloomsbury, 2016.

Darcsi Karolina: A 2012-es ukrajnai parlamenti választások és a magyar érdekvédelem. *Magyar Kisebbség,* 18 (2013) 2. 69–91.

Darcsi Karolina: Az ukrán választási rendszer változásainak hatása a kárpátaljai magyar érdekképviselet lehetőségeire. *Pro Minoritate,* (2013) Nyár. 65–82.

De Waal, Thomas: *The End of the Near Abroad.* Washington, Carnegie Endowment, 2024.

Discussion: War Against Ukraine. *Slavic Review: Interdisciplinary Quarterly of Russian, Eurasian, and East European Studies.* https://tinyurl.com/58fsz5d5

Diuk, Nadia: Ukraine: A Land in Between. *Journal of Democracy,* 9 (1998) 3. 97–111. DOI: 10.1353/jod.1998.0043

Dobos Sándor: Magyar helységnevek Kárpátalján: kodifikációs kísérletek és eredmények (1989–2000). *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 17 (2015) 1. 101–123.

Dupcsik Csaba: Miközben a kormány homofób intézkedések sorát hozza, a magyarok egyre elfogadóbbak a melegekkel. *Qubit,* 16.08.2023. https://tinyurl.com/a262kxw9

Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán: *Sorsközösség: A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990.

Duvold, Kjetil – Sedelius, Thomas: Presidents between national unity and ethnic divisions: public trust across the Baltic states. *Journal of Baltic Studies,* 54 (2022) 2. 175–196. DOI: 10.1080/01629778.2022.2064523

Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate*, 6 (1997) Ősz–Tél. 64–90.

Eliopoulos, Constantine: Human rights violations in Ukraine: the need for forensic investigations. *The Lancet,* 402 (2023) 10404. 772–773. DOI: 10.1016/S0140-6736(23)01372-7

Encyclopaedia Britannica: Commonwealth of Independent States. https://tinyurl.com/23c8jm4p

Enyedi Zsolt – Körösényi András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Osiris, 2011.

Eötvös József: *Naplójegyzetek. Gondolatok. 1864–1868.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

Farkas, Xénia – Burai, Krisztina – Bene Gábor: Shocking Experience: How Politicians' Issue Strategies Are Shaped by an External Shock During Campaigns. *Politics and Governance,* 12 (2024). DOI: 10.17645/pag.8077

Fedinec Csilla – Halász Iván: Kisebbségi libikóka. Interjú Tóth Mihály ukrajnai jogásszal közéleti és politikai szerepekről. *Regio,* 23 (2015) 3. 101–149.

Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna: államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* Budapest, Pesti Kalligram – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016.

Fedinec Csilla – Csernicskó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin: Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio,* 24 (2016) 1. 73–124.

Fedinec Csilla – Csernicskó István: (Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers*, 5 (2017) 1. 46–71. DOI: 10.25142/cep.2017.003

Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019).* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat, 2020.

Fedinec Csilla – Csernicskó István: A nyelvkérdés Ukrajnában a parlament és az Alkotmánybíróság döntéshozatalában, 1997–2019. *Parlamenti Szemle,* 5 (2020) 2. 85–110.

Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó, 2021.

Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság: történelem és emlékezet. In: Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok: Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921).* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 201–224.

Fedinec, Csilla – Szakál, Imre: Одно из государственных образований карпатских русинов – Гуцульская Республика. *Rusin International Journal of History,* 64 (2021) 2. 115–134. DOI: 10.17223/18572685/64/6

Fedinec Csilla – Tóth Norbert: *Romantikus jog – fapados gyakorlat: A magyar–ukrán szerződéses viszony.* Budapest, ELKH TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan Kiadó, 2022.

Fedinec Csilla: Pártok, ideológiák Ukrajnában. Az egypártrendszertõl a politikai tömörülésekig. *Regio,* 18 (2007) 7. 69–94.

Fedinec Csilla: Uzkokolejka: Az ukrajnai előrehozott választások mérlege. *Egyenlítő,* (2008) 4. 20–24.

Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2008. 346–353.

Fedinec Csilla: Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, Kalligram, 2009.

Fedinec Csilla: Ukrajnai államfőválasztás 2010: merre visz az út? *Egyenlítő,* 8 (2010) 3. 27–31.

Fedinec Csilla: A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. (Tér és terep, 8.) Budapest, Argumentum, 2011. 369–382.

Fedinec Csilla: Az ukrán parlament emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kapcsolatok bizottságának tevékenysége. *EU Working Papers,* (2011) 1. 73–84.

Fedinec Csilla: Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külügyi Szemle,* 11 (2012) 4. 99–123.

Fedinec Csilla: A 2012-es parlamenti választások Ukrajnában. *Limes,* XXV (2012) 4. 27–39.

Fedinec Csilla: Regionalizmus Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról.* (Évkönyv, 2011–2012.) Budapest, Argumentum – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2013. 341–355.

Fedinec Csilla: Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája.* Pozsony, Kalligram, 2013. 268–292.

Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Pozsony, Kalligram, 2014.

Fedinec Csilla: Magyarok kárpátalján (Ukrajnában): etnoregionális szándékok elméletének és gyakorlatának néhány aspektusa. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* (2015) 1. 87–100.

Fedinec Csilla: Ukrajna magyarjai. *BBC History*, V (2015) 3. 10–11.

Fedinec Csilla: A háború, amelyet ukrán válságnak neveznek. *Új Egyenlítő,* (2015) 2–3. 45–48.

Fedinec Csilla: A 2019-es előrehozott parlamenti választások Ukrajnában. *Parlamenti Szemle,* (2019) 2. 93–107.

Fedinec Csilla: A magyar–ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút? In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben.* Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2021. 185–214.

Fedinec Csilla: A kormányzó intézménye Kárpátalja történetében. In: Gál Máté – Gyebnár Kristóf – Stefán Antal Krisztián (szerk.): *A közigazgatás történeti változásai Észak(kelet)-Magyarországon a modern korban.* (Régiónk története, III.) Eger, EKF Líceum Kiadó, 2022. 79–91.

Fedinec Csilla: A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból.* Törökbálint, Termini Egyesület, 2022. 155–165.

Fedinec Csilla: *Kárpátalja: örökség és társadalom*. (Új tudományos zsebkönyvtár: Bölcsészet- és társadalomtudományok 1.) Budapest, Typotex, 2022.

Fedinec Csilla: Kárpátaljai képviselők a szovjet törvényhozásban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsík Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918 / 1920–1990).* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2022. 331–344.

Fedinec Csilla: Minority Politics and International Relations: The Case of the Ukrainian–Hungarian Joint Commission on National Minorities. *Hungarian Journal Of Minority Studies,* V (2022). 31–47.

Fedinec Csilla: A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló ukrajnai törvény: tartalmi elemzés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 25 (2023) 2. 3–26.

Fedinec Csilla: Great Theorists of Central European Integration in Ukraine. In: Gedeon, Magdolna (ed.): *Great Theorists of Central European Integration.* Miskolc – Budapest, Central European Academic Publishing, 2023. 393–442.

Fedinec, Csilla: The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). In: Madlovics, Bálint – Magyar, Bálint (eds.): *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War. Volume One.* Budapest – Vienna – New York, CEU Press, 2023. 331–352.

Fedinec Csilla: Az őslakosokról szóló ukrajnai törvény. *Pro Minoritate,* (2023) Tavasz. 45–64.

Fedinec Csilla: A holodomor a történelemben és az emlékezetpolitikában. *Szépirodalmi Figyelő,* 23 (2024) 1. 23–31.

Fedorenko, Kostyantyn – Umland, Andreas: A Triadic Nexus Conflict? Ukraine's Nationalizing Policies, Russia's Homeland Nationalism, and the Dynamics of Escalation in 2014–2019. In: Aasland, Aadne – Kropp, Sabine (eds.): *The Accommodation of Regional and Ethno-cultural Diversity*

in Ukraine. Cham, Palgrave Macmillan, 2021. 53–82. DOI: 10.1007/978-3-030-80971-3_3

Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után.* Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő, 2020.

Filippini, Caterina: The Legal Protection of National Minorities in Ukraine from a Comparative Perspective. In: Bocale, Paola – Brigadoi Cologna, Daniele – Panzeri, Lino (eds.): *Minorities in the Post-Soviet Space Thirty Years After the Dissolution of the USSR.* Milano, Ledizioni Publishing, 2022. 111–130.

Fortuin, Egbert: „Ukraine commits genocide on Russians": the term „genocide" in Russian propaganda. *Russian Linguistics,* 46 (2022). 313–347. DOI: 10.1007/s11185-022-09258-5

Gal, Susan: *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2018.

Gardner, Hall: The Russian annexation of Crimea: regional and global ramifications. *European Politics and Society,* 17 (2016). 490–505. DOI: 10.1080/23745118.2016.1154190

Getmanchuk, Alyona – Solodkyy, Sergiy: *Prospective directions for the development of trilateral cooperation in the ukraine-uk-poland format, with regard to national interests and declared foreign policy priorities of Ukraine.* Kyiv, New Europe Center, [2022]. https://tinyurl.com/ytre9bpr

Gorbachev, Mikhail S.: Perestroika and New Thinking: A Retrospective. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization,* 29 (2021) 3. 211–238.

Gorman, Jonathan: *Understanding History: An Introduction to Analytical Philosophy of History.* (Philosophica, 42.) University of Ottawa Press, 1992.

Gödri Irén: Migráció nemzeti/nyelvi határokon belül. Bevándorlók és új állampolgárok a szomszéd országokból – változó trendek. *Magyar Tudomány,* 174 (2013) 3. 253–274.

Grant, Thomas D.: Frozen Conflicts and International Law. *Cornell International Law Journal*, 50 (2017) 3. 361–413.

Grant, Thomas D.: The Budapest Memorandum and Beyond: Have the Western Parties Breached a Legal Obligation? *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law,* 18.02.2015. https://t.ly/G5cWy

Gretskiy, Igor: Lukyanov Doctrine: Conceptual Origins of Russia v Doctrine: Conceptual Origins of Russia's Hybrid Foreign Policy – The Case of Ukraine. *Saint Louis University Law Journal,* 64 (2019) 1. https://scholarship.law.slu.edu/lj/vol64/iss1/3

Gulácsi Géza: A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kultuális Szövetség, 1998. 13–44.

Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990).* Budapest, Osiris, 1998.

Handel, Michael I.: *Weak States in the International System.* London, Frank Cass, 1981.

Hettyey, András: Collective Narcissism and Hungary's Kin-State Policy after 2010. *Nationalities Papers,* 52 (2024) 5. 1121–1137. DOI: 10.1017/nps.2023.53

Hill, Ronald J. – White, Stephen: Referendums in Russia, the Former Soviet Union and Eastern Europe. In: Qvortrup, Matt (eds.): *Referendums Around the World.* London, Palgrave Macmillan, 2014. DOI: 10.1057/9781137314703_2

Huntington, Samuel: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Oklahoma, University of Oklahoma Press, 1991. 293–294.

Hurska, Alla: Far-right Movements and Ideology in Contemporary Ukraine: Formidable Image vs. Weak Essence. *Notes Internacionals CIDOB,* (2016) 141. 1–6.

Jánki András: Ukrajna 1989–1998. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999.* (A Magyarságkutatás Könyvtára, 24.) Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000.

Jeszenszky Géza: Antall József, a külpolitikus. In: Keskeny Ernő – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd (szerk.): *A politikus Antall József – az európai úton.* Budapest, Mundus, 2006.

Jeszenszky Géza: Antall József, a nemzetpolitikus. *Sóvidék,* 2 (2010) 2. 62–66.

Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben.* Budapest, Osiris, 2016.

Jeszenszky Géza: Magyarország és a kétoldalú szerződések. *Magyar Kisebbség,* 2 (1996) 6 (4). 6–15.

Jevtuh, Volodimir: Az ukrán társadalom etnikai-nemzeti sajátosságai. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, Kalligram, 2009. 307–327.

Johnston, Karen: Editorial: Remembering Alexei Navalny and struggles for good governance. *Public Money & Management,* 44 (2024) 5. 339–340. DOI: 10.1080/09540962.2024.2340910

Jundo-Kaliszewska, Barbara – Włodarska-Frykowska, Agata: National and ethnic minorities and the image of the state in international public

relations: a comparative study of Lithuania and Estonia. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej,* 19 (2021) 3. 177–203. DOI: 10.36874/RIESW.2021.3.8

Kádár, Pál: A short overview of the reform of Hungarian defence and security regulations. *Hadtudomány,* 32 (2022) 1. 61–73. DOI: 10.17047/HADTUD.2022.32.1.61

Kałan, Dariusz: Zakarpattia: A New Powder Keg in Ukraine? *PISM Strategic File,* 50 (2014) 14. 1–6.

Karácsonyi Dávid – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik – Kovály Katalin – Pidhrusniy Hrihoriy: Demográfiai folyamatok és erőforrások Ukrajnában a geopolitikai törésvonalak tükrében. In: Fedinec Csilla (szerk.): *„Kijevi csirke": (Geo)politika a mai Ukrajnában.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019. 136–157.

Karácsonyi Dávid: A kelet-európai sztyepp és a magyar Alföld mint frontierterületek. *Földrajzi Értesítő,* LVII (2008) 1–2. 185–211.

Kascian, Kiryl – Denisenko, Viktor: Society in the authoritarian discourse: The case of the 2020 presidential election in Belarus. *Intersections. East European Journal of Society and Politics,* 7 (2021) 4. 124–138. DOI: 10.17356/ieejsp.v7i4.818

Kasianov, Georgiy: *Memory Crash: The Politics of History in and Around Ukraine, 1980s–2010s.* Central European University Press, 2022.

Katchanovski, Ivan: The far right, the Euromaidan, and the Maidan massacre in Ukraine. *Journal of Labor and Society,* 23 (2019) 1. DOI: 10.1111/lands.12457

Kecskés D. Gusztáv: A NATO és Kelet-Európa 1988–1992-ben. Az Atlanti Paktum helyzete és tevékenysége: átalakulás és folytonosság. *Világtörténet,* 10 (2020) 1. 79–98.

Kent, Neil: *The Sámi Peoples of the North: A Social and Cultural History.* Hurst, 2014.

Keskeny Ernő: *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002.* Budapest: Századvég, 2012.

Király Béla: *25 év a nemzetpolitika szolgálatában – Csóti György.* (Magyarnak lenni!, 129.) Budapest, Kairosz, 2015.

Kis János: A kisebbségi kérdés az új világrendben. *Beszélő,* 7 (2002) 4. 34–48.

Kiss Balázs: A jobbközép politikai közösség, 1990–1997. In: Kiss Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–1997. Tanulmányok egy korszak kommunikációs jellegzetességeiről.* (Politikatudományi Tanulmányok.) Budapest, MTA TK PTI, 2016. 117–180.

Kiss Gábor: Háborús pszichózis a Fidesz EP-kampányában. *EuroNews,* 2024.05.29. https://tinyurl.com/3549k6vp

Kiss Ilona: Nincs és nem is lesz… Körkérdés a magyar–ukrán alapszerződésről. Kárpát-kelepce = Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének elnöke: „Csapdában vagyunk". *Beszélő,* IV (1993) 19.

Koch, Svetlana: The Identification Strategies of the Bulgarians in Ukraine. *Ethnologia Bulgarica,* (2019) 6. 34–49.

Kovács Miklós: *Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008 között.* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008.

Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól.* (Változó világ.) Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998.

Kovács Miklós: *Üzenet a kalapács alól II.* (Változó világ.) [Ismeretlen kiadó] 2008.

Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni": átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom,* 31 (2017) 2. 3–22. DOI: 10.17649/TET.31.2.2851

Kowalewski, Zbigniew Marcin: Russia's Imperial Identity: From Tsars to Putin Three forms of Russian imperialism: Empire in Russian History. *Europe Solidaire Sans Frontières,* 15.11.2014. https://tinyurl.com/4syh73f8

Körtvélyesi Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate,* (2009) Ősz. 10–30.

Kramer, Mark: The Dissolution of the Soviet Union: A Case Study of Discontinuous Change. *Journal of Cold War Studies,* 24 (2022) 1. 188–218. DOI: 10.1162/jcws_a_01059

Kramsch, Claire: Language and Culture. *AILA Review,* 27 (2014) 1. 30–55. DOI: 10.1075/aila.27.02kra

Kroeker, Joshua: Where are the „good Russians"? The complexities of gauging Russians' stance on the war. *New Eastern Europe,* 13.04.2023. https://tinyurl.com/mtf2tykr

Kulyk, Volodymyr: *Revisiting a Success Story: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Ukraine, 1994–2001.* (CORE Working Paper, 6.) Hamburg, Centre for OSCE Research, 2002.

Kulyk, Volodymyr: Is Ukraine a Multiethnic Country? *Slavic Review,* 81 (2022) 2. 299–323. DOI: 10.1017/slr.2022.152

Kuz, Ivanna: A Cloudy Dawn for Ukraine's New NATO Era. *CEPA,* 02.08.2023. https://tinyurl.com/4zjuf6bj

Kuzio, Taras: Inaugural Congress of the Ukrainian Popular Front (Rukh) in Kiev. In: Bahry, Romana M. (ed.): *Echoes of Glasnost in Soviet Ukraine.* Toronto, Captus Press, 1989.

Kuzio, Taras: History, memory and nation building in the post-Soviet colonial space. *Nationalities Papers,* 30 (2002) 2. 241–264. DOI: 10.1080/00905990220140649

Kuzio, Taras: The 2002 parliamentary elections in Ukraine: Democratization or authoritarianism? *Journal of Communist Studies and Transition Politics,* 19 (2003) 2. 24–54. DOI: 10.1080/13523270300660010

Kuzio, Taras: Nation Building, History Writing and Competition over the Legacy of Kyiv Rus in Ukraine. *Nationalities Papers,* 33 (2005) 1. 29–58. DOI: 10.1080/00905990500053960

Kuzio, Taras: The rusyn question in Ukraine: shorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism,* XXXII (2005). 1–15.

Kuzio, Taras: Russian Policy toward Ukraine during Elections. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 13 (2005) 4. 491–517. DOI: 10.3200/DEMO.13.4.491-518

Kuzio, Taras: Oligarchs, Tapes and Oranges: 'Kuchmagate' to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics,* 23 (2007) 1. 30–56. DOI: 10.1080/13523270701194839

Kuzio, Taras: *Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime.* Toronto, University of Toronto, 2017.

Kuzio, Taras: Russian stereotypes and myths of Ukraine and Ukrainians and why Novorossiya failed. *Communist and Post-Communist Studies,* 52 (2019) 4. 297–309. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2019.10.007

Kuzio, Taras: *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War.* Routledge, 2022.

Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity.* Oxford University Press, 2007.

L. Rudnytsky, Ivan: The Fourth Universal and its ideological antecedents. In: L. Rudnytsky, Ivan: *Essays in Modern Ukrainian History.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987.

L. Rudnytsky, Ivan: Ukraine between East and West. In: L. Rudnytsky, Ivan: *Essays in Modern Ukrainian History.* Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987.

LaPorte, Judy: Semi-presidentialism in Azerbaijan. In: Elgie, Robert – Moestrup, Sophie (eds.): *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia.* Springer, 2016. 91–117.

Lathrop, Coalter G.: Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). *American Journal of International Law,* 103 (2009) 3. 543–549. DOI: 10.1017/S0002930000019989

Lengyel Mihajlo – Zsulkanics Nelja: Beruházások és építőipar. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2010. 398–399.

Lengyel, Mihajlo – Zsulkanics, Nelja: Társadalmi-gazdasági helyzet. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2010. 393–400.

Lewis, David G.: Varieties of authoritarianism in Central Asia. In: Isaacs, Rico – Marat, Erica (eds.): *Routledge Handbook of Contemporary Central Asia.* London, Routledge, 2021. DOI: 10.4324/9780429057977

Lieven, Anatol: Ending the Threat of War in Ukraine: A Negotiated Solution to the Donbas Conflict and the Crimean Dispute. *Quincy Paper,* 6 (2022). https://t.ly/FDnav;

Lovett, Jessica: „The Fate of the Nation": Population Politics in a Changing Soviet Union (1964–1991). *Nationalities Papers,* 51 (2022) 4. 888–907. DOI: 10.1017/nps.2022.27

Magyar Külpolitikai Évkönyv 1989. Külügyminisztérium, 1989.

Magyar Külpolitikai Évkönyv 1990. Külügyminisztérium, 1990.

Magyar Külpolitikai Évkönyv 1993. Külügyminisztérium, 1993.

Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009. Budapest, Külügyminisztérium, 2009.

Magyarics Tamás: A „kijevi csirke"-beszédtől az Euromajdanig: Az USA Ukrajna-politikája a hidegháborút követő évtizedekben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *„Kijevi csirke": (Geo)politika a mai Ukrajnában.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019. 63–78.

Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Budapest, Gondolat, 2003.

Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség,* 6 (2000) 3. 237–293.

Malloy, Tove H: Deconstructing the 'Nation' for the 21st Century through a Critical Reading of the Parliamentary Assembly's Recommendation 1735 (2006). *European Yearbook of Minority Issues Online,* 5 (2005) 1. DOI: 10.1163/22116117-90000042

Manzinger Krisztián: Konstruktív párbeszéd vagy párhuzamos monológok? – Az Európai Parlament nemzetiségi vonatkozású tevékenysége 2014–2019 között. *Kisebbségi Szemle,* (2018) 4. 17–19, 23–24.

Manzinger, Krisztián: Social Cohesion for Parallel Societies – Integrating Estonia's Russian-speaking Population. In: Tamm, Anne – Tolnai, Ágnes (eds.): *The Republic of Estonia – 100 Years of Innovation, Estonian Institute in Hungary.* Budapest 2019. 75–125.

Manzinger Krisztián: Az állampolgárság mint nemzetépítési eszköz – Lettország a jog, a politika és a történelem háromszögében. *Állam- és Jogtudomány,* (2024) 3. 37–58. DOI: 10.51783/ajt.2024.3.03

Markarov, Alexander: Semi-presidentialism in Armenia. In: Elgie, Robert – Moestrup, Sophie (eds.): *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia.* Springer, 2016. 61–90.

Menon, Rajan – Ruger, William: NATO enlargement and US grand strategy: a net assessment. *International Politics,* 57 (2020). 271–400. 371.

Menon, Rajan: Putin's Victory Will Be a Hollow One. *Foreign Policy,* 13.01.2025. https://tinyurl.com/3sns7sh6

Mező Ferenc: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. *Tér és Társadalom,* 15 (2001) 3–4. 81–103. DOI: 10.17649/TET.15.3-4.822

Minakov, Mikhail – Rojansky, Matthew: Democracy in Ukraine: Are We There Yet? *Kennan Cable,* 30 (01.01.2018).

Minakov, Mikhail: Republic of Clans: The Evolution of the Ukrainian Political System. In: Magyar, Bálint (ed.): *Stubborn Structures. Reconceptualizing Post-Communist Regimes.* Budapest, CEU, 2019. 217–246.

Mink András: „Az alapszerződés ma inkább bunkósbot, nem a történelmi megbékélés eszköze". Interjú Németh Zsolttal, a Fidesz alelnökével, a parlament emberjogi és kisebbségi bizottságának elnökével a kisebbségi politikáról. *Beszélő,* 5 (1994) 11. 10–11.

Mitrokhin, Nikolay: Where Are Russia's Nationalists in the War Against Ukraine? *Carnegie Politika,* 07.03.2023. https://tinyurl.com/3sn3d3ps

Mitrovits Miklós: Feszült barátság: a lengyel-ukrán kapcsolatok az Euromajdan után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *„Kijevi csirke": (Geo)politika a mai Ukrajnában.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019. 96–103.

Molnár D. István: A kárpátaljai magyar településnevek változása a XX. század folyamán. In: *Meszelt falakon túl.* Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Intézet, 2014. 131–150.

Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig.* (Regio Könyvek.) Budapest, MTA TK KI – Kalligram, 2018.

Moodrick-Even Khen, Hilly: The Forcible Transfer of Children from Ukraine as Genocide. Awakening the Dormant Prohibition of the Genocide Convention. *The International Journal of Children's Rights,* 32 (2023) 1. 78–118. DOI: 10.1163/15718182-32010004

Mosely, Philip E.: Drahomanov and the European Conscience. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* 2 (1952) 1.

Müller, Patrick – Slominski, Peter: Hungary, the EU and Russia's War Against Ukraine: The Changing Dynamics of EU Foreign Policymaking. In: Wiesner, Claudia – Knodt, Michèle (eds.): *The War Against Ukraine and the EU: Facing New Realities.* Cham, Palgrave Macmillan, 2024. 111–131.

Németh Zsolt: Még egyszer a magyar–ukrán alapszerződésről. *Pro Minoritate,* (1993) 5. 4–5.

Nikitin, Alexander: The Russian Federation. In: Bellamy, Alex J. – Williams, Paul D. (eds.): *Providing Peacekeepers. The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions.* Oxford University Press, 2013. 158–180.

Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds.): *Elections in Europe: A data handbook.* Baden-Baden, Nomos, 2010. DOI: 10.5771/9783845223414

Olszański, Tadeusz A.: The electoral success of the Svoboda Party – the consequences for Ukrainian politics. *OSW Commentary,* (2012) 97. 1–6. 2.

Orosz Ildikó: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010.* Ungvár, PoliPrint, 2010.

Osztapec, Jurij: Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009). In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2010. 378–380.

Ozat, Meray: The Beginning of an end to the CIS? *Caspian Policy Center,* 30.10.2023. https://tinyurl.com/5n7j7k2f

Páldi András: *Egyre távolabb Moszkvától.* Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1996.

Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle – Videsott, Paul: *National Minorities in Europe.* (European National Minorities, 1.) Wien, Verlag Österreich, 2018.

Pap András László: Kisebbségek. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter – Jakab András). http://ijoten.hu/szocikk/kisebbsegek (2018).

Pataki Gábor – Illés Bálint Csaba – Sótonyi Tamás – Dunay Anna: Egy kárpátaljai kistérség társadalmi-gazdasági helyzetértékelése az ukrajnai közigazgatási reform után. *Gazdaság és Társadalom,* 14 (2021) 3–4. 167–191. DOI: 10.21637/GT.2021.3-4.09

Pavlenko, Aneta: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism,* 11 (2008) 3–4. 275–314. DOI: 10.2167/beb275.0

Phillips, James S.: The rights of indigenous peoples under international law. *Global Bioethics,* 26 (2015) 2. 120–127. DOI: 10.1080/11287462.2015.1036514

Plokhy, Serhii: *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History.* Toronto, University of Toronto Press, 2005.

Plokhy, Serhii: *The Gates of Europe. History of Ukraine.* New York, Basic Books, 2015.

Plokhy, Serhii: *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union.* New York, Basic Books, 2015.

Plokhy, Serhii: *The Russo-Ukrainian War.* Penguin Books, 2023.

Podvig, Pavel: History and the Current Status of the Russian Early-Warning System. *Science and Global Security,* 2002. 21–60. DOI: 10.1080/08929880290008395

Political Capital: Az LMBTQ-ellenes törvény: magyar kormány orosz úton. 14.06.2021. https://tinyurl.com/4fmfdf4c

Political Capital: A dezinformáció szerepe a magyar választási kampányban. https://tinyurl.com/2nucnym8; Scheppele, Kim Lane: How Viktor Orbán Wins. *Journal of Democracy*, 33 (2022) 3: 45–61. DOI: 10.1353/jod.2022.0039

Polyák, Gábor – Urbán, Ágnes: One Country, Two Media Systems. In: Schapals, Aljosha Karim – Pentzold, Christian: *Media Compass: A Com-*

panion to International Media Landscapes. Wiley, 2025. 70–83. DOI: 10.1002/9781394196272.ch8

Pons, Silvio: Gorbachev, Sakharov and the End of the Cold War: Human Rights, Democratisation and Universalism. In: Pons, Silvio (ed.): *Gorbachev, Italian communism and human rights: rethinking political culture at the end of the Cold War.* Viella, 2022. DOI: 10.23744/4801

Portnikov, Vitaly: Ukraine is Coming Back to the Centre of Europe. *Visegrad Insight,* 14.07.2022. https://visegradinsight.eu/ukraine-centre-europe-cee/

Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, Kalligram, 2009. 11–49.

Portnov, Andrij: Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010). In: Blacker, Uilleam – Etkind, Alexander – Fedor, Julie (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe.* New York – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013. DOI: 10.1057/9781137322067_12

Portnov, Andrii: Nothing New in the East? What the West Overlooked – Or Ignored. *Trafo: Blog for Transregional Research,* 11.08.2022. https://trafo.hypotheses.org/39812

Prybytkova, Iryna: Demographic Development in Ukraine. In: Golovakha, Yevgen (ed.): *Ukrainian Sociological Review 2000–2001.* Kiev, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2003. 128–150.

Puskás Tünde: Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* II (2000) 1. 69–84.

Rácz, András: Russia's Hybrid War in Ukraine Breaking the Enemy's Ability to Resist. *FIIA Report,* (2015) 43.

Radchenko, Sergey: Mikhail Gorbachev's 1989. *Atlantisch Perspectief,* 43 (2019) 6. 30–33.

Radchenko, Yuri: How Does Jewish Identity Relate to Modern-Day Ukrainian Identity? *Eastern European Holocaust Studies,* 1 (2023) 1. 37–42. DOI: 10.1515/eehs-2023-0010

Reznik, Oleksandr: From the Orange Revolution to the Revolution of Dignity: Dynamics of the Protest Actions in Ukraine. *East European Politics and Societies and Cultures,* 30 (2016) 4. 750–765. DOI: 10.1177/0888325416650255

Riabchuk, Mykola: Ukraine's 'muddling through': National identity and postcommunist transition. *Communist and Post-Communist Studies,* 45 (2012) 3–4. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2012.06.007

Rjabcsuk, Mikola: *A két Ukrajna.* (Nyugat-eurázsiai idő.) Budapest, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015.

Rogoża, Jadwiga: Ukraine in the face of a demographic catastrophe. *OSW Commentary,* (2023) 524. 1–7.

Romańczuk, Michał: The Russian Federation's involvement in peace missions after the dissolution of the USSR. *Acta Politica Polonica,* 44 (2018) 2. 41–52. DOI: 10.18276/ap.2018.44-04

Rossoliński-Liebe, Grzegorz: *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist.* Stuttgart, Ibidem, 2014.

Rowley, David: Interpretations of the End of the Soviet Union: Three Paradigms. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History,* 2 (2001) 2. 395–426.

Rudensky, Nikolai: Russian Minorities in the Newly Independent States. An International Problem in the Domestic Context of Russia Today. Starr, Frederick S. – Dawisha, Karen (eds.): *The International Politics of Eurasia. V. 2: The Influence of National Identity.* New York, Routledge, 1994. 58–77.

Rudling, Anders: The Return of the Ukrainian Far Right: The Case of VO Svoboda. In: Wodak, Ruth – Richardson, John E. (eds.): *Analysing Fascist Discourse: European Fascism in Talk and Text.* New York, Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9780203071847

Sadovskaya, Polina – Pfeilschifter, Veronika: *From Stalin to Putin: The Crimean Tatars face a new era of Kremlin persecution.* Atlantic Council, 2020. https://tinyurl.com/5bfkb7ae

Sakwa, Richard: The death of Europe? Continental fates after Ukraine. *International Affairs*, 91 (2005) 3. 553–579. DOI: 10.1111/1468-2346.12281

Sapier, Edward: The Status of Linguistics as a Science. *Language,* 5 (1929) 4. 207–214.

Sáringer János: *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához.* II. k. Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2018.

Sarkadi Nagy, Márton: The rise of KESMA: How Orbán's allies bought up Hungary's media. *International Press Institute. Newsroom,* 05.05.2024. https://tinyurl.com/vemwnhrr

Scherbak, Nikolai: Constitutional processes in Ukraine. *EU Working Papers,* 14 (2011) 1. 67–72.

Scott, Joan W.: The Political Uses of History. *Fronteiras: Revista Catarinense de História,* (2023) 41. DOI: 10.36661/2238-9717.2023n41.13300

Seres Attila: A magyarországi rendszerváltás történetének (1985–1994) hungarikái a kijevi levéltárakban. *Lymbus,* 21 (2023). 919–970.

Shapovalova, Natalia: Ukraine: Civic Volunteerism and the Legacy of Euromaidan. In: Youngs, Richard (ed.): *Global Civic Activism in Flux*. Carnegie Endowment for International Peace, 2017. 47–52.

Shekhovtsov, Anton: Putin's brain? *Eurozine,* 12.09.2014. https://tinyurl.com/54dz56n6

Shelest, Hanna: European security after Russia's war of aggression in Ukraine. *Macdonald-Laurier Institute,* 21.07.2022. https://tinyurl.com/4r9vhajn

SHEVEL, Oxana: Crimean Tatars and the Ukrainian State: the Challenge of Politics, the Use of Law, and the Meaning of Rhetoric. *Krymski Studii,* 7 (2001) 1. 109–129.

SEVEL, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In: FEDINEC Csilla – SZEREDA Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.* Pozsony, Kalligram, 2009. 364–395.

SHEVEL, Oxana: The parliamentary elections in Ukraine, October 2014. *Electoral Studies*. 39 (2015). 159–163. DOI: 10.1016/j.electstud.2015.03.015

SHEVEL, Oxana: The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine. *Current History,* 115 (2016) 783. 258–263. DOI: 10.1525/curh.2016.115.783.258

SHEVTSOVA, Maryna: Looking for Stepan Bandera: The Myth of Ukrainian Nationalism and the Russian 'Special Operation'. *Central European Journal of International and Security Studies,* 16 (2022) 3. 132–150. DOI: 10.51870/GWWS9820

SHULMAN, Stephen: The Role of Economic Performance in Ukrainian Nationalism. *Europe-Asia Studies,* 55 (2003) 2. 217–239. DOI: 10.1080/0966813032000055859

SHULMAN, Stephen: National identity and public support for political and economic reform in Ukraine. *Slavic Review,* 64 (2005) 1: 59–87. DOI: 10.2307/3650067

SHUSHKEVICH, Stanislau: *A Life for Belarus. The Fall and Postmortal Rise of the USSR.* CEU Press, 2024.

SHWED, Zoya: History and current state of jewish communities and organisations in Ukraine. *Codrul Cosminului,* 27 (2021) 1. 67–90. DOI: 10.4316/CC.2021.01.004

SILVAN, Kristiina: Three Levels of Authoritarian Legitimacy: Successor Designation and Peaceful to Non-Peaceful Leadership Transition in Kazakhstan. *Communist and Post-Communist Studies,* 57 (2024) 4. 56–78. DOI: 10.1525/cpcs.2024.1996171

SIMICSKÓ István: Regulation of special legal order in Hungary – Constitutional options in the shadow of the COVID crisis. *Central European Papers,* VIII (2020) 2. 65–79.

SMITH, Jeremy: Was There a Soviet Nationality Policy? *Europe-Asia Studies,* 71 (2019) 6. DOI: 10.1080/09668136.2019.1635570

SMITH, Michael G.: *Language and Power in the Creation of the USSR, 1917–1953.* Walter de Gruyter, 1998.

SNYDER, Timothy: Integration and Disintegration: Europe, Ukraine, and the World. *Slavic Review,* 74 (2015) 4. 695–707.

SNYDER, Timothy: *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America.* New York, Tim Duggan Books, 2018.

Stepanenko, Viktor: A State to Build, a Nation to Form: Ethno-Policy in Ukraine. In: Bíró, Anna-Mária – Kovács, Petra (eds.): *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe.* Budapest, LGI Managing Multiethnic Communities Project, 2001. 309–346.

Süli-Zakar István: *Közös múltunk – közös jövőnk. Együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió.* Debrecen, Didakt, 2014.

Szabó Gabriella: Népi radikálisok, 1990–1997. In: Kiss Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–1997. Tanulmányok egy korszak kommunikációs jellegzetességeiről.* (Politikatudományi Tanulmányok.) Budapest, MTA TK PTI, 2016. 231–267.

Szabó, Gabriella – Szilágyi, Sára: Morál a médiában: Az ukrajnai háború az online hírportálokon a 2022-es országgyűlési kampány idején. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat – MTA TK Politikatudományi Intézet, 2022. 163–180.

Szabó, Gabriella – Szilágyi, Sára – Szabó, Lilla Petronella: Morality Combinations: Moral Language in the News Media Coverage of the Ukrainian War at the Time of the 2022 Hungarian Parliamentary Election Campaign. In: Szabó, Gabriella (ed.): *Managing Moral Emotions in Divided Politics. Lessons from Hungary's 2022 General Election Campaigns.* Springer, 2024. 171–196.

Szakál Imre: Gondolatok Beregszász elmúlt másfél száz évéről. *Szépirodalmi Figyelő,* 19 (2020) 1. 31–43.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2003.

Szereda Viktória: Ukrajna és Oroszország: történelmi narratíva és pártosodás. *Regio,* 18 (2007) 3. 47–68.

Szereda, Viktória: Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben. *Regio,* (2007) 3. 49–50.

Szkiba Ivanna: Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2010. 404–409.

Szmigiel-Rawska, Katarzyna: Sustainability of cross-border cooperation: PHARE CBC partnership development paths. *European Urban and Regional Studies,* 23 (2016) 3. 513–526. DOI: 10.1177/0969776414526734 513–526

Szostek, Joanna – Orlova, Dariya: Free speech versus defence of the nation? The media as sources of national insecurity in Ukraine. *European Security,* 33 (2024) 1. 82–106. DOI: 10.1080/09662839.2023.2231369

Tarasiuk, Taras – Umland, Andreas: Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. *Illiberalism,* 29.09.2021. https://tinyurl.com/mpfybnjd

Taubman, William: *Khrushchev: The Man and His Era*. W. W. Norton & Co., 2003.

Taylor, Mike: Do monographs have a future? Publishers, funders and research evaluators must decide. *LSE Impact Blog,* 05.08.2019. https://tinyurl.com/9x7h2xhc

Terzyan, Aram: Minority Rights in Ukraine After the Maidan Revolution: Change or Continuity? *Open Political Sciences,* 5 (2022) 1. 1–12. DOI: 10.1515/openps-2022-0001

Till, Szabolcs Péter – Rimaszombati, Károly: First impressions of the Hungarian Defence and Security Regulation Reform Focusing on Special Legal Order in Practice – Possible Further Developments. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok,* (2024) 12. https://tinyurl.com/3yfwbbp7

Toki, Valmaine: Az őslakos népek jogainak kibontása. *Pro Minoritate*, (2018) Nyár. 71–85.

Tóth István: Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio,* 2 (1991) 2. 130–147.

Tóth István: Fodó Sándor emlékezete. *Hitel,* (2005) 7. 127–128.

Tóth Mihály – Csernicskó István: Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio,* 20 (2009) 2. 69–107.

Tóth Mihály: *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrajnai jogvédelme.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 129.) Ungvár–Budapest, Intermix, 2005.

Tóth Mihály: Az 1996. évi ukrán alkotmány megszületése. *Pro Publico Bono. Állam- és Közgazdaságtudományi Szemle* (2011) 1. 85–96.

Tóth Mihály: Ukrajna nemzetiségpolitikája a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. In: Zubánics László (szerk.): *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek, 209.) Beregszász – Ungvár, KMMI – Intermix, 2011. 78–87.

Tóth Norbert: *A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata. Nemzetközi jogi és összehasonlító jogi analízis.* Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan, 2014.

Túri László: A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* XV (2013) 1. 87–100.

Ulasiuk, Iryna: The Language Issue in the Evolution of Ukrainian Constitutionalism. *Revista de Llengua i Dret,* 54 (2010). 135–165.

Ulfelder, Jay: Baltic protest in the Gorbachev Era: Movement content and dynamics. *Global Review of Ethnopolitics,* 3 (2004) 3–4. 23–43.

Umland, Andreas – Shekhovtsov, Anton: The Maidan and Beyond: Ukraine's Radical Right. *Journal of Democracy,* 25 (2014) 3. 59–60. DOI: 10.1353/jod.2014.0051

Umland, Andreas: Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the „Azov" Battalion in 2014. *Terrorism and Political Violence,* 31 (2019) 1. 105–131. DOI: 10.1080/09546553.2018.1555974

Váradi, Natália: Ötven éves az 1972-es Beadvány. A kárpátaljai magyarság 1944 utáni nemzeti újraszerveződése. *Történelmi Szemle,* 64 (2022) 4. 785–804.

Varga Zs. András: A mag-alkotmány védelmében. *Pázmány Law Working Papers,* (2011) 2. https://t.ly/w4Y2x

Vári Fábián László: Gondolatok a temetőben. *Együtt,* 18 (2020) 1. 48–52.

Vidmar, Jure: The Annexation of Crimea and the Boundaries of the Will of the People. *German Law Journal,* 16 (2015) 3. 365–383. DOI: 10.1017/S2071832200020903

Vizi Balázs: A kisebbségek politikai képviseletének keretei nemzetközi színtéren. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. 9–24.

Vizi Balázs: A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim és politikai diskurzus. *Pro Minoritate,* (2018) Tavasz. 3–14.

Vizi Balázs: Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben.* Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2021. 10–45.

Williams, Paul D.: Putin's „Peacekeepers". *IPI Global Observatory,* 23.02.2022. https://tinyurl.com/ycka9f4f

Wilson, Andrew: *Virtual politics: Faking democracy in the post-Soviet world.* New Haven CT, Yale University Press, 2005.

Wolkov, Nicole – Mappes, Grace – Harward, Christina – Hird, Karolina – Kagan, Frederick W.: Russian Offensive Campaign Assessment. *Institute for the Study of War,* 07.08.2024. https://tinyurl.com/2hdxef9k

Yekelchyk, Serhy: *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know.* Oxford University Press, 2015.

Zhurzhenko, Tatiana: From Borderlands to Bloodlands. *Eurozine,* 19.092014. https://tinyurl.com/5dm8syv5

Аллеров, Владислав: Проходження строкової військової служби громадянами Української РСР на території своєї держави: вимоги опозиції, законодавче забезпечення (1990–1991). *Військово-науковий вісник,* (2020) 34. 3–15. DOI: 10.33577/2313-5603.34.2020.3-15

Бекірова, Гульнара – Іванець, Андрій – Тищенко, Юлія – Громенко, Сергій – Аблаєв, Бекір: *Історія Криму та кримськотатарського народу.* Київ, Кримська родина – Майстер Книг, 2020.

Бертолон, Олександр: „Угорський виборчий округ" у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. In: *Вибір 2019. Матеріали науково-практичної конференції „Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики".* Ужгород, ДВНЗ „Ужгородський національний університет", 2018. 17–22.

Богашева, Наталія – Ключковський, Юрій: Еволюція виборчої системи в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії,* (2005) 1. 42–49.

Богашева, Наталія: Законодавче регулювання виборів в Україні: проблеми стабільності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України,* (2014) 2. 32–38.

Бойко, Олександр: *Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільного розвитку*. Київ, ІПіЕНД, 2002.

Бондаренко, Сергій: Роль Західно-українського регіону в інституалізації та діяльності Народного Руху України наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Історія,* 2 (2012). 137–141.

Василенко, Володимир: *Декларація про державний суверенітет України: ключовий фактор відновлення її незалежної державності. 25 років: заповіти незалежності України.* Київ, Самміт-Книга, 2017.

Верменич, Ярослава: Локально-регіональні рівні вітчизняного наративу. *Український історичний журнал,* (2013) 5. 4–23.

Головко, Володимир: Екстремізм та радикалізм в Україні: особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки,* 19 (2010) 2. 248–276.

Гончаренко, Володимир: Верховна Рада УРСР за Конституцією Української РСР 1978. *Вісник Академії правових наук України,* 52 (2008) 1. 111–119.

Гончарук, Григорій: *Народний рух України історія.* Одеса, Астропринт, 1997.

Гордасевич, Галина: *Степан Бандера: людина і міф.* Піраміда, 2001.

Грицак, Ярослав – Галушко, Кирило – Примаченко, Яна – Єфіменко, Геннадій – Громенко, Сергій – Гоменюк, Іван – Ілюк, Оксана – Сороцинська, Олена – Кадельник, Артур: *Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна.* Київ, К. І. С., 2019.

Грицак, Ярослав: *26-й процент, або як подолати історію.* Київ, Фонд Порошенка, 2014.

Грушевський, Михайло: *Хто такі українці і чого вони хочуть.* Київ, Т-во „Знання України", 1991.

Дзюба, І. М. et al. (ред.): *Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст. Т. X. Відродження й утвердження української державності (1987–2005 роки). Дорога до себе.* Київ, Вид-во Соломії Павличко „Основи", 2009.

Драгоманов, Михайло: *Вибране.* Київ, Либідь, 1991.

Древаль, Юрій: Конституційний договір: урок компромісу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ,* (2000) 10. 140–143.

Дукач, Наталія: Участь кримськотатарського корінного народу у виборах до Верховної Ради України (1994–2019 роки). *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія,* 1 (2024) 16. 11–19. DOI: 10.32782/2312-1815/2024-2-2

Екельчик, Сергей: *История Украины. Становление современной нации.* Киев, Издательство К. І. С., 2010.

Журженко, Тетяна: „Чужа війна" чи „спільна Перемога"? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна,* 18 (2011). DOI: 10.3138/ukrainamoderna.18.100

Зайко, Яків (відп. ред.): *Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення.* Житомир, Рута, 2010.

Зан, Михайло: Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. In: *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року).* Одеса, ГО „Причорноморський центр досліджень проблем суспільства", 2019. 98–103.

Зан, Михайло: Особливості етнополітичного лідерства у контексті парламентської репрезентації міноритарних етнічних груп України. *Міжнародні та політичні дослідження,* 33 (2020). 143–168.

Зан, Михайло – Горват, Мирослав: Політико-історичні та соціально-демографічні особливості формування ромських етнічних громад в Україні. *Регіональні студії,* (2023) 32. 16–23. DOI: 10.32782/2663-6170/2023.32.2

Заремба, Олександр – Римаренко, Сергій: Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Майборода, Олександр та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом.* Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 235–257.

Зіневич, Наталія: Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. *Український науковий журнал,* (2001) 1. 40–52.

Кабузан, Владимир: *Украинцы в мире. Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса.* Москва, Наука, 2006.

Кармазіна, Марія: Українська парламентська еліта: кількісно-якісний аналіз ідентитетів (1990–2019). *Філософія та політологія в контексті сучасної культури,* 14 (2022) 1. 59–77. DOI: 10.15421/352208

Касьянов, Георгій: Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал,* (2016) 2. 118–137.

Касьянов, Георгий: *Украина и соседи: историческая политика, 1987–2018.* НЛО, 2019.

Климкова, Ірина – Остапенко, Марина: *Вибори і виборчі системи.* Київ, Видавничий дім „Персонал", 2011.

Клід, Богдан: *Патріотизм, пародія і перверсія: колективна та історична память другої світової війни і Українська Повстанська Армія (УПА) в українській рок і хіп-хоп музиці після 1989.* (Доповідь на міжнародній науковій конференції „Друга світова війна та (від)творення історичної пам'яті в сучасній Україні", 23–25.09.2009.) https://tinyurl.com/4vf6myy9

Ковалів, Мирослав – Гаврильців, Марія – Бліхар, Марія: *Конституційне право України.* Львів, Ліга-прес, 2014.

Колесников, Андрей: *Его Фултон: к десятилетию Мюнхенской речи Владимира Путина.* 10.02.2017. https://tinyurl.com/auf8k94j

Коляструк, Олександр: Верховна Рада України 1990–1994 рр.: перший досвід законотворчості та державотворення. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія,* 26 (2018). 108–114.

Коментар до Конституції України. Київ, Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998.

Котигоренко, Віктор: Соціальна адаптація кримськотатарських репатріантів: контекст політичних відносин. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України],* 30 (2006) 1. 226–247.

Кравчук, Леонід: *Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми.* Київ, Століття, 2002.

Круглашов, Анатолій – Щербатюк, Олег: Регіональні аспекти діяльності груп інтересів в Україні (на прикладі Чернівецької області). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 5 (2013). 290–306.

Куєвда, Володимир – Білецький, Володимир: Вступ. круглий стіл: „20 років Товариству Української Мови ім. Т. Г. Шевченка". *Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. Історія,* 25 (2009). 232–233. 232.

Кузіна, Ксенія: Як створити ’ворога’: дегуманізація українців радянським агітпропом. *Україна Модерна,* 22.02.2023. https://tinyurl.com/yc8ysm56

Кулик, Володимир: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Бестерс-Дільґер, Юліане (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні.* Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 11–54.

Кульчицький, Станіслав: Передумови, перебіг і підсумки „параду суверенітетів”. *Український історичний журнал,* 2018 (5). 163–191.

Куньч, Зоряна: Динаміка усвідомлення ролі державної мови в умовах російської агресії. In: Astramovich-Leik, Teresa – Turchyn, Yarina – Horbach, Oleksandr – Tsebenko, Oleg (eds.): *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces.* Riga, Baltija Publishing, 2022. 164–177. DOI: 10.30525/978-9934-26-225-8-12

Курылев, Константин – Дегтерев, Денис: Роль и место Украины в СССР: завышенное социально-экономическое и переоцененное политическое влияние. (Ч. 2.) *Постсоветские исследования,* (2018) 7. 630–647.

Лавринович, Олександр: *Право на вибір: потреба чи проблема?* Київ, ОВК, 2019.

Левчук, Костянтин: *Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.).* Вінниця, „Едельвейс і К”, 2009.

Лисяк-Рудницький, Іван: *Формування українського народу й нації (Методологічні завваги). In: Лисяк-Рудницький, Іван: Історичні есе.* Т. 1. Київ, Основи, 1994.

Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.* Київ, Фоліант, 2005.

Лойко, Лариса: Політичні партії національних меншин України: досвід створення та діяльності. *Держава і право. Серія: Політичні науки,* 68 (2015). 68–78.

Лукашевич, Дмитрий: *Юридический механизм разрушения СССР.* Москва, Алгоритм, 2016.

Ляшенко, Олексій: Питання автономії Закарпаття у виборчих кампаніях 1994–2006 рр. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України],* 36 (2007). 169–178.

Ляшенко, Олексій: Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 2 (2010). 117–138.

Мандельштам, Л. И. (ред.): *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – июль 1956 г.).* Москва, Государственное Издательство Юридической Литературы, 1956.

Марцеляк, Олег – Коломієць, Юрій – Зубенко Ганна: *Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування.* Харків, ХНУВС, 2006.

Марцеляк, Олег: Конституційно-правовий процес утвердження інституту омбудсмана в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ,* 22 (2003). 22–61.

Михальченко, М. І. et al.: *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики.* Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016.

Муравський, Олег: „Українська хвиля": відлуння злуки УНР і ЗУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність,* 18 (2009). 87–92.

Муравський, Олег: Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості західноукраїнського регіону. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність,* 23 (2013). 683–689.

Німчук, Василь: До питання про походження пісні „Пливе кача по Тисині". *Слово і час,* (2015) 7. 79–85.

Овсієнко, Василь: 100-річчя з дня народження генерала Петра Григоренка (16 жовтня 1907 – 21 лютого 1987). *Українська Гельсінська спілка,* 13.10.2007. https://tinyurl.com/57n6rabe

Остапець, Юрій – Токар, Маріан: *Закарпаття через призму політичних виборів.* (Studia Regionalistica.) Ужгород, Карпати, 2009.

Пасічний, Роман: „Бандерофобія" в пострадянській свідомості. In: *Матеріали наукового семінару, присвяченого 65-й річниці УПА та діяльності Р. Шухевича. Львів, 22 травня 2008 р.* Львів, Нац. ун-т „Львів. політехніка", 2008.

Плохій, Сергій: Якої історії потребує сучасна Україна? *Український історичний журнал,* (2013) 3. 4–12.

Погорілко, Віктор – Федоренко, Владислав: *Референдуми в Україні: історія та сучасність.* Київ, Ін-т держави і права НАН України, 2000.

Погорілко, Віктор: *Конституційне право України.* Т. 1. Київ, Юридична думка, 2006.

Попок, Андрій: Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. *Актуальні проблеми державного управління,* (2010) 1. 84–97.

Портнов, Андрій: *Між „Центральною Європою" та „Русским миром": Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій.* Київ, НІСД, 2009.

Рафальський, Ігор: Роль неформальних громадських об'єднань у національно-державному самовизначенні України періоду перебудови в СРСР. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,* 78 (2015) 4. 73–86.

Рендюк, Теофіл: *Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990–2007 роки). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.* Київ, 2012.

Римаренко, Сергій: *Права нації та права людини: між Сціллою та Харибдою.* Київ, Світогляд, 2005.

Родоман, Борис: Внутренний колониализм в современной России. In: Заславская, Татьяна (ред.): *Куда идёт Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства.* Москва, Аспект Пресс, 1996. 94–102.

Рябчук, Микола: *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення.* Київ, Критика, 2000.

Сищук, Олексій: Яка етнонаціональна політика нам потрібна? *Віче,* (2012) 3. 40–43.

Стріха, Максим: Група 239. In: *Енциклопедія Сучасної України.* Київ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. https://esu.com.ua/article-32096

Стряпко, Іван: Представництво угорської національної меншини у виборних органах України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія,* (2015) 4. 143–152.

Телуха, Євгеній: Парламентські вибори незалежної України: порівняльний аналіз в контексті визначення оптимальної моделі. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології,* 796 (2008) 11. 106–113.

Телуха, Євгеній: Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології,* 885 (2010) 16. 115–121.

Тищенко, Юлія: *Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів.* УНЦПД, 2013. https://tinyurl.com/49tajh5p

Товт, Михайло: *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку).* Ужгород, ІВА, 2002.

Фединець, Чілла: Реалізовані та втрачені можливості в угорсько-українських відносинах у питанні національних меншин: історичний огляд. In: Рафальський, Олег – Котигоренко, Віктор (ред.): *Україна – Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин.* Київ–Ніжин, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Лисенко М. М., 2024. DOI: 10.53317/978-617-640-673-0

Фединець, Чілла: Короткий огляд українського законодавства про національні меншини з особливим акцентом на українсько-угорські дипломатичні відносини. In: Остапець, Юрій – Зан, Михайло – Гіря, Володимир: *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура.*

Ужгород, Ужгородскій Націоналний Університет – ТОВ „РІК-У” 2024. 207–212.

Ходаківський, Михайло: Автономія Закарпаття в контексті грудневого референдуму 1991 року. *Правова держава,* 22 (2011).

Центр Разумкова: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, перспективи розвитку. Доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона,* 116 (2010) 5. 2–33.

Шевчук, Ірина: Становлення та розвиток інституту конституційного контролю в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право,* 31 (2015) 1. 112–115.

Шемшученко, Юрій – Денісов, Володимир (ред.): *Енциклопедії міжнародного права. 2.* Київ, Академперіодика, 2017.

Шемшученко, Юрій (відп. ред.): *Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму.* Київ, Вид-во „Юридична думка”, 2014.

Щерба, Оксана – Лібрук-Ліпкевич, Світлана: Результати виборів 2012 р. в Україні: уроки для кримськотатарської спільноти. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку,* 25 (2013). 171–175.

Ющик, Олексій: *Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні.* Київ, Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997.